

G R

Dünya var oldu u günden beri bünyesinde bulundurdu u ikili düzenin uyumu sayesinde ayakta durmaktadır demek; tarihsel gelişim süreci incelendi inde çok da zor değildir. “Çift” mantığı üzerine kurulan ve günümüze kadar çiftlerin yaamları, ilişkileri, ürettikleri gibi konular üzerinde şekillenen dünyanın, hiç şüphesiz en önemli unsurları insan türünün iki çeidi olan erkek ve kadın olmuştur. Birbirlerini tamamlamaları noktasında birçok dü ününün hemfikir oldu u ama önemleri açısından ayrıldıkları kadın ve erkek, ilk insanlardan günümüz modern toplumlarına kadar üzerinde en çok dü ünülen ancak fikri mutabakata varılamayan varlıklar olarak tarih sahnesindeki rollerine devam etmektedirler. Ya anılan coğrafya, ait olunan toplum, parçası oldukları devlet, inandıkları din, kronolojik sıralama kadın-erkek konusunun pek çok boyutunda, çok farklı bakı açıları ile ele alınmasına yol açmıştır.¹

Tarih boyunca, anaerkil aile yapısının yerleşti i toplumlarda erkeklerle eşit sayılan hatta bazılarında kutsallaştırılan kadın, ataerkil aile yapısının olduğu toplumlarda ise ikinci plana itilmiş, pek çok haktan mahrum bırakılmıştır.² İlk toplumlarda yaygın olan avcılık toplayıcılık faaliyeti, hem erkek ile kadını birbirine bağılı hale getirmiştir³ hem de kadının etkin olduğu anaerkil toplum düzeninin yerleşmesinde etkili olmuştur. Anaerkil toplumda doğurganlılığı ve verimliliği sebebiyle ilahlaştırılan kadının bu özellikleri ana tanrıça kültürünü de oluşturmuştur. Kubaba, Kybele, Artemis, Demeter, Isis, Afrodit gibi isimlerle kişiselleştirilen tanrıçalar tapınılan figürler olarak insanların hayatlarında etkin rol oynamıştır.⁴ Anaerkil toplum düzeninin getirisi olarak toplumda etkin olan kadının ikinci planda kalması - bir anlamda saygınlığının azalması-⁵ ataerkil yapının yerleşmesiyle başlamıştır.

¹Afet Nan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim basımevi, İstanbul 1982, s.1.

²Ömer Faruk Harman, “Kadın- İslam Öncesi Dinlerde ve Topumlarda Kadın”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul, 2001, s.83.

³Alaeddin Şenel, **İkel Topluluktan Uygur Toplum, Geçmiş Çağında Ekonomik Toplumsal Düünsel Yapıların Etkileşimi**, Bilim Sanat yay., Ankara, 1995, s.64.

⁴Harman, **a.g.m.**, s. 83; Füsun Tayanç, Tunç Tayanç, **Dünyada ve Türkiye’de Tarih Boyunca Kadın**, Tan yay., Ankara, 1981, s. 26; Mehmet Zeki Eyüboğlu, **Anadolu Uygurları**, Der yay., Üçüncü basım, İstanbul, 1997, s. 55. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lynn E.Roller, **Ana Tanrıça’nın zinde Anadolu Kybele Kültü**, Çev.Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 2004.

⁵Harman, **a.g.m.**, s. 83.

Anaerkil özellik gösteren ilkel komünal toplumdaki üretim araçlarının geli t i i ve çe itlendi i, özel mülkiyet anlayı ının benimsendi i, yeni toplum düzeni ile birlikte ataerkil aile sistemi de geli mi tir. İlk dönemde kadının etrafında ekillenen soy zinciri, miras hukuku gibi unsurların yerini erke in merkezde oldu u bir anlayı almı tır.⁶ Böylece kadın “yönetim” yetkisini ilk olarak evinde kaybetmi tir. Bununla beraber, do urma vasfı eski dönemdeki gibi tanrısal bir nitelik olmaktan ziyade erke in soyunu devam ettirme i levi olarak bir anlamda basitle tirilmi , kadın “kölele en ilk varlık”⁷ olarak erke in hizmetinde ya amaya ba lamı tır.

Anadolu’da kurulan devletlerin ya maları incelendi inde Asur ticaret kolonisi ça ında Orta Anadolu’da kurulan bazı ehir devletlerinin ba ında ve Hitit Devleti⁸ yönetiminde kral ile paralel haklara sahip kraliçeler görülmektedir.⁹ Yönetimde, hukuki konularda, çalı ma hayatında söz hakkı olan kadınlar Ön Asya’daki hemcinslerine oranla ki isel özgürlükler açısından daha ileri bir noktada ya amı lardır.¹⁰ Kraldan sonra saraydaki en nüfuzlu ki i olan kraliçelerine “Tavananna”¹¹ adını veren Hititlerde; saraydaki resmî kabullerde, mabetlerde yapılan -kralın katıldığı - dini ayinlerde kraliçe de yer almı tır. Ayrıca yapılan antla malarda, devletin resmi evraklarında da kraliçeye ait bir mühür vardır.¹² Hititlerdeki kadın-erkek e itli ini Ekrem Akurgal, “Hititlerde Kadın” ba lı ı altında “*Hitit Uygarlı ının en ilginç özelliklerinden biri de Mezopotamya’da erkeklerin baskısı altında ya ayan kadının Hitit Ülkesi’nde sahip oldu u saygınlıkta görülmektedir. Kraliçelerin nerede ise krallar kadar haklara sahip olmalarından anlıyoruz ki Hititlerde erkek ve kadın e de erde idi*”¹³ sözleri ile anlatır.

⁶Tayanç, **a.g.e.**, s.26-29.

⁷August Bebel, **Kadın ve Sosyalizm**, Çev. S.N.Kaya, İstanbul 1991, s.46.

⁸Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, TÜB TAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1998.

⁹Muhibbe Darga, **Eski Anadoluda Kadın**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1984, s.99; Recep Yıldırım, **Ba langıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi**, DEÜ yay., İzmir, 2000, s. 30.

¹⁰Darga, **a.g.e.**, s.99.

¹¹Tayanç, **a.g.e.**, s. 35.

¹²Darga, **a.g.e.**, s.101; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 31; Aytunç Altındal, **Türkiye’de Kadın**, Anahtar Kitaplar yay., İstanbul, 1991, s. 23; Yusuf Kılıç, H.Hande Duymu , “Hititlerde Kadın ve Siyaset”, **Tarih Ara tırmaları Dergisi**, AÜDTCFTB, C.26, S.42, Ankara, 2007, s.90.

¹³Akurgal, **a.g.e.**, s.116.

Hititlerin siyasi hayatında önemli rol oynayan Puduhepa, Asmunikal gibi ünlü kraliçelerin yanı sıra Asurluların, Sammuramat (Semiramis) ve Mısır'ı fetheden Asur Kralı Asarhaddon'un annesi Nakiya adlı kraliçeleri de siyasette yer alan kadınlara dair önemli örneklerdir.¹⁴ Hitit ve Asur Devleti'nde kadınlara hak tanıyan anlayış, aynı çağda Mısır'da daha sınırlı olarak görülmüştür.¹⁵

Yunan ve Romalılarda ise kadın, siyasi mecrada yer alamamıştır.¹⁶ Demokrasinin ilk örneği olarak kabul edilen Atina'da¹⁷ oluşturulan Halk Meclisi'nde yer alabilmenin bir artışı da "kadın olmamak" şeklinde belirlenmiştir.¹⁸ Halk Meclisi'ne giremeyen diğer kişilerin yabancılar ve köleler olduğu göz önünde bulundurulursa kadının sosyal statüsü açısından nerede konumlandırıldığı daha rahat anlaşılmaktadır. Denilebilir ki, siyasal anlamda hiçbir hakkı bulunmayan kadının - yurtta olarak büyütülmesi için- çocuk doğurması devlet için yaptığı en önemli etkinlik olmuştur.¹⁹ Bu genel durumun dışına çıkabilen birkaç kadın adını günümüze dek duyurmayı başarmıştır. Perikles'in metresi Aspasia, Grakusların annesi Cornelia, Perge'li Plancia Magna gibi istisnai örnekler erkeğin yanında da olsa diğer kadınlara nazaran daha etkin olmayı başarmışlardır.²⁰

Helenistik dönemde de politikanın içinde yer alan kadınlar görülmüştür. "Grek dünyasını yöneten Makedon kadınlar"a ilk örnek olarak Aleksandros'un annesi Olympias gösterilebilir.²¹ Devamında da siyasi hayatta var olan kadınlar

¹⁴Darga, a.g.e., s.103.

¹⁵"Kraliçelik mevkiine yükselen kadınların yetkileri, Mısır da dahil, Hitit kraliçelerine nazaran son derece sılıktır. Kraliçe, bu kavimlerde, evvela kralın karısıdır." Darga, a.g.e., s.103.

¹⁶Darga, a.g.e., s.103; Colette Estin, Helene Laporte, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, Çev. Musa Eran, TÜB TAK yay., Ankara, 2005, s. 58-59.

¹⁷Nahit Bilgin, **Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası**, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 2004, ss. 8-16; Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, Çev. Mete Tuncay, Alaeddin Şenel, Alan yay., İstanbul, 1985, s. 140.

¹⁸Bilgin, a.g.e., s.22.

¹⁹Server Tanilli, **Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar Kadın Sorununun Neresindeyiz?**, Alkım yay., İstanbul, 2006, s.17; Harman, a.g.m., ss.82-86.

²⁰Bilgin, a.g.e., s.68; Darga, a.g.e., s. 103-104.

²¹"(Kocası) II.Philippos'un zehirlenerek öldürülmesinde payı olan hemen ardından yeni biriyle evlenen Olympias, politik hırslarıyla runa rakibesi Kleopatra'nın çocuğunu öldürttüğü onu da intihara zorlayarak gücünü kanıtlamıştır. Bunun yanında Aleksandros'un arken yönetiminde Avrupa'daki vali Antipatros'a arka çıkması, Aleksandros öldükten sonra da üvey kardeşi Arrhidaios ve Antipatros'un oğlu Kassandros'u ortadan kaldırdığıdır." Ayşe Gül Akalın, "Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, AÜDTCFTB, C.21, S.33, Ankara, 2003, s.38.

görülmü tür. Örne in Pergamon'da²² ya ayan kadınlar ile ilgili bilgilerde de birçok "ece"nin varlığı anlatılır: Apollonis²³, Helas, Barsine, Boa, Satyra, Antiokhis, Stratonike... Bu isimlerden Kraliçe Stratonike, kralın en büyük yardımcısı olan engin ve derin görüşlü soylu bir kadın olarak sıfatlandırılır. Stratonike'nin kralın hemen yanında yer alması, yardımcısı olarak kabul edilmesi hiç kuşkusuz kadınların Pergamon'da siyasi anlamda taşıdıkları önemi vurgulamak açısından önemlidir.²⁴

Roma Cumhuriyeti'nde kadınlar Yunanlılara göre kamusal hayatta rol alma açısından daha rahat bir ortamda yaşamaktadırlar.²⁵ Ancak yine de Roma hukuku, kadını babasının, eisinin koruyucusu olarak tanımlar. Roma hukuku zamanla kadın konusunda gelişme göstermiş, kadın üzerindeki baba ya da kocanın haklarını azaltarak, kadına çeşitli haklar tanımıştır.²⁶

Kurulan ilk devletlerdeki "kadın"a dair tavrı etkileyen en önemli unsurlardan birisi de hiç kuşkusuz inançlardır. Halk inandığı dinin kurallarına göre şekillendiği günlük hayatında, kadının konumunu belirlerken de doğrudan olarak dinin tesiri altında kalmıştır. Kadınların siyasi hayatta bulunmalarına üç büyük dinin yaklaşımının net olduğu ve bu yaklaşımların farklı yorumlar sayesinde hangi boyutlara taşındığı önemli bir husustur.

Sümerlerdeki "tanrıça" anlayışından, Yunan şehir devletlerindeki "mitolojik" anlatılara kadar hemen hemen her uygarlık, inançlarını, "kadın" figürü ile -bir anlamda- süslemiştir.²⁷ Tüm bu ilk adımlardan yola çıkarak tek tanrılı büyük dinler; "kadın" konusunu bir dinin çatısı altında, kurallara bağlı olarak ele almıştır. Genel olarak denilebilir ki; Museviliğin, Hıristiyanlığın ve İslamiyet'in kadına

²²"Pergamon Krallığı: Merkezi bugünkü İzmir'in Bergama şehri olan, .Ö. III ve II yüzyıllarda Anadolu'da, Marmara Denizi'nden Toros Dağlarına kadar uzanan alana yaklaşık yüzelli yıl (.Ö. 282-133) egemen olan bir krallık" Sefa Taşkın, **Pergamon Kadınları**, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 2011, s.7-8.

²³Akalın, **a.g.m.**, s. 40.

²⁴Taşkın, **a.g.e.**, s.131.

²⁵Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma**, Ankara, 1996, s. 438-439.

²⁶Paul Koschaker, **Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1975, s. 94; Özcan Karadeniz, **Roma Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1974, s.175-176; Hayri Domaniç, **Yaradılıştan Bu Yana Kadın Haklarının Gelişimi ve Sorunları**, Arıkan yay., İstanbul, 2007, s.V; Servet Arman, **Modern Hukukta ve İslam Hukukunda Kadın Hakları Üzerine Dört Ünceler**, Arıkan yay., İstanbul, 2007, s. 4; Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Kültür Bak. yay., Ankara 1993, s. 18.

²⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Dört Ünceler Tarihi, Tanrı Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, Yay.Haz. Ergun Kocabıyık, Kabalcı yay., C.1, İstanbul, 2003.

yaklaşımlarındaki ortak nokta erkek üstünlüğüdür.²⁸ Hıristiyanlık ve İslamîyet'te ilk zamanlarda kadınların toplumdaki durumunu iyileştiren çabaları ön planda olsa da zaman içinde “erkek üstünlüğü” zihniyeti yerleşmiştir.²⁹ Fatmagül Bertay, tek tanrılı dinlerin kadınlardan yalnızca Tanrı'ya değil erkeklere de hizmet ve itaat etmesini beklediğini belirtir. Üstelik bu itaat beklentisinin zaman içerisinde içselleştirilmesi kadınların gönüllü hizmetkârlar haline gelmesinin en önemli araçları olmuştur. İçselleştirilmesi ve din adına yapıldığı kabul edildiği için, “erkeğe itaat” kadınlar tarafından baskı olarak kabul edilmemi ve bu duruma karşı mücadele ihtiyacının hissedilmesi engellenmiştir.³⁰

Buna rağmen -erkek egemen zihniyette herhangi bir değişiklik görülmemekle birlikte- her din kendi içerisinde kadınlarla ilgili yeni anlayışlar getirmiş ve böylece toplumların yavaş da olsa bazı değişiklikler yaşamalarının yolu açılmıştır. Üç büyük dinin -ortaya çıkışı bakımından- ilki olan Museviliğin kutsal kitabı Tevrat'ın kadınlara ilişkin kısımları incelendiğinde kadının köle statüsünde kabul edildiği görülmektedir.³¹ Kadınların tek etki alanının aile olduğu, kadının babası için bir mal varlığı gibi kabul edildiği, hukuki olarak sınırlı ve siyasal olarak ise hiçbir hakkının bulunmadığı, zinanın büyük ölçüde kadının suçu sayıldığı kısıtlamalarla dolu bir ortamda yaşayan Musevi kadınları; ilk zamanlarda “*çocuklarının ehliliği ile ilgilenmek, sözlü-yazılı gelenek ve yasa konusunda ehlilik, cemaat içinde dini metinler okumak*” haklarına sahiptiler. Ancak daha sonraları bu haklar da ellerinden alınmış, hatta sinagoglarda erkeklerden ayrı yerlerde oturtulan kadınların maruz kaldığı ayrımcılık Hıristiyanlıkta kadınların kilise içinde konularının yasaklanması olarak geçmiştir.³²

Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ile de “kadın”ın sosyal-siyasal statüsünde pek bir farklılık yaşanmamıştır. Kadın yine erkeğe bağımlı olarak yaşamaktan ve üremekten başka bir işe yaramayan “kötü” varlık olarak kabul edilmeye devam etti.³³ Ancak dinin

²⁸Tayanç, a.g.e., s.39.

²⁹Tanilli, a.g.e., s.20.

³⁰Fatmagül Bertay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis yay., İstanbul, 2009, ss. 209-217.

³¹Tayanç, a.g.e., s.39; Tanilli, a.g.e., s.21.

³²Tanilli, a.g.e., s.21.

³³“Kadınların haklarına en çok zarar veren etkenlerden biri de kuşkusuz Hıristiyanlıktır. Hıristiyanlık olmasa, belki, kadının bugünkü durumu daha iyi olurdu. Bu din kadını her bakımdan “pis”

ortaya çıkışı sırasında kadınların gösterdiği çaba³⁴; bu çabaların sonucunda yine ikinci plana itildi; kadınların hak arayışı sürecinin uzamasına ve zorlaşmasına neden olmuştur denilebilir.³⁵

Kadınlar Hıristiyanlık anlayışı içerisinde de kendilerine siyasi platformlarda yer bulmanın çok ötesinde “kötü” olmadıklarını bile kabul ettirmeden ya amlarına devam ettiler,³⁶ erkekler ile eşit olduklarını savunabilmek için Fransız ihtilali’nin ya andığı günlere kadar beklemleridir.³⁷

İslamiyet’te³⁸ ise kadınların kazandığı hakları vurgulamak için İslamiyet’in geldiği topraklardaki genel ya am artlarının kötülüğü anlatılır.³⁹ “Cahiliye” adı verilen dönemde Arap Yarımadası’nda kadınlara gösterilen kötü muamele İslamiyet’in doğuşunun ardından uygulanmaya başlanan yeni kurullarla düzenlenir. O açıdan denilebilir ki İslamiyet geldiği topraklarda kadınlar konusunda ciddi bir ilerleme sağlanmıştır.⁴⁰ İslamiyet’in özellikle de Hz. Muhammed devrinde yaayan kadınlara ciddi haklar getirmiştir. Hem Kuran’daki ayetlerde hem de Hazreti Muhammed’in hadislerinde kadınlara değer verildiği görülmektedir.⁴¹ Örneğin, Beyza Bilgin, Kuran’ın 60. Mümtehine Suresi, 12.ayet’ine göre kadınların doğrudan kendilerinin oy hakkına sahip olduklarını, 9.Tevbe Suresi, 67.ayet’e göre de Allah’ın tüm varlıklarının birbirine yardım etmeleri için yaratıldığını, toplum düzeninde

sayarak, onu Hazret-i Havva öyküsüne dayanarak hep bir “aldatıcı” ve erkek için bir kötülük kaynağı görmüştür.” Celal Nuri, a.g.e., s.25.

³⁴Süleyman Turan, “Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009/1, C.8, S.15, ss.157-177.

³⁵Bebel, a.g.e., s.88-89; Celal Nuri, a.g.e., s.25.

³⁶Hıristiyan din adamlarının kadınları erkeklerden daha da gören zihniyetlerini yansıtan sözler için bkz. Tanilli, a.g.e., s.21; Bebel, a.g.e., s.91.

³⁷Ayşe Ayata, “Siyaset ve Katılım”, **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, Ed. Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 2011, s. 66.

³⁸Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Ziya Yörükân, **İslam Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı yay.,Ankara, 2001.

³⁹Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, Üçüncü kitap, Tekin yay., İstanbul, 1980, s.1075; Ali Himmet Berki, Osman Keskiözü, **Hız.Muhammed ve Hayatı**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 25.baskı, Ankara, 2010, ss.11-15.

⁴⁰Altındal, a.g.e., s.43; Celal Nuri, a.g.e., s. 92; Nuri, a.g.e., s.30. İslam’ın kadınlara evlilik mevzuunda getirdiği haklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1974, ss.29-46. Arap Dünyası’ndaki yaayın artlarının kötü olmadığını kadınlara o dönemde de değer verildiğini aksine İslamiyet ile birlikte kadın haklarında gerileme olduğunu savunan bir görüş için bkz. İhan Arsel, **İslam ve Kadın**, Kurti Matbaası, İstanbul, 1989, s.29.

⁴¹Beyza Bilgin, **İslam’da Kadının Rolü Türkiye’de Kadın**, Ankara, 2001, s.7-8; Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerim’de Kadın”, **İslami Araştırmalar**, C. 10, S.4, 1997, ss. 252-254; Necati Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, Ötüken yay., İstanbul, 2013, ss. 196-201.

kadın-erkek tüm yaayanların kişisel kabiliyetlere, toplumsal şartlara ve imkânlarla bağılı olarak dayanıma içinde yaanmasının emredildiğini belirtir.⁴² Bu noktada İslamiyet kadınlara tanıdığı haklar açısından diğer dinlerden ayrılmaktadır. Ancak yine de tanınan tüm bu haklar tam bir eşitlik olarak yorumlanamaz. Belli ayetlerde kadınlara bir takım hakların tanıdığı, diğer erkeklere verildiği görülse de Kuran'ın geneline bakıldığında “*Kuran bir bütün olarak erkeği kadından üstün kabul eder.*”⁴³ Ayrıca diğer dinlerde de kabul edilen kadının üstündeki tüm haklar İslamiyet'te de önce babasına sonra kocasına ait olmaya devam etmektedir. Çocuk üzerindeki haklar, miras hakları gibi günlük yaşamdaki pek çok hakkına sahip olmayan kadın siyasi hayatta da ciddi varlık göstermekten çok uzaktadır.⁴⁴ Bununla birlikte Hz. Muhammed döneminde İslamiyet'in ilk yıllarında yaayan kadınların daha sonraki yıllarda ikinci plana itilen kadınlara kıyasla daha rahat bir sosyal ve siyasal konumda oldukları söylenebilir.⁴⁵

“Türk” toplumlarına bakıldığında ise tarihsel süreçte kadının konumu açısından farklılıklar görülmektedir. İslamiyet'in kabulünden önce ve sonra olmak üzere iki dönemde ele alınabilecek olan bu farklılıklar yaşamın her alanında kendini göstermektedir. Türk ailesinde kadın ve erkek birbirini tamamlayan iki unsur olarak yaşamı, bu anlayış sonucunda da kadın Türk tarihinin hemen her devrinde yaşamın içinde olmuştur.⁴⁶ Politik sahada kadın varlığı incelendiğinde ilk Türk devletlerinde kadının erkeğin hemen yanında devletin en üst kademelerinde görev yaptığı görülmektedir. Türk kadını devlet işlerinde de Hakan'ın yanında Hatun sıfatı ile yer almıştır.⁴⁷ Skitlerde, Hunlarda, Göktürklerde, Uygurlarda ve hemen hemen İslamiyet öncesi kurulum tüm Türk devletlerinde kadının siyasi alandaki yeri erkeğin yanında olmuştur. Kadın, sözüne diğer verilen, erkek savaşta ya da avda iken sosyal yaşamı devam ettiren toplumun en önemli unsurlarından biridir. Öyle ki Türklerin ilk yazılı eserlerinden olan Orhun Kitabeleri'nde kadının siyasi alanda oynadığı rolü açıklayan

⁴²Bilgin, a.g.e., s.8.

⁴³Altındal, a.g.e., s. 46.

⁴⁴Altındal, a.g.e., s. 46.

⁴⁵August Bebel, **Hız. Muhammed ve Arap- İslam Kültürü Dönemi**, Çev. Veysel Atayman, İstanbul, 2003, s.123.

⁴⁶Tuncer Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009, s. 170-171.

⁴⁷Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Toker yay., İstanbul, 1989, s.47; Necdet Sevinç, **Türklerde Kadın ve Aile**, Bilgeoluz yay., İstanbul, 2007, s. 29.

anlatımlar vardır.⁴⁸ Bu anlatımlarda kadına ayrıca yer verilmi ve O uz prenseslerinin siyasal ve sosyal rolleri belirtilmi tir. Örne in, Kutluk Han'ın ölümünün ardından e i Bilge Hatun'un idareyi ele aldı na yer verilmi tir. Ayrıca kitabede kadın, çocukları korudu una inanılan Tanrıça Umay'a benzetilmi tir.⁴⁹ Kadının tanrıça gibi görülmesi ve çocuklarını koruyan kollayan, devlet idaresinde söz sahibi olan bir konumda tutulması Türklerde kadına verilen de erin açık ifadesi olmu tur.

slamiyet ile tanı an Türk topluluklarında zaman içerisinde bu tutumlarında bazı de i iklikler ya anmı tır.⁵⁰ Aynı ölçüde slam anlayı nda da Türk devletlerindeki uygulamalarda örf ve adetler nedeni ile bir takım uygulama farklılıkları olu mu tur. Genel itibarı ile ilk Türk devletlerine oranla slamiyet'i kabul eden Türklerin kadınları daha kapalı bir hayat ya amaya ba lamı tır.⁵¹ Yava yava de i im gösteren hayat tarzının yansımalarından biri ilk Türk- slam eserlerinden olan Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" adlı eserinde "...*Bu kızlar do masa, do arsa ya amasa daha iyi olur. E er dünyaya gelirse, onun yerinin topra in altı veya evinin mezara kom u olması daha hayırlıdır. Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi dı ı gibi olmaz*"⁵² sözleri ile görülür. Bu uç örne in yanı sıra slamiyet'i kabul etse de eski Türk kültürünün etkisi ile ya ayan, kadına de er veren zihniyet tamamen yok olmamı , Türk anlayı ı ile slam inancı sentezlenerek yeni bir Türk- slam kültürü olu mu tur.

Selçuklular döneminde ise Türk kadınının toplumdaki de eri açısından oldukça üst seviyelerde yer aldı ı görülmektedir.⁵³ Kadına atfedilen güzel deyi lerin⁵⁴ yanı sıra hükümdarın yanında törenlerde kadının yer alması, ayrıca Türk-

⁴⁸Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Bo aziçi yay., Ankara, 1989.

⁴⁹nan, **a.g.e.**, s.27-28.

⁵⁰Osman Turan, "Türkler ve slamiyet", **Türkler**, C.4, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss. 290-304.

⁵¹Emel Do ramacı, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Bankası yay., Ankara, 1997, s. 4.

⁵²Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çev. Re id Rahmeti Arat, TTK, Ankara, 1998, s. 326.

⁵³Refik Turan, Güray Kırpık, "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomi Hayat", **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Grafiker yay., Ankara, 2012, ss. 479-482. Anadolu'da kurulan Selçuklu Devleti öncesinde Anadolu'nun Türkle mesi sürecinin konu edildi i Battalname ve Dani mentname gibi destanlarda kadının önemini vurgulayan anlatımlar yer almaktadır. Bkz. Behçet Kemal Ça lar, **Battal Gazi Destanı**, Ak yay., stanbul, 1968, ss. 35-92; **Dani mend-name**, Haz. Necati Demir, Akça yay., Ankara, 2004, ss.70-121.

⁵⁴Örne in "Altun gibi temiz ruhlu kadın", "vücudu inci gibi temiz kadın". Abdurrahman Kurt, "Tarihi Süreçte Türk Kadınları", **Türkler**, C.5, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss.399-405.

slam sanatının en önemli eserlerinden sayılan birçok cami, bedesten, kervansaray gibi yapılara hükümdar annelerinin ya da e lerinin adlarının verilmesi Selçuklu kadınlarının ta ıdı ı de eri gösteren önemli verilerdir.⁵⁵ Birçok Selçuklu kadını adına türbeler, medreseler, hastaneler yapılmı ve beyleri yanında adları anılmıştır. İrân'daki Kirman ehrinde yer alan Kutlu Türkan Hastanesi (1271–1281), Kayseri'deki Gevher Nesibe ifaiyesi (1206), Sivas Divri i' de Turan Melik ifaiyesi (1228), Kütahya'da Gülümsen Hatun Yoncalı Ilıcası (1233), Amasya'da Yıldız Hatun Ilıcası (1308) kadınlar adına yapılan Selçuklu eserlerine gösterilebilecek örneklerdendir.⁵⁶

Siyaset sahnesinde kendine yer ediniş ve başarılar kazanan Müslüman Türk kadınlarına Selçuklular döneminde önemli örnekler görülmektedir. Tu rul Bey, Hemedan'da çıkan bir isyan ile ilgilenirken askerlerin ba ına geçiş ve ine yardımcı giden Altun Can Hatun⁵⁷ ve emrinde 10.000 süvarisi bulunan, kendine has bir divanı ve örgütü olan Melik ah'ın e i Terken Hatun⁵⁸ bu örnekler arasındadır.⁵⁹

Tüm bu olumlu örneklerle ra men kadının eski Türk hayatına oranla yavaş yavaş daha eve kapalı bir hayat tarzını⁶⁰ benimsemeye başladığı na dair de örnekler vardır. Bu konuda Beyza Bilgin i u tespitte bulunmaktadır:

⁵⁵Bu dönemde Türk kadınının sosyal faaliyetleri çerçevesinde ele alınabilecek en önemli te kilat “Bacıyan-ı Rum”dur. XIII. yüzyılda kurulan ve Ahi Te kilatı'nın kadınlar kolu olan “Bacıyan - ı Rum” kadınların üretimde ve sosyal hayatta organize olmalarını sa laması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Tümer Erdem, Halime Yi it, **Bacıyan-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının ktisadi Hayattaki Yeri**, İstanbul, 2010, s. 18; M. Ali Hacıgökmen, “Ankara Ahilerinin Ticari Faaliyetleri ve Bacıyan-ı Rum Hakkında Bir Ara tırma”, **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Ara tırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S.18, ss.185-211.

⁵⁶nan, **a.g.e.**, s.39-42. Ayrıca Anadolu Selçuklu dönemi kadın yapıları ile ilgili bkz. Aynur Durukan, “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler”, **Vakıflar Dergisi**, S.27, Ankara, 1998, ss.15-36.

⁵⁷Zekeriya Kitapçı, “Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tu rul Bey'in Halife El-Kaim'in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler”, **Türkiyat Ara tırmaları Dergisi**, S.1, Konya, Kasım 1994, ss. 15-18.

⁵⁸Gülşay Ö ün Bezer, “Terken Hatun”, **Türkiye Diyanet Vakfı slam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul, 2001, s.510; Ahmet Vehbi Ecer, “Türkan Hatun”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.6, Kayseri, 1989, ss. 167-176; İhan Erdem, “Büyük Selçuklularda Kent Reisli i”, **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Arma anı**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsü yay., Konya, 2011, s.139; Hasan Akyol, Erol Kara, “Fetret Devri (1092-1117)”, **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Grafiker yay., Ankara, 2012, s. 145.

⁵⁹nan, **a.g.e.** s.40-41.

⁶⁰XI-XIV. Yüzyıllar arası Anadolu'ya gelen Türk ailesinin genel özellikleriyle ilgili olarak bkz. Tuncer Baykara, **Türkiye'nin Sosyal ve ktisadi Tarihi (XI-XIV Yüzyıllar)**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2000, s.48 .

“Orta Asya, Ön Asya, Anadolu ve Afrika’da yerle en Türk topluluklarında, kadının sosyal durumu, slam dininin ö retilerine uyularak düzenlenmi görünmekte ise de, onların hepsinde Kuran’dan çok yerel kültürler etkili olmu , zamanla bunlara uymak Müslümanlı ın gere i gibi algılanmı tır.”⁶¹

1290’lı yıllardan itibaren ba ta Anadolu olmak üzere üç kıtaya yayılan büyük bir imparatorluk kuran Osmanlı Devleti’nde kadının genel durumuna bakıldı ında ilk etapta eski Türk geleneklerine göre, “teokratik” anlayı do rultusunda bir gerileme oldu u görülmektedir. Osmanlı’da ya anan ran ve Bizans etkileri ile eski Türk ya ayı ından uzakla an Osmanlılarda ehirde haremlik-selamlık anlayı ı geli mi devamında da çok e lilik görülmeye ba lanmı tır. ⁶² Toplumun “üst” diye adlandırılabilir saray ve çevresindeki kesimde kadınlar ile ilgili genel durum böyle ekillenirken, sarayın dı ında kalan Osmanlı kadınlarının hayatında eski Türk geleneklerinin daha etkili oldu u görülmektedir. Poligaminin çok uygulanmadı ı halk arasında kadınların çok fazla kaç-göç olmadan serbestçe ya adıkları bilinmektedir. ⁶³ Osmanlı döneminde gerek sarayda gerekse halk içinde ya ayan kadınların ⁶⁴ rahatça ya amalarına dair en önemli anlatılardan birinin sahibi, 14. yüzyılda geldi i Bursa’da Sultan’ın hanımı tarafından kabul edilip, devlet i leri ile ilgili görü meler yapan Arap Seyyah bni Battuta’dır. ⁶⁵

mparatorlu un ilk dönemlerinde belli bir serbesti içinde olan Osmanlı kadınlarının ilerleyen yıllarda sosyal hayatta bazı rollere bürünseler de siyasi hayatta “valide sultan”, “haseki” gibi unvan almadıkça var olmaları pek de mümkün olmamı tır. Maddi açıdan sıkıntısı olmayan Osmanlı kadınlarının sosyal hayatta yaptıkları ve yaptırdıkları eserlerle katıldıkları görülmektedir. Dini yapıların yanı sıra hanlar, hastaneler -bugün hala ayakta olan Guraba ve Nisa hastaneleri-, okullar varlıklı kadınların yaptırdı ı eserler arasında yer almı tır. ⁶⁶

⁶¹Bilgin, a.g.e., s.15.

⁶²nan, a.g.e., s.59.

⁶³Do ramacı, a.g.e., s.8.

⁶⁴Osmanlı kadınlarının genel özellikleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Lucy M.J.Garnett, **Türkiye’nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, O lak yay., stanbul, 2009, ss. 474-555.

⁶⁵Do ramacı, a.g.e., s.8.

⁶⁶Fazıl Ayano lu, “Vakıf Yapan Türk Kadınları”, **stanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.29, S.1-2, stanbul, 1963, ss.317-323; Do ramacı, a.g.e., s.10. Osmanlı döneminde kadınların üretim hayatına katkıları ile ilgili olarak ayrıca bkz. Emine Dingeeç, “Osmanlı Toplumda Kadınların Üretime Katkıları”, **History Studies**, Vol. 2/1, 2010, ss.9-30.

Kadınların Osmanlı toplumunda yer alma çalı malarının sosyal hayattan siyasi hayata do ru yönelmesi dünyada ya anan siyasi olayların da etkisi ile geli ecektir. Sanayi nkılâbı, Fransız Devrimi gibi büyük olayların etkisi ile Osmanlı için de i en dengeler önceleri yenile me ihtiyacını do uracak, bu ihtiyaç tüm sahalarda kendini göstermeye ba layacaktır. Kadınlar da tam bu noktada yüzyıllardır süregelen kapalı düzenlerini Batılı hemcinsleri gibi mücadele yolu ile de i tirmeye çalı acaklardır.

Avrupa’da XVIII. yüzyıl kadınların direni e geçti i, siyasal-sosyal tüm haklarına sahip çıkmak için seslerini yükselttikleri bir dönem olmu tur. Her konuda “aydınlanma”nın ba ladı ı Aydınlanma Ça ı’nda önemli filozoflar kadınların ortaça denilen süreç boyunca süregelen göz ardı edili ini devam ettirmi lerdir. Kadınları do aları gere i erkeklerden ayıran ve onları rehber e li inde hayatlarına yön verebilecek büyük çocuklar olarak kabul eden Rousseau (1712–1778); kadının görevini erke e tabi olup ona hizmet etmek olarak belirlemi , iyi bir e itim almanın insanı geli tirece ini vurgularken de kadınları e itim konusunun içine dahil etmemi tir.⁶⁷ Tüm bu kadını görmezden gelen -örnekleri ço altılabilecek- tavra ra men, “aydınlanma” fikri birçok zihinde adım adım ilerlemi ve bu ilerleme faaliyetinde kadınlar da yerlerini almı lardır. Özgürce karar verme yüreklili ini gösterme yolunda yürüyen kadınlar için artık yüzyıllardır süregelen “kapalı” hayatın çıkı ı aranmaya ba lanmı tir.⁶⁸ Bu do rultuda 1789 Fransız Devrimi’ne kadınlar da yo un bir ekilde i tirak etmi lerdir.⁶⁹ Devrim günlerinde Bastille ve Versailles’e yapılan saldırılara katılan kadınlar, devrimi dı güçlerin hücumlarına kar ı korumu lar, Fransa’nın belediyele mesine yardımda bulunmu lardır. Komün

⁶⁷ Gleichauf, **a.g.e.**, s.66. Rousseau’nun kadın görü üne dair bilgi için bkz. Linda M.G. Zerilli, **Signifying Woman: Culture and Chaos in Rousseau, Burke, and Mill**, Cornell University Press, New York, 1994, ss.16-60; Adnan Güriz, **Feminizm Postmodernizm ve Hukuk**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1997, ss.13-15.

⁶⁸1780’lerin ba ında “feminist demokratların” kadınların siyasi camiaya kabulü fikrini savundukları görülür. Fransız dü ünür Condorcet 1788 siyasi ve içtimai bir ıslahat programı çizirken kadınların milletvekili seçimine katılmalarını açıkça istemi tir. Condorcet bu iste ini eski rejimin kadının esarette tutsa da siyasi haklarını vermesi anlayı ma dayandıyordu. A. Aulard, **Fransa nkılabının Siyasi Tarihi-Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Geli mesi**, Çev. Nazım Poroy, C.1, TTK, Ankara, 2011, s. 137; Diren Çakmak, “Fransız Devrimi’nde Kadın: Eksik Yurtta ”, **Ege Akademik Bakı** , C.7, S.2, zmir, 2007, s. 729.

⁶⁹Aulard, **a.g.e.**, s. 138; Güriz, **a.g.e.**, s. 15; Fatmagül Berktaş, **Kadınların nsan Haklarının Geli imi ve Türkiye**, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No: 7, 2007, s.6. (stk.bilgi.edu.tr/docs/berktay_std_7.pdf Eri im Tarihi: 1 Nisan 2014)

tarafından yardımlarından dolayı madalyalarla ödüllendirilmiştir.⁷⁰ Kadınların devrim için gösterdiği bu çabaya rağmen Fransız Millet Meclisi'nde yayınlanan 1789 tarihli “İnsan ve Yurtta Hakları Bildirisi”nde⁷¹ savunulan insan kavramına kadınlar dâhil edilmemiştir.⁷² Bunun üzerine İnsan ve Yurtta Hakları Bildirisi'nden üç yıl sonra 1791 yılında Olympe de Gouges tarafından bir “Kadın Hakları Bildirisi” yayınlanmıştır.⁷³ “*Kadın özgür doğar ve bütün haklarda erkeğe eşittir. Toplumsal alandaki farklılıkların gerekçesi yalnızca kamu yararı olabilir*” maddesi ile başlayan ve kadının özgürleşmesinin, oy hakkının açıkça dile getirildiği bildiri; “*Uyan ey kadın! Usun alarm çanları tüm evrende yankılanıyor; haklarını bil! Doğanın heybetli krallığını artık önyargılar, fanatizm, batıl inanç ve yalanlar kuşatmıyor. Hakikatin meşalesi bütün aptallık ve kibir bulutlarını dağıttı. Görünümüne göre ilahi bir el her yerde insanın miras payını, özgürlüğü dağıtıyor. Yozlaşarak keyfiliğe dönmüş mesih halinde bu özgürlüğü set çekmek yalnızca yasanın hakkıdır; fakat özgürlük herkes için eşit olmalıdır*” sözleri ile sona eriyordu.⁷⁴ Orjinal adı “*Les Droits de la Femme et du Citoyen*” olan, on yedi maddeden oluşan ve feminizmin kurucu belgesi olarak kabul edilen⁷⁵ bildiri yönetim tarafından hoş karşılanmamış, bildiriye yayınlayan Olympe de Gouges “*kadın cinsine yakışır biçimde politika yapmaya kalkıştığı için*” devrim mahkemesi tarafından ölümle cezalandırılmıştır.⁷⁶

Olympe de Gouges döneminde birçok kadın düşünür bu dönemde fikirleri ile kadınları yönlendirmeye çalışmıştır. Bunların içinde 1791'de “*Kadın Haklarının Haklı Gerekçeleri*”⁷⁷ adlı eseri yazan Mary Woollstonecraft⁷⁸ ve “*Kadınların Eşitliği*

⁷⁰Aulard, **a.g.e.**, s. 138; Güriz, **a.g.e.**, s. 15.

⁷¹Çakmak, **a.g.m.**, ss.728-733; **Batıya Yön Veren Metinler III Aydınlanma/Burjuvazi Yüzyılı/Bilim Çağının Zaferi (1650-1800)**, Der. Alev Alatlı, Kapadokya, 2010, s. 939-940; Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, Çev. Ed. Mehmet Ali Kılıçbay, 2006, s.762 .

⁷²Güriz, **a.g.e.**, s. 15. Norman Davies, “Avrupa Tarihi” adlı eserinde toplumsal sözleşmenin otomatik olarak kadın haklarını kapsadığını kabul ettiğini ancak Concorcet'in de dahil olduğu bir kaç cesur kadının kadınların göz ardı edildiğini savunduğunu belirtir. Davies, **a.g.e.**, s. 763.

⁷³Gleichauf, **a.g.e.**, s.68.

⁷⁴Gleichauf, **a.g.e.**, ss.68-70.

⁷⁵Davies, **a.g.e.**, s.764-765.

⁷⁶Berktaş, **a.g.e.**, s.6; Güriz, **a.g.e.**, s. 15.

⁷⁷Orjinal adı: A Vindication Of The Rights Of Women. Gleichauf, **a.g.e.**, s.72.

⁷⁸Norgard Kohlhagen, **Dünyayı Değiştiren Kadınlar**, Çev. Osman Deniztekin, Varlık yay., İstanbul, 2004, ss.11-16.

Üstüne” adlı eserin yazarı Harriet Hardy Taylor-Mill⁷⁹ sayılabilir. Tüm bu çalı malara ra men 1793 yılında açıkça yurttalı ın dı ında bırakılan⁸⁰ kadınlar özgürlükleri için çalı malarına devam etmek zorunda kalmı lardır.

19. yüzyıla gelindi inde kadınlar Avrupa’da tam e itlik taleplerini tek tük dile getirmek yerine örgütlü bir ekilde hareket ederek, bu yüzyılda ya anan doktrin ve devrim hareketlerine de katılmı lardır. Örne in ngiltere’de 1812 yılında çıkan ayaklanmalara katılan, oy hakkı için erkeklerle birlikte mücadele eden kadınlar⁸¹, 1830 yılından sonra da i çi sendikalarında önemli görevler üstlendiler. ngiltere’de Barbara Leigh Smith’in öncülü ünde 19.yüzyılın ortalarında ba layan kadınların toplumdaki yerini ve haklarını savunma hareketi, 1867’de ngiliz Parlamentosu’nda Stuart Mill’in kadınlara oy hakkı verilmesini istemesi ile devam etmi tir.⁸² Ayrıca kadınlar 1848 Devrimi içerisinde yer alarak, Amerika’da Almanya’da ve daha pek çok yerde olaylara katılarak haklarının takipçileri olmu lardır.⁸³

Avrupa’da ve Amerika’da geli en bu “hak arayışı” anlayışı Osmanlı Devleti bünyesindeki kadınlarda da yankılanmıştır. Sorunlar içerisindeki Osmanlı Devleti’nde aydınlar, yöneticiler eski parlak günlere dönü ün yollarını ararlarken bir yandan da Avrupa’dan ülke sınırlarına sızan yeni fikirlerin etkileri ile u ra mı lardır. Bu etkiler hem yapıcı hem yıkıcı nitelikte olmu tur. Öyle ki milliyetçilik fikri ile çok uluslu bir imparatorluk görünümünde olan Osmanlı’nın birçok milliyetçi isyanla ba etmeye çalı ması da; Avrupa’da geli en yeni teknikleri ülkeye getirip modernle meyi, güç kaybeden orduyu yeniden eski günlerine ta ımayı hedeflemeleri de hep aynı etkinin sonuçlarıdır.

⁷⁹Gleichauf, **a.g.e.**, s.77-78.

⁸⁰Davies, **a.g.e.**, s. 766.

⁸¹Davies, **a.g.e.**, s. 827.

⁸² efika Kurnaz, **Yenile me Sürecinde Türk Kadını 1839-1923**, Ötüken yay., stanbul, 2011, s. 19; Davies, **a.g.e.**, s. 827; G.Mosca, “Magna Carta’dan 20inci Asra Kadar ngiliz Anayasa Hareketleri”, Çev. Mukbil Özyörük, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.V, 1948, s.58. (<http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1948-05-01-04/AUHF-1948-05-01-04-Mosca.pdf> Eri im Tarihi: 2 Nisan 2014)

⁸³Tanilli, **a.g.e.**, s.65. Tüm bu hareketlerle ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Gisela Notz, **Feminizm**, Çev. Sinem Derya Çetinkaya, Phoenix yay., Ankara, 2012, ss. 38-50; **The History of Woman Suffrage**, Ed. Ida Husted Harper, Vol. I-VI, National American Woman Suffrage Association, New York, 1922.

Osmanlı'da kadın hak arayışı Tanzimat dönemi ile birlikte başladı denilebilir.⁸⁴ Tanzimat aydınlarının birçoğu -devlet ile ilgili problemlerin yanı sıra- kadını toplum içinde söz sahibi ya da en azından daha çok hakka sahip hale nasıl getirebileceklerini düşünüp bu konuda kalem oynatırlarken; kadınlar da hem bu çabaların etkisi ile hem de kendi çabaları ile daha etkin bir konuma doğru adım atmışlardır.⁸⁵ Tanzimat Fermanı içerisinde konu edilmeyen "kadın" mevzusu, 1847'de kölelik ve cariyeleğin kaldırılması için çıkan ferman ve 1857'de çıkan kanunla veraset haklarında kız ve erkek çocukların eşit bir statüye getirilmesi ile gündemde yer tutmaya başlamıştır.⁸⁶ Bunların yanı sıra kızların eğitimi ile ilgili de öncül adımlar yine dönemin batılı kafa yapısındaki aydınları arasında önce kabul görmüş sonra da uygulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak 1842'de ebelik kurslarının açıldığı görülmektedir. 1858'de kız ruhiyeleri, 1863'de ilk sanayi okulları, 1870'de de kız öğretmen okulları açılmıştır.⁸⁷ Tanzimat'ın en önemli başarılarından biri, yalnızca İstanbul'da ve bir iki vilayette olmasına rağmen 1862'den itibaren kız öğrencilerin ortaöğretim görmelerini başlatması olmuştur. Kızların eğitime dair evlerini öğretmen sanat okulları ve ruhiyelerin yanı sıra, kız öğretmen yetiştirecek okullar da eğitime başlamış, böylece kadınlar arasında meslekle meşgul bir yol da açılmıştır. 1873'de ilk kez bir kadın öğretmen tayin edilmiş, 1881'de ilk kez bir okul kapanma töreninde bir kadın söylev vermiş, 1883'de ise kadınlar okul yönetimi iderine tayinleri edilmeye başlamıştır.⁸⁸ Bu okullarda eğitim alan ehil, okumu kadınların sayısı dönemin kadın nüfusu⁸⁹ ile

⁸⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Doğan, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Kadın Haklarındaki Gelişmeler", **75.Yıldönümü'nde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmiş ve Gelecek**, AAM, Ankara, 1999, ss.59-80.

⁸⁵Tanzimat'ın kadınlardan neler beklediğine dair bir makale için bkz. Zehra Toska, "Cumhuriyet'in Kadın Değeri: Evi ve Anıları ve Aşkımları", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı yay., İstanbul, 1998, s. 71.

⁸⁶İrin Tekeli, "Kadın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim yay., C. 5, İstanbul, 1983, s.1192.

⁸⁷"1869 yılında hazırlanan *Millî Eğitim Nizamnamesi'nin 68. maddesi şöyledir: "...Kız ilk ve kız ortaokullarına kadın öğretmenler yetiştirilmek üzere İstanbul'da bir kız öğretmen okulu kurulmuş olup, ilk ve orta adıyla iki kısma ayrılmıştır. Her kısımda biri ilim ve diğeri ilim olmayanlara ait orta okullar için kadın öğretmen yetiştirilmek üzere iki erdairesine ayrılmıştır."* Tefik Temelkuran, "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Eylül 1970, S.36, ss. 61-66'dan akt. Tayanç, **a.g.e.**, s. 123.

⁸⁸Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı yay., İstanbul, 1978, s. 226-227.

⁸⁹"Sultan II. Mahmut döneminde yapılan nüfus sayımları ve yoklamaları, ülkenin cemaatler itibarıyla yalnız erkek nüfusunu içermekteydi. XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait nüfus istatistik ve

orantılı olarak dü ünüldü ünde oldukça az olsa da kadın meselesine ili kin sorular soran kafaların artı ı bu meselenin halline dair umut ı ı ı olarak görülmü tür.⁹⁰

Kadınların e itim, kültür seviyesini yükseltmeye yönelik olarak dönemin artları içerisinde atılan en önemli adımlardan bir tanesi de gazetelerde yazılar yazmak hatta kadınlara mahsus gazeteler çıkartmak olmu tur. Bu gazetelerde⁹¹ dönemin yo un siyasi ortamında “kadın” mevzusu pek çok açıdan kendine yer bulmu tur. Ancak bu gazetelerin yayınlanması da kadınların ilerlemesini isteyen modern dü ünceli erkekler eli ile yapılmı tur. Tarik Gazetesi Ba yazarı Mehmet Tahir’in bu konudaki giri imi önemli bir örnek olmu tur. “Hanımlara Mahsus Gazete”⁹² adındaki gazetenin çıkı ı ile ilgili 3 Mayıs 1310 (1894) tarihli Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen dilekçe de Tarik Gazetesi Ba yazarı Mehmet Tahir, di er medeni memleketlerde yayınlanan kadınlara dair gazetelere benzer yayınların Osmanlı’da olmamasının devletin ilerlemesi bakımından bir eksiklik oldu unu belirtir. Ve eksikli in telafi edilmesi için kanunlar çerçevesinde “kadınların ilerlemesine hizmet edecek” bir gazete çıkarma arzusunda oldu unu yönetime

sayımları ise, artık kadınları da kapsamaktaydı.” Nejdet Bilgi, “Osmanlı Devleti’nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu”, **Tarih ncelemeleri Dergisi**, C.XXV, S. I, Temmuz 2010, s.102. “1881/82 yılında ba lanan ve 1888/89’da tamamlanan genel nüfus sayımının sonuçları, toplu olarak ancak 1897 yılında yayınlanabilmi tir. (...) Sayımı yapılan ve muhtelif ekillerde de tasnife tabi tutulan yerlerin toplam nüfusu ise 19.050.321’dir. Bu nüfusun 10.104.038’i erkek, 8.946.283’ü kadındır.” Nejdet Bilgi, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, **Türk Yurdu**, C.19-20, S. 148-149 (700. Yılında Osmanlı), Aralık 1999-Ocak 2000, s. 122-123.

⁹⁰Berkes, **a.g.e.**, s. 226-227.

⁹¹“*Aile (1880), nsaniyet (1882), Mürüvvet (1888), Ayine, Hanımlara Mahsus Gazete; II. Me rutiyet’ten sonra ise, Demet (1908, Celal Sahir), Muhasin (1908, Mehmet Rauf), Kadın (1908, Süleyman Bahri), Hanımlar Âlemi (1908), Kadın (1908, Selanik), Kadınlar Dünyası (1912, Ulviye Mevlan Hanım); Mütareke yıllarında da stanbul’da Sedat Simavi üç dergi çıkarmı tir: nci (1919), Hanım (1921), Yeni nci (1922), Mehmet Rauf’un çıkardı ı Süs (...)*görülüyor.” Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi kitabevi, stanbul, 2003, s.402.

⁹²“*Hanımlara Mahsus Gazete Osmanlı toplumunda yayınlanmı ilk kadın dergisidir. (...) Derginin amacı ise “kemal-i edeb ve iffet dairesinde yazılmak artı ile kadınlara mahsus her türlü ahval, faydalı makaleler ve günlük havadisler ne retmek” ekinde belirlenir. Hanımlara Mahsus Gazete, yayın faaliyetini 1 A ustos 1895-4Eylül 1906 (19 A ustos 1311-21 Eylül 1322)tarihleri arasında kesintisiz olarak 580 sayı sürdürmü tür. Mecmuanın “sahib-i imtiyaz”ı bnülhakki Mehmet Tahir’dir, belli ba lı “muharrireleri” arasında ise dönemin adı duyulmaya ba lamı u hanım yazarları yer alır: Makbule Leman, Nigar binti Osman, Fatma Aliye, Emine Semiye, Fatma adiyeye, Fatma Fahrünnisa...Mecmuada zaman zaman dönemin erkek yazarları da yazılar yazmı lardır: Mustafa Asım, Faik Ali, Talat Ali, Ahmed Rasim vs. bunlardandır.”* **Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete 1895-1908 Seçki**, Haz. Mustafa Çiçekler, M.Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, stanbul, 2009, s.14; Müjgan Cunbur, **Osmanlı Dönemi Türk Kadın airleri**, Ankara, 2011, s.187.

iletir.⁹³ Kadınların okuma oranını ve kültür seviyesini artırmaya yönelik bir gazetenin çıkması ile ilgili önerinin dahi bir erkek tarafından ileri sürülmesi konunun hala daha bir “sorun” olarak kalması açısından yönlendirici bir detaydır. Osmanlı Devleti’nde ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nde kadınlara verilen haklar kadınlar tarafından istenilerek çabalanarak mı alınmış yoksa bir gereklilik yüzünden bir lütf gibi ya da olması gerektiği için yukarıdan mı verilmiştir. Ve bu konuma konma durumu Türk kadınına daha çok çabalamaya mı yoksa “büyüklerimiz bizden iyi bilir” tarzı bir kabullenilmesini mi yönlendirmiştir? Tüm bu soruların cevabı aslında günümüzde “kadın” konusundaki kazanılan-kaybedilen-geç kalınan bütün hedeflerdeki “neden” sorusunun da bir anlamda yanıtı olacaktır.

Kadınların toplum hayatında eşitlik olarak yer alması ile ilgili ilerleyen yıllarda ilk tutacak olan fikirlerin dönemin aydınları tarafından ortaya atılması ile beraber konunun yazılı eserlere taşınması da kaçınılmazdır. Örneğin, Osmanlı dönemi ünlü yazarlarından İsmail Sami “Kadınlar” (1879) adlı risalesinde “*insan topluluğunun saadetini kadın eşitliğine*” başlıklar ve “*adeta insan fabrikası*” sözleri ile önemlerinden bahsettiği kadınların eşitliği ile gelecek kuşakların da eşitliği olacağını vurgular.⁹⁴ İsmail Sami’nin kadın eşitliğinin sadece kadınlar için değil tüm insanlık için olan önemini vurguladığı sözlerinin paralelinde; Osmanlı dönemi aydınlarından Abdülhak Hamit, “*Bir milletin nisvanı derecesi terakkisinin mizanıdır*”; Tevfik Fikret, “*Elbet hakir olursa kadın alçalır be er*” gibi cümlelerle kadının gelişimlik düzeyini devletin gelişmesi ve geleceği noktasında etkin bir konuma taşırlar. Yazdığı dizelerle kadının eşitlik hakkı verilirse erkekle denk hale geleceğini vurgulayan Ziya Gökalp ise, kadının yükselişinin vatanın yükselişi ile orantılı olduğunu Meslek Kadını adlı şiirindeki “*Kadın yükselmezse alçalır vatan*” dizeleri ile belirtir.⁹⁵ Cumhuriyet dönemindeki milletvekilliği sırasında da kadınlarla ilgili çalışmalarındaki sözleri ile dikkat çekecek olan Celal Nuri (Leri) de 1915 yılında yazdığı “Kadınlarımız” adlı eserinde yapılan ıslahatlara eleştirisi, yapılacak olanlara da

⁹³ Ayegül Yaraman, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Ba lam yay., İstanbul, 2001, s. 40. Hıfzı Topuz’un “II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi” adlı kitabında, Hanımlara Mahsus Gazete’nin Ali Ra it ve Filip Efendi’nin çıkardığı Terakki gazetesi tarafından 1868’de yılında yayımlandığı belirtilir. Bu bilgi konuya ilişkin diğer kaynaklarla çelişmektedir. Topuz, **a.g.e.**, s.401.

⁹⁴ İsmail Sami, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁹⁵ Kazım Nami Duru, **Ziya Gökalp**, MEB yay., İstanbul, 1975, s.32-33; **Ziya Gökalp, Hayatı ve Eserleri**, Haz. Hilmi Yüceba , İstanbul, 1986, s. 29 .

rehber niteli inde olan u sözlerle kadının yerini ve önemini vurgular. Türklerin ve Müslümanların mutlu olması, ilerlemesi için her eyden önce kadınların “düzeltmesi” gerekti ini savunur. Kadınları insanlık yapısının en önemli dire i kabul eden Celal Nuri, düzelen kadınların çocuklarını, çocukların da devleti düzeltere ini belirtir.⁹⁶ Celal Nuri “Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiye” adlı eserinde de kadınların önemine dikkat çekmi , kadınsız bir cemiyeti “dilsiz adama” benzeterek kadınlar olmadan cemiyetin ilerlemesinin mümkün olmadığını savunmu tur.⁹⁷

Aydınların, Tanzimat süreci ile birlikte⁹⁸; kadının e itim alıp, toplum içinde söz sahibi olmasına dair ilgisi ile ekillenen “kadın mevzusu” Me rutiyet devri ile gerek basın gerek cemiyetler ba lamında daha çözüme yönelik olarak i lenmeye devam etmi tir.⁹⁹ Osmanlı aydınlarının kadınlara e itlikçi bir ya amı sa lama noktasında dayanak noktası olarak slami kanunları göstermesi dönemin kafa yapısı içerisinde konunun daha kolay kabul edilebilirli i açısından önemli bir detaydır.¹⁰⁰ Ancak yine de siyasi hayatta kadın varlı ına dair söylemlere pek rastlanmaması ya dönemin karı ık siyasi hayatının bir getirisidir ya da henüz kadınlar için siyaset “fazla” bir makam olarak dü ünülmektedir.¹⁰¹

1908’de Me rutiyet’in ikinci kez ilanı ile ba layan anayasal dönem süreci kadınların siyasi hayatta var olmalarına dair ilk adımları da beraberinde getirecektir. Ancak önemli bir detay olarak görülmektedir ki kadınların siyasi mecrada söyledikleri ilk sözdeki amaçları siyaset yapmak de il, aile ya amının düzenlenmesi ve sosyal ya ama katılım yönünde istedikleri haklarını belirtmek olmu tur. 17 Aralık 1908’de kadınlar, Meclis’in açılı görü melerini izleme amacı ile bir talepte bulunmu lar, Hıristiyan kadınlara hak verilip kendilerine hak verilmemesi

⁹⁶Celal Nuri, **a.g.e.**, s. XV.

⁹⁷Yusuf Hikmet Bayur, **Türk nkılâbı Tarihi**, II /IV, TTK, Ankara, 1991, s. 449.

⁹⁸“ *ürleri, makaleleri, tiyatro yanında, romanlarında da cemiyeti yeniden ekillendirmeyi hedefleyen Tanzimat yazarları, bu yeni ve modern cemiyet hayatında mühim rol oynayaca ına inandıkları Türk kadınına da yeni bir ruh, yeni bir çehre kazandırmaya çalı mı lardır. (...) Modern Türk kadınının belli ba lı özellikleri Tanzimat Devri Türk romanında ekillenmi tir.*” Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Ba kanlı ı yay., Ankara, 2000, s. VII.

⁹⁹Niyazi Akı, **Yakup Kadri Karaosmano lu nsan-Eser-Fikir-Üslûp**, stanbul, 1960, s.211.

¹⁰⁰nan, **a.g.e.**, s.97.

¹⁰¹nan, **a.g.e.**, s.95.

durumunda İngiliz parlamentosu önünde İngiliz kadınlarının yaptığı gibi gösteriler düzenleyeceklerini bildirerek de bu konudaki kararlılıklarını göstermişlerdir.¹⁰² Siyasi bir toplantıda söz sahibi olmayı değil kafes ardından toplantıyı izlemeyi talep eden Osmanlı kadınları bunu siyasi hayata giden yolda bir amaç olarak kabul ederler. Artık basında da kadınların seçme-seçilme hakkını konu eden makaleler yazılmaya, hak edilmiş bir gerçeğin mutlaka hayata geçeceğine dair cümleler sarf edilmeye, konuya dair anketler düzenlenmeye başlanmıştır.¹⁰³

Fikri olarak kadın konusuna emilmenin yanı sıra dönemin genel şartları içerisinde tarihsel örgüye bakıldığında özellikle ya anılan savaşlarla birlikte kadının sosyal ve ekonomik hayatta daha fazla yer alması doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Savaşlar kadınların sosyal etkinliklerin içine önceki dönemlerde hiç rastlanmayan biçimde girmesini sağlamıştır; bu arada Malûl ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyet-i Osmâniyyesi, Cemiyet-i İmdadiyye, Hilâl-i Ahmer'e bağlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Donanma Cemiyeti Hanımlar Kulübü, Müdafaa-i Milliyet Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-i Nisvân Cemiyeti, İnkıfâk-i Nisvan Cemiyeti gibi cemiyetler kadınlar tarafından kurulmuş veya desteklenmiştir.¹⁰⁴ Bunların yanı sıra İttihat ve Terakki Fırkası'nın kurduğu kadın dernekleri İttihat ve Terakki Kadınlar Kulübü, Teali-i Vatan Osmanlı Kadınları

¹⁰²“İslam Kadınlarının Bir Tevcihü”, **Servet-i Fünun**, No:916, 17 Aralık 1908'den akt. Serpil Çakır, “Siyasal Yaşam Katılım Mücadelesinde Türk Kadını”, **Kadınlar ve Siyasal Yaşam Etkinlikleri**, İstanbul 1991, s.133-134.

¹⁰³“Kadın işçiler, sanatkarlar, tacirler, memurlar gibi pek yakın bir gelecekte dahi hanımları mebus göreceğiz ve hatip kürsüsünde alem üzerine söyleyecekleri noktaları yazacağız. Bu artık tahakkuk etmiş bir hakikattir.” Ulviye Meylan, “Dünya üniyorum”, **Kadınlar Dünyası**, No: 175, 26 Mayıs 1918'den akt. Çakır, **a.g.e.**, s.134; “Kadın ve Hakk-ı kadını”, **Kadınlar Dünyası**, No: 133, 1 Mart 1335; “Kadınların Hakk-ı kadını”, **Vakit**, 15 Mayıs 1919. Osmanlı'da kadınlara seçim hakkı verilmesine dair Ekim 1919 yapılan bir anket ile ilgili olarak bkz. Mevlüt Çelebi, “Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Seçim Hakkı Verilmesi Konusunda Yapılan Bir Anket”, **Perspectives on Ottoman Studies**, Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb 2008, Eds. Ekrem Causevic, Nenad Moacanin, Vjeran Kursar, Berlin 2010, ss.907-920.

¹⁰⁴Osmanlı Devleti'nde Mevâzî döneminde kurulan kadın derneklerinin ayrıntılı anlatımı için bkz. Erika Kurnaz, **Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)**, Ötüken yay., İstanbul, 2013, ss.265-327; M.Akif Aydın, “İslam'da Kadın”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul, 2001, s.94; aynı, **a.g.e.**, s.95; Ahmet Özkiraz, M. Nazan Arslanel, “İkinci Mevâzî döneminde Kadın Olmak”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, 2011, s.7; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuruluşun, Bir Partinin Tarihi**, C.III, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1989, s. 273; Adem Efe, “İslam Mecmuası Din ve Kadın Meselesine Bakış”, **Türk Yurdu**, C.31, S.285, Mayıs, 2011, ss.110-126.

Terakkiperver Cemiyeti dönemin önemli kadın kuruluşları arasındadır.¹⁰⁵ Dönemin kadınlarla ilgili en önemli yapılanmalarından biri de; İstanbul hükümetine protestolar çekerek tepkilerini dile getiren, dolayısıyla tilaf devletlerini ve padişahı karıştırmaktan çekinmeden milli orduya para ve mal yardımı için kampanyalar açan “Anadolu Kadınlar Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” olacaktır.¹⁰⁶

Cemiyetler kadınların toplum içinde etkin olarak var olmalarının en önemli araçlarından olmuştur. Birçok aydın Osmanlı kadını bu cemiyetlerde aktif olarak yer almış, diğer kadınların da etkinliklerinin artması için çalışmalarında bulunmuştur. Osmanlı dönemi devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları ilk kadın romancılarımızdan, Osmanlı'da kurulan ilk kadın cemiyeti Cemiyet-i İmdadiye'nin¹⁰⁷ kurucusu Fatma Aliye ve Efkât-i Nisvan Cemiyeti kurucusu Emine Semiye Hanımlar bu konudaki önemli örneklerdir. Hanımlara Mahsus Gazete'de baş muharrir olarak yazılar yazan Fatma Aliye Hanım kadını eğitime olan ihtiyacı vurgulamanın yanı sıra kadın haklarının da savunucusu olmuştur. Fatma Aliye'nin “*Cinsler arasındaki eşitlik kadar cinsler arasındaki farklılıklarından korunmasından*” yana olan yaklaşımı 19. yüzyıl Avrupalı feministler ile aynı doğrultudadır.¹⁰⁸ Osmanlı'nın ilk kadın derneği olan Cemiyet-i İmdadiye'nin kurucusu olan Fatma Aliye Hanım 1899'da Sultan Abdülhamid tarafından Efkât-i Nisvanla ödüllendirilmiştir.¹⁰⁹ Fatma Aliye Hanım'ın kardeşi Emine Semiye Hanım da en az kardeşi kadar Osmanlı son döneminde etkinlik gösteren kadınlardandır. Efkât-i Nisvan Cemiyeti (1898) ve Hizmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi (1908) adlı iki cemiyet kurmuş ve diğer cemiyetlerde de çeşitli görevler alan Emine Semiye Hanım, Osmanlı'da siyasete giren ilk kadınlardan biridir.¹¹⁰ Her ne kadar genel

¹⁰⁵ Çakır, a.g.e., s.135. “*ittihat ve Terakki Cemiyeti politikaları gereği, partinin kadın kollarını faaliyete geçirmiştir. ittihat ve Terakki Cemiyeti Kadın Kolları, kadınlara yönelik konferanslar vermekle kalmamış, kadınlara yönelik derneklerin kuruluşuna da destek vermiştir.*” Özkiraz, Arslanel, a.g.e., s.5.

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996.

¹⁰⁷ Ahmet Mithat Efendi, **Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu**, Osmanlıcadan Çev. Bedia Ermat, Sel yay., İstanbul, 2011, s.24.

¹⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s.21.

¹⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s.24.

¹¹⁰ Avni Özgürel, “Osmanlı'da Hak Savunmaları”, **Radikal**, 12 Mart 2006. Taha Toros, “Mâzi Cenneti” adlı eserinde Emine Semiye'nin “ilk kadın politikacı” olduğunu belirtir. Taha Toros, **Mâzi Cenneti**, İletişim yay., İstanbul, 1992, s. 212.

itibarıyla II. Mevkiyet dönemi kadınları, siyasal hayata katılmayı öncelikli olarak ele almamı , toplumsal alanda hukuki güvenceler elde etmeyi, erkeklerle aile hayatında e it haklara sahip olmayı amaçlamı larsa da Emine Semiye Hanım bunun dı na çıkmayı ba armı tır. Emine Semiye Hanım, kadınlara dair pek çok hakkın istendi i¹¹¹ ve ba arıya ula ıldı ı¹¹² ama buna ra men siyasal katılım anlamında oy hakkı verilmesine dair taleplerin geri planda kaldı ı¹¹³ ttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılıp aktif olarak siyasete girmeyi ba aran nadir kadınlardan bir tanesidir.¹¹⁴ Emine Semiye Hanım e i Re it Bey'in de üyesi oldu u ttihat ve Terakki Fırkası'nın mektuplarını “haremin dokunulmazlı ı” anlayı ından da faydalanarak saklayan, ta ıyan görünmez kahramanlarından biri olarak görev yapmı , daha sonraları ise siyasi hayatına Osmanlı Demokrat Fırkası içinde devam etmi tir.¹¹⁵ Emine Semiye Hanım'ın yanı sıra Seniye Hanım¹¹⁶, Selma Rıza Hanım¹¹⁷, Meveddet Hanım¹¹⁸ gibi

¹¹¹“Bo anma hakkının kadına tanınması, çok kadınlı evlili in önlenmesi, giyim biçiminin düzeltilmesi, evlenmede e seçiminde görüclü ün kaldırılarak e lerin birbirini görmesi, tanınması istenir. Kadının toplumsal ya ama dâhil edilmesi, tüketicilikten çıkarılarak üretken hale getirilmesi, geçimini kendinin sa laması önemle vurgulanır.” Zafer Toprak, “Osmanlı Kadınları Çalı tırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile”, **Tarih ve Toplum**, No: 51, Mart 1988, s.34-35'den akt. Çakır, **a.g.e.**, s.136; Birsen Talay Ke o lu, “Son Dönem Osmanlı'da Türk Kimli inin Olu turulmasında Kadınlara Biçilen Roller: Milliyetçilik ve Türk Kadını”, **Tarih ve Toplum Yeni Yakla ımlar**, Sayı 11, Güz 2010, s. 144.

¹¹²“Kadınların çalı aca ı i evleri açılır, kadının ilk kez bir kamu kurulu una girmesi sa lanır.” Çakır, **a.g.e.**, s.136.

¹¹³Özkiraz, Arslanel, **a.g.e.**, s.5.

¹¹⁴ efika Kurnaz, **Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri**, Tima yay., stanbul, 2008, s. 130; Halide Edip Adivar, **Mor Salkımlı Ev**, Atlas yay., stanbul, 1985, s.117.

¹¹⁵ ahika Karaca, “Modernle me Döneminde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım”, **Bilig**, S.57, Bahar/2011, s. 121. “*Semiyye Hanım'ın bilinmeyen bir yönü de vardır. Siyasî hayatta faal rol oynamı ; 1908'de ttihad-Terakkî ajanı olarak stanbul-Selânik arasında vazife görmü tür*” Mübahat Kütükoğlu, “Cevdet Pasa ve Aile çi Münasebetleri”, **Ahmed Cevdet Pa a Semineri**, s. 220'den akt. ahika Karaca, **Emine Semiye Hayatı-Fikir Dünyası-Sanatı-Eserleri**, (Yayınlanmamı Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010, s. 39; Kadriye Kaymaz, **İk Türk Kadın Yazarlarından Emine Semiye Hanım, Hayatı ve Eserleri**, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsü, stanbul, 2008, ss.39-44.

¹¹⁶ efika Kurnaz, “Siyasal Tarihimizin simsiz Kahramanlarından: ttihatçı Seniye Hanım”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 2/4, Fall 2007, ss.624-630.

¹¹⁷ Gülsemin Hazer, “Selma Rıza'nın Uhuvvat Romanında Kurmaca Yapı”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 6/3, Summer 2011, p. 876; Bedrettin Aytaç, “The Question of Women in the Works of Selma Rıza and May Ziadeh”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co rafya Fakültesi Dergisi**, 42, 1-2, 2002, s. 69.

¹¹⁸Kazım Karabekir, “*ttihat ve Teraakki Cemiyeti*” adlı eserinde Meveddet Hanım'ın Selanik ile stanbul arasında kuryelik yaptı ından, Selanik'te Manyasizade Refik Bey'in yanında kalmasından

isimler de ttihat ve Terakki Fırkası içinde görev yapmı tır. ttihat ve Terakki içinde faal olarak çalı an Emine Semiye ve Seniye Hanımlar birlikte Mayıs 1908’de ttihat ve Terakki’nin Kadınlar Kolu’nu kurmu lardır.¹¹⁹ II. Me rutiye’in ilanını için çaba gösteren kadın ttihatçılar, Me rutiye’in ilanından sonra ttihat ve Terakki yöneticilerinin kadın hakları konusundaki isteksizliklerini görünce hayal kırıklıkları ya ayarak fırkadan uzakla mı lardır.¹²⁰

Genel itibarı ile aktif olarak siyasette yer alan bu birkaç kadının yanı sıra siyasi arenada çok da varlık gösteremeyen kadınlar cemiyetler çatısı altındaki faaliyetlerini sürdürmü tür. Nihayetinde, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına neden olacak sava ların e i inde Osmanlı kadınları modernle me rüzgârının da etkisi ile toplum içerisinde söz söyleme, aile hukuku açısından bazı haklar kazanma, dernekler bünyesinde yer alma, basın üzerinde kalem oynatma gibi bir takım önemli haklar elde etse de; dönemin olay örgüsü içerisinde “siyasi” anlamda hak kazanmanın çok ötesinde, devletin yuvarlandı ı kaçınılmaz sonda kendisine biçilen cephe gerisinde toplumu ayakta tutma, orduya destek olma rolünü oynamaya devam edecek, vatan topra ı için ya anan sava bitmeden seçme ve seçilme hakkı için bir “sava ” veremeyecekti. Sava ın karma ası Anadolu topra ının üzerinden tamamen çekilene ve egemenli in kayıtsız artsız millete ait oldu unu savunan önder kadınlara hak tanınması gerekti ini dillendirene kadar “cephe” gerisindeki mücadelesini devam ettirecekti.

Sonuç olarak denilebilir ki, insanlar tüm tarih boyunca inançlarının etkisi ile istekli bir ekilde hayatlarını çerçevlendirmekten çekinmemi lerdir. Ancak bu çerçevede dı arıda kalan ya da resmin altlarına do ru iteklenen hep kadınlar olmu tur. Tüm bu anlatıların sonunda açıkça görölmektedir ki kadın var oldu u gündün beri üzerine atfedilen rolü çerçevesinde “itilmi ” bir hayata do mu ve bu

dolayı çıkan dedikodular yüzünden, ikisinin “*siyasi nikah*” yaptıklarından bahsetmi tir. Kazım Karabekir, **ttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre yay., stanbul, 1993, s.279.

¹¹⁹ Kurnaz, **Emine Semiye**, s. 133; ahika Karaca, “Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye’nin Kaleminden ‘slamiyet’te Feminizm”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.21, S.2, 2012, s.270.

¹²⁰ ahika Karaca, “Fatma Aliye ve Emine Semiye’nin Kadının Toplumsal Kimli inin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri”, **The Journal of Academic Social Science Studies – International Journal of Social Science**, Vol.6, Issue 2, February 2013, p. 1484. Emine Semiye Hanım’ın bu uzakla ma sonrasında Osmanlı Demokrat Fırkası içerisinde siyasi faaliyetlerini devam ettirdi i görölmü tür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurnaz, **Emine Semiye**, ss. 138-141.

itilmiş in yarattığı tüm aleyhte durumlara karşı mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Kadınların bu durumundan memnun olan ya da olmayan siyasetçilerin tavrı günümüz siyasi arenasında kadınların aldıkları rolün zeminini hazırlamıştır. Erkeklerin yazdığı senaryolarda var olmaya ya da söz sırasının kendilerine gelmesini bekleyen ve atalarına göre çok daha rahat şartlarda olan kadınlar adım adım siyaset sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Kadınların siyasal hayattaki var olma çabalarını Türkiye Cumhuriyeti bünyesindeki ilk partide nasıl gerçekleştirmeye çalıştıklarını ele alan bu araştırmaya Server Tanilli'nin “*Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar*” adlı eserindeki şu sözlerle başlamanın yerinde olacağı kanaatindeyiz:

“...Artık biliyoruz, kadının doğasından değil, tarihten gelen bir durumdur bu itili ; tarih boyunca, “kozmozjiler, dinler, baskın inançlar, ideolojiler, edebiyatlar”, yarattıkları kadın imgesiyle, böylesi bir itiliyi hazırlayıp durmuşlardır. “Kadının doğası”, “edebî kadın” diye bir şey yoktur; cinsler arasındaki farklılıklar toplumların yarattığı gerçekliklerdir, doğadan gelmezler.

Ve “kadın olarak doğulmaz, kadın olunur!”¹²¹

¹²¹Tanilli, a.g.e., s.9.

I.BÖLÜM

CHP'N N KURULU U VE PART Ç NDE GEL EN KADIN SÖYLEM (1923–1930)

A. Halk Fırkası'nın Kuruluşu

1. stiklal Sava ı'nın Ardından Ya anan Siyasi Geli meler

1918'de Mondros'ta imzalanan mütarekenin ardından biten Dünya Sava ı¹²², devletler üzerindeki etkisini ilerleyen yıllarda -di er devletlerde oldu u gibi- Osmanlı Devleti üzerinde de devam ettirmi tir. mzalanan ate kes uyarınca¹²³ Osmanlı'nın elinde kalan topraklar hızla i gal edilmeye ba lanmı tir.¹²⁴ Ya anan i gallere kar ı sessiz kalan Osmanlı yönetimi engellemeye çalı sa da Anadolu'da canlanan Kuva-yı Milliye¹²⁵ ruhuna ket vuramayacak ve 1919 yılı ile birlikte ba layan direni süreci 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'ne kadar devam eden bir stiklal Sava ı'nı ba latmı tir. Bölgesel direni in örgütlü hale gelmesi, Mustafa Kemal'in önderli inde halkı temsil eden bir heyetin olu turulması, milli bir ordunun kurulması ve Anadolu'nun dört bir yanında açılan cephelerde milletin canla ba la mücadelesi sonucunda Anadolu dü man i galinden tamamen kurtulmu ve yeni bir devletin kurulması a masına geçilmi tir. Ancak ilk önce sava ın bitirilmesi için bir mütareke imzalanmı , Mudanya'da toplanan Türkiye, ngiltere, Fransa, talya ve Yunanistan temsilcileri arasında yapılan müzakereler sonucunda ate kesilmi tir.¹²⁶ Böylece 1918 sonlarından itibaren ba layan Anadolu'daki i gal süreci de bu mütarekede alınan kararlar uyarınca bitmi oluyordu. Pe i sıra, sava yorgunu Anadolu'nun her alanda yeniden yapılanması için büyük bir devrim sürecine girilmi tir. Siyasi, ekonomik, sosyal hemen hemen hayatın tüm alanlarında ciddi

¹²²Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armao lu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 13. baskı, Alkım yay., Ankara, ty., ss.99-148.

¹²³Mondros Mütarekesi metni ve ayrıntıları için bkz. Salahi Sonyel, **Türk Kurtulu Sava ı ve Dı Politika**, TTK, Ankara, 1995, ss.7-19; Baskın Oran, "Mondros Silah Bırakı ması", Ed. Baskın Oran, **Türk Dı Politikası, Kurtulu Sava ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1, 6.baskı, leti im yay., stanbul, 2002, ss. 110-112.

¹²⁴Sabahattin Selek, **Anadolu htılali**, 2.baskı, stanbul, 1965, ss. 169-177.

¹²⁵Selek, **a.g.e.**, ss.102-110.

¹²⁶Mudanya Mütarekesi metni ve ayrıntıları için bkz. Baskın Oran, "Mudanya Silah Bırakı ması", Ed. Baskın Oran, **Türk Dı Politikası, Kurtulu Sava ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1, 6.baskı, leti im yay., stanbul, 2002, s. 213-214; Salahi Sonyel, **Türk Kurtulu Sava ı ve Dı Politika II**, TTK, 2.baskı, Ankara, 1991, ss.280-289.

yaralar alan Anadolu'da ya amı yeniden ekillendirmek, ça da uygarlık seviyesine ta imak Mustafa Kemal'in en önemli hedefi olmu tur.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, sava ın tarafı devletlerle olan münasebetlerin normal seyrine dönmesi için dı politika anlamında ciddi adımlar atılırken, iç siyasette de Tarık Zafer Tunaya'nın "*Mes'ut, Muvaffak, Muzaffer ve Müreffeh Bir Türkiye'nin Olu Felsefesi*"¹²⁷ olarak ba lıklandırdı ı "Yeni Türkiye" anlayı ı için hızla çalı malara ba lanmı tır. Bunlardan ilki saltanatın kaldırılması olmu tur.¹²⁸ Erzurum Kongresi sonunda yayınlanan bildiride yer alan "*Kuva-yı Milliye'yi amil, milli iradeyi hâkim kılmak esastır*"¹²⁹ maddesi ile dile getirilen millet egemenli i; 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile açıkça ortaya konmu , 1921 Te kilat-ı Esasiye Kanunu ile resmen ilan edilmi tir.¹³⁰ Millet egemenli inin geçici bir hal olmadı ı ise; saltanatın kaldırılması ile ispat edilmi tir.¹³¹ En basit ifade ile dünyevi bir egemenli i anlatan saltanat, egemenlik milletin eline geçti i için bir bakıma anlamını yitirmi olsa da yüzyıllardan beri süregelen saltanatın kaldırılması kolay olmamı tır. Mustafa Kemal, Meclis'te, "*bilimsel anlamda ölümsüz bir yapı*"¹³² olarak nitelendirilen nutku ile saltanat ve hilafetin tarihçesini anlatmı ve kararı izah etmi tir. Ancak buna ra men karar, Meclis içerisinde, bazı üyeler arasında saltanat ile hilafetin ayrılamayaca ına¹³³ dair sözlerle ele tirilmi tir. Mustafa Kemal "*mesele zaten oldubitti haline gelmi olan bir gerçe i kanunla ifadeden ibarettir*"¹³⁴ sözleri ile ele tirilere yanıt vermi ve

¹²⁷Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri çinde Atatürk ve Atatürkçülük**, stanbul Bilgi Ün. yay., stanbul, 2002, s. 3.

¹²⁸Tunaya, **a.g.e.**, s. 103; Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, AAM, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, 30.baskı, Ankara, 2011, s.418.

¹²⁹Mahmut Golo lu, **Milli Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi**, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2008, s. 120-121.

¹³⁰Atatürk, **a.g.e.**, s. 384; Suna Kili, A.eref Gözübüyük, **Sened-i ttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3.baskı, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2006, s.105; H.V.Velidedeo lu, **İk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu**, Ça da yay., stanbul, 1990, s. 75. Anayasanın ve dolayısıyla maddenin kabulünden önce BMM'de konu ile ilgili müzakereler olmu tur. Ayrıntılar için bkz. **TBMMZC**, D.I, C.7, .1, (Yüz Otuz Be inci çtima-20.01.1337), s.328-329; **TBMMZC**, D.I, C.7, .1, (Yüz Otuz Yedinci çtima-24.01.1337), s.363.

¹³¹Mustafa Kemal'in konu ile ilgili Meclis'teki konuşması için bkz. **TBMMZC**, D.I, C.24, .S.3, (Yüz Otuzuncu çtima-01.11.1338), ss.305-310.

¹³²Niyazi Berkes, **Türkiye'de Ça da la ma**, Do u-Batı yay., stanbul, 1978, s. 496; **TBMMZC**, D. I, C. 24, .S. 3, (Yüz Otuzuncu çtima-01.11.1338), ss.305-310; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. I, Türk nkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, AAM, Ankara, 1989, ss. 287-298.

¹³³Atatürk, **a.g.e.**, s. 468.

¹³⁴Atatürk, **a.g.e.**, s. 468.

nihayetinde Osmanlı saltanatı resmen kaldırılmı tır. Saltanatın kaldırılmasına ra men 1924'te kaldırılması yine muhalif seslerin yükselmesine neden olacak olan halifelik makamı varlı nı korumaya devam etmi tir.¹³⁵ ç politikada saltanatın kaldırılması ön planda iken dı politikada ise Lozan'da toplanacak olan barı görü meleri gündemdedir.

Barı görü meleri sviçre'nin Lozan ehrinde 20 Kasım 1922 tarihinde ba lamı , Türkiye smet Pa a ve beraberindeki heyet tarafından temsil edilmi tir.¹³⁶ Türk delegasyonu Lozan'a gitmeden önce TBMM'de Lozan'a gönderilecek heyet ve orada ba lı kalınacak kurallara ili kin görü meler yapılmı tır. 3 Kasım 1922 tarihli TBMM Zabıt Cerideleri incelendi inde, smet Pa a'nın genel olarak Misak-ı Milli'ye ba lı kalınaca ma dikkati çekti i, söz alan di er milletvekillerinin ise sınırlar, tam ba ımsızlık ile ilgili hassasiyetlerini dile getirdikleri görülmektedir.¹³⁷ Yapılan hazırlıkların ardından 1922 yılının son aylarında ba layan konferans oldukça uzun ve çetin tartı malara sahne olmu , sadece Türk-Yunan Sava ı ile ilgili sorunlar de il, Osmanlı Devleti'nden kalma devletlerarasındaki tüm sorunlar tek tek masaya yatırılmı tır.¹³⁸

Lozan Konferansı'nın devam etti i günlerde Mustafa Kemal, saltanatın kaldırılması ile do rudan ili kili olarak ortaya çıkan muhalefetle kar ı kar ıya kalmı tır. 1922 Aralık ayının ilk günlerinde Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selahattin Köseo lu ve Canik (Samsun) Milletvekili Emin, seçim yasasında de i iklik yapılmasını içeren bir önerge ile “*do dukları yer*

¹³⁵ TBMMZC, D.I, C.24, .S.3, (Yüz Otuzuncu çtima-01.11.1338), s.314-315. Vahdettin'in stanbul'dan kaçı mın ardından Halifeli e Abdülmecit'in seçilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. TBMMGCZ, D.I, C.3, .S.3, (140ncı nikat, 18 Kasım 1338/1922), ss.1042-1064.

¹³⁶ smet nönü, **Lozan Konferansı Konu ma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyle ileri**, Haz. İhan Turan, AAM, Ankara, 2003, s. XXI-XXII.

¹³⁷ TBMMZC, D. I, C. 24, .S. 3, (Yüz Otuz kinci çtima-3.11.1338).

¹³⁸ Lozan Barı Konferansı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Naci Karacan, **Lozan**, Haz.Hulusi Turgut, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2009; smet nönü, **Lozan Konferansı Konu ma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyle ileri**, Haz. İhan Turan, AAM, Ankara, 2003; **Lozan Barı Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, 8 Cilt, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1969-1973; Baskın Oran, “Lausanne Barı Antla ması”, **Türk Dı Politikası, Kurtulu Sava mından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.1, 6.baskı, leti im yay., stanbul, 2002, ss. 215-238; Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, Alfa yay., stanbul, 2011; Bilal im ir, **Lozan ve Sonrasında Sınırlar ve Bo azlar**, nönü Vakfı yay., (Bilal N. im ir'in Konferansı – Pembe Kö k (nönü Vakfı 18 Kasım 2008), Ankara, 2009; Cemal Avcı, “ smet nönü'nün Lozan Dönü ü ve Demeçleri 10 A ustos 1923-23 A ustos 1923”, **Atatürk Yolu**, C.3, S.12, Ankara, 1993, ss. 341-354.

Türkiye'nin o günkü sınırları dı ında kalan ya da göçmen olarak yerle tirildikleri yerlerde sürekli olarak 5 yıl oturmamı olanların milletvekilleri seçilmemelerini” teklif etmi lerdir.¹³⁹ Do rudan Mustafa Kemal'i hedef alan bu öneri, Nutuk'ta Mustafa Kemal tarafından “*beni vatanda lık haklarından mahrum etmek teklifi*” olarak adlandırılmı tır.¹⁴⁰ Mustafa Kemal'in TBMM'deki görü melerde de açıkça dile getirdi i gibi bu önerge Mustafa Kemal'in saf dı ı bırakılmasına yönelik bir gayretin ürünü olarak ortaya çıkmı tır. Konu ile ilgili yaptı ı Meclis konu masında önergenin kendi aleyhine yürütülen bir saf dı ı bırakma çalı ması oldu unu belirten Mustafa Kemal, dinleyen Meclis üyelerinden büyük destek görmü tür.¹⁴¹ Mustafa Kemal tarafından Meclis'te yapılan bu konu manın ardından geli en olaylar, hem yurt çapında Mustafa Kemal'e kar ı duyulan ba lılı ın yinelenmesi açısından hem de Halk Fırkası'nın kurulmasına giden yolda safların belirlenmesi açısından bir dönüm noktası olmu tur. Zaman içerisinde Meclis'te olu an grupla malar Müdafaa-i Hukuk Grubu ve kinci Grup adı altında 1921 yılının Mayıs ayından itibaren kendini göstermeye ba lamı , Temmuz 1922'de II. Grup'un resmen olu umu ile iyice açı a çıkmı tır.

Seçim Kanunu'nun de i mesine dair ortaya atılan önerge ve Mustafa Kemal'in Meclis'te konuya ili kin yaptı ı konu ma TBMM içindeki grupla malar ile ilgili daha ciddi bir olu uma gitme ihtiyacını da beraberinde getirmi tir. Grupla maların ardından ya anılan güçlükler “*örgüt disiplininin uygulanamadı ı bir grubun kar it gruplar kar ısında pek etkili olmadı unı*”¹⁴² göstermi tir. Bu noktada bir “parti” kurmak hem yapılacak olan devrimleri ekillendirmek açısından hem de muhalefet ile ba edebilmek yönünden bir gereklilik olarak ortaya çıkmı tır. Nihayetinde, Mustafa Kemal 6 Aralık 1922'de dönemin ünlü gazetecilerine verdi i röportajda Halk Fırkası adında bir parti kurma niyetinde oldu unu belirtir.¹⁴³ Hem bu niyeti ile ilgili kamuoyu yoklamaları yapmak hem de modern Türkiye için yapılması gerekenleri halka anlatmak amacıyla 14 Ocak 1923 tarihinde Ankara'dan Batı

¹³⁹ erafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özgü Bir Ya am ve Ki ilik**, Bilgi yay., 2.basım, Ankara, 2008, s.376.

¹⁴⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s.489.

¹⁴¹ **TBMMZC**, D. I, C. 25, .S. 3, (Yüz Kırk Dokuzuncu çtima-2.12.1338), s.159-160.

¹⁴² Turan, **a.g.e.**, s. 389.

¹⁴³ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt yay., stanbul, 2005, s.40.

Anadolu'yu kapsayacak bir seyahate çıkar. Seyahatin bir di er amacı da saltanatın kaldırılması, hilafet makamının etkinli ini yitirmesi sonrası halkın genel tavrını yerinde incelemektir.¹⁴⁴

Mustafa Kemal seyahatinde Eski ehir, zmit¹⁴⁵, Bilecik, Bursa¹⁴⁶, Manisa¹⁴⁷, Balıkesir¹⁴⁸ ve zmir'e¹⁴⁹ gitmi , gitti i her il ve ilçede halkın yo un tezahüratı ile kar ılanmı tır.¹⁵⁰ Aynı zamanda bu gezi esnasında verilen birçok demeç Halk Fırkası ve devrimler gibi hususlarda önemli ipuçları olarak kaydedilmi tir. Demeçlerindeki “kadın” vurgusu da dikkat çekicidir. Batı Anadolu seyahatinin son günleri ile zmir'de toplanan ktisat Kongresi'nin ba langıcı tarihsel olarak kesi mektedir. 10 ubat 1923'de Balıkesir'den zmir'e gelen Mustafa Kemal, 17 ubat 1923 tarihindeki zmir ktisat Kongresi'nin açılı konu masını yapmı tır.¹⁵¹ Lozan Barı Görü meleri'nin kesildi i sırada¹⁵² 17 ubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında zmir'de toplanan ktisat Kongresi'nde Lozan'da devamı istenen kapitülasyonlar ve di er imtiyazların kabul edilemeyece i ifade edilmi ve sava tan yorgun çıkan halka

¹⁴⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s. 476.

¹⁴⁵ Mustafa Kemal'in gezi sırasında Eski ehir ve zmit'te yaptı ı konu malarla ilgili olarak bkz. Mustafa Kemal, **Eski ehir- zmit Konu maları (1923)**, Kaynak yay., stanbul, 1993.

¹⁴⁶ Mustafa Kemal'in Bursa'ya yaptı ı gezilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Küpeli, “Atatürk'ün Bursa Gezileri ve Halkla li kileri”, **Az Bilinen Yönleriyle Atatürk**, Ed. Necmi Ülker, Ege Üniversitesi Atatürk lkeleri ve nkılap Tarihi Ara tırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:1, zmir, 2007, ss.123-144.

¹⁴⁷ Mustafa Kemal'in Manisa ve ilçelerine yaptı ı geziler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, **Atatürk ve Manisa**, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Ö renim Vakfı yay., Manisa, 1997, ss. 8-61.

¹⁴⁸ Mustafa Kemal'in Balıkesir ziyareti ve konu ması ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Yi it, “ ki Hatip Bir Kent: Mustafa Kemal ve Mehmet Akif Balıkesir'de”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu**, 19-21 Kasım 2008, Balıkesir, ss. 837-841.

¹⁴⁹ Mustafa Kemal'in Batı Anadolu seyahati sırasında zmir'de yaptı ı çalı malarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **zmir Yollarında, Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923-20 ubat 1923**, Yay. Haz. Mehmet Önder, Türkiye Bankası Kültür yay., stanbul, 1989; Melih Tınal, “Atatürk'ün zmir Ziyaretleri ve Vefatının zmir'deki Yankıları”, **ÇTTAD**, VII/16-17, 2008/Bahar-Güz, ss.19-33.

¹⁵⁰ Utkan Kocatürk, **Do umundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlü ü**, Türkiye Bankası yay., kinci basım, Ankara, 1992, ss.222-227. Mustafa Kemal Atatürk'ün yurt gezileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye Bankası Kültür yay., Ankara, 1975.

¹⁵¹ “ zmir ktisat Kongresi'nin Resm-i Kü adı”, **Tanin**, 19 ubat 1339.

¹⁵² Lozan'daki görü meler 4 ubat 1923 tarihinde kesilmi ve 16 ubat 1923 tarihinde Lozan'daki heyet Türkiye'ye dönmü tür. Heyeti Köstence'de kar ılayarak stanbul'a getiren Gülcemal Vapuru'nda smet nönü gazetecilere konferansın kesilmesi ile ilgili açıklamalarda bulunmu , toprak meselelerinin halledildi ini ancak mali ve iktisadi meselelerin karara ba lanamadı ını belirtmi tir. **smet nönü**, s. 54; evket Süreyya Aydemir, **kinci Adam (1884-1938)**, C.I, Remzi kitabevi, On dördüncü Özel basım, stanbul, 2011, s. 252; **Tanin**, 17 ubat 1339.

ekonomik anlamda yön vermek, harap olan yurdu kalkındırmak amaçlanmıştır.¹⁵³ Ayrıca Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemde toplanan ve “*yabancı sermayeye belli koşullarda olanak sağlama*” kararına varan kongre, Mustafa Kemal’in dış güveni sağlayıp, görüşmeleri yeniden başlatmaya yönelik bir stratejisi olarak da değerlendirilmiştir.¹⁵⁴

Kongre, Mustafa Kemal’in “*siyasi askeri zaferleri, iktisadi zaferlerle taçlandırma gerekliliğini*” vurgulayarak ekonominin öneminden bahsettiği açılış konuşması¹⁵⁵ ile başlamıştır. Aynı sırada konuşan Kongre Reisi Kazım Karabekir¹⁵⁶ iktisadi hayatın dayandığı temelleri anlattığı açılış konuşmasında, savaşlar esnasında kadınların iktisadi hayatı yürüttüğüne dikkat çekmiş, “*sarfıyat ve istihlâki azaltmak*” konusunda kadınlara iş düstünü belirtmiştir.¹⁵⁷ Kongrede kabul edilen, Kongre Reisi Kazım Karabekir’in yazdığı Misak-ı İktisadi’nin on ikinci maddesinde kadınlara annelik vasfı ekseninde çocuklarını bu misaka göre yetiştirme görevinin verilmesi önemlidir.¹⁵⁸ Kadınlar Misak-ı İktisadi metninde olduğu gibi kongre genelinde de önemli bir yer tutmuştur. Kongreye katılan 1135 delegenin 7 tanesi kadındır. Dört yüz çiftçi delegesi arasında tek kadın delege olarak İzmir’den Mücahide Fatma Hanım, 120-130 çiftçi delegesi arasından da Hayriye (Elif), Emine, Hafika, Münire, Nigar ve Rukiye Hanımlar çiftçi delegeleri olarak belirlenmiştir.¹⁵⁹ Kanuni anlamda haklarına kavuşmamış olan Türk kadınının üretici ve çiftçi kimliğiyle ya da dinleyici olarak kongreye katılmaları, İktisat Vekili Mahmut Esat’ın

¹⁵³A. Afet nan, **zmir İktisat Kongresi 17 Nisan-4 Mart 1923**, TTK, ikinci baskı, Ankara, 1989, s.12.

¹⁵⁴Bülent Tanör, **Kurtuluş Kurulu**, Cumhuriyet kitapları, 7.baskı, İstanbul, 2006, s.334.

¹⁵⁵ Atatürk’ün **Söylev ve Demeçleri I-III**, C.II, s. 103-116; Kocatürk, **a.g.e.**, s.227; “Başkomutanımızın İktisat Kongresi’nde Tarihi Nutukları”, **Akşam**, 20 Nisan 1939. zmir İktisat Kongresi’nin açılışına dair haber için bkz. “zmir İktisat Kongresi’nin Resm-i Kültürü”, **Tanin**, 19 Nisan 1939.

¹⁵⁶Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, 2.Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi yay., 2009, s. 849.

¹⁵⁷ nan, **a.g.e.**, s.80-81.

¹⁵⁸“*Madde 12 – Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadi misaka göre yetiştirir*” nan, **a.g.e.**, s. 20. Afet nan’ın “Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi” adlı eserinde Misak-ı İktisadi’nin 12.maddesi “*Türk kadını ve örneğini, çocuklarını ekonomi adına göre yetiştirir*” olarak geçmektedir. A.Afet nan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 106. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Aduman Halıcı, **Yeni Türk Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, AAM, Ankara, 2004, dn. 1260, s.234.

¹⁵⁹Mehmet Mehmed Güzel, “zmir İktisat Kongresi’nde Kadınlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 1194; **Tanin**, 16 Nisan 1939.

(Bozkurt) ¹⁶⁰ konu masında “Çileke Türk hanımları, ho geldiniz” sözlerini vurgulayarak kongredeki kadın katılımına dair memnuniyetini belirtmesi, Rukiye Hanım’ın kongrede söz alması ¹⁶¹ ilerleyen yıllarda kadının ula aca ı itibar mevki açısından önemli bir ipucudur. ¹⁶² Ayrıca kongreye katılan kadınların, iktisadi hayatın içinde yer alması, sosyal ve ekonomik açıdan kadından beklenen faydalara dair de ümit ı ı ı olmu tur. Kendi hayatını kazanma yolunda iktisadi hayatın içinde etkin olarak yer alan kadın ilerleyen yıllarda, hem sosyal hayatta kendine yer edinmi olacaktır hem de iktisadi hayatta sava yıllarında ortaya çıkan i gücü aç ının kapatılmasında rol oynayacaktır. ¹⁶³

zmir’de ktisat Kongresi devam ederken, Ankara’ya gitmek için zmir’den ayrılan Mustafa Kemal ile Lozan’dan Türkiye’ye dönen smet Pa a Eski ehir’de bulularak bir de erlendirme yapmı lardır. ¹⁶⁴ Bu de erlendirme sonucunda görüşmeler kesilmeden önce kabul edilen konularda herhangi bir sorun olmadığına, mutabakata varılmayan konulara ilişkin ise yeni öneriler gelirse görüşmelere yeniden başlanabileceğine dair bir karara varılmıştır. ¹⁶⁵ Öte yandan, Lozan’daki heyetin görüşmelerden sonuca ulaşamayıp geri dönmesi, Seçim Kanunu’nu de i tirmek suretiyle Mustafa Kemal’i saf dışı bırakmayı planlayan muhalif zihniyetin yeniden seslerini yükseltmesine neden olmu tur. 27 ubat 1923 (1339) BMM’de gizli celse olarak yapılan görüşmelerde smet Pa a’nın yaptığı ayrıntılı anlatıma karşı sert eleştiriler gelmiş, ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Karaa aç ve Musul meselesi

¹⁶⁰Halıcı, a.g.e., s. 221.

¹⁶¹ zmir i çi delegesi Rukiye Hanım, kapamı konu masında kadın i çiler adına unları dile getirmi tir: “Karde ler! Milli inkılâbımız memleketimizde mevcut bütün müstahsillerin murahhaslarından mürekkep bu muazzam kongrenin toplanmasını mümkün kılmı tur. Bugünlere eri erken biz kadın i çilerini de fevkalade bir sahada görüyoruz. Bizleri bu kongreye davet eden Büyük Millet Meclisi ve erkânına ve bilhassa Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Pa a hazretlerine biz kadınlar, samimi tekkürlerimizi takdim ederiz. Türkiye’de “memleket i lerine” kadınların da i tirak etmesi ilk defa vuku buluyor. Bu erefin bize müyesser olması kalplerimizi refah ve gurur hisleriyle doldurdu. Kongre, iktisadımızın temelini te kil eden i çi sınıfının me ru haklarını tanıdı. Bu netice kadın i çileri namına ayan-ı ükrandır.. Di er grupların da aynı sadakatle iktisadi kurtulu umuza çalı acaklarına emin bulunuyoruz. Ya asın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti, ya asın Türk i çi ve köylüleri, ya asın çalı kan Türk i çi kadınlı t!” Gündüz Ökçün, **Türkiye ktisat Kongresi 1923 – zmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara, 1971, s.326-327.

¹⁶²nan, **Türkiye**, s. 105.

¹⁶³Hikmet ekip, “ ktisadiyat ve Kadınlık”, **kdam**, 24 ubat 1923, s.3’den akt. Ökçün, a.g.e., s. 340.

¹⁶⁴Kocatürk, a.g.e., s.227.

¹⁶⁵Turan, a.g.e., s. 375. Mustafa Kemal’in konuya dair konu ması için bkz. **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, C. 15 (1923), Kaynak yay., stanbul, 2005, s.149.

etrafında ekillenen soruna çözüm olarak, hükümetin istifa etmesi gerektiği ileri sürülmüştü, hatta yeniden harbe başlamak fikri savunulmuştur.

Mustafa Kemal'in ortaya atılan pek çok fikir karışısında, “*Heyeti Vekile’yi kendi mesuliyeti dâhilinde*” serbest bırakıp ve başlamış oldu u i te devam etmesini salamanın¹⁶⁶ Musul konusunda yapılacak tekney oldu unu belirterek yatırtırmaya çalıştı. 6 Mart 1923 tarihine kadar devam etmiştir.¹⁶⁷ Meclis, 6 Mart 1923’teki görüşmenin ardından yayınladığı üç maddelik bildiri ile görüşmelere devam edilmesi için Bakanlar Kurulu’na gerekli olan izni vermiştir. Mustafa Kemal’in istekleri ile paralellik gösteren üç maddelik bildiride; müttefiklerin projesinin kabul edilmesine olanak bulunmadığı, Musul sorununun en kısa sürede çözülmesi gerektiği ve mali, iktisadi ve idari sorunlarda ülkenin hayat ve başımsızlık haklarının korunması konuları vurgulanmıştır.¹⁶⁸ Nihayetinde Lozan görüşmelerinin devamına karar verilmiş ve görüşmeler 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden başlamıştır.¹⁶⁹

1923 yılının Mart ayını Lozan ile ilgili görüşmelerin yanı sıra, Adana, Mersin, Tarsus, Konya, Afyon ve Kütahya’yı kapsayan bir yurt gezisi¹⁷⁰ ile “*halkın ilimlerini saptama*”¹⁷¹ çalışmaları ile geçiren Mustafa Kemal, 1 Nisan 1923 tarihinde Meclis’te oybirliği ile seçimleri yenileme kararı alındığını açıklar.¹⁷² Seçim çalışmalarının ardından 28 Haziran 1923’de seçimler yapılır¹⁷³, 11 A ustos 1923 tarihinde ise II. TBMM dönemi başlar.¹⁷⁴

Yurtta seçim ile ilgili çalışmalar yapılırken Lozan’da da 23 Nisan’da başlayan görüşmelerde karar aşamasına gelinir. Yapılan müzakereler sonucunda 143 madde ve 17 belge halinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. 24 Temmuz 1923

¹⁶⁶TBMMGCZ, D. I, C.27, .S.3, (iki Yüzüncü nikat–27.2.1339), s.1320–1321.

¹⁶⁷TBMMGCZ, D.I, C.28, .S.3, (Altıncı nikat–6 Mart 1339), s. 174.

¹⁶⁸Turan, a.g.e., s. 377.

¹⁶⁹smet nönü, s. 119.

¹⁷⁰Mustafa Kemal 15-17 Mart’ta Adana’da, 17 Mart’ta Mersin’de, 18-19 Mart’ta Tarsus’ta, 20-23 Mart’ta Konya’da, 23 Mart’ta Afyon’da, 24 Mart’ta Kütahya’da çalışmalarda bulunmuştur. Kocatürk, a.g.e., s. 229-231.

¹⁷¹Turan, a.g.e., s. 391.

¹⁷²Atatürk’ün Bütün, C.15, s.278; Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, Gerçek yay., 1984, s.70.

¹⁷³Mehmet Ö.Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Tarihi”, **Görüş**, No:39 (Mayıs-Haziran 1999) s.51.

¹⁷⁴Süleyman Coşkun, **Türkiye’de Politika (1920-1995)**, Cem yay., İstanbul, 1995, s. 21; İnan, **Türkiye**, s.128.

tarihinde imzalanan bu antlaşma ile - Musul ve Boğazlar gibi bazı sorunların çözümü daha sonraya bırakılsa da -dört yıllık istiklal mücadelesi Mustafa Kemal'in deyişiyle "milletimizin anına layık bir barış"¹⁷⁵ ile sonuçlanmıştır.¹⁷⁶

II. TBMM'nin 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlaması ile birlikte ilk olarak yapılan oylamalarla Meclis Başkanı'na Mustafa Kemal Paşa, Başbakanlıkta Ali Fethi Bey seçilmiş ve bakanlar belirlenmiştir.¹⁷⁷ Ardından Meclis'in kuruluşu ilk konulardan biri Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması olmuştur. Meclis'te yapılan görüşmelerin sonucunda, 23 Ağustos 1923 tarihindeki oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın olayların gelişimini ayrıntılarıyla anlattığı nutuklarını müteakiben Lozan Antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır.¹⁷⁸

2. ARMHC'den Halk Fırkası'na Olayların Gelişimi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmen kuruluşu tarih 9 Eylül 1923 olmasına rağmen partinin kökeni, daha sonradan partinin ilk kurultayı olarak kabul edilecek olan Sivas Kongresi'ne kadar gitmektedir. Sivas'ta 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan kongrede¹⁷⁹ milli kararlar alınmış, Erzurum Kongresi'nde oluşturulan "Vilâyet-ı Merkeziye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye" adını taşıyan cemiyet tüm yurdu temsil eder hale getirilerek adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir.¹⁸⁰ Her ne kadar cemiyetin, partililik faaliyetinde bulunmayacağı yayınlanan bildirisinin dokuzuncu maddesinde belirtilse de ve cemiyet

¹⁷⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s.489; **TBMMZC**, D.II, C.I, .S.1, (Üçüncü cilt-13.8.1339), s.36.

¹⁷⁶ Yurt içinde ve dışında basında Lozan Antlaşması'na geniş yer verilmiş, olumlu olumsuz bir çok yorum yapılmıştır. Konu ile ilgili örnek olarak bkz. Hüseyin Cahid, "Siyasiyat-Sulh Bayramı", **Tanin**, 24 Temmuz 1339; Mehmet Asım, "Sulhu Nasıl imzalandı", **Vakit**, 29 Temmuz 1339. "Türkiye ilk kez, öteki güçlerle tam ehtilak ilkesi temelinde ilikkiye geçen özgür, özerk bir ulus derecesine ulaşmıştır" **L' Illustration**, 28.07.1923'den akt. Bilal N. Çiğdemir, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Bilgi yay., Ankara, 1999, s.188. "Türkler kendi güçlerinden çok istifade Devletlerinin aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak ileri sürdükleri iddiaları onlara kabul ettirmeyi bahtarmışlardır" **The New York Times**, 28.07.1923'den akt. Çiğdemir, **a.g.e.**, s.191. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Yılmaz, **Millî Mücadele ve Atatürk'ün Türkiye'si**, Phoenix yay., Ankara, 2002, ss. 27-66; Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, AAM, Ankara, 1999, ss. 573-588.

¹⁷⁷ **TBMMZC**, D.II, C. I, .S.1, (Üçüncü cilt-13.8.1339), s.36.

¹⁷⁸ **TBMMZC**, D.I, C.I, .S.4, (Dokuzuncu cilt-23.8.1339), ss.282-292.

¹⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi**, Türkiye Bankası yay., İstanbul, 2008; Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, AAM, Ankara, 1997; Atatürk, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁸⁰ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşuna ilişkin beyanname için bkz. **Tarih Vesikaları**, C.I, S.I, Haziran 1941, s.6.

dönemin artları içerisinde sadece milli mücadele maksadı çerçevesinde çalışmalar yapsa da ilerleyen günlerde köuller bu cemiyetin önce tüm vatani temsil eder bir nitelik kazanmasına, sonrasında da adım adım bir siyasi parti yapısına taınmasına neden olmu tur.¹⁸¹

Kuva-yı Milliye'nin daha etkin hale getirilmesi için Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması ve bu mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcilerinin ço unlu u sa laması amaçlanmı tur. Amasya'da yapılan görüşmeler sonrasında İstanbul Hükümeti ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri arasında anlaşmaya varılmı , yapılan seçimlerin ardından İstanbul'da sonraları Son Osmanlı Mebusan Meclisi olarak anılacak olan meclis açılmı tur. Mebusan Meclisi, Misak-ı Milli'yi¹⁸² kabul ve ilan ederek (28 Ocak 1920) önemli bir görevi yerine getirmi tir. Misak-ı Milli'nin ilanı ile ulusal dayanı manın ilerledi ini gören tilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen i gal ederek tepkilerini göstermi lerdir. İstanbul'un i gal edilmesinin ardından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Anadolu'nun güvenli bir noktada milli bir meclis açılması çalışmalarını ba latmı tur. Yenilenen seçimlerin ardından "*Müdafaa-i Hukuk hareketinin gerçekle tirici organı*"¹⁸³ olan Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılmı tur.¹⁸⁴

Meclis içerisinde kurulu undan itibaren çe itli gruplar yer almı tur.¹⁸⁵ Hatta bunlardan bazıları Fırka adı altında çalışmalar da yapmı lardır.¹⁸⁶ Esas itibarıyla

¹⁸¹Umumi Kongre Heyeti tarafından ilan edilen kongre bildirisinin 9. maddesi: "*Vatan ve milletimizin maruz oldu u mezalim ve alâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdanı milliden do an vatani ve milli cemiyetlerin ittihadından mütehasıl kütleli umumiye bu kere (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) unvanıyla tevsim olunmu tur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasatı ahsiyeden külliye müberra ve münezzehtir. Bircümle Müslüman vatanda larımız bu cemiyetin azayı tabiyesindedirler.*" **Tarih Vesikaları**, C.I, S.I, Haziran 1941, s.8; Ulu demir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 115.

¹⁸²Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.II, TTK, Ankara, 1997, s.541.

¹⁸³Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulu u ve Siyasi Karakteri", **Birinci Meclis**, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 1998, s.3.

¹⁸⁴Kansu, **a.g.e.**, s.571; Hsarı Güne , **Birinci TBMM'nin Dü ünçe Yapısı (1920-1923)**, Türkiye Bankası yay., 3.baskı, İstanbul, 2009, s.69.

¹⁸⁵Ünsal Yavuz, **mparatorluktan Milli Devlete**, TTK, Ankara, 1999, s. 77-78.

¹⁸⁶"Tesanüt Grubu, stiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu. Bunlardan ba ka, 1920 sonlarında resmen kurulmu iki de parti vardır: "Türkiye Komünist Fırkası" ve "Türkiye Halk tirakiyun Fırkası" Tunçay, **a.g.e.**, s. 35.

Meclis'in birinci dönemi bir "karma kurul" niteliindedir.¹⁸⁷ Dü ünceleri, amaçları, arayışları, siyasal ve toplumsal kökenleri farklı farklı olan kişiler vatanlarını ve haklarını korumak için Misak-ı Milli ve Müdafaa-i Hukuk etrafında birleşmişlerdir. Ancak zaman ile gelişen olaylar bu farklı zihniyetlerin Meclis içerisinde çetin tartışmalar yaşımasına neden olmuş, gruplaşmalar ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸

Tüm fikri farklılıklara rağmen meclisin ilk günlerinde birlikte hareket etmeyi kolaylaştıran heyecan milletvekillerinin birbirini daha iyi tanımaya başlaması ile yavaş yavaş dağılmıştır.¹⁸⁹ Bu durumun doğal sonucu olarak fikri ayrılıklar da kendini göstermeye başlamıştır. Meclis'teki fikri ayrılıklardan doğan gruplaşmalara karşı "halkın birliğini, bütünlüğünü bozucu eylemlerin durdurulması" amacı ile Heyet-i Vekile tarafından 21/22 Mart 1921 tarihli toplantı sonucunda Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin ihya ve ıslah edilmesi gerektiğine karar verilmiş ve bir genelgele ile karar açıklanmıştır.¹⁹⁰ Önceleri Meclis içerisindeki "hizipsel savaşta tarafsız kalmayı yeğleyenler gözüküyor" Mustafa Kemal, açıklanan karar ile birlikte bu tavrından vazgeçmiş, kısa bir süre sonra da muhafazakâr ve sol kesimi denetim altında tutmak, gerekli yasaları kolayca Meclis'ten çıkarabilmek için kendi düşüncesine yakın milletvekillerinden oluşan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" kurmuştur (10 Mayıs 1921).¹⁹¹ Tabii ki muhalifler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na tepki göstermekte geç kalmamışlardır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun taşıdığı inkılâpçı zihniyetin aksine muhafazakâr bakış açısına sahip olanlar, Mustafa Kemal'in düşüncesine karşı olanlar, BMM Hükümeti

¹⁸⁷Suna Kili, **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye Bankası yay., 2. baskı, Ankara, 1981, ss.95-97.

¹⁸⁸Kili, **a.g.e.**, s.95-97. Ayrıca bkz. Samet Ayoğlu, **Kuva-yı Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Ayoğlu yay., İstanbul, 1964, s.50.

¹⁸⁹Fethi Okyar Meclis'teki ortak heyecanı şu sözlerle anlatır: "...Teker teker, hatta grup oldu u zaman ferdi muhteva, yeti me tarzı, temsil ettikleri düşünce ve fikir olarak birbirleriyle asla bağdaşmayacağına hükmedilen bu karmakarışık heyetin tek ve sade davası vatani kurtarmaktır." Seçil Akgün Karal, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden Düşünceler", **Birinci Meclis**, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 1998, s.50.

¹⁹⁰İhsan Güne, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 56, Ankara, Temmuz 2003, ss.574-577.

¹⁹¹İhsan Güne, "I. Türkiye Büyük Millet Meclisinde II.Müdafaa-i Hukuk Grubunun Programı (II.Grub'un)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.14, S.25, Ankara, 1981, s.117.

içinde yer alamayanlar ya da hükümetin dışına çıkarılanlar kısacası fikirleri ne olursa olsun tüm muhalifler II. Grup adı altında birleşmişlerdir.¹⁹²

İki grup arasındaki mücadeleler bir süre sonra iktidar-muhalefet partileri arasındaki çekişmelere benzer bir hale bürünmüştür. Hüseyin Avni, (Çolak) Salahattin, Kara Vasıf gibi II. Grup'un önde gelen isimlerinin başlıca muhalefetleri "*Devlet ve hükümet i lerinin meclis murakabesinden sıyrılarak, tek elden idare edilme e do ru gitti i*"¹⁹³ savı etrafında toplanmışlardır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü¹⁹⁴, Mustafa Kemal'in Başkomutan olması, Sakarya Savaşı'ndan sonra ordunun bir süre için savunmada kalması, Erzurum Vekilleri Heyetinin görev ve yetkileri sorunu, Ankara Antlaşması'nın imzalanması, saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı sırasında yaşanan kesinti ve Meclis'te yaşanan konu ile ilgili fikri anlaşmazlıklar, Ali İzzet Bey'in öldürülmesi, II. Grup milletvekillerinin en çok eleştirdikleri, I.Grup milletvekilleri ile en çok karşı karşıya geldikleri hususların en önemlileri olmuştur.¹⁹⁵

Gruplara ayrılan, sert tartışmalar yaşanan Meclis'te, imzalanacak olan barış antlaşmasının benimsenmesinin güçlü üyesi ve yapılması planlanan devrimler için bu karmaşık ortamın uygun olmadığı açıkça görülmüştür. Bu sebeple Mustafa Kemal ve beraberindekiler savaşın bitmesi ile birlikte BMM'nin bu ilk döneminin ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin görevini tamamladığını düşünmesi ile hareket etmişlerdir. Savaş sonrası dönemin toplanması için, Meclis'in seçimler ile

¹⁹² İkinci Grup'un kuruluşu ile ilgili kesin bir tarih belirtilmemiştir. Ancak Meclis görüşmelerinden, Birinci Grup'a karşı muhalefetin Aralık 1921'de daha örgütlü olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Grup her şeyden önce "*ahıs istibdadını önlemek*" ve "*kanun egemenliğini kurmak*" amacıyla kurulduğunu açıklamış, istiklal Mahkemelerinin kaldırılmasından yana olmuştur. Meclis içerisinde kırk kadar üyeye sahip olan II. Grup'un önde gelenleri arasında, Hüseyin Avni (Erzurum), Albay Salahattin (Mersin), Ali İzzet (Trabzon), Müfit Hoca (Kırşehir), Mehmet İzzet (Afyon), Celalettin Arif (Erzurum) Beyler yer almıştır. Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)**, Gerçek yay., İstanbul, 1976, s. 233-234. Ayrıca bkz. Atatürk, **a.g.e.**, s.429-430; Ahmet Demirel, "Birinci ve İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupları", **Birinci Meclis**, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 1998, s.124.

¹⁹³ **Rauf Orbay'nın Hatıraları**, Yay.Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel yay., İstanbul, 2005, s.301. Ayrıca II.Grup'un kurucularından Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey'in konuya dair benzer anlatımı için bkz. Demirel, **a.g.m.**, s.125.

¹⁹⁴ Bülent Tanör, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", **Birinci Meclis**, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 1998, ss. 75-82.

¹⁹⁵ Güneş, **Halk Fırkası'na Geçiş**, ss.574-577.

yenilenmesine, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ise yeni isim ve programla bir fırka boyutuna taşınmasına karar verilmiştir.¹⁹⁶

3. Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve Örgütlenmesi

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde, 1 Nisan 1923 tarihinde seçimleri yenileme kararı alınmıştır; bu kararın ardından 8 Nisan 1923 tarihinde yayınlanan "Dokuz Umde" ile de seçimlerden sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun yani I.Grup'un "Halk Fırkası"na dönüşümü belirtilmiştir.¹⁹⁷ Dokuz Umde'nin yayınlanmasından yaklaşık bir ay önce Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de, Ankara'da, gazetecilere, bir "Halk Fırkası"na dönüşümüne karar verdiğini açıklamış ve böylece muhtemel tepkileri kollamaya başlamıştır.¹⁹⁸ Basına yapılan açıklamanın öncesinde de Halk Fırkası'nın dönüşümüne ilişkin çalışmalar yapıldığına dair bilgi Kazım Karabekir'in "Günlükler"inde yer almaktadır. Karabekir, günlüğüne Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası'nı ilan ettiğini, metnin müsveddelerini kendisine de verdiğini 2 Aralık 1922 tarihi ile not etmiştir.¹⁹⁹ Bu noktadan itibaren Mustafa Kemal'in üzerinde çalıştığı, yakın çevresi ile paylaştığı Halk Fırkası'nın kurulmasına dair açıklamanın yapılacağı görüşü 6 Aralık 1922 tarihinde gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal'in demeci 7 Aralık 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri 'Halk Fırkası' namıyla siyasi bir fırka teşkil etmekte oldukları*" üst başlığı ile yayınlanmıştır, demecinin amacı ise "*sulhden sonra nasıl bir hatt-ı hareket takip edeceklerini beyan eylemek ve teşkil etmek niyetinde oldukları siyasi fırka hakkında izahat vermek*" sözleri ile özetlenmiştir.²⁰⁰ Barışın imzalanmasından sonra "*Halkçılık*" esasına dayanan "*Halk Fırkası*" isminde bir siyasi fırka kurmak niyetinde olduğunu belirten Mustafa Kemal, program oluşturmak

¹⁹⁶Güneş, a.g.m., ss.574-577.

¹⁹⁷Tunçay, a.g.e., s. 44; Evket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1922-1938)**, C.III, Remzi kitabevi, Yirmi Altıncı Özel basım, İstanbul, 2011, s.88.

¹⁹⁸Aydemir, a.g.e., s.87, dn.1; Teziç, a.g.e., s. 235-236.

¹⁹⁹Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, C.2, Çev.Budak Kayabek, Haz.Yücel Demirel, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2009, s. 830.

²⁰⁰**Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Aralık 1922 / 7 Kanun-ı evvel 1338. Fahir Giritlioğlu tebliğ tarihini yanlış olarak 7 Eylül 1922 vermektedir. Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, C.1, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1965, s. 26.

için çalı malar yaptı nı, bütün vatanseverlerin, ilim ve fen adamlarının yardım ve i birli ine ba vurdu unu belirtmi tir.²⁰¹

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı niteli indeki fırkada toplumun her kesiminden temsilciler olması, fırka programının toplumun genel ihtiyaçları çerçevesinde sıfırdan ekillendirilmesi, aydınların konuya dair fikirlerinin de erlendirilmesi öngörölmü tür.²⁰² Mustafa Kemal'in konu ması incelendi inde görölmektedir ki; Kurtulu Sava ı'ndaki ba arıyı her anlamda modernle me içeren bir devrimle tamamlama arzusunda olan Mustafa Kemal, ki isel dü üncelerden kurtulmu , vatanda ın deste ini alarak olu turulmu , uzun süreli bir programa ve halkçılık esasına dayanan bir parti kurma fikrini ortaya açıkça koymu tur.²⁰³

Mustafa Kemal Nutuk'ta da de indii bu konu ma ile sava sonrası dönemde ça da uygarlık seviyesine ula ılma noktasında ihtiyaç duyulacak olan milli ve politik örgüt ile ilgili ilk demecini vermi tir.²⁰⁴ Demeçte vurgulanan en önemli noktalardan bir tanesi Milli Mücadele'yi yürüten Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kadrosunun Halk Fırkası kadrosu oldu udur. Bu devamlılık Halk Fırkası'nın yirmi yedi yıl boyunca sürdürdü ü tek parti iktidarının da me ruiyet kaynaklarından biri olarak yorumlanmı tir.²⁰⁵ Mustafa Kemal'in demecinde dikkat çeken bir ba ka husus da "halk" vurgusu olmu tur. Demecin ardından 14 Ocak 1923'de "halkı aydınlatmak" için çıkılan yurt gezisi ile birlikte daha da dikkat çeken Mustafa Kemal'in söylemlerindeki "halk" sözcü ü, "*sınıf esasına dayanan bir fırka kurarak Anadolu'da Bol evik bir rejim mi kurulmak isteniyor?*" sorusunu beraberinde getirmi , bu ihtimal "*stanbul basını*" rahatsız etmi tir.²⁰⁶ Oysa Mustafa Kemal'in demecinde açıkça görölmektedir ki yeni kurulacak partiyi belli bir sınıfa de il tüm halka dayandırma amacı güdülmektedir. Bu amaç Mustafa Kemal'in

²⁰¹Hâkimiyet-i Milliye , 7 Aralık 1922 / 7 Kanun-i evvel 1338.

²⁰²Mahmut Golo lu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –II 1931–1938, Tek Partili Cumhuriyet**, Türkiye Bankası yay., 1.baskı, stanbul, 2009, s.3-4. Halk Fırkası'nın programına eklenmesi gereken maddeleri de öneren bir makale örne i için bkz. Suphi Nuri, "Halk Fırkası", **leri**, 24 Kanun-ı Evvel 1338/1922.

²⁰³erafettin Turan, **Kökene Ulusal Direni e Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi**, Tüses yay., stanbul, 2000, s. 18.

²⁰⁴Atatürk, **a.g.e.**, s. 485.

²⁰⁵Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut yay., stanbul, 1998, s. 69-70.

²⁰⁶Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, mge kitabevi, Ankara, 1997, s.49-50.

demeç sonrasındaki pek çok açıklamasında da vurgulanmıştır.²⁰⁷ Örneğin Mustafa Kemal, 14 Ocak 1923'te Celal Nuri'ye verdiği demeçte Halk Fırkası ile ilgili fikrini açıklarken “*milletin bütün sunufunun refah ve saadetini temine*” yönelik bir program tasarladığını vurgulamış, çıktığı Batı Anadolu seyahatinde fırka kurulmasına dair “*endi eli müstalaada bulunanları*” bilgilendirmeyi amaçladığını belirtmiştir.²⁰⁸

6 Aralık 1922'de yapılan beyanatın ardından Mustafa Kemal, çıktığı Batı Anadolu gezisinde hemen hemen her durakta fırkanın içeriği ile ilgili çeşitli demeçler vererek halkı Halk Fırkası fikri ile kaynaştırmaya çalışmıştır. 14 Ocak'ta Celal Nuri ile yaptığı görüşmenin peşine sıra pek çok durakta Halk Fırkası ile ilgili beyanat vermiştir. 16 Ocak'ta zmit'teki basın toplantısında²⁰⁹, 19 Ocak'ta zmit halkı ile yaptığı konu mada, 30 Ocak'ta zmir'de gazetecilerle yaptığı mülakatta, 7 Şubat'ta Balıkesir'de²¹⁰ Halk Fırkası ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Batı Anadolu seyahatinin ciddi bir bölümünü Halk Fırkası'nın nasıl olacağına dair fikirlerini beyan etmekle ve konuya ilişkin halkın durumunu yerinde incelemekle geçirmiştir. Bu demeçlerde en önemli vurgu sınıfsız toplum hususuna olmuştur. Yabancı ülkelerde iktisadi amaçlar üzerine kurulan fırkalar olduğunu ve bu fırkaların belli sınıflara yönelik politikalar ürettiğini belirten Mustafa Kemal, Türkiye'de de sınıflı toplum düzenine uygun olarak kurulan fırkalar yüzünden siyasi barışsızlıklar yaşandığını belirtmiştir. Halk Fırkası'nın bütün milleti kapsadığını vurgulayan Mustafa Kemal, fırkanın amaçlarından birini de “*Halk Fırkası, halkımıza siyasi eğitim vermek için bir okul olacaktır*”²¹¹ sözleri ile bu konu mada beyan etmiştir.

²⁰⁷Timur, **a.g.e.**, s.50.

²⁰⁸**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 54.

²⁰⁹Osman Akandere, “Atatürk'ün zmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”, **Cumhuriyet'in 80.Yılına Arma an**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 16-18. Ayrıca 18 Ocak 1923 tarihinde gazetecilerle yaptığı mülakata dair haber için bkz. “zmit Mektubu: Gazi Ba kumandanımızın Huzurunda”, **Tanin**, 20 Kanun-ı Sani 1339/1923. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Smail Arar, **Atatürk'ün zmit Basın Toplantısı**, Burçak yay., İstanbul 1969.

²¹⁰Turan, **Cumhuriyet Halk Partisi**, s.19; Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim yay.1990, s.146 .

²¹¹**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C.II, s. 101.

Mart ayını da Konya-Adana hattı üzerinde yaptığı yurt gezisi²¹² ve Lozan Konferansı'na dair tartışmalarla geçiren Mustafa Kemal Nisan 1923 tarihine gelindiğinde Milli Mücadele sürecinde görev yapmış ve dönemin şartları içerisinde bir anlamda misyonunu tamamlamış olan Büyük Millet Meclisi'nin birinci devresini sonlandırmak yolunda büyük bir adım atmıştır. 1 Nisan 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi seçimlerin yenilenmesi kararını alarak dağılır.²¹³ Mustafa Kemal'in yaklaşık beş altı aylık bir süredir açık açık dile getirdiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir fırka haline dönüştürülmesi fikri "seçimlerin yenilenmesi" başlığı altında ilerletmeye devam etmiştir. Seçimler için yapılan çalışmalar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun bir fırka haline dönüştürülmesinin bildirilmesi ile başlamıştır. 8 Nisan 1923 tarihinde açıklanan "Dokuz Umde"²¹⁴ adlı dokuz maddeden oluşan ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na intikal edeceğini bildiren bildiri Halk Fırkası'nın ilk programı niteliindedir.²¹⁵ Tarık Zafer Tunaya "Siyasi Partiler" adlı eserinde dokuz umdeyi Halk Fırkası açısından bir "doğum ilmi haberinin mahiyet ve kıymetinde" olarak niteler.²¹⁶ Ancak programın dokuz maddeden oluşması, kapsamlı ve her konuda bilgi verir nitelikte olmaması nedeniyle "ortada bir program yok"²¹⁷ tarzında bazı eleştirilere maruz kalan Mustafa Kemal, eleştirilere Nutuk'ta yanıt vermiştir. Mustafa

²¹² Atatürk'ün yurt gezilerinin kamuoyuna olumsuz etkilerine dair bkz. Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyuna Olumsuz Etkilerine Dair", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 8(3), ss.51-72.

²¹³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Der yay., İstanbul, 1995, s. 232-233.

²¹⁴ Dokuz Umde'nin kabulü süreci ile ilgili olarak bkz. Karabekir, *a.g.e.*, s. 857.

²¹⁵ Hikmet Bila, *Sosyal Demokrat Süreç içinde CHP ve Sonrası*, Milliyet yay., ikinci baskı, İstanbul, 1987, s. 52. İttihat ve Terakki Partisi'nin eski mensuplarından Ükrü Bey'in zmir suikast girişimi sonrasında yargılandığı İstanbul Mahkemelerinde CHP programı ile ilgili "Halk Fırkası'nın programı olmadığını, umdelerin program sayılmayacağını" söylemiştir. 1926 yılında hala konunun tartışılıyor olması dikkat çekicidir. Reis ile Ükrü Bey'in konu ile ilgili diyalogu şöyle aktarılır;

"Reis – Halk Fırkasının programını kabul eden siz de ilmiydiniz?"

Ükrü Bey – Halk Fırkası'nın programı yoktu ki hala yoktur.

-Umdeleri var ya...

-Umdeler siyasi fırka programı değildir." Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuruluşun, Bir Partinin Tarihi*, C.III, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1989, s. 596; Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İletişim yay., Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, 2003, s.226. İttihatçıların zmir suikastı ile ilgili yargılanmalarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, *İttihat Mahkemeleri*, Zeus kitabevi, zmir, 2006, ss.324-336.

²¹⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s.559.

²¹⁷ Aydemir, *a.g.e.*, s.89.

Kemal'e göre "*Milletin maddî ve manevî alandaki yenile mesi ve geli mesi yolunda, söz ve teori ile i ve icraata önem veren*", "*pratik*" bir program ile Halk Partisi'nin kurulu u ve faaliyet göstermesi sa lanmı tır. Ayrıca Mustafa Kemal ele tirilere cevaben ayrıntılı bir program hazırlayarak kafaları karı tırmak yerine kısa ve net ilkelerle yola çıkmanın do rulu unu da vurgulamı tır.²¹⁸

Ortaya konan umdeler partinin kurulu u için yeterli olacaktır; ancak önce seçim çalı malarının sonuçlanması ve Meclis'in II. Dönem çalı maları için toplanması gerekmektedir. Nisan ayından seçimlerin yapıldı ı tarihe kadar birçok bildiri ile Mustafa Kemal seçim çalı malarını yönetmi tir.²¹⁹ Bu çalı malar sırasında Mustafa Kemal muhalif kanat tarafından gelen tarafsız kalmasına dair ele tirilere muhatap olsa da seçim sonrası Halk Fırkası'na dönü ecek olan Birinci Grup'un yanındaki tavrını sürdürmü tür.²²⁰ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu temsilcilerinin seçilmeleri ile sonuçlanan 1 A ustos 1923²²¹ tarihli seçimlerin ardından²²² 11 A ustos 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin II. Dönemi açılmı , iki gün sonrasında Mustafa Kemal Pa a Meclis Ba kanlı ı'na, Ali Fuat Pa a da kinci Ba kanlı a seçilmi tir.²²³ Hükümet kurma görevi Rauf Bey'in istifasının

²¹⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s.485-486.

²¹⁹ Seçim çalı maları sırasında Mustafa Kemal Pa a tarafından çıkarılan tamimlere örnek olarak bkz. "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Partisinin Seçim Çalı malarına Dair Tamim" (2. VI. 1923), **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Demeçleri**, IV, AAM, Ankara, 1991, s. 535-536.

²²⁰ Seçimlere hazırlık sürecinde ya anan çeki meyi Kılıç Ali u sözlerle anlatır: "*Birinci Büyük Millet Meclisi'nin birinci grup azası, yani muhalifler, intihabı kazanmak için münferiden, fakat gürültülü propagandalar ile faaliyete geçmi bulunuyorlardı. Bir taraftan Gazi: 'Halkın kurtardı ı Türkiye devletinde diktatörlük yoktur, olamayacaktır, çünkü olamaz!' diye ba ırıp dururken, di er taraftan muhalif birinci grup azası, Gazi'yi önüne geçilmez; korkunç bir diktatör olarak tasvir etmekte, durmadan dinlenmeden, Gazi aleyhinde haksız, insafsız propagandalara giri mekte idiler. Bu suretle kinci Millet Meclisi'nin do u u da hummalı bir propaganda havası içinde gerçekle mekte idi.*" "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!", **Milliyet**, 15 Aralık 1951; **Atatürk'ün Sırda ı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der. Hulusi Turgut, Türkiye Bankası yay., 12.baskı, stanbul, 2010, s. 199.

²²¹ Teziç, **a.g.e.**, s.236 .

²²² Seçimlerin ardından Meclis'te yapılan Halk Fırkası içtimasında geçen konu malarla ilgili muhalefetin tavrını gösteren en önemli satırlardan birini Kazım Karabekir "Günlükler"inin 7 A ustos 1923 tarihi ile u sözlerle kaydetmi tir: "*Meclis'te Halk Fırkası'nın içtiması. Gazi Pa a nutkunda Sivas Kongresi esastır dedi ve Erzurum Kongresi'ni Balıkesir Kongresi'yle bir tuttu! Muhaliflerin daha Sivas Kongresi'nde Amerikan mandası taraftarı olduklarını söyledi! (nefret ve hayret!)*" Karabekir, **a.g.e.**, s.870.

²²³ Ahmet A ao lu, "Meclis Açılırken", **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, Haz. Mehmet Kaplan, nci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlı ı yay., Ankara, 1981, s. 74.

ardından Fethi Bey'e verilmi tir.²²⁴ 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barı Antla ması 23 A ustos 1923 tarihinde TBMM tarafından onaylanmı tır. Lozan Barı Antla ması'nın onaylanmasının ardından 9 Eylül 1923 tarihinde de "Halk Fırkası" daha önceden belirtildi i üzere kurulur.²²⁵ Fırkanın genel ba kanlı ına Gazi Mustafa Kemal, genel sekreterli ine de Recep Bey (Peker) getirilir. Resmen tescil için 11 Eylül 1923'de²²⁶ bir dilekçe²²⁷ ile ç i lerine Bakanlı ı'na ba vurulan Halk Fırkası'nın, TBMM'deki azaları tarafından 9 Eylül 1923 tarihinde parti tüzü ü kabul edilmi tir.²²⁸

Tüzü ün ilk maddesinde partinin amacı "*Milli hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asri bir devlet haline yükseltmek*" olarak belirlenmi tir. 2. maddede ise Mustafa Kemal'in parti ile ilgili birçok

²²⁴Fethi Bey, Ba kanlı ındaki cra Vekilleri Heyeti'nin programında maarif maddeleri içerisinde "kadınların tahsiline de erkeklerin tahsili kadar ehemmiyet verilecektir" sözleri yer almı tır. **Hükümet Programları 1920-1965**, Der. smail Arar, Burçak yay., stanbul, 1968, s. 24.

²²⁵**Kılıç Ali'nin Anıları**, s. 210-211.

²²⁶Partinin resmen tescili için ç i leri Bakanlı ı'na ba vuruldu u tarih ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. "*Yeni partinin kurulu u 9 Eylül'de açıklanmı olmasına kar ın buna ili kin olarak ç i leri Bakanlı ı'na ba vuru 1,5 ay sonra 23 Ekim 1923'te yapılmı tı*" Turan, **Cumhuriyet Halk Partisi**, s.25. "*Halk Fırkası'nın kurulmasını müteakip; Fırka Reisi Mustafa Kemal Pa a: 23 Te rinievvil 1923 tarihini ta ıyan dilekçesi...*" Giritlio lu, **a.g.e.**, s. 39. "*23 Ekim 1923'te ç i leri Bakanlı ı'na yapılan resmi bir ba vuruyla, Fırka'nın yasalla tırılması için izin verilmesi talep edildi.*" Kemal Karpat, **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, Çev. Ceren Elitez, Tima yay., stanbul, 2011, s. 49. "*9 Eylülde de (resmen tescili için ba vurulması 11 Eylül), seçimden önce açıklandı ı gibi, Halk Fırkası kurulmu tur.*" Tunçay, **a.g.e.**, s. 49. "*Halk Fırkası'nın kurulu unu bildiren ve gerekli yasal i lemlerin yapılmasını ç i leri Bakanlı ı'ndan isteyen 11 Eylül 1923 tarihli dilekçe...*" Bila, **a.g.e.**, s. 53. "*9 Eylül 1923 günü verilen dilekçe...*" Altan Öymen, "CHP'nin 63.yılı", **Milliyet**, 9 Eylül 1986. "*Fırkanın kurulu dilekçesi de 9 Eylül 1923'te Mustafa Kemal Pa a tarafından Dahiliye Vekaleti'ne verilir*" Teziç, **a.g.e.**, s.233.

²²⁷Giritlio lu, **a.g.e.**, s. 39.

²²⁸"Parti Tüzü ü;

-Genel lkeler (m.1-7)

-Parti Örgütü

1. Merkez Örgütü (8-41)

2. l Örgütü (42-56)

3. İçe Örgütü(57-68)

4.Bucak Örgütü (69-73)

5. Köy ve Mahalle Örgütü (74-81)

6. Denetleme Bölgeleri (82)

7.Meclis Grubu Örgütü (83-100)

-Genel Seçim Örgütlenmesi (101-103)

-Genel Madde (104)" bölümlerinden olu maktadır. "Bu tüzük, 1927 Kongresinde yenisi yapılcaya dek, ufak tefek de i ikliklerle yürürlükte kalmı tır. Özellikle, ilk yedi maddede belirtilen genel ilkelerin yansıttı ı demokratik ve özgürlükçü tutum ise, fazla uzun ömürlü olamamı tır." Tunçay, **a.g.e.**, s. 50.

demecinde yer verdi i sınıfsız toplum yapısına “*Fırka nazarında halk mefhumu herhangi bir sınıfa münhasır de ildir*” sözleri ile vurgu yapılmı tır.²²⁹

Partide yönetim organları olarak Genel Ba kanlık ve Genel dare Kurulunun yanı sıra Genel Sekreterlik de olu turulmu tur. Ayrıca Cumhuriyet’in ilan edilip, Mustafa Kemal Pa a’nın Cumhurba kanı seçilmesinden sonra partide bir de Genel Ba kan Vekilli i makamı meydana getirilmi ve bu makama Ba bakan smet Pa a atanmı tır. smet Pa a 20 Kasım 1923’te bütün illerdeki Müdafaa-yı Hukuk Merkezlerine, bir genelge göndererek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin bütün örgütlerinin Halk Fırkası’nın içine alındı nı bildirmi tir. Böylece tüm ülkeye “*kurtulu ve ba ımsızlı ı getiren*” Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yerini, Türk toplumunda “*millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek*” temeli üstüne kurulan Halk Fırkası’na bırakmı tır.²³⁰

4. Halk Fırkası’nın Kurulu u Öncesi ve Sonrasında Dönemin Kadın

Algısı

Osmanlı Devleti’nin son elli yılı içerisinde söz söylemeye ba layan, gazetelerde kendine yer bulan, okuma, kısıtlı da olsa meslek sahibi olma hakkı kazanan ve nispeten etkin hale gelen kadınlar devletin girdi i sava larda da bu “etkin” hallerini sürdürmü lerdir. Yıpratıcı sava yıllarında erkeklerin önemli bir kısmının cephelerde yer alması kadınları bir anlamda mecburen hayatın içine çekmi ve önce hayatta kalma sonra da devletin devamını sa lama noktasında önemli bir konuma ta ımı tır.²³¹ Birinci Dünya Sava ı’ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti elde

²²⁹Teziç, **a.g.e.**, s. 237.

²³⁰Güne , **a.g.m.**, ss. 426-442.

²³¹Toplum içerisinde arka planda tutulan kadınların devletin zor günlerinde maddi ve manevi her konuda varlıklarının de eri anla ılır hale gelmi ti denilebilir. Maddi anlamda kadınlardan beklenen deste e örnek olarak; Osmanlı Devleti I. Dünya Sava ı’nın sürdü ü günlerde maddi sıkıntılara çare bulmak adına “*istikraz-ı dahili*”ye yani “iç borçlanma”ya gitme kararı almı tır. 3 Nisan 1918 tarihli iç borçlanma sırasında “Osmanlı hanımlarına” ba lı ıyla yazılan (metinde tarih yoktur ancak “üç seneyi müteceviz seneden beri” devam eden sava sözlerinden yola çıkılarak metnin tarihsel olarak dünya sava ının son yılındaki iç borçlanmaya ait oldu u sonucuna varılmaktadır) bildiri ile devlet kadınlardan da iç borçlanmaya destek olmasını talep etmektedir. Bir anlamda devlet kadınların yastık altı birikimlerinden destek ummakta, manevi anlamda büyük özveri gösteren Osmanlı hanımlarından “*Muhterem hanımlarımız, millet bu istikraz-ı dahili i inde de sizin himmet ve muavenetinizden çok i beklıyor. Biz size müracaat ederken u noktayı dü ündük: Milletimiz birçok i lerde, hatta en karlı mesailde bile az çok lakayddır. Erkeklerimiz içinde alekser fırsatı kaçırdıktan sonra nadim olanlar eksik de ildir. Halbuki kadınlar hala u son*

kalan topraklarını Mondros'ta imzaladı ı bir mütareke anla ması sonucunda i gal ile kar ı kar ıya bırakınca, i gallerin bizzat muhatabı olan Türk halkı bölgesel direni göstermeye ba lamı , do up büyüdükleri topraklar için canla ba la mücadele etmi lerdir. Milli Mücadelenin bu ilk a amalarında kadınları dört gruba ayırmak mümkündür. İki “ gal bölgesindeki maruz kaldıkları tecavüz ve taarruzlar sebebiyle erkekleri göreve ça ıran mazlum kadınlar”; ikincisi “Eline silah alarak bizzat sava a katılanlar veya cephe gerisinde hizmet veren kadınlar”; üçüncüsü “Geni kitleyi uyandırmak için dernek ve basın faaliyetine” katılanlardır.²³² Ki bunların en me hurları, ba ta Halide Edip²³³ olmak üzere Nakiye Elgün²³⁴ ve Müfide Ferit Tek²³⁵’tir. Dördüncü grup ise “faaliyete moda diye bakanlar ve bu yüzden katılanlar, stanbul sosyete hanımları, bu faaliyetlerin dı unda” kalmayı tercih edenlerdir.²³⁶

gale kar ı ba kaldıran kadınlarının yaptı ı ilk i lerden bir tanesi, Milli Mücadele sürecinde halkı mücadeleye davet etme amaçlı düzenlenen mitinglerde söz almaları olmu tur.²³⁷ Bu noktada zmir’in Yunanlılarca i galinin hemen ardından, 19 Mayıs 1919’da, stanbul’da Fatih meydanında Halide Edip ve çok genç ya taki

zamanlarda bu lakaydlı ı izaleye pek çok muvaffak olmu lar, hatta bazen hayret-bah uyanıklık çalı kanlık göstermi lerdir. Binaenaleyh istikraz-ı dahili gibi hem vatani, hem de nafi bir i de kendilerine müracaat etmekle esbab-ı muvaffakiyetten en mühimini elde etmi oldu umuzu (...)zan ediyoruz” sözleri ile borç istemektedir. **BCA**, Fon Kodu: 180.09.0.0.160.768.0, (t.y.).

²³² efika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Milli E itim Bakanlı ı yay., stanbul, 1992, s. 149.

²³³ Güldane Çolak, Lale Uçan, **II.Me rutiyet’ten Cumhuriyet’e Basında Kadın Öncüler**, Heyamola yay., stanbul, 2008, ss.81-85; Do ramacı, **a.g.e.**, ss.52-69. Ayrıntılı bilgi için bkz. nci Enginün, **Halide Edip Adıvar**, Kültür ve Turizm Bakanlı ı yay., Ankara, 1986.

²³⁴ Çolak-Uçan, **a.g.e.**, ss.93-95.

²³⁵ Milli Mücadele sırasında dönemin en önemli gazetelerinden biri olan Hâkimiyet-i Milliye’de yazdı ı yazılarla halkı bilinçlendirmeye çalı mı kadınlardandır. I. Dünya Sava ı’nda Türk askerinin gösterdi i büyük ba arıları anlattı ı “Türk Askerine” adlı makalesi, zmir’in i galini içeren “Kara Haber” ve I. önü Sava ı’nda alınan galibiyetten bahsetti i, Hakimiyet-i Milliye’de Ba yazı olarak basılan “Zafer”, Avrupa ile ilgili “Avrupa’nın Kar ısındaki Tehlikeler” adlı makaleleri önemlidir. Müfide Ferit, “Türk Askerine”, **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Kanun-ı Sani 1337; “Kara Haber”, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1337; “Zafer”, **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Nisan 1337; “Avrupa’nın Kar ısındaki Tehlikeler”, **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Nisan 1337.

²³⁶ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 149.

²³⁷ Basında da kadınların Milli Mücadele de etkin olmasına dair cesaretlendirici yazılar yazılmıştır. Örne in 7 Nisan 1919 tarihli Memleket gazetesinin ilk sayfasında “Türk Kızı da Milli Mücadeleye Atılmalıdır” başlıklı yazıda “...Türk kıztı , Türk genci haydi vazife ba ma! Vazife ba ı vatan sinesi, halkın sahasıdır. Bilhassa Türk kıztı kalbinin ferdi emellerinden silkinip yüksek heyecanları duymakta oldu unu bugün ibraz etmelidir. (...) Artık kadın ve erkek yok, vatanın yavruları vardır. Türk’ün kız ve erkek çocukları el ele ve kalp kalbe verecekler, karde lerinin kurtulu u, halkın ta’alisi içtimai salahu u runa atılacaklardır” sözleri yer alır. “Türk Kızı da Milli Mücadeleye Atılmalıdır”, **Memleket**, 7 Nisan 1919.

Meliha Hanım, 50.000 kişinin katıldığı bir açık hava toplantısında söz almıştır. Genel olarak Türk halkını kendine güvenmeye çağıran sözler etrafında toplanan konu malarda Halide Edip, halka cesaret verilmeye çalışmıştır.²³⁸ Aynı mitingde Halide Edip'in yanı sıra Meliha Hanım da söz almıştır.²³⁹ Bu halkı heyecanlandıran konu malarda Üsküdar'da Kadıköy'de düzenlenen mitinglerle devam etti. Bu mitinglerde öne çıkan isimler arasında Asri Kadınlar Cemiyeti adına konuşma yapan Sabahat Hanım, Üsküdar Sanayi Fransızca öğretmenleri Zeliha Hanım, Darülfünun öğretmenlerinden (daha sonra milletvekili de olacak olan) Nakiye Hanım, ayrıca Münevver Saime, Hayriye Melek hanımefendiler görülmektedir.²⁴⁰ Düzenlenen mitingler içinde en çok ses getirenlerden birisi de ümitsiz Sultanahmet Mitingidir. Bir hatip olarak Halide Edip (Adıvar)'in kürsüde devletin miting 23 Mayıs 1919 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda 200.000 kişinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Bu kalabalık miting kuvvetlerinin de dikkatini çekmiş onlar tarafından da takip edilmiştir. Yanında küçük kız yetimi ile Sultanahmet Meydanı'na gelen Halide Edip ile beraber miting dönemin birçok aydın mitingci Mehmet Emin (Yurdakul), gazeteci Fahrettin Hayri Bey, Selim Sırrı (Tarcan), Doktor Sabit Bey gibi isimlerin söz aldığı mitingde Türk kadınının savaş karşı olan duruşunu temsil eden Halide Edip (Adıvar) halkı heyecanlandıran bir konuşma yapmıştır. Türkiye'nin hak ve istiklal davasını ilan ettiğini söyleyen Halide Edip, halkı bu dava için mücadeleye davet etmiş, Müslüman dünyası ile hak sahibi büyük milletlerin dost olduklarını belirtmiştir.²⁴¹

İstanbul'da düzenlenen mitinglerin yanı sıra Anadolu'da da mitingçi protesto etme amacı ile toplanan pek çok miting yapılmıştır. Bunlardan ilki İzmir'de Yunan mitingçi baskılamadan bir gün önce protesto için düzenlenen Matlık Mitingi'dir. Bu mitingde kadınların desteği önemli boyutlardadır. Ayrıca Siirt'te, Edirne'de, Alaşehir'de, Kızılcahamam'da, Denizli, Kastamonu, Tavas, Bayramiç, ve Seydişehir'de, Giresun, Trabzon, Zonguldak, Edremit ve Denizli-Çal'da, İstanbul'da,

²³⁸Tezer Taşkıran, **Cumhuriyetin 50.Yılında Türk Kadın Hakları**, Babakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Yayınları:5, Babakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s.69.

²³⁹Taşkıran, **a.g.e.**, s.69.

²⁴⁰Bernard Caporal, **Kemalizm ve Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)**, Çev. Ercan Eyüboğlu, Türkiye Bankası yay., Ankara, 1982, s. 167-168.

²⁴¹Kurnaz, **a.g.e.**, s.154.

Bursa'da, Erzurum ve zmit'te, Erzurum, Çorum, Kastamonu, Yozgat, Sinop, Tokat, Bitlis, Trabzon, Çine, Gümü hane, Kayseri, Malatya, Diyarbakır, Konya, Ankara'da kadın erkek katılımıyla çok sayıda mitingler düzenlenmiş i gallere karşı Anadolu halkının tavrı açıkça gösterilmiştir.²⁴²

İstanbul'da Anadolu'nun i galine karşı mitingler, protesto gösterileri devam ederken Mustafa Kemal 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilmiş i , oraya gönderilme amacının tam tersi bir u raları içerisine girerek Anadolu halkını da protesto ve mitinglere davet etmeye başlamıştır. Havza'da bir genelge ile başlayan bu davet Amasya'da bir bildiri niteliğinde Kurtuluş Savaşı'nın amacını, yöntemini belirleyerek devam etmiş i , Erzurum'da ve Sivas'ta düzenlenen kongreler ise örgütlü bir kimlikle bürünmüştür. Mustafa Kemal ve beraberindekilerin canları pahasına yönetimi kar ılarına alarak yürüttükleri bu çalı malarda yıllardır e ini, o lunu sava alanlarında kaybeden Anadolu kadını vatan topra nını da kaybetmemek adına bizzat yer alıyordu.²⁴³

Kurulan dernekler vasıtası ile örgütlü halde hareket etme imkânını da yakalayan kadınlar bu bilinç içinde Milli mücadelenin tüm safhalarında etkin rol oynamaktan çekinmemişlerdir. Asri Kadınlar Cemiyeti²⁴⁴, Kasaba slam Kadınları

²⁴² 19 Mayıs 1919 ve 23 Haziran 1919 tarihlerinde Siirt'te, 19 Mayıs 1919 ve 27 Mayıs 1919 tarihlerinde Edirne'de, 18 Mayıs 1919'da Ala ehir'de ve Kızılcahamam'da, 16 Mayıs 1919'da Denizli, Kastamonu, Tavas, Bayramiç, ve Seydi ehir'de, 17 Mayıs 1919'da Giresun, Trabzon, Zonguldak, Edremit ve Denizli-Çal'da, 18 Mayıs 1919'da İstanbul'da, Bursa'da, Erzurum ve zmit'te, 17 Mart 1920'de Erzurum, Çorum, Kastamonu, 18 Mart 1920'de Yozgat, 20 Mart 1920'de Sinop, Tokat, Bitlis, Trabzon, Çine, Gümü hane, Kayseri, Malatya, Diyarbakır, 22 Mart 1920'de Konya, 15 Mayıs 1920'de Ankara'da kadın erkek katılımıyla mitingler düzenlenmiştir. Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Te kilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, AAM, Ankara, 1998, s.78-81; nan, **Türk Kadını**, ss.107-126.

²⁴³ Anadolu kadınının vatanını i gal altından kurtarmak adına canla ba la çalı tı ı günlerde ngiltere'de kadınlar ilk kez milletvekili seçileceklerdir. 1Aralık 1919 tarihli haberde kadın mebusların ngiltere'de Meclis'e girdi i yazmaktadır. Türk kadını ile ça da larının durumunu kar ıla tırmak açısından önem ta rıyan bu haber Vakıit gazetesi sütunlarında kendine yer bulmuştur. "Kadın Mebuslar", **Vakıit**, 1 Aralık 1919.

²⁴⁴ "1918 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Dernek Başkanı Sabahat Hanım (Filmer)dir. Asri Kadınlar Cemiyeti'nin Mütareke Dönemi'ndeki bilinen ba lıca etkinlikleri, 29 Kasım 1918'de bazı kurulu ve siyasi parti temsilcilerinin katılımıyla olu an "Milli Kongre" adlı kurulu un yapısında iki üye ile yer almaları, dernek üyelerinin 19 Mart 1919'da Fatih Türbesi'nde toplanarak i gal kuvvetlerini protesto etmeleri ve 20 Mayıs 1919'da Üsküdar Do ancılar'da yapılan zmir'in i galini protesto mitinginde kurucu üyelerden Sabahat Hanım ile Naciye Faham Hanım'ın birer konu ma yapmalarıdır." Utkan Kocatürk, **Atatürk Çizgisinde Geçmiş Gelece e, Atatürk ve Yakın Tarihimize li kin Görü meler, Ara tırmalar, Belgeler**, AAM, Ankara, 2005, s.302.

Cemiyeti, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti²⁴⁵ gibi isimlerle örgütlenip i gali protesto eden telgraflar göndermi ler, toplantılar yapmı lardır.²⁴⁶

Sivas'ta 5 Kasım 1919 tarihinde toplanan hanımlar tarafından kurulan “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” yalnız o günün artları ile sınırlı de il gelecekte de çalı mak niyetinde olduklarını belirtmi lerdir. “*Mukadderat-ı memlekete, vatan endi esine i tirak etmek için*”²⁴⁷ yola çıktıklarını vurgulayan cemiyetin ilk ba kanlı mını dönemin Sivas Valisi Re it Bey'in e i Melek Re it Hanım yapmı tır. Cemiyetin yayınladı ı nizamname 22 Aralık 1919 (22 Kânunuevvel 1335) tarihli rade-i Milliye gazetesinde de yer almı tır.²⁴⁸ Cemiyetin kurulduktan hemen sonra kurulu unu ve yapaca ı faaliyetleri bildirmek maksadı ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ba kanı Mustafa Kemal Pa a'ya gönderdi i telgraf içinde bulunulan durumu ve bu vaziyetten kurtulma yolunda ta mınlan azmi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Telgrafta, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”nin Sivas'ta ya ayan tüm kadınları cemiyet çatısı altında örgütlü olarak çalı maya davet ettiklerini ve tüm kadınların bu davete icabet edeceklerine dair inançlarının tam oldu unu vurgulamı lardır. Amaçlarının “Müdafaa-i vatan” oldu unu belirten kadınlar, erkeklerle beraber mücadele ederek ya ama hakkını kazanmaya çalı acakları yolundaki azimlerini dile getirmi lerdir.²⁴⁹

Mustafa Kemal Pa a'nın, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne 13 Aralık 1919 tarihinde, “*Anadolu'nun bilhassa pek büyük inkılâplara muhtaç olan kadınlık hayatında atiyen pek büyük asar-ı terakki ve intibah va'd eden bu ayan-ı*

²⁴⁵Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulu u, Heyet-i Temsiliye ile olan görüşleri ve i galleri protesto için gönderdikleri telgraflar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Atatürk Ara tırma Merkezi, Ankara, 1996; nan, **a.g.e.**, s.126-139; Caporal, **a.g.e.**, s. 171.

²⁴⁶Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tarafından tilaf Devletleri temsilcilerine gönderilen telgraf için bkz. “Dersaadette, Amerika, ngiltere, Fransa, talya Mümessil-i Siyasilerine Çekilen Telgraf”, **rade-i Milliye**, (Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle), Haz. Alim Yıldız vd., laveli II. baskı, Sivas, 2010, s. 131. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Selvi, **gal ve Protesto**, De i im yay., stanbul, 2007; Mevlüt Çelebi, “Saruhan Sanca ında zmir'in galine Gösterilen Tepkiler”, **Tarih ncelemeleri Dergisi**, C.XX, S.2, Aralık 2005, ss.17-42; Mevlüt Çelebi, “Mente e Sanca ında zmir'in galine Gösterilen Tepkiler”, **Tarih ncelemeleri Dergisi**, C.XX, S.1, Temmuz 2005, ss.39-59.

²⁴⁷**rade-i Milliye**, s. 145.

²⁴⁸**rade-i Milliye**, s. 145-146; Kurnaz, **a.g.e.**, s.162-163. Anadolu kadınlarının vatan savunmasında gösterdikleri özverinin takdir edildi i bir habere örnek olarak bkz. “Anadolu Hanımlarının Te ebüsât-ı Vatanperveraneleri”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Kanun-ı Sani 1336.

²⁴⁹Kaplan, **a.g.e.**, s.89.

*takdir te ebbüs, memleketimizin her türlü selamet ve saadetini gaye edinmi olan heyetimizin bi hakkın müstelzim-i ükranı oldu*²⁵⁰ sözleriyle verdi i cevap, sava sonrası “kadın” konusuna nasıl yaklaşıla da dair de ipuçları ta ıyordu. “*Büyük inkılâplara muhtaç durumdaki kadınlık hayatı*” sava ın bitmesinin ardından kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli inkılâp sahalarından biri olmu tur. Mustafa Kemal’in 1920’lerin ba ındaki kadınları cesaretlendiren tavrı sava sonrasında bu cesareti mükâfatlandıran bir hale dönü mü ça da medeniyetler seviyesine do ru gidilen yolda kadınlar unutulmamı tır.

Türk kadınının Anadolu’yu i gal altından kurtarmak için yaptıkları sadece protesto telgrafları, mitingleri ile sınırlı kalmamı tır. Sava ın en çetin zamanlarında da cepheye her türlü yardımı yapmaktan kaçınmayan kadınlar, yeri geldi inde cepheye mermi ta ıyarak yeri geldi inde yaralıları tedavi etmeye çalı arak yeri geldi inde de ellerinde silah dü man üzerine yürüyerek canla ba la mücadele etmi lerdir.²⁵¹ Halide Edip²⁵², Asker Saime, Gördesli Makbule Hanım²⁵³, Tayyar Rahmiye Hanım, Kılavuz Hatice Hanım, Fatma Seher Hanım (Kara Fatma)²⁵⁴, Binba ı Ay e, Nezahat Hanım, Süreyya Sülün Hanım gibi birçok kadın sava ın do rudan içinde yer alarak ulusal sava ıma katkıda bulunmu lardır.²⁵⁵

²⁵⁰Kaplan, **a.g.e.**, s.89.

²⁵¹Caporal, **a.g.e.**, ss.175-177. Türk kadının cephede gösterdi i yararlılı a örneklerden biri olarak, stiklal Sava ı’nda kolordu komutanı olarak görev yapan Miralay (Albay) Mehmet Arif Bey’in “Anadolu nkılabı” adlı 1924 tarihli kitabındaki u satırlar gösterilebilir: “...*Kocalarını, baba ve o ullarını sava meydanlarına gönderen Anadolu kadınları, aksakallı dedeleri ve küçük yavruları ile (...) büyük nakliyatı görev edinmi ler, ka nıların saplandı ı ve kırıldı ı yerlerde yükleri sırtlarında ta ıyarak Sakarya Meydan Muharebesi’ne yeti tirmi lerdir. Bir taraftan da yine o Anadolu kadınları-hayvansızlı a ve araç yoklu una ra men- bin zorluk içinde tarlalarını sürmü , ekmi , biçmi ler ve mahsullerinin yüzde seksenini orduya vermi lerdir. Anadolu kadınları, yalnız gerilerde de il, bir çokları da cephede ve sava sahnelerinde özveri ile görev yapmı lardır.*” Mehmet Arif, **Anadolu nkılabı 1335-1339, Mücahedat-ı Milliye Hatratı**, stanbul, 1340, s. 75.

²⁵² Halide Edip’in Erzurum Kongresi’nden hemen sonra Mustafa Kemal’e yolladı ı, yurdun kurtarılması için benimsenecek çözümleri de içeren mektup istiklal için sava tan korkmayan Türk kadınına örnek olması açısından önemlidir. Halide Edip mektubunu u sözlerle bitirir: “*Milli davada canıyla ve ba ıyla çalı anlar arasında, sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber oldu umu beyan ederim.*” Caporal, **a.g.e.**, ss.175-177.

²⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. brahim Çiçek, **Gördesli Mücahide Makbule ve Silah Arkada ları**, Salihli Belediyesi Kültür yay.,Manisa, 1998.

²⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gonca Elmas Akay, **Kara Fatma Kurtulu Sava ı’nın İlk Türk Kadın Subayı Fatma Seher’in Kahramanlık Öyküsü**, Alfa yay., stanbul, 2010; İknur Bekta , **Milli Mücadele’de Bir Kadın Üste men Kara Fatma**, Tima yay., stanbul, 2013.

²⁵⁵ Kurnaz, **a.g.e.**, ss. 168-173; Zeki Sarıhan, **Kurtulu Sava ı Kadınları**, Ankara, 2006, ss.279-322; Fevziye Abdullah Tansel, **stiklal Harbi’nde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür Merkezi yay., 2.baskı, Ankara, 1991, ss.25-54; Bedriye Aksakal, **Manisalı Kadınlar**, Manisa, 2000, ss.32-

4 Eylül 1920'de BMM'ne Anadolu Kadınları Sivas Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nden gönderilen bir telgrafla Anadolu kadınları dü mana kar ı askere destek olmak her türlü vazifeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Cemiyet adına Cemiyet Başkanı Melek Re it Hanım imzası ile gönderilen telgrafta i gale kar ı cephelere ko an erkeklerin ihtiyaçlarını tedarik etmek için ellerinden geleni yapacaklarını bildiren kadınlar, vekillerden memlekete saldıran dü manların “*define himmet buyurmalarını*” istemişlerdir.²⁵⁶

23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılı şının ardından Meclis içerisindeki görüşmeler incelendi inde dönemin “kadın” algısı ile ilgili önemli verilere rastlanmaktadır. Tanzimat döneminden beri adım adım toplumdaki varlığını daha belirgin hale getiren kadınlar, gerek I. Dünya Sava ı yıllarında gerekse de Kurtulu Sava ı boyunca gösterdikleri özveri ile toplumun vazgeçilmez bir ö esi olduklarını ispatlamışlardır. Bu durumun Meclis sıralarında özellikle de sava ın devam ettiği günlerde nasıl takdir edildi i önem ta ımaktadır. Meclis tutanakları incelendi inde milletvekillerinin konularının pek çok yerinde kadınların göstermiş olduğu büyük fedakârlıklara dikkat çektikleri görülmektedir, ayrıca milletvekilleri Meclis sıralarında bu fedakârlıkların, emeklerin mükâfatlandırılması için önerilerde de bulunmuşlardır.

16 Eylül 1920'deki Meclis oturumunda “ihracat rüsumu” hakkında kanun layihası görüşmelerinde Kır ehir Mebusu Müfit Efendi'nin vergiler ile ilgili yaptığı konu mada kadınlar üzerinden verdiği örnek dönemin artlarını betimlemesi, milletvekillerinin kadınların sava artları içerisinde gösterdikleri ayakta kalma mücadelesine karşı olan duyarlılıklarını vurgulaması açısından önemlidir. Müfit Efendi; sava ihtiyaçlarını karşılamak için konması planlanan vergilerin halkı zarara uğratması noktasında bir uyarıda bulunurken, milletvekili olduğu Kır ehir'de kadınların eli çili i ile ürettikleri halılardan olan kazançlarının tüccarlardan fazla vergi alınması halinde azalacağını belirtmiş, bu konudaki resmin kaldırılmasını

39; **Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız**, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998, ss. 121-142; Mustafa Tarakçı, **Milli Mücadele ve Mücadeleci Kadınlar**, Ba lık yay., stanbul, 2008, ss. 96-132; Burçay Anger, **Tarih Boyunca Erkek Gibi Kadınlar**, Kaynak yay., stanbul, 1998, ss.75-82.

²⁵⁶TBMMZC, D.I, C.4, .S.1, (Altmış birinci çtima – 8.IX.1336), s.5.

savunmu tur.²⁵⁷ Müfit Bey'in ortaya sürdü ü fikre pek çok itirazlar gelmi ve takrir kabul olunmamı sa da içinde kadınların halı üretimine dair pek çok sözün geçti i tartı malar dönemin artlarını yansıtmaları açısından önemlidir.

Mali konularda yapılan görüşmelerde i gal kuvvetlerinin kadınlara olan saldırgan tavrı ve kadınların gösterdiği dirayet de pek çok Meclis oturumunda konu edilmiştir. Savaş esnasında ehit dü en kadınlar çocuklar, ya anılan zorluklar Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak smet Pa a'nın BMM'de yaptığı 25 Eylül 1920 tarihli konuşmada konu olmu tur. smet Pa a, Antep ve çevresinde Fransızlara karşı gösterilen dirençte kadınların ve çocukların ehit olmak pahasına da olsa ba ımsız ve ırefli olarak ya amak için gösterdiği azmin kurtulu davasında herkese örnek oldu unu vurgulamı tır.²⁵⁸

Meclis içerisinde kadınların savaş sırasındaki durumlarına bir başka örnek olarak, 22 Kasım 1920 tarihli TBMM Zabıt Ceridesi gösterilebilir. 22 Kasım 1920 tarihli Meclis oturumunda pek çok vekilin kadınlara ve çocuklara karşı yapılan kötü muameleye dikkat çekmeye yönelik sarf ettiği sözler görülmektedir.²⁵⁹ Yine I. nönü Zaferi ile ilgili görüşmelerin yapıldığı 13 Ocak 1921 tarihli Meclis oturumunda Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey'in nönü Savaş sırasında canını veren ehitleri andıktan sonra “...orada erkekler gibi vatani için dövü en kadınlarımıza da selam ve ükranımızı”²⁶⁰ takdim ederiz diyerek, alınan zaferde kadınları da unutmaması dikkat çekicidir. 30 Ocak 1921 tarihli TBMM oturumunda Kütahya Milletvekili Cemil Bey Kütahyalı hanımların savaş sırasında “kutsal hizmetler” olarak nitelediği çalı maları ile ilgili Meclis'i haberdar etmek için bir takrir sunmu tur.²⁶¹ Aynı oturumda yine savaşta büyük emekler veren Nezahat Hanım ile ilgili konuşmalar yapılmı tır. Bursa Mebusu Operatör Emin Bey tarafından Nezahat Hanım'a stiklal Madalyası verilmesi teklif edilmi , Tunalı Hilmi Bey ise Nezahat Hanım'a mirimiran (tu general) rütbesinin verilmesini önermi tir.²⁶²

²⁵⁷TBMMZC, D.I, C.4, .S.1, (Altıncı altıncı çtım – 16.IX.1336), s.178-179.

²⁵⁸ smet Pa a'nın Siyasi ve çtım Nutukları (1920-1933), Ba vekalet Matbaası, Ankara 1933, s.7-8; TBMMZC, D.I, C.4, .S.1, (Yetmi ikinci çtım – 25. IX. 1336), ss. 336-342.

²⁵⁹TBMMZC, D.I, C.6, .S.1, (Yüz birinci çtım – 22. XI. 1336), ss. 3-23.

²⁶⁰TBMMZC, D.I, C.7, .S.1, (Yüz otuz üçüncü çtım – 13. I. 1337), s. 283.

²⁶¹TBMMZC, D.I, C.7, .S.1, (Yüz kırkıncı çtım–30.1.1337), s.439.

²⁶²TBMMZC, D.I, C.7, .S.1, (Yüz kırkıncı çtım–30.1.1337), s.440-441.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından 13 Eylül 1921 tarihinde Meclis'te söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa savaşa yarar sağlayanların ödüllendirilmesi ile ilgili yasanın görüşülmesi sırasında Türk kadınının savaş meydanında gösterdiği yüksek çabaya dikkat çekmiştir. Alınan zaferin ferdi zaferi değil, milletin zaferi olduğunu vurgulayan Refet Paşa, zaferi kucağında yavrusuyla cepheye koşan "köylü kadınının zaferi" olarak yorumlamıştır, övgülerini belirtmiştir.²⁶³ 12 Aralık 1921 tarihli Meclis Gizli oturum zabıtlarında da maddi alanlardaki sıkıntı konuşulurken Edirne Mebusu Şeref Bey'in kadınların maddi ve manevi gösterdikleri özveriye öven sözleri yer almıştır.²⁶⁴

Meclis tutanaklarında görülen bu örnekler göstermektedir ki; meydanlarda toplanan halka seslenen, basında yazdıklarıyla, cephe gerisinde emekleriyle, cephe varlıklarıyla vatan toprağı için savaşan kadınların yaptıkları, dönemin vekilleri tarafından pek çok açıdan takdir edilmiştir. Bu bir anlamda savaş esnasında aktif rol oynayan kadınların toplum içindeki kimliğinin güçlenmesi olarak da yorumlanmıştır.²⁶⁵ Ama tüm bu takdir içeren sözlere rağmen "kadın" anlayışının modern bir mantık ile ele alınması uzun zaman almıştır. Vatan toprağının işgalden kurtarılması amacı etrafında birleşen insanlar işgalin sona erdirilmesi ile birlikte zihniyetlerinin çizgisinde yürümeye devam etmiştir.²⁶⁶ Yüzyıllardır alışılagelmiş erkek egemen toplum anlayışında kadınlara eşit haklar tanınması, Meclis sıralarında kadınlarla yan yana oturulması, dönemin genel bakış açısının çok uzatılmasında olmuştur.²⁶⁷ Ancak Mustafa Kemal'in kadın-erkek ayrımı yapmadan toplumun tüm dinamikleri ile beraber bir çağdaşla mayı hedefleyen zihniyeti kadınlara haklar

²⁶³ TBMMZC, D.I, C.12, .S.2, (Yetmiş Beşinci Çatışma-13.9.1337), s.194.

²⁶⁴ TBMMZC, D.I, C.2, .S.2, (12 Kanun Evvel 1337 (1921)), (C. 15, 126ncı Nispet, 2nci Cilt), s.459.

²⁶⁵ Leyla Kırkpınar, **Türkiye'de Toplumsal Değişim ve Kadın**, Zeus yay., İzmir, 2009, s.134.

²⁶⁶ Örneğin, Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı kitabında mücadele yıllarında ön saflarda savaşan Halide Edip'in İstanbul'da tramvaylarda kadın-erkek arasında gerilen perdelerin kaldırılmasına verdiği tepkiyi anlatır. "İlk yarılanlardan biri, İstanbul tramvayları ile vapurlarındaki perdelerin kaldırılması olmuştu. Gariptir, o sırada pek aydın ve ileri bir İstanbul hanımı ile Halide Edip'le (Adıvar) konu uyordum. Hanım, Ankara aleyhindeki cepheye katılmıştı. Bana: -Hem efendim bizim peçelerimize, perdelerimize ne karşıyorsunuz, demişti." Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Sena matbaası, İstanbul, 1980, s. 411.

²⁶⁷ Savaşın sürdüğü günlerde çok emelilik ile ilgili kanun teklifinin birkaç kez Meclis'e getirilmesi bu zihniyete bir örnektir. TBMMZC, D.I, C.16, .S.2, (Yüz Elli Dördüncü Çatışma - 4. 2. 1338), s.204; TBMMZC, D.I, C.18, .S.3, (Üçüncü Çatışma - 6. 3. 1338), s.53; TBMMZC, D.I, C.27, .S.3, (Yüz Doksan Sekizinci Çatışma - 24. 2. 1339), s.456.

tanınmasını da beraberinde getirmiştir. Birçok muhalefete rağmen Atatürk devrimlerinin en önemli kollarından birini kadınlara verilen haklar olmuştur. Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın kuruluş sürecinde verdiği hemen hemen her demecinde, partiyi anlatmak için fikir alı vermiş ve yapmak için çıktığı seyahatlerdeki her durakta kadınların Kurtuluş Savaşı sırasındaki büyük özverilerinden, hak ettikleri tüm güzelliklere ulaşacaklarından bahsederek toplumu kadın devrimine hazırlamaya çalışmıştır.

B. Cumhuriyet Halk Partisi'nin İlk Yıllarında Kadın

1. Mustafa Kemal Atatürk'ün Kadın Konusuna Yaklaşımı

Mustafa Kemal'in kadınlar ile ilgili en önemli amaçlarından biri "*Türk kadınına serbestisini vermek*", onu ikinci sınıf insan durumundan kurtarmak olmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlayan dönemden itibaren, eğitim alma ve toplum hayatına katılma açısından bazı çalışmalar yapılmıştır; ancak bunlar modern devlet anlayışının çok uzağında kalmıştır. Köklü değişiklikler yapılmaması nedeniyle başarısız olan pek çok ıslahat gibi, kadınlar hakkındaki düzenlemeler de temellendirilemediği için yarım kalmıştır, kalıcı başarı sağlanamamıştır. Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal diğer konularda da tavrına benzer olarak "kadın" konusunda da aklın ve çağın gerektirdiği yolda yürümeyi, "*kadının statüsünü laikle tirmeyi*" çıkışı yolu olarak görmüştür.²⁶⁸

II. Meclis'in arifesinde 1907 yılında; Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in, Selanik'te Bulgar asıllı Türkologlardan van Melikof ile olan mülakatında söyledikleri hem tarih hem de içerik açısından incelendiğinde son derece dikkat çekicidir. Henüz genç bir subay olan Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğüne ve büyüklüğüne de örnek gösterilebilecek olan sözler, Mustafa Kemal'in kadın konusundaki tavrını da ortaya koyan ilk örneklerdendir. Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, Melikof'a büyük bir öngörü ile saltanatın kaldırılması, din ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğinden, kadın erkek eşitliğinin sağlanmasından bahsetmiş, tüm bu reformları bir gün gerçekleştireceğini ileri sürmüştür.²⁶⁹ 1907 yılında 1920'lerde

²⁶⁸Turhan Feyzioğlu, "Türklükün Temel Taahhütü Laiklik", **Atatürk Yolu**, İstanbul, 1995, s.195.

²⁶⁹Sadi Borak, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, İstanbul 1986, s. 22.

Türkiye’de neler yapılacağını tahmin eden bu konuda Mustafa Kemal, kadın ve erkeğin e it haklarına sahip olmasını da sayarak konuya verdiği önemi ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal kadınlara verdiği önem çerçevesinde onları medeni seviyeye taşıyabilmek için yapılması gerekenleri ve erkekler açısından kadınların taşıdığı önemi, I.Dünya Savaşı’nın sürdüğü günlerde Doğu Cephesi’nde görevli iken hatıra defterine aldığı üç maddelik notta belirtmiştir. 22 Kasım 1916 tarihli notlarında Mustafa Kemal, “kadınların örtünmesinin lafı” ve “sosyal hayatın düzeltilmesi” üzerine yapılan konuşmaya dair notlarını bu üç madde ile tamamlamıştır:

-“Muktedir ve hayatı bilen anneler yeti tirmek”

-“Kadınlara serbestîsini vermek”

-“Kadınlarla beraber olmak, erkeklerin ahlakı, fikirleri, hissiyatı üzerinde etkendir.”²⁷⁰

Belirtilen üç maddede görülmektedir ki Mustafa Kemal’in düşüncesinde kadının eğitimli olması, toplumun içinde olması hem kendilerini, hem annelik vasfı nedeniyle gelecek nesilleri, hem de erkeklerin ahlaki, fikri, hissi gelişmelerini etkilemektedir. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa her konuda gelişimi, modern medeniyetler seviyesine ulaşması bir toplum yaratma amacına giden yolda kadın ve erkek arasında büyük uçurumlar olmasının karşısında durmuştur. Bunu henüz dünya savaşı bitmeden cephede yaptığı konuşmalarında dile getirmiş, bir anlamda ileride konu ile ilgili atacağı büyük adımların da ilk işaretlerini vermiştir. 6 Temmuz 1918 tarihinde Karlsbad’da yaptığı görüşmelerle ilgili tuttuğu notlarda bir Türk hanımın Avrupa’daki sosyal hayatın Türk toplumunda yerleşmesinin ne kadar zor olduğunu bahsetmesi üzerine yazdıkları, Atatürk’ün hem toplumsal devrimlerle ilgili hem de kadınlar ile ilgili görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal gerekli yetki ve kudrete sahip olursa, sosyal hayatta gereken inkılabı “bir anda gerçekleştirmek”(coup) gereğini 1918’deki notlarına kaydetmiştir. Kadın konusunda ise cesur olunması gerektiğini belirtmiş, kadınların dimağlarının gerçek bilgi ve sanat

²⁷⁰ İsmail Tezer, **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972, s.75-76; Afet İnan, **M.Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s.22.

ile bezenmesinden bahsetmi tir.²⁷¹ Anlatımında gerçek bilgi ile donanımı , iffeti ve bilimi ö renmi , erefli, haysiyetli kadın profilini idealize etmi tir.²⁷²

Mustafa Kemal Pa a stanbul’da bulundu u 1918 yılında “*Asri Kadınlar Cemiyeti*” temsilcileri ile yaptı ı görüşme²⁷³, Aralık 1919’da Sivas’tan Ankara’ya gelirken u radı ı Kayseri’de yayınladı ı bildiri²⁷⁴, 28 Aralık 1919’da Ankara’da ehlin önde gelenleri ile yaptı ı mülakatta tekkürlerini sunarken²⁷⁵ hep kadınları öven cümleler kurmu tur. Mustafa Kemal henüz devrimler süreci ba lamadan her konu masında kadınlara da tekkürlerini iletmi , ilerleyen günlerde onlara tanınacak olan hakların bir anlamda ilk sinyallerini de vermi tir. Her konu mada “kadın” sözünün geçmesi Türk kadınına verilen de eri, Türk kadınının sava sırasında gösterdi i büyük azme olan minneti de göstermi tir. Mustafa Kemal konu malarının birço unda kadınların Kurtulu Sava ı esnasında Türk kadınının gösterdi i yüksek gayretten bahsetmi tir. Örne in 21 Ekim 1922’de Bursalı hanımlara hitaben yaptı ı konu mada; “*ba ımsızlık sava ı meydanında ölüme atılan kahramanların yaralarını sardınız, sizlerin efkatle yo rulmu ellerinizi sıkmak en büyük arzularımdan biri idi*”²⁷⁶ sözleri ile kadınları onore etmi , konu masının devamında sık sık tekrar etti i Tevfik Fikret’in “*Elbet sefil olursa kadın, alçalır be er*”²⁷⁷ dizesi ile insanlı ın geli imini kadınların geli imi ile orantılı olarak ele almı tur.

Kurtulu Sava ı’nın ya andı ı günlerde Milli E itim ile ilgili bazı konulara dair çalı malar yapılmı , 15 Temmuz 1921²⁷⁸ tarihinde Sakarya Sava ı öncesi Ankara’da bir “Maarif Kongresi” toplanmı tur. 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında devam eden Maarif Kongresi’nin açılı konu masında Mustafa Kemal Pa a “*Muhterem Hanımlar, Efendiler*” diyerek ba ladı ı sözlerini; milletin do u tan gelen yetene inin geli tirilmesi, e itilmesi görevinin “*muallime ve muallimlere*” ve

²⁷¹ Akil Aksan, **Atatürk Der ki**, Kültür ve Turizm Bakanlı ı yay., Ankara, 1981, s.82.

²⁷² nan, **a.g.e.**, s.26-27.

²⁷³ Sabahat Filmer, **Atatürk Yolunda Büyük Adımlar**, Gül Matbaası, stanbul, 1983, s. 35-36.

²⁷⁴ **Atatürk’ün Bütün**, C.5, s.380.

²⁷⁵ **Atatürk’ün Bütün**, C.6, s.15.

²⁷⁶ **Atatürk’ün Bütün**, C.14, s.29.

²⁷⁷ Arı nan, **Dü ünceleriyle Atatürk**, Sadele tiren: smet Parmaksızo lu, TTK, Ankara, 1991, s. 259.

²⁷⁸ Bazı kaynaklarda kongrenin 16 Temmuz 1921’de açıldı ına dair bilgiler de vardır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, “Atatürk ve 1921 E itim Kongresi”, **Cumhuriyet Döneminde E itim**, Milli E itim Basımevi, stanbul, 1983, s. 101-102; **Söylev ve Demeçleri**, C.II, s.19; Afet nan Maarif Kongresi’ni 15 Temmuz 1921 olarak aktarmı tur. nan, **Türk Kadını**, s.149.

ö retmenlerin hayat ve refahını sa lama görevinin de hükümete ait oldu unu belirterek bitirmi tir.²⁷⁹ Kadınların e itimleri ile ilgili fikirlerini 1 Mart 1922’de TBMM’nin üçüncü toplanma yılını açılı konu masında da tekrarlamı , “Kadınlarımızın da aynı derecei tahsilden geçerek, yeti melerine atfi ehemmiyet olunacaktır”²⁸⁰ sözleri ile kadınlar ile erkekler arasında e itim e itli inin sa lanmasına önem verilece ini bildirmi tir. Mustafa Kemal, erkeklerle kadınlar arasındaki e itim alma farkının yine e itimle kaldırılaca ını bir ba ka konu masında, “bugünüün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütüün derecatı tahsilden geçeceklerdir” sözleri ile zikretmi tir.²⁸¹

1923 yılının ilk aylarında, Halk Fırkası’nı kurma fikrini açıklamasının ardından çıktı ı Batı Anadolu seyahatinin en önemli duraklarından biri olan zmir’de Mustafa Kemal “kadın”lar ile ilgili uzun bir demeç vermi tir. Mustafa Kemal, kadının “analık” vafından yola çıkarak, dünya yüzeyinde görülen her eyin kadınların eseri oldu unu vurgulamı ve yeryüzünde yer alan iki cinsin her bakımdan birbirine “lazım” oldu unu belirtmi tir.²⁸² O’na göre birbirine gerekli bu iki cinsten birinin kapalı kapılar ardında cahil bir hayat sürmesi gelecek nesiller açısından da tehlikeli bir durum olacaktır. Toplumun ilerleyebilmesi için gerekli olan tüm e itimden, ilimden, fenden hem kadın hem erkek faydalanabilmelidir. Mustafa Kemal ya amayı “faaliyet” olarak tanımlamı ve bu faaliyette toplumun tüm dinamiklerinin yer almaması halinde toplumun geri kalaca ını vurgulamı tır.²⁸³

Toplumsal i bölümü içerisinde kadına sürekli ev içerisinde roller biçilmesinin ve böylece kadının evde kapalı sadece çocukları ve e iyle bir hayat

²⁷⁹Söylev ve Demeçleri, C.II, s.21.

²⁸⁰TBMMZC, D.I, C.18, .S.3, (Birinci çtima-1.3.1338), s.8.

²⁸¹Caporal, **Kemalizm**, s.248.

²⁸²Konuya ili kin bir anıyı Cevat Abbas Güre öyle aktarıyor: “Bir gün Atatürk sofrada: -Kadın mı daha mühimdir, erkek mi sualini sordu. Kimisi erke in ehemmiyetini ispata çalı tı. Kimi kadının lehinde konu tu. Fakat, en ciddi deliller erke in lehine ortaya çıkmı tı. Erkek her ey olabiliyordu. Atatürk biraz dü ündü. Sonra: -Do rudur. Erkek her ey olabilir. Fakat onun olmadı ı bir ey vardır ki dünyada eri ilecek en büyük kuvvet ve erefonda mevcuttur. Efendiler, erkek her ey olabilir, yalnız ana olamaz...Onun için kadın erkekten evvel gelir. Onun için medeni cemiyette erkek, daima kadına hürmetle mükelleftir.” Turgut Güre, **Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Güre-Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Güre yay., 4.baskı, stanbul, 2007, s. 359.

²⁸³Söylev ve Demeçleri, C.II, ss. 89-91; Orhan Kolo lu, **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Kaynak yay., 2.basım, stanbul, 2004, s.102.

sürdürmesini ele tiren sözlerle toplum içerisindeki i bölümünde de kadının görev alması gereklili ini belirtmiştir. Mustafa Kemal'in sözlerinde kadınların da erkeklerle e it derecede e itilmesi onların da mesleklerinde yüksek mevkilere gelmesine dair sözler vaat de il, bir anlamda yapılacak olan devrimlerin duyurusu niteli inde olarak kabul edilebilir.²⁸⁴

Yüzyıllardır kapalı kapılar ardında, perdeler arkasında yer alan kadınlar için toplum içerisinde “erkek gibi” i hayatına katılmak 1923 yılının ilk günleri açısından oldukça cesur sözlerdir. Mustafa Kemal'in bu sözleri o gün dinleyenlerin bir ço u için çok uzak bir anlayı gibi görünmü , hatta yakın çevresindekilerin Mustafa Kemal Pa a'ya muhalif hale gelmelerinde Pa a'nın bu döneme göre “fazla modern” telakki edilebilecek söylemleri de etkili olmu tur. Ancak tüm muhalif seslere ra men Mustafa Kemal Pa a modern toplumu tüm ö eleri ile hayata geçirme kararlılı ndan sapmamı tır. Sözlerinden de anla ıldı ı üzere, “kadın” mevzusunu, bir “kültür” meselesi olarak almı , ekonomiyi, e itimi, sosyal hayatı kısacası toplum ile ilgili her konuyu ilgilendiren, gelecek nesilleri ekillendiren bir husus olarak de erlendirmi tir.²⁸⁵

zmir'de yaptı ı konu mada dikkat çeken unsurlardan bir tanesi de “din” açısından da konunun irdelenmesidir. Kadınların toplumda arka sıralara itilmesinde en önemli gerekçelerden biri olarak kullanılan slam dininin bu noktada kadınlar ile ilgili kurallarının do ru olarak bilinmesi ve uygulanması önemli detaydır. Mustafa Kemal Pa a “kadın ve din” konusunu “*Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemi tir. Allah'ın emretti i ey, Müslim ve müslimenin beraber olarak iktisabı ilmü irfan eylemesidir*” sözleri ile ele alır ve pek çok kısıtlayıcı kuralın aslında ne slam'da ne Türk tarihinde yeri olmadığını belirtir.²⁸⁶

zmir'de yaptı ı konu ma Mustafa Kemal'in kadın konusundaki en kapsamlı konu malarından biridir. Toplumsal ve dini açıdan de erlendirdi i kadın konusunun önündeki engelleri ve bu engellerin nasıl kaldırılaca ını da belirtti i konu masında

²⁸⁴ Kolo lu, **a.g.e.**, s.102.

²⁸⁵ Bkz. Zafer Toprak, **Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji**, Do an kitap, stanbul, 2012, s.66-67.

²⁸⁶ Kolo lu, **a.g.e.**, s.102.

Mustafa Kemal kadının zekâsına ahlakına vurgu yapmış, anlatımını Türk tarihinde erkekler ile eşit haklara sahip olan kadınları anlatarak temellendirmiştir. Yaptığı yurt gezisi sırasında karlı kadınlar ile aralarında geçen diyalogları da aktardığı konu masında kadınların erkeklerden cahil görülmesine “*Efendiler, memleketimizde cahil varsa umumdur, yalnız kadınlarımıza değil, erkeklerimize de aamildir*” sözleri ile karşılık vermiştir.²⁸⁷ Kadınların günlük hayata erkeklerle eşit şartlarda katılımlarını sağlamaya yönelik olarak eşitlik almaları; hukuki ve siyasi olarak resmen hak almalarından önce fikren buna hazır olmaları; gelecek nesilleri büyütmek noktasında her bakımdan gelişmeleri gibi birçok konuya temas eden kapsamlı konuşmaları, Mustafa Kemal’in kadın konusundaki bakış açısının özeti niteliindedir denilebilir.²⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa 20 Mart 1923 tarihinde geldiği Konya’da da “kadın” konusunda önemli açıklamalarda bulunmuştur. Konya Hilal-i Ahmer Kadınlar Kurumu’nun verdiği çayda yapılan konuşmanın da genelinde kadınların savaşta gösterdiği yararlılık övgü ön planda olmuştur.²⁸⁹ Konuşmaları incelendiğinde, “*Anadolu Kadını*”nın Kurtuluş Savaşı esnasında gösterdiği özveriden yola çıkılarak övülmesi Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmalarındaki ana temeli olmuştur.²⁹⁰ Aslında Mustafa Kemal bu tekrar tekrar zikrettiği övgü sözleriyle hayatları boyunca unutamayacakları bir travma yaşayarak, yıllardır savaş meydanlarında canları pahasına vatanlarını korumaya çalışan kadınların ilk olarak psikolojilerini düzeltmeye çalışmıştır. Savaş belki cepheler düzeyinde bitmiştir, ancak savaş gören gözlerden savaşın izlerini silme, onları gelecek için ümitler besleyen, mutlu nesiller yetiştirmeye hazır bireyler haline getirme “savaş” daha uzun yıllar devam edecektir. Bu noktada yapılanların takdir edilmesi, bireylerin kendine olan güvenlerini tazeleyecek, büyütecek birer sebebe sarılması önem kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa savaşta gösterilen büyük gayreti bu noktada bir çıkış noktası olarak kullanmıştır,

²⁸⁷Koşulu, a.g.e., s.102.

²⁸⁸Koşulu, a.g.e., s.102.

²⁸⁹**Hakimiyet-i Milliye**, 29 Mart 1923; Konuşmanın haber ve özeti için bkz. **Vakit**, 30 Mart 1923; **Söylev ve Demeçleri**, C.II, ss. 151-157; **Atatürk’ün Bütün**, C.15, ss.244-249.

²⁹⁰Yanısıra Mustafa Kemal bu konuşmada da din, eşitlik, kılık kıyafet gibi kadınlara dair pek çok konuda fikrini bildirmiştir. **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Mart 1923. Ayrıca Mustafa Kemal’in kıyafet konusundaki tavrına örnek bir hatıra için bkz. **Atatürk’ün Yanıbaşında-Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Uluşu’nun Hatıraları**, Der. M.Kemal Uluşu, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.153-154.

Türk kadınının psikolojisini sava alanındaki çabalarından yola çıkarak, gelecek güzel günler için de mücadeleye hazır hale getirmeye çalışmı tır. Mustafa Kemal'e göre, gelecek için yapılması gereken pek çok i vardı. Siyasi konuların yanı sıra her alanda yeniden in a edilen bir devlette nüfusun ciddi bir bölümünü olu turan kadınların bu “in a” faaliyeti içinde etkin olarak görev alması önemliydi. “Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulâtı pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, ka nısıyla, kuca ındaki yavrusuyla ya mur demeyip, kı demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını ta ıyan, hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilahi Anadolu kadınları”²⁹¹, sava sonrasında da vatan için çalışmaya devam edecekti. Öncelikle zihinlerdeki yanlış dü ünceler, daha sonra da kısıtlayıcı kurallar yok edilmeli, modern hayata giden yolda kadınlar da modern hayatın tüm imkânlarını kullanır hale gelmeliydi.²⁹²

Yurt içi konu maları kadar yurt dı ından gelen gazetecilere de Mustafa Kemal modern Türkiye ile ilgili fikirlerini her fırsatta anlatmı tır. Mustafa Kemal'in daveti ile Türkiye'ye gelen ve üç ayrı kez Ankara'da misafir edilen Fransız kadın gazeteci Berthe Gaulis Atatürk'ün kadınlar hakkındaki e itlikçi bakı açısını yaptığı röportajların ı ında anlatmaktadır. Gaulis'in “Türkiye’de kadının kaderinin nasıl olaca ına” dair sorusuna Mustafa Kemal “tam e itlik” sözleri ile cevap vermi , erkekler ile kadınların e it haklardan faydalanaca ını belirtmi tır.²⁹³

Mustafa Kemal, konu ile ilgili görüşleri pek çok kere tekrarlamı kadın-erkek tüm toplumun tamamen modernle mesi, e itim alması, geli ip yükselmesi yolunda çalışmalarını ekillendirmi tır.²⁹⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulmasının

²⁹¹Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mart 1923.

²⁹²Turhan Feyzio lu, “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürkçü Dü ünce**, AAM, Ankara,1992, ss. 881–897.

²⁹³Berthe G. Gaulis, **Çankaya Ak amları**, Çev. Füzuran Tekil, Bayrak yay., stanbul, 1983, s.43; Taciser Onuk, “Cumhuriyetin 80.Yılında Atatürk ve Ulusallıktan Evrenselli e Türk Kadını”, **Atatürk Ara tırma Merkezi Dergisi** (Türkiye Cumhuriyeti'nin 80.Yıldönümü Özel Sayısı), Temmuz 2003, C. XIX, S.56, ss.553–563.

²⁹⁴Mustafa Kemal, kadınların e itim alması konusunda gösterdiği hassasiyet evlatlık aldığı kızların okumasında açıkça görülmektedir. Mustafa Kemal onların tahsilleri ile bizzat ilgilenmi , iyi e itim almalarını salamı tır. Bu açıdan da kız çocuklarının okutulması konusunda halka örnek olmu tur. Konu ile ilgili anılar için bkz. **Bulutlarla Yarı an Kadın-Halit Kıvanç, Sabiha Gökçen'le Söyle iyor**, Yapı Kredi yay., stanbul, 1998; Ahmet Kemal Do ançay, **Saklı Anılar**, Nokta kitap,

ardından Halk Fırkası Genel Başkanı sıfatı ile yaptığı konuşmalarda ve çalışmalarda da aynı doğrultudaki çaba açıkça görülmüştür. Mustafa Kemal'in kadın konusunda yapmayı planladığı işleri vurguladığı notlar, kadınlar hakkında söylediği sözler, kadınlar ile yaptığı görüşmeler gibi pek çok örnek O'nun kadın konusuna yaklaşımları ile ilgili fikir vermektedir. Bu örneklerde görülmektedir ki Mustafa Kemal kadın konusunda örneğin 1910'lu yıllarından ömrünün son yıllarına kadar tutarlı bir çizgide ilerlemiştir. “Kadınlara serbestisini vermek” emelini, toplum içine yayarak sağlamak gibi temel amaçlar üzerinde şekillenen çalışmalarda görülmektedir ki adım adım modern devletler seviyesindeki haklara sahip bir “kadın kurumu” meydana getirilmiştir.

2. TBMM’de ve CHP içerisinde Gelişen Kadın Söylemi

Büyük Millet Meclisi, Anadolu’nun dört bir yanından gelen vekillerle açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren, vatan toprağının dümanlığından kurtarılması başta olmak üzere; siyasi, sosyal, ekonomik pek çok konuda çalışmalar yapmıştır. Henüz savaş devam ederken, savaş şartları altında birçok zorluklarla mücadele ederek yapılan bu çalışmalarda sanki savaş sona ermiş gibi “*yurt işleri sükûnet ile dü ünebilir hale gelmiş gibi*”²⁹⁵ bir hava mevcuttur. Bu durum vatan toprağının işgalden kurtulmasına dair duyulan büyük inancın da bir anlamda ifadesi olarak kabul edilebilir. Dikkat çekici bir başka nokta da, vatanın işgal altından kurtulmasına dair çalışmalarda genellikle aynı fikri taşıyan kişilerin diğer konularda oldukça farklı bakış açıları olmasıdır. Bu konular arasında kadınlara dair hususların da yer aldığı ve kadın mevzusunun Meclis içerisinde pek çok farklı bakış açısı ile tartışıldığı görülmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde “kadın” konusu savaş devam ederken de pek çok açıdan ele alınmıştır. Kadınları ilgilendiren konuların vekillerin söylemlerinde ne şekilde ele alındığı dönemin siyaset adamlarının kadın konusunda zihniyet açısından nerede durduklarına dair önemli ipuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Meclis tutanakları incelendiğinde frengiden, savaşa yaptıkları katkıların

İstanbul, 2008; Kansu Arman, **Türk Promethe’ler-Cumhuriyet’in Örencileri Avrupa’da (1925-195)**, Bankası yay., 3.baskı, İstanbul, 2008.

²⁹⁵Ta Kiran, **a.g.e.**, s.91.

de erlendirilmesine, seçimlerdeki haklarından Milli E itim konusunda nerede durmaları gerektiğine kadar pek çok balık altında “kadın” içerikli tartışmaların ya andı ı ortaya çıkmaktadır. Bu tartışmalarda da Meclis’in farklı kafa yapılarındaki vekillerinin zihniyetlerine dair veriler elde edilmekte, Meclis içerisinde oluşan muhalif grupların “kadın” mevzusunda da nasıl ihtilafa dü tükleri görülmektedir.

Kadın sa lı na dair bir mevzu, TBMM’nin, 26 Aralık 1920 tarihli yüz yirmi ikinci içtimanda tartışılmı tır. Konu Bolu Milletvekili Dr. Fuad Beyin “*frenginin, men ve tahdidi, sirayeti hakkında*”²⁹⁶ kanun teklifidir. Bolu Milletvekili Dr. Fuad Bey tarafından hazırlanan on bir maddelik kanun teklifi ile frenginin yayılmasını önleme amacıyla kadınların ve genç kızların tıbbi muayeneden geçirilmesi önerilmi tir. Ancak konu, kadın ve kızların aynı artlarda muayene edilemeyece i, eriat kurallarına uygun olarak muayenelerin yapılması gerekti i, doktorların ne ekilde muayene edece i hatta doktorların ahlaklı olup olmadı ı gibi pek çok farklı bakı açısı ile irdelenmi tir.²⁹⁷ Tartı mada söylenen ve ileriye dair en umut verici fikir olarak kabul edilebilecek olan “*kadınların okutulup doktor olması*” önerisi ise de “*zaten doktorumuz da yok ya...*” sözleri ile geçi tirilmi tir.²⁹⁸ Sonuçta Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey’in “*önerinin yasala tırılması, fakat uygulamanın yerel meclislerin de erlendirilmesine bırakılması*”²⁹⁹ yönündeki görü ü benimsenmi tir.³⁰⁰

Kadın içerikli bir ba ka tartışma da Milli E itim konusunda gerçekleşmi tir. Milli E itim’e yön vermek amacıyla 15 Temmuz 1921 tarihinde bir Maarif Kongresi açılmı tır.³⁰¹ 21 Temmuz 1921’e kadar sürecek olan Kongre’ye kadın erkek yurdun dört bir yanından pek çok ö retmen katılmı tır. “...Bugün Ankara, milli Türkiye’nin “*milli maarifini*” kuracak olan Türkiye muallime ve muallimler kongresinin

²⁹⁶ TBMMZC, D. I, C.7, .1, (Yüz Yirmi kinci çtima–26.XII.1336), s.33.

²⁹⁷ TBMMZC, D.I, C.7, .1, (Yüz Yirmi kinci çtima–26.XII.1336), ss.35–47.

²⁹⁸ “Operatör Emin B. (Bursa) — Size cevap veriyim. Bize para verirsiniz, kızlara mahsus tıbbiye mektebi açarız, kız doktor yeti tiririz, kadınlarımızı da muayene ettiririz. Emin B. (Ergani) — Çok iyi. Zaten doktorumuz da yok ya...” TBMMZC, D.I, C.7, .1, (Yüz Yirmi kinci çtima–26.XII.1336), s.45.

²⁹⁹ Bernard Caporal, a.g.e., s.9 ; Ta kiran, a.g.e., ss.91-95.

³⁰⁰ Tunalı Hilmi Bey’in tavrı için bkz. TBMMZC, D.I, C.7, .1, (Yüz Yirmi kinci çtima–26.XII.1336), s.47. Tunalı Hilmi’nin sözünü etti i be inci madde için bkz. TBMMZC, D.I, C.7, .1, (Yüz Yirmi kinci çtima–26.XII.1336), s.34.

³⁰¹ Akyüz, a.g.m., s. 91; Necdet Sakao lu, *Cumhuriyet Dönemi E itim Tarihi*, leti im yay., 1 basım, stanbul, 1992, s.16-17; Onuk, a.g.m., s.559.

in'ikadına da sahne olmak mazhariyetiyle müftehirdir"³⁰² sözleri ile Mustafa Kemal tarafından açılı konu ması yapılan kongrenin önemi, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "*Mustafa Kemal Pa a, üçüncü Yunan taarruzunun en ate li zamanında muallim ordusunun müstakbel vazifesiyle me gul bulunuyor. Bu necip ve ulvi misal Türk tarihinin misli ender bulunan kıymetli hatıralarından bir olacaktır*"³⁰³ sözleri ile vurgulanmıştır. Ancak bu derece önem taşıyan, savaşın ortasında gelecek güzel günler için yapılan çabalara örnek teşkil edecek olan kongre Meclis sıralarında sert ele tirilere maruz kalmı ve nihayetinde dönemin Maarif Nazırı Hamdullah Suphi'nin istifasında da rol oynamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerde Maarif Kongresi'nin toplandı ı zaman, kongre için harcanan para ve kongrede kadın erkek ö retmenlerin karı ık halde yer almalarına dair ele tiriler³⁰⁴ dile getirilmiştir. Denilebilir ki, toplumun kadına bakışı meclisteki vekillerin sözlerinde hayat bulmuştur. Henüz kadın ile erkeğin aynı teşkilatta çalışıyor olmalarına alışkın olmayanlar, teşkilat ile ilgili toplantılara birlikte davet edilme, katılma mantığının çok uzındaydılar. Tüm bunları yapmak, evin dışında hayal edemedikleri kadınlarla eşit olmak, iş arkadaşlığı etmek daha pek çok tartışmadan sonra gerçekleşebilme imkânı bulunmuştur. Mustafa Kemal Pa a'nın "*Takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvela mevcut olan cehli izale etmektir*"³⁰⁵ diyerek hedeflendirdiği zihniyetlerdeki mevcut kalıpları yıkmak oldukça zaman almıştır.³⁰⁶

³⁰²Söylev ve Demeçleri, C.II, s.19; Akyüz, a.g.m., s.91.

³⁰³Hâkimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1921.

³⁰⁴Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey (Koço lu) kongreye dair konu masındaki bu sözlerle kongrenin "mahlut" yani kadın erkek karı ık yapılmasını ele tirmi , hem de harcanan paranın feda edildiğini belirtmiştir. Konu ma metni için bkz. TBMMZC, D.I, C.14, .2, (Yüz Sekizinci çtımâ-10.11.1337), s.165. Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin beraber çalıştı ı adamları toplamak ve muayyen iş hakkında konu mak için her teşkilat ba ında bulunan kişilerin yapmasını mecbur olarak telakki ettiği kongreyle ilgili Kır ehir Milletvekili Yahya Galib Bey "*Kadınlarla birleşme iyi olmamı*" sözlerine yanıt vermek isteyen Maarif Vekili, "*istemem*" sesleri ile susturulacak vekil de "*pekala geçiyorum*" diyerek konuyu kapatacaktır. Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmed ükrü Bey'in vekilin sözleri arasında söylediği "*Kadınları tahkir demektir*" cümlesi ise konuya ilişkin farklı fikirlerin mevcut olduğunu gösterir delil nitindedir. TBMMZC, D.I, C.14, .2, (Yüz Sekizinci çtımâ-10.11.1337), s.170.

³⁰⁵Tezer Ta kiran, "Atatürk ve Okuma Yazma Seferberliği", *Milliyet*, 14.11.1972.

³⁰⁶"*Meclisteki medreseli mebuslar, kadın ve erkek ö retmenler bir arada oturdukları için Kongre'nin açılmasında vekalet yardımcı olan Türkiye Muallime ve Muallim Dernekleri Birliğini de Mustafa Kemal'e ikayete gitmişlerdir. Bu önemli olayı İsmail Habib yazıyor. Gazi Kurulu nun o sırada Reisi bulunan Mazhar Müfit Bey'i ça ırtır, hiddetle çıkı ır: "Hanımların da iş tirak ettiği birlik içtimasında siz ne yapmışsınız? der. Mazhar Müfit Bey, hiç beklemediği bu hitap karşısında a ırır.*

1923 yılına gelindi inde Meclis'te “kadın vatanda ın hakkı” ile ilgili tartışmalar başlamıştır. Seçimlerin yenilenmesi kararının ardından milletvekili seçimleri ile ilgili olarak düzenleme yapılması için “*ntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muadil Kanun*” adı altında de i tirilen maddeler ile ilgili görüşler yapılmıştır. Eskiden her elli bin erkek nüfus için bir milletvekili seçilirken yeni kanunla bu sayı “*her yirmi bin nüfusu zükûrda bir nefer olmak üzere intihab olunur*” ekinde de i tirilmiştir. Maddede her yirmi bin erkek (zükûr) nüfus için bir milletvekili seçilmesinin gerekçesi olarak savaş sırasında azalan erkek nüfus gösteriliyordu. Bu noktada söz kadın nüfusun kanunda neden konu edilmedi ine gelmiş, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ile Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey arasında bir tartışma cereyan etmiştir. Hüseyin Avni Bey kadınların oy kullanabilir olgunlu a gelinceye kadar aile reislerine oy vermesi gibi kabul edilmelerini savunur konusuna karşılık; Tunalı Hilmi Bey bu kararı böyle yorumlamanın zorluğunu vurgulamış, oy hakkı olmayan kadınların nüfus içerisinde de sayılmadığını belirtmiştir. Bunu kadınları “saymamak”-saygı göstermemek- olarak yorumlayan Hüseyin Avni Bey “*kadınları saymamak, validesine hüürmetsizlik etmek demektir. Hâ â biz validemizi babamızdan çok severiz*” sözleri ile konuyu başka bir mecraya çekerek Tunalı Hilmi'ye karşı olan tepkilerin alevlenmesini sağlamıştır. Hüseyin Avni Bey'in kadın hakları ile ilgili dü üncesi kadınların kendilerini bu hakka layık gördükleri zaman bu hakkı almak için uğraşmaları yönündedir.³⁰⁷ Görüşmelerin devamında Tunalı Hilmi konuyu tekrar açmış “*Bir nahıye dâhilinde bulunan nüfusu zükurdan her iki yüz ki i için bir müntahibi sani intihab olunur*’ arkadaşlar, mübarek cihadımızın bu millette bıraktığı analar, bugün erkeklerden fazladır” sözleri ile kadınların da nüfus içinde sayılması yönünde fikir beyan etmiştir. Ancak Tunalı Hilmi'nin sözleri “*eriata hüürmet ediniz*”

ikâyetçi mebus hocalar durumdan memnundurlar. Fakat Gazi devam eder: “Evet, siz içtimada ne yapmışsınız? Gelen muallim hanımlar ayrı, erkek muallimler de ayrı oturmuyorlar. Hâlbuki karmakarı ık oturmaları lazımdı. Bir daha öyle hareket etmeyiniz!” a kınlık bu kez mebus hocalara dü er, önlerine bakarak odadan çıkarlar.” Akyüz, **a.g.m.**, s.91. Ayrıca bkz.Yurdakul Yurdakul, **Atatürk'le Ya anmış Bilinmeyen Anılar**, Truva yay., İstanbul, 2008, s. 75-76.

³⁰⁷TBMMZC, D.I, C.28, .S.4, (On Yedinci Çtım – 3.4.1339), s.328-329.

nidaları ile kesilmi , kadınların seçimler için sayılması, oy kullanması bir ba ka tartı maya kadar rafa kaldırılmı tır.³⁰⁸

Meclis'teki bu tartı madan açıkça görülmektedir ki Meclis'te kadınlara hak verme noktasındaki genel tavır bu konunun ileriye bırakılması yönünde olmu tur. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Meclis'in genel tavrını “*bu hak verilmeden ziyade alınacak bir haktır*” sözleri ile dile getirerek, konu ile ilgili yükümlülü ü yine kadınların omuzlarına bırakmı tır. Hüseyin Avni Bey ve onu destekleyenlere göre kadınlar yıllardır mücadele içinde sürdürdükleri hayatlarını siyasi haklarla taçlandırmak isterlerse bunun için de mücadele etmeli, bu hakkı almalıydılar. 1923 Nisan'ındaki Meclis'te geçen görüşmeler ve genel anlayı incelendi inde kadınları haklarını almaya davet eden zihniyetin bu hakkı vermemek için kırk dereden su getirece i açıkça ortadadır. Ayrıca “*eriata hürrmet ediniz*” nidalarının kar ısında hangi kadının eriata hürrmetsizlik sayılan bir hakkın pe inden ko maya cesaret edebilece i üphelidir. Bu zihniyeti savunan vekiller tarafından, toplumsal anlamda yüzyıllardır süregelen bilinçaltını ve dinsel artlanmaları a ma konusundaki sorumlulu u üstlenmek yerine geçi tirmek; hem içlerine sindiremedikleri bu hakkın elde edilmesinin geciktirilmesi, hem de ben bu hakkın verilmesine dâhil olmadım diyerek bu hassas konunun sorumlulu undan da kaçı imkânı sa laması açısından en kolay yol olarak tercih edilmi tir. Tunalı Hilmi gibi birkaç milletvekili kadınlar ile ilgili konu malarda geli me sa layabilmek adına ellerini ta ın altına koymaktan çekinmemi lerdir. Ancak yine de karara varma noktasında bütünlü ü sa lama ne Meclis'te ne de Halk Fırkası içinde hiç de kolay olmamı tır. Bu noktada Meclis içersinde ya anan tartı malar sırasında Mustafa Kemal'in nasıl bir tavır takındı ı önemlidir.³⁰⁹ Mustafa Kemal, Halk Fırkası kurma fikrini açıkladıktan sonra çıktı ı yurt gezisinde hemen her durakta kadınlara olan minneti dillendirirken, kadınların da erkeklerle e derece e itimden geçece inden aynı i lerde e it artlarda çalı aca ından

³⁰⁸TBMMZC, D.I, C.28, .S.4, (On Yedinci çtima – 3.4.1339), s.341.

³⁰⁹Dönemin ünlü gazetecilerinden ngiliz Grace M. Ellison “Kuva-i Milliye Ankarası” adlı kitabında yakinen takip etti i Mustafa Kemal'in kadın hakları ile ilgili fikirleri u diyalogla aktarır: “*Mustafa Kemal ‘Gelecek yıl bu zaman, kadınlar özgür olmalıdır, yüzünü açmalı, erkeklerle bir araya gelebilmelidir’, demi ti. ‘Erkekler bunu nasıl kar ılayacaklar’ dedim. ‘ster sevsinler, isterse sevmesinler, bu önemli de il, özgürlük muhakkak gelmeli.’*” Grace M. Ellison, **Bir ngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası**, Çev. brahim S.Türek, Milliyet yay., stanbul, 1973, s. 184.

bahsetmi tir. 29 Ocak 1923 tarihinde yaptı ı evlilik ile gelecek yılların modern Türk kadını modelini “e i” sıfatı ile yanında bir anlamda örnek olarak ta ımı tır.³¹⁰ Öyle ki Büyük Millet Meclisi’ndeki bir oturumda yer alan ilk kadın da Mustafa Kemal Pa a’nın e i Latife Hanım olmu tur.³¹¹ 1 Mart 1923 tarihindeki TBMM Dördüncü çtima senesinin açılı toplantısında Mustafa Kemal’in açılı nutkunu³¹² dinleyenler arasında Meclis’e giren ilk Türk kadını olarak Latife Hanım yer almı tır. Dinleyici olarak da olsa Meclis’e bir kadının girmesi o dönemde büyük ilgi uyandırmı tır.³¹³ Ancak yine de Nisan’da alınan seçimleri yenileme kararında ve devamında Meclis’te ya anan tartı malar kadınların siyasette sadece dinleyici olarak kalmalarından yana olan tavrın ispatı olmu tur.³¹⁴

Mustafa Kemal’in evlili i, yurt gezileri, Halk Fırkası’nın kurulu çalı maları, seçimlerin yenilenmesi, Lozan’a giden heyetten gelen haberler 1923 yılının ilk yarısının bu hareketlili inde kadınlar da bo durmamı lardır. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey’in dedi i gibi “verilmekten ziyade alınacak” olan siyasal haklarının pe lerine dü mü ler, bu do rultuda basına verdikleri demeç ile “hukuk-ı

³¹⁰ Kılıç Ali’nin, Mustafa Kemal’in, “*Latife Hanım’ın terbiye, nezaket ve kültürüne duydu u hayranlık*” ile ba ladı ını belirtti i evlili ine dair anlatımında 1924 yılının sonbaharında çıktı ı Anadolu gezisinde yanında Latife Hanım’ın da olmasını “*Türk kadınının geli me a amasını da göstermek*” amacına ba lamı , Mustafa Kemal’in yanında e inin olmasının kadınların da resmi toplantı ve törenlerde yer almasının önünü açması amacına yönelik bir hareket olarak yorumlamı tır. **Kılıç Ali’nin Anıları**, s. 535. Yabancı basında Latife Hanım ile ilgili pek çok haber çıkmı , bu haberlerde Latife Hanım’ın kültürü, nezaketi, kıyafetleri Atatürk Devrimi ile ili kilendirilmi tir. Bu anlamda Mustafa Kemal, Latife Hanım’ın ahsında tüm dünyaya Türk kadınının gelece i noktayı göstermi tir. **The New York Times**, 28 ubat 1923; **The New York Times**, 15 Mart 1923.

³¹¹“...*Latife, Yaver Mahmut’un bir adım önünde kordiplomatik locasına girdi i zaman BMM’nin kendisine özgü u ultusu bıçak yemi gibi kesiliverdi. Sarıklar, fesler, kalpaklar, Latife’den yana döndüler. Salon, kesilmi soluklarla Latife’ye bakıyordu. Fransız Büyükelçisi Albay Mengiz ile Sovyetler Büyükelçisi Oralof aya a kalktular. Tarihi bir an ya anıyordu. Kesin bir sessizlik oldu, sonra tutulmu soluklar bo altıldı ve Meclis salonunu hafif mırıltular yeniden kapladı. Latife kadınsı bir duygu ile Meclis’teki erkeklerin büyük bir kısmının içinden kendisini alkı lamak hevesinin geçti ini hissetti. Yerine oturdu u zaman, herkes kendi i inde gücündeymi gibi görünüyordu, ama yine de yan gözle Latife’nin hareketlerini izlemekteydiler.” smet Bozda , **Gazi ve Latife**, Tekin yay., 8.basım, stanbul, 1999, s. 135; smet Bozda , “Latife Hanım”, **Her Yönüyle Atatürk**, Haz. Avni Altıner, Bakı Matbaası, stanbul, 1981, s.346.*

³¹²**TBMMZC**, D.I, C.28, . S.4, (Birinci çtima – 1.3.1339), ss.2-18.

³¹³**Vakit**, 2 Mart 1923.

³¹⁴Kadınların siyasi haklar almalarına ili kin toplumdaki genel kanıyı yansıtmayı açısından dönemin mizah gazetelerinden biri olan Akbaba’daki “Kadın ve Siyaset” ba lıklı mizahi metin dikkat çekicidir. “*Siyaset ile yalancılık arasında münasebet görenler kadının siyasi i lerde muvaffak olaca ını zannetmekle aldanyorlar*”sözleri ile kadınların siyasette yer almasına dair ümit besleyenlerle bir anlamda alay edilmi tir. “Kadın ve Siyaset”, **Akbaba**, 15 ubat 1923(1339).

siyasiye” istediklerini bildirmişlerdir.³¹⁵ “ *ehrimizin münevver hanımlarından bir heyet-i müte ebbise bir kongre akdi ile faaliyete geçiyorlar*” başlıklı ile duyurulan haberde hanımlar, “ *ki sene sonra yapılacak milletvekilleri intihabında kadının da hakk-ı siyasiyesini istimaline muvafık olacağını ümit ediyoruz*” ekindeki demeç ile siyasi haklarının peşlerine düşüklerini duyurmuşlardır.³¹⁶ Birkaç gün sonra Vakit gazetesinde çıkan “*Türk Kadınının Hakkı*” adlı makalesi ile kadınların önderi durumundaki Nezihe Muhiddin siyasi isteklerini belirtmiştir. Kurtuluş Savaşı’nda kadın-erkek beraberce gösterilen fedakârlıklardan yola çıkan Muhiddin makalesini şu sözlerle bitiriyordu: “*Bünye-i içtimaiyemizin her bir uzvunda bariz ve fiili bir rolü olan kadınlarımız hakk-ı siyasiyesinden de istifade etmeye hak kazanmışlardır.*”³¹⁷ Nezihe Muhiddin’in açıkça siyasi hak istediği bu makalesi ile hemen hemen aynı günlerde Türk Kadınlar Kuruluşu’nun toplanması ile ilgili hazırlıkların devam ettiğinin dair haberler basında yer almış, Türk kadınlarının Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Hanımlar kısmını teşkil etmeye karar verdikleri ilan edilmiştir.³¹⁸ 15 Haziran 1923 tarihinde ise siyasi kadın cemiyeti olarak “*Kadınlar Halk Fırkası*”nın kuruluşu kararı

³¹⁵ 18 Nisan 1923 tarihinde Vakit gazetesinde “*Kadınların intihabı*” başlıklı bir anket yayınlanmaya başlandı, kadınlara seçme seçilme hakkının veriliş verilmemesi dolaylı olarak ankete katılanların birçoğuna hakkın verilmesini istemektedir. 1 Mayıs’a kadar yayınlanan ankete bir süre sonra “*Kadınların Mebus Namzedi Kim Olabilir?*” sorusu eklenir. **Vakit**, 18 Nisan-1 Mayıs 1923.

³¹⁶ **Vakit**, 31 Mayıs 1923. Konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal ve Latife Hanım arasında geçen bir konuşma -her ne kadar hikayeleştirilerek ve birebir konuşma ekinde anlatıldığın için yanlışlık payı olsa da, kitap dönemin tanıklarının anlatımları esas alınarak yazıldığın için dikkate değerdir- Bozdağ tarafından aktarılır. Konu mada Mustafa Kemal ve Latife Hanım Vakit gazetesindeki haber hakkında konuşmaktadırlar. Latife Bekir’in kadınların milletvekili olma hakkını kazanmaları durumunda Latife Hanım’ın İstanbul’dan milletvekili göstermek istediklerine dair haberi Mustafa Kemal, Latife Hanım’a söyler. Bunun üzerine Latife Hanım “*kadınların erkeklerle eşit haklar içinde yaşamalarını düşünmüyor musunuz, milletvekili ini bana yakıştırmıyor musunuz?*” diye sorduğunda Mustafa Kemal “*kadınların Meclis’e girmelerinden yanayım ama, karımın Meclis’te olmasından yana de ilim*” ekinde cevap vermiştir. Bozdağ, **a.g.e.**, s.156.

³¹⁷ Nezihe Muhiddin, “*Türk Kadınının Hakkı*”, **Vakit**, 4 Haziran 1923.

³¹⁸ “*Türk Kadınlar Kuruluşu*”, **Vakit**, 6 Haziran 1923; “*Kadınlarımız ve Hukuk-ı Siyasiye*”, **Akşam**, 10 Haziran 1923. Vakit gazetesinde Türk kadınların siyasi haklar için yaptıkları mücadelelere ilişkin haberler verilirken, 7 Haziran 1923 tarihinde “*Kadın Mebuslar*” başlıklı altında İngiltere’de Avam Kamarasına üçüncü kadın mebusun girdiğinin dair haber veriliyordu. **Vakit**, 7 Haziran 1923. Haberin devamını niteliğinden bilgi için ayrıca bkz. “*Kadın Mebus Meclis’te*”, **Vakit**, 13 Haziran 1923.

açıklanmıştır.³¹⁹ Ertesi gün ise fırkanın resmen tekil edildiği belirtilmiştir, fırkanın beyannamesi, program ve nizamnamesi yayınlanmıştır.³²⁰

Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden kadınlar tarafından girişilen bu parti kurma işi ilk olarak İstanbul Valisi Ali Haydar Bey'in Vakit gazetesine verdiği "bu işlere itim meselesi oldu una, kadınların yükselmesinin erkeklerle birlikte olacağına inandı una" dair demeci ile değerlendirilmiştir,³²¹ ardından Çelikeri Bakanlığı'nın olumsuz kararı ile rafa kaldırılmış³²², "Kadınlar Halk Fırkası" yerine "Türk Kadınlar Birliği" adlı bir "dernek" olarak tarih sahnesindeki rolüne devam etmesi sağlanmıştır.³²³

Ancak gerek "Kadınlar Halk Fırkası"nın kurulmasına dair alınan olumsuz karar gerekse yerine kurulan "Türk Kadınlar Birliği"nin nizamnamesinin üçüncü maddesinde yer alan "birliğin siyasetle alakası yoktur" sözleri, konunun Mustafa Kemal'i eleştirme noktasında kullanılmasına yol açmıştır. Kadınlar Halk Fırkası'nın henüz Mustafa Kemal'in kuracağı Halk Fırkası ortada yokken aynı ad ile kurulması sebebi ile kapatılması pek çok yorumda kabul görmemiştir. Ayrıca kadınların kurdukları partinin kapatılması Mustafa Kemal'in kadınların her alanda etkin olmasına dair verdiği demeçler ile ters düşen bir hareket olarak yorumlanmıştır. Hatta bu

³¹⁹Vakit, 15 Haziran 1923; Süs, 23 Haziran 1339 (1923); "Kadınlar Halk Fırkası", **kdam**, 16 Haziran 1339(1923); "Kadınlar Halk Fırkası: Maksadı, Tarz Mesaisi, Gayesi Hakkında İkinci Reis Nimet Hanımefendinin Beyanâtı", **Tanin**, 19 Haziran 1339 (1923).

³²⁰Beyannamenin yayımlandığı haber için bkz. **Vakit**, 16 Haziran 1923.

³²¹**Vakit**, 17 Haziran 1923.

³²²**Vakit**, 8 A ustos 1923. Konuya dair yorumlar için bkz. Aytegin Yaraman, **Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999)**, Ba lam yay., İstanbul, 1999, s.47; Aytegin Saktanber, "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm**, Ed. Ahmet İnsel, C.2, İstanbul, 2009, s.327.

³²³Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaprak Zihniolu, **Kadınsız Devrim**, Metis yay., İstanbul, 2003; Zafer Toprak, "Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası", **Tarih ve Toplum**, Mart 1988, No: 51, s.30-31; Gürkan Bozkır, "Türk Kadınlar Birliği (1924-1935)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.9-10, 1999-2000, ss.99-115; Gürkan Bozkır, "Türk Kadınının Siyasal Haklarını Kazanması ve Türk Kadınlar Birliği", **Toplumsal Tarih**, C.13, S.75, Mart 2000, ss. 21-26. Funda Gençolu Onbaşlı, "Kadınlar Halk Fırkası: Doğudan Yükselen İhtilal", **Doğru Batı-Toplumsal Cinsiyet**, Yıl:1, S.63, Kasım-Aralık-Ocak 2012-13, Ankara, 2013, ss.75-92. 28 Haziran 1925 tarihinde "Kadınlar Birliği" Cemiyeti bir kararname ile "menafii umumiye hadim cemiyetler meyanına ihtilal"nin kabul edildiği bildirilmiştir. Mustafa Kemal imzalı bu kararname birliğin hükümet tarafından desteklendiğini göstermektedir. **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.01.014.42.6, (28 Haziran 341). Hükümetin cemiyete ve yayınlarına destek olduğu bir diğer örnek de Nezihe Muhittin'in 26 Temmuz 1926 tarihinde yazdığı bir dilekçe ile "Kadın Yolu" adlı dergiye istediği desteğin karıksız bırakılmamasıdır. **BCA**, Fon Kodu: 180.09.0.0.49.233.0, (26 Temmuz 1926).

kapatılma davası Mustafa Kemal'in kadınları sadece modernleşme yolunda bir araç olarak kullandığını dair yorumlara da neden olmuştur.

Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulmasına hükümet tarafından izin verilmemesini Zafer Toprak konu ile ilgili makalesinde; Halk Fırkası ile ismen çok benzemesi ve tüm halkı kucaklamayı planlayan Halk Fırkası için ayrı tırıcı bir nitelik taşıdığından dolayı ünlü olması nedenlerine bağlamıştır.³²⁴ Nezihe Muhiddin olaydan yıllar sonra 1931 yılında Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşuna izin verilmemesinin görünürdeki nedeni olarak kadınların “henüz siyasi haklarının olmamasını” gösterir, O'na göre gerçek neden ise Kadınlar Halk Fırkası'nın tüzüdündeki “*ta kın*” maddelerdir.³²⁵ Yaprak Zihniolu ise Kadınlar Halk Fırkası'na izin verilmemesini iki nedene bağlar. Zihniolu'na göre, ilk neden kadın hakları konusunun çağdaşlaşma programının simgesi durumunda olmasıdır. Hükümet çağdaşlaşma amalarında “kadın hakları” hususunu yer geldiği zaman kullanmak üzere elinde tutmak istemi, Kadınlar Halk Fırkası'nı bu isteğe bir müdahale olarak kabul ettiği için izin vermemiştir. İkinci neden ise “*kadın haklarını biz verdik*” cümlesinin sağlayacağı faydaları hükümetin kimseye kaptırmak istememesidir.³²⁶ İrin Tekeli'nin yorumu ile de paralellik gösteren bu görüş, Mustafa Kemal'in çağdaşlaşma yolunda kadınları bir araç olarak gördüğü ve simgesel anlamda kullandığını vurgulamaktadır.³²⁷ Ancak bu yorumda Mustafa Kemal'in talebelik yıllarından itibaren dile getirdiği, “kadınlara serbesti verme” temeli üzerinde şekillenen kadına bakış açısı göz ardı edilmektedir.³²⁸

1923 yılı yazında yapılan seçimlerde sandıklardan kadınlara oy çıkması kadınlar adına yaşanan ilginç gelişmelerden olmuştur. 1919 yılında yapılan seçimlerde de kadınlara oy verilmiş, fakat dönemin şartları dâhilinde konu daha sonraki seçimlere atfen bir anlamda geçiştirilmişti.³²⁹ Ancak Temmuz 1923 tarihli

³²⁴Toprak, **a.g.m.**, s.30-31.

³²⁵Zihniolu, **a.g.e.**, s.148.

³²⁶Zihniolu, **a.g.e.**, s.149.

³²⁷ İrin Tekeli, “Kadınlar Neden Politikada Yoklar?”, **Sosyalist Feminist Kaktüs**, S.5, Ocak 1989, ss.18-26.

³²⁸ nan, **Karlsbad Hatıraları**, s.22.

³²⁹ Halide Edib'e verilen oy ile ilgili olarak bkz. **Vakit**, 1 Kânunuevvel 1335. Kadınların siyasi hakları ile ilgili olarak o dönemde basılan en önemli yayınlardan birisi de Sedat Simavi tarafından kaleme alınan “*Kadınlar Saltanatı*” adlı karikatür dergisidir. Kadınların mebus olması halinde ortaya çıkacak olan durumu hicveden çalıma Sedat Simavi'nin dönemin bakış açısını yansıtmıştı açısından önem taşıyan satırları ile bağlar. Sedat Simavi derginin giriş yazısında, Halide Edib'in son seçimlerde vekil olabilme ihtimali üzerine kadınların “*yarım asırlık ümitlerinin*” depretilmesini,

gazeteler incelendi inde konunun üç yıl önceye göre daha büyük yankılar uyandırdı ı görülmektedir. Latife Hanım'ın Konya'da 39 oy alması henüz seçilme hakkı olmayan kadınlara kar ı gösterilen hürmetin bir i areti olmu tur. Konya'dan gelen bu haber kar ısında, Latife Hanım Konya Belediye Ba kanı'na ve Konya Halk Gazetesi'ne gönderdi i iki telgraf ile Konyalıları te ekkürleri sunmu , Hâkimiyet-i Milliye gazetesi “*Kıymetdar Bir Teveccühe Mukabele*” ba lı ı altında 8 Temmuz 1923 tarihinde telgrafları yayınlamı tır.³³⁰

Sandık sonuçları geldikçe kadınlara verilen oyların hiç de az olmadı ı görülmü tür. 16 Temmuz 1923 günlü Hâkimiyet-i Milliye'de Kilis kazası seçimlerinde Latife Gazi Mustafa Kemal'in 5, Halide Edip Adıvar'ın ise 1 oy aldıkları ³³¹, 17 Temmuz günlü gazete, Kastamonu merkez kazasından Latife Hanım'ın 29, Halide Hanım'ın 12, Müfide Ferit Hanım'ın ise 1 oy aldıklarını haber vermi tir.³³² Latife Hanım yurdun pek çok yerinden gelen oy haberlerine kar ın Kastamonu, Aksaray, Antalya, Tarsus, Düzce, Yozgad, Ayıntap, Burdur Belediye Ba kanlıklarına 18 Temmuz'da basında yer alacak olan “*Mebuslarımızın intihabı esnasında bana da rey verilmi olmasını Türk kadını ı namına çok büyük meserretle kar ıladım. Muhterem ve teceddütperver halka selam ve te ekkürlerimi arz ederim efendim*”³³³ sözlerinin yer aldı ı telgraf ile te ekkürlerini bildirmi tir.

22 Temmuz tarihinde yine kadınlara verilen oylar gazete sütunlarında yer almı , Ankara merkez seçimlerinde Latife Hanım'a 2, Memduha Cevat Abbas Hanıma ise 1 oy verildi i yazılmı tır. Aynı gün Gazi Mustafa Kemal Pa a ve Latife Hanım'ın bir resmi ile beraber yayınlanan “*Kadın ı Büyük Zaferi*” ba lıklı haberde Latife Hanım'ın Elazı 'da 46, Halide Hanım'ın ise 7 oy aldıkları bildirilmi ,

kendisine “*erkekleri ma lup ettik, sulhden sonra mebus da çıkaraca ız, nazırda. Bakalım o zaman siz erkeklere ne i kalacak*” tarzında sözler söylediklerini belirtmi tir. Sedat Simavi bu sözler üzerine kadınların “her ey” olmaları durumunda neler olaca ını dü ündü ünü, sonuç olarak da, kadınların her ey olsalar dahi “kadın” kalacakları sonucuna vardı ını söyler. Kadınlar Saltanatı adlı karikatür dergisi de kadınların bu hallerine dair karikatürler üzerine kurulmu tur. Görülmektedir ki hak açısından farklılıklar a ılsa da cins açısından ta ınan farklılıkların erkeklerin zihniyetindeki tezahürünü a mak çok da kolay olmayacaktır. Sedat Simavi, **Kadınlar Saltanatı**, Diken ne riyat, stanbul, 1336.

³³⁰Hâkimiyet-i Milliye, 8 Temmuz 1923; Bozda , a.g.e., s.156-157.

³³¹Hâkimiyet-i Milliye, 16 Temmuz 1923.

³³²Hâkimiyet-i Milliye, 17 Temmuz 1923.

³³³Latife Hanım'ın dilekçesi “Kadınlık ve Mevkii” ba lıklı haberin altında verilmi , haberde Latife Hanım'a çıkan bu oylar “*Hayat-ı çtimaiyemizde Mühim Bir aret*” sözleri olarak de erlendirilmi tir. Hâkimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1923.

Latife Hanım'ın Aksaray'da 3, Antalya'da 7, Tarsus'ta 2, Düzce'de 1, Yozgat'ta 1, Gaziantep'te 5, Burdur'da 3, Haymana'da 5, Konya'da 19, Ankara'da 2, İzmir'de 1, Elazığ'da 46, oy alarak imdiye de in 146 oy toplandı ı belirtilmi tir.³³⁴

23 Temmuz tarihli Hâkimiyet-i Milliye; Latife Hanım'ın Keskin'de 8 oy aldı ı³³⁵, 29 Temmuz tarihinde ise Malatya'da Latife Hanım'a 54, Halide Edip'e 23, Mevhibe Hanım'a 4, Kara Fatma'ya 2, Nezihe Muhittin Hanım'a ise 1 oy verildi i³³⁶; 30 Temmuz tarihinde de Diyarbakır'da Latife Hanım'a 20, Müfide Hanım'a 12, H.Edip Hanım'a 11, Galibe Fethi Hanım'a 1 oy verildi i bildirilmi tir.³³⁷

Dönemin ünlü gazetecilerinden Ziya Gevher (Etili) “*Kadınlı ın Yüksek Mevkii*” adlı yazısında sandıktan kadınlar için çıkan oyları kadınların vekillik hakkı bulunmasa da siyasette önemli bir mevkii de yer aldıklarını gösteren bir delil oldu u ekinde yorumlamı tır. Ziya Gevher'e göre, kadınlara çıkan oylarla “*Türk hayat-ı inkılâbına yeni bir unsur karı mı tır*” ve bu unsurun görevi pek verimli bir ekinde ifa edece i kesindir.³³⁸

“*Kadınlık kuvvetinden istifade*” etmemenin zararlarından bahseden Ziya Gevher'in gazete sütunlarında yazdı ı bu satırlardan da anla ılaca ı üzere i galden kurtulu sırasında tüm güçleri ile canla ba la erkeklerin yanında olan vatanını savunan kadınların bu gücünden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulu una yakla ıldı ı günlerde yararlanmamak hiç de mantıklı görünmemektedir. Öyle ki millet; kadınlara da bazı haklar verilmesi noktasında çok da tutucu bir zihniyete sahip olmadı ını seçim sırasında sandıklara attıkları kadın isimleri ile göstermi tir. üphesiz ki kadın devrimine gidilen yolda gerek kadınların parti kurmayı deneyecek kadar örgütlenmeleri, gerek seçimlerde kadınlara verilen oyların olması itici güç olacaktır. Ortaya çıkan durum aynı zamanda neden hemen bu hakların verilmedi i sorusunu da akıllara getirmektedir. Ya da kurulmaya çalı ılan bir kadın partisine neden izin verilmedi i de sorulabilir. Bu noktada bazı yazarların savundu u gibi “kadınlara hakkı biz verdik” demek ayrıcalı ını elde tutmak için mi yoksa dönemin artları

³³⁴“Kadınlı ın Büyük Zaferi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Temmuz 1923.

³³⁵**Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1923.

³³⁶**Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923.

³³⁷**Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1923.

³³⁸Ziya Gevher, “Kadınlı ın Yüksek Mevkii”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1923.

içerisinde yapılacak olanlar sıralandı nda kadınlara hak verme konusunun zamanı gelmedi i için mi?³³⁹ Mustafa Kemal Atatürk'ün di er inkılâpları incelendi inde tüm devrimlerin belli bir do rultuda zamanı geldikçe adım adım yapıldı ı görülmektedir. Bu husustan yola çıkarak kadın devriminin yapılma tarihini yorumlamak Atatürk inkılâplarının hepsini “gerekti i için yapıldı” ya da “ eklen yapıldı” ba lamında yorumlamaya kadar götürür ki bu da çok tutarlı görünmemektedir.³⁴⁰

1923 yılı; yaz aylarında imzalanan Lozan Barı Antla ması ve ardından Halk Fırkası'nın kurulması süreci ile devam etmi tir. Cumhuriyet'in ilanı ile beraber her alanda reform süreci büyük bir ivme kazanmı , kadınlara dair faaliyetler de de ilerleme ya anmı tır. 1923 yılının sonlarına do ru Meclis'te “*Hukuk-ı Aile Kanunu*” ile ilgili tartı malar ya anmaya ba lamı tır. Bu kanun tartı maları sırasında Meclis'te yine kar ıt görü lerin çatı tı ı görülmektedir. Dönemin önemli isimlerinden Ahmet A ao lu, Ak am gazetesinde yazdı ı “*An'aneye Sadakat*” adlı yazı dizisi ile dönemin artlarını ve Meclis'teki tartı maları yorumlamı tır. Ahmet A ao lu'nun bu tartı malardan bahsederken olayın saflarını yazması, genel fikirleri aktarması Meclis'teki genel kanı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. 26 Aralık 1923 tarihindeki Ak am gazetesinde ilki yayınlanan yazı dizisi “*Hukuk-ı Aile Kanunu Münasebetiyle*” alt ba lı ı ile yayınlanır. A ao lu, BMM'de Aile Hukuku Kararnamesi müzakereleri münasebetiyle iki zıt zihniyet kar ı kar ıya geldi ini belirtir. “*Sosyal geli me taraftarları*” ve “*kendisine muhafazakâr ve ananeye ba lı namını veren*” di er tarafın olu turdu u saflar arasında cereyan eden tartı malarda ilk grup Türk kadını na cemiyet ve aile hayatında layık oldu u yerin ve hukukun sa lanmasını isterken, ikinci grup mevcut olan anlayı ı korumaya çalı maktadır. A ao lu ikinci tarafı ele tirir. O'na göre ikinci grup “*bariz bir tezat*” içindedir. Bir yandan “*slamiyet'in herhangi bir sosyal geli meye muhalif olmadı unı ve eriatın her türlü yenilik ile uzla abilir oldu unu*” söylemektedir bir yandan da “*mukaddes*

³³⁹“...Bu örgütlenme henüz hazır olmayan kamuoyu nedeniyle hükümet tarafından onaylanmamı tır.” **Tanin**, 16 ubat 1924'den akt. Bozkır, **Türk Kadınlar**, ss.99-115. “(Kadınlar)...sava ve i gal ko ullaarında, fiilen politikaya girdiler. Burada edindikleri politika deneyimine yaslanarak 1923'de programının “uzak hedefleri” arasında kadınların siyasi hakları bulunan ilk siyasi partiyi kurma adımını da kadınlar attılar. Ama bu partinin kurulmasına izin verilmedi. Böylece, kadın haklarının savunulmasında kadınların kendileri geri plana itilerek, inisiyatif devlete, daha do rusu Mustafa Kemal ile onu destekleyen radikal, jakoben cumhuriyetçilere geçti.” Tekeli, **a.g.m.**, ss.18-26.

³⁴⁰Ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurtta lar-Kimlikler ve Toplumsal Dönü ümler**, Metis yay., stanbul, 1997, s.68.

din ve ariyat namına”, yenile melere kar ı tavır takınmaktadır. kinci grup ile A ao lu’nun da içinde bulundu u birinci grup arasındaki en temel fark “*dini anane*” hususudur. Muhafazakâr grup gelenekler hususunda söylenilenleri gerçek sayarken, di er grup var olanları tenkid ederek do ruya ula maya çalı maktadır. Bu açıdan konu “kadın” haklarına geldi inde muhafazakâr grup konuyu tekrar ele alıp incelemek yerine süregelen kısıtlayıcı kuralları slamiyet’e dayandırarak devam ettirme temayülü gösterirken, A ao lu ve onunla aynı görüşü tekilere göre konu tarihsel kökenlerine inilerek “tenkid” edildi inde slami açıdan her türlü yenili e ve geli meye müsait oldu u görülmektedir.³⁴¹

Ahmet A ao lu’nun vurguladı ı bu farklı bakı açısı Meclis içerisinde “kadın” konusunda ciddi fikri ayrılıkların ya anmasının temellerinden sadece birisidir. 1924 yılı da bir önceki yılı aratmamı oldukça hareketli geçmi tir. Halifeli in kaldırıldı ı 3 Mart 1924 tarihinde kadınları da ilgilendiren ba ka bir devrime daha imza atılmı tir.³⁴² Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sadece e itimde birlik sa lanmamı , aynı zamanda kadınların e itimi açısından da ciddi bir adım atılmı tir. E itim ö retimin birle tirilmesi olarak özetlenebilecek olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 2 Mart 1340 (1924) tarihli gerekçesinde e itim konusundaki tüm ikiliklerin kaldırılması, tek bir maarif siyasetinin izlenmesi amacı ortaya konmu tur.³⁴³

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kaldırılmı , Türk e itim sistemi yeni esaslarla modern bir hale getirilmı tir. Böylece Tanzimat devrinde yapılan reformlarla ortaya çıkan “ikilik” ortadan kalkmı tir. Mustafa Kemal’in CHP adına yayınladı ı dokuz ümdeli seçim beyannamesinin 8.maddesinde; “*Tedrisatın Tevhidi*”

³⁴¹A ao lu Ahmet, “Ananeye Sadakat”, **Ak am**, 26 Kanun-ı evvel 1339(1923).

³⁴²Halifeli in kaldırılması sırasındaki görüş melerde Osmanlı hanedanının ülke dı na gönderilmesi görüş ülerken hanedana mensup olan kadınların da ülke dı na çıkarılıp çıkarılmamasına dair tartışmalar ya anmı tir. Bu görüş meler sırasında Trabzon Mebusu Muhtar Bey’in Osmanlı hanedanına mensup kadınların e leri olmadan ülkeye herhangi bir zarar veremeyece ini bu sebeple kadınların sınır dı ı edilmelerine gerek olmadı mı belirten konuşması dikkat çekicidir. **TBMMZC**, D.II, C.7, .S.1, (kinci çtım – 3.3.1340), s.67. Konuya ili kin ayrıntılı bilgi için bkz. Re at Kaynar, “3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Genel Yapısı”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Laikle mesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel)**, AAM, Ankara, 1995, ss.11-19; **Resmi Ceride**, 6 Mart 1340, s. 6; Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 122-123.

³⁴³**TBMMZC**, D.II, C.7, .S.1, (kinci çtım – 3.3.1340), s.25.

meselesi olarak kaydedilmi olan mesele çözülmü ³⁴⁴, e itimin birle tirilmesi ve laik bir e itim sisteminin olu turulması sonucunda kadınların daha fazla e itilmesinin, e itim hayatında kadınların daha fazla yer almasının da kapıları açılmı tır.³⁴⁵

Ayrıca Meclis'te anayasa görü melerinin yapıldı ı 16 Mart 1340 (1924) tarihli toplantıda kadınların siyasi hayatta yer almalarına dair tartı malar ya anmı tır. Tartı manın nedeni ntihab Kanunu'nun 10. ve 11. maddelerinde geçen “*On sekiz ya ını ikmal eden her Türk mebusan intihabına i tirak etmek hakkını haizdir*” ve “*Otuz ya ını ikmal eden her Türk mebus intihab edilmek salâhiyetine haizdir*” cümleleridir.³⁴⁶ Beyazıd Mebusu efik Bey'in onuncu maddeye göre kadınların da milletvekili seçimlerine katılabilece i anlamının çıktı ını belirtmesi ile ba layan tartı maya Konya Mebusu Refik Bey ve Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey “*maksadımız odur kadınlar da rey verecektir*” sözleri ile dâhil olmu lardır. Karesi Mebusu Ahmet Süreyya Bey de kadınların mebus seçilmesi yönünde temennilerini bildirmi ancak kabul edilen kanun maddesinin kadınlara bu hakkı tanımadı ını vurgulamı tır. Süreyya Bey'in bu sözlerine Kütahya Mebusu Recep Bey muhalefet eder. Türk kadınının bu hakkı hak etti ini ispatladı ını belirten Recep Bey, “*her Türk*” tabirinin içinde kadınların da oldu unu, bu haktan “*30 ya ını ikmal etmi*” kadınların da faydalanması gerekti ini söylemi tir. Maddenin sadece erkekleri kapsadı ı yolundaki fikrin kabul görmesine kar ılık, Urfa Mebusu Yahya Kemal maddenin “*Otuz ya ını ikmal eden, kadın ve erkek her Türk mebus intihab edilmek salâhiyetini haizdir*” ekinde tashihini teklif etmi , fakat teklifi reddedilmi tir. Reddedilme kararının alkı lanmasına Kütahya Mebusu Recep Bey'in “*Kadına hak vermediniz. Bari alkı lamayın yahu!*” sözleri ile tepki göstermi tir. Neticede maddedeki “*her Türk*” yerine “*her erkek Türk*” ifadesinin konması

³⁴⁴Afet nan, **Türk Kadını**, s. 152. Kanunun uygulanmaya ba laması ile birlikte kadınların e itim hayatı içerisinde yer alması ile ilgili büyük ilerlemeler kaydedilmi tir. 1923-1924'te ilkokul ö retmen sayısı 10.238'dir. Bunların içinde 1217'si kadındır. 1928-29'da toplam ö retmen sayısı 15.718'e yükselme , kadın ö retmen sayısı 4505 olmu tur. 1930-31'de de ö retmen sayısı 16.318 olup bunun 4814'ü kadındır. 1935-36 yılında ise 14.949 ö retmenden 4953'ü kadındır. Ayrıntılı bilgi için bkz. nan, **a.g.e.**, s. 153; **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernle me Sürecinde E itim istatistikleri 1839-1924**, Haz. Mehmet Ö.Alkan, Tarihi istatistikler Dizisi C.6, D E, Ankara, 2000.

³⁴⁵Do ramacı, **a.g.e.**, s. 147.

³⁴⁶**TBMMZC**, D.II, C.7-1, .S.1, (On üçüncü çtima – 16.3.1340), ss.540-543.

kararla tırılmı tır.³⁴⁷ Böylece kadınların siyasete dâhil olmasına dair görüşleri tarihlere bırakılmı tır. Bu tartışmada dikkat çeken husus odur ki, muhalif vekiller kadınlara hak verilmesinin karısında de il bunun erken oldu u fikrinde birle mektedir. Maddeye “erkek” ibaresini ekleten vekillerde, kadınların “*zamani geldi inde*”, “*kendileri mücadele ederek*” bu hakkı elde etmeleri yolunda fikri mutabakat vardır.

Modernleşme yolunda atılan cesur adımlara karşı olanlar 1924 senesi içerisinde seslerini olabildiince yükseltme yoluna gitmişlerdir. Saltanatın kaldırılması sırasında yaşanan fikri anlaşmazlıklar, Hilafet makamının kaldırılması ile birlikte geri dönülmez ayrımalara dönüşmüştür. CHP Grup tartışmalarındaki sert tartışmalar³⁴⁸, TBMM görüşmelerindeki kutuplaşmalar derken ikinci Büyük Millet Meclisi; Halk Fırkası'nın ardından yeni bir muhalif partinin kurulmasına sahne olmuştur. Milli Mücadele sırasında Gazi Mustafa Kemal Pa'nın hemen yanında yer alan vatanın savunulması için büyük emekler sarf eden önemli isimler peşpeşe gelen devrim adımlarını kabullenme noktasında Halk Fırkası'nın yöneticileri ile ters düşmüşler ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında yeni bir parti kurma yolunu tercih etmişlerdir. Böylece yoğun siyasi tartışmalara 17 Kasım 1924'te kurulan bu parti ile yeni bir boyut katılmıştır.³⁴⁹ Laik düzenin temelleri sayılabilecek devrimler yapılırken iyice tırmanan muhalefetin, en önde isimleri Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan ilk muhalefet partisinin kurucu isimleri olmuş, parti Kazım Karabekir, A.Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay önderliğinde kurulmuştur. Kurulan partiyi, Halk Fırkası'nın yayın organı halindeki Hâkimiyet-i Milliye gazetesi “*belli temellere dayanan, devrim ilkelerine bağlı olan ve yasal bir denetim yolunu izleyecek olan bir karışık partinin kurulmasının çok doğaldır*” sözleri ile

³⁴⁷TBMMZC, D.II, C.7-1, .S.1, (On üçüncü çitima – 16.3.1340), ss.540-543.

³⁴⁸Halifelik makamının, Evkaf ve Eriye Vekaleti'nin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile ilgili CHP Grup Toplantısı'nda yaşanan tartışmalar için bkz. **CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)**, Yay. Haz. Yücel Demirel, Osman Zeki Konur, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2002, ss.393-482.

³⁴⁹**Rauf Orbay'ın Hatıraları**, s. 367. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İletişim yay., 3.baskı, İstanbul, 2010; Nevin Yurtsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal yay., İstanbul, 1994; Ahmet Yelkenli, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

yorumlamı ,³⁵⁰ ancak ya anan olaylar sonucunda bu ilk muhalif partinin ömrü çok da uzun olmamı tır.

1925 yılı ubat ayında Kadınlar Birli i, kadınların milletvekili seçilmelerine dair propaganda niteli i ta ryan bir eylem içerisine girmi tir. stanbul'da bo alan bir milletvekilli i için yapılan seçim sırasında Halide Edip ve Nezihe Muhittin Hanımlar milletvekili adayı gösterilmi tir. Kadın mebus adayı göstererek, konunun Meclis'te yankılanmasını sa lamak, kadınlara siyasi haklar kazandırmak amacı ile atılan bu adım dönemin gergin siyasi ortamında pek de ho kar ılanmamı tır. eyh Sait syanının ya anmaya ba ladı ı günlere denk gelen bu istek basında “kadınlarımızı mahrum eden kanuna ra men memlekete hakiki bir vatanda sıfatıyla ciddi ve aziz hizmetleri sebkat eden ve etmekte olan bu iki mümtaz kadınıımızın intihab-ı ahir münasebetiyle namzetliklerini vaz ediyoruz”³⁵¹ sözleri ile duyurulmu tur. Bu giri im, Cumhuriyet gazetesinde “Kadınlar ve Mebusluk” adlı makale ile ele alınmı tır. Makalede ilk olarak, stanbullu “moderen” kadın ile Anadolu kadını mukayese edilmi , Nezihe Muhiddin'in mebuslu a adaylı ını koyması bir propaganda olarak de erlendirilerek ele tirilmi tir.³⁵² Nitekim dönemin yo un siyasi ortamı içerisinde Kadınlar Birli i bu noktadan hareketle ula mak istedi i noktaya varamamı tır. Ancak buna ra men Kadınlar Birli i faaliyetlerini devam ettirmi tir. Aynı yılın yaz aylarında Kadınlar Birli i tarafından “Kadın Yolu” adlı dergi yayınlanmaya ba lanmı ve derginin pek çok sayısında kadınların siyasi haklar kazanmasına yönelik makaleler yayınlanmaya ba lamı tır.³⁵³

³⁵⁰Turan, **Cumhuriyet Halk Partisi**, s. 27.

³⁵¹**kdam**, 24 ubat 1341 (1925).

³⁵²“Kadınlar ve Mebusluk”, **Cumhuriyet**, 25 ubat 1341 (1925). Cumhuriyet'te yayınlanan bu makaleye kar ılıklı **kdam** gazetesinde “Anadolu ve stanbul Kadınlı ı yoktur, Türk kadınlı ı vardır” ba lıklı bir yazı yayınlanır ve iki gazete arasında konu ile ilgili fikri bir ayrılık do ar. Nitekim **kdam**'da yayınlanan ve kadınların siyasi hak arayışlarını destekleyen bu makalenin akabinde Cumhuriyet'te de “Hanımlar Faaliyette” ba lı ı altında Kadınlar Birli i'nin mebus adaylı ı ile ilgili ba vuruyu ele tiren, **kdam**'da yazarlara cevap niteli inde bir yazı yayınlanır. “Bize karşı siyasi hukuka i tirak iddiasında fiilen bulunan hanımların ekseriyeti imdiye kadar ancak baslarından geçen veyahut geçmesini tahayyül ettikleri sergüze tleri roman ve hikâye diye ortaya atmı olmaktan ba ka ciddi bir i görmü de illerdir. Siyasi hukuku bu hanımlara mı verece iz?” sözleri ile Kadınlar Birli i'nin bu ba vurusunun bir anlamda ciddiye alınmadı ı açıklanmı olur. Ayrıca bkz.“Anadolu ve stanbul Kadınlı ı Yoktur, Türk Kadınlı ı Vardır”, **kdam**, 26 ubat 1341(1925). Ayrıca bkz.“Hanımlar Faaliyette”, **Cumhuriyet**, 28 ubat 1341 (1925).

³⁵³Kadınlara siyasi hak isteyen makalelere örnek olarak bkz. Nezihe Muhiddin, “Kadın Yolunun iari”, **Kadın Yolu**, 16 Temmuz 1341 (1925)'den akt. **Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın**

eyh Sait Ayaklanması'nın çıkması, ayaklanma sırasında yaşanan hükümet de i ikli i, çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu gibi siyasi hayatı me gul eden pek çok olayın ya andı ı günlerde Cumhuriyet gazetesinde “*Biraz da aka*” üst ba lı ı ile “*Kadın Birli i Siyasi Hayata Karı maya Karar Verdi*” ba lıklı bir haber yayınlanmı tır.³⁵⁴ Kadınlar Birli i'nin Cumhuriyet Halk Fırkası'na girmek için ba vurdu u, siyasi hayata dâhil olmaya çalı tı ı bu makale ile halka duyurulmu tur. 10 Kanun-ı Sani 1926 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ise konu ile ilgili Kadınlar Birli i Ba kanı Nezihe Muhiddin ile yapılan röportaj yer almı tır. “*Türk Kadınları Siyasi Hayata Atılmalı Mıdır?*” ba lıklı haberde Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet Halk Fırkası'na girmek için bir ba vuru yapılp yapılmadı ına dair soru üzerine böyle bir müracaatın yapıldı ını belirtmi tir. Fırkanın Ankara'daki merkezine müracaat ettiklerini henüz cevap almadıklarını belirten Nezihe Muhiddin, müracaatın sebeplerini açıklarken partide “*kadınların rey ve efkârından istifade edilecek birçok cihetler*” oldu unu vurgulamı , her sahada çalı maya ba layan kadınların fırka içinde de yer alması gerekti ini söylemi tir.³⁵⁵ Haberin devamında Halk Fırkası'nın 13. Mıntika Müfetti i olan Refik smail Bey'in bir açıklamasına yer verilmi tir. Fırka müfetti i fırkaya böyle bir müracaatın olmadı ını ifade etmi , konuya dair ahsi fikrini ise “*kadınların fırka isiyle u ra masını hiç temenni etmem*” sözleri ile bildirmi tir. Refik smail Bey'e göre parti içinde “*içtimai gayeler*” hususunda kadınlar görev alabilir ancak siyaset yapmaları için henüz erkendir, “*kadınların evlerinde me gul edecek isleri kalmaz da böyle umumi meselelerle u ra acak vakit tasarruf ederlerse*”³⁵⁶ böyle bir hak istemeleri do ru olacaktır. Kısacası fırka adına yapılan açıklamada da konu önceki tartı malar gibi ileri tarihlere ertelenmi tir. Ayrıca “*evde yapacak i leri kalmazsa*” sözleri ile kadınların esas faaliyet alanlarının siyasi parti de il evleri oldu unun altı çizilmi tir. Fırkanın yetkili bir a zından gelen böyle bir açıklama kadınların Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde yer alması

Yolu 1925-1927, Yay. Haz. Nevin Yurdsever Ate , Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, stanbul, 2009, s. 64-66; Enver Behnan, “Demokraside Feminizm”, **Kadın Yolu**, 6 A ustos 1341 (1925)'den akt.**Yeni Harflerle Kadın Yolu**, ss. 140-143; “ ntihabata tiraki Müteakib Türk Kadınının Programı”, **Kadın Yolu**, 6 A ustos 1341 (1925)'den akt. **Yeni Harflerle Kadın Yolu**, s. 151-154. Ayrıca bkz. Türkan Erdo an, “Türkiye’de Kadın Hareketinin Örgütlenme Sürecinde Nezihe Muhittin’in Rolü”, **Türk Yurdu**, C.31, S.288, A ustos, 2011, ss.220-226.

³⁵⁴“Kadın Birli i Siyasi Hayata Karı maya Karar Verdi”, **Cumhuriyet**, 6 Kanun-ı sani 1926.

³⁵⁵“Türk Kadınları Siyasi Hayata Atılmalı Mıdır?”, **Cumhuriyet**, 10 Kanun-ı sani 1926.

³⁵⁶“Türk Kadınları Siyasi Hayata Atılmalı Mıdır?”, **Cumhuriyet**, 10 Kanun-ı sani 1926.

noktasında henüz yeterli zemin olamadığını da göstermektedir. Kadınlar Birliği'nin bu girişiminden kısa bir süre sonra 17 Ocak 1926'da Medeni Kanun kabul edilmiş, kadınları eşitlikçi bir platforma taşıma noktasında önemli bir adım atılmıştır. Görülmektedir ki Cumhuriyet Halk Fırkası siyasi haklar konusunun zaman içinde ele alınmasından yana bir tavır sergilerken, devrimci amalarında kadına adım adım haklarını vermiştir. Kadınlar Birliği ise hükümetin tersine bir an önce siyasi haklara kavuşmak için çetle girişimlerde bulunmaya devam etmiştir.

Kadınlar Birliği'nin 1927'de yapılan kongresinde de sık sık kadınların siyasi hayata atılmasının birliğin temel amacı olduğunu vurgulayan Nezihe Muhiddin, Birliğin “*Cemiyet-i Hayriye olmadığını kadın siyasi içtimai haklara malik olması hususunda tekkül etmiş bir cemiyet olduğunu*” söylemesi üzerine kongre salonunda çetle tartışmalar yapılmıştır. Kadınlar Birliği üyelerinden Emin Ali Bey, Nezihe Muhiddin'in bu sözlerine karşılık, kadınların siyasi haklara sahip olmaları için erken olduğunu söyleyerek bu fikre karşı çıkmıştır. Nezihe Muhiddin ise sözlerini, bu hakkı istemediklerini, esas gayelerinin “*kadını siyasi ve iktisadi bir seviyeye çıkarmak*” olduğunu belirterek fikrini savunmaya devam etmiştir.³⁵⁷ Kadınlar Birliği kongresinde yapılan tartışmaların ardından birlik nizamnamesinde siyasi haklarla ilgili olarak “*Kadınlar Birliği, Türk Kadınının içtimai ve siyasi hakları karşısında her türlü mesuliyet ve alaka-i vataniyyesini ispat edecek bir seviyeye erişmesine çalışacaktır*”³⁵⁸ maddesine yer verilmiştir. Bu kongrenin ardından Kadınlar Birliği, komisyon çalışmalarını ile sık sık basında yer almıştır. Birliğin çalışmalarının Halk Fırkası ile ilgili kısmı ise kadınların seçimlerde aday olup seçime katılmaları yönünde olan tartışmalar olmuştur. Kadınlar Birliği'ne üye isimlerin bir kısmı Halk Fırkası adına kadın aday gösterilmesi gereğini vurgulamış; bir kısmı da siyasi hak verilmeden böyle bir girişimde bulunmanın yersiz olacağını fikrini savunmuştur. Sonuçta Nezihe Muhiddin'in de savunduğu “Halk Fırkası adına kadın aday gösterilmesi fikrinde” birleşmiştir. Nezihe Muhiddin konuya dair sorulara cevaben yaptığı konuşmasında; “*nkılâpları doğuran hamlelerdir*” diyerek ulaşılmaya

³⁵⁷“Kadın Birliği'nde: Dün Mutad Münaka alar Yapıldıktan sonra Heyet-i dare ntihip Edildi”, **Cumhuriyet**, 26 Mart 1927.

³⁵⁸“Kadın Birliği'nde: Dün Mutad Münaka alar Yapıldıktan sonra Heyet-i dare ntihip Edildi”, **Cumhuriyet**, 26 Mart 1927.

çalı tıkları hedefe do ru hamleler yaptıklarını, bu hamleler sonucunda kanunların ekillenece ine inandıklarını belirtmi tir.³⁵⁹

Ancak, Anayasa'da seçime katılacak olanların erkek olmaları açıkça belirtildi i için, kadınların seçime katılma iste inde bulunmaları kar ılık görmemi , Halk Partisi müfetti lerinden brahim Tali Bey, konuya dair bir gazetecinin sorusuna cevaben söyledi i “*Kadınların seçime katılmaları meselesi henüz olgunla mamı bir meseledir*” sözleri ile CHP'nin tavrını ortaya koymu tur.³⁶⁰ Bunun üzerine en azından kadın haklarını savunacak bir ki inin CHP'den milletvekili seçilmesini isteyen Kadınlar Birli i stanbul Vilayeti Hukuk leri Müdürü Kenan Bey'in “*feminist oldu u için*” kadınlar adına milletvekili seçilmesini Halk Partisi'nden ricaya karar vermi tir.³⁶¹

17 Haziran 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Kadınlar Birli i'nin “*siyasi cereyanlara kendilerini kaptırmakla*” acele ettikleri; kadınlık konusunda vücuda gelecek olan bir inkılâp ile feminizm hareketini kuvvetlendirmelerinin siyasi konulardaki amaçlarına giden yolda daha do al sonuçlar do uraca ı yazılmış tır.³⁶² Aynı do rultuda bir ba ka haber de 19 Haziran 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Kadınların Milletvekilli i Te ebbüsü Suya Dü üyor*” ba lı ı ile verilmi tir. Haberde Kadınlar Birli i'nin konu ile ilgili ısrarcı tavrı ele tirilmi , ilerleyen yıllarda CHP'den milletvekili olacak olan Nakiye (Elgün) Hanım'ın “*Niçin kadın milletvekili namzedi göstermiyoruz? Çünkü kanun müsait de ildir. O halde, bizim de henüz vaktimiz gelmemi tir. Hükümetimiz imdiye kadar kadınlı ımızın layık oldu u her türlü hukuku vermi tir, hatta fazlasıyla*”³⁶³ sözlerine yer verilmi tir. Aslında her iki tarafta da çıkan haberlerden açıkça görülmektedir ki kadınların siyasette ya da geç yer alaca ı a ikârdır. Ancak bu konunun zamanı gelince hükümet tarafından verilmesi ile kadınların olu turdu u birlik tarafından bu hakkın alınması konusunda ayrıla a dü ülmü tür. Hükümet zamanı gelince verilecek bu hak için acele edilmemesi fikrindeyken, Kadınlar Birli i üyelerinden bir kısmı bu hakkın istenme ve alınma zamanının geldi ini dü ünmektedir. Sonuçta olaylar Kadınlar Birli i'nde

³⁵⁹“Kadın Birli i ve Mebusluk”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1927.

³⁶⁰Ta kıran, **a.g.e.**, s.124.

³⁶¹Ta kıran, **a.g.e.**, s.124.

³⁶²**Cumhuriyet**, 17 Haziran 1927.

³⁶³“Kadınların Milletvekilli i Te ebbüsü Suya Dü üyor”, **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1927.

hükümet ile aynı yönde dü ünenlerin istedi i gibi ekillenmi ; Kadınlar Birli i ise yönetiminin de i mesine kadar gidecek olan bir karma a sürecine girmi tir.³⁶⁴

in özü Medeni Kanun'un verdi i hakların toplumda kabulünün hemen pe inden sergilenen bu kararlı tavır, dönemin yöneticileri arasında pek de olumlu etki yaratmamı tir. Nitekim kısa süre sonra Nezihe Muhiddin, hakkında açılan yolsuzluk iddiasına dayanan dava ile u ra ırken bir anlamda bu i lerle fazla ilgilenememi ve pe i sıra da -davada aklanmı olmasına ra men- Kadınlar Birli i reisli inden ayrılmı tir. Kadınlar ile ilgili konularda özellikle de siyasi hak isteme noktasında en uçta denilebilecek ki inin hakkında açılan bir dava sonucu suçlanması ve bu i lerden el çekmesi Mustafa Kemal ba ta olmak üzere dönemin siyasi ortamı ile ilgili u fikri sorgulamaya neden olmu tur. Acaba “kadınlara tanınan haklar” gerçekten kadınlar bu i te yer almalı diye mi verilmi tir yoksa bir modernle me projesi içerisindeki bir madde olarak sırası gelmeden gerçeikle tirilemeyecek bir olgu olarak mı kabul edilmi tir. üphesiz ki Mustafa Kemal, Türk modernle mesini gerçeikle tirirken kaldırılan eski kurumlar, verilen yeni haklar açısından bir sıra takip etmi belli bir program dâhilinde bu i leri gerçeikle tirmi tir. Bu noktada kadınlara hak verme konusu da zamanı gelince, toplum hazır olunca yapılacak i lerden biridir. Önceden atılan adımların modernle meyi tasarlayan ki i tarafından zamanı gelince yapılması için ertelenmesi çok da ola andı ı de ildir.

Kadınlar Birli i ile ilgili hararetili olayların ya andı ı günlerde TBMM'de de yine kadınlar ile ilgili konular tartı lmaktadır. Müdafaa-i Milliye Encümeninin Tadili Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'nun görü üldü ü 21 Haziran 1927 tarihli “Yetmi Dokuzuncu nikat”ta Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey kadınların mebuslu u konusuna de inmi ve konuya askerlik meselesini de ba layarak ba ka

³⁶⁴Nezihe Muhittin Hanım hakkında çıkan yolsuzluk iddiası sonucunda hâkim önüne çıkmı , en nihayetinde Kadınlar Birli i reisli ini bırakmak zorunda kalmı tir. 1927 yılının son altı ayında gazetelerde konuya ili kin pek çok habere yer verilmi tir. “Kadın Birli i'nde Kat'i Bir Tasfiye Yapılıyor”, **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1927; “Kadın Birli i'nin Tefti i”, **Milliyet**, 11 Eylül 1927; “Kadın Birli i, Nezihe Muhittin Hakkındaki Evrak Mahkemeye Verildi”, **Milliyet**, 23 Eylül 1927; “Türk Kadınları: Bugün Türk Oca nda Toplanarak Yeni Bir Reis ve Heyet-i dare ntihap Edecekler”, **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1927; “Kadınlar Gürültülü Bir Kongre Akit Ettiler”, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1927; “Kadınlar Nihayet Nezihe Hanımdan Ayrıldı”, **Milliyet**, 27 Eylül 1927; “Kadın Birli i'nde, Nezihe Muhittin Hanımın Birlikten hracına Karar Verildi”, **Cumhuriyet**, 4 Te rin-i Evvel 1927. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zihnio lu, **a.g.e.**, ss.234-249.

bir noktaya da ta ımı tır. Kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkına sahip olması fikrini tasvip etti ini belirten Hakkı Tarık Bey, “*mebus olmak, mebusluk intihabına i tirak etmek vatanî bir mesele ise, memleketin müdafaasına i tirak etmek de öyle bir hak, öyle bir vazifedir*” sözleri ile kadınların da askerlik görevi yapması ile ilgili bir tartışma zemini yaratmış tır.³⁶⁵ Bu sözlerde, kadınların mebusluk konusundaki ısrarlara karşı bir misilleme mi vardır yoksa mebus olsunlar ama askeri konularda da erkeklere destek olsunlar tarzı bir tutum mu izlenmiştir, yoruma açıktır. Nitekim konuyu de erlendirme açısından farklı görüşler ortaya atılmış tır. Milli Savunma Bakanı Recep Bey, Hakkı Tarık Bey’e hak verir destekler yönünde bir konuşma yaparken Yunus Nadi Bey, kadınların askerlik ile ilgili hususlarda zaten gerekli olduğu zaman müdahil olduğunu belirten görüş bildirmiştir. Bu noktada Hakkı Tarık Bey konuşmasının yanlış anlaşılmasına dair bir düzeltme yapmak durumunda kalmıştır. Hakkı Tarık Bey’in bu konuşması üzerine, Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey de demokrasilerin daha da ilerlemesi ile kadınların bu haklara sahip olabileceğini, ancak o tarihte henüz bu mertebeye ulaşamadığını belirtmiştir.³⁶⁶

Siyasi hakları istemek kadar askeri mükellefiyetlerde de kadınların erkeklerle aynı şartlarda olmaları konusu bir anlamda siyasi hak isteyen kadınlara karşı askerlik mevzusunu ileri sürerek karşı atak yapmak anlamını taşımaktadır. Bu noktada Yunus Nadi Bey, kadınlara karşı takınılan bu tutumu eleştirmiş, bir başka deyişle kadınlardan yana bir anlayışı ortaya koymuştur. Menteciler Milletvekili Yunus Bey’e göre, “*Mükellefiyeti Askeriye Kanunu mevzubahis olurken, kadınların intihabını, hiç müinasebeti olmayan bu meselede mevzubahis etmek, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden kadınlıca ve Türk kadınlığının hukukuna taarruz etmek manasını*” taşımaktadır ve yersizdir. Kaldı ki Türk kadını yeri geldiğinde cephede askeri vazife görmekten de çekinmemiştir.³⁶⁷ Yunus Nadi Bey’in alkışlarla kesilen konuşması ile kadınların hem Kurtuluş Savaşı sırasında gösterdiği üstün gayrete hem de analık vasfına vurgu yapılmış, askeri mükellefiyetlerinin olması yönünde yapılan konuşmaların gereksizliğinden bahsedilmiştir. Yunus Nadi bu konuşmasında Mustafa Kemal’in savaş sonrası dönemde kadınlara ilkin yaptığı tüm

³⁶⁵TBMMZC, D.II, C.33, .S.IV, (Yetmiş Dokuzuncu nikaat-21.6.1927), s.385.

³⁶⁶TBMMZC, D.II, C.33, .S.IV, (Yetmiş Dokuzuncu nikaat-21.6.1927), s.385.

³⁶⁷TBMMZC, D.II, C.33, .S.IV, (Yetmiş Dokuzuncu nikaat-21.6.1927), s.385-386.

konu maldaki gibi kadınlardan sava ta gösterdi i hizmeti takdir etmi ve analık vasfının üstünlü ünü belirterek kadınları övmü tür. Konu masının meclis sıralarından yo un alkı almasında bu yöntemin de etkisi oldu u üphesizdir. Yunus Nadi'ye cevaben, konuyu ortaya atan Hakkı Tarık Bey yanlı anla ıldı ını kadınlardan aleyhine bir ey söylemedi ini sadece “Acaba bu birinci maddenin tanzimi sırasında kadınlardan askerlik sahasında herhangi bir vazife tespit edilmi midir?” sorusunun cevabını ö renmeye çalı tı ını belirtmi tir.³⁶⁸ Hakkı Tarık Bey'in bu konu masının ardından Ergani Milletvekili Kazım Vehbi Bey'in Yunus Nadi'yi hedef alan “Gazetecilik namına muvaffakiyet” sözleri ile konu kapanır.³⁶⁹ Görülmektedir ki 1927 yılına gelinmesine ra men kadın içerikli konu malar Meclis gündeminde yer aldı ı zaman konunun yanlı anla ılması, milletvekilleri arasında çe itli kutupla malara yol açması gibi durumlar hala görülmektedir. Konu Meclis içerisinde tüm hassasiyetini korumaya devam ederken, 1927 yılı sonbaharı Kadınlar Birli i'nin içinde ya anılan sarsıntılar nedeni ile kadınlara verilmesi istenilen siyasi haklardan çok birlik içindeki sıkıntılarının tartı ılması ile geçmi tir. De i en yönetim ile birlikte kadınlara dair hak arayı nda bir sakinlik dönemine giren birlik, hükümet ile paralel bir anlayı a sahip politika izlemeye ba lar. Bir anlamda geri planda kalır. Nitekim siyasi hakların alınmasının ardından kısa bir süre sonra birlik misyonunu tamamladı ı gerekçesi ile kapatılmı tir.³⁷⁰

³⁶⁸TBMMZC, D.II, C.33, .S.IV, (Yetmi Dokuzuncu nikat-21.6.1927), s.386.

³⁶⁹TBMMZC, D.II, C.33, .S.IV, (Yetmi Dokuzuncu nikat-21.6.1927), s.386.

³⁷⁰Zihnio lu, a.g.e., ss.249-256.

II. BÖLÜM

KADINLARA VER LEN LK S YAS HAKLAR VE BU HAKLARI KULLANAN LK CHP'L KADINLAR

A. Medeni Kanun'un Kabulü

Mustafa Kemal'in pek çok kez dile getirdi i hukuk sistemini ça da la tırma³⁷¹ çalı maları 20 Nisan 1924'de kabul edilen yeni anayasa ile birlikte yeni bir döneme girmi tir. Bu tarihten sonra ise Türk Hukuk sistemi zaman içerisinde yapılan eklemelerle daha da modern hale getirilmeye çalı ılmı tur. Örne in 10 Nisan 1928'de Anayasa'dan devletin dininin slam oldu u ibaresi kaldırılmı , 1930'lu yıllarda kadınlara siyasal haklar veren bazı kanunlar çıkarılmı , çok partili hayata geçi sürecinde de bazı de i ikliklere gidilmi tir. Ancak hiç üphe yok ki bu süreçte hukuk inkılâbında atılan en önemli adımlardan bir tanesi de medeni hukuk alanında yapılanlar olmu tur. nsanlar arasında her türlü ili kinin düzenlenmesi olarak genel bir çerçeve içine alınabilecek olan “Medeni Kanun” aile hayatının düzenlenmesi, miras konusunda e itlikçi bir tavır takınılması gibi pek çok revizyonu beraberinde getirmi tir. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan Mecelle'nin medeni hukuk açısından yetersiz kalması tamamen modern yeni bir medeni kanun yapılmasının en önemli nedenlerinden biri olmu tur. Bu amaçla 1924'te olu turulan komisyon ile yeni bir medeni kanun hazırlanması için çalı malara ba lanmı tur. Ancak yeni bir medeni kanunun sıfırdan hazırlanması, uzun sürece i için yabancı bir ülkenin medeni hukukunun model alınması fikri benimsenmi tir. Zihniyet açısından da uygunlu u göz önünde bulundurularak sviçre medeni kanunu Türkçeye çevrilmi ve 17 ubat 1926'da TBMM'de yapılan görü meler sonucu kabul edilmi tir.³⁷² 4 Nisan 1926'da Resmi Gazete'de yayınlanarak³⁷³ ve 4 Ekim 1926'da da resmen yürürlü e giren Medeni Kanun'un en önemli noktalarından biri kadınlar ile ilgili getirdi i e itlikçi zihniyet olmu tur. Erkeklerle konulan tek e lilik sınırlaması, kadınlara tanınan bo anma hakkı, mirasın payla ılması sırasında kadın ve erke in

³⁷¹TBMMZC, D.II, C.7, .S.2, (Birinci çtım-01.03.1340), ss.3-6; Mahmut (Siirt Mebusu), “Gazi ve nkılâp”, *Milliyet*, 4 Kanun-ı evvel 1929.

³⁷²“Medeni Kanun: Bir Dönüm Noktası”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Yapı Kredi yay., stanbul, 2002, s. 81.

³⁷³*Resmi Ceride*, 4 Nisan 1926.

e it pay alması, mahkemelerde ahitlik konusunda e itli in sa lanması gibi pek çok hususta kadın erkek e it hale getirilmi tir.³⁷⁴

“*Türk aile hayatını ve toplum içinde ailenin i gal etti i mevkii, hak ve vecibeleri, yepyeni bir anlayı içinde düzenlemekte*”³⁷⁵ olan Medeni Kanun’un görü meleri sırasında Meclis içerisinde pek çok tartı malar ya anmı tır. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey Medeni Kanun’un kabul edildi i 17 ubat 1926 tarihinde yaptı ı konu mada Türk tarihinin, “*en hazin siması*” olarak niteledi i Türk kadınının Medeni Kanun ile hak etti i mevkiiye yükseldi ini belirtmi tir.³⁷⁶ Mente e Milletvekili ve Mazbata Muharriri ükrü Kaya Bey de aynı içtimada yalnızca Medeni Kanun’u açıklayıcı de il aynı zamanda “kadın” ve “aile” nin önemini vurgulayan bir konu ma yapmı , “*Türk kadınının fazileti artık bu müsavatsızlıkları izale etmek zamanını çok geçirmi tir*”³⁷⁷ diyerek kadına e itlikçi haklar verilmesi noktasında geç bile kalındı nı belirtmi tir. ükrü Kaya’nın konu masında vurguladı ı bir di er önemli nokta da, sviçre’den alınan Medeni Kanun’un harfiyen uygulanması yani Türkiye’de Avrupa hukukunun kullanılıyor olması hususudur. ükrü Kaya’nın övünç ile anlattı ı bu durum sonraki yıllarda bazı ele tirilerin hareket noktası olarak kullanılmı , tutucu Katolik ilkelerin etkisi altında yazılan sviçre Kanunu’nun o dönemin en modern yasası olmadı ı savunulmu tur.³⁷⁸ Medeni Kanun’a yapılan bir di er ele tiri de kanunun bazı maddeleri ile “*erke in kadın üzerindeki hâkimiyetinin devamı sa lanmı*” olmasıdır. Örne in; Medeni Kanun’un 152. Maddesinde yer alan “*Koca, birli in reisidir. Evin intihabı, karı ve çocukların*

³⁷⁴ **Resmi Ceride**, 4 Nisan 1926; Bahir Mazhar Erüreten, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, stanbul, 1999, s.101; Zehra Arat, “Kemalizm ve Türk Kadını”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı yay., stanbul, 1998, s. 56; Emel Do ramacı, **Atatürk’ten Günümüze Sosyal De i mede Türk Kadını**, AAM, Ankara, 1993, s. 21-22; Mahmut Golo lu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2009, s.193-194; Süleyman nan, **Atatürk Döneminin Entelektüel Bir Politikacısı Necip Ali Küçüküka**, AAM, Ankara, 2013, s.79.

³⁷⁵ Avni Do an, **Kurtulu , Kurulu ve Sonrası**, Dünya yay, stanbul, 1964, s.178.

³⁷⁶ **TBMMZC**, D.II, C.22, .S.III, (Elli Yedinci çtima-17.2.1926), s.230.

³⁷⁷ **TBMMZC**, D.II, C.22, .S.III, (Elli Yedinci çtima-17.2.1926), s.231.

³⁷⁸ Arat, **a.g.m.**, s. 56; Tennur Koyuncuo lu, “Medeni Kanun ve Kadın Hakları”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı yay., stanbul, 1998, ss. 58-63.

münasib veçhle ia esi ona aiddir” ve 154. Maddesindeki “*Birli i koca temsil eder*” gibi cümleler ile evlilikteki erkek egemenli inin bir anlamda altı çizilmi tir.³⁷⁹

Sonuç itibarı ile Medeni Kanun’un kabulü ile çok e lilik yasaklanmı , kadına e seçiminde, bo anmada ve çocukların velayetinde, miras payla ımında e it haklar tanınmı , böylece toplumsal hayatın slam eriatına göre düzenlenmesi anlayı mının ortadan kalkması yolunda büyük bir adım atılmı tir.³⁸⁰ Hukuk kar ısında e itlik kazanan kadınlar, siyasi konularda da “e it” olma yolunda ilerlemeye devam etmi lerdir.

B. Kadınlara Belediye Seçimlerine Katılma Hakkının Verilmesi

Medeni Kanun’un kabulünün ardından basında kadınların siyasi haklarını almasına dair çıkan haberlerde artı olmu tur. Dönemin ünlü yazarları kadınların siyasi sahada haklarına ula ması yolunda yazdıkları ile ortamı bir anlamda yönlendirmi lerdir. Örne in 1927 yılında Ahmet Rasim Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde “*Kadınlar Hukuku*” adlı makalesinde “*kadınların hakk-ı mebusatının*” Te kilat-ı Esasiye’de “*sükût ile geçi tirilmi*”³⁸¹ olmasının bu haktan vazgeçildi i manasına gelmedi ini belirtmi , “*bakalım gelecekte nasıl çözülecek*” sözleri ile konunun çözümüne dair beklentisini vurgulamı tir. Dönemin kadınları kadar aydınları tarafından da çözümleri beklenen kadınların siyasi hakları mevzusu 1929 yılına gelindi inde Meclis sıralarında resmen ele alınmaya ba lanmı tir. Bu durum dönemin basın organlarında geni yer bulmu tur. 1929 yılından itibaren sık sık

³⁷⁹ **Resmi Ceride**, 4 Nisan 1926; Arat, **a.g.m.**, s. 56; Do ramacı, **a.g.e.**, s. 21-22. Medeni Kanun’un e itlik konusunda ele tirildi i bazı noktalar olmu tur. Örne in kadınlara birçok hak tanıyan kanun “*kocayı evin reisi ilan ederek, anla mazlık halinde çocukların velayetini babaya vererek, kadının dı arıda çalı masını kocanın iznine ba layarak ve ailenin temsil hakkını birincil derecede kocaya vererek evlilik içi ili kilerde erkek egemenli ini muhafaza etmi tir. Bazı ara tirmacılara göre yeni rejim açısından bu yasanın en büyük ba arısı aile kurumu üzerinde devlet kontrolünün sa lanmı olmasındır. Bununla birlikte bu ve benzeri Kemalist reformlarla laiklik ilkesi gere ince slam ataerkilli i ortadan kaldırılırken, Batı ataerkilli i önerilerek ya amın yeniden düzenlenmesine giri ilmi oldu unun da altı çizilmektedir. Ancak aile içi ili kilerde erke in egemenli inin ve cinsiyete dayalı i bölümünün slam ataerkil de erlerle çeli medi i, tersine büyük ölçüde örtü tü ü göz önünde bulundurulursa, Cumhuriyet’in kurulu döneminde dinsel ö retiyle beslenen yaygın toplumsal cinsiyet de erlerine en temelden kar ı çıkılmamı oldu una da i aret edilmelidir.” Saktanber, **a.g.m.**,s.326.*

³⁸⁰ Sadri Etem (Ertem), **Türk nkılabının Karakterleri**, Kaynak yay., 2.basım, stanbul, 2007, s. 72; Sadi Irmak, **Atatürk Bir Ça ’ın Açılı ı**, nkılap yay., stanbul, 1984, s. 233; Kandiyoti, **a.g.e.**, s. 107.

³⁸¹ Ahmet Rasim, “Kadınlar Hukuku”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Haziran 1927.

basında çalı ma hayatına atılan kadınlardan, uluslar arası platformlarda toplanan kadın kongrelerinden ve kadınlara siyasi haklar verme konusundaki tartışılardan bahsedilmiştir. Tüm bu tartışılaların yanı sıra Kadınlar Birli i'nde yayınlanan çalkantıların da yankıları da gazete sayfalarında yer bulmaya devam etmiştir. Kadınlar Birli i reisliğinden ayrılan Nezihe Muhiddin yeni yönetimi³⁸², hükümeti eleştirir beyanatlar vermeyi sürdürmü³⁸³, eleştirilerin muhatapları da yine gazete sütunlarında yer alan geniş açıklamalarla Nezihe Muhittin Hanım'a karşılık vermişlerdir.³⁸⁴

Öte yandan kadınlara tanınması istenilen seçme seçilme hakkına dair haberlere gazeteler sütunlarında yer vermeye bir yıl öncesinden başlamıştır. Bu haberlerden en önemlilerinden biri de 1929 Tazimat Pa'nın Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kaldırılması vesilesiyle verdiği konuşma ve bu konuşmada geçen Türk kadınına dair sözlerdir. 1929 Tazimat Pa'nın 4 Mart 1929 tarihli Meclis toplantısında son dört yılda

³⁸²Nezihe Muhiddin ile ilgili yolsuzluk davasının açılmasının ardından Kadınlar Birli i içerisindeki muhalif grup birliğinin bu tartışılardan zarar gördü ünü ileri sürerek 26 Eylül 1927 tarihinde Türk Ocakları'nda olağanüstü bir kongre tertip etmişlerdir. Nezihe Muhiddin yeni bir heyet-i idare seçmek için toplanan kongrenin bir idare heyeti var olmasını için toplanmasının yasal olmadığını savunmuş ve kongreye katılmamı, ayrıca bu kongre bitmeden de istifa etmeyeceğini açıklamıştır. Nezihe Muhiddin'in muhalefetine rağmen toplanan kongrede Kadınlar Birli i içerisinde yeni bir heyet-i idare seçilir. Kongre'de Nezihe Muhiddin'i destekleyen bir kişinin kongrenin usulsüz olduğunu söylemesi üzerine Kongre Başkanı Latife Bekir Hanım'ın Birlik mühürlü olduğunu için herhangi bir idare heyeti olmadığını, yeni bir heyet-i idare seçmek için bu kongrenin Vali Süleyman Sami Bey'in emriyle toplandığını söylemesi dikkat çekicidir. Kongrede Latife Bekir (Çeyrekbaşı), Saime (Eraslan), Sadiyye Faize, Reide, Safiye Ali, Aliye Esad, Rana Saniyaver, Pakize, Kıymet, Mediha Fazlı. Heyet-i Merkeziye: Efzayi Yusuf, Mediha, Nigar, Sadiyye, Sabiha Zekeriya (Sertel), Samiha Kemal, Mutahhara, Hamiyet, Dürdane, Hüsnüye Muhtar, Laima Refik, Zeynep, Hüsnüye, Bediye, Seniha, Emine Semiyeye, Hayriye Salim, Hüsnüye Abdurrahman, Seyyime b. İbrahim isimlerinden oluşan yeni idare heyeti seçilmiştir. "Kadınlar Gürültülü Bir Kongre Akit Ettiler", **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1927; "Kadınlar Nihayet Nezihe Hanımdan Ayrıldı", **Milliyet**, 27 Eylül 1927.

³⁸³Nezihe Muhiddin'in yaptığı suçlamaları **Milliyet** gazetesi iki madde altında toplamıştır. Birincisi Nezihe Muhiddin Hanım'ın belediye intihabına kadınların katılması konusundaki fikri ilk ortaya atan olmasıyla ilgilidir. İkincisi de kadınların polis olabilmeleriyle ilgili husustadır. "Nezihe Muhiddin Hanımın İddiaları Birlikte Bir Bomba Gibi Patladı. Birlik Mahafilinde Bu İddialara Ne Cevaplar Veriyor?", **Milliyet**, 26 Eylül 1929.

³⁸⁴Saime Server Hanım'ın **Milliyet**'te yayınlanan Nezihe Muhiddin Hanım'a cevabı: "...Nezihe Hanım ortada hiçbir sebep yokken Belediye intihabatına iştirak hakkının birlik idare heyeti tarafından temin edilmediğini söylüyor. Zannederim ki birlik heyeti idaresinden hiç kimse çıkıp da: "-Bu hakkı biz teslim ettirdik, bu şeref bize aittir" demedi. Bu halde bu damdan düşer gibi iddianın manası ne? Eğer birliğin başında Nezihe Hanım kendi olsaydı siz gürültününün nasıl koparılacağını, muhayyal şerefi paylaşmak için ortalığın nasıl vevaleye verileceğini görecektiniz. Çok ayarı esefdir ki Türk kadını nasıl oldu da bu büyük muvaffakiyetten sonra, henüz sevinçler durulmadan, ilk dedikodu hatvesi bu şerefi benimsemek isteyen sabık birlik reisesi tarafından atılıyor..." "Nezihe Muhiddin Hanımın İddiaları Birlikte Bir Bomba Gibi Patladı. Birlik Mahafilinde Bu İddialara Ne Cevaplar Veriyor?", **Milliyet**, 26 Eylül 1929.

yapılanların yüz yılda yapılamayacak kadar zor oldu unu belirterek Türk kadınının da “*içtimai esaretten*” bu zaman zarfında kurtuldu unu anlatmış tır.³⁸⁵ smet Pa a'nın Takrir-i Sükûn'un kaldırılmasına dair konu masının ardından aynı ay içerisinde kadınların belediye seçimlerine katılmasına dair kanun tasarısının Meclis'e gönderildi i haberi gazete sayfalarındaki yerini almış tır. “*Kadınlara ntihap Hakkı Veriliyor*” başlıklı haber; konuyu, “*Ankara'dan gelen telgrafnamelere göre Belediyeler te kilatı layihası M. Meclisine tevdi edilmiş tir. Bu layiha mucibince belediye intihabatında 18 ya ından yukarı kadınlara intihap hakkı verilecektir*” sözleriyle aktarmış tır.³⁸⁶ Ancak bu haberin hemen ertesi günü Kadınların belediye seçimlerine katılmalarına dair layihada herhangi bir madde olmadığı belirtilmiş tir. Ortaya çıkan karışıklık a karışık Vali Vekili Muhittin Bey “*Yeni belediyeler te kilatı kanunu da layiha halindedir. Esasen benim bildi im layihada kadınlara ait rey meselesi hakkında bir madde yoktur*” sözleri ile açıklık getirmiş tir. Cumhuriyet Halk Fırkası müfetti ş i Hakkı İnasi Pa a da kanun layihasında kadınlara intihap hakkı verilece ine dair bir kayıt olmadığını, yalnız erkek seçmenlerden bahsedildi ini bildirmiş tir.³⁸⁷ Aynı konuda Afet nan da Medeni Bilgiler adlı kitabında; 20 Mart 1929 tarihinde Ba vekil smet (nönü) imzasıyla hükümet teklifi olarak B. M. Meclisi'ne yazılan, 06 Mart 1929 tarihli Belediye kanunu layihasını takdim eden tezkerede kadınların rey verme meselesinin teklif edilmedi ini belirtmiş tir.³⁸⁸

Kadınların Belediye intihabatına katılmasına ili kin haberde Kadınlar Birli ş i'nin yeni reisesi Latife Bekir Hanım “*bu hak ancak bir sene sonra verilebilir*” diyerek belki de konuya ili kin en isabetli tahmini yapmış tır.³⁸⁹ Kadınların belediye seçimlerine katılmasına dair bir hakkın kabulü fikri bile kadınlar arasında heyecan yaratırken, bazı doktorların bu gibi konularda kadınların sa lık açısından yetersiz

³⁸⁵ TBMMZC, D.3, C.9, .S.2, (Kırkinci nikat-4.III.1929), s.20; **Milliyet**, 5 Mart 1929; Mahmut (Siirt Mebusu), “ smet Pa a'nın Nutku”, **Milliyet**, 7 Mart 1929.

³⁸⁶ **Milliyet**, 25 Mart 1929; “Türk Kadınına Seçme Seçilme Hakkı Veriliyor”, **kdam**, 25 Mart 1929'dan akt. Zübeyde Terzio lu, **Türk Kadını Siyaset Sahnesinde 1930-1935**, Giza yay., istanbul, 2010, s. 18.

³⁸⁷ **Milliyet**, 26 Mart 1929.

³⁸⁸ Afet nan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.4.

³⁸⁹ Kadınlar Birli ş i'nin kadınların belediye seçimlerine katılması fikrini destek için bir miting düzenleyeceklerine dair söylentiler ve bu söylentilere ili kin valinin verdi i cevap için bkz. “Kadınlar- ntihap Hakkını Alacaklar mı?-Vali Bey Ne Diyor?”, **Milliyet**, 27 Mart 1929.

kalace ma dair fikirler ileri sürdükleri görülmektedir. 1929 Türkiyesi açısından de erlendirildi inde modernle me yolunda hala bazı zihinlerin eski, tutucu bakı açısından ayrılmadıklarının da ispatı niteli inde olan bu görü e göre, kadın tibben “*bu gibi i lerle me gul olacak kabiliyeti haiz*” bulunmamaktadır ve kadınların “*yalnız iyi bir anne ve zevce olmaları lazım*” gelmektedir.³⁹⁰

Kadınlara belediye seçimlerinde verilecek intihap hakkına dair haberler, çalı malar 1929 yılı boyunca defalarca basında yer almı tır. Kadınlar Birli i'nin yurtdı ndan getirtti i nizamname örneklerini inceleyerek konuya ait fikirler geli tirmesi³⁹¹, kadınların i hayatına atılması gibi haberler ba ı çekmi tir. Bu haberler i hayatında erkeklere rakip olan kadınların siyaset sahnesinde de yer almalarına kısa süre kaldı mın da bir anlamda ispatı olmu tur. hayatına katılan kadın avukatlar³⁹², doktorluk mesle inde erkeklerle rekabet gösteren kadınlar³⁹³, okullardaki, üniversitelerdeki kız ö renci sayısının gitgide artması ve bunun basında yer alması bir anlamda kamuoyunu kadınları her sahada görmeye hazırlamı tır.³⁹⁴

1930 yılı ba larında da yurt dı nda “*Union*” adlı bir gazeteye verdi i demeçte smet nönü kadınlara ili kin söyledi i sözleri ile iktisadi hayatta en ba ta müsriflikten kaçarak ve yerli malı kullanarak yer almalarını destekleyen bir demeç vermi ; tüm dünyada Türk kadınının Türkiye'nin iktisadi alandaki mücadelesinde de ta ıdı ı büyük rolü duyurmu tur.³⁹⁵

³⁹⁰ **Milliyet**, 26 Mart 1929.

³⁹¹ “*ntihap Hakkı-Kadın Birli i Avrupa'dan Getirtti i Nizamnameleri Tatbike Ba ladı*” **Milliyet**, 1 Nisan 1929.

³⁹² “*Kadınlarımız-Altıncı Kadın Avukat da e Ba ladı*”, **Milliyet**, 2 Nisan 1929. Kadınların i hayatında oldu una dair ba ka haberler de yayınlanmı tır. Örne in; ilk kadın tren makinistinin çalı maya ba ladı na dair haber “*son zamanlarda kadınlar her i le me gul olmaya ba lamı lardır*” cümlesiyle halka duyurulmu tur. “*Kadınlar imendüfer Makinistli i de Yapmaya Ba ladılar*”, **Ak am**, 29 Mart 1929.

³⁹³ “*Türk Kadını stikbalin Çok Kuvvetli Ve Mühim Bir Unsuru Olmaya Hazırlanıyor*”, **Milliyet**, 10 Nisan 1929.

³⁹⁴ **Milliyet**, 10 Nisan 1929; “*Hayatında Kadın*”, **Milliyet**, 5 Mayıs 1929.

³⁹⁵ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00.166.153.7.3, (18 Mart 1930). Yerli malı giyilmesi ile ilgili olarak Milli tasarruf ve ktisat Cemiyeti'nin Halk Fırkası müfetti lik merkezinde toplanması ve bu toplantıda kadınlar ile ilgili konu maların da yapılması nönü'nün yabancı basına yaptı ı açıklamalarla benzerlik gösterir. Ocak 1930'da yapılan görü melerde alınan sonuçlar ve yapılması gereken i ler dünyaya duyurulmu tur. Yerli malını özendirme ve tasarruf etme maksatlı toplantıların CHF merkezinde yapılması ve kadınların bu toplantılara gerek konu macı gerek de dinleyici olarak katılmaları sa lanmı tır. İlk toplantıda, cemiyet idare heyetinden Nakiye Hanım yerli mallar hakkında konu ma yapmı tır. Fırka ocak ve nahiyeleri de, aynı maksatla içtimalar tertip etmi lerdir. “*Yerli Mal Giyilecek-Tasarruf Cemiyeti Faaliyete Geçti*”, **Milliyet**, 4 Kânunusani 1929.

Kadınlara verilmesi tartışılan intihap hakkı pek çok haber içerisinde; yurtdışındaki örneklerle desteklenmeye çalışılarak, konunun faydaları zararları belirtilerek aktarılmıştır.³⁹⁶ Konu tıp doktorları³⁹⁷, siyaset adamları, dönemin önemli yazar ve aydınları tarafından gazete sütunlarında çok yönlü olarak ele alınmış, yorumlanmıştır.³⁹⁸

Yaklaşık olarak bir yıl öncesinden basında sıkça yer verilmeye başlanılan kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilmesine dair haberlerin nihayete başlandı. Birinci elbette ki Büyük Millet Meclisi olmuştur. 20 Mart 1930 tarihli Meclis görüşmesinde, Dâhiliye Vekili Ükrü Kaya, Belediye Kanunu'ndaki değişikliklerin kadınlar ile ilgili kısmını layihanın en önemli noktalarından biri olarak anlatmıştır. Bu layiha ile, *“Türk kadınının Türk erke ile zaten müsavî olan ereflî hakkını belediye idarelerinde de tamamile tayin”* edilmesinin gerçekleşeceğini belirten Ükrü Kaya tebliğ meclislerde kadınların hak ettikleri yerlerde olacaklarını beyan etmiştir.³⁹⁹ Ükrü Kaya bu konuyu ması ile hem modernleşme konusundaki çalışmalara dikkat çekmiş hem de ilerleyen yıllarda kadınlarla ilgili diğer hakların da verileceğine dair sinyaller vermiştir. Dâhiliye Vekili'nin ardından söz alan Ahoğlu Ahmet de benzer yönde bir konuşma yapacak, *“kadınlarımızın bu müesseselere itirakinden, ailemum müesseselere itiraklerinden yine erkekler önünde terbiyetkâr birer uzuv olacaklarına hiç şüphelenmiyorum”* sözleri ile kadınların siyasi hayata atılmaları noktasında Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri takındığı destekçi tavrını sürdürecektir.⁴⁰⁰

³⁹⁶ İngiltere'de 24 yaşında genç bir kızın mebus seçildiği duyuruluyordu. **Akşam**, 29 Mart 1929; “İngiltere'de intihap Faaliyeti”, **Milliyet**, 7 Mayıs 1929.

³⁹⁷ **Akşam** gazetesi Doktor Tefik Remzi Bey'e kadınlara intihap hakkı verilmesiyle ilgili fikirleri sorulmuş, tabii hiçbir eksiklik olmadığını cevabını almıştır. “Tefik Remzi Bey Kadınların Intihap Hakkını Erkeklerden İyi Kullanacaklarını Beyan Ediyor”, **Akşam**, 31 Mart 1929.

³⁹⁸ Örneğin, Edirne Milletvekili Zeki Mesut gazetede yayınlanan bir makalesiyle kadınlara tanınacak olan intihap hakkını desteklediğini açıklamıştır. Zeki Mesut, “Kadınların Intihap Hakkı”, **Milliyet**, 16 Nisan 1929. Ayrıca bir başka örnek olarak Meclis Reisi Kazım (Özalp) Paşa da kadınların belediye seçimlerine katılması meselesi ile ilgili; *“Kadınların belediye intihabına rey vermek suretiyle itirak etmelerine ahsen taraftarım”* sözlerini sarfetmiştir. **Milliyet**, 8 Mayıs 1929.

³⁹⁹ **TBMMZC**, D.3, C.17, .3, (Otuz Yedinci Nispet-20.III.1930), s.24; **Ükrü Kaya, Sözleri-Yazıları 1927-1937**, Der. Ekrem Ergüven, I. Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1937, ss.37-46.

⁴⁰⁰ **TBMMZC**, D.3, C.17, .3, (Otuz Yedinci Nispet-20.III.1930), s.26.

Yapılan görü melerin sonucunda 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanun Layihası kabul edilmi tir.⁴⁰¹ “Belediye Kanunu”, 14 Nisan 1930 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmı tir.⁴⁰² Kanun’un üçüncü faslında yer alan 23. ve 24. maddelerine göre; “*Belediye intihaplarında rey sahibi olmak ve belediye meclisine aza intihap olunmak için*”, cinsiyet ile ilgili herhangi bir bilgi konulmamı tir. “*Türk olmak*”, belediye seçimlerinde seçmek için 18; seçilmek için ise 25 ya mı bitirmi olmak ve di er hukuki kurallar yeterli hale getirilmi tir.⁴⁰³ Böylece 1930 yılı baharında Türk kadını siyasi hayata atılmak adına büyük bir hakka da sahip olmu tur.

Kadınların belediye seçimlerine katılma hakkını kazanması yolundaki kararın Meclis’te onaylanması haberi yurt içi ve dı nda yo un ilgi ile kar ılanmı tir. Mustafa Kemal’in yakın çevresinde yer alan, e itimi, kıyafetleri ile modernle me yolunda Türk kadınlarına yol gösterme konusunda örnek olan Afet (nan) Hanım⁴⁰⁴, TBMM’de kararın onaylandı ı gün Ankara Türk Oca nda bir konferans verdi tir. Hem hakkın verildi i ki ilerden olması hem de Atatürk’ün yakın çevresinden, e itimli bir isim olması Afet nan’ın verdi i konferansın önemini artıran unsurlardır. Konferansa Mustafa Kemal ba ta olmak üzere, bakanların, milletvekillerinin, bürokratların da içinde oldu u kalabalık bir dinleyici toplulu u katılımı tir.⁴⁰⁵

“Hanımlar, Efendiler! ntihap hakkındır, vazifendir. ntihabın esaslı ciheti vatanda ın reyini kullanmasıdır, intihap da milli halkçılık prensibinin fiilen tatbikidir. Kadınlara intihap etmek ve edilmek hakkının verilmesi milli hâkimiyetin

⁴⁰¹TBMMZC, D.3, C.18, .3, (Kırk Üçüncü nikat-3.IV.1930), ss.3-10.

⁴⁰²Resmi Gazete, 14 Nisan 1930.

⁴⁰³Resmi Gazete, 14 Nisan 1930.

⁴⁰⁴Afet Hanım’ın belediye seçimlerinde kadınlara seçme seçilme hakkı verilmesine ili kin, hakkın verilmesi sürecinde çıkı noktası olarak kabul edilecek bir anısı vardır. Medeni Bilgiler kitabında Afet Hanım’ın kendi anlatımıyla anı kaleme alınmı tir. Yurt Bilgisi ve Tarih dersleri veren Ankara Musiki Muallim Mektebinde “Belediye Kanunu’na göre seçim denemesi” yaptıran Afet nan, uygulamada bir kızın belediye ba kanı seçilmesi üzerine bir erkek ö renci kadınların seçme seçilme hakkının olmadı ını söylemi tir. Afet nan her ne kadar “*kadınlarımız yakında rey hakkı kazanacaktır*” diyerek ö renciyi yatı tırsa da bu durumdan kendisi de rahatsız olmu tur. Konuyu Mustafa Kemal’e bildiren, hatta “*Hiç olmazsa erkek ö rencim kadar bir hak sahibi olmadan o sınıfta ders vermeyece im*” sözleri ile ne derece rahatsız oldu unu vurgulayan, nan, Mustafa Kemal’in de te viki ile konuya dair çalı malar yapmaya ba lamı tir. nan, **a.g.e.**, s.4.

⁴⁰⁵“Muallim Afet H.in Konferansı- Konferansta Gazi, smet ve Kazım P .lar Hazeratı Vekiller, Sefirler Bulundu”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1930.

*ifadesidir*⁴⁰⁶ sözleri ile başlayan konferansta; kadınların evde de siyasette de başarılı olabilecekleri belirtilmiştir. Konferans kadınların her yerde, her işte erkeklerle yan yana çalışmalarında bir mahzur olmadığını yönünde sözlerle devam etmiş, yurtdışında kadınlara seçme seçilme hakkının verildiği tarihlerle Türkiye'deki kadınların siyasi hak gelişmelerini karşılaştırılarak anlatılmıştır.⁴⁰⁷

Yurtdışında da Türkiye'de kadınlara belediye seçimlerinde seçme seçilme hakkının verilmesi büyük yankı uyandırmıştır. "The Observer" adlı gazete kadınlara verilen bu hakkı "*Türkiye'de Kadın Belediye Başkanlığı Mı? Feminizmin İlerlemesi*"⁴⁰⁸ cümlesi ile aktarmış, "The New York Times" ise "*Türk Kadını Oy Hakkını Kutluyor*" başlığıyla verdiği haberde, yüzlerce kadının belediye seçimlerine dair kazandığı hakkı kutlamak için 11 Nisan 1930 tarihinde yürüyüş yapacağını, Atatürk Anıtı'na çelenk koyacağını duyurmuştur.⁴⁰⁹

Kadınların siyasi alanda boy göstermeye hak kazanmaları ile birlikte Halk Partisi için de yeni bir dönem başlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri savaşta gösterdikleri başarılarını, analık vasıflarını överek, siyasi söylemlerinde yer verdikleri kadınları artık partiye üye yapma amaçlarına gelmişlerdir. Hakkın verilmesinin hemen ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'na giren ilk kadının Afet (Hanım) Hanım olduğu haberi basında yer almıştır.⁴¹⁰

Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Hakkı İnanisi Paşa kadınların partiye üye olmaları ile ilgili olarak artık kadınların da erkekler gibi fırkaya girebileceklerini, "*bu hususta vaki olacak müracaatlar usulü dairesinde tetkik edildikten sonra intaç*"

⁴⁰⁶ **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1930.

⁴⁰⁷ Konferansın tam metni için bkz. **Milliyet**, 6 Nisan 1930; Taşkın, **a.g.e.**, s. 131-134. Ayrıca konu mayı öven bir makale için bkz. Yakup Kadri, "Kadınlara Seçim Hakkı", **Milliyet**, 16 Nisan 1930. Afet Hanım'ın konu masından yola çıkılarak kadınlara verilen siyasi hakkın eleştirildiği yazılar da yazılmıştır. Örneğin "çitihad" adlı "Türkçe ve Fransızca - İlmî, Edebi, İktisadi" dergide konu "Afet Hanımın Konferansı" başlığı altında ele alınan konu; "*Kadınlar siyasi hukuka malik olmasını intihab edemesin ve olunmasını demiyorum; fakat bu haklarının ve vazifelerinin çok fevkinda vazifeleri oldu unu bilsinler önüne geçilemeyen bazı sebeplerle bir ana bir zevce bir aile reisesi olmak saadetine nail olamamı kadınlar; cinslerine verilen bu hakkı suistimal etsinler; fakat böyle bir hakkın kadınlarımıza verilmiş bulunması kendilerini analı, zevceli, aile melikeli, ihmal etdirecek ise o zaman keke bu hak verilmemiş olsaydı demek caiz olur*" sözleri ile eleştirilmiştir. Dr. AB. DJ., "Afet Hanımın Konferansı", **çitihad**, 1 Mayıs 1930.

⁴⁰⁸ "Women Mayors In Turkey?: The Progress Of Feminism", **The Observer**, 6 April 1930.

⁴⁰⁹ "Turkish Women to Celebrate Vote", **The New York Times**, 11 April 1930; "Turkish Women Hail Franchise With Parade in Constantinople", **The New York Times**, 12 April 1930.

⁴¹⁰ **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1930; **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1930.

olunacağını bildirmişti.⁴¹¹ Kadınların partiye girme koşulları ile ilgili olarak yaptığı konu maddesi CHF Müfettişi Hakkı İnasi Paşa'nın CHF'ye 6 Nisan 1930'da kadın kaydının baskısına açıklamasıdır. Hanımların aza kaydının erkeklerle aynı olacağını belirten Hakkı İnasi Paşa'nın kayıt için yapılması gereken işlemleri, “*aza kaydolmak isteyen her hanım mahallesindeki ocak tekilatına müracaat edecek, fırkaya mensup iki zat kendisini takdim edecek, ocak tekilatına verilecek beyanname sırasınca nahiye kaza ve vilayet idarelerince tetkik ve tasvip olunduktan sonra gene aynı sıra ile ocağına iade olunacak, muamele bu suretle tekemmül ettikten sonra aza olarak kaydedildiği kendisine tebliğ edilecektir*” sözleri ile anlatmıştır. CHF Müfettişi Hakkı İnasi Paşa konu maddesinin devamında intihaba katılma şartlarından bahsetmiş ve 1931 senesindeki mebus intihabına da kadınların iştirak etmelerinin kuvvetle muhtemel olduğunu bildirmiştir.⁴¹²

Hakkı İnasi Paşa'nın bu açıklamasını müteakiben toplanan Vilayet Daire Meclisi, kadınların da fırkaya aza olabilmeleri ile ilgili görüşler yapmış ve parti merkezinden gelen talimat ile bu konuda hiçbir engel kalmadığını konusunda fikir birliğine varmışlardır. Yapılan görüşmenin sonunda tüm ocak ve nahiye merkezlerine gönderilen tebligat ile kadınların partiye üye olabilmeleri için baskıyı sürdürenin baskısıdır.⁴¹³ Bu görüşmelerin hemen ardından İstanbul'da Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olmak için baskıyı sürdüren ilk kadın, Hakkı İnasi Paşa'nın eşi Resmîye Hanım oldu ve İstanbul'da fırkaya kaydolmuş ilk kadın aza olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁴ Resmîye Hanım'ın kaydını ülkenin pek çok yerinde Halk Fırkası'na dâhil olmak için yapılan baskılar takip etmiştir. Kadınlar tarafından fırkaya ulaştırılan baskı evrakları nahiye ve kaza heyetlerince yapılan tetkik sonrasında, Katibi Umumîye gönderilmiş, onaydan sonra kayıt işlemleri yapılmıştır. Ancak bu işlem süreci uzattığı için CHP merkezinden yollanan 18 Eylül 1930 tarihli bir ifade ile “*kadın aza*

⁴¹¹ **Milliyet**, 5 Nisan 1930.

⁴¹² “Kadınların Fırkaya Kayıtları”, **Milliyet**, 6 Nisan 1930. Henüz kadınların fırkaya nasıl üye olacakları konusuna dair yeni yeni bilgiler açıklanırken Kilis'ten üç ay sonraki belediye seçimlerine aday olmak üzere Kilis'in münevver hanımlarından Hacı Hanım'ın belediye reisliğine namzetliği açıklanmıştır. “İlk Kadın Belediye Reisi”, **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1930.

⁴¹³ **Milliyet**, 7 Nisan 1930.

⁴¹⁴ **Milliyet**, 7 Nisan 1930. 7 Nisan 1930 tarihinde Resmîye Hanım'ın fırkaya kaydolmuşu yazılırken, aynı gazetede 25 Nisan 1930 tarihli nüshasında henüz kimsenin azalık muamelesinin tamamlanmadığını, o sebeple de bilfiil hiç kimsenin aza kaydedilmediğini yazmıştır. “Kadınlar-Fırka Merkezine Gelen Teklif Varakaları”, **Milliyet**, 25 Nisan 1930.

kaydı için teklif varakalarının artık Kâtibi umumili e gönderilmesine lüzum yoktur. imdilik sizlerin tasdiki kâfidir” denmi , kadınların CHF’ye üyelik i lemlerinin kolayla tırılması sa lanmı tır.⁴¹⁵ (Ek.23)

Cumhuriyet Halk Fırkası’na zmir’de evrak getiren ilk ki i ise Benal Nevzat Hanım’dır.⁴¹⁶ Edirne’de de kadınlar siyasi haklarını aldıkları için Halk Fırkası’na giderek ükranlarını bildirmi ler ve aralarında belirledikleri Atiye Emin Hanımefendi’yi Mustafa Kemal’e te ekkürlerini bildirmek için memur etmi lerdir.⁴¹⁷ Kadınlar Birli i de alınan kararın mutlulu unu bir miting düzenleyerek kutlama kararı almı tır. 11 Nisan 1930 tarihinde Sultanahmet’te büyük bir kadın mitingi yapmayı planlayan Kadınlar Birli i miting öncesi yayınladı ı bir beyanname ile karardan duydukları sevinci ve ükranı duyurmu lardır.⁴¹⁸ 11 Nisan 1930’da yüzlerce ki inin katıldı ı mitingde, konu macılar “*Fırka, Vilayet ve Birlik önünde nutuklar irat etmi ler*”, Cumhuriyet Abidesi’ne çelenk bırakmı lardır.⁴¹⁹ Ancak mitingin iyi

⁴¹⁵ “Kadınların Kaydı”, **Milliyet**, 7 Nisan 1930; “Kadınların Fırkaya Müracaatları Devam Ediyor- Hakkı inasi Pa a’nın Beyanatu”, **Milliyet**, 8 Nisan 1930. Ayrıca bkz. **BCA**, Fon Kodu: 490.01.1.4.20.1, (18.9.1930).

⁴¹⁶ “ zmir’de Hanımların Fırkaya Müracaatı”, **Milliyet**, 8 Nisan 1930. Benal Nevzat Hanım, 1991 senesinde Yeni Asır gazetesinde yayınlanan bir röportajda; “*Tek partiye üye olan bir kadın benim. Benden önce CHP erkekler dolusu bir partiydi. Benim kayıt yaptırmam ile birlikte yava yava hanımlar siyasete girmeye ba ladılar.Kaydımı 1926’da yaptım, Fransa dönü ü. Çok hırslıydım, geri kalı umuzu kadının politikadan uzakta durmasına ba lıyordum. Hemen sosyal çalı maların ve parti bürokrasisinin önüne fırladım. Edebiyatçı olmam, uzun nutuklar çekmeme ve dokunaklı yazılar, iirler yazmama kolaylık yaratıyordu. CHP’de ilk yönetim kuruluna giren ilk kadın üye benim. 1930’da Belediye Meclisi’ne seçilen ilk kadın üye benim*” cümleleri ile CHP’ye üye olması konusunda farklı bir tarih belirtir. “Türk kadını Meclis’e yakı ır-Benal Nevzat; Kendi Kaleminden...”, **Yeni Asır**, 7 Ekim 1991.

⁴¹⁷ **Milliyet**, 11 Nisan 1930.

⁴¹⁸ Bildiri metni için bkz. “Cumaya Kadınlar Miting Yapacaklar”, **Milliyet**, 7 Nisan 1930. Nezihe Muhittin’in mitinge katılıp katılmaması, nutuk söylemesine izin verilip verilmemesi gibi konular Kadınlar Birli i’nde sıkıntılara yol açmı tır. Verilen haklarda önemli payı oldu unu savunan Kadınlar Birli i’nin eski Reisesi Nezihe Muhittin “*Mevcut Kadın Birli i’ndeki hanımlar cahil ve pis sütünelere benziyor. Hani bazı sütüneler vardır; bir çocu u do mu olarak alırlar, ona bir parça baktıktan sonra çocu u benimserler. Bu süt nineler benim öz çocu umu elimden aldılar*” sözleri ile mevcut yönetimi ele tirmi tir. **Milliyet**, 8 Nisan 1930; “Hanımlar Arasında”, **Milliyet**, 10 Nisan 1930; “ stanbul Hanımları Bugün ntihap Haklarını Tesit Edecekler”, **Milliyet**, 11 Nisan 1930.

⁴¹⁹ “Türk Kadını ntihap Hakkını Dün Tesit Etti”, **Milliyet**, 12 Nisan 1930. Dahiliye Vekili ükrü Kaya tarafından Ba vekaletle yapılan miting ile ilgili “*Kadınlarımızın intihap hakları dolayısıyla te ekkürü mütezammın olmak üzere, stanbul’da müte ekkil Türk Kadın Birli i tarafından 10.4.930 günü saat dokuzda tezahürat yapıldı ı ve program mucubince ehremaneti ve C.H.Fırkası binaları önünde durarak, erkanı hükümete te ekkür ve müteakiben Beyo lu cihetine geçilip Cumhuriyet Abidesine çelenk vazedildi i ve tezahüratın muayyen program dahilinde cereyan edip saat 13de bila vukuat hitam bulmu oldu u stanbul Vilayeti’nin i arından anla ılmı tır*” sözleri ile bilgi verilmi tir. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0.80.526.4, (14.4.1930).

organize olamadı ına⁴²⁰, kadın katılımının az oldu una⁴²¹ dair haberler gazete sütunlarında yer alırken, Birli in eski Reisesi Nezihe Muhittin Hanım basına verdi i demeçte artık Kadın Birli i'nin yardım birli i haline dönü tü ünü, bir anlamının kalmadı ını, tüm milli i lerin Halk Fırkası'nda görülmesi gerekti ini belirtmi tir.⁴²² Ancak derne in bu yönde herhangi bir açıklaması olmadı ı gibi, misyonunu tamamladı ı dü üncesi ile kendini fesh etmesi milletvekili seçme ve seçilme hakkının elde edilmesinin akabinde 1935 yılı içerisinde olacaktır. Bu noktada Nezihe Muhittin bir anlamda ileriye gören bir bakı açısı ile dönemin artları içerisinde Kadınlar Birli i'nin gidi atını yorumlamı tır.

Nisan ayının sonlarına do ru Kadınlar Birli i üyeleri Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olmak için ba vurmu lar ve artık siyasi haklar için fırkanın yeterli oldu unu beyan etmi lerdir. Aslında bu açıklama ile kar ıt görü te oldukları Nezihe Muhittin Hanım'ın dedi i noktaya da gelmi lerdir. Yapılan açıklamada siyasi haklar için fırkanın kâfi oldu u belirtilmi . Verilen haklarla artık erkeklik ve kadınlık farkı kalmadı ı bu yüzden de ayrı bir siyasi te ekkül yapmalarına hiç lüzum olmadı ı bildirilmi tir.⁴²³ Bu açıklama ile siyasi anlamda çalı malarına Halk Fırkası bünyesinde devam ettirme kararı veren Kadınlar Birli i, Eylül ayında yapılacak olan belediye seçimlerinde birlik azalarından aday gösterilmesi için Halk Fırkası'na müracaat etmi tir. Fırka ise, bu seçimlerde adaylar arasında esasen hanımlara yer verilece i ve ayrıca Kadınlar Birli i adına partide aday gösterilmesinin bahis konusu olmayaca ı için birli in te ebbüsünü uygun bulmamı tır.⁴²⁴ Mayıs sonlarında Kadınlar Birli i'nden bazı kadınların belediye seçimlerine aday gösterildi ine dair çıkan haberler Birlik tarafından yalanlanmı tır. Bu adaylık için öncelikle Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olunması gerekmektedir ve parti üyesi olabilmek için yapılan ba vuruların de erlendirilmesi neticesinde belediye seçimleri adaylıkları ile ilgili kesin sonuçlar açıklanacaktır.⁴²⁵

⁴²⁰Milliyet, 14 Nisan 1930.

⁴²¹Milliyet, 15 Nisan 1930; Milliyet, 16 Nisan 1930.

⁴²²“Kadın Birli ine Artık Lüzum Kaldı Mı?”, Milliyet, 14 Nisan 1930.

⁴²³“Kadın Birli i”, Milliyet, 20 Nisan 1930.

⁴²⁴Terzio lu, a.g.e., s. 67.

⁴²⁵Terzio lu, a.g.e., s. 68.

1930 yazında, Kadınlar Birli i'nin faaliyetleri ve seçim ile ilgili çalı malar dı nda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması gibi Türk demokrasi tarihi açısından büyük önem ta ıyan bir olay gerçekleş mi tir.⁴²⁶ Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalefet partisi Fethi Okyar'ın Ba kanlı ı'nda 12 A ustos 1930 tarihinde Mustafa Kemal'in deste i ile kurulmu tur.⁴²⁷ Partinin kurulması ile belediye seçimlerinin yapılması pe pe e gelmi , belediye seçimlerinde pek çok olayların ya anması siyaset arenasının tansiyonunu iyiden iyiye yükseltmi tir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin önemli isimlerinden Hilmi Uran; Adana'da mıntika müfetti i olarak görev yaptı ı sırada kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili olarak anılarında “*parti çalı malarımızdaki sükûneti alt üst eden de bu partinin ortaya atılmı olması*” sözlerini sarf eder. Ve partinin CHP ve ülke için ortaya çıkardı ı sıkıntıyı anlatmı tır. Uran'a göre yeni kurulan parti belediye seçimlerine dâhil olmakla hata etmi , bu hareketiyle “*kendisini bütün bir ho nutsuzlar zümresinin mümessili mevkiine sokmu*” hatta yeni inkılâp hamleleri için de tehlike yaratmı tır.⁴²⁸ Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını destekleyen, partinin içinde yer alan Ahmet A ao lu ya anılanları Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafından açıklarken Hilmi Uran'ın görü lerine tamamen ters bir yorum yapmı tır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın “*yalnız ba ına vaziyete hâkim olacak*” durumda olmadı nı belirten A ao lu, Mustafa Kemal'in kurulu unda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yanında yer almasının Halk Fırkası'nın o zamana kadar “*halk üzerinde icra etti i korku hislerini*” yok etti ini ve böylece halkın sel gibi Serbest Cumhuriyet

⁴²⁶CHP'nin kar ısına muhalif bir partinin kurulmasına dair çalı malara ili kin anılar için bkz. Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları (1930dan 1950 Yılına Kadar)**, Vakit matbaası, stanbul, 1966, ss.13-20.

⁴²⁷Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle ktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, leti im yay., stanbul, 2006; Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Ba arısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönü üm yay., stanbul, 1997; Serap Tabak, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Türkler**, C. 16, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss.552-561; Teziç, **a.g.e.**, ss. 242-245; Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlı lu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye – Fethi Okyar'ın Anıları**, Türkiye Bankası yay., Ankara, 2007, ss. 63-95; Ahmet A ao lu, **Serbest Firka Hatıraları**, leti im yay., stanbul, 1994; hsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK, Ankara, 2005, ss. 240-344; Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, C.1, stanbul, 1963, ss. 47-68; Fahri Sakal, **A ao lu Ahmet Bey**, TTK, Ankara, 1999, ss.48-60; Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.3, 1971, ss. 212-214; Cemil Koçak, “Belgelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Osmanlı Bankası Müzesi: Ça da Türkiye Tarihi Seminerleri**, (19 ubat 2005/ stanbul). (http://www.obarsiv.com/guncel_cemilkocak.html#sb Eri im Tarihi: 1 Nisan 2014)

⁴²⁸Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s. 212.

Fırkası tarafında akmaya başladığını belirtmiştir.⁴²⁹ Üstesiz ki seçimler öncesi kurulan bu yeni partinin halkın desteğini alması Halk Fırkası sıralarında hoş karşılanmamıştır. Bu noktada Halk Fırkası yöneticilerinin en çok vurguladığı husus “*inkılâplara verilen zarar*” olmuştur. Ya anan seçim sürecine iki parti olarak giren Türkiye’de her iki partiden kimiler ya ananlara farklı farklı yorumlar getirmişlerdir. Hilmi Uran seçim için yapılan propagandalar neticesinde inkılâplara zarar veren bir seçim yapıldığını belirtmiştir⁴³⁰; Ahmet Aaoğlu ise yeni kurulan partinin il-ilçe tekilatlarını tamamlamadan seçimlere girme konusunda acele ettiğini, ancak yine de Mustafa Kemal’in her iki partiye de eşit tavır takınması gerektiğini dile getirmiştir.⁴³¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasından sonra CHP’den ayrılan ancak her iki parti ile ilgili olumlu olumsuz düşünceleri açıklamaktan çekinmeyen, Ahmet Aaoğlu kadınların siyaset sahnesinde yer almasını destekleyen bir tavır sergilemiştir. Ancak “*Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*” adlı kitapta yer alan anlatımlarıyla kadınlara tanınan hakların Mustafa Kemal’in karakterinden kaynaklanan kısa bir heyecan sonucu verildiğini belirtmiş ve hakkı verenin de hakkı alanın da bu hakkın göstermelik olduğunu bildiğini ileri sürmüştür.⁴³² Kadın devriminin bir gecede alınmış bir karar olması, tarihsel gelişim açısından olduğu kadar Atatürk’ün çağdaşlaşma mantığına oturttuğu reformist zihniyeti açısından da

⁴²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Aaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, Letim yay., İstanbul, 1994.

⁴³⁰ Uran, **a.g.e.**, s. 216.

⁴³¹ Aaoğlu, **a.g.e.**, s. 48.

⁴³² Ahmet Aaoğlu’nun kadınlara tanınan hakların nedenini “*Malum oldu u veçhile Gazi her sene bir yenilik çıkarır, kimsenin aklına ve hayaline gelmeyen yeni bir meseleyi ortaya atar. Bu senenin yeniliği de evvela belediye seçimlerine kadınların iştirakleri ve sonra bu seçimlerin genel oyu üzerine yapılmasıdır. Zaten daha sonra da görece imiz üzere nihayeti gelmeyen bütün bu yenilikler Gazi’nin psikolojisine has olan bir ihtiyacın doğurumudur. Bu bakımdan bu yenilikler hakikaten bir ihtiyaç mahsulüdür. Sükun ve istikrar Gazi için yabancı bir alemdir. Onun hep coşkun, kendi içine sımayan, taan ruhu durmadan hareket ister. Kendisiyle geceleri gündüz yapmış olanlar bilirler ki o durmaksızın yer, durmaksızın içer, durmaksızın söyler ve durmaksızın kavga arar. Yalnız uyurken, yani bitap düğü olan vücudunu ister istemez dinlendirirken sükun bulur. Pek kısa süren bu dinlenme zamanı geçer geçmez ve henüz yatakta iken bile fıkrıma ve taan hareketleri başlar. Nasıl ki tam bu sırada kadınlara seçme seçilme selahiyetinin verilmesi de böyle oldu ve derhal etrafta kasideler, medihnameler (övmeler), arkılar yazıldı. Hakikatte ve memleketin artlarına göre bu hareket veren ve alan için sadece bir gösteri ten ibaret sayılır. Nasıl ki birisi verilmiş olan hakların hepsinin hava olduğunu biliyor, diğeri halk denilen eyin sabun köpüünden başka bir şey olmadığını pekala biliyor! Onun için aldatma ve aldanma karışıklıdır! Birisi nasıl veriyorsa, öteki de öyle alıyor. Her ikisi de içinden gülüyorlar ve görünüşte güya hakikaten bir şeyler oluyormuş gibi duruyorlar ve her iki taraf da memnundur” sözleriyle açıklamıştır. Aaoğlu, **a.g.e.**, s. 46-47.*

mümkün de ildir. Bu noktada, yorum üzerinde A ao lu'nun muhalif tavrının da etkisi oldu u sezilmektedir.

1930 yılının Eylül ayında ba layan seçimler iki parti arasındaki çeki melere sahne olmu tur.⁴³³ Seçimlere kadınların katılması, SCF ile CHF arasındaki çeki menin gölgesinde kalmı tır. Kadınlar Birli i'nin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yanında olan idareci kesimine kar ılık, Kadınlar Birli i'nin Eski Reisesi Nezihe Muhittin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın içinde yer almı tır. Yo un siyasi ortamda basında küçük de olsa kadınların partilerde yer almasına dair haberlere rastlanmaktadır. Vakit Gazetesinde yer alan habere göre; Serbest Cumhuriyet Fırkası kendine mensup olan hanımlara “*Kadın Varlı ı*” adında bir cemiyet kurduracaktır.⁴³⁴ Öte yandan yeni partiye Mustafa Kemal'in karde i Makbule Hanım ve pek çok kadının üye olması haberleri basında yer bulmu tur.⁴³⁵ Örne in 29 A ustos 1930 tarihli Ak am gazetesinde yirmi kadar kadının fırkaya üye olmak için ba vurdu u belirtilmi , Melahat Hayri, Saffet Süleyman, Hatice Nadir, ükriye Hanım gibi isimlerle partiye üyelik ba vurusunda bulunan kadınlara örnekler verilmi tir.⁴³⁶

Ayrıca her iki partinin dı nda ba ımsız olarak seçime giren bir kadın da 1930 seçimlerinin en dikkat çekici hususlarından olmu tur. Gazeteci Zekeriya Sertel'in e i Sabiha Sertel Hanım stanbul'da ba ımsız olarak aday olmu , bastırdı ı bir bro ür ile seçim propagandası yapmı tır. Sabiha Hanım adaylı nı, i çi, fakir köylü, küçük esnaf, küçük memuru temsil eden halk için koydu unu açıklamı , seçilirse bu kesimlerin haklarını savunmaya çalı aca nı bildirmi tir.⁴³⁷

⁴³³ 1930 Belediye Seçimleri ile ilgili bkz. Hikmet Çolak, **1930 Belediye Seçimleri**, AÜT TE, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007. Konunun kadınlar açısından ele alınması ile ilgili olarak bkz. Cemile Burcu Kartal, **Türkiye'de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci Ve 1930 Belediye Seçimleri**, ÜSBE, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, stanbul, 2005.

⁴³⁴ **Vakit**, 3 Te rinievel 1930.

⁴³⁵ Seçimlerden önce Mustafa Kemal yeni kurulan partiye karde i Makbule Hanım'ın üye olmasını sa lamı tır. Böylece hem Mustafa Kemal'in her iki partiye olan yakınlı ı ile ilgili bir adım atılmı , hem de Mustafa Kemal'in kadınları siyaset arenasında görme fikrinde olan kararlılı ı bir kez daha görülmü tür. Makbule (Atadan) Hanım 24 A ustos 1930'da üye oldu u Serbest Cumhuriyet Fırkası ve üyeli i hakkında söyledi i “ *ki fırka yekdi erinin dü manı de il, karde idir. Birbirlerinin hatalarını görürler ve tashih ederlerse hedefe daha çabuk vasıl oluruz. Bugün kadınlık erkeklik meselesi yoktur, vatan meselesi vardır*” sözleriyle açıklamada bulunmu tur. **Cumhuriyet**, 24 A ustos 1930. Ayrıca bkz. Mustafa Albayrak, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Geli imi, AAM, Ankara, 1999, s.124.

⁴³⁶ “ *ki Fırka da Belediye ntihabına Hazırlanıyor*”, **Ak am**, 29 A ustos 1930.

⁴³⁷ Cemil Koçak, “1930 Belediye Seçiminde Sabiha Sertel'in Adaylı ı”, **Tarih ve Toplum**, S.51, (Mart 1988), s. 28-29.

CHF tarafından bakıldı ında ise parti seçimlere muhalif bir parti ile birlikte girmenin verdi i heyecan ile girmi tir. Ya anan çeki melerin çetinli i kar ısında ilk kez seçime girecek olan kadınların siyasi arenadaki varlı ı ola an kar ılanır hale gelmi tir.⁴³⁸ Seçim listelerinde kadınların isimlerinin yer alması bu seçim için bir ilk olsa da yo un siyasi atmosferde satır aralarında geçen bilgiler haline gelmi tir. Ama buna ra men kadınlar katıldıkları bu ilk seçimlere büyük ilgi göstermi lerdir.

Diyarbakır'da CHF'den 7⁴³⁹, Erzurum'da 5, Edirne'de 2 kadın aday yer almı tir.⁴⁴⁰ zmir'de 4, Konya'da Muninme Fahrettin, Radiye zzet, Munibe Hüsamettin, Nefise Ahmet ve Naciye Fiham adlarında 5, Adana'da Leman, Mebrure ve Esra adlarında 3, Edirne'de Sureyya ve Huriye isimli 2 kadın CHF listelerinden aday gösterilmi tir.⁴⁴¹

5 Ekim'de ba layıp 20 Ekim'e kadar devam eden seçimlerde kadın adayların ehir meclislerine seçildikleri görülmü tür. Olaylı geçen seçimler sonucunda zmir'de toplam 23.124 oy kullanılmı , oyların 14.624'ü CHF'na, 6600'ü de SCF'ye verilmi tir. CHF listelerinden aday olan iki kadın Hasane Nalan ile Benal Nevzat zmir ehir Meclisi'ne seçilmeyi ba armı tir.⁴⁴² stanbul'daki seçimler için de CHF'nin kadınlara önem verdi i görülmektedir. Gösterilen adayların yanı sıra basında yayınlanan bir beyanname ile kadınların belediye seçimlerine katılımı sa lanmaya çalı ılmı tir. Yayınlanan beyanname ile hanımlar seçimlere katılmaya ve oylarını Halk Fırkası'na vermeye davet edilmi tir. Yedi maddelik beyanname de CHF'nin kadınlara verdi i haklar sayılmı , “*Sulh demek kadın demektir. Sulhu seven Halk Fırkası senin fırkandır*” sözleri ile kadınların oylarına talip olunmu tur.⁴⁴³

Belediye hizmetlerinde görev almak üzere toplam 61 ki inin seçilece i stanbul'da CHF, yedeklerle beraber toplam 182 ki ilik bir liste hazırlamı tir. Beyo lu'ndan Nakiye ve Ay e Remzi Hanımlar, Eminönü'nden Rana Sani Yaver ve Refika Hulusi Behçet Hanımlar, Fatih'ten Latife Bekir Hanım, Kadıköy'den Safiye

⁴³⁸1930 seçimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Emrence, “Muhafif Bir Perspektiften 1930 Belediye Seçimleri: CHP'nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri”, **Tarih ve Toplum**, A ustos 2000, S.200, ss.47-51; Rifat N. Bali, “1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları”, **Tarih ve Toplum**, C.28, S.167, Kasım 1997, ss. 25-34.

⁴³⁹**Cumhuriyet**, 19 Eylül 1930.

⁴⁴⁰**Cumhuriyet**, 30 Eylül 1930.

⁴⁴¹Kadın adaylara dair bilgi için bkz. **Cumhuriyet**, 1-30 Eylül 1930.

⁴⁴²**Cumhuriyet**, 21 Te rinievvel 1930.

⁴⁴³**Vakit**, 5 Te rinievvel 1930.

Hüseyin Hanım, Beykoz'dan Seniye Smail Cenani Hanım aday gösterilmiştir.⁴⁴⁴ Ayrıca CHF'nin Pendik'te, CHP'nin namzetleri içerisinde kadın aday isimleri dikkat çekmiştir.⁴⁴⁵

İstanbul'da 18 Teşrinievvel 1930'da tamamlanan seçimlerde toplam 49.204 oy dörtte üçü CHF'na verilmiştir, seçimlerden CHF galip olarak ayrılmıştır.⁴⁴⁶ (Tablo.1) CHF'den aday gösterilen kadınlardan Seniye Smail Hanım (Beykoz), Latife Bekir Hanım (Fatih), Nakiye Hanım (Beyo lu), Ay e Remzi Hanım (Beyo lu), Refika Hulusi Behçet Hanım (Eminönü) ve Rana Sani Yaver Hanım (Eminönü) seçimleri kazanarak şehir meclisine girmeyi başarmışlardır.⁴⁴⁷ Vakit gazetesi 20 Teşrinievvel 1930 tarihinde; seçimlerde Seniye Smail Hanım'ın Beykoz'dan 2050, Latife Bekir Hanım'ın Fatih'ten 8445, Nakiye Hanım'ın Beyo lu'ndan 6283, Ay e Remzi Hanım'ın ise Beyo lu'ndan 5967 oy aldığını yazmıştır.⁴⁴⁸ CHF'lı kadın adaylar partilerinin etkisi ile siyasi hayata adım atarken, SCF'nin öne çıkan kadın adayları Makbule, Nezihe Muhiddin, Suat Derviş Hanımlar seçimlerden bekledikleri sonuçları alamamışlardır.

Tablo.1 1930 Belediye Seçimleri İstanbul İli Sonuçları⁴⁴⁹

İstanbul İlçelere Göre Seçim Sonuçları	CHF Oy Sayısı	SCF Oy Sayısı	Toplam
Adalar	1906	16	1922
Beykoz	2900	1040	4154
Beyo lu	6268	2374	8735
Eminönü	5010	923	6014
Fatih	9764	2720	12787
Kadıköy	2956	1503	4466
Sarıyer	1597	1276	2889
Üsküdar	3387	1491	4879
Bakırköy	2061	1080	3141
Toplam	35934	12813	48747

Kadınlara belediye seçimleri için verilen seçme ve seçilme hakkı Mustafa Kemal'in temel hedefi olarak ortaya koyduğu çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşma

⁴⁴⁴ **Cumhuriyet**, 5 Teşrinievvel 1930; **Son Posta**, 5 Teşrinievvel 1930; **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Teşrinievvel 1930; **Vakit**, 6 Teşrinievvel 1930.

⁴⁴⁵ Pendik Belediyesi için seçilen CHP namzetleri arasında Zehra Kemal Hanım, Enveriye Mehmet Ali Hanım isimleri yer almıştır. **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1930.

⁴⁴⁶ **Cumhuriyet**, 20 Teşrinievvel 1930.

⁴⁴⁷ **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel 1930; **Vakit**, 20 Teşrinievvel 1930.

⁴⁴⁸ **Vakit**, 20 Teşrinievvel 1930.

⁴⁴⁹ Cumhuriyet gazetesinde 20 Teşrinievvel 1930 tarihinde yer alan verilerine göre tablolaştırılmıştır. Gazetede yalnızca iki partinin aldığı oy sayılarına yer verilmiştir.

noktasında büyük bir merhale olmu tur. Toplumu ilgilendiren her alanda, yapılan devrim hareketinin toplumun yarısı olan kadınları görmezden gelmesi üphesiz ki imkânsızdır. Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulması te ebbüsünde, Kadınlar Birli i içinde ya anılan çalkantılarda yönetimin kadınlar ile ilgili “hak” aray larını zamana bırakması bir anlamda geciktirmesi olarak yorumlanmı tur. Ancak genel itibarı ile modernle me adı altında yapılan tüm i lerin içerisinde kadına yer verilmeyece ini dü ünme de do ru de ildir. Çünkü Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) da “*Türk Kadını*” adlı makalesinde dile getirdi i gibi kadın hareketi, Türk inkılâbının genel prensiplerinden farklı bir ey ifade etmemekte, bu sebeple de e itli e dayanan yeni rejimin do al bir getirisi olarak kabul edilmi tir.⁴⁵⁰ Kısacası “e itlik” ve “modernlik” gibi temel prensipler üzerinde yükselen bir toplumda, toplumun yarısına ula ması gereken haklar elbette ki verilecektir. Bu noktada tartı ılacak olan tek ey zamanlama olabilir ki o da di er inkılâplar ve olaylar örgüsü incelendi inde mantık dâhilindedir. Cumhuriyet'in geli imi, yapılan inkılâplarla gelinen nokta kadınlara tanınan hakkın ardından bu de i ime yakinen tanıklık eden Yakup Kadri, ya anan devrimleri on-on be sene önce hayal olarak telakki ettiklerini, ancak bunları ba arabildiklerini belirtmi , inkılâp yolunda yürümeye devam edilece ini vurgulamı tur. Yakup Kadri'ye göre kadının intihap hakkını kazanı ı, ancak bu yolun merhalelerinden biridir.⁴⁵¹ Bu ulvi merhalenin a ılması için azim ile devam edilmelidir. Yapılan yorumlardan da görülmektedir ki belediye seçimlerine dair verilen hakların hemen pe i sıra di er siyasi hakların verilece ine dair ipuçları basında yer almaya ba lamı tur. Yazılan makalelerdeki co kulu anlatım ya anan siyasi sıkıntılara ra men devrime olan inancı, deste i ayakta tutmaya yönelik giri imler olarak kabul edilebilir.

C. Kadınlara Muhtar Seçme Ve Seçilme Hakkının Verilmesi

Belediye Kanunu'nda yapılan de i iklikle kadınların belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı kazanmasının ardından Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarına kısa bir süre kala kadınlara muhtarlık seçme ve seçilme hakkı da

⁴⁵⁰Mahmut (Siirt Mebusu), “Türk Kadını”, **Milliyet**, 8 Nisan 1930.

⁴⁵¹Yakup Kadri, “Kadınlara ntihap Hakkı”, **Milliyet**, 16 Nisan 1930.

verilmi tir. Konuya ili kin düzenleme Köy Kanunu'na dair görü meler sırasında yapılmı tir.⁴⁵² 442 sayılı Köy Kanunu'nun 20. ve 30. maddelerinin de i tirilmesi hakkında Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanan ve cra Vekilleri Heyeti tarafından 20 Ekim 1933'te Meclis'e gönderilen kanun layihası Meclis'te milletvekillerinin tamamı tarafından kabul görmesinin ardından yeniden düzenlenerek Dâhiliye Encümeni'ne havale edilmi tir.⁴⁵³ 26 Ekim 1933 tarihli TBMMZC'de "*Köy Kanununun 20 ve 30 uncu maddelerinin de i tirilmesi hakkında 1/784 numaralı kanun layihası ve Dâhiliye Encümeni mazbatası*" ba lı ı altında yer alan görü melerde Dâhiliye Vekili ükrü Kaya; "*Türk nkılâp ve Cumhuriyeti'nin esaslı temellerine konulan yeni bir ta "* olarak niteledi i kanun de i ikli inin içeri i ile ilgili konu masında Türk kadını öven sözler söylemi , kadına köylerde de idare hakkını vermenin bir vazife oldu unu vurgulamı tir.⁴⁵⁴

ükrü Kaya'nın Türk kadınının geçmi te gösterdi i faydadan ve aileyi bir arada tutma yönetme yetene inden yola çıkarak söyledi i sözler daha önceki kadınlara hak tanımaya dair tüm konu malar ile paralellik göstermektedir. Köy Kanunu'na dair görü meler sırasında da benzer konu malar yapılmı , kadınların köy yönetiminde söz sahibi olmayı hak ettikleri yolunda fikirler beyan edilmi tir. Kütahya Milletvekili Recep Bey (Peker) de görü melerde hem Köy Kanunu'nda yapılan de i ikli in anlamını hem de Cumhuriyet Halk Partisi'nin kadına bakı nı de erlendiren önemli bir konu ma yapmı tir. Konu mada dikkat çeken udur ki tek parti yönetiminin de bakı açısı ile devlet ile CHP ayrı ayrı dü ünülmemektedir. Bu noktada 1945 yılına kadar devletin kadınlarla ilgili yaptı ı her ey CHP'nin de yaptıklarıdır denilebilir. Recep Bey (Peker) uzun konu masına Cumhuriyet'in onuncu yılını kutlamaya birkaç gün kala duyulan heyecanı dile getirerek ba lamı ve "*büyük inkılâp hareketleri içerisinde inkılâp fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hangi safhaları takip etmi oldu unu*" sıralayarak devam etmi tir. Konu manın genelinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın inkılâpları gerçeikle tiren "*inkılâp fırkası*" oldu u vurgulanmı , kadın haklarının geli imi ve Belediye Kanunu ile kadınlara

⁴⁵²Köy Kanunu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Türkan Çetin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakı : Köy Kanunu'nun Çıkarılması", *ÇTTAD*, C.II, S.4-5, zmir, 1994-1995, ss.29-44.

⁴⁵³Derya Genç Acar, *Aydın Tarihinde Kadın (1923-1996)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2007, ss.20-25.

⁴⁵⁴TBMMZC, D.4, C.17, .2, (Yetmi Altıncı nikat-26. X. 1933), s.48.

tanınacak olan haklar açıklanmıştır.⁴⁵⁵ Recep Bey'in (Peker) söylevi ile Türk kadın haklarının Cumhuriyet döneminde nasıl geliştiği açık bir anlatımla özetlenmiştir. Recep Bey'in dediği gibi; Cumhuriyet'in ilanından itibaren kadınları sosyal ve siyasal alanda verilen haklarla etkin hale getirilmesine dair çalışmalar yapılmış, kanunlar çıkarılmıştır. Medeni Kanun, Belediye Kanun'unda yapılan düzenlemeler, okullarda kız öğrenci sayısının artırılması yönünde yapılan çalışmalar kadınlar ile ilgili adımlara birkaç örnektir. Köy Kanunu ile de Türkiye'nin önemli bir kesimini kapsayan önemli bir hak kadınlara tanınmış olmaktadır. Kadınlara verilen "muhtar seçme ve seçilme" hakkı ile; Belediye seçimlerine katılma hakkıyla ortalama iki-iki buçuk milyon insana tanınan siyasal hak, köylü kesimi de kapsar hale getirilerek yaklaşık olarak beş milyon kadını ilgilendirir hale gelmiştir. Türkiye'nin 1933 yılındaki nüfusu incelendiğinde bu sayı hiç de yadsınamayacak ölçüdedir. Recep Bey'in dikkati çektiği bir nokta da CHF'nin programında kadınlara mebus seçimlerinde de hak tanınmasını "*prensip olarak*" kabul ettiklerini belirtmesidir.⁴⁵⁶

Özetle Köy Kanunu'nda yapılan değişiklik ile birlikte kadının yalnız içtimai sahada ve ehli kabiliyet sahasında bağımsız olması devri bırakılmış, kadın daha etkin bir konuma getirilmiştir. Tüm görüşmelerin sonunda; 26 Ekim 1933'te değişiklikler TBMM'de kabul edilmiş ve 442 Köy Kanunu'nun 20inci ve 30uncu maddelerini değiştiren kanun 28 Ekim 1933 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmıştır.⁴⁵⁷ 2329 Kanun numarası ile yayınlanan maddelerde 20 madde, "*Her köyde bir köy derneği, bir köy muhtarı, bir de ihtiyar meclisi bulunur. Köyde 24.üncü maddeye göre köy muhtarını ve ihtiyar meclisi azalarını seçmeye hakkı olan kadın ve erkek köylülerin toplanmasına köy derneği derler. Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azaları doğrudan doğruya köy derneği tarafından ve köylü kadın ve erkekler arasından seçilir. Köy muhtarı ihtiyar meclisinin başıdır*"; 30. madde ise, "*Karı, koca, ana, baba, kız, oğul, gelin, güvey ve kardeşlerin ihtiyar meclisinde aza olarak bir arada bulunmaları yasaktır. Bunların seçilmesi görüldüğü takdirde en çok sayı kazanan kadın veya erkek azalıkta bırakılır. Sayıları beraber olur ise evli olan, ikisi de evli ise*

⁴⁵⁵TBMMZC, D.4, C.17, .2, (Yetmiş Altıncı Nispet-26. X. 1933), ss. 48-50.

⁴⁵⁶"Kadınlar ve Mebusluk", **Akşam**, 27 Temmuz 1933.

⁴⁵⁷**Resmi Gazete**, 28 Ekim 1933. Ayrıca bkz. "Köylü-Kadınlar Muhtar Olabileceklerdir", **Anadolu**, 27 Ekim 1933. "Women's Rights In Turkey", **The Observer**, 5 November 1933.

ya ı büyük olan, ya ları da beraber ise çocu u çok olan tercih olunur. Çocuk adedi de beraber olur ise kura çekilere kurada adı önce çıkan azalı a alınır” ekinde de i tirilmi tir.⁴⁵⁸ Bu de i iklikle birlikte kadınlar köy muhtarlı ma ve idare heyetlerine seçme-seçilme hakkını elde etmi tir.

Köy Kanunu'nun de i tirilmesinin ardından 12 Kasım 1933 tarihli muhtarlık seçimleriyle resmi olarak Türkiye'nin ilk kadın muhtarı Aydın'dan seçilmi tir.⁴⁵⁹ Aydın ilinin Çine kazasına ba lı Karpuzlu nahiyesinin Demircidere köyünde muhtar seçilen otuz iki ya ındaki Gül Hanım ilk mektep tahsili görmü ve millet mekteplerinde Türk harfleri ile de okuyup yazmayı ö renmi bir hanımdır.⁴⁶⁰ Gül Hanım'ın muhtar intihap edildi i gün köy halkı davul ve zurnalarla bu seçimi kutlamı tir.⁴⁶¹ Cumhuriyet Halk Fırkası da Gül Hanım'ı, CHF Katib-i Umumisi Recep Bey (Peker) tarafından Aydın CHF Vilayet dare Heyeti aracılı ıyla yollanan bir telgrafla tebrik etmi tir.⁴⁶² Türkiye için ilk olan Gül Hanım'ı muhtar olan di er hanımlar takip etmi tir. 1935'de Çanakkale Bayramıç'ın Karaköy adlı köyünde muhtar seçilen Zehra Hanım da ilk örneklerden biri olmu tur. Zehra Hanım muhtarlı ı ile ilgili sorulan soruya “Atatürk'ün kadınlara verdi i haklardan istifadeye çabalıyoruz, köyü yenili e do ru götürmeye çalı aca ım” yanıtını vermi tir.⁴⁶³ (Ek.24)

Köy Kanunu'nda yapılan de i iklikle Medeni Kanun ile ba layan kadına yasalar boyutunda hak verme sürecinde önemli bir adım daha atılmı tir. Kadınlara köy idaresinde yer alma, seçme ve seçilme hakkının tanınması ile birlikte kadın

⁴⁵⁸ **Resmi Gazete**, 28 Ekim 1933.

⁴⁵⁹ Acar, **a.g.t.**, s. 20-25. Konu ile ilgili tartışmalar vardır. İlk kadın muhtarın zmir Menemen'den seçildi i de öne sürülmü tür. Konuya ilikin olarak bkz. Acar, **a.g.t.**, s.20-25; Terzio lu, **a.g.e.**, s.77.

⁴⁶⁰ “ İlk Kadın Köy Muhtarı”, **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1933. Gül Hanım'ın ya ını Cumhuriyet gazetesi 30 olarak verirken, Derya Genç Acar'ın konudan bahsetti i tezinde ve Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Gül Hanım'ın 32 ya ında oldu u belirtilir. Acar, **a.g.t.**, s.20; **Hakimiyet-i Milliye**, 16 II.Te rin 1933; **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1933.

⁴⁶¹ **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1933.

⁴⁶² CHF Katib-i Umumisi Recep; “Recep Bey Gül Hanım'ın ntihabını Kutluluyor”, **Aydın**, 15 Te rinisani 1933.'den akt. Günver Güne , “Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy htiyar Heyetlerine Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye'nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)”, **ÇTTAD**, C. IX, S. 20–21, (2010 / Bahar-Güz), s. 179.

⁴⁶³ “Karaköyün Kadın Muhtarı”, **Kurun**, 3 Haziran 1935.

nüfusunun geneline siyasi haklar yayılımı , böylece siyaset adım adım sadece ehirli, okumu kadının kendini gösterebilece i bir mecra olmaktan çıkmaya ba lamı tır.⁴⁶⁴

D. Kadınlara Milletvekili Seçme Ve Seçilme Hakkının Verilmesi

Kadınlara verilen belediye seçimlerine katılma ve muhtar seçip seçilebilme haklarının ardından sıra kadınların milletvekili seçimlerinde de hem seçen hem de seçilen ki i olarak yer almasına gelmi tir. Bu hakların kadınlara bir seferde verilmeyip a amalı bir yol izlenmesine dair birçok yorum beraberinde gelse de cumhuriyet devrimleri içerisinde çok önemli bir yer tutan kadın devriminin önemli safhalarından biri olan kadınların Meclis'e giri i bu hakla sa lanacaktır. Kamuoyu hakkın verilmesinden önce, çıkan gazete haberleri, verilen konferanslarla bir anlamda bu fikre hazırlanmı tır. Örne in 1926 yılında Trabzon'da bir kadın konu macı tarafından Türk Oca ı'nda verilen konferansta kadınların ailede iktisadi hayatta ve siyasette alacakları vazifeleri sıralamı tır. Trabzon Türk Oca ı'nda Süreyya Hulusi Hanımefendi tarafından yapılan konu mada kadınların siyasi hayattaki yeri “*Kadın kendi benli ini idrak eder, iktisadi sahada etki sahibi olursa, neden memleket i lerinde geri kalsın? Herkes ondan vatan dersi alır da niçin o, vatanın idaresi ve mukadderatı söz konusu oldu u zaman, ihmal edilmi bir durumda bırakılır?*”⁴⁶⁵ soruları ile irdelenmi tir. Anadolu'nun ba rından çıkan bir kadının 1926 yılında memleket idaresinde söz sahibi olmak için, tüm kadınlar adına hak istemesi hem devrimci zihniyetin vatanın pek çok kö esine yayıldı mını, hem de isteklerin mantıklı ve haklı oldu unu göstermi tir. Kurtulu Sava ı'nın ardından giri len ça da la ma faaliyetlerinde adım adım kadınların milletvekilli i konusuna gelinmi tir. Kadınlar Birli i'nin siyasi alanda kadınların yer almasına dair çalı maları, Meclis'te kadınların askerlik yapmalarına dair konu maların ya anması, belediye seçimlerinde yer alan kadınlar, Köy Kanunu'nun yenilenmesi ile birlikte

⁴⁶⁴1923–1933 yılları arasında Türkiye'de yapılan büyük devrim hareketleri yabancı basında da büyük takdirler kar ılanmı tır. Cumhuriyet gazetesi “ *ngiltere'nin en maruf resimli mecmualarından*” biri olarak sıfatlandırdı ı The Sphere adlı gazetenin din, maarif ve kadın meseleleri üzerinden Türkiye'deki geli imin anlatıl ı haberin kadınlar ile ilgili kısmında kadının de i en mevkii anlatılmı tır. Türk kadınının ngiliz kadınına oran ile daha iyi artlarda oldu u belirtilmi , Türk kadınının “*hayrete ayan bir zevk ve muvaffakiyetle*” yeni hayata atıldı ı anlatılmı tır. **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1933.

⁴⁶⁵Ta kiran, **a.g.e.**, s.123.

köy yönetiminde de söz sahibi olan, muhtar seçilen kadınlar artık Meclis'te yer almak için gerekli yasal düzenlemeleri bekler hale gelmiş tir. Nitekim beklenen adım 1934 yılının son ayında atılır.

14 Kasım 1934 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu Cemil (Uybadın) Bey'in reisliğinde toplanmış , bu toplantıda söz alan smet Pa a, normal süre olarak 1935 yılının yaz ayında yapılması gereken seçimlerin “*beynelmilel siyaset âlemi hadiseler ve ihtimallerle me bu oldu undan*” erken tarihe alınması gerekliliğine dair bir konuşma yapmıştır.⁴⁶⁶ CHF Grubu toplantısının sonunda “*Büyük Millet Meclisi'nin intihabatı yenilenmesi ve bu keyfiyetin Büyük Meclis'e arz ve teklifi zamanının Fırka reisliğine bırakılması*”nı kabul eder.⁴⁶⁷ Bu kararın alınmasının ardından konu henüz Meclis'te onaylanmadan halk arasında bazı rivayetler dolaşmaya başlamış , seçimin tek dereceli yapılacağı , her milletvekili için dokuz aday gösterileceği , her il için ayrı ayrı de il bütün memleket için bir aday listesi belirleneceği ve kadınların da mebus seçileceği rivayetleri basında da yer almıştır.⁴⁶⁸

5 Aralık 1934 tarihinde Meclis'e smet nönü, Cemil Ubaydın ve Recep Peker imzalı, seçimlerin yenilenmesine dair bir takrir sunulmuş ve ittifakla kabul edilmiştir.⁴⁶⁹ Meclis'te seçimin yenilenmesi kararının alındığı gün rivayetleri haklı çıkaran bir başka teklif de görülmüştür. smet nönü ve 191 arkadaşının teklifi ile Anayasa'nın Milletvekili Seçim Kanunu'nun bazı maddelerinin de değiştirilmesi ile ilgili bir teklif Meclis'e sunulmuştur. Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanıyan teklif TBMM'de toplam 317 azadan reye karşı tirak eden 258 kişinin tamamının onayı ile kabul edilmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ **Cumhuriyet**, 15 Te rinisani 1934. Ayrıca bkz. Abidin Daver, “Mebus Seçiminin Yenilenmesi”, **Cumhuriyet**, 16 Te rinisani 1934; Falih Rıfki, “Yeni Seçim”, **Hakimiyet-i Milliye**, 18 kinci Te rin 1934.

⁴⁶⁷ **Cumhuriyet**, 15 Te rinisani 1934; **Hakimiyet-i Milliye**, 15 kinci Te rin 1934.

⁴⁶⁸ “ntihap kanununda bazı tadilat yapılacağı hakkında bir takım rivayetler varsa da bunların ne dereceye kadar doğru oldu unu tayin etmek kabil değildir.” **Cumhuriyet**, 15 Te rinisani 1934.

⁴⁶⁹ **TBMMZC**, D.IV, C.25, .4, (On kinci nikat-5. XII. 1934), s. 81. Karar 9 Kanunuevvel 1934'de Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. **Resmi Gazete**, 9 Kanunuevvel 1934.

⁴⁷⁰ “Aza Adedi: 317, Reye tirak Edenler: 258, Onaylayanlar: 258, Reye tirak Etmeyenler: 53, Münhaller: 6” **TBMMZC**, D.IV, C.25, .4, (On kinci nikat-5. XII. 1934), s. 86. Ay egül Yaraman “*Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili*” adlı kitabında konuya dair şu yanlı rakamları vermektedir: “...Meclis'teki 317 milletvekilinden 258'i olumlu, 53'ü çekimser, 6'sının bo oyuyla kabul edilmiştir tir.” Yaraman'ın 53'ü çekimser olarak bahsettiği 53 kişi oylamaya katılmayan kişilerdir. Bo oy olarak adlandırdıkları 6 oy ise açık bulunan mebuslukları belirten rakamdır. Yaraman, **a.g.e.**,s.50.

Kabul edilen kanun; “*Te kilatı Esasiye Kanununun 10 ve 11 inci maddelerinin de i tirilmesi hakkında kanun*” adı ile Resmi Gazete’de 11 Kânunuevvel 1934’de yayınlanmı tır. Kanunun de i en 10. maddesinde “*Yirmi iki ya ını bitiren kadın, erkek her Türk mebus hakkını haizdir*” sözlerine, 11.maddesinde de “*Otuz ya ını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir*”⁴⁷¹ hükmüne yer verilmi tir. Böylece Türk kadını belediye ve köy yönetimlerindeki haklarının ardından milletvekili seçme ve seçilme hakkına da sahip olmu tur. smet nönü kanunun kabul edilmesinin ardından yaptı ı konu masında kadınların layık oldu u noktaya ula tı ından bahsetmi , Türk inkılâbının bir kurtulu oldu unu ve bu kurtulu un en önemli safhalarından birinin de kadınların kurtulu u oldu unu vurgulamı , alınan bu karar ile “*kurtulu istikametinin tamamlandı ından*” bahsetmi tir.⁴⁷²

smet nönü “...*Büyük Millet Meclislerinin ve Türk nkılâbının yıllardan beri güttü ü siyasanın tam bir varımı*” olarak nitelendirdi i kanun, başında “*Türk Kadınının Yüksek Hakkı*”⁴⁷³ ba lı ı ile yer almı tır.⁴⁷⁴ Kanunun kabulü ile modernle me yolunda yapılan tüm devrimlerle olu turulmak istenen ça da Türk devleti yolunda çok önemli bir merhale daha geçilmi tir. 5 Aralık 1934 günü Cumhuriyet gazetesinde “*Fırka Grubunun Dün Verdi i Tarihi Karar*” sözleri ile halka duyurulan kanun teklifinin gerekçesi “*Türk kadınına milletvekili seçmek ve milletvekili seçilmek yolunda da erke i erke in yanında mevkiini vermeyi ve bu suretle yurdun bütün i lerinde onun temiz duygulu çalı malarından istifade etmeyi temin etmek*”⁴⁷⁵ olarak açıklanmı tır. Kanun teklifinin gerekçesinde ayrıca, Türk toplumunun mü terek eseri olarak kabul edilen Cumhuriyet’te sosyal hayatta oldu u gibi siyasi hayatta da kadının hak etti i yeri almasının gere inden söz edilmi ve bu hak ile yurdun tüm i lerinde kadınların temiz duygulu çalı malarından faydalanmanın hedeflendi i belirtilmi tir.

⁴⁷¹Resmi Gazete, 8.12.1934.

⁴⁷²TBMMZC, D.IV, C.25, .4, (On kinci nikat-5. XII. 1934), s. 83. Kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesine dair anılar için bkz. nan, **Türk Kadını**, s. 181; Burhan Göksel, **Ça lar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlı ı yay., Ankara, 1988, s.171-172.

⁴⁷³Milliyet, 6 Kânunuevvel 1934.

⁴⁷⁴Ulus, 6 İkkânun 1934.

⁴⁷⁵Ta kiran, **a.g.e.**, s. 136; **Cumhuriyet**, 5 Birincikanun 1934.

Kararın alınmasının ertesi günü Ulus gazetesinde yer alan bir çarfta, Ankara Kız Lisesi Muallimleri “*Türk kadınları, faziletlerinin, yurt için ileri fedakârlıklarının kanunla teyit edilmiş olmasını kıvançla*” kararladıklarını belirterek “*Türk kadını nın yalnız Türk cemaatine de il, bütün medeni âlem kadını na gösterece i örnek hakkındaki azimlerimizi Büyük Millet Meclisi’ne dolayısıyla ulusumuza, âleme bildirmek üzere*” konu ma yapmak için Ankara Halkevi’nde bir toplantı davetinde bulunmu tur.⁴⁷⁶

6 Kânunuevvel 1934 tarihinde Ankara Halkevi’nde Afet (nan) Hanım’ın ba kanlı nda saat 13’de toplanan kadınlar, bu toplantının ardından saat 15’de Meclis binasına giderek Meclis oturumuna katılmı lardır. Yazmı oldukları “*Dün Büyük Millet Meclisi Türk kadınlarının saylav seçmek, saylav seçilmek kanununa onay verdi. Biz Türk kadınları bundan gönenç duyduk. Gerekli olan i yapıldı. Türk kadını bundan sonra daha iyi anla ilacaktır. Bu hakikati anlayan, ortaya koyan, kanunla teyit eden Büyük Türk Ulusunun mümessillerine minnet*”⁴⁷⁷ sözlerini içeren te ekkür mektubunun okunmasını ve di er tüm konu maları Meclis’te kendileri için ayrılan locadan dinlemi lerdir.⁴⁷⁸ Meclis’e gönderilen te ekkür mektubunun altında ba ta Afet Hanım olmak üzere Mevhibe nönü, Meveddet Özalp, Fitnat Na ide, Macide R., S. Nevber, M. Ya ın, Melâhat H., Esmâ Naciye, Nedime Nuri, Makbule Eldemir, Zehra hsan Makbule Zaim, Süheylâ, Samiye Azime, Nazire Özmen, Mediha Refik Seza, Nezahat O. Savran, Ahter⁴⁷⁹ isimleri yer almaktadır. Kadınların bu mektubuna kar ılıklar olarak Denizli milletvekili Necip Ali Bey de Meclis’e sunulan bu ba lılı a kar ı te ekkürlerini bildirmi ve kadınların daha önceden edindikleri hakları kullanmadaki ba arılarından yola çıkarak siyasi haklarını kullanmada da ba arılı olacaklarına olan inancı bir kez daha dile getirmi tir.⁴⁸⁰

Ankara’da toplanan kadınların yanı sıra stanbul’da da alınan kararın yarattı ı sevinç kadınları meydanlarda bulur tur. Beyazıt Meydanı’nda toplanan kadınlar buradaki mitingin ardından, Taksim’e giderek orada da kararı kutlamı lardır. Beyazıt Meydanı’nda stanbul ehir Meclisi üyelerinden Nakiye

⁴⁷⁶Ulus, 6 İkkânun 1934.

⁴⁷⁷TBMMZC, D.IV, C.25, .4, (On Üçüncü nikat-6. XII. 1934), s. 90-91.

⁴⁷⁸Ulus, 6 İkkânun 1934.

⁴⁷⁹TBMMZC, D.IV, C.25, .4, (On Üçüncü nikat-6. XII. 1934), s. 90-91.

⁴⁸⁰TBMMZC, D.IV, C.25, .4, (On Üçüncü nikat-6. XII. 1934), s. 91.

(Elgün) Hanım, Kadınlar Birli i üyelerinden Saadet Rifat ve ffet Halim (Oruz) Hanımlar konu malar yapmı lardır. Co kulu kalabalı a kar ı konu an ffet Halim (Oruz) Hanım “...*Türk kadını, dü ün ki, ba rına bastı in Türk yavrusu gibi, yurdunun bütün i leri bugün senin kuca ına bırakılmı tır. O kuca ın Atatürkler, yeti tiren sıcak duygusu, yurt i lerini her yönden sardıkça, yeryüzü, kadın erkek varlı nı tek benlik içinde toplayan ve bu gücü acuna tanıtın ulusun neler yapabilece ini bir kere daha görecektir. Türk kadını sevin, Türk kadını çalı ! Bugün senin sevinç günüdür. Çalı mak ise sana, tarladan ba layarak i te ulus kurultayına kadar açktır. Ey Atatürk'ün anası, çocu un senden aldı ı de eri gene sana bıraktı*”⁴⁸¹ sözleri ile halka seslenmi tir. ffet Halim kadınlara verilen haklar ile ayırımın ortadan kalktı nı “*biz kadın, erkek bir tek varlı ız. Bu varlık yüce Türk varlı ıdır*” cümlesi ile belirtmi tir.⁴⁸²

Türk Kadınlar Birli i de meydanlardaki toplantılara katılmalarının yanı sıra “*Büyük Atatürk, Yüce Önder Türk kadınının hakkını verdi*” sözleri ile ba layan bir beyanname yayınlayarak kadınlara verilen siyasi haklar ile ilgili te ekkürlerini bildirmi tir.⁴⁸³ Bu beyannameye kar ılık Mustafa Kemal Atatürk; Türk Kadınlar Birli i Ba kanı Latife Bekir I ık Hanımefendi'ye “*Türk Kadın Birli i, Erdemli Türk kadınlı ının yeni çalı ma yolunda kendine dü en büyük i i güvenle ba araca ına ku ku yoktur*” sözleri ile cevap vermi tir.⁴⁸⁴

Kararın kabulünün ardından Trakya gezisinin ilk dura ı olarak stanbul'a giden smet nönü stanbul'da kadınlar tarafından büyük tezahürat ile kar ılanmı ;⁴⁸⁵ yanı sıra yurdun dört bir tarafından kadınlar elde ettikleri bu hakkı büyük bir co ku ile kutlamı lardır. Bu sevinç “*Kadınlık Bayramı*” gibi sözlerle basında yer almı tır.⁴⁸⁶ Yapılan miting ve konu maların yanı sıra Anadolu'nun dört bir yanından gönderilen telgraflarla kadınlar kendilerine tanınan bu hak için minnetlerini bildirmi lerdir. Ankara Halkevi'nde toplanan kadınların ba kanlık divanına gönderilen birçok telgrafta alınan karardan dolayı duyulan mutluluk belirtilmi tir. Örne in

⁴⁸¹ **Cumhuriyet**, 8 Birincikanun 1934.

⁴⁸² **Cumhuriyet**, 8 Birincikanun 1934.

⁴⁸³ **Zaman**, 7 Kanunuevvel 1934.

⁴⁸⁴ **Cumhuriyet**, 8 Birincikanun, 1934.

⁴⁸⁵ **Zaman**, 7 Kanunuevvel 1934.

⁴⁸⁶ “Ülkede Kadınlık Bayramı”, **Ulus**, 9 lkkanun 1934; “Kadınlarımızın Bayramı”, **Zaman**, 8 Kanunuevvel 1934.

“Gümü hane kadınları namına Halide” imzası ile gönderilen telgrafta “Türk kadınlarına saylav olmak ve seçmek hakkının verildi ini ö renen Gümü hane kadınlı ı Halkevi’nde toplanarak bu mutlu günü yüksek sevinçle kutladı. Yurdu ve ulusunu yükselten ve ileri götüren büyük Atatürk’e ve ünlü cumhuriyet kurumuna en derin saygılarımızı sunmak elçili inde bulunmanızı dileriz, sevgilerimizle...”⁴⁸⁷ sözleri ile duyulan minnet aktarılmı tır. Bu ve buna benzer birçok telgraf ile Anadolu’nun dört bir yanında Türk kadınlarına verilen bu hak kutlanmı tır.⁴⁸⁸

Kadınların bu mutlulu una dönemin önemli yazarları da gazetelerdeki sütunlarından ortak olmu lardır.⁴⁸⁹ 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası’na geçen ve bu partinin kapanmasının ardından CHP’ye dönmeyerek muhalif kanatta kalmayı tercih eden Ahmet A ao lu, Cumhuriyet gazetesinde yer alan kö e yazısında di er milletlerde kadınların sahip oldu u haklar ile ilgili bir de erlendirme yaptıktan sonra Türkiye’de kadınların elde ettikleri bu hakları ba arı ile kullanacaklarına olan inancını belirtmi , “Türk kadınının, verilen hukuku kullanmasına gelince; behemahal erkekten iyi kullanaca ina kaniim!” sözleri ile kadınlara olan güvenini vurgulamı tır.⁴⁹⁰ Ulus gazetesinde ise kadının Kurtulu Sava ı’nda erkekler kadar gösterdikleri ba arı ve o güne kadar kendisine verilen tüm hak ve görevlerdeki kabiliyete dikkat çekilmi , “saylavlık” konusunda da gösterecekleri maharete olan inanç birçok kö e yazısında ele alınmı tır.⁴⁹¹ Ebuzziya Zade ise kadınların sevinç gösterilerine kar ı hiç beklenmedik bir ey kar ısında bu kadar çok sevinilebilece i oysaki kadınların Meclis seçimlerinde seçme ve seçilmesinin Türk devrimi içerisinde di er hakların da verildi i göz önünde bulundurulursa do al bir süreç oldu unu yazmı tır. O’na göre kadınlara tanınan bu hakkın verilece i sürpriz de il, Türk

⁴⁸⁷Ulus, 8 lkanun 1934.

⁴⁸⁸Ulus, 8 lkanun 1934; Ulus, 9 lkanun 1934.

⁴⁸⁹Abidin Daver, “Türk Kadını Büyük Millet Meclisinde”, Cumhuriyet, 7 Aralık 1934. Siyasi Mizah dergilerinde de konu kadınların kadınsı tavırları ile birlikte ele alınarak esprili bir anlatımla dile getirilmi tir. Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme haklarının verilmesi ile ilgili karikatürler için bkz. Akbaba, Aralık 1934. (Ek.25)

⁴⁹⁰Ahmet A ao lu, “çtimai Musahabe-Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı”, Cumhuriyet, 6 Birincikanun 1934.

⁴⁹¹Falih Rıfkı Atay, “Kadınlık Günü”, Ulus, 7 lkanun 1934; Burhan Belge, “Kadın Saylavlar”, Ulus, 8 lkanun 1934; Mehmet Nurettin Artam, “Sava Kadını, Barı Kadını”, Ulus, 9 lkanun 1934.

inkılâbının a amalarından biridir ve Türk kadını içtimai hayatın temeli oldu unu unutmadan bu hakkı kullanmalıdır.⁴⁹²

Türkiye’de kadınların milletvekili seçme ve seçilme yolunun açılması yabancı basında da yer almı tır. Yurt dı ında Atatürk devriminin en ilgi çekici noktalarından biri kadınlara tanınan haklar olmu , yapılan haberlerde Türk kadınlarının edindi i haklardan bahsedilmi tir. The New York Times konunun henüz tartı ıldı ı günlerde kadınlara seçme-seçilme hakkının verilmesi yönünde anayasa de i ikliklerinin görü üldü ü haberini verilmi tir.⁴⁹³ Kararın onaylanmasının ardından ise kadınların Meclis seçimlerine katılabilece i vekil olabilece i haberleri dünya basımında yer almı tır.⁴⁹⁴

Yapılan tüm konu malarda Atatürk’e smet nönü’ye edilen te ekkürlerin yanı sıra Cumhuriyet Halk Fırkası’na da minnet belirtilmesi, CHF-Devlet bütünüle mesinin tüm kurumlarda oldu u gibi bu hakkın verilmesinde de kendini göstermesi olarak yorumlanabilir.⁴⁹⁵ Ba ka bir ifade ile hakkı tanıyan idarecilerin tümü CHF’li idi ve bu hakkı kazananlar da CHF’li olacaktı. Ba ka bir parti ya da muhalif bir fikir; ba arısız olan ikinci çok partili hayat denemesinin ardından, uzun yıllar sonra tekrar gündeme gelmek üzere rafa kaldırılmı tır.⁴⁹⁶ Bu noktada Belediyelere seçme seçilme hakkının verilmesi ile ba layan CHF listelerinde kadın adının yer alması süreci milletvekili seçimleri ile de devam etmi , siyasete katılmak isteyen kadınlar için tek istikamet Cumhuriyet Halk Fırkası olmu tur.

Hakkın verilmesinin hemen ardından kadınların CHF’ye üye olma süreci ba lamı tır. İlk kutlamaların ardından gazete sütunlarında artık kimlerin milletvekili adayı olabilece ine dair haberler yayınlanma ba lamı tır. Ayrıca yapılacak olan seçimler ile ilgili de kadınların seçimlerde yer almasına yönelik düzenlemeler de yapılmı tır. Örne in stanbul’da seçim defterlerinin 15 Aralık 1934 tarihine kadar hazırlanması için yo un bir ekilde çalı ılmı , yapılan çalı malarda kadınların da

⁴⁹²Ebuzziya Zade, “Kadınların Mebuslu u”, **Zaman**, 8 Kanunuevvel 1934.

⁴⁹³“Turkish Women To Get Vote”, **The New York Times**, 3 December 1934.

⁴⁹⁴“Women’ Rights Voted By Turkish Assembly”, **The Washington Post**, 6 December 1934;

“Women n Turkey May Get Vote Rights”, **The Atlanta Constitution**, 5 December 1934;

“Turkish Women To Have The Vote”, **The Observer**, 23 December 1934.

⁴⁹⁵**Cumhuriyet**, 8 Birincikanun 1934; **Zaman**, 8 Kanunuevvel 1934.

⁴⁹⁶Konuya dair yorum için bkz. irin Tekeli, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri”, **Türk Toplumunda Kadın**, Der. Nermin Abadan-Unat, 2.baskı, Türk Sosyal Bilimler Derne i yay., stanbul, 1982, s. 380-381.

seçime katılması neticesinde artan nüfus oranı göz önünde bulundurularak di er seçimlere nispetle iki fazla sayılmanın seçilmesi gerekti i görülmü tür.⁴⁹⁷

İlerde yapılan çalı maların yanı sıra CHF'nin merkezinde de kadınların seçimlere katılmalarını sa lamaya yönelik çalı malar yapılmı tır. Bu do rultuda Fırka Genel Katibi Recep Peker tarafından fırka te kilatına bir tamim gönderilmi , kadınların sayılav seçimine girmelerine yönelik olarak partiye dü en görev anlatılmı tır. Bu tamimde öyle denilmektedir:

*“Kadınlarımızın sayılav seçimine girmeleri yasası çıkınca, fırkamıza yeni vazifeler dü üyor. Seçim iki dereceli olunca, ikinci müntehibler arasında da kadınlarımızın bulunmaları lazımdır. Fırka nizamnamesi fırkalılar dı nda yurtta lara rey verenlerin cezalandırılmasını söyler. Bu hale göre, kadın yurtta larımızın imdiden fırkaya kayıtları lazımdır ki, ikinci müntehib seçimi ve hatta bundan evvelki yoklama zamanı gelmeden ikinci müntehib olacak kadınlarımız fırka üyesi sıfatını kazanmı olsunlar. yi vasıflı kadın üyelerinin artması ile fırkamız hem ereflenecek ve hem de kuvvetlenecektir.”*⁴⁹⁸

Recep Peker'in bu tamiminin ardından CHF'ye kadın üye kaydı hızlanmı tır. Pe i sıra gazetelerde *“kadınlar fırka te kilatına müracaate ba ladılar”* ekinde yazılar yayınlanmaya ba lamı tır.⁴⁹⁹ Gazetelerde yayınlanan bu tamimin yanı sıra Recep Peker tarafından Halkevi reisliklerine de bir yazı gönderilmi tir. *“Kadınlara sayılav seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile buna ait yasada yapılan de i ikli i”* bilgi vermek için gönderildi ini belirten üst yazı ile yollanan belgenin ili ik yazısında *“ntihabı Mebusan Kanununun Bazı Maddelerinin De i tirilmesine ve Kanuna Bir Madde lavesine Dair Kanun”* ve *“Te kilat-ı Esasiye Kanununun 10 ve 11inci Maddelerinin De i tirilmesi Hakkında Kanun”* yer almaktadır.⁵⁰⁰

Parti te kilatı içerisindeki yazı malar sürerken kadınların partiye kayıtları da hız kazanmı tır. Yurdun pek çok yerinde kadınlar, çe itli kutlamalar e li inde partiye

⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, 13 Birincikanun 1934.

⁴⁹⁸ **Cumhuriyet**, 13 Birincikanun 1934.

⁴⁹⁹“Sayılav seçimi hazırlıkları, Kadınlar Fırka Te kilatına Müracaate Ba ladılar”, **Cumhuriyet**, 14 Birincikanun 1934. Ayrıca yine gazete sütunlarında kadınların sayılav olmalarına dair bu i i ne kadar ba arı ile yapacaklarını anlatan iirler de yer almı tır. Cumhuriyet gazetesinde yer alan Halid Fahri imzalı *“Türk Kadını Sayılav Olurken”* adlı iiri ve Meliha Avni Sözen'e ait *“Atatürk'ün Anasının Bayramı”* adlı iiri bu iirlere örnektir. **Cumhuriyet**, 15 Birincikanun 1934.

⁵⁰⁰ **BCA**, Fon Kodu: 490.01.0.0.2.9.15, (18.12.1934).

kayıt yaptırmı lardır. Örne in Bursa'daki Halk Partisi binası önüne gelen Bursalı kadınlar sevinç gösterileri yapmı , Samsun'da da Halkevi binasının önünde toplanan kadınlar kendilerine verilen hakkı kutlamı , Bayan Seyen ve Mezriye Melahat hanımlar konu ile ilgili birer konu ma yapmı tır. Bolu'da ise saylav seçme i lerini kontrol edecek tefti heyeti kurulmu tur. Heyet defterleri tetkik ederken, Bolu'lu hanımlar da ikinci seçici olabilmek için CHF'ye yazılmaya ba lamı tır.⁵⁰¹

Karar, Fethiyeli kadınlar arasında da büyük sevinç uyandırmı , sevinçlerini izhar etmek için bir toplantı yapmı lardır.⁵⁰² Ayrıca Mersin'de⁵⁰³, Konya'da kadınlar “*büyük bir istekle*” Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olmak için ba vurmu ⁵⁰⁴, teklif varakaları aynı gün içinde Fırka görevlileri tarafından tetkik edilerek onaylanmı tır. Konya'da yapılan kutlamalara ili kin olarak Konya'da yayınlanan “*Babalık*” adlı gazetede “*Zıvarık Nahiyesinde Kadınlar Kurultayı*” ba lıklı haberde kadınların kararı kutlamak için Zıvarık Nahiyesi köy okulunda bir toplantı yaptıkları, co kulu bir havada geçen toplantıda Bayan ffet Ayas'ın de erli bir konu ma yaptı ı yer almı tır.⁵⁰⁵ stanbul'da da Halk Fırkası'nın muhtelif ubelerine yazılmak için binlerce kadın müracaat etmi tir. Fırka te kilatı, bu müracaatları kolayla tırmaya yönelik çalı malar yapmı , fırka heyeti idareleri arasında kadın aza da yer almı tır.⁵⁰⁶

Bütün te kilatın fırkaya ba vuran kadınlara kolaylık sa lamak için çalı tı ını belirten haberlerde, kadınların Mustafa Kemal'in devrimlerinden en büyü ü olarak nitelendirilen bu devrimden olan memnuniyet belirtilmi tir. Kadınların partiye kayıtlarını hızlandırmak için kayıt i lemlerini kolayla tıran CHF'nin kaza ubeleri seçimlerinde idare heyetine kadın azalar seçilmi , “*Türk kadınlı unın bu ilerleme hareketinde Fırka kendine dü en yol gösterme vazifesini büyük bir hassasiyetle*” ba armı tır.⁵⁰⁷

⁵⁰¹“Siyasa lerinde Türk Kadınlı ı”, **Cumhuriyet**, 15 Birincikanun 1934.

⁵⁰²“Fethiye’de Kadınlarımızın Bir Toplantısı”, **Cumhuriyet**, 13 kincikanun 1935; **Ulus**, 3 Sonkanun 1935.

⁵⁰³**Ulus**, 31 Sonkanun 1935.

⁵⁰⁴“Konya’da Kadınlar Fırkaya Yazılıyorlar”, **Ulus**, 1 Sonkanun 1935.

⁵⁰⁵**Babalık**, 13 kincikanun 1935.

⁵⁰⁶**Ak am**, 17 Aralık 1934.

⁵⁰⁷“Fırkaya Aza Yazılan Kadınlar Artıyor”, **Cumhuriyet**, 17 Birincikanun 1934.

Aralık ayının son gününe gelindi inde artık listelerin belirlenmi , seçim ile ilgili hazırlık evresinin sonuna gelinmi tir.⁵⁰⁸ Defterlerin askıda kalması, defterlere itiraz süresinin beklenmesi ve itirazların tetkiki için geçen sürenin ardından 15 Ocak 1935 tarihinden itibaren müntehibi sani seçimine ba lanmı tir.⁵⁰⁹ Bu tarihlerde kadınların seçimlere katılmasına dair özendirici yazılar da gazete sayfalarındaki yerini almı tir.⁵¹⁰ Cumhuriyet gazetesinde yer alan “*Hem Nalına Hem Mıhına*” adlı kö ede Türk kadınlarına tanınan hakkın büyüklü ünden bahsedildikten sonra Türk kadınının bu hakkı mutlaka kullanmasına ili kin; “*Türk kadını ilk olarak bu hakkını kullanırken bayram yapmalı ve hiçbir kadın sandık ba ina gitmezlik etmemelidir. Fransız kadınlarının imrenerek ve kıskanarak baktı ı Türk kadınının, seçmen sandı unı, yavrusunun be i inden ayırt etmemesi gerekir. Her ana, nasıl, çocu unun be i ine ko arsa, her kadın da seçme sandı na öyle ko malıdır*” sözleri ile kadınlara oy kullanmaları telkin edilmi tir.⁵¹¹

Seçimlerin ilk a amasına stanbul’da 18 Ocak’ta, Ankara’da 20 Ocak’ta ba lanmı tir. Seçilecek olan ikinci seçmenler arasında kadın sayısı önemli ölçüdedir. Örne in Ankara ve Ankara’ya ba lı nahiyelerden seçilecek ikinci seçmenlerin sayısı 332 ki idir. Bunların arasında 51 tanesi kadın, 281 tanesi erkektir.⁵¹²

Bayraklarla donatılan evlerin yanı sıra fırka merkezlerinde de seçim ile ilgili süslemeler hazırlıklar görülmektedir. Fırka merkezlerine halk kürsüleri kurulmu ve bu kürsülerde gerek fırka ve inkılâplarla gerek de seçimlerle ilgili konu malar yapılmı tir. Bu kürsülerden halka seslenenler arasında kadın konu macılar da yer almı tir. stanbul’da Be ikta fırka merkezinde Vecihe Karamürsel, i li fırka merkezinde Meliha Avni Sözen, Kasımpa a’da ffet Oruz, Fatih’te Muallim Hasene tarafından kadınlara kazandırılan haklara ili kin konu malar yapılmı tir.⁵¹³

⁵⁰⁸ **Milliyet**, 20 Aralık 1934; **Milliyet**, 22 Aralık 1934; “Defterler Asıldı - Bazı Mahallelerde Kadınlar Erkeklerin ki Misli”, **Milliyet**, 23 Aralık 1934.

⁵⁰⁹ “Saylav Seçimi leri, **Cumhuriyet**, 4 kincikanun 1935; “ tiraz Müddeti Bitiyor”, **Cumhuriyet**, 13 kincikanun 1935; “ kinci Seçiciler – ntihab Önümüzdeki Cumaya Ba lıyor”, **Cumhuriyet**, 15 kincikanun 1935.

⁵¹⁰ Ay e Güpgüp, “Memleket Postası-Türk Kadını lının Sesi”, **Ulus**, 3 Sonkanun 1935.

⁵¹¹ “Hem Nalına Hem Mıhına-Saylav Seçiminde Kadınlarmız”, **Cumhuriyet**, 16 kincikanun 1935.

⁵¹² **Ulus**, 19 Sonkanun 1935.

⁵¹³ **Cumhuriyet**, 18 kincikanun 1935.

Seçimin yapıldı ı günlerde siyasete atılan kadınlar seçime büyük bir co ku ile katılmış tır.⁵¹⁴ Kendilerine tanınan hakkı kullanma noktasında canla ba la hareket eden kadınların, seçim sandı ı ba ında ya adı ı ilginç diyaloglar gazete sütunlarında yer almış tır.⁵¹⁵ Ankara'da da stanbul'dakine benzer bir tablo vardır.⁵¹⁶ Ankara'da belirlenen ikinci seçmen namzetlerinin içinde geçen kadın isimleri dikkat çekmektedir. Bayan Afet (Muallim), Bayan Azize (Hukuk Mezunu), Bayan Advie Hanifo lu, Bayan Bedia Cevad Akkerman, Bayan Ünzüle Kayaalp, Bayan Nezahat C.N. Safran, Bayan Cevdet K.Özalp, Bayan adıye, Bayan Makbule Naci, Bayan Azize Türe, Bayan Növber General Sevüktekin, Bayan Lahika Manyas, Bayan Mediha General Kazım Orbay, Bayan Nüveyde Ferid Uyguç, Bayan Mezide Düzgören, Bayan Nedime Conker, Bayan Seniye gibi isimlerin yer aldı ı toplam 51 kadın ikinci seçmen namzetleri arasında yer almış tır.⁵¹⁷ Seçimler ile ilgili kö e yazılarında genel itibarıyla demokrasinin bir gere i olarak kabul edilen seçimlerin övüldü ü ve seçimlerin yapılmasında eme i geçen yöneticilere ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne te ekkür edildi i görülmektedir.⁵¹⁸ Tek partili bir siyasi ortamın ne kadar demokratik oldu u önemli bir tartı ma konusudur. Ancak bu noktada da CHP'nin ve özellikle Mustafa Kemal'in çok partili hayatı hayata geçirebilme konusunda yapıcı çalı malar yaptı ı da bilinmektedir. Maurice Duverger, "Siyasi Partiler" adlı eserinde CHP'nin tek parti yönetimini, CHP'li yöneticilerin "*esef verici bir zorunluluk*" olarak gördü ünü yorumlamış tır. Buna ispat olarak 1935 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin rızasıyla, birçok ba ımsız ahsiyetin seçilmesinin sa lanmasını örnek göstermiş tir. O'na göre; Mustafa Kemal'in muhalefet yaratmak adına yaptı ı

⁵¹⁴ **Cumhuriyet**, 19 kincikanun 1935.

⁵¹⁵ *Bayanların bu intihabdaki kadar gayret gösterdikleri hiçbir zaman görülmemi tir. Kendine sayılav seçmek ve seçilmek hakkı verilen Türk kadını kavu tu u bu en yüksek hakkın imtihanını bu intihabda veriyormu çasına çalı maktadır. Dün çok ihtiyar bir kadının Eyüb'de Ortakçılardaki intihap yerindeki vaziyeti bunun bariz bir delilidir. Bu kadınca ızın intihab defterlerinde bir türlü ismi bulunamıyordu. smi bulunamadıkça ihtiyar bayan titizleniyordu. O sırada orada bulunan biri*

—Nine neden bu kadar ısrar ediyorsun? te ismin bulunamıyor! Diyecek oldu.

htiyar, bu sözü söyleyene dik dik bakarak atıldı,

—Elbette ısrar ederim. Bugün seçece im ama yarın belki de mebus seçilece im. Neden senin ismin olsun da benim olmasın?" **Cumhuriyet**, 20 kincikanun 1935.

⁵¹⁶ **Cumhuriyet**, 20 kincikanun 1935.

⁵¹⁷ "Fırkamızın Ankara kinci Seçmen Namzetleri Belli Oldu", **Ulus**, 18 Sonkanun 1935; "Yarın kinci Seçmen Seçimi Ba lıyor", **Ulus**, 19 Sonkanun 1935.

⁵¹⁸ Kemal Ünal, "Gündelik- Ankara'da Seçim", **Ulus**, 20 Sonkanun 1935; Na id Ulu , "Gündelik- Seçimin Ö rettikleri", **Ulus**, 22 Sonkanun 1935.

çalı malar “Kemal rejiminin plüralizme üstün bir de er tanıdı nı ve plüralist bir devlet felsefesi çerçevesinde” faaliyet gösterdi ini ifade etmektedir.⁵¹⁹ Buna ra men tek parti döneminde yapılan seçimler⁵²⁰, belirlenen milletvekilleri aday listelerinin halk tarafından onaylanmasından öteye gidememi tir. Bu noktada 1935 seçimleri de “iki dereceli olması nedeniyle ‘dolaylı’, gerçek rakip adaylara ya ama ansı tanınmaması nedeniyle de ‘yarı masız’ ve (...) ‘olaysız’ ve ‘sakin/heyecansız’ geçmi tir.”⁵²¹

“Kadınli erkekli bütün ulusu kucaklayan”⁵²² ilk seçimin; ilk a amasına 18 Ocak 1935’te ba lanılır ve Ocak ayı sonuna kadar bitirilir. (Ek.26) Gazetelerde sayı ve yüzdelik oranlar halinde seçime katılan kadınlar ile ilgili bilgiler verilir. Bu bilgilere göre örne in; zmir’de seçilen 1214 ikinci seçmenden merkezde 152’si erkek 56’sı kadın, vilayete ba lı kazalarda ise 855’i erkek ve 151’i kadındır. Bolu’da kadınların seçime yüzde yetmi oranında katıldı ı, Antalya’da ise oy kullananların içerisinde çok sayıda bayan oldu u vurgulanmı tır. CHF stanbul Vilayet dare Heyeti Reisi Doktor Cemal Tunca stanbul ilindeki ikinci müntehib seçimi sonuçları ile ilgili verilen reylerin nisbetinin yüzde 91,7 oldu unu bildirmi , bunların yüzde kırk sekizinin kadın, yüzde elli ikisinin erkek oldu unu söylemi tir.⁵²³ Ankara’da ise 20 Ocak 1935 tarihinde ba layan ikinci seçmen seçimleri ertesi gün ak am saatlerinde son bulmu tur. Ankara’da toplam 40.860 birinci seçmenden 37.542’si oy

⁵¹⁹Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Türkçesi: Ergun Özbudun, Bilgi yay., Dördüncü basım, Ankara, 1993, s. 360-361.

⁵²⁰Seçimler iki dereceli olması ile ilgili de ele tirilmi tir. Taha Parla seçimlerin iki dereceli olmasını “o güne kadar vatanda ı yakından tanıdı ı ve güvendi i insanları (ikinci seçmenleri) seçmekte serbest bırakmayı (seçmekle sınırlamayı) demokrasinin en temel ölçütlerinden birini rafa kaldırmaktır” sözleri ile ele tirmi tir. Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları: Kemalist Tek-Parti deolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, C.III, leti im yay., stanbul, 1992, s.33.

⁵²¹Uyar, **a.g.e.**, s.270.

⁵²²Burhan Belge, “Seçimden Önce”, **Ulus**, 22 Sonkanun 1935. Burhan Belge 27 Ocak tarihli yazısında ise Türkiye’de kadınlara verilen hakların Fransa’da büyük yankı uyandırdı ndan hatta Fransa’da kadınlara sayılab seçilip seçilmemek isteyip istemediklerini sormak için bir anket düzenlendi inden bahseder. Bu anketin de müspet sonuçlar do urmayaca nı anlatır. Burhan Belge, “Fransız Kadını”, **Ulus**, 27 Sonkanun 1935.

⁵²³**Ulus**, 23 Sonkanun 1935. Aynı tarihlerde illerde de CHF yönetimlerinde kadınlara yer verilmeye ba lanmı tır. Örne in Zonguldak’ta Bayan Kaniye Salahattin, CHF Vilayet dare Heyeti üyeli ine ve büyük kongre mümessilli ine seçilmi tir. **Ulus**, 23 Sonkanun 1935. Ayrıca Ankara’da toplanan CHF Vilayet Kongresine pek çok kadın katılımcı olarak yer almı hatta içlerinden Bayan Samiye Kongre Kâtipli i’ne seçilmi tir. **Ulus**, 4 ubat 1935.

kullanımı ; Ankara’da kullanılan oyların %92’si CHF’ye verilmiştir.⁵²⁴ Seçimin ilk turunun ardından Bayan Afet, Bayan Üzüle Kayaalp, Bayan Nezahat C.N. Safran, Bayan Cevdet K.Özalp, Bayan İsmet adıyev, Bayan Makbule Naci, Bayan Azize Türe, Bayan Növber General Sevüktekin, Bayan Lahika Manyas, Bayan Mediha Kazım Orbay, Bayan Mezide Düzgören, Bayan Nüveyre Ferid Uyguç, Bayan Nedime Conker, Bayan Seniye gibi bazı isimler ikinci seçmenler arasına girmeyi başarmıştır.⁵²⁵

23 Ocak 1935 tarihinde Ankara, Balıkesir, Bayazıt, Bor, Burdur, Çorum, Çanakkale, Eskişehir, Elazığ, İzmir, Kayseri, Kastamonu, Kırklareli, Muğla, Seyhan, Siirt, Samsun, Tokat, Trabzon, Urfa, Zonguldak vilayetlerinde biten ikinci seçmen seçimi, 25 Ocak’ta tüm yurttan sonuçlanmıştır.⁵²⁶

Seçimin ikinci aşaması ise 8 Şubat 1935 tarihinde yapılır. İçişleri Bakanlığı yayınladığı tebliğ ile seçilmesi icab eden 399 sayılabdan 17’si kadın olmak üzere 386’sı CHF adaylarından “ittifakla”, 13’ü de bağımsız adaylardan “ekseriyetle” seçildiği duyurulmuştur.⁵²⁷ Bu seçimle “*Medeni acun içerisinde, birçok ulusları geride bırakarak*”⁵²⁸ Türk kadınına verilen milletvekili seçme ve seçilme hakkı ilk kez uygulama sahasında kendini göstermiştir.⁵²⁹

5-6 Şubat 1935 tarihinde kadın sayılab adaylarının isimleri ve meslekleri yayınlanmıştır:⁵³⁰ Afyon- Mevrure Gönenç (Mersin Belediye Üyesi)⁵³¹, Ankara-Satı Karamahmed (Ankara Bitik Nahiyesi Kazanköy Muhtarı)⁵³², Antalya-Türkan Babu (Feyziati Lisesi Kız Kısmı Müdürü)⁵³³, Balıkesir-Sabiha Gökçül (İzmir Kız Muallim

⁵²⁴ **Ulus**, 21 Şonkanun 1935.

⁵²⁵ **Ulus**, 21-29 Şonkanun 1935.

⁵²⁶ **Ulus**, 23 Şonkanun 1935.

⁵²⁷ **Ulus**, 5 Şubat 1935.

⁵²⁸ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1935.

⁵²⁹ **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1935.

⁵³⁰ **Ulus**, 5 Şubat 1935; **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1935.

⁵³¹ “*Mevrure Gönenç: Tahsilini 1919’da Arnavudköy Koleji’nde tamamlamıştır. Bir zaman Çamlıca kız lisesi ve Üsküdar Amerikan kolejli dil hocası olmuştur. Adana Belediyesinde seçilen ilk kadın meclisi azasıdır. İmdi Mersin Belediye azasıdır.*” **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1935.

⁵³² “*Satı Kadın: Ankara’nın Bitik nahiyesinin Kazan köyündendir. Milli Savaşta malul olmuş bir askerin karısıdır. 5 çocuğu vardır. Çiftçidir. Kendisi tarlasında çalışarak ailesini besler, aynı zamanda bulunduğu köyün muhtarıdır.*” **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1935. (Ek.27)

⁵³³ “*Türkan Babu : İstanbul Darülfünunu felsefe şubesinden mezundur. Muallimlik etmiştir. İmdi halde Feyziati Lisesi kız kısmı müdürüdür.*” **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1935.

Mektebi Müdürü)⁵³⁴, Bursa- ekibe ekip el (negöl saviran'da Çiftçi)⁵³⁵, Diyarbakır-Huriye Baha z (Pedagoji Muallimi)⁵³⁶, Edirne-Dr.Fatma akir (Guraba Hastanesi ç Hastalıklar Mütahassısı)⁵³⁷, Erzurum-Nakiye Elgün (stanbul ehir Meclisi Üyesi)⁵³⁸, stanbul-Fakihe Öymen (Bursa Kız Lisesi Müdürü)⁵³⁹, zmir-Benal Nevzat (CHF Vilayet dare ve Belediye Üyesi)⁵⁴⁰, Kayseri-Ferruh Güpgüp (Kayseri Belediye Üyesi)⁵⁴¹, Konya-Bediz Aydilek (Bolu Belediye Üyesi)⁵⁴², Malatya-Mihri Pekta (Kolej Türkçe Muallimlerinden)⁵⁴³, Samsun-Meliha Ula

⁵³⁴“Sabaha Gökçel: 1900 de Bergama'da do mu tur. stanbul Kız Muallim mektebinde ve yüksek mualliminin ihzari kısmında okumu tur. 12 yıldır zmir Kız Muallim mektebinde edebiyat hocası ve 5 yıldır mektebin müdürüdür. Memleketin birçok hayır i lerinde çalı mı tur.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935.

⁵³⁵“ekibe ekib: Bursa'nın negöl kazasının saveren köyünde çiftli inde çalı an ve yabancı diller bilen bir bayandır.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935.

⁵³⁶“Huriye Baha z: Tahsilini Londra Üniversitesi kadın kısmında Betfort kolejde pedagoji üzerinde tamamlamı tur. stanbul Kız Muallim mektebine eski nas idadisinde pedagoji ve tatbikatı dersiyeye ve ev idaresi derslerini okutmu tur. Balkan Harbinden sonra muhacirlere açılan kurslarda ders vermi , türlü hayır i lerinde çalı mı , Hilaliahmer'in açtı ı kursa giderek gönüllü hababakıcı olmu tur. Yedi senedir Türkçe hocalı ı etmektedir.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935.

⁵³⁷“Doktor Fatma akir: Fırka tarafından Edirne'den saylav namzedi gösterilen Doktor Fatma akir memleketimizin yeti tirdi i kıymetli bir gençtir. Fatma akir, ekmekçi ve un taciri akirin kızıdır. 1319 senesinde Safranbolu'nun Akveren köyünde do mu , iptidai tahsilini kısmen orada yapmı , sekiz ya ında stanbul'a gelmi tir. Burada Beyazıd nas Numune mektebinde, Bezmialem Valde Sultan mektebinde okumu ve Tıbbiyeye girmi tir. Tıbbiyeden 1929 da birincilikle diploma almı tur. O vakitten beri Gureba hastanesinde çalı maktadır. Bundan bir buçuk sene evvel de dâhili hastalıklar ihtisas diploması almı tur. ki aydan beri de Gureba hastanesi dâhili poliklinik efi olarak çalı makta idi. Fatma akir, bu kısa müddet zarfında mesle inde büyük terakki eserleri göstermi , bilhassa ihtisası bulunan dahili hastalıklarda büyük bir öhret kazanmı tur.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feryal Saygılıgil Gündüz, “Sa lık Alanında lk Kadın Parlamenterler”, **Tarih ve Toplum**, S.171, Mart 1998, ss.15-20.

⁵³⁸“Nakiye (Elgün): Nakiye (stanbul Daimi Encümen azası) memleketin en eski maarifçilerindendir. Son vazifesi stanbul Kız Lisesi Müdürlü ü idi. Bundan sonra vazifesinden istifa eden Nakiye 930 senesinde stanbul ehir Meclisine ilk kadın aza olarak seçilmi tir. Aynı zamanda o zamandan beri Daimi Encümente azadır. Nakiye yılmaz çalı masile kadının hayatta muvaffak olaca ına en büyük delil te kil etmi ilk kadınlarımızdandır.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935.

⁵³⁹“Fakiye Öymen: stanbul Darülfünunu Edebiyat fakültesi tarih, co rafya ubesinden mezundur. 12 yıldır Bursa'da hocadır. Bursa kız lisesinin müdürüdür ve tarih, co rafya hocasıdır.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935.

⁵⁴⁰“Benal Nevzat: zmirlidir. lk ve orta tahsillerini zmir'de yapmı tur. 921 de Paris Üniversitesinde edebiyat fakültesinde okumu tur. Döndükten sonra Hilal-i Ahmer'de, Himaye-i Etfal'de, yazı ve sözle sosyal i lerde çalı mı , Cumhuriyet Halk Fırkası vilayet idare heyeti azalı ında bulunmu tur. 930'dan beri zmir'de Belediye azasıdır.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935.

⁵⁴¹“Ferruh: 1891 de Kayseri'de do mu tur. Kayserinin mahalli i lerinde yeti mi Fırka ve Belediye azasıdır.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935.

⁵⁴²“Bediz Aydilek: Bolu orta mektebinden mezundur. Bolu Kız Sanat Mektebinde resim hocalı ı yapmı tur. imdi Bolu Belediye Meclisi üyesidir.” **Cumhuriyet**, 6 ubat 1935.

⁵⁴³“Mihri Hüseyin Pekta : 1898 de do mu tur. Kız Kolejlinden mezundur. 10 yıldan beri Türk mekteplerinde ve Kolejde hocalık etmektedir. Fransızca ve ngilizce okur, yazar. Kadıköy Fıkaraperver Cemiyetinde, Hilaliahmerde ve Himayeietfalde çalı mı tur. Vilyam Ramzeyin

(Samsun Lisesi Muallimlerinden)⁵⁴⁴, Seyhan-Esma Nayman (Adana Belediye Üyesi)⁵⁴⁵, Sivas-Sabiha Görkey (Tokad Orta Mekteb Muallimi)⁵⁴⁶, Trabzon-Seniha Hızal (Eski Maarif Umum Müfetti i ve Yeni Türkiye Mektebi Müdürü)⁵⁴⁷. (Tablo.2) Bu isimlerin içerisinde ara seçimlerle Çankırı milletvekili olarak Hatice Özgener de katılmıştır. Böylece TBMM V.Dönem kadın milletvekillerinin sayısı 18'e yükselmiştir. Yayımlanan bu isimlerden bazıları basına verdikleri demeçlerde partiye olan minnetlerini dile getirmişler, konuya dair mutluluklarını bildirmişlerdir.⁵⁴⁸ (Ek.1)

8ubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerde kadın milletvekilleri Meclis'e girmeyi başarmış⁵⁴⁹ ve 1 Mart 1935 tarihindeki TBMM'nin yeni dönem ilk

(Anadolu'nun tarihi coğrafyası) eserini dilimize çevirmiş, türlü yazılar yazmıştır." **Cumhuriyet**, 6ubat 1935.

⁵⁴⁴ "Meliha Ula : Edebiyat Fakültesi'nden mezundur. İstanbul Kandilli Lisesi'nde edebiyat muallimliği yaptı. 5 sene Erzurum kız muallim mektebinde baş muallimlik ve edebiyat hocası yaptı. Şimdi Samsun Lisesi edebiyat hocasıdır." **Cumhuriyet**, 6ubat 1935.

⁵⁴⁵ "Esmâ Zihni Nayman: 1900 de doğmuştur. Bezmialem Kız Lisesi'nin son sınıflarında yedi sene Fransızca muallimliği yaptı. Fransızca ve İngilizceyi söyler, yazar, okur. 8 yıldır Adanadadır ve geçen devreden beri Adana'da Belediye azasıdır." **Cumhuriyet**, 6ubat 1935. Esmâ Nayman'ın hayatına ve nasıl milletvekili seçildiğine dair bir makale için ayrıca bkz. Adile Ayda, "Bir Örnek Kadın: Esmâ Nayman", **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1967.

⁵⁴⁶ "Sabiha: 19 yıldan beri muallimdir. 319da Üsküdar kız sanayi mektebinde ilk tahsilini yaptı. 322de Darülmüallimatı, 333te Darülfünun riyaziye şubesini pekiyi olarak bitirmiştir. Nakli, riyaziye hocalıklarında, Kız Muallim mektebinin müdür ve muallimliklerinde bulunmuştur. Bugün Tokad'da orta mektebin riyaziye hocasıdır." **Cumhuriyet**, 6ubat 1935.

⁵⁴⁷ "Seniha Nafiz Hızal: 1898 de Adapazarı'nda doğmuştur. İlk tahsilini İstanbul Fatih Rüşdiyesinde, orta tahsilini Kız Sanat mektebinde, yüksek tahsilini de 1918 de Darülfünun Fen Fakültesinde yaptı. Darülfünunun ilk kadın mezunlarından. Darülmüallimat müdürlüğünde, Erenköy kız lisesi müdürlüğünde bulunduktan sonra Maarif Umum müfettişliği'ne tayin edilmiştir. Kendisi Türkiye'de ilk defa olarak kadın müfettişliği olmuştur. Bundan sonra İstanbul Kız muallim mektebi müdür muaviniği, Bursa kız muallim mektebi müdürlüğü, Feyziye lisesi müdürlüğü, Selçuk ve Kız Sanat mektebi müdürlüğünde bulunmuştur. Dört seneden beri de İstanbul'da kendi açtığı ilk ve orta tahsilli (Yeni Türkiye) hususi mektebinde müdürlük ve muallimlik yapmaktadır." **Cumhuriyet**, 6ubat 1935.

⁵⁴⁸ Örnek olarak Seniha Hızal'ın ve Fatma Akar'ın konuya dair demeçleri için bkz. **Cumhuriyet**, 6ubat 1935.

⁵⁴⁹ "Saylav Seçimi Dün Yapıldı", **Ulus**, 9ubat 1935; **The Manchester Guardian**, 8 February 1935. Kadınların siyasi alanda var olmaları devrim hareketi içerisinde ayrı tutulmuştur. Dönemin pek çok aydınına göre bu hakkın Türk kadınlara verilmesi ve kullanılmasında devrimin en önemli noktalarından biridir. Gazete sütunlarında bu anlayış defalarca kez farklı yazarlar tarafından dile getiriliyordu. Örneğin Ulus gazetesi yazarı Necip Ali Küçükü seçimlerin yapılmasının ardından kaleme aldığı yazısında "Sosyal varlıkımızda yaptığımız devrimler kadının erkekle her bakımdan denk haklar almasıyla en uygun biçimini bulmuştur" sözleri ile konunun önemini vurgulamıştır. Necip Ali Küçükü, "Kadın Saylav Olduktan Sonra...", **Ulus**, 11ubat 1935. Burhan Belge ise; "Mutlu Türk kadını! Hem doğu hem batıyı aştan haklarına iyi sarıl. Ve sana bu hakları verdiren büyük adamın arkasında tuttuğun iktidarı ve yeti tirdiğin çocuğunun sevgisini aşılayarak yürümekte devam et..." sözleriyle kadınlara elde ettikleri hakkın öneminden yola çıkarak yapması gerekenleri hatırlatmıştır. Burhan Belge, "Mutlu Türk Kadını", **Ulus**, 19ubat

toplantısında Meclis içerisindeki yerlerini almışlardır. Bu seçimle birlikte “*Medeni acun içerisinde, birçok ulusları geride bırakarak*”⁵⁵⁰ Türk kadınlara verilen milletvekili seçme ve seçilme hakkı ilk kez uygulama sahasında kendini göstermiştir.

Tablo.2 TBMM V. Dönem Kadın Vekilleri (1935-1939)⁵⁵¹

Adı Soyadı	Doğum Yeri-Tarihi	Öğrenimi	Mesleği	Bildiği Yabancı Dil	Medeni Durumu	Çocuk Sayısı	Seçim Bölgesi
Mebrure Gönenç	İstanbul 1900	Amerikan Koleji	Öğretmen	Fransızca-İngilizce	Evli	2	Afyonkarahisar
Hatı Çırpan	Kazan Köyü 1890	-	Çiftçi Köy Muhtarı	-	Evli	6	Ankara
Türkan Örs Batu	Üsküdar 1900	Üniversite Felsefe	Lise Müdürü	Fransızca	Bekar	-	Antalya
Sabiha Gökçül Erbay	Bergama 1900	Yüksek Öğretmen Okulu	Lise Müdürü	-	Bekar	-	Balıkesir
Ekibesnel	İstanbul 1886	Ortaokul	Çiftçi	Almanca	Dul	1	Bursa
Hatice Özgener	Selânik 1865	Rütiye Hususi	Darüleytam Müdürü	Rumca	Dul	4	Çankırı
Huriye Öniz Baha	İstanbul 1887	Londra Üniversitesi Pedagoji	Öğretmen	İngilizce	Dul	1	Diyarbakır
Fatma Memik	Safranbolu 1903	Tıbbiye	Deri Hast. Uzmanı	Fransızca	Bekar	-	Edirne
Nakiye Elgün	İstanbul 1882	Kız Muallim Mektebi	Lise Müdürü	-	-	-	Erzurum
Fakiye Öymen	Kodra 1900	Darülfünun Coğrafya	Lise Müdürü	Fransızca	Evli	2	Ankara
Benal N. Arıman	Zmir 1903	Sorbonne Üniv. Edebiyat	Belediyeçi	Fransızca Rumca	Bekar	-	Zmir
Ferruh Güpgüp	Kayseri 1891	Hususi	Biçki-Diki	Arapça	Dul	-	Kayseri
B.Bediz Morova Aydılek	Bosna 1897	Ortaokul	Resim Öğretmeni	-	Evli	1	Konya
Mihri Pekta	Bursa 1895	Amerikan Kız Koleji	Öğretmen	Fransızca İngilizce	Evli	2	Malatya
Meliha Ula	Sinop 1901	Darülfünun Edebiyat	Öğretmen	Fransızca İngilizce	Evli	-	Samsun

1935. Yunus Nadi ise, “*Türk kadının saygı olarak Meclis’te yer alması, Türkiye’de kadınlık iktidarının kesenkes (kat’i) çözülmesinin en yüksek ve en parlak belgesidir*” sözleri ile kadın sorununun katı bir suretle kapandığını belirtmiştir. Yunus Nadi, “Sosyal Yaşamda Yeni Büyük Adım: Büyük Mecliste Türk Kadını!”, **Cumhuriyet**, 01 Mart 1935. Ayrıca bkz. Doğan, a.g.e., s.22.

⁵⁵⁰ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1935.

⁵⁵¹ **TBMM Albümü 1920-2010**, C.1, Ankara, 2010, ss.239-294.

Esmâ Nayman	İstanbul 1899	Lise	Dil Öretmeni	Fransızca İngilizce Rumca	Evli	2	Seyhan
Sabiha Görkey	Üsküdar 1888	Darülfünun Riyaziye	Öretmen	Fransızca	Evli	1	Sivas
Seniha Hızal	Adapazarı 1897	Darülfünun Fen Fakültesi	Lise Müdürü	-	Bekar	-	Trabzon

E. Cumhuriyet Halk Partisi içinde Yaşayan Olaylar Ve Kadın

1. CHP Kurultaylarında Kadın

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kurultayı, henüz parti kurulmadan Anadolu'nun iğali sırasında toplanan Sivas Kongresi olarak kabul edilmiştir.⁵⁵² Sivas Kongresi'nde yurdun dört bir yanından gelen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temsilcilerinin tek bir çatı altında birleşmeleri ile oluşan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nin temeli sayılması kongrenin de partinin ilk kongresi kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur.⁵⁵³

4–11 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan kongrede Anadolu'nun iğali altındaki durumu etrafında şekillenen görüşmeler sırasında kadınların konumunu belirlemek CHP-kadın ilişkisi bakımında çok erken bir saptamadır. Örneğin Sivas Kongresi'nde söz alan Halide Edip Hanım ile Cumhuriyet Halk Partisi'ni ilişkilendirmek 1919 Anadolu için pek de mantıklı değildir. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kongresi kabul edilen bir kongrede üstelik de olağanüstü bir halde bir kadına söz vermek gibi kadınlara değer verildiğini gösteren bir adım ilerleyen günlerde şekillenecek parti içerisinde kadınların yer almasına çok da olumsuz bakılmadığını sinyalleri olarak yorumlanabilir. Bu noktada Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kongresi olarak kabul edilen Sivas Kongresi'ndeki “kadın” varlığı Atatürk Devrimi ile yolculuğunda siyasi hayatta kadınların var olmasının somut belirtilerinden biri olarak nitelendirilebilir.

⁵⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi – II Sivas Kongresi**, Türkiye Bankası yay., İstanbul, 2008; Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, AAM, Ankara, 1997; Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, AAM, Yay.Haz.Zeynep Korkmaz, 30.baskı, Ankara, 2011, ss.58-62; Uluç demir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK, Ankara, 1999.

⁵⁵³ “Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarının İki”, **Kurun**, 6 Mayıs 1935.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci kurultayı ise 15-23 Ekim 1927 tarihinde gerçekleşmiştir.⁵⁵⁴ 1923-1927 süreci; Cumhuriyet'in ilanı, Hilafetin kaldırılması gibi önemli siyasal devrimlerin yanı sıra pek çok sosyal, hukuksal devrimin de uygulandığı bir dönemdir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu ikinci kurultayına damgasını vuran olay hiç şüphesiz Mustafa Kemal'in "*yakın geçmişle hesaplaşma*"⁵⁵⁵ niteliğindeki Nutuk'u okuması olacaktır.⁵⁵⁶ 19 Mayıs 1919 tarihinden 1927 yılına kadar bizzat devrimi yapan Mustafa Kemal'in kaleminden olayların anlatıldığı Nutuk'ta ve kurultay genelinde CHP ve kadını ilgilendiren konuların bir arada ele alınmadığı görülmektedir.

"*Devrimi peki tirci*"⁵⁵⁷ nitelikte yeni kararlar alınacak olan 1927 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi'nin görüşüldüğü sırada 8. maddede yer alan 18 yaşını tamamlayan, suçları temiz, "her Türk vatandaşı"nın Türk kültürünü ve fırkanın bütün ilkelerini kabul etmesi halinde fırkaya üye olabileceğine dair maddeye ilişkin Çankırı Mebusu Talat Bey; "*Her Türk vatandaşı sözünden maksut olan yalnız Türkler midir, anasını saire buna dâhil midir, kadınlar dâhil midir?*" sorularını yöneltmiştir.⁵⁵⁸ Sorulara Tekirdağ Mebusu Celal Nuri Bey ve CHF Katib-i Umumisi Saffet Bey "Teşkilat-ı Esasiye'de mukayyiddir" cevabını vermişlerdir. Teşkilat-ı Esasiye'nin 10.maddesinde "*On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir*"⁵⁵⁹ ekinde yer alan hükmün parti nizamnamesi için de geçerli olduğu gerekçesiyle Çankırı Mebusu Talat Bey'in sorusu geçiştirilmemiş, derinlemesine ele alınmamıştır.⁵⁶⁰ Kongre sonunda kararlaştırılan nizamname de "*her Türk vatandaşı*" haliyle basılmıştır.⁵⁶¹

⁵⁵⁴Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2002, ss.11-33.

⁵⁵⁵Tunçay, **a.g.e.**, s.180.

⁵⁵⁶"A-RMHC'yi oluşturan Sivas Kongresi CHF'nin ilk genel kurul toplantısı sayılarak ikinci kabul edilen bu kongrede, Büyük Nutkun okunması, öteki çalımları gölgede bırakmıştır." Tunçay, **a.g.e.**, s. 183.

⁵⁵⁷Doğan Perinçek, **Kemalist Devrim-6 Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak yay., 2.basım, İstanbul, 2008, ss. 32-35.

⁵⁵⁸**Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927, s. 11.

⁵⁵⁹**Resmi Ceride**, 24 Mayıs 1340; Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 129.

⁵⁶⁰**CHF Kongre 1927**, s. 11.

⁵⁶¹**Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, (15 Teşrinievvel 1927'de inikâat eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresinin 22 Teşrinievvel 1927 tarihli içtimasında müzakere ve kabul edilmiştir.), 1927, s.6.

10-18 Mayıs 1931 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi III. Kurultay açık açık “kadın” mevzusunun konu edildi i ilk CHP kurultayıdır denilebilir.⁵⁶² 10 Mayıs 1931 tarihinde yapılan ilk toplantıda Kurultayı Umumi Reis Mustafa Kemal kısa bir açılı konu ması ile ba latmı ; ardından Ba vekil smet Pa a “*Umumi Riyaset Beyannamesi*”ni okuyarak, iç ve dı siyaset, e itim, sa lık ve toplumsal politika, iktisat ve imar konularında açıklamalarda bulunmu tur.⁵⁶³ Kadınların siyasi hayattaki varlıklarına da de inen nönü’nün konu masının “*Dâhili Siyaset*” ile ilgili kısmında, Fırka’nın belediye seçimlerine kadın ve erkek tüm vatanda ların katılmasını sa layarak büyük bir ba arı kazandı nı belirtmi tir. ⁵⁶⁴ Toplumsal konulara de indi i kısımda da “*kadının içtimai hayatta layık oldu u haklı ve yüksek mevki alması geçen devrede esaslı olarak yerle mi tir*” sözleri ile kadının toplumsal hayatta yer alması konusunda gelinen noktayı vurgulamı tır.⁵⁶⁵

Nitekim bu konu maya paralel olarak III. CHF Kurultay sonucunda kabul edilen programda kadınların milletvekilli i ile ilgili haklarının tanınaca na dair söz verilmektedir.⁵⁶⁶ Kadın konusunun geçmesine ra men gazetelerde yer alan kurultay foto raflarında tek bir kadının olmaması, kurultay sonunda açıklanan görevlendirmelerde parti yönetimi saflarında kadın ismine rastlanmaması henüz uygulama açısından kadının parti içerisinde tam olarak yerle emedi ini göstermektedir. Kadın isimlerinin sık sık parti listelerinde geçti i kurultay 1935 yılındaki CHF 4. Büyük Kongresi’nde olacaktır. Milletvekili seçme ve seçilme yetkisini de alan kadınlar artık CHF ile ilgili pek çok haberde yer almaya ba lamı tır.

Dördüncü Büyük Kurultay toplanmadan bir gün önce Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibi Recep Peker Ankara Radyosu’nda verdi i konferansta partinin kurultayda görü ülecek olan yeni programında “*hakda ve vazifede kadın ve erke i bir*” tuttu undan bahsetmi , böylece Türk ulusunun “*sınıf telakkisi gibi cins farkını*

⁵⁶²“CHF Üçüncü Büyük Kongresi Dün Açıldı”, **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1931.

⁵⁶³ Tunçay, **a.g.e.**, s. 318.

⁵⁶⁴ **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, stanbul, 1931, s. 5-6; BCA, Fon Kodu: 490.01.212.841.1.110, (10-18 Mayıs 1931).

⁵⁶⁵ **Kongre Zabıtları 1931**, s.8.

⁵⁶⁶ Tunçay, **a.g.e.**, s. 321.

*da tanımayan müsavî haklı, müsavî onurlu yurtta lardan kurulmuş bir yüce halk
yı nı halini” aldı nı belirtmi tir.*⁵⁶⁷

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Dördüncü Büyük Kongresi 9 Mayıs 1935 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamutay Salonu'nda toplanmıştır.⁵⁶⁸ Kadınlara milletvekili seçme seçilme hakkının verilmesinin ardından toplanan CHF'nin Dördüncü Kurultayı'nın kamuoyunda en dikkat çeken noktalarından biri üphesiz kadınlar olmuştur. CHF içerisinde yer almaya başlayan kadınların Büyük Millet Meclisi'ne dâhil olmaları hem CHF hem de Türkiye Cumhuriyeti için bir ilktir. CHF Büyük Kurultayı için de kadınların katılımı noktasında bir ilk ya anmıştır. Kurultay'da seçilen 17 kadın milletvekilinin yanı sıra kadın vilayet temsilcileri de yer almıştır. Örneğin Ankara'dan Bayan Lahika, Ni de'den Bayan Naciye Osman, Zonguldak'tan Bayan Kaniye Kurultay'a katılan kadın mümessillerden bazıları olmuştur.⁵⁶⁹ Kurultay'a katılacak olan CHF'li kadınlar Ankara'da toplanırken diğer illerde de kurultay öncesi faaliyetler olarak nitelendirilebilecek olan çalışmalar, kutlamalar yapılmış, çeşitli konferanslar verilmiştir. Antalya, Eskişehir, Çanakkale, Eskişehir, Adana, İstanbul gibi illerde yapılan kutlamalarda halk kadın-erkek kalabalıkları halinde partibinalarının etrafında toplanmışlar, verilen konferansları dinlenmişlerdir.⁵⁷⁰ Bu çalışmalarda da kadınların görev aldıkları görülmektedir. Örneğin; İstanbul'da Fatih'te konferans verenlerden birisi de ilerleyen yıllarda CHF'den milletvekili seçilecek olan Hasene İlgaz'dır.⁵⁷¹

Tüm hazırlıkların ardından 9 Mayıs 1935 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Dördüncü Büyük Kongresi açılır.⁵⁷² İlk gün yapılan Kurultay toplantısında iki asbaşkanı ve dört sekreter seçilmiştir. Kurultay Asbaşkanlıklarına Abdülhalik Renda ve Saffet Arıkan, sekreterliklere de Etem Kadri, İbrahim Akıncı, Nait Ulu'un yanı sıra bir de kadın milletvekili Fakihe Öymen belirlenmiştir.

⁵⁶⁷ **Kurun**, 9 Mayıs 1935; **Ulus**, 9 Mayıs 1935; **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1935.

⁵⁶⁸ Kuma, **a.g.e.**, s. 33; Hakkı Tarık Us, "Kurultay Açılıyor", **Kurun**, 9 Mayıs 1935; Etem zzet Benice, "9 Mayıs", **Tan**, 9 Mayıs 1935; "CHF'nin 4. Büyük Kurultayı", **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940**, s.240.

⁵⁶⁹ **Kurun**, 8 Mayıs 1935.

⁵⁷⁰ **Ulus**, 11 Mayıs 1935; **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1935.

⁵⁷¹ **Kurun**, 6 Mayıs 1935.

⁵⁷² **Ulus**, 9 Mayıs 1935; Falih Rıfkı Atay, "Gündelik-Kurultay 4.", **Ulus**, 9 Mayıs 1935.

Ayrıca Dilek Layiha Encümeni'nde Samsun milletvekili Meliha Ula⁵⁷³, Hesap Komisyonu'nda da Bayan Onaran görevlendirilmiştir.⁵⁷⁴ Bayan Onaran'ın imzasına ayrıca Kurultay zabıtlarındaki “*Dördüncü Kurultayın Program ve Nizamnamesi Hakkında Program ve Nizamname Encümeni Mazbatası*” altında da rastlanmaktadır.⁵⁷⁵

Kurultay görüşmeleri sırasında söz alan kadınlar arasında en dikkat çeken konuya Aksaray Delegeşi Naciye Osman tarafından yapılmıştır. CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nın 14 Mayıs 1935 tarihindeki dördüncü toplantısında Nizamname müzakereleri sırasında söz alan Naciye Osman, Türk kadınının parti içinde alması gereken rolü de içeren ve partinin eksiklerini belirten çarpıcı bir konuşma yapmıştır.⁵⁷⁶ CHP'yi köylü kadının köylü yavrunun yardımına koymakla ele tiren Naciye Osman, memleketi Aksaray'a az gazete geldiği, radyo kullanımının az olduğunu ve bu nedenlerle de yeniliklerden haberdar olduklarını belirtmiştir. Bu sıkıntıları anlatmak istediğinde ise etrafındakilerden muhalefet -hatta einden iddet-gördü ünü söylemi ve kendisini yönlendirdikleri Recep Peker'den de çekindiğini açıklamıştır. Naciye Osman, Halkevi'ndeki sıkıntılardan, çocukların eğitim alamamasından, tarih bilmenin faydalarından bahsettiği uzun bir konuşma yapmıştır. Sağlık alanında hastalıklara karşı önlem alınması ile ilgili söylediği “*ana bir çocuk kaybederse Türklük bir kale kaybeder*” sözleri ise savaş sonrası aya kalkan ulusal bilincin yansıması olmuştur.⁵⁷⁷

Naciye Osman'ın yaptığı gibi eleştiriler içeren bir konuşmaya izin verilmesi, kurultay görevlileri arasında kadınların da yer alması kadınlara verilen siyasi hakların kullanılması noktasında Cumhuriyet Halk Fırkası idarecilerinin samimi olduğunu gösterir niteliktedir. Bu samimi tavrın da etkisi ile Kadınlar Birliği

⁵⁷³ **Kurun**, 10 Mayıs 1935.

⁵⁷⁴ **Ulus**, 9 Mayıs 1935.

⁵⁷⁵ **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, Ulus basımevi, Ankara, 1935, s.44. Bayan Onaran'ın adı Kurultay zabıtlarında Mara mümessili T.Onaran olarak geçmekte ve diğer tüm kullanımlarda Bayan Onaran olarak verilmektedir. **Tutulga 1935**, s.13.

⁵⁷⁶ **Tutulga 1935**, ss.112-115. Naciye Osman'ın bu beyanati ile ilgili olarak ilerleyen günlerde gazetede bir düzeltme yazısı çıkar: “*CHP Kurultayı'nda Aksaray Murahhası Bayan Naciye Osman'ın, Kurultay görüşmelerinden bahsedilirken kendisinin ulusal i lere karşı tı tı ilk çağlarda kocasından dayak yediği ekinde bir beyanati çıkmıştır. Bayan Naciye, bunun yanlış olduğunu kocasından dayak yiyenin kendisi olmayıp bu sözün bütün kadınlar için umumi olarak söylenilmediğini bildirmektedir.*” **Kurun**, 22 Mayıs 1935.

⁵⁷⁷ **Tutulga 1935**, ss.112-115.

CHF'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nin yapıldı ı günlerde kendini fesh etti ini açıklamı tır. Kadınlar Birli i yöneticileri kadınlara tüm siyasi hakların verildi ini belirterek birli e gerek kalmadı ı yönünde fikir birli ine varmı lardır. Konuya Kadınlar Birli i Ba kanı Latife Bekir "...*Kadın haklarının gerek siyasal kısmında gerekse medeni kısmında tam olarak verilmesini ve kadınlı ın tekâmül etti ini görerek büyük bir kıvanç duyuyorum. Te kilat-ı Esasiye Kanunu'nda bütüün bu hakların verilmesi dolayısıyla artık bir Kadın Birli i'nin mevcudiyetine yer kalmamı tır*"⁵⁷⁸ sözleri ile açıklama getirmi tir. Bu konu manın ardından reye sunulan teklif kabul edilmi , Kadınlar Birli i'nin kapatılmasına karar verilmi tir. Birli in e yalarının Halk Fırkası'na verilmesi basında partiye duyulan minnettin bir anlamda göstergesi olarak kabul edilmi tir.⁵⁷⁹ Ancak birçok ara tırmacı feshedilme kararının CHP'nin iste i ile alındı ını belirtmi ; birlik ile ilgili eski birlik ba kanı Nezihe Muhiddin'in görevden ayrılma sürecinde ya ananlar ile kafalarda olu an soru i aretleri birli in kapatılma kararı ile daha da artmı tır.⁵⁸⁰

Öte yandan çalı malarına devam eden CHF Dördüncü Kurultayı'nda kadınları ilgilendiren önemli konular masaya yatırılmakta, tartı lmaktadır. Bu konulardan bir tanesi de peçe ve çar af konusunda olmu tur.⁵⁸¹ Dilek Komisyonu'nun hazırladı ı raporda peçe ve çar afdan duyulan rahatsızlık yer almakta, peçe ve çar afı kaldırmak için izlenecek yollardan bahsedilmektedir. Konunun çözümü iki soru çerçevesinde ele alınmı tır: "*Kadınlarımızın kendi zevklerine, kocalarının ve babalarının sosyallik zihnindeki ilerlemesine mi bırakmalıdır? Yoksa merkezin küçük bir hareketi ile urada burada kadınlı ımızın yüz karası gibi görünen onlar çıkarılmalı mıdır?*" Bu noktada birçok ki i tarafından peçenin kanun ile yasak edilmesi fikri savunulmasına ra men, "*bütüün komisyon ve*

⁵⁷⁸Kurun, 11 Mayıs 1935.

⁵⁷⁹Kurun, 11 Mayıs 1935; "Kadın Birli i de Dün Maziye Karı tı", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1935.

⁵⁸⁰Toprak, **a.g.m.**, s. 30-31; Zihnio lu, **a.g.e.**, s.257-258.

⁵⁸¹Ay e Kadıo lu, **Cumhuriyet radesi Demokrasi Muhakemesi**, Metis yay., stanbul, 1999, s.107-108; Ayten Sezer Arı , **Atatürk Türkiyesinde Kılık Kıyafette Ça da la ma**, Siyasal kitabevi, Ankara, 2007, ss.122-129.

parti hüküm kurumlarının kestirme bir hareketi ile yani hiçbir kanun yapmadan” konunun halledilmesine oybirli i ile karar verilmi tir.⁵⁸²

Dilek Komisyonu’ndan çıkan bu raporun ardından; Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Us peçe ve çar afın kanunla kaldırılmasına “*Erkek için de, kadın için de tek bir kanun maddesi lazım: Umumi yerlerde gizli kapalı dola ilamaz. (...) Biz inkılâpçı de il miyiz? Bu i i bir hamleyle kesip atmalyız”* sözleri ile yakla mı tir.⁵⁸³

çi leri Bakanı ükrü Kaya ise konuya ili kin yaptı ı açıklamada komisyonun raporunda yer alan sözlere katıldı ını belirtmi tir.⁵⁸⁴, ardından da Hakkı Tarık Us konunun kanun ile düzenlenmesine dair teklifinin reye koyulmasını istemedi ini söylemi ve konu kapanmı tir.⁵⁸⁵ Ancak bu durum kar ısında Kurultay’a Ni de’den katılan Bayan Naciye Osman, seçimler sırasında çar aflı bir kadının üç kez oy kullandı ina ahit oldu unu, Kurultay’a gelirken hem erilerine çar af ve peçenin kaldırılmasının kanunla tırılması için çalı aca ina dair söz verdi ini söyleyerek itirazda bulunmu tur. Ancak bu muhalefete ra men konunun kanunla tırılmasına lüzum görülmemi tir. Bunun üzerine Ni de temsilcisi kadın üye Kurultay’da istifa etti ini belirterek salonu terk etmi tir.⁵⁸⁶ Ya anan olay kadınların topluluk içinde hak talep etme noktasında ne kadar ilerledi ini de gösteren bir örnek olmu tur.

16 Mayıs 1935 tarihinde CHF 4. Kurultay’ı kapanmı tir.⁵⁸⁷ Bu kurultay Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki kadın varlı ının resmi bir toplantıdaki ilk yansımasıdır. Gerek görevlendirmeler sırasındaki etkinlikleri, gerek yapılan konu malar sırasındaki söz almaları açısından bakıldı ında kadınların; CHF içinde olması gerekti i için var olan unsur olmaktan çok ötede; parti için çalı an, faydalı bir rolü oldu u görülmü tür. Bu noktada erkeklerle e it haklara sahip olan kadınların toplum hayatındaki her alanda kendisini açıkça ifade edebilmesi yolunda kanuni olarak artık hiçbir ba layıcı art kalmamı tir. Kadınlara serbestfisini veren kanunların

⁵⁸² **Tutulga 1935**, s.144; “Kurultayda Peçe ve Çar af”, **Tan**, 15 Mayıs 1935. Bu haberde Tan gazetesinde tarih hatası vardır. Çünkü gerek di er gazetelerde gerek de Kurultay Tutulgasında bu konu manın 16 Mayıs 1935 tarihli Kurultay altıncı toplantısında gerçekleşti i yazmaktadır.

⁵⁸³ **Kurun**, 17 Mayıs 1935.

⁵⁸⁴ **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1935.

⁵⁸⁵ **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1935.

⁵⁸⁶ **Kurun**, 17 Mayıs 1935.

⁵⁸⁷ “Parti Kurultayı Dün Ak am Çalı malarını Bitirdi”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1935.

kullanımı, yine kadınların ve etraflarındaki kilerin kafalarındaki bala layıcı inançların a ılabilmesi ölçüsünde gerçektecektir.

2. CHP Nizamname ve Programlarında Kadın

Halk Fırkası'nın kurulu unun ardından Halk Fırkası azaları tarafından kabul edilen ilk nizamname 9 Eylül 1339 (1923) tarihlidir.⁵⁸⁸ Nizamnamenin üçüncü maddesinde “*Halk Fırkası'na her Türk ve hariçten gelip Türk tabiiyet ve harsını kabul eden her fert dâhil olabilir*” cümlesi yer almı tır.⁵⁸⁹ Bu madde ile partiye girmek için cinsiyet ayırımına vurgu yapılmamı , o dönemde bu durum konu edilmemi tir. Ancak 1927 yılına gelindi inde CHF'nın kinci Büyük Kongresi zabıtlarında konunun ele alınıp tartı ıldı ı görülmektedir.

CHF'nın kinci Büyük Kurultayı'nın toplandı ı 15-23 Ekim 1927 tarihlerinde, 1927 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi'nin görü üldü ü sırada 8. maddede yer alan 18 ya ını a mamı , suçça karı mamı “*her Türk vatanda*”ın Türk kültürünü ve fırkanın bütün ilkelerini kabul etmesi halinde fırkaya üye olabilece ine dair maddenin kadınları da kapsayıp kapsamadı ı konusu tartı ılmı tır. Kurultay sonunda kararla tırılan nizamname de madde “*her Türk vatanda i*” sözleri ile basılmı tır.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, (Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Halk Fırkası Azaları tarafından bilmüzakare heyet-i umumiyesi 9 Eylül 1339 tarihinde kabul olunmu tur.) Ankara, 1342–1339. Nizamnamenin kabul edildi i tarih ile ilgili olarak metnin aslında “*9 Eylül 1339 tarihinde kabul edilmi tir*” sözü bulunmasına ra men Fahir Giritlio lu'nun “*Türk Siyasi Hayatında CHP'nin Mevkii*” adlı eserde iki farklı tarih bulunmaktadır. İlk olarak “*neticede 9 Eylül 1923 tarihli oturumda Halk Fırkası, nizamnamesi kat'i olarak kabul edildi*”cümlesi ile nizamnamenin 9 Eylül 1923'de kabul edildi i yazılmı tır. Bir sayfa sonrasında ise “*Halk Fırkası'nın “11 Aralık 1923” tarihli toplantısında kabul edilen nizamnamesinden maddeler*” ba lı ı ile nizamnameden parçalar verilmi tir. Giritlio lu, **a.g.e.**, s.37-38. Aynı tarihsel farklılık durumu, pek çok noktasında Giritlio lu'nun kitabından yapılan alıntılarla örülen smail Be ikçi'nin “*Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzü ü (1927) ve Kürt Sorunu*” adlı kitabında da görülür. Be ikçi'de ilk olarak nizamnamenin tarihini 9 Eylül 1923 (s.78) olarak vermi daha sonra da 11 Aralık 1923 tarihli nizamnameden parçalar verilmi tir.(s.82) smail Be ikçi, **Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzü ü (1927) ve Kürt Sorunu**, 1.basım, Komal yay., stanbul, 1978, ss.78-82.

⁵⁸⁹ **Nizamname 1923**, s.1; Parla, **a.g.e.**, s.25.

⁵⁹⁰ Nizamnamenin 8.maddesi “*Cumhuriyet Halk Fırkasına: A- Onsekiz ya ını ikmal eden, B-Sui öhretle tanınmamı olan, C- Muhilli eref ve haysiyet, hapis veya a ır hapis veya bu derecede cezayı müstelzim bir cürümden dolayı mahkum olmamı bulunan, D-Harekatı milliyeye aleyhtar bir vaziyet almamı ve bu gibi teazzuflara dahil olmamı bulunan ve siyasi seciyeleri itibarı ile menfi bir ruh ta imamı oldukları mütebariz bulunan her Türk vatanda ; Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini bihakkın kabul etmi olması artile dahil olabilir*”sözlerinden olu maktadır. **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, (15 Te rinievvel 1927'de inikat eden

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Kongresi'nde görü lülen parti programı; Büyük Kongre'nin üçüncü dördüncü günü olan 13-14 Mayıs 1931 tarihli toplantılarda kabul edilmi tir. Ancak henüz görü meler ba lamadan basında, 10 Mayıs 1931 tarihinde “*Hazırlanan programda kadınlara da intihab hakkı var*” ba lı lı altında verilen parti programında kadınlara siyasi hak verildi i ve bunun devamının da gelece ine dair satırlar yer almı tur.⁵⁹¹

10-18 Mayıs 1931 tarihinde toplanan CHP III. Kongresi'nde⁵⁹² kabul edilen CHP Programı'nda kadınlar ile ilgili “...*Fırkamız vatanda ların siyasi hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmez. Bilakis Türk milletinin yüksek ve derin tarihinde içtimai hayatını her noktadan birli e istinat ettirmi oldu unu bilen Fırkamız kadınlarımızın, belediye intihabında oldu u gibi, mebus intihabında da siyasi haklarını kullanmaları için lazımgelen müsait zemini hazırlamayı bir vazife addeder. Fırka ancak bu takdirde tarihi ve erefli hayatımızı yeni eraite uygun simasile ihya etmi olaca na kanidir*”⁵⁹³ sözleri yer almı tur.

CHF programındaki bu satırlarda yer alan “*müsait zemini hazırlama*” görevinin CHF'nin vazifesi olarak addedilmesi, totaliterle en bir tarz olarak görülmü , “*bunu da kadınlar de il biz (CHF) yaparız*” tutumunun yinelenmesi olarak kabul edilmi tir.⁵⁹⁴ CHF Programı'nda kadınlara milletvekili olma hakkının tanınaca na dair sözün yer alması Türk Kadınlar Birli i tarafından takdirle kar ılanmı tur. Türk Kadınlar Birli i'nce kaleme alınan tekkür telgrafı gönderilmi tir.⁵⁹⁵

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresinin 22 Te rinievvel 1927 tarihli içtimainda müzakere ve kabul edilmi tir.), 1927, s.6.

⁵⁹¹ **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1931.

⁵⁹² Kongreye dair ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun, **a.g.e.**, ss.34-58; Perinçek, **a.g.e.**, ss.35-40.

⁵⁹³ **1931 Fırka Büyük Kongresine Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası Program Projesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1931, s.4; **CHF Programı**, (Fırkanın Üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul olunmu tur.-Mayıs 1931), Devlet Matbaası, 1931, s. 7-8; **CHF Nizamnamesi ve Programı**, (Fırkanın 10 Mayıs 1931 de toplanan Üçüncü Büyük Kongresinde kabul olunmu tur.), TBMM Matbaası, Ankara 1931, s.30; **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1931; **Ak am**, 15 Mayıs 1931.

⁵⁹⁴ Zihnio lu, **a.g.e.**, s. 222.

⁵⁹⁵ Türk Kadınlar Birli i'nin C.H.F.'na gönderdi i telgraf öyledir: “*Memleketimizin büyük inkılâbı arasında yurdunun kadınlarını her zaman dü ün en kıymettar Fırkamız, bu senenin umumi programı içinde Türk kadını na da mebusluk hakkını bah edece ini büyük bir memnuniyetle gördük. Siyasi hak verilmekle daha nafi ve daha mesuliyetli bir vatanda olan Türk kadını ı uhdesine verilecek olan yeni vazifesini erefle ifa edebilmek için bu hakka layık oldu unu*

CHF'nın Üçüncü Kongresi'nde kabul edilen programda kadınlar ile ilgili sadece siyasi hayata dair maddelerin yanı sıra, toplum hayatı ve i çiler ile ilgili maddelerde de kadınlar unutulmamı tır. 1931 CHF Programı'nın Altıncı kısmında yer alan “ *çtimai Hayat ve Umumi Sıhhat*” adlı ba lık altında Türk toplum yapısında ailenin önemi vurgulandıktan sonra, “ *Fırka çocuk hayatı ile sureti mahsusada alakadardır. Do um evlerinin artırılmasına çalı ilacaktır. Amele muntkalarında kadın i çilerin çalı tıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların artırılmasına*” çalı ilaca ına dair sözler ile ana-çocuk sa lı ı ve i ç i kadınların haklarına ili kin yapılanlar ve yapılacaklar belirtilmi tir.⁵⁹⁶

Mustafa Kemal Atatürk'ün ba kanlı ında toplanan son CHF kurultayı olan Dördüncü Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayı 9–16 Mayıs 1935 tarihinde toplanmı tır.⁵⁹⁷ Bu Kurultay'ın da program tasla ı ve programında kadınlar ile ilgili olarak hemen hemen aynı maddeler yer almakla birlikte önemli geli meler de bulunmaktadır. 8 Mayıs 1935 günü CHP Genel Kâtibi Recep Peker verdi i konferansta yeni programın esaslarını anlatmı tır. “ *Yeni parti programı hakta ve vazifede kadın ve erke i bir tutuyor*” cümlesi ile ba layan konu masında Recep Peker, partinin demokrasi anlayı ını kadın erkek e itli ine dayanan, yurtta zekâsının beslenip açılmasına imkân tanıyan sözleri ile betimlemi tir.⁵⁹⁸ Recep Peker'in program ve tüzük tasarısı ile ilgili yaptı ı konu masının ardından 10 Mayıs 1935'de açılan kongrede bu tasarılar görü lümü ⁵⁹⁹ ve kabul edilmi tir.

Program Tasla ı'nda “ *Kamusal Haklar*” ba lı ı altında yer alan “ *Parti yurdda lara hak ve ödev vermekte kadın-erkek ayırmaz*”⁶⁰⁰ cümlesi “ *Kadın-Erkek E itli i*” yan ba lı ı ile programda aynen yer almı tır.⁶⁰¹ Yine program tasla ında yer alan ve Program'da da kabul edilmi hali ile bulunan kadınlar ile ilgili bölüm 6. Kısım'dadır. “ *Sosyal ve Kamusal Sıhhat*” ba lı ı altında yer alan satırlarda Türk toplumunda ailenin önemine, do um oranının artırılması için alınacak tedbirlere,

gösterecektir. Bu vesile ile Kadın Birli i C. H. Fırkası Umumi merkezine arzı tazimat ve teyidi ihtiram eyler efendim.” Cumhuriyet, 18 Mayıs 1931.

⁵⁹⁶ **Program 1931**, s.33-34.

⁵⁹⁷ Kongreye dair ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun, **a.g.e.**, ss.59-92; Perinçek, **a.g.e.**, s.40-41.

⁵⁹⁸ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1935.

⁵⁹⁹ **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1935.

⁶⁰⁰ **CHP Büyük Kurultayının Tetkikine Sunulan Program Tasla 1**, Ankara, 9.5.1935, s.6.

⁶⁰¹ **CHP Programı**, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamı tır. Mayıs–1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.5.

ana-çocuk sa lı ı hususundaki hassasiyete, kadın i çi ve çocuklar için sa lık ve sosyal bakımdan yapılacak hizmetlere vurgu yapılmı tır.⁶⁰²

CHP Dördüncü Kurultayı'nda yenilenen CHP Tüzü ü'nde birebir kadınlar ile ilgili vurgu olmamakla birlikte partiye kabul olunma artları içerisinde 1927 yılındaki CHF kinci Kongresi'nde konu edilmi olan "Her Türk vatanda " tabiri kullanılmı tır. "Her Türk vatanda i" tabirinin içine artık 1934 yılındaki de i ikliklerle kadınlar da dâhil edilmi tır.⁶⁰³ ntihabı Mebusan Kanununun 5, 11, 16, 23, 58 inci maddelerindeki 18 ya ını bitirenler kaydı 22 ya ını bitirenler ekinde de i tirilmi ve bu maddelerdeki "Zükur" kaydı kaldırılarak yerine kadın-erkek sözcükleri konulmu tur. Te kilat-ı Esasiye'de yapılan de i ikliklerle, Madde 10 "yirmi iki ya ını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir"; Madde 11 ise "Otuz ya ını bitiren kadın erkek her Türk mebus seçilebilir" ekline getirilmi tır.⁶⁰⁴

Özetle; 1927 yılındaki Kongre'de "firkanın sınıf ayrımı yapılmaksızın bütün ulusa dayandı i" fikri kabul edilmi tır. 1931 yılındaki Üçüncü CHF Kongresi'nde ise fırka ilk kez doktriner bir özelli e bürünmü tür. Parti doktrinini ortaya koyan temel altı ilke "altı ok" halinde parti amblemi olarak da kabul edilmi tır.⁶⁰⁵ Ayrıca seçimlerin tek dereceli olması, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması, Halkevlerinin kurulması gibi önemli kararlar da bu kongrede alınmı tır.⁶⁰⁶ 1935'deki Atatürk döneminin son Kongresi'nde de önemli de i iklikler ya anmı tır. En ba ta kongre kelimesi Türkçe kar ılı ı olan "Kurultay" ile de i tirilmi , Parti ile devlet arasındaki fiili ba lar bu kurultay ile birlikte hukuki zemine oturtulmu tur.⁶⁰⁷ Kadın mevzusu açısından da bu kurultay kadınların faal olarak siyasi sahaya çıkmaları noktasında önem ta ımaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mustafa Kemal Atatürk ba kanlı ındaki yıllarında yayınlanan ve uygulanan programlarına genel olarak bakıldı ında görülmektedir ki; CHP programları devrimin getirdi i yeniliklerin parti içindeki

⁶⁰² **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Tüzük ve Program Komisyonunca Onanan Program Tasla ı**, Ankara, 12.5.1935, s.36-37.

⁶⁰³ **Resmi Gazete**, 11 Te rinievvel 1934.

⁶⁰⁴ Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s.129.

⁶⁰⁵ Parla, **a.g.e.**, ss.35-52.

⁶⁰⁶ Teziç, **a.g.e.**, s. 237-238.

⁶⁰⁷ Timur, **a.g.e.**, s. 153; Teziç, **a.g.e.**, s.238.

tezahürünü ortaya koyan belgelerdir. Kabul edilen devrim kanunlarının uygulanması a masında partinin nasıl bir yol izleyece ini ve dönemin artları kar ısında nasıl bir bakı açısına sahip oldu unu açıklayan programlar memleketteki olaylarla paralellik göstermi tir. Altı umde esaslı; CHP programları yıllar içerisinde hem dönemin hem de devrimin getirileri ile ekillenmi tir.⁶⁰⁸

3. CHP Kadın Milletvekillerinin Çalışmaları

Kadınların milletvekili seçmek ve seçilmek üzere katıldığı ilk seçim tarihi olan 8 ubat 1935 tarihinden sonra, Meclis'e girmeye hak kazanan on yedi kadın milletvekilinin yapacağı çalışmalar merak konusu olmu tur. Farklı ehirlerden Ankara'ya gelen on yedi kadın milletvekili ilk olarak 28 ubat 1935 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Grup toplantısında bir araya gelmi tir.⁶⁰⁹ Fırka Grubu Riyaset Divanı adaylarını tespit ederken gözler “*yeni Meclis'in hususiyetlerinden bir mühimmini te kil eden*” kadın sayınlardadır.⁶¹⁰ Kadın sayınlar, Fırka Grubu'ndaki deneyimlerinin ardından 1 Mart 1935 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Be inci Dönem ilk toplantısında bir araya gelmi lerdir. Kurultay'ın ilk içtimainın yapıldığı 1 Mart 1935 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası ve Meclis Ba kanı'nın seçimi ile çalışmalarına başlanmıştır.⁶¹¹ Yapılan seçimler sonucunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Mustafa Kemal Atatürk, Meclis Ba kanlığı'na da Abdülhalik Renda seçilmiştir.

Be inci TBMM'nin ilk içtimainın ilk dördünden farkı, Türk kadınının ilk kez milletvekili olarak Meclis'te bulunması olmu tur. Türk kadınının sayınl olarak Meclis'te yer alması, “*Türkiye'de kadınlık i inin kesenkes (kat'i) çözülmesinin en yüksek ve en parlak belgesi*”⁶¹² olarak sıfatlandırılmış, tüm gözler kadın milletvekillerine çevrilmiştir.⁶¹³ TBMM'de sayınl olarak kadınların da yer alması basında tarihi bir olay olarak adlandırılmış, heyecanlı kadın milletvekillerine dair

⁶⁰⁸CHP, örgütleni i ve programları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ay e Güne Ayata, **CHP (Örgüt ve deoloji)**, Gündo an yay., Ankara, 1992, ss.63-72; Do an, **a.g.e.**, ss.194-197; Hilmi Ziya Ülken, **Siyasi Partiler ve Sosyalizm**, Anıl yay., stanbul, 1963, ss.59-63; Suavi Tuncay, **Parti çi Demokrasi ve Türkiye**, Gündo an yay., Ankara, 1996, ss. 135-144; Karpat, **a.g.e.**, ss. 52-65.

⁶⁰⁹Cumhuriyet, 01 Mart 1935.

⁶¹⁰Cumhuriyet, 28 ubat 1935.

⁶¹¹Cumhuriyet, 01 Mart 1935.

⁶¹²Yunus Nadi, “Soysal Ya ayı ta Yeni Büyük Adım: Büyük Mecliste Türk Kadını”, **Cumhuriyet**, 01 Mart 1935.

⁶¹³Cumhuriyet, 01 Mart 1935.

detaylara yer verilmi tir.⁶¹⁴ Meclis'in açılı nın yapıldı ı gün, çekingen tavırlarla salonun en arka sıralarında oturmayı tercih eden kadınların bu tavrı “yüksek tevazu” olarak nitelendirilmi tir.⁶¹⁵ Tavırları ve giyimleri ile basının ilgi oda ı haline gelen milletvekili kadınlar, Mevrure Gönenç'in ba lattı ı and içme töreninin ardından çalı malarına ba lamı lardır.⁶¹⁶

TBMM'nin Be inci Dönem ilk içtimaında kadın milletvekillerinin çe itli görevlerde çalı mı lardır. Birinci Celse'de muvakkat (geçici) kâtiplerden biri Edirne Milletvekili Fatma Memik olmu tur.⁶¹⁷ Ayrıca Riyaset Divanı seçimlerinde reylerin tasnif edilmesi için görevlendirilenler arasında da Fatma Memik bulunmu tur.⁶¹⁸ Riyaset Divanı için yapılan seçimlerin ardından Riyaset Divanı Kâtipli i'ne seçilen altı isimden biri de kadın milletvekillerinden Sabiha Gökçül'dür.⁶¹⁹

07 Mart 1935 tarihli TBMM toplantısının ikinci celsesinde yeni dönemde görev yapacak olan encümenlerde görev alacak isimlerin seçimi yapılmı tır. Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümeni'nde görev alacak ki ilere verilen oyların sayılması için kurulan heyette Diyarbakır Milletvekili Huriye Öviz de bulunmaktadır. Encümenlere seçilenler içerisinde de kadın milletvekillerinin isimlerine rastlanmaktadır. Seçimlerin sonunda Arzuhal Encümenini Meliha Ula (Samsun), Bütçe Encümenine Fakihe Öymen (stanbul), Dâhiliye Encümenine Nakiye Elgün (Erzurum) ve Sabiha Görkey (Sivas), Divan-ı Muhasebat Encümenine Ferruh Güpgüp (Kayseri), Gümrük ve nhisarlar Encümenine Behire Bediz (Konya), ktisad Encümenine Benal Nevzad tar (Arıman) (zmir) ve Esmâ Nayman (Seyhan), Kütüphane Encümenine Mihri Pekta (Malatya), Maarif Encümenine Türkan Ba tu (Antalya) ve Seniha Hızal (Trabzon), Maliye Encümenine Huriye Baha Öviz

⁶¹⁴ **Cumhuriyet**, 02 Mart 1935; **Ulus**, 02 Mart 1935.

⁶¹⁵ **Cumhuriyet**, 02 Mart 1935.

⁶¹⁶ **Cumhuriyet**, 02 Mart 1935; **Ulus**, 02 Mart 1935.

⁶¹⁷ **TBMMZC**, D.5, C.1, (Birinci nikat-01 Mart 1935), s.2.

⁶¹⁸ **TBMMZC**, D.5, C.1, (Birinci nikat-01 Mart 1935), s.3.

⁶¹⁹ **TBMMZC**, D.5, C.1, (Birinci nikat-01 Mart 1935), s.3. Cumhuriyet gazetesi Sabiha Gökçül'ün soyadını “Göktürk” olarak vermi tir. Di er tüm kayıtlarda milletvekilinin soyadı Gökçül olarak geçmektedir. **Cumhuriyet**, 02 Mart 1935.

(Diyarbakır), Nafia Encümenine Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar), Sıhhat ve Çıtım Muavenet Encümenine Dr. Fatma Memik (Edirne) seçilmiştir.⁶²⁰

Encümen üyelerinin belirlenmesinin ardından yapılan üçüncü celsede smet nönü yeni hükümet programını açıklamı ve bu konuda milletvekilleri görü bildirmi lerdir.⁶²¹ Konu maların sonunda Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün bir konu ma yaparak, Meclis'te milletvekili olarak bulunmaktan duydu u büyük sevinci vurgulamı , Mustafa Kemal Atatürk'e olan ükranlarını bildirmi tir.⁶²²

İlk günlerin heyecanının ardından kadın milletvekilleri çalı malarına ba lamı tır. Görev aldıkları encümenlerdeki çalı malarının yanı sıra; Meclis'teki görü melerde fikirlerini ortaya koyan konu malar yapmı lar, kimi zaman önerilerde bulunmu lardır. Kadınların Meclis'te yer aldı ı bu ilk dönemde en fazla söz alan kadın milletvekilleri arasında Nakiye Elgün ve Dr. Fatma Memik dikkat çekmektedir. Bu isimlerin yanı sıra Benal Nevzat, Esmâ Nayman, Ferruh Güpgüp, Huriye Öniz, Meliha Ula Mihri Pekta , Seniha Hızal, Türkan Ba tu da Meclis oturumlarında söz alan kadın milletvekilleridir. Kanun görü meleri sırasında söz alan milletvekillerinden ilki olarak Esmâ Nayman göze çarpmaktadır. (Ek.2) 6 Aralık 1935 tarihli Meclis oturumunda “*Turist gemilerinden alınan resimlerden bazılarının affına ve bazılarının indirilmesine dair kanun*” görü melerinde Nayman, “*ilmi ve fenii tetkikat için gelen gemilerden hiçbir resm alınmamasını*” teklif etmiştir. Ancak bu teklif reddedilmiştir.⁶²³ Esmâ Nayman'ın bunun yanı sıra 1936 yılındaki “*Muvazene-i Umumiye Kanunu*” görü meleri sırasında da söz aldı ı görülmektedir. Adliye Vekâleti Bütçesi tartı ılırken söz alan Esmâ Nayman “*çocuk suçlular*” ile ilgili düzenlemeler yapılması yönünde görü bildirmi tir. Çocukların bir memleketin gelece i oldu unu vurgulayan Nayman'ın çocuklar için “*ıslahevleri*” açılması yönündeki kadınsı bakı açısının ön plana çıktı ı konu masına; dönemin Adliye

⁶²⁰TBMMZC, D.5, C.1, (kinci nikat-07 Mart 1935), ss.24-26.

⁶²¹Ayrıntılı bilgi için bkz. **Hükümet Programları**, ss.64-66. Ayrıca bkz. Elif Gazio lu, “Sıhhat ve Çıtım Muavenet Vekilli i'nden ‘Kadından Sorumlu Devlet Bakanı’na: Hükümet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem”, **Do u Batı-Toplumsal Cinsiyet**, Yıl:1, S.63, Kasım-Aralık-Ocak 2012-13, Ankara, 2013, ss.93-108.

⁶²²Nakiye Elgün'ün konu ma metni için bkz. TBMMZC, D.5, C.1, (kinci nikat-07 Mart 1935), s.32.

⁶²³TBMMZC, D.5, C.7, (On Üçüncü nikat-06 Aralık 1935), s.33-34.

Vekili ükrü Saraço lu⁶²⁴ tarafından cevap verilmi , konuya ili kin çalı malar yapıldı ı bildirilmi tir.⁶²⁵ Saraço lu'nun konuya ili kin yapılan çalı malarda çocuk mahkemeleri örneklerini incelemek için yurt dı na bir kadın hâkimin gönderildi ini bildirmesi de CHP'nin kadınların çalı ma hayatında faal olarak yer almalarını destekledi ine dair bir veri olarak kabul edilebilir.⁶²⁶

Bütçe görü meleri de kadın milletvekillerinin en çok söz aldıkları konulardan olmu tur. Ayrıca bazı kanun görü melerinde de fikirlerini belirtmi lerdir. Genel olarak özetleyecek olursak; 1936 yılının Ocak ayında yapılan görü melerde “*devlet demiryolları memurlarının tekaüd sandı ı hakkındaki kanuna ek kanun*” ile ilgili sözleri ile Huriye Öniz'in adı Meclis tutanaklarında yer almı tur.⁶²⁷ 1936 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası müzakereleri sırasında, Nafia Vekâleti Bütçesi görü ülürken Edirne Milletvekili Dr. Fatma Memik “*ark demiryolları ile cereyan eden müzakere*” hakkında Nafia Vekili Ali Çetinkaya'dan bilgi istemi tir.⁶²⁸ Kayseri Milletvekili Ferruh Güpgüp de Sıhhat ve çtimai Muavenet Vekâleti Bütçesi görü melerinde fikir bildirmi tir.⁶²⁹ Haziran 1936 tarihindeki Kanunu müzakerelerinde Türkan Ba tu⁶³⁰ , Sıhhat Kanunu müzakereleri sırasında da Dr. Fatma Memik⁶³¹ söz almı tur.

1937 senesi içerisinde ise; Fatma Memik, Ö retici ve teknik filmler hakkında kanun görü meleri sırasında⁶³² , Avcılık Kanunu'nu görü melerinde av köpeklerinden vergi alınmamasına ili kin⁶³³; Esmâ Nayman⁶³⁴ ve Ferruh Güpgüp Sıhhat ve çtimai

⁶²⁴ ükrü Saraço lu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkan Hacı, **Efe Ba vekil ükrü Saraço lu'nun Romanı**, Remzi kitabevi, stanbul, 2006; Alev Co kun, Yasemin Co kun, **Ödemi 'ten Zirveye Tırmananlar Be Öncünün Öyküsü (1860-1960)**, Ödemi Belediyesi Yıldız Kent Ar ivi ve Müzesi yay., Ödemi , 2012, ss.141-307.

⁶²⁵ Esmâ Nayman'ın konu ma metni için bkz. **TBMMZC**, D.5, C.11, (Altı Sekizinci nikat-26 Mayıs 1936), s.236. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1936.

⁶²⁶ Adliye Vekili ükrü Saraço lu'nun verdi i yanıt için bkz. **TBMMZC**, D.5, C.11, (Altı Sekizinci nikat -26 Mayıs 1936), s.237.

⁶²⁷ **TBMMZC**, D.5, C.8, (Otuz kinci nikat-27 Ocak 1936), s.6.

⁶²⁸ **TBMMZC**, D.5, C.11, (Altı Dokuzuncu nikat-27 Mayıs 1936), s.258; **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1936.

⁶²⁹ **TBMMZC**, D.5, C.11, (Altı Sekizinci nikat-26 Mayıs 1936), s.232.

⁶³⁰ **TBMMZC**, D.5, C.12, (Yetmi Üçüncü nikat-3 Haziran 1936), s.45; **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1935.

⁶³¹ **TBMMZC**, D.5, C.12, (Yetmi Altıncı nikat-9 Haziran 1936), s.129.

⁶³² **TBMMZC**, D.5, C.16, (Otuz kinci nikat-3 ubat 1937), s.43.

⁶³³ **TBMMZC**, D.5, C.17, (Elli kinci nikat-28 Nisan 1937), s.142.

⁶³⁴ Adliye Vekâleti Bütçe görü meleri sırasında Adliye Vekili ükrü Saraço lu bir önceki yıl Esmâ Nayman'ın dile getirdi i ıslah evleri konusu ile ilgili adımlar atıldı ını belirten bir konu ma yapar.

Muavenet Vekâleti bütçesi müzakereleri sırasında nüfus politikasına ilişkin⁶³⁵; Meliha Ula Maarif Vekâleti Bütçe görüşmeleri sırasında “içtimai muavenet bilgisi”nin ders olarak millî eğitimde yer almasına dair⁶³⁶; Nakiye Elgün Polis Teşkilatı Kanunu görüşmelerinde⁶³⁷ söz almışlardır. Ayrıca Fatma Memik ve Huriye Öniz Ankara’da ikinci Tıp Fakültesi’nin açılmasına dair görüşmelerde söz almışlardır. Fatma Memik doktor sıfatı ile açılacak olan yeni tıp fakültesi için Atatürk ve önüne teklif ederken, on iki yıl önce erkekler ile birlikte çalışmaları konusunda yaşadıkları zorluklarda yardımcı olan hocalarına da teşekkürlerini bildirmiş, kadın kimliği ile tüm kadın doktorlar adına minnetlerini sunmuştur.⁶³⁸ Huriye Öniz ise tıp fakültesinin yanı sıra “hastabakıcı” ve “çocuk bakıcı” mekteplerinin de açılması gerekliliğini hatırlatan bir konuşma yapmıştır. Huriye Öniz’in bu önerisi dönemin Sağlık ve İçişleri Muavenet Vekili Refik Saydam tarafından zaman içerisinde gerçekleştirilecek olan yolundaki sözlerle cevaplandırılmıştır.⁶³⁹

Kadın milletvekillerinin çalışmaları ilk dönemde dış politika hususunda daha önemli gelişmeler olmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanması ve Hatay ile ilgili gelişmelerde kadın milletvekilleri de çalışmalarına katkı sağlamışlardır. Nakiye Elgün ve Benal Nevzat tarafından (Arıman) Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasının ardından Meclis’te sözleşmenin önemini vurgulayan bir teklif konusu yapılmıştır.⁶⁴⁰ Aynı iki ismin Hatay konusunda da teklif içerikli konuşmalar yapıldığı görülmektedir.⁶⁴¹

Saraçoğlu’nun bu sözlerine karşılık tekliflerini bildiren Esmâ Nayman çocuk ıslah evleri konusunun “çocuk mahkemeleri” konusu ile paralel yürütülmesi gerektiğini bir sonraki yılda bu konuya ilişkin görüşleri duyma umidinde olduğunu belirtir. **TBMMZC**, D.5, C.18, (Altı Dördüncü nika-25 Mayıs 1937), s.240-241.

⁶³⁵ Esmâ Nayman nüfus siyaseti ile ilgili iki nokta üzerinde durmuştur. Bu noktalardan birincisi doğum oranını artırmak ikincisi de doğan çocukların sağlıklı bir şekilde büyümesini sağlamaktır. Ferruh Güpgüp ise konu ile ilgili “mecburi evlilik kanunu” çıkarılması fikrini ortaya atmıştır. **TBMMZC**, D.5, C.18, (Altı Dördüncü nika-25 Mayıs 1937), s.229.

⁶³⁶ **TBMMZC**, D.5, C.18, (Altı Beşinci nika-26 Mayıs 1937), s.252.

⁶³⁷ **TBMMZC**, D.5, C.19, (Yetmiş nika-2 Haziran 1937), s.20-21.

⁶³⁸ **TBMMZC**, D.5, C.19, (Yetmiş nika-2 Haziran 1937), s.40.

⁶³⁹ **TBMMZC**, D.5, C.19, (Yetmiş nika-2 Haziran 1937), ss.41-43.

⁶⁴⁰ **TBMMZC**, D.5, C.12, (Seksen Birinci nika-31 Temmuz 1936), ss.321-324.

⁶⁴¹ **TBMMZC**, D.5, C.15, (Otuzuncu nika-29 Kanunusani Temmuz 1937), s.173; **TBMMZC**, D.5, C.19, (Yetmiş Altıncı nika-14 Haziran 1937), s.306; **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1937.

1938 yılı içerisinde de hem iç hem de dış politika ile ilgili konularda kadın vekiller söz almışlardır. Bütçe görüşmelerinin yapıldığı sırada Maarif Vekâleti Bütçesi görüşmelerinde Nakiye Elgün⁶⁴², Hariciye Vekâleti Bütçesi görüşmelerinde da Seniha Hızal⁶⁴³ kürsüye çıkmışlardır. Nakiye Elgün, Maarif konusundaki harcamalardan, yapılan ve yapılacak olan işlerden bahsetmiş ve sahipsiz çocuklarla ilgili yatılı okul açılması yolunda dileklerini dile getirmiştir.⁶⁴⁴ Seniha Hızal ise “*milli meselemiz*” olarak sıfatlandırdığı Hatay konusunda her milli meselede olduğu gibi kadın erkek beraber mücadele edileceğini vurgulamıştır.⁶⁴⁵

Bunların yanı sıra 1938 yılı içerisinde Mihri Pektaş Beden Terbiyesi Kanununa ilişkin bir konuşma⁶⁴⁶, İngiltere ile imzalanan Kİlring ve sair antlaşmalara ilişkin kanun görüşmesi münasebetiyle Benal Nevzad Celal Bayar Hükümeti’nin mali bakanını tebrik konuşması; aynı konuya ilişkin olarak Nakiye Elgün de tebrik konuşması ile Meclis kürsüsünde yer almışlardır.⁶⁴⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 5. Dönemi’nde yaşanan en önemli olaylardan bir tanesi de hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatını kaybetmesi olmuştur. 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk’ün ölmesi üzerine yaşanan büyük üzüntüyü takiben 14 Kasım 1938 tarihli TBMM oturumunda “*Atatürk’ün cenaze merasimi için yapılacak sarfiyat hakkındaki kanun münasebeti*” ile yapılan görüşmede, kadın milletvekillerinden Benal Arıman⁶⁴⁸ ve Esmâ Nayman⁶⁴⁹ Meclis kürsüsünde konuşmalar yapmışlardır.

Kadın vekiller, Meclis dışında da önemli çalışmalar yapmışlardır. Seçildikleri şehir ve bölge ile ilgili birçok çalışma yapılmış gibi ayrıca eğitim, sağlık gibi kendi işkolları ile ilgili de çalışmalar yapmışlardır. Seçim bölgesi ile ilgili bir çalışma örneği olarak İzmir milletvekili Benal Nevzad Arıman’ın 19 Kasım 1935 tarihli bir raporu gösterilebilir. Benal Nevzad’ın kendi el yazısı ile yazdığı raporda

⁶⁴²TBMMZC, D.5, C.25, (Altıncı Yedinci nikat-26 Mayıs 1938), s.214.

⁶⁴³TBMMZC, D.5, C.25, (Altıncı Sekizinci nikat-27 Mayıs 1938), s.265.

⁶⁴⁴TBMMZC, D.5, C.25, (Altıncı Yedinci nikat-26 Mayıs 1938), ss.214-216.

⁶⁴⁵TBMMZC, D.5, C.25, (Altıncı Sekizinci nikat-27 Mayıs 1938), s.265.

⁶⁴⁶TBMMZC, D.5, C.26, (Seksen Üçüncü nikat-29 Haziran 1938), s.487.

⁶⁴⁷TBMMZC, D.5, C.26, (Seksen kinci nikat-28 Haziran 1938), s.433-434.

⁶⁴⁸Benal Arıman’ın Atatürk’ün ardından yaptığı konuşma metni için bkz. TBMMZC, D.5, C.27, (Dördüncü nikat-14 Kasım 1938), s.26; *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1938.

⁶⁴⁹Esmâ Nayman’ın Atatürk’ün ardından yaptığı konuşma metni için bkz. TBMMZC, D.5, C.27, (Dördüncü nikat-14 Kasım 1938), s.31.

zmir ve ilçelerinde CHP'nin üye sayıları, kinderhaymların (çocuk yuvası) durumu tüm ayrıntılarıyla CHP Genel Sekreterliği'ne iletilmiştir.⁶⁵⁰ zmir İl Yönetiminin altı aylık çalışmaları sonucunda oluşturulan raporda zmir'de CHP üyelerinin toplam sayısının 50.608 olduğu tespit edildiği bildirilmiştir, ilçe ilçe CHP üyelerinin sayısı verilmiştir.⁶⁵¹ Benal Nevzad bu çalışmaları esnasında seçim bölgesini adım adım dola maktan, halk ile sohbetler edip, CHP'yi ve faaliyetlerini anlatmaktan duyduğu mutluluğu raporuna eklemiştir.⁶⁵²

Edirne Milletvekili Doktor Fatma Memik'in de seçim bölgesi olan Edirne'de çalışmaları ve sosyal alanda çeşitli faaliyetlerde yer aldığı görülmektedir.⁶⁵³ Öğretmen olan Seniha Hızal da, ilinde kurduğu “*Yeni Türkiye Mektebi*” bünyesinde eğitim alanında çalışmalarına devam etmiştir.⁶⁵⁴ Meclis'teki görevinin yanı sıra farklı devlet işlerinde görev alan milletvekillerine örnek olarak Esmâ Nayman da; Eylül 1935'te Arslulusal Parlamentolar Kongresi'ne katılmak üzere Brüksel'e gitmiştir⁶⁵⁵; 24 Ağustos 1936 tarihli Üçüncü Türk Dili Kurultayı'nda sekreter olarak yer almıştır⁶⁵⁶; Nisan 1937'de “*Yurtta Anadili hâkim kılmak için*” oluşturulan “*hars komitesi*” içerisinde üyesi olarak çalışmıştır.⁶⁵⁷ Nisan 1935 tarihindeki Arslulusal Feminizm Kongresi'nde de Esmâ Nayman ve Mihri Pektaş birer konuşmacıdır.⁶⁵⁸ 17 Ekim 1938'de Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün Beşiktaş Kulübü'nün Fevkalade Kongresi'nde Başkanlık yapmıştır.⁶⁵⁹

CHP Vilayet Kongreleri'nde de kadın mebuslar çeşitli görevler almışlardır. Her iki senede bir yapılan il kongrelerine katılarak halkın dilek ve şikâyetlerini dinlemek

⁶⁵⁰BCA, Fon Kodu: 490.01.0.0.664.224.1, (19 Kasım 1935).

⁶⁵¹BCA, Fon Kodu: 490.01.0.0.664.224.1, (19 Kasım 1935).

⁶⁵²BCA, Fon Kodu: 490.01.0.0.664.224.1, (19 Kasım 1935).

⁶⁵³Kâmile Evke Mutlu, “Türkiye’de Kadın Doktorlar”, **50.Yıl Arma anı**, C.II, Erzurum, 1974, ss.85-100.’den akt. Ayten Sezer, “Türkiye’deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis’teki Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIV, S.42, Kasım 1998, ss. 889–905.

⁶⁵⁴**Cumhuriyet**, 7 Ekim 1936.

⁶⁵⁵**Cumhuriyet**, 3 Eylül 1935.

⁶⁵⁶**Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1936; **Atatürk ve Dil Kurumu**, Haz.Nail Tan, Türk Dil Kurumu yay., Ankara, 2006, ss.90-107.

⁶⁵⁷**Cumhuriyet**, 28 Nisan 1937.

⁶⁵⁸**Cumhuriyet**, 23 Nisan 1935.

⁶⁵⁹Beşiktaş Kulübü'nün Fevkalade Kongresi sonunda Erzurum Sayılı Nakiye Elgün tekkürlerini bildiren bir konuşmacı ; “*memleketin spor ve gençlik hareketlerinde en önde yer alan kulübün ve memleketin gençleri için, muvaffakiyetler temennisile*” kongreyi kapattı. **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1938.

üzere görevlendirilen mebuslar içerisinde Nakiye Elgün de vardır.⁶⁶⁰ Nakiye Elgün, Bilecik'e giderek halkın dilek ve ikâyetlerini dinlemek üzere görevlendirilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Beinci Dönemi'nde Meclis sıraları ile tanışan, milletvekilliği sıfatını kullanmaya başlayan kadınlar dönemin “*ça da la ma*” zihniyeti içerisinde birçok noktada kendilerine yer bulmuşlardır. Yeni girdikleri siyasi ortamda sahip oldukları söz hakkını pek çok kere kullanmış, fikirlerini beyan etmekten geri kalmamışlardır. Kadın milletvekillerinin genel olarak söylemleri incelendiğinde “kadın” kavramı aktif olarak görülmektedir. Özellikle çocuklar ile ilgili konularda “anne/kadın” cephesinden olaylara pencere açmışlardır. Ancak ele tiri bir kavramı sergilemekten çok uzaktadırlar.⁶⁶¹ Konuların genelinde kadınlara tanınan eşit haklara karşı duyulan minnet defalarca tekrarlanmış, “*bir kadın olarak*” gibi ifadeler sıkça kullanılmıştır. Ancak gerek hükümet gerek CHP'li yöneticiler hiçbir konuda ele tirilmemiştir. Bu yansız tavırları da kadınların “sembol”⁶⁶² olarak yer aldığı savını destekleyen verilerden oluşmaktadır. Özetle kadın milletvekilleri “siyasetçi” kimliğini bürünmeye çalışırken “kadın” sıfatından uzaklaşmak yerine bu sıfatı tekrar tekrar dile getirmeyi seçmişlerdir. Bu noktada erkeklerle eşit haklar alıp, eşit şartlarda siyasi hayatta var olma yolunda atılan adımlarda “kadın” kimliği sürekli ön plana itilmiştir. Bu durum eşitlik mantığını çerçevesinde bir ikilem olarak görülse de dönemin eşitliğin yeni adım atan bireyleri için çok da yadsınacak bir durum değildir. Öyle ki ilk kadın milletvekillerini takip eden kadın siyasetçiler de “kadın” kimliğinden sıyrılıp sadece “siyasetçi” olmayı büyük ölçüde barındırabiliyorlardı.

⁶⁶⁰Cumhuriyet, 13 Kasım 1936.

⁶⁶¹Kadın milletvekillerinin bu tutumunu ele tiren yazılar da yazılmıştır. Örneğin; Sabiha Sertel, Projektör adlı dergisinde yazdığı yazılarla kadınlara ciddi ele tiri getirilmiştir. Bunlardan birinde Sertel, “Bayan mebuslar: Biz kürsüde sizi, ezilen kadının, çalışan kadının, istismar edilen kadının müdafii olarak görmek isterdik...” sözleri ile kadın vekillerin hükümet yanlısı tutumlarını ele tirmiştir. Uyar, **a.g.e.**, s.186–187.

⁶⁶²Parla, **a.g.e.**, s. 33.

F. Cumhuriyet Halk Partili Kadınlar Ve Çalı maları

1. CHP 1- İçe Te kilatlarında Kadınlara Dair Çalı malar ve Kadın Görevliler

Cumhuriyet Halk Fırkası içinde aktif çalı an olarak kadın varlığı 1930 tarihindeki Belediye Kanunu'nda yapılan de i iklikle görülmeye ba lamı tır. Ancak siyasi mecradan önce kadınları e itim ve i hayatına aktif olarak sokmaya yönelik bazı çalı maların partiye ba lı olarak yapıldığı görülmektedir.

CHF “*Kadınları Çalı dırma Yurdu*” adı altında olu turdu u kurumda hem muhtaç insanlara yardım eli uzatılmı hem de kadınları bir meslek sahibi yaparak üretim ve i hayatına katılmalarını sa lanmı tır. Açıldı ı tarih tam olarak bilinmemekle birlikte, Mayıs 1928 tarihinde CHF stanbul te kilatına ba lı olarak çalı an Kadınları Çalı dırma Yurdu'nda üretilen çoraplardan ve bu çoraplardan istenilen numunelerden bahsedilen belgenin varlığı bu yapılanmanın 1920'lerde ortaya çıktığını göstermektedir.⁶⁶³

15 Nisan 1929'da basında yurt bir süre önce açılmı , bugün tekâmül etmi ve semerelerini vermeye ba lamı ekinde haberler yer almı tır. CHF bünyesindeki Kadınları Çalı dırma Yurdu muhtaç kadınlara çalı ma sahası yaratmı , kadınların hem sanat ö renmesi hem de hayatlarını kazanması sa lanmı tır. Kadınları Çalı dırma Yurdu'nda çe itli sanat ubeleri olu turulmu , kadınlar da ilgileri çerçevesinde bunlardan birine yönlendirilerek imalat faaliyetlerine katılmı tır. Yurtta kadınların el eme i ile kutular, kasketler, çoraplar ve saire imal edilmi tir. Bu çalı malar sonucunda Mekteb-i Harbiye ö rencilerine ve polislere kasket, askeriye çorap imal edilmi tir. Askeriye için 25 bin çorap üretildi ine dair haber yapılan çalı maların boyutunu göstermesi açısından önemlidir.⁶⁶⁴

1929 yılının son aylarında Aksaray'da CHP'nin Kadınları Çalı dırma Yurdu binası ve fabrikası açtı ı haberi basında yer almı tır. Yurdun büro kısmında altı büyük yazıhane, büyük bir meclis salonu ve ambar, fabrika kısmında da dört yüz metrelik iki atölye, fabrikaya ait bir apartman ve altı dükkân bulunmaktadır. Elli bin liralık bir masraf ile yapılan bu yapıda 120'ye yakın genç kız ve dul kadının

⁶⁶³BCA, Fon Kodu: 490.01.1.1.27.1-2, (15.5.1928).

⁶⁶⁴Milliyet, 15 Nisan 1929.

çalı maları için fırsat yaratılmı tır. Mensucat, kutu, kasket, çorap ve diki gibi kısımlardan olu an fabrika ve fabrikaya yapılan masraf CHP'nin kadınlara i edindirme, onları topluma kazandırma hususunda gösterdi i çabayı da ortaya koymu tur.⁶⁶⁵

Kadınlara e itimi konusunda da Cumhuriyet Halk Fırkası içinde önemli çalı malar yapılmı tır. Muallim Mektepleri'nden mezun olan kız ö renci sayılarının takip edilmesi, ba arılı ö rencilerin yurt dı na gönderilmesi ve Maarif Bakanlı ı'nda görevlendirilen kadın ö retmenlerin sayılarında gösterilen hassasiyet CHF yöneticilerinin kadınlara i hayatında daha da aktifle tirmeye çalı tıklarına örnektir.⁶⁶⁶ Örne in 1928 yılında Muallim Mekteplerinden 204 kız ve 431 erkek mezun olmu , mezunlar göreve ba lamı lardır. Ayrıca 10 kız ve erkek de düzenlenen sınavda ba arılı olarak e itimlerini devam ettirmek üzere Avrupa'ya hareket etmi lerdir.⁶⁶⁷

Tüm yurttan ba latılan e itim seferberli i sırasında da açılan Millet Mektepleri'nde hem çalı an hem de e itim gören kadın sayısı CHF'li idareciler tarafından dikkatle takip edilmi tir. İstanbul'da açılan bir Millet Mektebi'nin açılı nda yer alan CHF'li idarecilerin, küçük çocu u olan annelerin okula devamı için aldı ı tedbirler, kadınların Millet Mektepleri'ne gitmesi ile ilgili 1929 yılının son aylarında ki en önemli haberler arasında yerini almı tır.⁶⁶⁸ Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde de Millet Mektepleri'nde okuyan kadın sayısı yakinen takip edilmi , kadınların mekteplere devamını sa lamaya yönelik tedbirler alınmı tır.⁶⁶⁹ Görevlendirilen milletvekilleri aracılı ıyla vilayetlere ait genel bilgiler toplanmı bu bilgiler içerisinde e itim konusunda ayrıntılı bilgiler verilmi tir.⁶⁷⁰ Ayrıca il

⁶⁶⁵ **Cumhuriyet**, 17 Kanunuevvel 1929.

⁶⁶⁶ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00.142.16.13.1, (24.11.1928).

⁶⁶⁷ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00.142.16.13.1, (24.11.1928).

⁶⁶⁸ "Kadınlar Hücumu – Millet Mekteplerinde Okumaya Ba ladılar", **Milliyet**, 4 Kânunusani 1929.

⁶⁶⁹ İkrü Kaya imzalı belgede "Ankara ehriin muhtelif semtlerinde bulunan millet mekteplerinin merasimi mahsuseile 1/10/929 tarihinde açıldı ı ve Ankara merkezinde bulunan 42 A. Ve 19 B. Kurslarına 1427 kadın ve 870 erkek ve mülhakatta açılan 130 dersaneye kadın ve erkek olmak üzere 4149 ahsın müdavim bulundu u ve halkın millet mekteplerine devamının temini için icapeden tedbirlerin alındı ı ve bu yoldaki mesainin mucibi memnuniyet bir halde inki af etmekte bulundu u" sözleri ile Ankara'daki Millet Mekteplerine dair bilgi verilmektedir. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00.142.16.15, (3.12.1929).

⁶⁷⁰ Örne in Aksaray ve Konya vilayetleri ile ilgili 6 kincikanun 1931 tarihli raporda e itim hususunda alınan tedbirler ayrıntıları ile anlatılmı tır. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00.79.520.3, (6.1.1935).

örgütlenmeleri bazında kız çocuklarının eğitimine ilişkin partinin desteği de görülmektedir. Örneğin Muğla'da CHP'nin yardımı ile maddi durumu iyi olmayan kız çocuklarının okutulduğu il kongresi zabıtlarına geçmiştir.⁶⁷¹

Kadınlara tanınan hakların ardı sıra kadınların partiye üye olmaları parti için önem arz eden bir husus haline gelmiştir. Bu konu Fırka müfettişleri tarafından takip edilmiş, merkeze rakamsal bilgiler ulaştırılmıştır. Örneğin 1935 yılının ilk aylarında CHF Trakya Umumi Müfettişliği⁶⁷² tarafından Umumi Kâtipliğe gönderilen belge ile Trakya bölgesinde partiye üye olan kadınlarla ilgili sayısal veriler belirtilmiştir. Trakya Umumi Müfettişliği Tali Öngören'in "*Bayanın sayılab seçme ve seçilme dolayısıyla önce Fırkamıza girmeleri hakkında yüksek idareleri üzerine valilerle vilayet Fırka reislerine ayrıca yapılan tebliğlerle idare lüzumu olan ehemmiyetin verilmesini ve alınan neticelerin bildirilmesini istemi tim. Çok iyi bir kaynağı olan bayanın Fırkaya üye oldukları görülmektedir*" sözleri ile merkeze ilettiği verilerden ve bu verilerin her hafta tazelenmesinden kadınların partiye girmeleri konusunda gösterilen itina ortaya çıkmaktadır.⁶⁷³ Belgeden edinilen bilgilere göre 1935 yılının ilk iki ayında Trakya Müfettişliği'ne bağlı illerde partiye üye olan kadın sayısı Kırklareli'de 1127; Tekirdağ'da 2743; Çanakkale'de 1748; Edirne'de 1355 olmak üzere toplam 6973'dür.⁶⁷⁴

Öte yandan Cumhuriyet Halk Fırkası I Kongrelerindeki kadın görevliler ve kadınlar ile ilgili alınan kararlar önemlidir. 11 Ocak 1935 tarihinde Antalya CHF Vilayet Kongresi'nde Vilayet idare Heyeti'ne seçilen kadınların arasında Hayriye

⁶⁷¹"Zeki ve çalı kan oldukları halde kimsesiz ve fakir olmaları yüzünden okuyamayan evlatlarımızın halleri de bizi dü ündürdü. Bunlarla me gul olduk iki kız on erkek olmak üzere on iki çocu u Mu la orta mektep pansiyonunda partimizde okutmak imkânını bulabildik." **CHP I Kongreleri 1936**, s. 332.

⁶⁷²"...Genellikle CHP örgütünün olmadığı, geri kalmı ve isyan bölgesi olarak nitelenen ve sınır bölgesi olarak nitelenen ve sınır bölgelerinde Umumi Müfettişlik'lerin kuruldu u görülmektedir. Umumi Müfettişliklerin sayısı 4'tür. Bu müfettişlikler öyledir: Merkezi Diyarbakır olmak üzere, "Birinci Umumi Müfettişlik". Kapsadı ı iller: Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muğla, Siirt, Urfa ve Van. Merkezi Edirne olmak üzere, "kinci Umumi Müfettişlik". Kapsadı ı iller: Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ. Merkezi Erzurum olmak üzere, "Üçüncü Umumi Müfettişlik". Kapsadı ı iller: Artvin, Çoruh, Erzincan, Gümü hane, Kars, Rize ve Trabzon. Merkezi Elazığ olmak üzere, "Dördüncü Umumi Müfettişlik". Kapsadı ı iller: Bingöl, Elazığ ve Tunceli." Uyar, a.g.e., s.236. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Burgaç, **Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği**, AAM, Ankara, 2013.

⁶⁷³BCA, Fon Kodu: 490.01.14.76.3.8, (5.1.1935).

⁶⁷⁴BCA, Fon Kodu: 490.01.14.76.3.3, (5.1.1935).

Macit adlı bir kadının adı geçmektedir.⁶⁷⁵ Aynı yıl ubat ayında düzenlenen Ankara Vilayet Kongresi'nde de kadınların katılımı olmu tur. Hatta Ankara Vilayet Kongresi dare Heyeti Kâtipli ine Bayan Samiye seçilmi tir. Ayrıca Bayan Lahika Manyas hem yeni vilayet idare heyetine hem de büyük kongre mümessilli ine, Bayan Belkıs Baykan da yeni vilayet idare heyetine seçilmi lerdir.⁶⁷⁶

Ayrıca 1935 yılında CHP'nin kadınlar ubesi kurulmu tur. ubenin kurulu unda, Türk Kadınlar Birli i'nin kapanmasının dolaylı da olsa etkisi olmu tur. Birli in kapanmasından sonra Uluslar arası Kadın Birli i Cemiyet Ba kanı Margert Corbeth Ashby tarafından ç i leri Bakanlı ı'na bir mektup gönderilmi tir. Cumhurba kanı Mustafa Kemal Atatürk'e sunulması istenen mektupta kadınlar ile ilgili yapılan devrimler övülmü ve Türk Kadınlar Birli i'nin kapanması ile ili kilerin kesilmemesi için yeni bir te ekkül olu turulması istenmi tir.⁶⁷⁷ Mektubun Atatürk'e ula masının ardından CHP Sekreterli i'ne gönderilen 12 Temmuz 1935 tarihli bir yazı ile partide “kadınlık i leri ile me gul olacak bir ube” kurulması istenmi tir. CHP içerisinde olu turulan kadınlar ubesi yurtiçi ve yurtdı ı kadın te kilatlarıyla haberle meyi ve i birli ini sa lamı tır.⁶⁷⁸

1936 tarihli CHP 1 Kongreleri'nde de görev alan pek çok kadın olmu tur. Örne in, Ankara'dan Bilecik 1 Kongresi'ne mü ahit olarak Erzurum Saylavı Nakiye Elgün gönderilmi tir.⁶⁷⁹ Ayrıca illerde kadınlar ile ilgili yapılan çalı malardan parti merkezine bazı bilgiler verilmi tir. Bu bilgilere göre CHP lyönkurul'larında görev alan kadınlar ve illeri öyledir: Ankara-Belkıs Baykan⁶⁸⁰, Aydın-Ruhiye Telli⁶⁸¹, Balıkesir-Yegâne Akba⁶⁸², Çanakkale-Refia Pere⁶⁸³, Çankırı- adkiye O uz⁶⁸⁴, Denizli-Nesime Ba kaya⁶⁸⁵, Edirne-Huriye Sevgen⁶⁸⁶, Gaziantep-Hatice Mennan⁶⁸⁷,

⁶⁷⁵Ulus, 25 Sonkanun 1935.

⁶⁷⁶Ulus, 4 ubat 1935.

⁶⁷⁷Kaplan, a.g.e., s.198-199.

⁶⁷⁸Kaplan, a.g.e., s. 199.

⁶⁷⁹CHP 1 Kongreleri 1936, s. 78.

⁶⁸⁰CHP 1 Kongreleri 1936, s. 42.

⁶⁸¹CHP 1 Kongreleri 1936, s. 63.

⁶⁸²CHP 1 Kongreleri 1936, s. 70.

⁶⁸³CHP 1 Kongreleri 1936, s. 114.

⁶⁸⁴CHP 1 Kongreleri 1936, s. 116.

⁶⁸⁵CHP 1 Kongreleri 1936, s. 151.

⁶⁸⁶CHP 1 Kongreleri 1936, s. 158.

⁶⁸⁷CHP 1 Kongreleri 1936, s. 181.

Giresun-Hüsniye Fikret Topallı⁶⁸⁸, Isparta-ffet Ünal⁶⁸⁹, İstanbul-Faide Esendal, Hakiye Emin⁶⁹⁰, İzmir-ehime Yunus⁶⁹¹, Kastamonu-Hacer Dicle⁶⁹², Kırklareli-Hayriye Umay⁶⁹³, Kocaeli-Saadet Çayı⁶⁹⁴, Konya-Cahide Geymen⁶⁹⁵, Kütahya-Fatma Dural⁶⁹⁶, Maraş-Mesude Onay⁶⁹⁷, Niğde-Firdevs Soylu, Nebiye Gürel⁶⁹⁸, Ordu-Hüsniye Öztunç⁶⁹⁹, Samsun-Aliye Olgaç⁷⁰⁰, Seyhan-Münevver Güçlü⁷⁰¹, Zonguldak-Kaniye Der⁷⁰². Ayrıca, I Kongrelerinde görev alan kadınlara örnek olarak, 27 Aralık 1936 tarihinde yapılan CHP Manisa I Kongresi'nde Kongre yönetim kuruluna seçilen sekreterler arasında Bayan Sekine Ülkü de gösterilebilir.⁷⁰³

1936 I Kongreleri'nde kadınlar ile ilgili illerdeki çalımlara dair ayrıntılı bilgiler de verilmiştir. 11 Ocak 1935 tarihinde Antalya CHF Vilayet Kongresi'nde de görülen dilekler arasında “*Bazı ehirlî ve kasabalı kadınlarımızın fena bir görenek olmak üzere hala ta imakda oldukları peçe ve çar afdan onları kurtarmak*”⁷⁰⁴ sözleri ile yer alan çar af-peçe meselesi hakkında neler yapıldığı 1936 yılındaki kongrede anlatılmıştır. Antalya'da çar af ve peçenin “*hiçbir zecri tedbir iktihaz edilmeden*” kaldırıldığı, manto alamayacak durumda olan kadınlar için manto toplamak ve dağıtmak gibi faydalı faaliyetler yapıldığı belirtilmiştir.⁷⁰⁵ Bursa⁷⁰⁶ ve Gümüşhane'de⁷⁰⁷ de çar af ve peçe konusunda alınan benzer tedbirler görülmektedir. Manisa'da da “*kadın ve erkek müsavatını temin eden büyük inkılâbımızın kadına verdi i serbesti ile kabili telif olmayan peçe ve çar af ehir Meclisi kararı ile*

⁶⁸⁸CHP I Kongreleri 1936, s. 188.

⁶⁸⁹CHP I Kongreleri 1936, s. 201.

⁶⁹⁰CHP I Kongreleri 1936, s. 245.

⁶⁹¹CHP I Kongreleri 1936, s. 251.

⁶⁹²CHP I Kongreleri 1936, s. 263.

⁶⁹³CHP I Kongreleri 1936, s. 275.

⁶⁹⁴CHP I Kongreleri 1936, s. 285.

⁶⁹⁵CHP I Kongreleri 1936, s. 292.

⁶⁹⁶CHP I Kongreleri 1936, s. 298.

⁶⁹⁷CHP I Kongreleri 1936, s. 328.

⁶⁹⁸CHP I Kongreleri 1936, s. 340.

⁶⁹⁹CHP I Kongreleri 1936, s. 346.

⁷⁰⁰CHP I Kongreleri 1936, s. 354.

⁷⁰¹CHP I Kongreleri 1936, s. 364.

⁷⁰²CHP I Kongreleri 1936, s. 412.

⁷⁰³CHP I Kongreleri 1936, s. 318.

⁷⁰⁴Ulus, 25 Sonkanun 1935.

⁷⁰⁵CHP I Kongreleri 1936, s. 46.

⁷⁰⁶CHP I Kongreleri 1936, s. 96.

⁷⁰⁷CHP I Kongreleri 1936, s. 191-192.

kaldırılmıştır” cümlesi ile çar af ve peçe konusunun kurala bağlandı ı duyurulmu tur.⁷⁰⁸

I Kongrelerinde vurgulanan di er önemli husus da kadınların siyasi hayata dâhil olmaları ile ilgilidir. Örne in Kastamonu’da bu konuya yeteri kadar e ilinmedi inden yakınılır.⁷⁰⁹ Kayseri’de ise kadınların partiye üye olmalarının gereklili i vurgulanmı kadınların; “*ulusumuzun özü olan partimize girmekte gecikmeyeceklerine*” olan inanç belirtilmi tir.⁷¹⁰

Bazı illerde kadın erkek CHP üye sayısı verilmi tir. Örne in Tekirda ’da 1936 yılı itibarı ile 4928 kadın; 12948 erkek olmak üzere toplan 17876 üye bulunmaktadır.⁷¹¹ Trabzon ilinde ise seçimlere 71408 erkekten 53737’si; 106063 kadından 51759’u seçime i tirak etmi ve 105 kadın ikinci müntehip olarak seçilmi lerdir.⁷¹² Yozgat’ta da kadınların partiye i tirakini artırmak için yapılan çalı malardan 22 Aralık 1936 tarihli CHP I Kongresi’nde bahsedilmi tir.⁷¹³

CHP’nin ilçe te kılâtlarında kadınların görev almasına dair örnekler görülmektedir. Örne in, Dumlupınar Nahiyesi Musabey Oca ı’nın Kongresi’nde yenilenen dare Heyeti’ne Bayan Mehve ve Bayan Adviye seçilmi tir.⁷¹⁴ Yine Dumlupınar Nahiyesi stiklal Oca ı’nda da Bayan Hadiye, Bayan Zeliha, Bayan Nimet yönetimde yer alan isimlerden olmu tur.⁷¹⁵

Parti-devlet bütünle mesinin bir getirisi olarak Vilayet Meclisi Umumilerinde görev alan ki ilerın partili olmaları nedeni ile Valili e ba lı olarak çalı an bu Meclis’lerde görev alan kadınlar da CHP’nin birer azasıdır. 1935 yılında fırka yoklamalarında belirlenen adayların Vilayet Umumi Meclislerine seçildikleri görülmü tür. Aydın Vilayeti Umumi Meclisi’ne seçilen üyeler arasında fırka

⁷⁰⁸ **CHP I Kongreleri 1936**, s. 311.

⁷⁰⁹ “Türk kadınının siyasal hayata giri i, azamızın sayısını bugünkünden daha yüksek bir dereceye çıkarması gerekirken yazık ki bu cihete örgütlerimiz hiç de er vermediler. Yurt u runda onun korunması ve kurtarılması yolunda e iyle birlikte çalı masını istedi imiz yüksek Türk kadınının bu i lere uzak tutulu umuz ilimiz için büyük bir eksiklidir.” **CHP I Kongreleri 1936**, s. 262.

⁷¹⁰ **CHP I Kongreleri 1936**, s. 267.

⁷¹¹ **CHP I Kongreleri 1936**, s. 381.

⁷¹² **CHP I Kongreleri 1936**, s. 390.

⁷¹³ “Türk kadınlarının her te ekküllerde seçme ve seçilme haklarını kazanmaları üzerine partimizce bir çok kadınların de i tirilen kanun ve tüzük ahkâmına göre kayıt muamelesi icra ve intihap i lerine i tirakleri de temin edilmi tir.” **CHP I Kongreleri 1936**, s. 393.

⁷¹⁴ **Ulus**, 8 İkkânun 1935.

⁷¹⁵ **Ulus**, 9 İkkânun 1935.

yoklamalarında adları belirlenen isimlerden Bayan Ay e ve Bayan Behice Alkan'ın ismine rastlanmaktadır.⁷¹⁶ Tekirda Vilayeti Meclisi Umumisi'nde de firka namzetleri arasından seçilen iki aza kadındır.⁷¹⁷ Aynı yıl Kastamonu'da da Meclisi Umumi'de altı kadın aza bulunmaktadır.⁷¹⁸ Zonguldak'ta da Bayan Semiha Umumi Meclis üyeli ine seçilmiştir.⁷¹⁹ Manisa'da Vilayet Meclis-i Umumisi'nde de görev alan; E me azası olarak Meclis-i Umumi'ye katılan Fahriye Ak id Hanım yaptığı konu malarla öne çıkan üyelere olmu tur. 1938 yılı Vilayet Meclisi konu malarında Atatürk döneminde yapılanların yapılan i lerle ilgili söyledi i “Atatürk Türkiyesi'nin imar sahasında büyük ba arılarına ayak uydurmak bize büyük zevk ve saadet vermektedir” sözleri ile de i en hayatından duydu u memnuniyeti belirtmiştir.⁷²⁰

Son örnekteki Fahriye Hanım da di er pek çok kadın görevliden olduğu gibi Atatürk'e ve Vali'ye olan ükranlarını bildirmi tir. Bu durum kadının siyasi hayatta ne kadar “var” oldu unu sorgulamaya yönelten bir husustur. Kadın milletvekilleri de dâhil olmak üzere CHP'ye girmi olan hemen hemen her kadının konu malarının büyük bir kısmı kendilerine bah edilen haklara gösterilen minnetle geçmiştir. Kadınlar siyasi söylemler geli tirmek, kendi cinslerinin haklarını ilerletmek ya da en azından erkeklerle e it artlarda olduklarının bilinci ile konu mak yerine, buldukları yere gelebilmenin mutlulu unu sürekli dile getiren ve böylece kendilerine bu hakkı tanıyan idarecileri övmek dı nda çok az görev üstlenen unsurlar olarak siyasi hayata dâhil olmu lardır. Öyle görünmektedir ki, hakkın verilmesi ile hakkın hakkıyla kullanılması arasındaki mesafe oldukça büyüktür.

2. Halkevlerinin Kadın Konusundaki Çalı maları ve Halkevlerinde Görev Alan CHP'li Kadınlar

Türk Devrimi çerçevesinde halkı ça da hayata adapte etme noktasında büyük bir görev üstlenen Halkevleri, Anadolu'nun en ücra kö elerine kadar

⁷¹⁶Ulus, 13 ubat 1935.

⁷¹⁷Ulus, 13 ubat 1935.

⁷¹⁸Ulus, 24 ubat 1935.

⁷¹⁹Ulus, 24 ubat 1935.

⁷²⁰Türkiye Cumhuriyeti Manisa Vilayeti Meclis-i Umumisi 1938 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, zmir, (ty), s.122-123.

faaliyetlerini götürmü , halkı devrim ile kucakla tırmı tır. “*Halkın e itilmesi ve onlara yeteneklerine göre beceri kazandırılması*”⁷²¹ amacı ile “*halkçılık*” prensibinin bir getirisi olarak ortaya çıkan Halkevlerinin; kadınların hem sosyal hayatta hem de siyasi hayatta yer almaları noktasındaki katkıları da yadsınamaz bir gerçektir.⁷²²

smet nönü tarafından bütün vatandaşların müterek malı olarak nitelendirilen⁷²³, “*Türk vatanında, Türk Cumhuriyeti’ndeki ahlak, ilim ve anlayış mefhumlarının tatbik edildiği ve kökletilip yerleştirildiği yerler*”⁷²⁴ olarak tanımlanan Halkevleri, 1932 yılında kurulmuştur. 19ubat 1932 tarihinde 14 ilde aynı anda açılan Halkevleri Halkçılık esasının bir gereği olarak oluşturulmuştur.⁷²⁵ Dil-edebiyat, temsil, spor, sosyal yardım, güzel sanatlar, kütüphane ve yayın, köycülük, müze-tarih-sergi gibi übelerle faaliyet gösteren Halkevleri kuruldu ve yerdeki CHP’li olan ya da olmayan herkese çeşitli eğitimler vermiştir.⁷²⁶

İlk kez 18ubat 1932 tarihinde 14 vilayet merkezinde açılan Halkevleri, ikinci tertip olarak 24 Haziran 1932’de 20 merkezde daha açılmıştır. 1933’de muhtelif vilayet ve kazalarda 21 Halkevi daha açılmıştır, 1938 yılına gelindiğinde ise Halkevlerinin toplam sayısı 209’u bulunmuştur.⁷²⁷

Halkevlerinin Cumhuriyet Halk Partisi programında da belirtilen görevlerini ve vatan için gerekliliğini 1935 yılındaki Dördüncü Büyük Kurultay’dan önce verdiği konferansta Parti Kâtibi Umumi Recep Peker, “*Türkiye’nin ileri gidişine uyar bir halk terbiyesi vermek*” için halkevlerini, halkodalarını kuvvetlendirmeye çalıştıklarını belirtmiştir.⁷²⁸ Recep Peker’in sözlerinden de anlaşıldığı üzere,

⁷²¹ Turan, **Atatürk**, s.602.

⁷²² “Halkevleri Ne Yapacak?”, **Cumhuriyet**, 13ubat 1932.

⁷²³ **CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, CHP yay., (ty), s.1; Ali Nejat Ölçen, **Halkevleri**, nönü Vakfı, Ankara, 2001, s.13.

⁷²⁴ Faruk Poyraz, **Atatürk’ün Dava Arkadaşı, Türkiye’nin İlk Bakanları smet nönü**, İstanbul, 2008, s. 175.

⁷²⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Ocak 1932; **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1932; Yağar Baytal, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s. 139; Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İlevi”, **Atatürk Yolu**, 6/23, Ankara 1999, ss.261-281.

⁷²⁶ Turan, **Atatürk**, s.606-607; Bahattin Demirtaş, “1923-1960 Döneminde Türk Eğitim İtimi”, **Türk Eğitim Tarihi**, Otorite yay., Ankara, 2012, s. 294; Yavuz Özdemir-Elif Aktaş, “Halkevleri 1932’den 1951’e”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 45, Erzurum, 2011, ss.235-262; Çiğdem Doğan, **Ankara Halkevi Sergileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, ss.38-47.

⁷²⁷ **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0-63.242.6 (A).

⁷²⁸ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1935.

“okul”⁷²⁹ olarak sıfatlandırılan Halkevlerinin tek partili süreçte CHP’nin en önemli kurumlarından biri olarak, partili olsun olmasın herkese hizmet vermeye çalıştıkları görülmüştür.⁷³⁰

Kadınların siyasi hayata dâhil olmalarına engel olan kanunların değiştirilmesinin ardından da Halkevlerinin kadınların siyasetle tanışma yolunda önemli çalışmaları olmuştur.⁷³¹ Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verildiği CHP Kâtibi Umumisi Recep Peker tarafından yazılan bir yazı ile tüm Halkevi reisliklerine duyurulmuştur.⁷³² Ayrıca Halkevlerine gönderilen telgraf ile konuyla ilgili bilgi de verilmiştir. CHP Katib-i Umumiyesi’nin 21.12.1934 tarihli telgrafına cevaben Halkevi Başkanlığı tarafından yazılan bir yazı ile bu konuda Halkevlerinin etkin olarak çalışmaya başladıkları bildirilmiştir.⁷³³ “Fırkamıza kadın üye kaydına hız verildiğini ve bütün seçimlerde kadın üye sayısının bildirdiğinden fazla olduğunu bildirilmeyerek daima göz önünde bulundurulacaktır” dair söz verilen metin; Halkevlerinin CHP’deki kadın varlığının en önemli ayaklarından biri olduğunu ispatı niteliindedir.

Recep Peker’e cevaben yazılan bu metnin hemen akabinde Halkevlerinde kadınlara verilen milletvekili seçme ve seçilme hakkı konusunda bilgi veren konferanslar Halkevleri bünyesinde verilmeye başlanmıştır. Bunlardan birisi İstanbul’da Halkevi Başkanı Ali Rıza Erem tarafından verilen konferans olmuştur.

⁷²⁹“Halkevi bir okuldur. Bu kapıdan giren genç yirminci asrın medeni dünyasına ilk adımı atmış demektir.” **Ye il Irmak Amasya Halkevi Dergisi**, Yıl:1, S.1, Eylül 1938, s.7-8.

⁷³⁰**Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi**, S.11-12, 29 Ocak 1938, s.1. Halkevlerinin herkese kapılarını açan yapısı ile ilgili bir anıyı Nermin Abadan Unat şu sözlerle aktarmıştır: “...Eminönü Halkevi’ne gittik, çeşitli fakülte mensubu kızlarla delikanlılar fikirlerini ortaya koyuyorlardı. Halkevinin Yönetim Kurulu’nda bir yandan başkanın kuzulundan Eflatun Cem Güney gibi deneyimli kişiler, öte yandan yenilikler yaratmaya hevesli Tarık Zafer Tunaya gibi geleceğin bilim adamları, çok iyi örgütçü Adnan ve Alaeddin gibi Tıp öğrencileri de vardı. Ortam çok demokratikti, tek partili ya da zorunlu olarak yarattığı kısıtlayıcı atmosferin içinde Halkevindeki iklim kültürel alanda gençlere geniş olanaklar sağlanıyordu, genç yeteneklere kapılarını açmıştı.” Nermin Abadan Unat, **Kum Saatini Zekerken**, 2 baskı, İletişim yay., İstanbul 1998, s. 106-107.

⁷³¹ Halkevlerinde çalışan bazı kadınların daha sonraları siyasi hayatta aktif rol oynadıkları görülmektedir. Buna en güzel örnek Hasene Ilgaz’dır. Örnekten olan Hasene Ilgaz İstanbul ehremini’de Halkevi Başkanlığı yapmış, daha sonra ise TBMM 7. Dönemi’nde Hatay, 8.Dönemi’nde ise CHP’den milletvekili olarak Meclis’e girmiştir. **CHP ehremini Halkevi**, İstanbul, 1937.

⁷³²“Kadınlara sayılab seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile buna ait yasada yapılan değişiklikler hakkında bilgi olsun diye gönderiyorum. CHF Halkevi Reisliklerine yazılmıştır. CHF Katibi Umumisi Kütahya Mebusu Recep Peker” **BCA**, Fon Kodu: 490.01.2.9.15.1, (18.12.1934).

⁷³³ **BCA**, Fon Kodu: 490.01.15.77.3.1, (30.12.1934).

Kadın erkek kalabalık bir dinleyici topluluğu tarafından dinlenen konferansta Ali Rıza Erem; Türk kadınına eritimi için tebrik ettikten sonra kadının savaş yıllarında gösterdiği özveriye vurgulamış, “*bu böyle iken niye sen siyah çar afı, baındaki pe temalı çıkarmayasın? Neden medeni dünyanın gidi ine karı mayasın Atatürk devrinin kadını?*” soruları ile konu masını tamamlamıştır.⁷³⁴ Bu konu manın bir gün sonrasında Çankırı Halkevinde bir toplantı yapıldığı ve bu toplantıda “*Çankırlı kadınların peçe ve çar aftan kurtuldu u*” haberi yayınlanmaktadır.⁷³⁵ Yılbaşı münasebeti ile kadın-erkek yapılan toplantılar da yurdun pek çok yerindeki Halkevlerinde gerçekleşmiştir. 1935 yılının ilk günlerinde Muhalı kadınlar Halkevi’nde toplanarak kendilerine verilen sayılay seçme seçilme hakkını kutlamışlardır.⁷³⁶ Bu örneklerden de yola çıkılarak denilebilir ki; Halkevleri kadınlarla ilgili devrimlerin bir anlamda sahnesi durumundadır.

Halkevlerinde tasarruftan emiteme, milliyetçilikten kadın haklarına kadar pek çok alanda pek çok konferans verilmiştir.⁷³⁷ Bu konferanslarda pek çok önemli isim söz almış, halkı devrim ile bütünle tirmeye noktasında ciddi rol oynamıştır. Nakiye Elgün ilk dönem kadın milletvekilleri arasında Halkevlerinde verdiği pek çok konferansla öne çıkan isimlerdendir. Halkevlerinin açılı tarihinden önce de Halkevi binasında verilen konferanslarda Nakiye Elgün’ün adı görülmektedir.⁷³⁸

Kadınların siyasi haklarını kazanması sürecinde pek çok konferansa, toplantıya ev sahipliği yapan Halkevleri; kadınların milletvekili olarak Meclis’e dâhil olmalarının da kutlandığı yerlerin başında gelmiştir. Örneğin Erzurum milletvekili olarak Meclis’e giren Bayan Nakiye’nin (Elgün) milletvekili seçilmesinin ardından İstanbul’da Halkevi’nde adına bir kutlama ve veda yemeği yapıldığına dair haberler

⁷³⁴ “Halkevinde Bir Konferans”, **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1934.

⁷³⁵ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1935.

⁷³⁶ “Kadınlarımıza sayılay seçmek, seçilmek hakkını veren kanunu kutlulamak için Muhalı kadınları Halkevinde bir toplantı yapmışlardır. Toplantıya birçok kadınlar i tirak etmiş, kadınlığın bu yüksek zaferi kutlanmıştır, Halkevi Reisi Cavid ve kadınlardan Mevlüde tarafından söylevler söylenmiştir. Bu hakları kendilerine veren Atatürk’e ve büyüklere minnet ve ükran telyazıları çekilmiş, hala birçok kadınlar tarafından çirkin bir şekilde taınmakta olan çar afın kaldırılması için faaliyete giri ilmesi kararları tırılmıştır.” **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1935.

⁷³⁷ **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1931; **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1931.

⁷³⁸ “...Nakiye H. tarafından milli iktisat ve tasarruf mevzuu etrafında hitabeler irat olunmuştur.” **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1931.

basında yer almı tır.⁷³⁹ lerleyen yıllarda, Nakiye Elgün milletvekili olduktan sonra Halkevlerinde çe itli çalı malara katılımı tır. 1936 yılında CHP tarafından tertip edilen konferanslarda konu macı olarak Yozgat'ta iki konferans vermi tir. Yozgat Halkevi'nde verilen konferanslarının ilki “Devrimden Önceki Durum” ikincisi ise “Ulusal stiklal” ba lıklıdır.⁷⁴⁰

lk kadın mebusların Meclis sıralarında yerlerini almalarının ardından 9 Mayıs 1935'te toplanan CHP 4. Büyük Kurultayı'nda Mustafa Kemal Atatürk, Halkevlerine ve Halkevlerinin yaygınla tırmasına verdi i önemi, “*Partimizin Halkevleri ile yurtta lara kuca nını açması, vatanda sosyal ve kültürel devrim yaptı*” sözleri ile dillendirmi tir.⁷⁴¹

Halkevlerinde görev alan kadınların sayıları ile ilgili veriler incelendi inde kadın görevlilerin Halkevleri bünyesinde çalı malarına önem verildi i görülmektedir.

Tablo.3 Türkiye Genelinde Halkevlerinde Bulunan ubelerde Yıllara Göre Kadın- Erkek Üye Sayısı⁷⁴²

	Kadın	Erkek	Toplam
Dil-Edebiyat ubesi			
1932	-	-	1419
1933	242	2266	2508
1934	338	3424	3762
1935	600	3418	4018
Güzel Sanatlar ubesi			
1932	-	-	1852
1933	306	2448	3244
1934	545	4231	5828
1935			
Temsil ubesi			
1932	-	-	1433
1933	422	2611	3033
1934	437	3635	4072
1935	716	4258	4974

⁷³⁹“Erzurum sayırlavlı ma seçilen Bayan Nakiye'ye bugün Halkevi tarafından Ate kulübünde bir ayrılık ziyafeti verilmi tir. Bayan Nakiye halkevleri açıldı ı günden beri idare heyetinde bulunmaktadır. Bu ayrılık ziyafetinde Vali, vilayet erkâni fırka ve halkevi ba kanları ve daha birçok zevat bulunmu lardır. Halkevi namına Bay smail evket bir söylev söylemi ve Bayan Nakiye buna cevap vermi tir.” **Ulus**, 24 ubat 1935.

⁷⁴⁰brahim Erdal, **Halkevlerinin Kurulu u, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932–1951)**, Siyasal kitabevi, Ankara, 2013, s. 151.

⁷⁴¹**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C.I, AAM, Ankara, 1989, s. 401.

⁷⁴²erafettin Zeyrek, **Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)**, Anı yay., Ankara, 2006.'den akt. Yücel Namal, “Zonguldak Halkevi'nin Faaliyetleri ve Karaelmas Dergisi”, **Karadeniz Ara tırmaları**, Yaz 2012, S.34, ss.97-134.

Spor ubesi			
1932	-	-	2944
1933	138	6430	6568
1934	145	9011	9156
1935	280	13087	13367
Sosyal Yardım ubesi			
1932	-	-	2533
1933	536	4521	5057
1934	880	5760	6640
1935	1103	6741	7844
Halk Dersaneleri ve Kurslar ubesi			
1932	-	-	2509
1933	488	3158	3646
1934	603	3916	4519
1935	403	2936	3339
Kütüphane ve Yayın ubesi			
1932	-	-	1199
1933	151	2187	2328
1934	231	3123	3354
1935	382	2592	3334
Köycülük ubesi			
1932	-	-	2908
1933	110	5923	6033
1934	407	8928	9335
1935	348	10206	10594
Tarih ve Müze ubesi			
1932	-	-	1133
1933	84	1115	1199
1934	90	1210	1300
1935	133	1257	1390

Tablo.3'deki verilere göre kadınlar en çok Sosyal Yardım ubeleri'nde görev almırlardır. Yıllar açısından ise kadınlara siyasi hakların verildi i 1934 yılının ardından tüm ubelerdeki kadın üye sayısının arttı ı görülmektedir. Köycülük ubeleri kadınları siyasi hayat ile tanışma yolunda önemli bir rol üstlenmiştir.⁷⁴³ Ancak buna rağmen 1934 yılında Köycülük ubelerinde 407 kadın üye varken; 1935 yılında bu sayı 348'e düşmüştür. Halk Dersaneleri ve Kurslar ubesinde de benzer bir düşüş görülmektedir.

İl örneklerine bakıldığında da kadınların Halkevlerinde yer almaya başladıkları görülmüştür. Örneğin 1934 yılında Ordu Halkevine kayıtlı 17 bayan, 223

⁷⁴³ Köycülük ubesinde yapılan çalışmalarına bir örnek, açılışı yapılan okuma odasının kurdelesini köyün ya lı kadınlarından biri kesmiş, bu haber Ulus gazetesinde yer almıştır. **Ulus**, 17 Kasım 1935.

bay olmak üzere 240 üye bulunmuştur.⁷⁴⁴ Kadınların çoğunluğu olarak görev aldığı İzmir Ödemi 'te 1936 yılında beş yüzü altmış kadın üyeden 42'si kadın üyedir.⁷⁴⁵ Van Halkevi'nde 83'ü erkek 3'ü kadın 86 üye 1936 yılında yer almıştır.⁷⁴⁶

Zonguldak Halkevinin kuruluşu sırasında oluşturulan üyelerde faaliyet gösterecek isimler arasında bazı kadınlar yer almaktadır. Çıtımai Yardım Üyesi komitesinde Melek Ahmet ve Muazzez Lütfi Hanımlar; Kütüphane ve Neziyet Üyesi Komitesinde Muallim Hikmet Hanım, Müze ve Sergi Üyesi Komitesinde ise Muallim Azize Hanım görev almıştır.⁷⁴⁷ Manisa'daki Halkevinde ise Aralık Üyesinin başkanlığını Öretmen Feriha Selen adlı bir hanım yürütmüştür. Yine Manisa Halkevinde Halk dersaneleri ve Kurslar Üyesinin üyelerinden biri de Sakine Ülkü hanımdır.⁷⁴⁸ Kayseri'deki Halkevi'nde de 1932-1934 tarihleri arasında Dil Edebiyat Tarih Kolu'nda Türkçe Öretmeni Nazlı Hanım, Çıtımai Yardım Kolu'nda Ebe Binnaz Hanım, Halk Dersaneleri ve Kurslar kolunda Öretmen Menamuhat Hanım üye olarak yer almıştır.⁷⁴⁹ 1938 yılı itibarıyla Afyon Halkevinde toplamda elli kadın üyenin var olduğu bilinmektedir.⁷⁵⁰

Halkevlerinde tarih, coğrafya, yöresel kültür gibi pek çok hususta makalelerin, halkevi faaliyetlerinin, foto raflarının yer aldığı pek çok dergi yayınlanmıştır. Bu dergilerden bazıları şunlardır: Ülkü (Ankara), Halkbilgisi Haberleri (İstanbul-Eminönü), Uluda (Bursa), Fikirler (İzmir), Kaynak (Balıkesir), Abant (Bolu), Görüşler (Adana), Anafartalar (Çanakkale), Ondokuz Mayıs⁷⁵¹ (Samsun), Dıranaz (Sinop), Başıpınar (Gaziantep), Karacadağ (Diyarbakır), Atayolu (Erzurum), Karaelmas (Zonguldak), Erciyes (Kayseri), Konya (Konya), Ünlü

⁷⁴⁴ Hikmet Pala, **Cumhuriyet Modernleşmesi Projesinin Bir Aracı Olarak Ordu Halkevi ve Çalımaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 272.

⁷⁴⁵ Günver Güne, "Modernleşme Sürecinde Ödemiş Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXI, S.63, Ankara, 2008, ss.969-987.

⁷⁴⁶ Güneşahin, "Van Halkevi ve Faaliyetleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXXI, S.52, Ankara, 2012, ss.93-134.

⁷⁴⁷ Namal, **a.g.m.**, s. 104.

⁷⁴⁸ **Gediz**, Aylık Manisa Halkevi Dergisi, S.11, Manisa, 20.02.1938, s.22.

⁷⁴⁹ Mustafa Şanal, "Türk Kültür Tarihi çerçevesinde Kayseri Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1950)", **Milli Eğitim Dergisi**, S. 161, Kış 2004.

⁷⁵⁰ **Afyon Başıpınar Halkevi Dergisi**, Ocak 1938, C.6, S. 64, s.2

⁷⁵¹ Aysel Fedai, "Samsun Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)", **Samsun Sempozyumu**, 2011, s.11.

(Isparta)...⁷⁵² Halkevleri dergilerinde yayınlanan makalelerle gençlerin, kadınların e itim, kültür, siyaset gibi alanlarda kendilerini geli tirmeleri sa lanmaya çalı ılmı tır.⁷⁵³ Kadınların Milletvekili seçme ve seçilme hakkının hemen ardından smet nönü en önemli Halkevi dergilerinden biri olan Ülkü’de bu hakkın önemini belirten bir yazı yazmı tır. 14 Aralık 1934 tarihinde Ülkü dergisinde yayınlanan yazı; ubat 1935’te de Isparta Halkevi tarafından çıkartılan “Ün” dergisinde yayınlanmı tır. nönü’nün kadınlara duyulan güvenden bahsederek ba ladı ı makalesine “*kadınlar ana olarak yuvalarımızın ve saylav olarak büyük yurdun koruyucusu ve bekçisi olacaklardır*”⁷⁵⁴ sözleri ile devam etmi tır.

Sivas Halkevi tarafından yayınlanan “Ortayayla” adlı Halkevi dergisinde “Kadın ve Yüksek Tahsil” adlı makale de kadınları e itmenin önemini vurgulamaya, özendirmeye yönelik çabanın ispatı niteli indedir.⁷⁵⁵ Manisa Halkevi yayını olarak önce Yeni Do u ve Bozkurt⁷⁵⁶ adlı dergiler, daha sonra da Gediz adlı dergi yayınlanır. 1933 yılında yayınlanmaya ba layan Yeni Do u adlı halkevi dergisinde kadın konulu makaleler de yayınlanmı tır. Türk inkılâbında kadının rolünün ele alındı ı bir yazıda, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, yürüdü ü yoldan gidildi inde büyük ba arıların elde edildi i bir önder olarak anlatılmı tır.⁷⁵⁷ Manisa Halkevi tarafından yayınlanan “Gediz” adlı dergide ise makalelerin yanı sıra çe itli tablolarla Halkevi faaliyetleri belirtilmi , 1937 yılına ait yapılan tüm konferanslar ve bu konferanslara katılan kadın erkek dinleyici sayıları verilmi tır.⁷⁵⁸

Sonuç itibarı ile denilebilir ki; ükrü Kaya’nın Halkevlerinin kurulu unun be inci yılı münasebetiyle yaptı ı konu mada “*vatanda ları bir araya toplayarak*

⁷⁵²Turan, **Atatürk**, s. 609-610.

⁷⁵³Halkevi yayını olan Ülkü adlı dergide Halkevi’nde yapılanlar “*Halkevinin çatısı altında, biz birle ik dil, birle ik inanç, birle ik sevgi, birle ik istek, birle ik ülkü ekimlendiriyoruz; Fakat yalnız kendimiz olarak...*”sözleri ile tarif edilmi tır. Cevdet Nasuhi, “Halkevinin Çatısı Altında”, **Ülkü Seçmeler (1933–1941)**, Yay. Haz. Zerrin Bayraktar, Cem Alpar, Ankara, 1982, s.104.

⁷⁵⁴ smet nönü, “Türk Kadınlarının Siyasal Alanına Giri leri”, **Ün Isparta Halkevi Mecmuası**, C.1, S.9, ubat 1935, s. 133-134.

⁷⁵⁵Belkis Aydınolu, “Kadın ve Yüksek Tahsil”, **Ortayayla, Sivas Halkevi Aylık Dergisi**, I/6–7, Temmuz-A ustos 1937, s.28.

⁷⁵⁶Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejdet Bilgi, “Bozkurt: Manisa Halkevi Dergisi”, **Manisa Dergisi**, 19 (Haziran 2000), ss.16-23.

⁷⁵⁷Nejdet Bilgi, “Yeni Do u : Manisa Halkevi Dergisi”, **Atatürk Ara tırma Merkezi Dergisi**, XVII/49, (Mart 2001), ss.131-157.

⁷⁵⁸Örnek için bkz. **Gediz**, 20.02.1938, s.7-8. Manisa Halkevi’nin yayın faaliyetleri hakkında bkz. Müslime en, “Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalı maları örne i”, **Ça da Türkiye Ara tırmaları Dergisi**, II/6-7, zmir 1997, ss. 147–156.

fikirler teati etmek ve kendilerine yeni ke iflerden, yeni cereyanlardan haber vermek ve vatanda ın fende, sanatta, güzel sanatlarda bilgisini zevkini artırmak, görmediklerini göstermek”⁷⁵⁹ amacının en iyi yapıldı ı yerler olarak tarif etti i Halkevleri, kadınların toplum içerisinde yer almasında, e itilmesinde ve siyasi hayatla tanı tırılmasında önemli bir rol oynamı tır.

3. Uluslararası Organizasyonlarda Türkiye’yi Temsil Eden CHP’li Kadınlar

Cumhuriyet Halk Partisi; Türkiye’de kadın konusu ile ilgili olarak yaptı ı çalı maların yanı sıra yurt dı ında da birçok ara tırmalar yapmı , Türkiye’de ve dünyanın çe itli ülkelerinde toplanan uluslararası organizasyonlarla “kadın” konulu etkinliklerde temsilcileri kanalı ile yer almı tır. Kadınlara siyasi hakların verilmesi ile ilgili devrimler ile paralel olarak dünyadaki geli meler de takip edilmi tir. Hariciye Vekâleti aracılı ı ile yurt dı ında kadınlar ve siyasi hakları konusunda ne gibi geli meler oldu una dair bilgiler edinilmi tir. Bunlardan biri 28 Haziran 1930 tarihli “*Japonya’da kadınlara verilen intihap hakkı*” ile ilgili bilgi veren belgedir. Tokyo Büyükelçisi tarafından Hariciye Vekâleti’ne yazılan belgede Japonya kadınlarına köy/kasaba meclisleri ile ehir belediyeleri seçimlerine katılma hakkı verilmesine dair hem iktidar hem de muhalefet partisinin Meclis’e verdi i takrirden bahsedilmi tir. Kadınlara verilecek olan hakkın partilerin gelece ine dair olumlu etkilerine dikkat çekilen raporda verilen takririn Meclis tarafından büyük oranda kabul edilece ine olan inanç da vurgulanmı tır.⁷⁶⁰

Benzer bir rapor da 1933 tarihinde Viyana Elçili inden Hariciye Vekaleti’ne gönderilmi tir. Avusturya’daki kadınların ve gençlerin siyasi terbiyesine ili kin olan raporda ayrıntılarıyla Avusturya’daki durum aktarılmı tır.⁷⁶¹ Yirmi dokuz sayfalık uzun raporda ba lıklar halinde kadınların ve gençlerin siyasi terbiyesi hakkında bilgiler verilmi tir. Viyana Elçisi tarafından raporun amacı “*kadın ve çocukların hangi yollarla, terbiye, talim ve tedris vasıtalarile, siyasi hayata karı tıkları ve*

⁷⁵⁹ **ükürü Kaya**, s. 267.

⁷⁶⁰ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0.257.729.14, (28.6.1930).

⁷⁶¹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0.233.574.15, (23.1.1933).

karı tırıldıklarını” bildirmek olarak belirtilmi tir.⁷⁶² Siyasi partiler, siyasi partilerin kadın politikaları, kadın kurulu ları, üniversitelerdeki durum gibi pek çok alt ba lık altında Avusturya’daki kadın-gençlik-siyaset ili kisi Türkiye’deki idarecilere aktarılmı tir. Her iki belgeden de anla ılmaktadır ki tüm dünyada kadın-siyaset konusu ile ilgili geli meler kadın devriminin yapıldı ı günlerde CHP’li yönetim tarafından dikkatle incelenmi tir.

Kadınlar ile ilgili çalı maların di er bir aya ı da kongreler olmu tur. Uluslar arası düzeyde toplanan kongrelere Türkiye’den Kadınlar Birli i temsilcilerinin, CHP’li milletvekillerinin katılımı sa lanmı , Türk Devrimi bu kongreler ile de uluslar arası alanda varlı ını duyurmu tur. 1920’li yıllarda Dünya Kadın Birli i üyesi Türk Kadın Birli i’nin çalı maları CHP tarafından da desteklenmi tir.

1924 tarihinde Dünya Kadınlar Birli i tarafından Washington’da toplanan Kadın Kongresi’nde Türkiye’yi temsilen Efzayi Yusuf Hanım katılımı tir. Amerika basınında “*Dünya kadınları barı ı tartı mak için buradalar*” sözleri ile duyurulan kongrede Türk kadını olarak Efzayi Yusuf Hanım barı ı içerikli söylemleri ile dikkat çekmi tir.⁷⁶³ 1929 yılında bu kez Almanya Berlin’de yapılan Uluslararası Kadın Kurultayı’na Türkiye’den Efzayi Suat Türk Kadın Birli i adına gönderilmi tir. Efzayi Suat bu kurultayda yaptı ı konu mada ilk defa Türk kadınına Belediye seçimlerine katılma hakkı tanınaca ını açıklamı tir.⁷⁶⁴

1931 yılında Belgrat’ta toplanan Balkan Feminizm Kongresi de Türk Kadınlar Birli i’nin katıldı ı uluslararası toplantılara bir örnektir.⁷⁶⁵ CHP Sivas Milletvekili Necmettin Sadık ve Kadınlar Birli i üyelerinden Seniha Rauf Türkiye’yi temsilen bu kongreye katılımı lardır.⁷⁶⁶ Aynı yıl içinde, A ustos 1931’de Türkiye’ye Amerika’dan gelen “*Uluslar arası ve Meslek Kadınları Birli i*” temsilcileri Kadınlar Birli i üyeleri ile dünya ve Türk kadınlarının genel durumu hakkında görü

⁷⁶²BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0.233.574.15, (23.1.1933).

⁷⁶³“Women Of The World Here To Discuss Peace”, **The New York Times**, 27 April 1924.

⁷⁶⁴Bozkır, **Türk Kadınlar**, ss.99-115.

⁷⁶⁵Seniha Rauf’un Belgrat’taki toplantıya gidece i bir ay önceden belirlenmi , Belgrat’ta gerçekleş en “Beynelmilel Kadınlar Birli i Sulhü Müsalemek Konferansı’na Türkiye’yi temsilen Seniha Rauf katılımı tir. Konuya ili kin haber için bkz. **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1931; **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1931.

⁷⁶⁶**Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1931; **Ak am**, 20 Mayıs 1931. Kongre dönü ü Seniha Rauf toplantı ile ilgili açıklaması için bkz. **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1931.

alı veri inde bulunmu lardır.⁷⁶⁷ Ekim 1931'de toplanacak olan Balkan Konferansına da Türk kadınlarını temsil etmek için Kadınlar Birli i tarafından Seniha Rauf, Efzayi Suat, Latife Bekir ve Lamia Refik Hanımlar seçilmi lerdir.⁷⁶⁸

Türk Kadınlar Birli i'nin hükümetin bilgisi dâhilinde yaptığı ı çalı malarda yurtdı ndan pek çok davet aldı ı görülmektedir. Bu davetlere büyük oranda olumlu cevaplar verilmi , Türk kadını ının Türk Kadın Birli i tarafından temsil edilmesinin önü açılmı tır. Gelen davetler içerisinde icabet edilmeyenlerden bir tanesi, ark Kadın Cemiyeti tarafından Cumhuriyet kanlı ı makamına iletilen davet mektubu ile yapılan olmu tur. ark Kadın Birli i Ba kanı Nur Hama'nın Cumhuriyet kanlı ı makamına yazdı ı mektupta Beyrut'ta yapılan Umum ark Kadın Birli i merkezi'nin ikinci toplantısını Tahran'da yapmaya karar verdi ini ve bu kararın 3 Temmuz 1930 tarihli toplantıda alındı ını, yeni toplantıların 1932 senesi ikinci te rinin haftasında yapılaca ını stanbul Türk Kadın Birli i'ne toplantılarını bildirerek katılmasını istediklerini anlatmaktadır. Bu mektubun üzerine Cumhuriyet kanlı ı Türk Kadınlar Birli ine yazılan bir yazı ile ilgili yazı maları istemi tir. Ayrıca Dı i leri Bakanlı ı'na 1.10.1932 tarihli bir yazı yazılarak, cemiyetin çalı malarının tespitini isteyen bir direktif verilmi ve çok yönlü bir ara tırma ba latılmı tır. Bunun üzerine Türk Kadın Birli i tarafından Cumhuriyet kanlı ı'na cevap yazısı yazılır: *"Kendilerinden gelen ilk mektubu alınca stanbul vilayeti vasıtası ile Dâhiliye Vekâleti'nin rey-i istimzac edildi. Aldı ı cevapta bizim arklı de il garplı oldu umuz ve mezkûr kongreye ancak garp kadınları da i tirak ederlerse Türk Kadın Birli i'nin temsil edilebilece i bildirildi. Bunun üzerine am'da özel tahkikat icra ettirdik. Mezkûr kongre ark Kadınlarına mahsus oldu u üzerine ve Avrupa'dan ancak mü ahit sıfatı ile bir kadın gelece ini ö rendik ve EI-Mecma'un-Nisai'ye sureti melfuf mektupla itiraz ettik"* denilmi tir.⁷⁶⁹

1933 yılında Marsilya'da yapılan Uluslar arası Kadın Birli i Kongresi'ne Türkiye'yi temsilen Seniha Rauf ve Lamia Refik Hanımlar katılmı tır.⁷⁷⁰ Bu

⁷⁶⁷ **Cumhuriyet**, 11 A ustos 1931; **Cumhuriyet**, 13 A ustos 1931.

⁷⁶⁸ **Cumhuriyet**, 14 Te rinisani 1931.

⁷⁶⁹ Müge Di budak, **Türk Kadınlar Birli i**, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İkeleri ve nkılâp Tarihi Enstitüsü, zmir, 2008, ss.50-52.

⁷⁷⁰ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1933. Seniha Rauf ve Lamia Refik Hanımların Marsilya'ya hareket ettiklerini belirten haber için bkz. **Cumhuriyet**, 7 Mart 1933.

toplantıya katılma konusunun hükümet tarafından desteklendiği görülmektedir. nklâbın “*Türk kadınına kazandırdığı yüksek mevkiin ve umdelerimizin harice karı da ne ir ve i aesi imkânını teshil ve memleketimiz hakkında müsait bir propaganda zemini tekil etmesi dolayısıyla*” onaylanan bu katılım için vekâletin maddi destek yaptığı ilgili belgede belirtilmiştir.⁷⁷¹ Ayrıca Kadınlar Birliği temsilcilerine giderken Dâhiliye Vekâleti tarafından bir sonraki Beynelmilel Kadın Birliği konferansının Türkiye’de yapılmasını teklif etmeleri talimatı verilmiştir. 18-22 Mart 1933 tarihleri arasında Marsilya’da gerçekleşen kongre dönümünde hanımlar izlenimlerini aktardıkları bir raporu Dahiliye Vekaleti’ne sunmuşlardır. 24 Mayıs 1933 tarihinde Bakanlıkta vekâlete iletilen raporda; Kongreye yirmi dört ülkenin katıldığı ve çeşitli nutuklar verildiği belirtilir. Seniha Hanım da bir konuşma yapmış ve konuşmasında “*Türk kadınlarının mazideki vaziyeti ve cumhuriyet devrindeki asri terakkilerini izah*” etmiştir. Barış ile ilgili bir konuşma ise Seniha Hanım “*Türk milletinin ve hükümetinin sulhperverane fikirlerinden ve siyasetinden*” bahsetmiştir. Konferansın son celsesinde ise bir sonraki umumi kongrenin İstanbul’da yapılmasını teklif etmişlerdir. Kongre’nin sonunda Fransız kadınlarına da siyasi hak verilmesi ile ilgili iki miting yapılmış ve her iki mitingde de Seniha Hanım Türk kadınlarının kazandıkları haklardan ve Türkiye’nin barış yanlısı politikasından söz etmiştir. Seniha Hanım hükümete kongre ile ilgili bilgi vermek için yazdığı raporu “*temas ettiğimiz bütün muhafilde Türk kadınlarının cumhuriyet devrinde terakkisi ve imdiki halde Fransız kadınlarından ziyade hukuka malik olmaları umumi hayret ve takdirini ve bazılarının gıptasını celbetmekteydi*” sözleri ile bitirmiştir.⁷⁷²

Marsilya’daki kongre Türk kadınlarına verilen hakların dünyaya anlatılması açısından önemli bir amaçtır. Hükümetin talimatı üzerine bir sonraki kongrenin Türkiye’de toplanmasının teklif edilmesi ve bu teklifin kabul edilerek; 1935 yılı içerisinde İstanbul’da gerçekleşen dönümü ile kadın devriminin dünyaya duyurulması tamamlanmıştır. Dünya kamuoyuna kadın devrimini bildirmenin en güzel yolu hakkın verildiği topraklarda hakka sahip olanların ya anılanları hemcinslerine anlatmaları olmuştur.

⁷⁷¹BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0.229.541.11, (27.2.1933).

⁷⁷²BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0.229.541.11, (27.2.1933).

Dünya Kadın Birli i 1934 yılında stanbul'da bir kongre toplamaya karar vermi , bunun üzerine Türk Kadınlar Birli i ve hükümet hazırlıklara ba lamı tır. Türk Kadınlar Birli i dört ayrı komisyon hazırlayarak “*Beynelmilel Kadın Kongresi*” için ön çalı malar yapmaya ba lamı tır.⁷⁷³ Mustafa Kemal Atatürk'ün imzaladı ı bir Kararname ile de “*Milletlerarası Kadın ttifakı Kongresi'ne gelecek murahhaslara, 2552 sayılı kanun hükmüne göre harçsız vize verilmesi; Hariciye Vekilli inin 4.11.934 tarih ve 72651/789 sayılı tezkeresi üzerine cra Vekilleri Heyetincede*” kabul edilmi tir.⁷⁷⁴ 19 Ocak 1935'de Kadınlar Birli i Ba kanı Latife Bekir Hanım 18 Nisan'da stanbul Yıldız Sarayı'nda toplanacak olan kurultayın programını hükümete iletir.⁷⁷⁵ Nihayetinde, 18-22 Nisan 1935 tarihleri arasında stanbul'da uluslararası bir kadın kongresi düzenlenmi tir. Uluslararası Kadın Birli i Ba kanı Bayan Korbet A pi ve birlik ikinci ba kanı Hollandalı Bayan Manus önce Hindistan'a ardından da Türkiye'ye gelmi lerdir. Türkiye'de verdi i ilk demecinde Hindistan kadınlarının çok ilerledi ini söyleyen birlik ba kanı; Türk kadınlarının da ne durumda oldu unu yerinde inceleme fırsatı buldu u için memnun oldu unu belirtmi tir. Yabancı heyeti, Türk Kadın Birli inden Bayan Latife Bekir, Lamia Refik, Safiye Hüseyin, Saffet Telı, Nermin Muvaffak ile ba ka birçok kadın kar ılamı tır.⁷⁷⁶

18 Nisan'da dünya kadınları Yıldız Sarayı'nda toplanır. stanbul Valisi Muhittin Üstünda 'ın ve Kongre Ba kanı Bayan A pi'nin nutukları ile kongre açılır. Kırk ülkeden gelen birçok murahhasın katıldı ı kongreye dünya basınının ilgisi de yo un olmu tur.⁷⁷⁷ Türk kadın milletvekillerinin katıldı ı kongrede CHP'li kadın milletvekillerine ilgi yo un olmu tur.⁷⁷⁸ Kongre ile ilgili pulların basılması, basında özel olarak yer verilmesi, milletvekillerinin yo un ilgi göstermesi kongreye verilen önemin en güzel örnekleridir.⁷⁷⁹ Cumhurba kanı Mustafa Kemal Atatürk de gönderdi i “*Kadının medeni ve siyasi haklarını kullanmasının, insaniyetin saadeti ve prestiji bakımından bir ihtiyaç oldu una kaniim. Kongrenizin çalı malarından*

⁷⁷³Cumhuriyet, 28 Haziran 1934.

⁷⁷⁴BCA, Fon Kodu: 030.13.01.02.49.79.14., (22.11.1934).

⁷⁷⁵BCA, Fon Kodu: 490.01.00.00.594.51.3., (19.1.1935).

⁷⁷⁶Ulus, 31 Sonkanun 1935.

⁷⁷⁷Cumhuriyet, 18 Nisan 1935.

⁷⁷⁸“Kongreden ntibalar-Türk Kadınının Zaferi”, Cumhuriyet, 18 Nisan 1935.

⁷⁷⁹Yunus Nadi, “Arsiulusal Kadınlar Birli i Kongresi Dolayısile: Kadın!”, Cumhuriyet, 20 Nisan 1935.

*müsmir neticeler almanızı temenni ederim” sözlerini içeren bir telgrafla kongreye katılan murahhasları ve kongre çalışanlarını tebrik etmiştir.*⁷⁸⁰

Kurultay’da kadın milletvekillerinden Antalya Milletvekili Türkan Bahtu Atatürk’e duyulan minneti vurgulayan bir nutuk söylemiştir.⁷⁸¹ Ayrıca Seyhan Mebusu Esmâ Nayman, Malatya Sayısalı Mihri Pektaş da konu konuşmaları yapmıştır.⁷⁸²

Falih Rifkî Atay, Uluslararası Kadın Kongresi için İstanbul’a gelen iki gazetecinin Atatürk’e sorduğu “*Türk kadınlarını asker de yapacak mısınız?*” sorusu üzerine Mustafa Kemal Atatürk’ün verdiği “*Biz erkeklerimizi bile harp felaketinden uzak bulundurmamak isteyen insanlarız. Fakat harbetmek zorunda bırakılırsak, yurt kavgasında, kadınlarımız, erkeklerimizle bulunacaktır*” sözlerini makalesine taşımıştır. “*Kadınlar Kurultayı*” adlı makalede kadınların çalışmaları hakkının elinden alınmaması gerektiğinden bahsetmiş, “*Kemalizm’in bütün davaları gibi, kadın meselesinin tarihi de, hayat ve hakikatin yanılmaz ve yanılmaz deneyçilerine*”⁷⁸³ dayandığını belirtmiştir.

Yurt dışında bir kamuoyu oluşturma açısından büyük önem taşıyan Kadınlar Kurultayı’nın ardından da uluslararası alanlardaki çalışmalara kadınların temsilci olarak gönderildiği görülmektedir.1938 yılı Eylül ayında Cenevre’de toplanan Milletler Cemiyeti toplantısına Türkiye’yi temsilen giden heyette kadın milletvekili Seyhan Milletvekili Esmâ Nayman da bulunmuştur.⁷⁸⁴

Uluslararası sahada yapılan çalışmalarda kadınların hem hükümet adına hem de kendi birlikleri adına yaptığı tüm faaliyetlerde gerek parti gerek parti yöneticileri tarafından desteklendiği görülmektedir. Çarlık medeniyet seviyesine ulaşma yolunda atılan tüm adımlarda kadınların da yer almasına özen gösteren tavır bu açıdan da kendini göstermektedir.

⁷⁸⁰Cumhuriyet, 23 Nisan 1935.

⁷⁸¹Cumhuriyet, 22 Nisan 1935.

⁷⁸²Cumhuriyet, 23 Nisan 1935.

⁷⁸³Falih Rifkî Atay, “Kadınlar Kurultayı”, **Kurun**, 1 Mayıs 1935.

⁷⁸⁴BCA, Fon Kodu: -.-.-.84.79.7, (8.9.1938). (Fon Kodunun ilk dört hanesi okunmuyor.); BCA, Fon Kodu: -.-.-.84.88.14, (5.10.1938). (Fon Kodunun ilk dört hanesi okunmuyor.)

III. BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN İKİNCİ CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TEK PARTİ YÖNETİMİ (1938-1950)

A. Atatürk'ten Sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin İnkilaplanması

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte başlayan İnkilap Partisi'nin Bakanlık süreci iki kısa süreli kesinti dışında 1937 yılına dek devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki büyük özveri ve başarısını Cumhuriyetin ilanından sonra da siyasi sahada devam ettiren İnkilap Partisi, Mustafa Kemal'in en güvendiği isimlerden biri olmuştur. 1937 senesinde yaşanan bazı tartışmaların⁷⁸⁵ ardından Bakanlık görevini bırakan İnkilap Partisi, Atatürk'ün öldüğü 1938 yılına kadar nispeten daha sakin bir hayat sürdürmüştür. Onu eski hareketli günlerine döndüren olay Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata vedaş ile olacaktır. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından 11 Kasım 1938 tarihli Meclis görüşmelerinde İnkilap Partisi Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁷⁸⁶

İnkilap Partisi'nin istifası sonrasında 1937'de Bakan olan Celal Bayar; Cumhurbaşkanı İnce Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince Bakanlıktan istifa etmiş ve hükümeti kurma görevi İnkilap Partisi tarafından yine Celal Bayar'a verilmiştir. Buna göre hükümette yaşanan bazı değişikliklerle yeniden Celal Bayar Hükümeti kurulmuştur.⁷⁸⁷ İnkilap Partisi'nin Cumhurbaşkanı ve Bayar'ın Bakan olarak görev yapması, Atatürk sisteminin devam edip etmeyeceği tartışılmak üzere birçok soruyu beraberinde getirmiştir. Ancak iki devlet adamı arasındaki farklılıklar ve siyasi olayların akışı bu dönemin bir "geçiş dönemi" olduğunu göstermiştir.⁷⁸⁸

⁷⁸⁵Bu tartışmalar ile ilgili detaylar için bkz. **İnkilap Partisi Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi yay., İstanbul, 2006, ss.540-624; Evket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1938-1950**, C.II, Remzi Kitabevi, On dördüncü Özel basım, İstanbul, 2011, ss. 20-32.

⁷⁸⁶**TBMMZC**, D.5, C.27, (Üçüncü nikaat-11 Kasım 1938), s.17; Yunus Nadi, "Atatürk ve İnkilap Partisi", **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1938; Hikmet Özdemir, **Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, ss. 93-125. İnkilap Partisi'nin Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk konuşma metni için bkz. **TBMMZC**, D.5, C.27, (Üçüncü nikaat - 11 Kasım 1938), s.17; **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1938.

⁷⁸⁷**Cumhuriyet**, 12 Kasım 1938.

⁷⁸⁸Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî İnkilap Dönemi (1938-1945)**, Yurt yay., Ankara, 1986, s. 62.

smet nönü'nün Cumhurba kanı olarak yaptığı ilk yurt gezisi Kastamonu'ya olmu tur. nönü'nün Ba bakanlıktan istifa ettiği günlerde Kastamonu'ya gitmek üzere hazırlanıyor olması, ancak istifa üzerine Kastamonu gezisini gerçekleştirilememesi, Cumhurba kanı seçilmesinin ardından çıkılan ilk gezinin de Kastamonu'ya olması “*yarım kalan i lere devam edilece i*” ekinde yorumlanmıştır.⁷⁸⁹ Kastamonu CHP 1 Kongresi'ne katılan nönü'nün 6 Aralık 1938 tarihinde ba layan gezisi, Amasra, nebolu, Zonguldak, Karabük'ü de kapsamı ve 13 Aralık'ta tamamlanmıştır.⁷⁹⁰ 9 Aralık 1938 tarihli Kastamonu CHP 1 Kongresi konu ması smet nönü'nün Cumhurba kanı olarak CHP ile ilgili ilk konu masıdır. Konu manın yapıldığı sırada Atatürk'ün ölümünün ardından CHP Ba kanlığı için henüz bir seçim yapılmamıştır ve Celal Bayar bu görevi vekâleten sürdürmektedir. smet nönü konu masına Kastamonu halkına ve Kastamonu Parti Te kilatı'na te ekkürlerini sunarak ba lamı , Kastamonu'da edindiği izlenimlerinden, CHP'yi “*bütün vatanda ları kucaklayan büyük bir aile oca*” haline getirme hedeflerinden söz etmiştir.⁷⁹¹ “*Vatanı imar etmek ve milleti yükseltmek*” amacını vurgulayan ve “*saf idealizmi yansıtan*”⁷⁹² sözlerle konu masına son veren smet nönü; parti üyelerini “*hususî menfaat*” konusunda açıkça uyardığı konu ması ile Parti içerisinde yeni yönetim ile birlikte hangi konulara dikkat edileceğinin de sinyallerini vermiştir.

smet nönü'nün konu masını takip eden günlerde, Celal Bayar tarafından vekâleten sürdürülen CHP Genel Ba kanlığı ve Genel Yönetim Kurulu seçimi ile ilgili olarak görüşmeler yapmak ve nizamnamenin ilgili maddelerini düzenlemek üzere CHP Büyük Kurultayı 17 Aralık 1938 tarihli bir bildiri ile toplantıya davet edilmiştir.⁷⁹³ CHP tarihinin ilk ola anüstü kurultayı olan bu kurultay 26 Aralık 1938 tarihinde toplanmıştır. CHP Birinci Üsnomal Büyük Kurultayı'na 375 mebus, 216 delege katılmış ve tüm katılımcıların ittifakı ile smet nönü “*De i mez Ba kanlı a*” seçilmiştir.⁷⁹⁴ Kadın milletvekillerinden Sabiha Gökçül'ün de sekreter olarak yer

⁷⁸⁹ Koçak, a.g.e., s. 63.

⁷⁹⁰ **Cumhuriyet**, 6 Birincikanun 1938.

⁷⁹¹ **Cumhuriyet**, 10 Aralık 1938.

⁷⁹² Aydemir, **kinci Adam**, s.35.

⁷⁹³ **Cumhuriyet**, 17 Birincikanun 1938.

⁷⁹⁴ **Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalade Toplantısı, Tüzük Komisyonu Layihası**, 26.XII.1938; **Cumhuriyet**, 27 Birincikanun 1938.

aldığı tüzük komisyonunda yapılan görüşmeler sonucunda tüzükte yapılan bir değişikliklerle vefat, vazife yapamayacak bir hastalığın sabit olması veya istifasında partinin “*De i mez Genel Bakarı*” sıfatını smet nönü’ye oy birliği ile verilmiştir.⁷⁹⁵

Bu sıfatın ardından smet nönü’nün hükümette olduğu gibi CHP üzerindeki etkinliği de artmış, etrafındaki isimlerin onun iktidardan uzaklaştırılması döneminde siyasetten uzaklaşmış olan kişilerden oluşmaya başlamıştır. Kısacası smet nönü parti yönetimini kendine yakın isimlerden yeniden oluşturmuştur. Bu isimlerden en önemlisi hiç şüphesiz nönü ile aynı dönemde siyasetten uzaklaşan Dr. Refik Saydam olmuştur. Refik Saydam yeni hükümette Dâhiliye Vekili ve CHP’nin de yeni Genel Sekreteri olarak smet nönü ile birlikte çalışmaya başlamıştır.⁷⁹⁶ Dr. Refik Saydam Genel Yönetim Kurulu’nun yenilenmesi için kurulun istifasını sunmuş ve yeni on altı kişilik liste oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu listede önceki kurulun önemli isimlerinden Recep Peker, Müttalip Öker, Necip Ali Küçükca, Ali Rıza Erten, Salah Yargı, Tahsin Berk bulunmamıştır.⁷⁹⁷

25 Ocak 1939 tarihinde Parti Divanı’nda seçimlerin yenilenmesi kararı alınır. Bu karar ile aynı gün Celal Bayar kabinesinin istifası Cumhurbaşkanına sunulmuştur. Celal Bayar’ın partinin “*seçime yeni ve taze kan ile çıkmasının daha uygun ve faydalı*” olduğu dile getiren istifa mektubu smet nönü tarafından kabul edilmiştir⁷⁹⁸ ve hükümeti kurma görevi Refik Saydam’a verilmiştir. Seçim çalışmaları da bir yandan başlamıştır.

CHP yönetimi ve hükümet ile ilgili alınan önemli kararların ardından smet nönü, Atatürk döneminde farklı farklı sebeplerden dolayı yönetimden uzaklaşan, kırılan kişilerin gönlünü alma; onları yeniden siyasete dâhil etme yoluna gitmiştir. Bir anlamda smet nönü eski dönemin muhalif isimlerini kendi yanına çekerek onlarla barış sağlamıştır. smet nönü ahsiyetten doğan tüm ihtilafları ortadan kaldırmayı, birlik sağlamayı amaçlamıştır.⁷⁹⁹ Bu anlayışın bir getirisi olarak nönü, Atatürk’ün sağlığında Ankara’nın siyasi ortamından uzaklaşan Kazım Karabekir’i,

⁷⁹⁵Tüzük Komisyonu, 26.XII.1938.

⁷⁹⁶Koçak, a.g.e., s. 67.

⁷⁹⁷Koçak, a.g.e., s. 68.

⁷⁹⁸Aydemir, *kinici Adam*, s.40.

⁷⁹⁹erfettin Turan, *smet nönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi yay., Ankara, 2003, s. 148.

Rauf Orbay'ı, Ali Fuat Cebesoy'u, Refet Bele'yi ve Adnan Adıvar, Dr. Rıza Nur, Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimleri yeniden siyasi hayata çekmiştir.⁸⁰⁰

B. smet nönü'nün Söyleminde-Siyasi Tavrında Kadının Yeri

smet nönü “*ikinci adam*” olarak Atatürk'ün sa lı ında yapılan devrimlerin en önemli uygulayıcı ve savunucularından olmu tur. Devrimlerin yerle tirilmesi ve geli tirilmesi için yapılan çalı maların içinde yer alan nönü, kendi Cumhurba kanlı ı yıllarında da devrimlere olan ba lılı ını sürdürmü tür.⁸⁰¹ smet nönü “*kadın*” devrimi konusunda da di er tüm devrimlerde oldu u gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer almı ve desteklemi tir. Kadınlara verilen siyasi haklar sırasında bulundu u makam gere i yaptı ı pek çok konu manın temelinde kadın-erkek e itli ini savunan, kadın devrimini modernle menin önemli a amalarından biri sayan bir bakı açısı oldu u görülmektedir.

Devrimler arasında en önemli iki devrimin kadın ve harf devrimi oldu unu söyleyen nönü, pek çok kez bu iki devrimin önemini vurgulayan konu malar yapmı tir. smet nönü'ye göre ça da la ma yolunda genç Cumhuriyetteki tüm devrimlerin temelini olu turan bu inkılâplara iyi sahip çıkılırsa tüm inkılâplara da sahip çıkılmı olacaktır. Bu noktada smet nönü pek çok kere kadın devriminin önemini vurgulayan konu malar yapmı , Atatürk'ün bu konudaki ba arısının altını çizmi tir.

1 ubat 1937 tarihinde The Financial Times gazetesinin Türkiye ile ilgili yayınladı ı nüshasında smet nönü'nün bir makalesi yayınlanmı tir.⁸⁰² smet nönü “*Atatürk için benden bir yazı istediler*” sözleri ile ba ladı ı makalesinde kadınlar ile ilgili devrimlerin toplumda benimsetilmesinde Atatürk'ün rolünden bahsetmi tir. Son iki asırda memleketi yönetenlerin kar ıla tıkları felaketler içinde halkın hiddetini yenmek için “*kadınların peçelerini daha kalınla tırmak ve çar aflarının uzunlu u hakkında ölçü tayin etmek...*” dı ında bir yöntem izlemedi ini belirten nönü, böyle

⁸⁰⁰Turan, a.g.e., ss. 148-152; Koçak, a.g.e., ss. 68-71.

⁸⁰¹Tevfik Besim, **Cumhuriyetimizin Temelleri**, (1.4.939 tarihinde Polis Enstitüsü'nde Verilen Konferans), Ankara, 1939, s.11.

⁸⁰²**Cumhuriyet**, 5 ubat 1937.

bir ortamda kadını toplumun içinde görev alan etken bir hale getirmenin zorlu unu vurgulamı , Atatürk'ün bunu ikna ve terbiye yöntemleri ile a tı nı belirtmi tir.⁸⁰³

nönü kadınların siyasi hayatta yer almaları yönündeki fikrini de sık sık dile getirmi tir. 1950 yılının Mayıs ayında yapılan genel seçimler öncesi çıktı ı yurt gezisinde pek çok noktada kadınların siyasi hayatta var olmalarına ili kin olumlu fikrini bildirmi tir. 4 Mayıs 1950 tarihinde zmir'de yaptı ı konu masında seçimlerdeki kadın varlı na ili kin beyanatta bulunmu tur. smet nönü, Demokrat Parti'nin kamuoyunda gittikçe yükselen grafi ine kar ı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ıslahatçı yönüne vurgu yapan konu masında sözü kadın devrimine getirmi ve CHP'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerindeki “kadın” adaylarının varlı ı ile ilgili da ılan meclisten daha az kadın aday göstermekten mahcup oldu unu belirtmi tir. nönü'nün konu manın devamında söyledi i “*amma, kar ımdaki partilerin en ilerisinden üç defa daha fazla kadın aday göstermekle iftihar ediyorum*” sözleri kadınların siyasi alanda olmalarına imkân tanımının dahi –ki bu haklar verileli on altı yıl olmu tur- hala bir ayrıcalık, siyasi propaganda aracı olarak kabul gördü ünü göstermektedir. Konu manın devamında vurgulanan kadınları “*cemiyetin mukadderatına i tirak etme*” noktasında ne kadar u ra ılırsa hayatın o kadar “*insani, efkatli ve aile meselelerine yakın*” olaca ı inancı nönü'nün kadınlar ile ilgili genel dü ünü ü özetler niteliktedir. Konu mada kadın aday gösterme konusundaki tüm zorluklara ra men kadın aday gösterilmesi, kadınları cemiyet hayatına katma noktasında gösterilen çabalar CHP'nin ideali olarak ortaya konmu ve muhalif partilerin bu ideal ile yarı masının kolay olmadı ı vurgulanmı tir.⁸⁰⁴

smet nönü konu masında vurguladı ı gibi kadınların siyasi arenada yer almasına dair takip edinilen ideal, tüm güçlüklerine ra men gerçekleştirilmeye çalı ılmı tir. Bu noktada nönü hem Atatürk döneminde hem de kendi cumhurba kanlı ı döneminde bu ideali sık sık dile getirmi tir. Genel itibarı ile bakıldı nda smet nönü'nün devrimler ile ilgili pek çok soruya iki devrim üzerinde yo unla arak cevap verdi i görülmektedir. nönü'ye göre tüm devrimler içerisinde “*harf*” ve “*kadın*” devrimi ba ı çekmektedir. Pek çok röportajında, konu masında bu

⁸⁰³Helbert Melzig, **smet nönü Millet ve nsaniyet**, Kanaat kitabevi, stanbul, 1943, s. 67-68.

⁸⁰⁴**Ak am**, 5 Mayıs 1950; **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1950.

iki sahada yapılan devrimin zorlu undan ve öneminden bahsetmi ; devrimlerle ilgili kendisine çe itli zamanlarda yöneltilen sorulara Türk devriminin en önemli iki konusunun harf ve kadın devrimi oldu unu söylemi tir.

13 Ekim 1952’de stanbul Üniversitesi’nden gençlerle CHP stanbul 1 Merkezi’nde görü en smet nönü yeni harfler ve kadın hakları konularında hassas davranılması gerekti ini vurgulamı ve “...*Ben iki esas üzerinde çok dikkatliyim. Bunlardan biri, Türk harfleridir. Bu harflerle okuyup yazma ve bunun verdi i kültür cemiyetimize geni ufuklar açmı tır. Bu sahada hiçbir gedik açılmaması lazımdır. kinci esas, kadın haklarıdır. Bu cemiyeti medeni bir cemiyet haline getiren unsur, kadının yeni Türk cemiyetinde i gal etti i mevkiidir*” sözleri ile bu iki konuya dikkat çekmi tir. nönü bu iki esasa; Türk harflerine ve kadın haklarına sıkı sıkıya ba lılı ın bütün inkılâpların kökünü ve temelini korumayı beraberinde getirdi ini belirtmi tir. O’na göre bu iki sahada açılacak gedik di er tüm devrimlerin sarsılmasına neden olacaktır.⁸⁰⁵

1963 yılının Eylül ayında bir Alman televizyonuna verdi i röportajda da yine aynı vurguyu yapar. smet nönü, Alman Televizyon sunucusunun, “*Sizce, yapılan en önemli devrim hangisidir?*” sorusuna yine harf ve kadın devrimi cevabını vermi tir. Kadın devriminin uzun zamana yayılarak yapılmasını da, “*Biz her inkılâbı kuvvetle ve derhal tatbik ettik. Kadın inkılâbını kuvvetle ve derhal tatbik etmedik. Bir özellik buradadır. Onu te his ettik, kadın cemiyete girdi, çalı maya girdi, peçe kalktı. Fakat mecburi olarak bütün aileler, bütün kadınlar derhal bu nizamı tatbik edecek diye bir kanun çıkarmadık. Telkinle, te vikle ve daima tatbik ile tedvir etmeye çalı tık*”⁸⁰⁶sözleri ile açıklamı tir.

smet nönü’nün harf ve kadın devriminden söz etti i konu malarından bir tanesi de Abdi pekçi ile yaptı ı röportaj olmu tur. 10 Kasım 1967 tarihinden itibaren

⁸⁰⁵ **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1952.

⁸⁰⁶ Utkan Kocatürk, “ smet nönü, Alman Televizyonu’nun Atatürk’e ve Türk Devrimi’ne li kin Sorularını Cevaplıyor (Basınıımızda Bilinmeyen Bir Söyle i)”, **Do umunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15–18 Mayıs 2006, Ankara)**, AAM, Ankara, 2011, s. 26.

yayınlanmaya ba layan röportajın bir bölümünde smet nönü harf devrimi ve kadın devrimi konusuna temas etmi tir.⁸⁰⁷

CHP içerisinde kadın kollarının kurulmasının ardından kadın kollarının düzenledi i pek çok toplantıda smet nönü yer almı , çe itli konu malar yapmı tır. Bu konu malarda Türk kadınının güçlü karakterine dikkat çekmi ve Türk kadınının siyasi hayatta da varlı ının önemini vurgulamı tır. smet nönü'nün bu toplantılarda yaptı ı konu malara pek çok örnek bulunmaktadır. Örne in bunlardan bir tanesi; 27 Eylül 1970 tarihinde smet nönü stanbul Heybeliada CHP Kadın Kolları lokalinde dönemin genel siyasi olaylarını de erlendirdi i bir konu madır.⁸⁰⁸

kna yolu ile kadın devriminin yürütülmesi fikrini savunan smet nönü, konu malarının yanı sıra özel hayatı açısından da “kadın” konusunda örnek bir profil çizer. Mevhibe nönü ile olan uzun ve mutlu evlili inin devrimin ilk a amalarına denk geldi i yıllarında Mevhibe Hanım'ın modern bir Türk kadını olarak örnek te kil etmesine ayrı bir önem verdi i görülmektedir. Mevhibe Hanım'ın zatında Türk kadınla masının modernle mesine dair izler ilk olarak Lozan Barı Görü meleri sırasında açıkça ortaya çıkmı tır.⁸⁰⁹

lerleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'ne kadınların üye olmaya ba lamaları ile beraber Mevhibe nönü'nü de partiye üye olur. Ankara Çankaya ilçesinde CHP Te kilatı'nın üyelerinden ilki smet nönü; ikincisi Mebrure Aksoley; üçüncüsü smail Rü tü Aksal, dördüncüsü ise Mevhibe nönü'dür.⁸¹⁰ smet

⁸⁰⁷ Abdi pekçi, “nönü Atatürk'ü Anlatıyor”, **Milliyet**, 10-23 Kasım 1967; Abdi pekçi, **nönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya yay., stanbul, 2004, s.33-34.

⁸⁰⁸ Ali Topuz, **Ali Topuz Anlatıyor – 1, De i imi Ya amak (1932-1972)**, Söyle i: Hikmet Bila, Do an yay., stanbul, 2011, ss. 502-504.

⁸⁰⁹ Topluma örnek olma noktasında Mevhibe Hanım'ın ya adı ı de i im sırasındaki smet ve Mevhibe nönü arasında ya anan diyalog öyle aktarılmı tır: “1920'lerin ba larında nönü Türkiye'de kadının batılıla masında e inin öncü bir rol oynamasını istiyordu. Daha sonraları, geleneklere oldukça ba lı olan e ine unları söyleyecekti: “Hanımci im, biz bu mücadeleye ailemize güvenerek girdik. Yolumuzdaki en büyük gücü yardımı, sizden alaca ız. E er, bizim fikirlerimizi payla ıyorsanız, di er kadınlara sizin örnek olmanız gerekmektedir. Siz artık sadece benim e im olarak kalamazsınız, bizim, ikimizin, beraber topluma yön vermemizin zamanı gelmi tir. Yeni hayatımıza el ele ba lamak için sizden cesaret istiyorum ben daima sizin deste inize muhtaç olaca ım. Beni bundan mahrum bırakmayınız.” nönü bu deste i aldı. 18 Nisan 1923'te nönü ve e i Lozan'a hareket ederlerken Mevhibe nönü tren istasyonuna üzerinde modern bir manto ile geldi. Muhafazakâr elbisesini çıkarıp atmı tı.” Metin Heper, **smet nönü**, Çev. Sermet Yalçın, Bankası yay., stanbul, 2008, s. 52-53.

⁸¹⁰ smet nönü ve e i Mevhibe nönü ile Mete Akyol'un yaptı ı röportaj 24 Ocak 1969 tarihinde Milliyet'te yayınlanır. Gazeteci Mete Akyol Mevhibe Hanım'a CHP'ye kayıtlı olup olmadığını sorar. Mevhibe Hanım zamansızlık nedeni ile CHP'ye üye olamadı ını söyler. Aynı soruyu smet

nönü'nün e inin partiye üye olması sadece görünüşten ibaret değildir. Mevhibe Hanım CHP'nin birçok çalışmasında yer almış, kadın kolları toplantılarına katılmıştır.⁸¹¹ Bayan önü'nün siyasette yer alması, smet önü'nün kadınların siyasi çalışmalarına olumlu baktığını gösteren en önemli unsurlardan biridir.

Genel olarak bakıldığında smet önü'nün gerek cemiyet hayatında gerek de siyaset sahnesinde kadın varlığının yayılmasına yönelik bir fikir taşıdığı görülmektedir. smet önü Türk devriminin en önemli iki unsurundan biri olarak kabul ettiği kadın devriminin yerleşmesi amacıyla bir zorlama yapılmamasının doğurduğu sonucu vurgulayarak kadın devriminin zamanla yerleşmesini söylediğini söyler. Bu noktada önü, siyaset sahnesinde kadınların yer almasına dair büyük çalışmalar yapmak yerine kadınları eğitim, sosyal haklar noktasında destekleyerek kendilerinin siyaset sahnesinde yer almaya başlamalarını sağlamaya çalışmıştır.

C. CHP'li Kadın Milletvekilleri ve Çalışmaları

1. TBMM VI. Dönem CHP'li Kadın Milletvekilleri ve Çalışmaları

Beinci Büyük Millet Meclisi 27 Ocak 1939 tarihinde son kez toplanmış ve seçime gitme kararı almıştır.⁸¹² Seçimlerin yenilenmesi kararının ardından seçim ile ilgili hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır.⁸¹³ İkinci seçmen listelerinin açıklanmasının ardından 15-21 Mart 1939 tarihleri arasında ikinci müntehip seçimleri yapılmıştır.⁸¹⁴

Pa'ya soran Akyol ise tam tersi bir cevap alır. Mevhibe Hanım'ın CHP Çankaya İlçesi üyelerinden dördüncü isim olduğunu belirtir. Çiftin arasındaki bu çelişkiyi Mete Akyol CHP Çankaya İlçe Başkanlığı'na arayarak sorarak giderir. Gerçek smet önü'nün dediği gibidir. Mevhibe Hanım Çankaya CHP İlçe Teşkilatı'nın dört numaralı üyesidir. Mete Akyol röportajın başlığını "*nönü Mevhibe Hanımı habersiz CHP'li yapmış*" olarak atar. Mete Akyol, "*nönü, Mevhibe Hanımı Habersiz CHP'li Yapmış*", **Milliyet**, 24.01.1969.

⁸¹¹Mevhibe Hanım'ın da katıldığı bir CHP'li kadınlar toplantısı örneği için bkz. "Kalplerine Altı Ok Saplanmış Hanımlar Toplantı Yaptı", **Milliyet**, 21.10.1968.

⁸¹²**Cumhuriyet**, 27 Ocak 1939.

⁸¹³Gazetelerde CHP'nin ikinci seçmen listeleri yayımlanır. İzmir'in ikinci seçmen listesi için bkz. **Anadolu**, 12 Mart 1939. İstanbul ikinci seçmen listesi için bkz. **Cumhuriyet**, 14 Mart 1939.

⁸¹⁴İkinci müntehip seçimlerinde oy kullanımına bir örnek olarak, İzmir ilinde toplam 240039 müntehip oy kullanmış ve 113 kadın-1204 erkek olmak üzere toplam 1317 ikinci müntehip seçilmişti. **Anadolu**, 18 Mart 1939. İkinci müntehip seçim sonuçları ile ilgili ayrıca bkz. **Yeni Sabah**, 18 Mart 1939; **Ulus**, 18 Mart 1939; **Cumhuriyet**, 18 Mart 1939.

24 Mart 1939 tarihine gelindi inde yeni milletvekili adayları açıklanır. smet nönü yeni namzetlerle ilgili fikrini “*Kat’i namzedleri yüksek reyinize arz ederken vatanın mukadderatına 4 sene müddetle hâkim olacak mebuslar üzerinde milletimizin itimadını azami derecede toplayabilmi oldu umuz kanaatindeyiz*” sözleri ile açıklamı tır.⁸¹⁵ Milletvekili namzetleri arasındaki kadın mebuslardan önemli de i iklikler oldu u görülmektedir. Balıkesir Mebusu Sabiha Gökçül⁸¹⁶, Bursa Mebusu ekibe nsel, Hatice Özgener (Çankırı)⁸¹⁷, Diyarbakır Mebusu Ruhiye Öniz, Kayseri Mebusu Ferruh Güpgüp, Konya Mebusu Bediz Morova, Seyhan Mebusu Esmâ Nayman, Sivas Mebusu Sabiha Görkey, Trabzon Mebusu Seniha Hızal⁸¹⁸, Ankara Mebusu Hatı Çırpan yeni aday listesinde yer almayan kadın mebuslardır.⁸¹⁹

Ankara Kız Lisesi Tabiiye Muallimi Belkıs Baykan, zmir Lisesi Muallimi ve Halkevi Ba kanı ehime Yunus⁸²⁰, Kastamonu Umumi Meclisazası Hacer Dicle, Seyhan Umumi Meclis Azası emsa can, Sivaslı Mergube Gürleyük, Tokat Ortaokul Tabiiye Muallimi Muammer Develi, Trabzonlu Salise Abanozo lu yeni listede adı olan kadın mebus adayları olmu tur.⁸²¹

26 Mart 1939 tarihinde seçimler yapılır.⁸²² Seçimlerin sonunda “*tüm yurttta ittifakla*” CHP adayları seçilmi tir.⁸²³ Seçimler sonucunda Mebrure Gönenç

⁸¹⁵ **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939; Abidin Daver, “Milli efin Millete Beyannamesi Önünde”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939; A.Cemaleddin Saraço lu, “ nönü ve Yeni Meclis”, **Yeni Sabah**, 26 Mart 1939.

⁸¹⁶ Bu isimler içerisinde 1935-1939 döneminin Balıkesir Mebusu Sabiha Gökçül 1939’da aday gösterilmemesine ra men 1942 yılında yapılan bir ara seçimle Samsun’dan mebus olarak Meclis’e tekrar girecektir. Koçak, **a.g.e.**,s.223. 1942 yılında Samsun Milletvekili olarak Meclis’e giren Sabiha Gökçül’ün seçim mazbatası için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00.76.503.12, (14.8.1942).

⁸¹⁷ Hatice Özgener 1936 yılındaki ara seçim ile TBMM’ye dâhil olmu tur. Çankırı Mebusu Hatice Özgener ile ilgili Mustafa Kemal ile Selanik yıllarına dayanan bir anı anlatılmaktadır. Ara tırma ve anı kitaplarında rastlanılmayan o sebeple do rulu u tartı malı olan bu anı ile ilgili olarak bkz. <http://www.haber7.com/yazarlar/fatih-bayhan/379807-ataturkun-meclise-tasidigi-sevgili> (Eri im Tarihi: 31 A ustos 2013)

⁸¹⁸ Ö retmen kökenli Seniha Hızal ikinci kez milletvekili olarak Meclis’e giremeyince Maarif Vekilli i’ne Müfetti sıfatı ile atanmı tır. Konuya ili kin Maarif Vekilli i ve Ba bakanlık arasındaki yazı malara dair belgeler için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.11.01.00.132.24.9, (11.7.1939); **BCA**, Fon Kodu: 030.11.01.00.135.41.10, (6.11.1939); **BCA**, Fon Kodu: 030.11.01.00.168.17.15, (26.6.1944).

⁸¹⁹ **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939.

⁸²⁰ Ya ar Akyol, **zmir Halkevi (1932-1951)**, zmir Büyük ehir Belediyesi Kültür yay., zmir, 2008, s.63.

⁸²¹ **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939.

⁸²² **Cumhuriyet**, 27 Mart 1939; **Yeni Sabah**, 27 Mart 1939; **Ulus**, 27 Mart 1939.

(Afyonkarahisar), Belkıs Baykan (Ankara), Türkan Örs Ba tu (Antalya), Fatma Memik (Edirne)⁸²⁴, Nakiye Elgün (Erzurum), Fakihe Öymen (stanbul), Benal Nevzad tar Arıman (zmir), ehime Yunus (zmir), Hacer Dicle (Kastamonu), Mihri Bekta (Malatya), Meliha Ula (Samsun), Sıddıka Mümine emsa can (Seyhan), Mergube Gürleyük (Sivas), Muammer Develi (Tokat), Salise Abanozo lu (Trabzon) TBMM'ye girmeyi ba armı tır. (Ek.3)

TBMM'nin 6.Dönemi 3 Nisan 1939'daki ilk toplantı ile ba lamı tır.⁸²⁵ And içme töreninin ardından Meclis içi çalı malar için seçimler yapılmı tır. Oyların tasnifi için kurulan komisyonda kadın vekillerden Erzurum Saylavı Nakiye Elgün'ün adı yer almaktadır. Reiscumhur seçimi sırasında kullanılan oyları tasnif eden komisyonda da Edirne Saylavı Fatma Memik yer almı tır.⁸²⁶ 6.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Encümenleri seçimleri sırasında oyların tasnifinde görevli olarak “*Meclis Hesapları Tedkik Encümeni*”nin oylarını tasnif eden komisyonda Kastamonu Mebusu Hacer Dicle yer almaktadır. Seçim ve tasnifin ardından encümenlerde görev alan kadınlar ve encümenleri öyledir: Arzuhal Encümeni; Meliha Ula (Samsun), Bütçe Encümeni; Fakihe Öymen (stanbul), Dâhiliye Encümeni; Nakiye Elgün (Erzurum), Divan-ı Muhasebat Encümeni; Hacer Dicle (Kastamonu), ktisad Encümeni; Benal Arıman (zmir), emsa can (Seyhan), Kütüphane Encümeni; Mihri Pekta (Malatya), Maarif Encümeni; Belkıs Baykan (Ankara), Türkan Örs (Antalya), ehime Yunus (zmir), Nafia Encümeni; Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar), Sıhhat ve çitmai Muavenet Encümeni; Dr. Fatma Memik (Edirne).⁸²⁷

Meclis oturumlarında kadın milletvekilleri hem encümenleri nedeni ile hem de bazı görü meler sırasında söz almı lardır. TBMM oturumlarında kadın vekillerin söz aldıkları konular incelendi inde genellikle bütçe görü meleri sırasında aile, gençlik, e itim gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. En fazla söz alan kadın mebuslar

⁸²³**Cumhuriyet**, 27 Mart 1939; Yunus Nadi, “Milli Hakimiyetin Yeni Bir fadesi”, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1939.

⁸²⁴Fatma Memik'in de içinde bulundu u Edirne ili mebuslarının seçim mazbataları 28 Mart 1939 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne ula tırılmı tır. Konu ile ilgili belge için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00.76.499.10, (3.4.1939).

⁸²⁵ smet nönü'nin konu ması ile ilgili olarak bkz. Yunus Nadi, “Milli ef Etrafında Milletin Birli i”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1939; Nadir Nadi, “Ebedi ef ve Millet”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1939.

⁸²⁶**TBMMZC**, D.VI, C.1, (Birinci nikat – 3 Nisan 1939), s.3; **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1939.

⁸²⁷**TBMMZC**, D.VI, C.1, (kinci nikat –10 Nisan 1939), ss.18–20.

içinde Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün ile Antalya Milletvekili Türkan Örs göze çarpar. Nakiye Elgün, bütçe görüşmeleri⁸²⁸, Erzincan depremi⁸²⁹, Milli Korunma Kanunu'nun maddelerinde yapılacak de i ikliklerle⁸³⁰ ilgili konularda fikir bildirmek için kürsüye çıkmı tır.

Antalya Milletvekili Türkan Örs ise; çe itli vekâletlerin bütçe görüşmelerinde ve “ispirto ve ispirotolu içkiler” hakkındaki görüşmeler sırasında konu malar yapmı tır. Maarif Vekâleti bütçeleri görüşülürken Türkan Örs'ün gençlerin terbiyesine ili kin söyledi i sözler konuya anne hassasiyeti ile yakla tı nı hissettirir derecededir. “*Maarif vekâletimizin ümüllü bir terbiye programı lâzımdır*” diyen Örs asıl meselenin ve en mühim eyin, “*çocuklara verilecek telkin, terbiye ve takip edilecek hattihareketi bir proje veya bir talimatname ile hocaları mutlaka tenvir etmek, gidecekleri yolu, gayeleri sarih ve kati ekilde göstermek ve ondan sonra kendilerine vazife vermek*” oldu unu söyler.⁸³¹ Örs'ün konu masında hem sorunu ortaya koyması hem de çözüm yolunu göstermesi konu manın niteli i açısından önem ta ıtmaktadır. Mebusun di er konu maları incelendi inde de aynı üslup ve aynı hassasiyet gözlemlenmektedir.⁸³²

Türkan Örs Gümrük ve nhisarlar Vekâleti ile ilgili görüşmelerde alkole kar ı olan tavrını ortaya koymu , hatta alkol tüketilmesinin men edilmesini teklif etmi tir.⁸³³ Teklifi di er milletvekilleri tarafından alk ı lansa da konuya ili kin bir i lem yapılmadı ı yine Türkan Örs'ün bir yıl sonraki ele tirel konu malarından anla ılmaktadır.⁸³⁴

⁸²⁸ **TBMMZC**, D.VI, C.2, (On dördüncü nikat –22 Mayıs 1939), s.150; **TBMMZC**, D.VI, C.25, (Altı ikinci nikat –25 Mayıs 1942), s.282.

⁸²⁹ **TBMMZC**, D. VI, C.8, (Yirmi yedinci nikat –18 Ocak 1940), s.161.

⁸³⁰ **TBMMZC**, D.VI, C.23, (Otuz üçüncü nikat –30 Ocak 1942), s.173.

⁸³¹ **TBMMZC**, D.VI, C.2, (On yedinci nikat –25 Mayıs 1939), s.256.

⁸³² 1941 malî yılı Gümrük ve nhisarlar Vekâleti bütçesi münasebetiyle sözleri için bkz. **TBMMZC**, D.VI, C.18, (Elli altıncı nikat –26 Mayıs 1941), s.175. 1941 malî yılı nhisarlar Umum Müdürlü ü bütçe kanunu münasebetiyle sözleri için bkz. **TBMMZC**, D.VI, C.18, (Altı ıncı nikat –30 Mayıs 1941), s.339.

⁸³³ **TBMMZC**, D.VI, C.18, (Altı ıncı nikat –30 Mayıs 1941), s.339.

⁸³⁴ **TBMMZC**, D.VI, C.25, (Altı birinci nikat –22 Mayıs 1942), s.247.

Kadın milletvekillerinde kürsüye çıkan di er isimler arasında Edirne Mebusu Fatma Memik⁸³⁵, Kastamonu Mebusu Hacer Dicle⁸³⁶, Malatya Mebusu Mihri Pekta⁸³⁷, Samsun Mebusu Meliha Ula⁸³⁸, zmir Mebusu ehime Yunus⁸³⁹, Afyonkarahisar Mebusu Mebrure Gönenç⁸⁴⁰, Ankara Mebusu Belkıs Baykan⁸⁴¹, stanbul Mebusu Fakiye Öymen⁸⁴², Trabzon Mebusu Salise Abanozo lu⁸⁴³ bulunmaktadır.

Örne in, Trabzon Milletvekili Salise Abanozo lu'nun 28 Mayıs 1940 tarihinde Ziraat Vekâleti Bütçesi görü meleri sırasında bahsetti i köylü kadınların omuzlarından yüklerin alınmasına dair sözlerine Türk kadınlarının sava a gösterdi i kahramanlı ı örnek göstererek ba lamı , köy kadınlarının sırtında yük ta ıyarak ehre gelmelerini do ru bulmadı nı dile getirmi tir. “Sırt hamallı ı” i inin ehirlerde kaldırıldı nı köy kadınlarının da bu i ten kurtarılması gerekti ini vurgulamı tır.⁸⁴⁴

Yıllarca zmir'de Lise Ö retmenli i ve Halkevi Ba kanlı ı yapmı olan CHP Milletvekili ehime Yunus, 25 Mayıs 1939 tarihli Meclis oturumunda Maarif Vekâleti bütçesi görü ülürken; kız ö rencilerle ilgili önemli bir teklifte bulunmu tur. (Ek.4) Liselerin durumunu iyi bildi ini yıllardır orada çalı ıp ö renciler ile ilgili

⁸³⁵ **TBMMZC**, D.VI, C.2, (On sekizinci nikat –26 Mayıs 1939), s.304; **TBMMZC**, D.VI, C.19, (Altı altıncı nikat –18 Haziran 1941), s.87; **TBMMZC**, D.VI, C.25, (Altı dördüncü nikat –27 Mayıs 1942), s.347.

⁸³⁶ **TBMMZC**, D.VI, C.2, (On yedinci nikat –25 Mayıs 1939), s.208; **TBMMZC**, D.VI, C.3, (Yirmi be inci nikat –12 Haziran 1939), s.111; **TBMMZC**, D.VI, C.30, (Yirmi yedinci nikat –13 Ocak 1943), ss.152-156.

⁸³⁷ **TBMMZC**, D.VI, C.2, (Onuncu nikat –10 Mayıs 1939), s.45.

⁸³⁸ **TBMMZC**, D.VI, C.2, (On altıncı nikat –24 Mayıs 1939), s.225.

⁸³⁹ **TBMMZC**, D.VI, C.2, (On yedinci nikat –25 Mayıs 1939), s.264.

⁸⁴⁰ **TBMMZC**, D.VI, C.3, (Yirmi sekizinci nikat –19 Haziran 1939), s.238.

⁸⁴¹ **TBMMZC**, D.VI, C.11, (Elli yedinci nikat –28 Mayıs 1940), s.312; **TBMMZC**, D. VI, C.25, (Elli üçüncü nikat –26 Mayıs 1942), s.310.

⁸⁴² **TBMMZC**, D.VI, C.25, (Altı ikinci nikat –25 Mayıs 1942), s.283.

⁸⁴³ **TBMMZC**, D.VI, C.11, (Elli Yedinci nikat –28 Mayıs 1940), s.340.

⁸⁴⁴ **TBMMZC**, D.VI, C.11, (Elli Yedinci nikat –28 Mayıs 1940), s.340. Kadınların tarım alanlarında a ır i ler yapmasına dair konu sonraki yıllarda da gündeme gelmi tir. Çalı ma Bakanlı ı'nın ne retti i “Çalı ma” adlı dergide çıkan konuya ili kin makaleden yola çıkarak Cumhuriyet gazetesinde Metin Toker tarafından haber yapılmı tır. “Anadolu'nun ezeli dertlerinden biri de üphe yok ki kadının, analık vazifesini bir kenara bırakarak bazen erke ile, hatta daha ziyade tek ba ma tarlada a ır ziraat i lerinde çalı masıdır” sözleri ile ba layan makale, doktorların, ziraatçıların yorumlarına da yer verilerek yazı dizisi halinde yayınlanmı tır. Bu açıdan Salise Abanozo lu'nun Meclis kürsüsündeki konu masının uzun yıllar boyunca a ılamayan hatta hala a ılamayan bir yaraya parmak bastı ı söylenebilir. Metin Toker, “Türk Kadınına Aid Çok Mühim Bir Dava”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1946.

detaylı gözlem yapma imkânı buldu unu belirten Yunus, müfredat programı ile ilgili düzenlemeler yapılması konusundan bahsettikten sonra bir sıkıntıdan bahsetmi tir. “Kız talebe ne kadar tahsil yaparsa yapsın, her hangi bir mesle e süluk ederse etsin, nihayet günün birinde ana olaca ını unutmasın” diye ba ladı ı sözlerini, kız talebelerin ileride ne olacaklarına dair sorulan sorulara sürekli doktor, hâkim, ö retmen gibi cevap verdiklerini hiçbirinin analık vazifesinden bahsetmedi ini belirterek sürdürmü tür.⁸⁴⁵ Bu konuda Maarif Vekâleti’nin Enstitüler kanalı ile kız ö rencilere bu vazifeyi hatırlatma ve özendirmesi gerekti ini bildirir.⁸⁴⁶

“Analık” vasfının vurgulanması konusu ülkenin gelece i açısından de erlendirildi inde büyük önem ta ır. Genç, dinamik nüfusa olan ihtiyaç dönemin nüfus politikalarına yansımaktadır. Bu noktada bir kadın vekilin Meclis kürsüsünde bunu dile getirmesi önemlidir. Yıllarca ö retmenlik, zmir Halkevi ba kanlı ı yapmı , iki çocuk annesi ehime Yunus’un kızların sadece i hayatına yönelip analık vasfından uzakla masından duydu u endi e ve bunun önlenmesi için çalı malar yapılmasını istemesinin ülkenin gelece i açısından önemi büyüktür. Bu noktada bir soru akıllara gelmektedir. Yeni yeni i hayatında etkinlik kazanan kadınların elde ettikleri hakların büyüüne kapılıp analık vasfını ö teleyecek kadar zaman geçmi midir? Henüz siyasi haklarını kullanmaya ba layalı on yıl dahi olmadan, e itim seviyesi açısından çok da büyük oranlara ula madan bu hakkı kullanan bir kadın tarafından “analık” vasfının özendirilmesi iste i bir anlamda da tutarsız kabul edilebilir. Ancak ehime Yunus’un sözleri incelendi inde, kadınların hem analık hem de i hayatında ba arı sa layabileceklerine yönelik bir tavır görölmektedir.

Kadın milletvekillerinin konu malarının geneli incelendi inde; kadınlara seçme seçilme hakkının verildi i ilk dönemde Meclis’e giren kadın milletvekilleri ile bir sonraki kadın milletvekillerinin söylemler açısından de i iklik gösterdi i görölmektedir. İlk dönemin verdi i ürkeklikten sıyrılan kadın vekiller, sadece Meclis’e girebildikleri için te ekkür içerikli konu ma metinleri okumak ya da di er milletvekillerine küçük sorular sormak yerine fikir üreten, hem cinslerinin

⁸⁴⁵ TBMMZC, D.VI, C.2, (On Yedinci nikat –25 Mayıs 1939), s.264.

⁸⁴⁶ ehime Yunus’un bu sözlerini destekleyen bir makale için bkz. Hamdi Nüzhet Çançar, “Kız Mekteplerinde Analık Fikri”, **Anadolu**, 4 Haziran 1939.

korunmasına ilişkin önerilerde bulunan kısacası daha ilersel unsurlar haline gelmi lerdir.

2. TBMM VII. Dönem CHP'li Kadın Milletvekilleri ve Çalı maları

TBMM'nin yedinci dönemini ba latacak olan seçimler 28 ubat 1943 tarihinde yapılır. CHP'nin yine tek parti olarak girdi i seçimlerde bu kez aday sayısı artırılmı , seçmene bu adaylardan birini seçme hakkı tanınmı tır. 458 milletvekilli i için aday gösterilen milletvekili sayısı 530'dur. Müntehib-i sani seçimleri 15–20 ubat 1943 tarihleri arasında gerçekleştirilmi tir. Seçimler daha öncekiler gibi iki a amalı olarak gerçekleştirilmi ; asıl seçimler 28 ubat 1943 tarihinde yapılmı tır.⁸⁴⁷

Bu kez on altı kadın milletvekili Meclis'e girmeyi ba armı tır. Afyonkarahisar'dan Mebrure Gönenç, Ankara'dan Emine Mebrure Aksoley ve Belkıs Baykan, Edirne'den Fatma Memik, Erzurum'dan Nakiye Elgün, Hatay'dan Hasene Ilgaz, İstanbul'dan Fakihe Öymen, İzmir'den Benal Nevzat Arıman ve ehime Yunus, Kastamonu'dan Tezer Ta kiran, Malatya'dan Mihri Pekta , Manisa'da Saada Emin Kaatçılar, Samsun'dan Sabiha Gökçül Erbay, Seyhan'dan Sıddıka Mümine emsa can, Tokat'tan Muammer Develi, Trabzon'dan Salise Abanozo lu seçilmi tir. (Ek.5)

8 Mart 1943 tarihinde TBMM VII. Dönem Milletvekilleri ilk inikat için Meclis çatısı altında bir araya gelirler. Riyaset Divanı seçimi, bu ilk toplantıda yapılır. Riyaset Divanı seçimlerinde kullanılan oların tasnifi için görevlendirilen komisyonda Manisa Milletvekili Saada Emin Kaatçılar da görev almı tır.⁸⁴⁸ (Ek.6) Dönemin ikinci toplantısı olan 15 Mart 1943 tarihli toplantıda ise encümen seçimleri yapılır. Encümen seçimlerinden önce bazı mazbatalar ile ilgili gelen itirazlar nedeni ile "Mazbataları Tetkik Encümeni" olu turulur. Otuz ki iden olu an bu encümende kura ile seçilerek görev alan isimlerin içinde kadın vekillerden Fakihe Öymen de bulunmaktadır. Dâhili nizamname gere ince seçilecek encümenlerde oyların tasnifi sırasında görev yapacak isimler içerisinde de yine kadın milletvekillerinden bazıları yer alır. Gümrük ve nhisarlar Encümeni oylarını tasnifte Sabiha Gökçül ve Mihri Pekta ; Meclis Kütüphanesi Encümeninin oylarını tasnif için Saada Emin Kaatçılar

⁸⁴⁷1943 seçimlerinde ilk kez propaganda plakları hazırlanmı tır. Türkiye'nin çe itli illerine da ıtılan bu plaklar belediye hoparlörleri tarafından halka dinletirilmi tir. Alkan, **a.g.m.**, s.53.

⁸⁴⁸**TBMMZC**, D. VII, C.1, (Birinci nikat –8 Mart 1943), s.340.

ve Nafia Encümeni için verilen oyları tasnif etmek için oluşturulan komisyonda da Benal Nevzad Arıman görevlendirilmiştir.⁸⁴⁹ Yapılan oylama ve oylamanın tasnifi ilerinin ardından encümenler belirlenmiştir. Buna göre encümenlere seçilen isimler şöyledir;⁸⁵⁰

Arzuhal Encümenine; Tokat Milletvekili Muammer Develi
Bütçe Encümenine; İstanbul Milletvekili Fakihe Öymen
Divanı Muhasebat Encümenine; Malatya Milletvekili Mihri Pekta
Gümrük ve Nhisarlar Encümenine; Samsun Milletvekili Sabiha Gökçül ve
Seyhan Milletvekili Emsalcan

Ekonomik Encümenine; İzmir Milletvekili Benal Arıman
Maarif Encümenine; Kastamonu Milletvekili Tezer Taşkıran
Maliye Encümenine; Ankara Milletvekili Mebrure Aksoley
Meclis Kütüphanesi Encümenine; Hatay Milletvekili Hasane İlğaz
Nafia Encümenine; Afyon Karahisar Milletvekili Mebrure Göneng
Sıhhat ve Sosyal Muavenet Encümenine; Edirne Milletvekili Dr. Fatma
Memik ve Manisa Milletvekili Dr. Saada Emin Kaatçılar

28 Şubat 1943 yılında yapılan seçimlerle başlayan TBMM VII. Dönemi 1946 yılındaki seçimlere dek çalışmaya üzere faaliyetine başlamıştır. Yapılan hükümet ve encümen seçimlerinin ardından kadın milletvekilleri de hem encümenleri ile ilgili hususlarda hem de diğer konularda meclis toplantılarında varlık gösterirler. En çok söz alan milletvekilleri arasında bir önceki dönemde de olduğu gibi Nakiye Elgün yer almaktadır. Nakiye Elgün'ü, Hasane İlğaz ve Tezer Taşkıran takip etmiştir.

Nakiye Elgün; köy idareleri ve köy idare memurları ile ilgili kanun görüşmeleri sırasında⁸⁵¹; Millî Eğitim Bakanlığı 1944 mali yılı bütçesi münasebetiyle⁸⁵²; depremden önce ve sonra alınacak tedbirler hakkındaki kanun ile ilgili⁸⁵³; bütçeden aylık ve ödenek alanlara birer aylık yardım yapılması hakkındaki

⁸⁴⁹TBMMZC, D. VII, C.1, (kinci nikaat-15 Mart 1943), s.15-16.

⁸⁵⁰TBMMZC, D. VII, C.1, (kinci nikaat-15 Mart 1943), ss.16-18.

⁸⁵¹TBMMZC, D. VII, C.4, (Kırk Beşinci nikaat-07 Temmuz 1943), ss.49-57.

⁸⁵²TBMMZC, D. VII, C.10, (Altıncı birinci nikaat-25 Mayıs 1944), s.264.

⁸⁵³TBMMZC, D. VII, C.12, (Seksen altıncı nikaat-18 Temmuz 1944), s.113.

kanun görüşmeleri sırasında⁸⁵⁴; ABD Başkanı Roosevelt'in ölümü üzerine duyulan teessürün Amerika Birleşik Milletleri Kongresine bildirilmesine dair⁸⁵⁵; 1945 yılı yedi aylık Ticaret Bakanlığı bütçesi görüşülürken⁸⁵⁶; Uyuşmazlık Mahkemesi oluşturulmasına ilişkin kanun görüşülürken⁸⁵⁷; İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi gün imzalanan Birleşik Milletler Antlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün onanması hakkındaki kanun görüşmeleri sırasında⁸⁵⁸; 1946 yılı bütçe kanununda yapılan değişikliklerin görüşmeleri sırasında Amerika ile olan dostluk ilişkisi olarak⁸⁵⁹ TBMM'de konulara dâhil olmuştur.

Haziran 1946'da Üniversiteler Kanunu'nun tartışılması sırasında kadın milletvekillerinin pek çok kez fikir beyan ettiği görülmüştür. Dr. Saada Emin Kaatçılar, Hasene İlgaz ve Tezer Taşkın konuya dair görüşlerini bildirmişlerdir. Üniversite eğitimini iyileştirmesi; doçentlik, doktora gibi unvanların kullanımı ile ilgili sorunları kadın vekiller tarafından dile getirilmiştir.⁸⁶⁰

⁸⁵⁴ Memurlara birer aylık yardım verilmesi hakkındaki kanun görüşmeleri sırasında; 4. Madde bazı tartışmalara yol açmıştır. Madde 4 şöyledir; "*Karı ve kocanın her ikisi aylık mülstahak memur veya mülstahdem buldukları takdirde, mahkeme kararıyla olan ayrılıkları içinde birinci yazılı yardım bunlardan aylık fazla olana yapılır.*" Bu madde üzerine Kocaeli Milletvekili S.Pek "*karı kocada aslanan kocanın içinde arada çalışması ve karının evde iş görmesidir*" der. Nakiye Elgün bu sözlerle karşı çıkar ve böyle bir şeyin mevzuatta dahi olmadığını söyler. Ancak Pek fikrinde ısrar eder. Diğer milletvekillerinin de konuya dâhil olması üzerine konu uzar. Bu noktada Nakiye Hanım kadın erkeğe itirazını vurguladığı sözleri sarf eder: "*Arkadaşlarım, buraya kadın memur olur mu, olmaz mı? Aslanan kadının evinde oturması mıdır, yoksa çalışması mıdır? Buraya bunu müdafaa etmek için gelmedim. Bunu Cumhuriyet kanunları müdafaa etmiştik, kadına erkeğe itiraz hakkını vermiştik. Kadına niçin vermiyoruz da erkeğe veriyoruz? Ben böyle bir şey düşünmediğim gibi, anladığıma göre böyle bir şey yoktur. Hatta tasarıda bile böyle bir şey tasavvur edilmemiştir. Karı koca memur iseler mutlaka kocasına verilecek diye bir ayrılık görmemişim. Benim müdafaa edebileceğim: Eğer bunlardan birisi için bir ayrılık gözetseydim vazifem onları müdafaa etmektir, mademki böyle bir şey bahis mevzuu değildir. Çünkü bunların her ikisi de memurdur, Devletle karılıklı muamele yapmıştır. Her birisi ayrı ayrı ahsiyeti hükmiyeti haizdir, bunlar arasında bir fark yapılmamasını arzu ediyoruz.*" **TBMMZC**, D.VII, C.16, (Kırkıncı nikat-9 Nisan 1945), s.27.

⁸⁵⁵ **TBMMZC**, D.VII, C.16, (Kırkıncı nikat-13 Nisan 1945), s.68.; **TBMMZC**, D. VII, C.17, (Elli beinci nikat -16 Nisan 1945), s.96.

⁸⁵⁶ **TBMMZC**, D.VII, C.17, (Altmış beinci nikat-29 Mayıs 1945), s.474.

⁸⁵⁷ **TBMMZC**, D.VII, C.19, (Seksen birinci nikat-2 Temmuz 1945), s.17.

⁸⁵⁸ **TBMMZC**, D.VII, C.19, (Doksanıncı nikat-5 Austos 1945), s.160.

⁸⁵⁹ **TBMMZC**, D.VII, C.23, (Kırk sekizinci nikat-8 Mayıs 1946), s.34.

⁸⁶⁰ **TBMMZC**, D.VII, C.24, (Altmış birinci nikat -10 Haziran 1946), s.189-190; **TBMMZC**, D.VII, C.24, (Altmış ikinci nikat-11 Haziran 1946), s.166; **TBMMZC**, D.VII, C.24, (Altmış üçüncü nikat-12 Haziran 1946), ss.193-199.

kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları hakkındaki kanun münasebetiyle Dr. Saada Emin Kaatçılar ve Tezer Ta kıran⁸⁶¹ söz almı lardır. Kaatçılar doktor olmasının da etkisi ile “i kazaları” grubuna girecek olan hastalıkların tespitine dair bir konu ma yapmı tır. hayatında olmayıp önceden getirilen hastalıkların i nedeni ile olmu gibi gösterilebilece ine dair yurt dı ndan da örneklendirmelerle konuya dikkat çekmi tir. Tezer Ta kıran ise çocuk i çilerin varlı na ve bunların sigortalanması ile ilgili fikirlerini beyan etmi tir.⁸⁶²

Kadın milletvekillerinden Nakiye Elgün⁸⁶³, Hasene Ilgaz⁸⁶⁴, Saada Emin Kaatçılar⁸⁶⁵ ve Tezer Ta kıran'ın⁸⁶⁶ yanı sıra Emine Mebrure Aksoley⁸⁶⁷, Belkis Baykan⁸⁶⁸, ve ehime Yunus⁸⁶⁹ da çe itli konularda Meclis oturumlarında konu malar yapmı lardır.

Yedinci dönem kadın milletvekillerinin konu maları incelendi inde; genel itibarı ile II. Dünya Sava ı süreci ve sonrasında Türkiye'nin politikasına dair konuların gündemde oldu u görülmektedir. Nakiye Elgün gibi deneyimli siyasetçilerin söylemlerinde Amerika'nın dostane tutumunun sık sık övülmü , Amerikalı idareciler ile ilgili övgü ve ükran dolu cümleler kurulmu tur. Dönemin artları içinde Marshall Yardımı vb. maddi destekler, Birle mi Milletler çatısı

⁸⁶¹ Tezer Ta kıran ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Günseli Namansoy, **Türk Felsefesinin Öncülerinden Tezer Ta kıran**, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 2013.

⁸⁶² TBMMZC, D.VII, C.18, (Yetmi dördüncü nikat-15 Haziran 1945), ss.272-275.

⁸⁶³ Nakiye Elgün Meclis'teki konu malarının yanı sıra ba ıbo çocukları korumak ve kurtarmak amacı ile CHP Meclis Grubu tarafından olu turdu u yirmi bir ki ilik heyetin içinde çalı malar yapmı , çalı maların neticelerini u sözlerle anlatmı tir: “Ba ıbo çocukları koruma ve kurtarma davası büyük bir devlet meselesidir. Devletle yapılacak i birli i neticesinde bu davayı ba armak tamamen mümkün olabilecektir. Bu davanın hallini müteakib çocuklardan ba ka yoksul ve ba ıbo insanları da toplayıp kurtarmak imkanının bulunaca ı kanaatindeyim.” **Cumhuriyet**, 19 ubat 1945.

⁸⁶⁴ Dönemin en çok söz alan kadın vekillerindendir. Üniversiteler Kanunu konusunun dı nda daha pek çok konuda fikir bildirmi tir. TBMMZC, D.VII, C.10, (Altı birinci nikat-25 Mayıs 1944), s.237; TBMMZC, D.VII, C.20, (On be inci nikat-20 Aralık 1945), s.226; TBMMZC, D.VII, C.20, (On altıncı nikat-21 Aralık 1945), s.289; TBMMZC, D.VII, C.21, (Yirmi üçüncü nikat-14 Ocak 1946), s.32; TBMMZC, D.VII, C.23, (Kırk sekizinci nikat-8 Mayıs 1946), s.28; TBMMZC, D.VII, C.24, (Altı ikinci nikat-11 Haziran 1946), s.166; TBMMZC, D.VII, C.24, (Altı be inci nikat-14 Haziran 1946), s.325.

⁸⁶⁵ TBMMZC, D.VII, C.17, (Altı ikinci nikat-25 Mayıs 1945), s.384.

⁸⁶⁶ TBMMZC, D.VII, C.9, (Kırk dördüncü nikat-19 Nisan 1944), s.85; TBMMZC, D.VII, C.10, (Altı inci nikat-24 Nisan 1944), s.245; TBMMZC, D.VII, C.20, (On dördüncü nikat-19 Aralık 1945), s.197; TBMMZC, D.VII, C.20, (On yedinci nikat-24 Aralık 1945), s.325.

⁸⁶⁷ TBMMZC, D.VII, C.17, (Altı üçüncü nikat-26 Mayıs 1945), s.415; TBMMZC, D. VII, C.20, (On dokuzuncu nikat-26 Aralık 1945), s.445.

⁸⁶⁸ TBMMZC, D.VII, C.18, (Yetmi be inci nikat-18 Mayıs 1945), s.290; TBMMZC, D. VII, C.20, (On altıncı nikat-21 Aralık 1945), s.292.

⁸⁶⁹ TBMMZC, D.VII, C.20, (Dördüncü nikat-19 Kasım 1945), s.24.

altındaki antla malar ile genel itibarı ile bakıldı ında Amerika ile Türkiye arasında esen kuvvetli dostluk rüzgârları TBMM'deki söylemlere de tesir etmiştir. Diğer yandan Kanunu ve Üniversiteler Kanunu bir diğer önemli konudur. Bu konularda da diğer milletvekillerinin yaptığı gibi kadın milletvekilleri de sık sık kürsüye çıkmışlardır.

Genel olarak kadın milletvekillerinin Meclis'te yer alabildikleri üçüncü dönem olan 1943–1946 yılları arasında mesleki kimliklerinden de yola çıkarak daha teknik yorumlar yapabilen, öneriler sunabilen unsurlar haline dönüşükleri görülmektedir.

3. TBMM VIII. Dönem CHP'li Kadın Milletvekilleri ve Çalışmaları

TBMM'nin 5 Haziran 1946⁸⁷⁰ tarihli oturumundaki görüşmeler sonucunda milletvekili seçim yasasında değişiklikler meydana gelir ve bu kanuna göre Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk tek dereceli seçimi olacak olan 21 Temmuz 1946 seçimleri yapılır.⁸⁷¹ Açık oylama gizli sayım yapılması nedeniyle adı “*aibeli seçim*” olarak anılan bu seçimde Cumhuriyet Halk Partisi 395; Demokrat Parti 66 milletvekilini Meclis'e gönderirken 4 adet de bağımsız milletvekili Meclis'e girmeyi başarmıştır. Bu seçimlerde CHP'den 9 kadın milletvekili seçilmiştir: Ankara'dan Mebrure Aksoy ve Fakiye Öymen, Bursa'dan Zehra Budunç, Çorum'dan Hasane Ilgaz, İzmir'den Benal Arıman ve Latife Bekir Çeyrekbaşı, Kars'tan Tezer Taşkıran, Seyhan'dan Makbule Dıblan, Trabzon'dan Zekiye Molaoğlu Dranaz. (Ek.7)

TBMM'nin yeni dönemini başlatan ilk toplantı 05 Austos 1946 tarihinde yapılır. İlk oturumda geçici sıfatı ile görev yapan kâtiplerin içerisinde CHP'li kadın milletvekillerinden Makbule Dıblan da yer almaktadır.⁸⁷² İlk oturum Cumhurbaşkanlığı, Meclis Başkanlığı ve hükümet seçimi ile sonlanır. Komisyon seçimleri ikinci oturuma bırakılmıştır. 12 Austos 1946 tarihli ikinci oturumda seçilen bazı adaylara muhalefet kanadından gelen itirazlar nedeniyle “*seçim tutanaklarını inceleme*

⁸⁷⁰TBMMZC, D.VII, C.24, (Elli dokuzuncu Birleşim-5 Haziran 1946), s.39–48; **Resmi Gazete**, 6 Haziran 1946.

⁸⁷¹**Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1946; “Stormy Election Looms In Turkey”, **The New York Times**, 17 July 1946.

⁸⁷²TBMMZC, D.VIII, C.1, (Birinci Birleşim-5 Austos 1946), s.2.

komisyonu” olu turulur. Bu komisyonda Fakihe Öymen de görev alır.⁸⁷³ Daha sonra yapılan komisyon seçimlerinde ise tüm kadın milletvekillerinin ekseriyetle meslekleri ile ilintili olan komisyonlarda görev aldıkları görülmü tür. Bütçe Komisyonu’nda Fakihe Öymen; Ekonomi Komisyonu’nda Benal Arıman ve Latife Bekir Çeyrekba ı; Maliye Komisyonu’nda Mebrure Aksoley; Milli E itim Komisyonu’nda Hasene Ilgaz, Tezer Ta kıran ve Zekiye Molao lu; Sa lık ve Sosyal Yardım Komisyonu’nda Dr. Mekbule Dıblan; Sayı tay Komisyonu’nda Zehra Budunç görev yapmı tır. Mebrure Aksoley daha sonraki süreçte ayrıca Dilekçe Komisyonu’nda da görev almı ve Dilekçe Komisyonu’ndan kendi anlatımı ile “*bazı sebepler nedeni ile*” ayrılması tır.⁸⁷⁴

Mebrure Aksoley’in Meclis içerisindeki di er konu maları ise genellikle mali hususlarda olmu tur. Askeri yargıçların ödenekleri hususunda⁸⁷⁵, Yardım Sevenler Derne i’ne yapılacak olan yardımın Bütçe Komisyonu tasarısından kaldırılması üzerine bu yardımın yeniden tasarıya eklenmesine dair verilen önergede⁸⁷⁶; 1948’de Ekonomi Bakanlığı 1, 1949’da Milli Savunma Bakanlığı 1 bütçe görü melerinde⁸⁷⁷; Ankara Belediyesi ve arsa tahsisi hakkındaki bir kanun görü mesi sırasında⁸⁷⁸ ve do um yardımından mahrum kalan i çiler hakkındaki bir soru ile⁸⁷⁹ Mebrure Aksoley TBMM kürsüsünde yer almı tır.

Dönemin en çok söz alan kadın milletvekilleri arasında Hasene Ilgaz ve Tezer Ta kıran göze çarpmaktadır. Neredeyse hemen her toplantıda konuya dair fikrini,

⁸⁷³ **TBMMZC**, D.VIII, C.1, (Kinci Birle im-12 A ustos 1946), s.12.

⁸⁷⁴ **TBMMZC**, D.VIII, C.10, (Kırk ikinci Birle im-13 ubat 1948), s.106.

⁸⁷⁵ **TBMMZC**, D.VIII, C.4, (Kırk be inci Birle im-17 ubat 1947), s.207.

⁸⁷⁶ Mebrure Aksoley Yardım Sevenler Derne i’nin faydaları ile ilgili olarak kısa bir konu ma yapmı sözü Meclis sıralarından yükselen önergenin kabul edilece ine dair seslerle kesilmi tir. **TBMMZC**, D.VIII, C.8, (Yirmi be inci Birle im-28 Aralık 1947), s.12. 1928 tarihinde kurulan Yardım Sevenler Derne i Koruyucu Ba kanlı ı’nı Mevhibe nönü’nün yaptı ı, bir yardım kurulu udur. Mevhibe Hanım zaman zaman dernek çalı malarında yer almı , gönüllü hastabakıcılık kursuna katılmı , Etlik askeri sıhhat deposunda günlerce harp paketi, sargı bezi hazırlama faaliyetlerinde çalı mı tır. Gülsün Bilgehan, **Mevhibe-II Çankaya’nın Hanımefendisi**, Bilgi yay., Ankara, 1998, s. 74. Yardım Sevenler Derne i’nin bir toplantısında toplantı ba kanlı mı CHP Antalya Milletvekili Türkan Örs yapmı , Bayan nönü ve CHP’li kadın vekillerden Hasene Ilgaz da toplantıda yer almı tır. **Cumhuriyet**, 8 Mart 1942.

⁸⁷⁷ **TBMMZC**, D.VIII, C.8, (Yirmi altıncı Birle im-29 Aralık 1947), s.658; **TBMMZC**, D.VIII, C.16, (Ellinci Birle im-23 ubat 1949), s.513.

⁸⁷⁸ **TBMMZC**, D.VIII, C.12, (Yetmi inci Birle im-11 Haziran 1948), s.177.

⁸⁷⁹ **TBMMZC**, D.VIII, C.12, (Yetmi altıncı Birle im-25 Haziran 1948), s.364.

önerisi belirten vekillerin en çok e itim, kimsesiz çocuklar, sa lık gibi hususlarda kürsüye çıktıkları görülmektedir.

Hasene Ilgaz, TBMM'nin 8.Dönemi içerisinde yani 1946-1950 yılları arasında toplamda otuz altı konu hakkında kırk kez söz almı ve fikrini beyan etmiştir. (Ek.8) Bu konu malar içerisinde; çe itli bakanlık ve kurumların bütçe kanunlarına dair konu maları, Af ile ilgili görü leri⁸⁸⁰, Köy Enstitüleri ve köy kalkınmasına dair önerileri⁸⁸¹, kanunu⁸⁸² gibi hususlardaki fikirleri yer almaktadır. Öne çıkan teklifi ise “Hem ireler ve Hastabakıcılar” hakkında 14 Mart 1949 tarihli kanun tasarısı olmu tur.⁸⁸³ Bir di er önemli konu ması ise 1950 yılında Seçim Kanunu ile ilgili olmaktadır. Milletvekili Seçim Kanunu'nun ikinci maddesinde “*Milletvekili seçiminde her il bir seçim çevresidir*” sözü geçmektedir. Her ilin bir seçim çevresi olarak kabul edilmesine ili kin konu malarda Hasene Ilgaz bu anlayı nın mahzurlarından bahsetmi , “*seçim listelerini kazalara göre hazırlamanın lüzumu*” üzerinde durmu tur.⁸⁸⁴ Hasene Ilgaz'ın, ilçeleri bölgelere ayırıp, milletvekillerini tanıyarak oy verilmesini savunan konu ması o günlerde olmasa daha sonraları uygulanır hale gelecektir.

⁸⁸⁰ Aile içi bir mesele nedeni ile hapiste yatan iki çocuklu bir annenin affına dair bir konu ma yapmıştır. Hasene Ilgaz'ın anne efkati ile yakla tı ı konunun kabul görmesi ve suçun Meclis tarafından affedilmesi basın da yer almı tır. **TBMMZC**, D.VIII, C.4, (Kırk sekizinci Birle im-21 ubat 1947), s.393; “Millet Meclisinin Affetti i Hapis Cezası”, **Cumhuriyet**, 22 ubat 1947. Af kanunu münasebeti ile ise Meclis'te yapılan görü melerde Hasene Ilgaz, “*mükerrer suç i leyenlerin bu aflardan istifadelerini do ru bulmadı. Ancak ceza ve tevkif evlerinde hakikaten affa layık vatanda lar varsa, mesela te ekkül edecek komisyonlarca bunların durumu tetkik edilerek kısmi bir affa do ru gidilmesini uygun*” buldu unu dile getirmi tır. **TBMMZC**, D.VIII, C.16, (Kırk yedinci Birle im-18 ubat 1949), s.274; **Cumhuriyet**, 19 ubat 1949.

⁸⁸¹ **TBMMZC**, D.VIII, C.4, (Kırk dördüncü Birle im-14 ubat 1947), s.148; **TBMMZC**, D.VIII, C.22, (Yirmi ikinci Birle im-26 Aralık 1949), s.483; **TBMMZC**, D.VIII, C.23, (Yirmi sekizinci Birle im-11 Ocak 1950), s.110.

⁸⁸² **TBMMZC**, D.VIII, C.23, (Otuz birinci Birle im-18 Ocak 1950), s.223.

⁸⁸³ **TBMMZC**, D.VIII, C.17, (Elli altıncı Birle im-16 Mart 1949), s.28. Hasene Ilgaz tüm ar ivini Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'na ba ı lamı tır. Bu koleksiyonun katalogu Marmara Üniversitesi'nde Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tezin ilk sayfalarında Hasene Ilgaz'ın hayatı anlatılırken; Hasene Ilgaz'ın teklif etti i “Hem ireler ve Hastabakıcılar” ile ilgili kanunun 1995 yılı itibarı ile hala yürürlükte oldu u belirtilmiştir. Nurgül Özdo an, Zeynep Eratalay, **Hasene Ilgaz Koleksiyonu**, (Yayınlanmamı Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ar ıvcılık Bölümü, İstanbul, 1995, s. 4. Kanun teklifinin metni için bkz. **KEKBMVHIA**, Belge No: 9-15. Hasene Ilgaz kendisi ile yapılan bir ankette teklif etti i kanun tasarılarını anlatırken “*Hem irelik Kanunu*” ile ilgili “*komisyonda kalmı tı*” notunu ekler. TBMM tutanaklarında da kanunun geçti ine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Hasene Ilgaz'ın irin Tekeli'nin sorularını yanıtladı ı anket için bkz. **KEKBMVHIA**, Belge No: 13-34.

⁸⁸⁴ **TBMMZC**, D. VIII, C.24, (Kırkinci Birle im -07 ubat 1950), s.186.

Pek çok konuda çalı an Hasene Ilgaz'ın cezaevleri ile ilgili de önemli çalı maları vardır. Meclis Grup Ba kan Vekilli i'ne cezaevlerinin iyile tirilmesine dair verdi i dilekçe de bu çalı maları arasında yer alır. Be maddelik dilekçede cezaevlerinin genel yapısı ve yapılması gerekenler ile ilgili sorular sorulmaktadır.⁸⁸⁵ Bunların yanı sıra Hasene Ilgaz'ın en önemli çalı ma alanlarından biri de Kıbrıs olmu tur. Kıbrıs'ta yapılan konferanslara katılan, oraya giderek çe itli incelemelerde bulunan Ilgaz'ın “Kıbrıs Notları” adlı bir de eseri bulunmaktadır.⁸⁸⁶

Çorum ile ilgili yol⁸⁸⁷, ula ım, fabrika açılması, yardımla ma, e itim, sa lık⁸⁸⁸ gibi pek çok alanda çalı an Hasene Ilgaz kendi anlatımı ile en titiz davrandı ı “devamlılık, toplantılara daima katılmak, konu maları izlemek, seçmenin haklı iste ini yerine getirmek”⁸⁸⁹ konularına gösterdi i büyük önemle de CHP içerisinde öne çıkan kadın üyelerden olmu tur.⁸⁹⁰ CHP stanbul 1 Örgütü'nde ba layan CHP bünyesindeki çalı maları, ehremini Halkevi Ba kanlı ı, Hatay ve

⁸⁸⁵“CHP Meclis Grup Ba kan Vekilli i'ne; 20/2/1947

1.Yurdumuzdaki cezaevlerinin tamir ve tanzim i i programla mı mıdır? Bu programın mebde ve müntehası nedir?

2.Mevcut adalet müfetti leri kadrosu tefti ve tahkike muhtaç di er adli hizmetler meyanında 500 cezaevimizin de gere i gibi tefti ine yeti ebilmekte midir? Mesela Hakkâri, Van, Bitlis, Mardin Cezaevleri en son hangi tarihte tefti e tabi tutulmu tur?

3.Di er memleketlerde oldu u gibi bizde de adli makamlara ba lı bir cezaevleri müfetti li i kurulması dü ünülmekte midir?

4.Sa lık ve Sosyal Yardım Bakanlı ı bu cezaevlerindeki vatanda ların mükemmel olmasa bile nispeten uygun sihi artlar içinde yeme yatma ve di er hususlarıyla alakalanmı mıdır? Cezaevlerindeki verem nisbeti hüür hayata nazaran ne kadardır? Ve nasıl seyretmektedir?

5.Siyasi ve adli mahkûmları ayrı ayrı cezaevlerinde barındırmak için hükümetçe neler dü ünülmektedir? Ve bu beraberce bulunmada hükümetimiz yarın için bir tehlike sezmekte midir? Sayın Adalet ve Sa lık Sosyal Bakanlıklarının bizleri bu mevzuda en kısa zamanda lütfen tenvir buyurmalarına delaletinizi saygı ile rica ederim.

Çorum Milletvekili Hasene Ilgaz”; **KEKBMVHIA**, Belge No: 16-53.

⁸⁸⁶“Ö retmenler Yardımla ma Derne i “Kıbrıs” Toplantısı”, **Ses ık**, 10 ubat 1950; Hasene Ilgaz, **Kıbrıs Notları**, Kadın Gazetesi yay., 1949.

⁸⁸⁷Hasene Ilgaz dönemin Bayındırlık Bakanı Nihat Erim'den Çorum-Alaca-Germece- skilip yolları ile ilgili olarak bilgi almı tır. Nihat Erim tarafından Hasene Ilgaz'a yazılan 5 Ocak 1949 tarihli belgede bu yolların durumu ve ödenekleri ile ilgili bilgiler verilir. **KEKBMVHIA**, Belge No: 1-45.

⁸⁸⁸Çorum halkından üç isim Hasene Ilgaz'a yol için yaptı ı çalı malara te ekkür ettikten sonra sıtma ile mücadele hususunda da yardımlarını bekleediklerine dair bir dilekçe yazar. Hasene Ilgaz bu konu ile de ilgilenmi ve seçmenlerinin ona gönderdikleri 19 Ocak 1949 tarihli dilekçeyi ar ivinde saklamı tır. **KEKBMVHIA**, Belge No: 1-44.

⁸⁸⁹**KEKBMVHIA**, Belge No: 13-34.

⁸⁹⁰Hasene Ilgaz çalı malarını gün gün tarihsel sıra içerisinde not almı tır. **KEKBMVHIA**, Belge No: 1-1.

Çorum milletvekillikleri, CHP İstanbul Kadın Kolları Başkanlığı gibi pek çok sınıfta devam etmiştir.

Meclis oturumlarının da en çok söz alan ve pek çok çalışmada yer alan bir isim de Tezer Taşkın'dır. Kars Milletvekili olarak Meclis'e giren Tezer Taşkın pek çok bütçe konu masasında⁸⁹¹, eğitim ile ilgili hususlarda⁸⁹², esnaf dernekleri⁸⁹³ ile ilgili olarak fikirlerini beyan etmiştir. 4 yıllık milletvekilliği sırasında defalarca kimsesiz çocukların korunması ile ilgili, gayrimenkullerden doğan çocukların durumu ile ilgili ve buna benzer pek çok hususta söz almıştır. 26 Mayıs 1948 tarihli "*kimsesiz, terk edilmiş, anormal çocukların korunması hakkında kanun*" tasarısının amacını tasarımı anlatan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz, kimsesiz çocukları yaş grupları itibarıyla üçe ayırır ve amacın kimsesiz çocukları doğularından 18 yaşına kadar bakmak, barındırmak, yatırmak, yetiştirmek ve cemiyette herhangi bir işe yarar faydalı ve verimli bir üze haline getirmek olduğunu belirtmiştir. Bu amaç için kreşler, yuvalar ve pansiyonlar açmak, terzilik kunduracılık ve marangozluk gibi birer meslek kazandırmak; kız çocuklarını ebelik hemirelik gibi alanlarda yetiştirmek öngörülmüştür. Tezer Taşkın da tasarının amacını herkesin ortak amacı olduğunu düündürünü belirterek başkanlığı konu masasında tasarımı desteklemiştir. Ankara'da yaptığı incelemelerden bahseden Taşkın, çocuk çalışmaları ile ilgili şartların düzenlenmesine ihtiyaç olduğunu dikkati çeker. Ayrıca anormal yaşta terbiyesi mümkün çocuklar ile ilgili de eğitim kurumlarına olan ihtiyaçtan bahseder.⁸⁹⁴ Aynı konuya ilişkin olarak iki gün sonraki oturumda CHP'li kadın milletvekillerinden Dr. Makbule Dıblan da söz almış, tasarımı desteklemiştir.⁸⁹⁵

Tezer Taşkın'ın CHP Grup toplantısında tartışılan Ayrı ve Solcu gruplarla ilgili tedbir önlemleri konusunda da Tezer Taşkın "*...bu mücadelenin tam bir başarı ile neticelenmesi için içtimai sefaleti kaldırma yolunda da azimle çalışılması icab ettiğini anlatmış, gençleri bu temayüllerden uzaklaştıran tedbirler*

⁸⁹¹TBMMZC, D.VIII, C.12, (Seksen beinci Birleşim-08 Temmuz 1948), s.981; TBMMZC, D.VIII, C.8, (Yirmi dördüncü Birleşim-27 Aralık 1947), s.424; TBMMZC, D.VIII, C.16, (Elli birinci Birleşim-23 Şubat 1949), s.473; TBMMZC, D.VIII, C.16, (Elli dördüncü Birleşim-27 Şubat 1949), s.962; TBMMZC, D.VIII, C.16, (Elli ikinci Birleşim-25 Şubat 1949), s.646.

⁸⁹²TBMMZC, D.VIII, C.23, (Yirmi dokuzuncu Birleşim-13 Ocak 1950), s.167; TBMMZC, D.VIII, C.24, (Kırk dördüncü Birleşim-11 Şubat 1950), s.430.

⁸⁹³TBMMZC, D.VIII, C.18, (Yetmiş beinci Birleşim-25 Nisan 1949), s.620.

⁸⁹⁴TBMMZC, D.VIII, C.11, (Altmış üçüncü Birleşim-26 Mayıs 1948), s.523.

⁸⁹⁵TBMMZC, D.VIII, C.11, (Altmış beinci Birleşim-31 Mayıs 1948), s.564.

üzerinde durmu ” ve bu davalara askeri mahkemelerde bakılmasının uygun olmadığını vurgulamıştır.⁸⁹⁶

Sekizinci dönem milletvekillerinden Dr. Makbule Dıblan, Latife Bekir Çeyrekbaşı di er söz alan kişiler olmu lardır. Doktor olan Seyhan milletvekili Makbule Dıblan mesle i ile de ilintili olarak; “*Verem Sava ı hakkında kanun ile ilgili verem mücadelesi için ucuz gıda, ucuz ev, ucuz eker, ucuz ekmek, ucuz vitamin, ucuz protein de lâzımdır ve bunlar arasında verem mücadelesi için veremin bula ıcı bir hastalık oldu u hakkında memlekette bir anlayı ın teessüs etmesi lâzım, yani verem mücadelesi için verem mücadele propagandası lâzımdır*” sözleri ile veremden kurtulabilmenin tıbbi ve sosyal yollarını açıklamıştır.⁸⁹⁷

CHP’li kadın milletvekilleri bu dönemde Meclis dı ında da dernek ve cemiyetler içerisinde bazı çalı malarda bulunmu lardır. Bunlardan en önemlisi 1949 yılı baharında yeniden kurulan “*Türk Kadın Birli i*” üyesi i olmu tur.⁸⁹⁸ Mevhibe nönü’nün Onursal Başkanlı ı’nı yaptı ı Türk Kadınlar Birli i’nde; CHP’li kadın milletvekillerinden Latife Bekir Çeyrekbaşı⁸⁹⁹, Dr.Makbule Dıblan, Mebrure Aksoley kurucu üyelerin arasında yer almıştır.⁹⁰⁰ CHP’li kadın milletvekilleri birli in birçok çalı masında yer almı lardır.⁹⁰¹ Hasene Ilgaz da dönem dönem verdi i konferanslarla Türk Kadınlar Birli i çalı malarına katkıda bulunmu tur.⁹⁰²

Yardımsevenler Derne i de CHP’li kadın milletvekillerinin yo un olarak çalı tı ı bir ba ka kurum olmu tur. 1928 tarihinde kurulan Yardımsevenler Derne i’nde ba ta smet nönü’nün e i Mevhibe nönü olmak üzere pek CHP’li

⁸⁹⁶Cumhuriyet, 30 Haziran 1948.

⁸⁹⁷TBMMZC, D.VIII, C.18, (Altı sekizinci Birle im-11 Nisan 1949), s.246. Makbule Dıblan Verem ile mücadele hususunda 1946 yılı içerisinde de çetli çalı malarda yer almıştır. Cumhuriyet, 27 Aralık 1946; “Meclis Verem Sava ı Kanunu Kabul Etti”, Cumhuriyet, 12 Nisan 1949.

⁸⁹⁸“Merkezi Ankara’da olmak üzere “Türk Kadınlar Birli i”nin kurulmasına izin verilmesi; çileri Bakanlı ı’nın 30/5/1949 tarihli ve 81-175/370 sayılı yazısı üzerine, 3512 sayılı kanunun 10 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nun 13/6/1949 tarihli toplantısında kararla tırılmıştır.” BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02.120.54.10.; “Türk Kadın Birli i Kuruldu”, Cumhuriyet, 14 Nisan 1949.

⁸⁹⁹Latife Bekir Çeyrekbaşı Kadın Birli i’nin Genel Başkanı olarak da görev yapacak Türk Kadın Birli i’nin tüm yurttaki faaliyet göstermesi için çetli çalı malarda bulunacaktır. Örnek için bkz.: “Türk Kadın Birli i zmir Merkezi Açıldı”, Kadın Gazetesi, 20 ubat 1950.

⁹⁰⁰Bilgehan, a.g.e., s. 149.

⁹⁰¹“Türk Kadınlar Birli i’nin Eski ehir ubesi kuruldu”, Cumhuriyet, 30 Nisan 1949; “Türk Kadınlar Birli i Elazı ubesi kuruldu”, Cumhuriyet, 17 ubat 1950.

⁹⁰²Hasene Ilgaz’ın Türk Kadınlar Birli i’nde verdi i bir konferansın metni için bkz. KEKBMVHIA, Belge No: 1-84.

kadın görev almı tır.⁹⁰³ Mevhibe nönü kurucuları arasında yer aldı ı dernekte uzun yıllar “Onursal Ba kanlık” yapmı tır. Dernek bünyesinde kurulu undan itibaren daha pek çok CHP’li isim yer almı tır. Tezer Ta kıran, Süreyya A ao lu, Mebrure Aksoley bu isimlerin ba nda gelmi tir. CHP Ankara Milletvekili Mebrure Aksoley bu cemiyetin ikinci ba kanlı ını yapmı , 1949 senesi içerisinde dernek çatısı altında pek çok çalı malarda bulunmu tur.⁹⁰⁴

Çocuk Esirgeme Kurumu da yine pek çok CHP’li milletvekilinin çalı tı ı kurumlardan olmu tur. Çocuk Esirgeme Kurumu Merkez Heyeti içerisinde Hasene Ilgaz, Tezer Ta kıran, Zehra Budunç yer almı tır.⁹⁰⁵

Ayrıca CHP’li kadın milletvekilleri birçok yurt gezisinde bulunmu lardır. Yurdun çe itli bölgelerine yapılan yurt gezilerinde kadın milletvekillerinin genellikle CHP’nin çalı malarından bahsetti i; bölgedeki kadınlara dair çalı maları inceledi i görülmektedir.⁹⁰⁶

⁹⁰³1928 yılında Mevhibe nönü, Fitnat Çakmak, Nevber Sevüktekin, Re ide Bayar, Tezer Ta kıran ve Süreyya A ao lu’nun önderli inde “*Yoksul Kadın Yardım Cemiyeti*” kurulmu ve cemiyetin ba kanlı ını da Mevhibe nönü üstlenmi tir. Derne in amacı tüzü ünde “ *bilmeyenleri e itmek, yoksul annelere do undan önce ve sonra yardım etmek, çalı kan ve fakir ö rencilere burs sa lamak, gönüllü hastabakıcı yeti tirmek, okuma yazma ve e itim kursları açmak, Bakanlar Kurulu izni alınarak Türk kadınına çe itli cephe gerisi i lerine hazırlamak, derne in amacını sa layacak ve topluma yararlı yayınlar yapmak*” olarak geçiyordu. Ayrıca Mevhibe Hanım “*tüzü e son bir kural eklemi ti: Madde 6: Dernek siyasetle u ra maz*” Bilgehan, **a.g.e.**, s.207-208.“Mevhibe” adlı kitapta yer alan bu bilgiye kar ılık 19 Haziran 1950 tarihli “*Kadın Gazetesi*”nde yer alan ffeet Halim Oruz’un “*Yardımsevenler Kongresi*” adlı makalesinde derne in ilk ba ta Çocuk Esirgeme Kurumu’na destek maksadı ile kuruldu unu daha sonraları çalı malarını geli tirdi ini belirtir ve 1938 tarihinde dernek kanunu mucibince olu turulan dernek tüzü ünde yer alan dördüncü maddeyi u sözlerle aktarır: “*CHP’nin sosyal prensiplerini kökle tirme i bir amaç olarak benimsemi tir.*” Bu noktada dernek hem tüzü ü açısından hem de içerisinde görev yapan ki ilerinin kimli i açısından CHP ile ilgilidir. “*CHP’nin sosyal prensiplerini kökle tirme*” amacı ile çe itli çalı malarda bulunmu ancak do rudan siyasetle u ra mamı tır. ffeet Halim Oruz makalesinin devamında derne in parti taraftarlı ı yapmadı ını u sözlerle belirtir: “*...Nizamnamedeki sosyal prensipleri gü tme i i bir parti taraftarlı ı i yapma gayretini i aret etmez. Türk inkılabının sosyal zihniyetini ta ır ve onu gü tme i ifade eder.*” ffeet Halim Oruz, “*Yardımsevenler Kongresi*”, **Kadın Gazetesi**, 19 Haziran 1950.

⁹⁰⁴Örne in Ekim 1949’da Yardımsevenler Derne i’nin Aydın Nazilli ubesi’nde çe itli incelemelerde bulunan Mebrure Aksoley; “*dünya kadınlı ı içinde üstü vasıflarile müstesna bir yer tutan büyük Türk kadınlı ının dünya kadınlık âlemindeki kadın hareketlerine uymak ve bu suretle her hususta mümtaz durumunu dünya kadınlı ına tanıtmak kendisine verilen kanuni hakları korumak, sosyal siyasal sahada ve çevresinde daha faydalar sa layabilmek için birlik ve beraberlik esaslarına do ru yürümek zamanı geldi ine*” i aret eden bir konu ma yapmı tır. **Kadın Gazetesi**, 24 Ekim 1949.

⁹⁰⁵**Cumhuriyet**, 14 Kasım 1948.

⁹⁰⁶Yurt gezilerine örnek olarak bkz. “C.H.Partili Kadın Milletvekilleri Ege Bölgesini Dola ıyor”, **Kadın Gazetesi**, 24 Ekim 1949. 1950 yılı ba nda Ankara milletvekili Mebrure Aksoley ile Seyhan Milletvekili Dr. Makbule Dıblan güney illerine; zmir Milletvekili Latife Bekir Çeyrekba ı

D. CHP Bünyesinde Kadın Kolları Te kilatı'nın Kurulmasına Dair Çalı malar ve CHP Kadın Kollarının Faaliyetleri

Cumhuriyet Halk Partisi, kadınların siyasi arenada var olmasına dair pek çok adım atmasına, parti bünyesinde kadınlar ile ilgili birçok çalı ma yapmasına ra men “kadın kolları” kurma noktasında 1940’lı yılların sonuna kadar bekleme tir. 17 Kasım 1947’de CHP VII. Kurultay’ında kabul edilen tüzü ün 58. maddesinde “Partili kadınlardan kollar kurmak” sözlerinin yer alması ile CHP içerisinde kadın kolları olu turmaya yönelik çalı malar ba lamı tır. Tüzü ün kabul edildi i 17 Kasım 1947 tarihi CHP Kadın Kolları’ndan resmen bahsedilen ilk tarihtir.⁹⁰⁷ Ancak CHP Kadın Kolları’nın açıldı ı güne dair net bir tarihe ula ılamamı tır.

Ankara’da 1948 yılının son günlerine dair bir belgede “Bayan Kolları Te kiline Ait Talimatname” yer almaktadır. 10 Aralık 1948 tarihli talimatnamede “Bayan Kolları” ile ilgili nasıl çalı aca ı ve vazifeleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Belgeye göre, Bayanlar kolu kurmak için, “ocaklar kendi bölgelerinde bulunan ve kendi üye defterlerinde yazılı olan” kadınlardan be ki i seçer. Bu be ki iden biri “Ocak yönetim kurulu ile temas temin etmek” için temsilci olarak ayrılır. Bayanlar kolu “ocak idare heyetinin bir uzvu” olarak kabul edilmi tir. Oya katılma hakkı olmayan bayanlar kolu ayda bir kez ola an olarak toplanır.

da zmir’e giderek buralardaki Türk Kadın Birliklerinin açılı merasimlerinde yer almı lar. **Kadın Gazetesi**, 6 ubat 1950.

⁹⁰⁷Kadın Kolları’nın kurulması ile ilgili bazı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. “Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını” adlı kitabında Bernard Caporal “1923’te Halk Partisi içinde kadın kolları do du” cümlesini kullanmaktadır. Caporal, **a.g.e.**,s.359. Caporal bu cümleye dipnot olarak “Vakit” gazetesinin 31 Mayıs 1923 tarihli sayısını göstermektedir. Gazetenin 31 Mayıs 1923 tarihli nüshasında; Nezihe Muhiddin önderli indeki kadınların “hukuk-ı siyasiye” iste i ile bir “ ura” toplama kararı verdikleri duyurulur. Gazete haberinin “CHP Kadın Kolları” ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu ura toplama kararı; Haziran 1923 tarihinde Kadınlar Halk Fırkası kurma giri iminde bulunan kadınların ön çalı malarından biridir. Yanı sıra Mayıs 1923 tarihi henüz Cumhuriyet Halk Partisi’nin kurulmadı ı günlerdir. Ortada olmayan bir partinin, kadın kollarından bahsedilmesi do ruyu yansıtmamaktadır. Gazete haber için bkz. **Vakit**, 31 Mayıs 1339/1923. Kadın kollarına dair ilçelerdeki ilk belirtiler en erken 1930’ların ba larında görülmektedir. Bu olu umlar da partiye ba lı kol çalı maları halinde de ildir. Daha çok parti üyelerinin e lerinin bir araya gelmesi ile yapılan küçük çaplı toplantılardır. Bu olu umlara örnek olarak Ay e Güne Ayata’nın “CHP Örgüt ve deoloji” adlı eserindeki u satırlar gösterilebilir: “Kale’deki ilk kadın kolu 1930’larda kurulmu tu. 1950’den sonra partide gerçek anlamıyla bir kadın faaliyeti yoktu ama merkez örgüte Kale’de bir kadın kolu oldu u izlenimi vermek amacıyla, her ön seçimde, delegeler arasında birkaç kadının ismi, genellikle önemli yerel siyasetçilerin e lerinin isimleri bulunmaktaydı.”Ayata, **a.g.e.**, s.182.

Gerekli oldukça da ocak idare heyetinin toplantılarında yer alabilirler. Bir buca a ba lı olan ocaklarda kurulacak olan bayan kolları da ayda bir kez mü terek bir toplantı yaparlar ve toplantılar için geçici ba kan seçerler. Bir ilçeye ba lı olan bucaklar bünyesindeki bayan kolları üç ayda bir; vilayet dâhilinde bulunan tüm bayan kolları da yılda bir kez olmak üzere toplanırlar. Talimatnameye göre, ilk “*bayanlar kolu kongresi, te kilat ikmal edilir edilmez senesini beklemeden*” yapılacaktır.

Bayan kollarının vazifeleri arasında en önemlisi üphesiz ki partinin birli i ve ba arısı için yardımcı olmalarıdır. Ayrıca talimatnameye göre, Bayan Kolları, inkılâbın devamı, zarar görmemesi için çalı malı; partinin yirmi be senede meydana getirdi i eserleri halka anlatmalı, parti ilkelerine ba lı kadınları partili yapmak için u ra malı ve bu kadınları toplumsal dayanı ma, milli e itim, savunma gibi alanlarda çalı maları için yüreklendirmelidir.⁹⁰⁸

Talimatnamenin pe i sıra Ankara’da “Bayanlar Kolu”nun nasıl çalı aca ına dair bir belge olu turulmu tur. Kadınların siyasi hayattaki öneminden bahseden belgede Bayan Kolları’nın yapabilece i i ler de maddeler halinde belirtilmi tir. Bu belgede de kadınların Çocuk Esirgeme, Kızılay, Yardımsevenler Cemiyetleri gibi cemiyetlerle i birli i içinde çalı maları, fakir i çi aileleri ile ilgilenerek çocuk ve sa lık konularında onlara yardımcı olmaları, ayrıca çe itli kurslar açarak kadınlara beceriler kazandırmak gibi esaslar Bayan kollarının yapabilece i i ler arasında yer almı tır.⁹⁰⁹ 1948-1949 tarihli bu maddelerin Ankara CHP Bölge Müfetti i tarafından de erlendirilmesi ve Kadın Kolları Ba kanlı ı’na konu ile ilgili bir yazı yazılması henüz yönetmelik yayınlanmasa da Kadın Kolları’nın faal oldu unun en önemli ispatlarından biri niteli indedir. Bir ba ka örnek de, CHP Ankara Bölgesi Müfetti i Balıkesir Milletvekili Muzaffer Akpınar’ın, Kadın Kolları Ba kanlı ı’nın hastabakıcılık kursu açma iste ine kar ılıklı bir süre daha beklemek gerekti ine dair yazdı ı rapor olmu tur.⁹¹⁰ Kadın kollarına dair çalı malar var olsa da somut anlamdaki en önemli adım CHP VII. Kurultayı’nda atılmı tır. VII. Kurultay’da kabul

⁹⁰⁸BCA, Fon Kodu: 490.0.001.285.1142.2-2, (10 Aralık 1948).

⁹⁰⁹BCA, Fon Kodu: 490.0.001.285.1142.2-3, (t.y.).

⁹¹⁰BCA, Fon Kodu: 490.0.001.285.1142.2-1, (22 Nisan 1949)

edilen tüzü ün 57. Maddesinde yer alan “partili kadınlardan kollar kurmak” tabiri ile konu ile ilgili resmi çalı malar da ba lamı tır.

VII. Kurultay’da kabul edilen tüzü ün 57. Maddesi uyarınca, 5 Mayıs 1949 tarihinde aile hayatlarına ayrı bir hususiyet gösteren kadınların parti te kilatından erkeklerle aynı zamanda çalı malarının bazı güçlükler yaratmasından söz edip, kadın kolları kurulmasına karar verildi ini duyuran yazı ve CHP Genel Kurulu’nda kabul edilen “*Kadın Kolları Yönetmeli i*” CHP 1 dare Kurulu Ba kanlıklarına ve Bölge Müfetti lerine gönderilmi tir.⁹¹¹ (Ek.34)

Kadın Kolları Yönetmeli i kadın ve erkek tüm yurtta ları e it tutan CHP’nin programının kadın vatanda lar arasında da anla ılıp benimsenmesi, sosyal hizmetlerin yaygınla tırılması amacı ile “*Tüzü ün 58 inci maddesinin (n) bendi*” hükmüne uyarak yapılan bu yönetmelikle “*Cumhuriyet Halk Partisi Kadınlar Kolu*” adı altında sırf kadınlardan olu an kollar kurulması kararla tırılmı tır. Yönetmeli e göre, partiye kaydolunmadan kollara girmeye izin verilmektedir. Ancak kadın kollarına giren kadınların “*kayıtlı buldukları veya kayıt olunacakları parti ocaklarındaki hak ve salahiyetleri mahfuz*” olaca ı ayrıca ilave edilmi tir. Yönetmelikte bir ba ka ilgi çeken hususta 8. Maddede yer almaktadır. 8.Madde’ye göre “*Kadın kollarının kurulmasında sosyal artların elveri li olması ve kurulu un, sosyal rahatsızlıklara ve cemiyet toplulu una temel saydı ımız aile birliklerinin ve düzeninin bozulmasına veya sarsılmasına yol açmaması*” temel esastır. Böyle bir durumda mahalli idare kurulu durumu Genel Sekreterli e bildirecek, Genel dare Kurulu da i i kesin karara ba layacaktır. Maddeden anla ılmaktadır ki kadın kolları kurma çalı maları yapılırken, toplumsal hassasiyetler göz ardı edilmeyecektir. Buna bir ba ka örnek de 11 maddedeki “*propagandaların çok özlü ve yumu ak bir dille yapılmasına önemle dikkat edilmelidir. Aile durumları yönünden kola kaydolmayan koldan çıkan kadınların kendilerini kırmadan Partiye olan meyillerini arttırma a çalı malıdır*” sözleri olmu tur. Yönetmelikte yer alan “*Kadın kolu olmayan civar bucak ve köylerde Halkevleri ve Halkodalarıyla i birli i yaparak buralara yetkili ziyaretçiler göndererek, sa lık ve çocuk bakımı ö ütleri verdirmek de aynı gayenin*

⁹¹¹BCA, Fon Kodu: 490.01.0.0.9.46.15, (1.VI.1949).

istihsalini temin eder” sözleri de Halkevlerinin konu üzerindeki etkisini gösterir niteliktedir.⁹¹²

1 Haziran 1949 tarihli genelgenin ardından kadınların CHP içerisindeki varlıklarını örgütlü hale getirmeye yönelik faaliyetler hız kazanır. Büyük ehirler ba ta olmak üzere birçok CHP te kilatında “kadın kolları kurma” çalı maları yapılır. Yapılan çalı malar ile ilgili de Genel Merkeze ayrıntılı bilgiler verilir. Örnek olarak stanbul CHP l Ba kanlı ı’na “ *limize ba lı ilçelerden “Kadın Kolu”nun kurulması için te ebbüslere geçildi i ve çalı malara*” ba landı ına dair 16 Temmuz 1949 tarihli belgede Kadınlar Kolu’nun kurulması için te ebbüslere geçildi inden ve çalı ılmaya ba landı ından bahsedilmektedir. Belgede Bakırköy, Beyo lu ve Eminönü ilçelerinde Kadınlar Kolu te kil edildi i ve faaliyete ba lanıldı ı belirtilmi tir.⁹¹³

Aynı tarihlerde Kadınlar Birli i de smet nönü’nün e i Mevhibe nönü’nün de fahri ba kanlı ı altında yeniden toplanmı ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin siyasi faaliyetlerini kadınlar arasında yaymak gibi bir misyonu da üstlenmi tir. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki CHP’nin Kadınlar Kolu kurulup tam anlamı ile çalı malarına ba lamadan Kadınlar Birli i bu görevi bir anlamda yerine getirmi tir. 13 Haziran 1949’da Bakanlar Kurulu tarafından merkezi Ankara’da olmak üzere Türk Kadınlar Birli i’nin açılmasını kararla tırması⁹¹⁴ üzerine resmen faaliyetlerine ba layan Kadınlar Birli i’ne dair haberler 1949 yılı Haziran ayı ba ından itibaren çıkmaya ba lamı tir. Zafer gazetesi yazarı Mümtaz Faik Fenik haberi “*CHP çin yeni destek: Kadınlar Birli i*” ba lı ı altında ele almı , Kadınlar Birli i’nin CHP için sa layaca ı faydaları muhalif bir gözle anlatmı tir. Mümtaz Faik Fenik’e göre yeniden kurulan Kadınlar Birli i, CHP’ye illerden kadınların deste ini sa lama

⁹¹² BCA, Fon Kodu: 490.01.0.0.9.46.15, (1.VI.1949).

⁹¹³ Belgeye ek olarak kurulan Kadın Kolları’nda görev alan kadınların isimleri öyle aktarılır: “*Bakırköy lçesi Kadınlar Kolu: Ba kan: Muzaffer Tunçer (Tarım Kredi Kooperatifinde Muhasiplikten Müstafi) Üyeler: Mühraban Gebiço lu (Ev Kadını), Nimet Ye ilyurd (Ev Kadını), Zahide Tansu (Ev Kadını), Selma Güven (Çimento Fabrikası Muhasebesinde M.), efika Karayel (Ev Kadını), Fikriye Öviünen (Ev Kadını) // Beyo lu lçesi Kadınlar Kolu: Ba kan: Nüzhet Uras (Ev Kadını), Üyeler: Seniha Konbay (Ev Kadını), Naima Alsun (Ev Kadını), Hüceste Sekban (Ev Kadını), Saadet Uçar (Ev Kadını), Sabahat Durmagül (Ev Kadını), Muhsine Filiz (Ev Kadını) // Eminönü lçesi Kadınlar Kolu: Ba kan: Emel Gürler (General ahap Gürler e i), Kâtip Üye: Meliha Özerdem (Avukat), Muhasip Üye: Necminüsa dek (Eminönü Halkevinde Kâtip), Üyeler: Sabahat Pekiner (Stajyer Doktor), efika Paydemir CHP Langa Oca ı, Hava Kurumu ve Kızılay Derne i dare Kurulu Üyesi, ayan Deniz, (Terzi, Küçükpazar Buca ında Kâtip), Hikmet Tüzüntürk (Ö retmen)” BCA, Fon Kodu: 490.01.0.0.163.649.1,(16.7.1949).*

⁹¹⁴ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02.120.54.10, (13.6.1949).

noktasında kullanılacaktır.⁹¹⁵ Ancak Mümtaz Faik'in "*Kadınlar Birli i CHP için çalı an 'parti içinde parti' pozisyonundadır*" sözleri ile ele tirdi i "Kadınlar Birli i" 1950 yılına gelindi inde CHP'ye kar ı söylemler geli tirmekten ve CHP'nin kadın politikasını ele tirmekten geri durmamı tır.⁹¹⁶ Bu noktada Kadınlar Birli i'ni CHP'nin kadın kolları gibi çalı mak için kurulmu bir birlik olarak de erlendirmek de fazla abartılı bir söylemdir.

1949 yılının ikinci yarısında üzerinde çalı ılmaya ba lanan CHP Kadın Kolları, 1950 yılının Mayıs ayındaki seçimlere do ru hem örgütlenmelerini hem de faaliyetlerini artırmı tır. stanbul, Ankara, zmir gibi büyük ehirler ba ta olmak üzere yurdun hemen hemen her yerinde kadın kolları örgütlenmeleri ço almı tır.⁹¹⁷ Örne in stanbul'da ve zmir'de CHP'li kadınların olu turdukları "kadın kolları" bünyesinde yaptıkları toplantılarda 14 Mayıs 1950 seçimi öncesi CHP'ye tam destek verdiklerini belirtir açıklamalar yapmı lardır. Basında yer alan bu haberlerde CHP'ye destek sözlerinin yanı sıra çalı malarda görev alan CHP'li kadınların isimleri görülmektedir. zmir Üçkuyular'da kadın kollarının yaptı ı toplantı Anadolu gazetesinde "*Türk Kadınlı ı CHP saflarında yer alacaktır, çünkü ona her hakkı sa lamı tır*" ba lı ı altında zmir Yalılar Buca ı Kadınlar Kolu'nun ilk toplantısının haberi verilmi tir. "lk toplantı" tabiri kadın kollarının yeni yeni olu turulmaya ba landı ını gösteren önemli bir detaydır. Bu ilk toplantıda CHP zmir Yalılar (Güzelyalı) Buca ı Kadın Kolu Ba kanı Fitnat Saltu bir konu ma yapmı tır.

⁹¹⁵Mümtaz Faik Fenik, "CHP için Yeni Destek: Kadınlar Birli i", **Zafer**, 1 Haziran 1949.

⁹¹⁶1950 seçimleri öncesi Kadınlar Birli i'nin Ba kanı ffeet Halim Oruz hem CHP'yi hem de DP'yi ele tiren bir açıklama yapar. ki partinin az kadın aday gösterme konusunda adeta yarı tıklarını belirten ffeet Halim CHP'yi sert bir ekilde ele tirdi i sözlerine öyle devam eder: "... *nkılâpları yapan ve ahsen bizlere Kadın Birli i kapılarını kapatarak, kendi kapılarını açan 'geliniz i te sizin yeriniz ve kö eniz hazırdr' diyen parti 1935 yılına nazaran 3 misli az kadın aday göstermek suretiyle 3 misli geriledi ini fülen isbat etmi tir.*" ffeet Halim, 25 senedir azası bulundu u Halk Partisi'nden, kadın davasına kar ı gördü ü alakasızlıktan dolayı istifa etmek mecburiyetinde kaldı ını, Meclisimizdeki kadın milletvekillerin azlı ndan dolayı dünya kadınlık âleminden utandı ını, bir iki milletvekili ve idare meclisi azası kadınla kadın davasının müdafaa edilemeyece ini belirtmi tir. **Milliyet**, 8 Mayıs 1950.

⁹¹⁷ CHP merkezinden yurdun dört bir kö esine kadın kolları kurulmasına dair yönetmelik gönderilmi tir. Temmuz 1949 tarihinden itibaren gönderilen yönetmelikler ile ilgili hangi ile kaç yönetmelik yollandı na dair belge için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 490.01.9.48.20.1. lçelerde kurulan kadın kollarına bir örnek olarak zmir Ödemi CHP lçe Kadın Kolu verilebilir. 16 Mart 1950 tarihinde ilk toplantısını yapan kadınlar kolunun Ba kanlı na Mükâfat Sülüner getirilmi tir. Fatma Cemaligil, Emel Akad, Zekiye nan, Hatice Sevin, Fazilet Alptekin, Sabriye Güngelen, Melahat Çelebi, Muazzez Ortaç, Zekiye Güren Ödemi CHP Kadın Kolları'nın üyeleri olmu tur. **Anadolu**, 19 Mart 1950.

Konu masında, Atatürk'ün Türk kadınına bah etti i haklardan bahsetmi , CHP saflarında yer almanın önemini anlatmı tır. CHP Bahçelerarası Oca ı üyelerinden Nazmiye Co kun ve Üçkuyular Oca ı dare Kurulu'ndan Leman Tamer de tüm kadınların CHP'ye seçimler için destek vermesi yönünde birer konu ma yapmı lardır.⁹¹⁸ zmir'de kadınların CHP'ye verdi i destek ilerleyen günlerde de devam etmi tir. Güzelyalı Buca ı Kadınlar Kolu Ba kanı Fitnat Saltu , Leman Tamer, kinci Karantina Oca ı Ba kanı Türkan Nebol, CHP zmir Kadınlar Kolu üyeleri Pakize Akkor, Vedia Denker, Nesrin Zolo lu, Meliha Yarıkol, İhan Özyaman, Kamuran Karata yaptıkları toplantılarla seçim öncesi CHP'yi destekleme amaçlı pek çok toplantı yapmı tır.⁹¹⁹

istanbul'da da CHP'li kadınlar seçimler için CHP'ye destek adına çe itli toplantılar yapmı lardır. Örne in 7 Mayıs 1950 tarihinde Taksim'deki Maksim salonunda CHP'li kadınlar tarafından büyük bir toplantı tertip edilmi , her meslek ve sanat kolundan üç bine yakın kadın toplantıya i tirak etmi tir. “*Atatürk inkılâbının Türk kadınına sa ladı ı haklara*” duyulan minnetin anılması ile ba layan toplantıda Safiye Hüseyin Elbi ve Meliha Avni Sözen birer konu ma yapmı tır.⁹²⁰

Kadın kollarının kurulması ve çalı malara ba laması ile CHP'nin iktidarına son verecek olan Demokrat Parti'nin halk nezdinde güçlenmesinin aynı tarihlere denk gelmesi CHP'nin Demokrat Parti'ye kar ı elinde koz bulundurmak için kadın kolları ile ilgili çalı maları hızlandırdı ı fikrini akıllara getirmektedir. 1926 yılından itibaren yava yava CHP içerisinde yer almaya ba layan, 1935'te milletvekili seçme seçilme hakkını alan kadınlardan; yakla ık olarak yirmi be yıldır olmayan kol örgütlenmesinin, güçlü bir muhalefetin ayak seslerinin yakından duyulması ile olu turulmaya karar verilmesi bu noktada dikkat çekicidir. Önceki yıllarda CHP kadın kolları adı ile anılan tüm olu umlar gibi 1949 yılında CHP Genel Merkezi içerisinde atılan bu adımla da gerçek anlamda bir i levsellik kazanamayacaktır. Kadın Kolları'nın ilk kongresinin toplanması için 1962 senesine kadar beklenmesi bunun en önemli ispatlarından birisidir. Üstelik kadın kolları ile ilgili çalı malar yapılırken 14 Mayıs 1950 seçimlerinde önceki yıllara oranla çok az sayıda kadın

⁹¹⁸ **Anadolu**, 3 Mayıs 1950.

⁹¹⁹ **Anadolu**, 7 Mayıs 1950; **Anadolu**, 9 Mayıs 1950; **Anadolu**, 10 Mayıs 1950.

⁹²⁰ **Ak am**, 8 Mayıs 1950.

vekil adayı gösterilmesi de bir ba ka soru i aretidir. CHP'nin seçimlerde kadın milletvekili adayı sayısını az tutması; Kadınlar Birli i ve bazı gazeteciler tarafından yadırganmı , CHP'nin irticaa do ru kaydı ı sözleri telaffuz edilmeye ba lanmı tır.⁹²¹

Seçimlerin ardından kadın kollarının çalı maları devam edecektir. Ancak CHP'nin Cumhuriyet'in ilk gününden beri devam ettirdi i iktidarın Demokrat Parti'ye geçmesi seçim öncesi ya anan co kunun eksilmesi sonucunu da beraberinde getirecektir. Üstelik bu seçimlerde CHP'den tek bir kadın milletvekili Meclis'e girmeyi ba armı tır. Meclis'te CHP sıralarında sadece Tezer Ta kıran ile temsil edilen kadınlar il ve ilçelerdeki çalı malarına artık iktidarda olmayan partinin kadın kolları üyeleri olarak devam edeceklerdir. (Ek.9) (Ek.10)

E. CHP Kurultaylarında Kadın

1. CHP Be inci Büyük Kurultayı (29 Mayıs-3 Haziran 1939)

Cumhuriyet Halk Partisi Be inci Büyük Kurultayı 29 Mayıs–3 Haziran 1939 tarihleri arasında Ankara'da toplanmı tır.⁹²² Bu kongre Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra toplanan Ola anüstü Kongre'nin ardından smet nönü döneminin ilk kongresidir. Kongre ba lamadan evvel nizamnamede yapılacak olan de i iklikler

⁹²¹“Kadınlar Birli i CHP'yi rtica le tham Ediyor”, **Milliyet**, 8 Mayıs 1950. Bedii Faik “Kadın Meselesi” adlı makalesinde konuyu “Birkaç gündür Halk Partisi propagandacıların a zında, “Türk kadını” mevzuu sık sık dola maya ba ladı. nönü'nün zmir'deki esprisini adeta büyük bir i aret sayan ehirimiz te kilatı, Meliha Avni hanımın da gayretiyle “kadın” diyor da ba ka bir ey demiyor. Halk Fırkası'nın Türk kadınına verdi i ehemmiyetin yirmibe yıllık parabolünü tesbit elbetteki u küçük sütuna sı acak cesamette de ildir. ktidar partisi rubu asır, kadın mevzuunda ne derece samimi kalmı tır? Ne derece yaldız kullanmı tır? Bütün bunlar ancak dikkatli bir etüd sonunda meydana çıkabilecek problemlerdir. Fakat kaba planda da olsa bir ölçü te kil edebilece ini sandı umuz vakalar var ki, Halk Partisi'nin kadın mevzuu kar ısındaki durumunu tayinde bize faydaları dokunabilir. te mesela, dün iktidar partisi yer yer kadınları toplayıp Türk kadınının ula tı ı seviyeyi kendine mal etmek için terlerken aynı anda “Kadınlar Birli i Kongresi” aktediliyor. Derhal belirtelim ki, birli in kurucuları Halk Partisinin en eski üyelerindendir. Fakat onların dünkü konu malarıyla, Halk Partisi ileri gelenlerinin sözleriniba da tırmak asla kabil de ildir. Meliha Hanım ve arkada ları, Halk Partisi'nin Türk kadınına garbın en ileri kadınıyla hemayar yaptı mı söylerken, “Kadınlar Birli i” üyeleri tamamen aksini iddia edecek kadar ileri gitmektedirler. Onlara göre, Halk Partisi gerçi ilk zamanlarında kadın mevzuuna ehemmiyet vermi , fakat son yıllarda tamamen irticaa sapmı tır. ki mütalaadan her birini destekleyecek sayısız misal verilebilece i için, çabuk hükme ula mak zor. Fakat Halk Partisi aday listelerindeki kadın sayısının eski senelere nazaran niçin azald ını sormak gerekiyor? Bence, Halk Partisi'nin kadın mevzuu sözcüleri, Demokrat Parti listesinden evvel, geçen yılların Halk Partisi listeleriyle, bugününkünü mukayese etmeli ve kendi kendilerine sormalıdır: Niçin bu yıl daha az kadın?” sözleri ile ele almı tır. Bedii Faik, “Kadın Meselesi”, **Milliyet**, 8 Mayıs 1950.

⁹²²“Büyük Parti Kurultayı Bugün Toplanıyor”, **Yeni Sabah**, 29 Mayıs 1939; “Be inci Parti Kurultayı Dün Açıldı”, **Anadolu**, 30 Mayıs 1939.

basında yer almaya başlamıştır.⁹²³ Nizamnamenin en önemli de i ikli i kurulacak olan Müstakil Grup'tur.⁹²⁴ Uluslararası düzeyde devletin yerini belirleme yönündeki de i iklikler de ilk kez bu Kurultay'da ortaya konmuş ve “*Batı'nın gözüne girmek için*” bu Kurultay'da parti-devlet bütünlü ünün çözülmesi yolunda da ilk adımlar atılmıştır.⁹²⁵

29 Mayıs 1939 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde toplanan CHP Be inci Büyük Kurultayı'nda Riyaset Divanı'nın seçimi ve yoklamaların⁹²⁶ ardından kürsüye gelen smet nönü yerli yabancı pek çok basın mensubunun da takip ettiği bir açılı konu masası yapmıştır. smet nönü konu masasının genelinde Müstakil Grup'tan, hizmetlerin artırılması amaçlarından bahsetmiştir. Dış ililer konusunda savaş giden dünyada Türkiye'nin rolünden, komşu devletlerle olan ilişkilerden söz etmiştir⁹²⁷; köylünün eğitim seviyesinin yükseltilmesine çalışılacağını ve savunma gücünün artırılacağını anlatmıştır.⁹²⁸ Ayrıca nönü konu masında “*halk idaresini*

⁹²³ “Büyük Parti Kurultayı”, **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1939; Yunus Nadi, “Be inci Büyük Parti Kurultayı Toplanırken”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1939; “CHP Be inci Büyük Kurultayı Pazar Günü Toplanacak”, **Anadolu**, 24 Mayıs 1939.

⁹²⁴ Nizamnamede yapılacak olan düzenlemeler içerisinde tamamen yeni bir tekilat olarak göze çarpan Müstakil Grup'un özellikleri ile ilgili bkz. **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1939. Parti içinde güdümlü muhalif grubu yaratma çabalarının bir çok ki i bağırsız olarak yorumlanmıştır. Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçi**, İletim yay., İstanbul, 1991, s. 10; Uran, **a.g.e.**, s. 345. Yanı sıra “Müstakil Grup”un kurulmasına karşılık tek partili idarenin gerekliliğini vurgulayan yazılarda basında yer alıyordu. Son Posta Gazetesinde Muhittin Birgen yazılarında Müstakil Grup'un bağırsızlığının halkın ona göstereceği ilgiye bağlı olduğunu belirtiyor, tek fırkalı olmanın faydalarını belirtmiştir. Muhittin Birgen, “Cumhuriyet Halk Partisinin Büyük Kurultayı”, **Son Posta**, 30 Mayıs 1939.

⁹²⁵ Bila, **a.g.e.**, s. 123. smet nönü'nün konu masasının dış politikaya ve demokratikleşmeye geçişle ilgili sözleri yabancı basında da yer almıştır. Örnek için bkz. “President Of Turkey Acclaims French Tie: Predicts Binding Accord To Follow Hatay Solution”, **The New York Times**, 30 Mayıs 1939.

⁹²⁶ Yoklama listesine göre Be inci Büyük Kurultay'da yer alan kadın parti üyelerinin adları: Mebrure Gönenç (Afyon Mebusu), Belkıs Baykan (Ankara Mebusu), Türkan Örs (Antalya Mebusu), Dr. Fatma Memik (Edirne Mebusu), Nakiye Elgün (Erzurum Mebusu), Fakihe Öymen (İstanbul Mebusu), Faide Esendal (İstanbul Delegeesi), Benal Arıman (Zmir Mebusu), Mehime Yunus (Zmir Mebusu), Hacer Dicle (Kastamonu Mebusu), Naciye Özsoy (Konya Delegeesi), Mihri Pekta (Malatya Mebusu), Meliha Ula (Samsun Mebusu), emsalcı (Seyhan Mebusu), Mergübe Gülyürek (Gürleyük) (Sivas Mebusu), Salise Abanozolu (Trabzon Mebusu). **CHP Be inci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939**, Ulus basımevi, Ankara, 1939, ss.16-18.

⁹²⁷ Re at Sagay, “Millî Halkın Nutkunda Türkiye'nin Harici Siyaseti”, **Yeni Sabah**, 31 Mayıs 1939.

⁹²⁸ “Millî Halkın Büyük Nutku”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1939; Nadir Nadi, “Onu Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1939; “Cumhurreisimizin Yüksek Hitapları”, **Yeni Sabah**, 30 Mayıs 1939; Cemaleddin Saraçolu, “Millî Halkın Konuşurken”, **Yeni Sabah**, 30 Mayıs 1939; Orhan Rahmi Gökçe, “Dün Halkın Dinlerken”, **Anadolu**, 30 Mayıs 1939; Hamdi Nüzhet Çançar, “Millî Halkın

kemale erdirmek”, “*demokrasiye geçi* ” gibi tabirler kullanımı , Batı’ya demokratikle me yolunda sinyaller vermi tir.

kinici Dünya Sava ı arifesindeki dünyada Türkiye’nin alaca ı tavrın ipuçlarını veren konu manın akabinde encümen seçimlerine geçilmi tir. Dilek Encümeni’nde stanbul Milletvekili Fakihe Öymen kâtip olarak çalı mı tir.

Büyük Kurultay Umumi Heyetince seçilen BMM Müstakil Grup azaları içerisinde ise Erzurum Mebusu Nakiye Elgün, zmir Mebusu ehime Yunus yer almaktadır.⁹²⁹

CHP Be inci Kongresi Zabıtları incelendi inde kadın vekil veya azaların söz almadıkları görölmektedir. Kongre boyunca i çi kadınlar ile ilgili, köylere ebe gönderilmesi⁹³⁰ ile ilgili, kız çocuklarının e itimine, halkodalarının açılmasına ili kin konulara yer verilmi tir. Ancak bu konularda da kadın vekillerin ya da kadın azaların söze karı madıkları görölmektedir. Hikmet Bila tarafından “*Batıya yönelik in kurumsalla tırıldı ı*”⁹³¹ kongre olarak nitelendirilen CHP Be inci Kurultayı’nda kadınların pasif kalması dönemin genel artları içerisinde de erlendirildi inde gündemin yo un olmasına ba lanabilir. Bu yo un gündeme dair kadınların söz söyleme ihtiyacı hissetmemesi en basit anlatımla ortama adapte olmaya çalı makla açıklanabilir.

2. CHP Altıncı Büyük Kurultayı (8-15 Haziran 1943)

smet nönü’nün CHP’nin ba ına geçmesinden itibaren toplanan ikinci ola an kurultay 8-15 Haziran 1943 tarihinde gerçekle mi tir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Altıncı Kongresi 492 milletvekili ve 276 vilayet azası olmak üzere toplam 768 katılımı ile 8 Haziran 1943’de açılmı tir.⁹³² Bir hafta boyunca süren kurultay CHP’nin tek parti yönetimi süresi içerisindeki son kurultaydır. Ayrıca Meclis binası dı nda yapılan ilk kurultay olarak da dikkat çekmi tir. Kurultayın toplanmasına dair smet nönü’nün 15 Mayıs 1943 tarihli tebli inin⁹³³ ardından yerel ulusal pek çok

Nutku”, *Anadolu*, 31 Mayıs 1939; “Milli efimizin Mühim Nutukları Kıymetli Bir Direktiftir”, *Burdur Halkevi Dergisi*, C.1, S.5, 19 Haziran 1939, s.1-2.

⁹²⁹Kurultay Zabıtları 1939, Ulus basımevi, Ankara, 1939, s.163.

⁹³⁰CHP Be inci Büyük Kurultayı Dilek Encümeni Raporu, Ankara, 29.5.939, s. 23.

⁹³¹Bila, a.g.e., s. 94.

⁹³²Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, Yapı Kredi yay., stanbul, 2002, s. 39-40.

⁹³³Koçak, a.g.e., s.337.

gazetede kurultayın toplanacağına dair haberler yer almaya başlamıştır.⁹³⁴ Nihayetinde 8 Haziran 1943 tarihinde ilk oturum için Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Konferans Salonu'nda toplanılır.⁹³⁵ Kurultay süresince görüşmelerin yapıldığı saatlerinde dinde Radyoevinde ve Halkevi'nde çeşitli gösteriler yapılmıştır.⁹³⁶

Kurultay, 8 Haziran 1943 tarihinde Bakanvekil ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün yoklama yapması ve ardından kısa konuşması ile çalışmalarına başlamıştır. Kurultay Riyaset Divanı seçimlerinin ardından İsmet İnönü konu makalesi için kürsüye gelmiş, “*Büyük cihan afeti*” olarak nitelendirdiği II. Dünya Savaşı'ndan, parti içindeki yönetim anlayışından bahsetmiştir.⁹³⁷

CHP VI. Büyük Kurultayı'nda katılan kadın üyelerin isimleri şöyledir: “Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar Mebusu), Mebrure Aksoy (Ankara Mebusu), Belkıs Baykan (Ankara Mebusu), Dr. Fatma Memik (Edirne Mebusu), Nakiye Elgün (Erzurum Mebusu), Hasene Ilgaz (Hatay Mebusu), Fakihe Öymen (İstanbul Mebusu), Benal Arıman (Zirve Mebusu), Mehime Yunus (Zirve Mebusu), Tezer Taşkın (Kastamonu Mebusu), Mihri Pektaş (Malatya Mebusu), Dr. Saada Emin Kaatçılar (Manisa Mebusu), Sabiha Gökçül (Samsun Mebusu), Eminecan (Seyhan Mebusu), Muammer Develi (Tokat Mebusu), Salise Abanozlu (Trabzon Mebusu), Hürrem Bekoç (Amasya Delegeesi)⁹³⁸

İsmet İnönü'nün konuşmasının ardından yapılan Encümen seçimlerinde Nizamname ve Program Encümeni'ne Seyhan Mebusu Eminecan, Hesap Encümeni'ne ise Mihri Pektaş seçilmişlerdir. Mihri Pektaş Hesap Encümeni Kâatibi olarak görev yapmıştır.⁹³⁹

⁹³⁴ “C.Halk Partisinin Altıncı Kurultayı”, **Gürses** (Ordu), 04.06.1943; “Partimiz Kurultayından Dileklerimiz”, **Ye ilyurt** (Kırklareli), 07.06.1943; “Parti Büyük Kurultayı”, **Bahkesir Postası**, 08.06.1943; “Kurultay Açılırken”, **Kurtulu** (Manisa), 08.06.1943; “Büyük Parti Kurultayını Selamlarız”, **Fırat** (Malatya), 08.06.1943; **Yeni Halk** (Trabzon), 08.06.1943; **Antalya**, 08.06.1943. Bu habere dair tüm yerel gazete kupürleri için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.216.855.1

⁹³⁵ Falih Rıfkı Atay, “6ncı Büyük Kurultay”, **Ulus**, 08.06.1943.

⁹³⁶ Rahmi Kuma, **CHP'nin Soyağacı**, Çağdaş yay., İstanbul, 1999, s. 43-44; **Ulus**, 08.06.1943; “Milli Encümen Kurultayı Bir Nutukla Açacak”, **Tan**, 08.06.1943.

⁹³⁷ Turan, **İnönü**, s.254; Koçak, **a.g.e.**, s.338-339; Ahmet Emin Yalman, “Yürek Rahatlığı Veren Bir Nutuk”, **Vatan**, 09.08.1943.

⁹³⁸ **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.215.854.1, (VI. Kurultay Programı (1943)); **Ulus**, 8 Haziran 1943.

⁹³⁹ Koçak, **a.g.e.**, s.339-340.

Önceki kurultayda olu turulan Müstakil Grup'un sayısı bu kurultayda 21'den 35'e çıkarılmıştır.⁹⁴⁰ Müstakil Grup'ta bu kez de iki kadın milletvekili yer almıştır. Kastamonu Milletvekili Tezer Ta kiran ve Samsun Milletvekili Sabiha Gökçül Müstakil Grup'ta yer alan isimler olmuştur.⁹⁴¹

Kurultay'ın son günü yapılan Umumi Heyet toplantısında da "Umumi dare Heyeti" belirlenmiştir. smet nönü ve ükrü Saraço lu imzası ile olu turulan heyet kurultayda oylanarak ittifakla kabul edilmiştir. CHP Umumi dare Heyeti'ne seçilen isimler arasında kadın mebuslardan Dr. Fatma Memik de yer almaktadır.⁹⁴²

Kurultay'da kabul edilen programda yine "*Parti yurtta lara hak ve vazife vermede kadın erkek ayırmaz*" ibaresi altında kadın erkek e itli ine vurgu yapılmıştır.⁹⁴³ Teknik ö retimin önemi kısmında da "*kadın ve erkek her vatanda ın, her ya taki bilgisini bir ö retim kurumunda vermek, tazelemek, arttırmak devletin ba lıca vazifeleri arasında girmi tir*" cümlesi yer almıştır.⁹⁴⁴

1943 yılı programı dâhilinde yer alan Halkevi Halkodaları ile ilgili maddede de Halkevleri ve Halkodaları, millî hayatın ve millî e itimin ba lıca yuvası oldu undan bahsedilmiştir , bunların, Türk cemiyetinin "*ilk muhtaç oldu u bir kurum gözü ile görülmesi*" için Partinin bütün gayretiyle çalı aca ı vurgulanmıştır. Ayrıca Halkevleri ve Halkodalarının "*kadın-erkek vatanda lar için*" sundu u imkânların eksik olmaması hususuna dikkat çekilmiştir.⁹⁴⁵

Ayrıca programda, Sıhhat ve çıtmayı Muavenet Vekaleti tarafından tahakkuk ettirilen kısımlarda aile hayatının sa lıklı bir ekilde ilerleyebilmesi için, çiftlerin evlenmeden önce sa lık kontrolünden geçmesi, çok çocuklu ailelerin ödüllendirilerek nüfus artı nının özendirilmesi, do um yardımlarının düzenlenmesi, salgın hastalıklarla ilgili konularda alınacak tedbirler konu edilmiştir. Do um ve çocuk bakımevlerinin artırılması artlarının iyile tirilmesi, anne sa lı ı konusunda alınacak tedbirler, Süt

⁹⁴⁰Müstakil Grup ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Yılmaz, **Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2002, ss. 502-518.

⁹⁴¹Kuma , **a.g.e.**, s.44-45.

⁹⁴²Koçak, **a.g.e.**, s.343; "Kurultay'da Son Seçimler-Parti Umumi dare Heyeti ve Müstakil Grup Üyeleri Seçildi", **Yeni Asır**, 16.06.1943; "Kurultay Kapanırken-Umumi dare Heyeti ve Müstakil Gruba Seçilenler", **Tasvir-i Efkar**, 16.06.1943.

⁹⁴³**CHP Program ve Nizamnamesi**, 1943, s. 4.

⁹⁴⁴**CHP Program ve Nizamnamesi**, 1943, s. 7-8.

⁹⁴⁵**CHP Program ve Nizamnamesi**, 1943, s. 9.

ve Mektep çocukları Muayene ve Müavere Evlerinin çoğaltılması konuya ilişkin diğ er bahlıklar olarak görülmüştür. Çi kadınların çocuklarını himaye ve muhafaza etmek için kadın işçi çalı tıran fabrikaların müesseseleri civarında birer kre tesis etmelerinin “*Umumi Hıfzısıhha Kanunu*” kapsamında oldu u hatırlatılarak, işçi annelerin do um hakları ile ilgili detaylara yer verilmiştir.⁹⁴⁶

Dilek Encümeni'nin görüşmelerinde de kadınlarla ilgili bazı konular gündeme gelmiştir. Bavekâlet ile ilgili dilekler arasında “*küçük hizmetlere tayinde fakir ve dul kadınların tercih edilmesi*” istenmiştir, bu istek “*vazifeye tayin için aranan diğ er vasıf ve artları*” taıması kaydı ile kabul edilmiştir. Bir baka istek olan “*liseyi bitiren kızların askerlik hizmetine mukabil fahri hizmetlerde istihdamları*” ise onaylanmamıştır. Maarif Vekâleti ile ilgili dileklerde ise kız enstitüleri ile ilgili olarak; Afyon Merkez'deki Kız Enstitüsü'ne biçki dik malzemesi için sermaye verilmesi talep edilmiştir. Yanı sıra Amasya Merzifon'a, Çorum şkilip'e, Konya Merkez ve Ak ehir'e Kız Enstitüsü ve Sanat Okulu açılması yolundaki dilekler Büyük Kurultay kanalı ile Maarif Vekâleti'ne bildirilmiştir.⁹⁴⁷

3. CHP II. Ola anüstü Kurultayı (10-11 Mayıs 1946)

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihindeki ölümünün ardından CHP tarihinin ilk ola anüstü kurultayı olan “*Üsnomal Büyük Kurultay*” toplanmıştır ve bu kurultayın sonunda smet nönü'ye “*Milli ef*” ve “*CHP De i mez Genel Ba kanı*” sıfatları verilmiştir.⁹⁴⁸ 1946 tarihli ikinci Ola anüstü Kurultay ise bu sıfatların resmen kaldırıldı ı yer olmuştur. 26 Mayıs 1946 tarihinde smet nönü Ulus gazetesinde yayınlanan bir davet ile Parti Kurultayı'nı ola anüstü toplanmaya davet etmiştir.⁹⁴⁹ Bu davetin ardından basında yer alan haberlerde kurultayın gündemi özet

⁹⁴⁶ “*Umumi Hıfzısıhha Kanunu mucibince gebe kadınların do umundan evvel üç ay zarfında çocu unun ve kendisinin sıhhatine zarar veren a ır hizmetlerde çalı tılmamaları, do umundan evvel ve do umundan sonra üç hafta hiçbir i te kullanılmamaları, bu istirahat müddetlerinden sonra i e ba layan emzikli kadınlara altı ay zarfında çocu unu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarım ar saatlik iki fasıla verilmesi keyfiyetleri müstemirren takip edilmekte, mümkün olan i yerlerinde emzirme odaları açtırılmaktadır.*” BCA, Fon Kodu: 490.0.001.215.854.1, (VI. Kurultay Programı (1943)), s.77.

⁹⁴⁷ BCA, Fon Kodu: 490.0.001.000.000.215.854.1.

⁹⁴⁸ Koçak, a.g.e., s.380.

⁹⁴⁹ “*Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayı fevkalade olarak Mayısın 10uncu günü saat onda Ankara'da toplanmaya davet ediyorum. 25.4.1946 De i mez Genel Ba kan smet nönü*” **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1946.

olarak üç ba lıkta toplanmı tır: Tek dereceli seçime karar vermek, Sınıf esasları üzerine cemiyetler kurulmasına imkân vermek, Parti tüzü ündeki “De i mez Ba kan” maddesini de i tirmek.⁹⁵⁰

Ya anan iç ve dı olayların ardından dönemin de bir getirisi olarak Türkiye tarihindeki “Milli ef” döneminin biçimsel olarak bitti i kurultay⁹⁵¹, 10–11 Mayıs 1946 tarihinde TBMM toplantı salonunda 450 milletvekili ve 336 il delegesinin katılımı ile gerçekte mi tir.⁹⁵²

II. Ola anüstü Kurultay’ın Ba kanlı ı’nı smet nönü, Ba kan vekilliklerini ise Abdülhalik Renda ve Cemil Aevli üstlenmi tir. Ba kanlık Divanı Katipleri arasında ise kadın milletvekillerinden Hatay Milletvekili Hasene Ilgaz’ın yer aldı ı görülmektedir.⁹⁵³ Ayrıca program ve tüzük üzerinde yapılacak olan de i iklikleri görü mek üzere toplanan Program ve Tüzük Komisyonu’nda da Kâtip olarak Kastamonu Milletvekili Tezer Ta kiran görev almı tır.⁹⁵⁴

Kurultay yoklamaların yapılması, Kurultay Ba kanlık Divanı üyelerinin belirlenmesinin ardından smet nönü kürsüye gelerek bir söylev vermi tir. Seçimlerin tek dereceli yapılması, Belediye seçimlerinin yapılma nedenleri, Sınıf esası üzerine cemiyet kurulması, Müstakil Grup’un vaziyeti, “De i mez Ba kanlık” sıfatı ile ilgili de i iklik, dı politika gibi pek çok hususa de inen smet nönü, konu masına; “*Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim: Tek dereceli seçim meselesi*” sözleri ile ba lamı ; seçimlerde CHP’nin tüm hizmetlerinin bir bütün olarak göz önünde tutulmasını dileyerek sonlandırmı tır.⁹⁵⁵

Kurultay’da yapılan çalı malarda demokrasi yolunda önemli adımlar atılmı tır.⁹⁵⁶ Tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi⁹⁵⁷, sınıf esaslarına göre dernek ve partiler kurulmasının kabul edilmesi, Müstakil Grup’un kaldırılması,

⁹⁵⁰ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1946. Ayrıca bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.0.010.129.929.14, (1946).

⁹⁵¹ Koçak, **a.g.e.**, s.380.

⁹⁵² **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946.

⁹⁵³ Kuma , **a.g.e.**, s. 47; **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946.

⁹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946; Kurultayın ikinci gününe ya ananların anlatıldı ı tutanaklar için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.218.862.1, (1946).

⁹⁵⁵ “Milli efin Tarihi Nutku”, **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946; Abidin Daver, “Milli efi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946; Turan, **nönü**, s. 290-291.

⁹⁵⁶ Ekrem U aklıgil, “Demokrasinin İlk Basama ını A tık”, **Son Posta**, 12 Mayıs 1946.

⁹⁵⁷ **CHP Büyük Kurultayının Ola anüstü Toplantısı – Programda De i iklik Önergesi**, 10 Mayıs 1946.

De i mez Ba kanlık Sıfatı'nın kaldırılması gibi demokratik kararların alındığı kurultay 11 Mayıs 1946 tarihinde da ılır.⁹⁵⁸ Kurultay'ın sonunda seçilen Parti Genel Yönetim Kurulu'na seçilen on altı ismin içerisinde kadın milletvekillerinden Dr. Fatma Memik de yer almaktadır.⁹⁵⁹

Kurultay ile aynı günlerde devam eden seçim hazırlıklarının sonunda 26 Mayıs 1946 tarihinde Belediye Seçimleri yapılmıştır. Belediye seçimlerine yapılan hazırlıklar sırasında Parti kaza merkezlerinde yapılan aday seçimlerinde kadın azaların sayılarına itina gösterilmiştir.⁹⁶⁰ Örneğin İstanbul Fatih kazasında Parti Müfettişi Alaeddin Tirido lu ile Vilayet dare Heyeti Başkanı Faruk Dereli ve Parti dare Heyeti üyelerinin huzurunda yapılan toplantıda, gösterilen yirmi sekiz aday sayısı diğer bazı tekliflerle kırk dokuza çıkarılmıştır. Alaeddin Tirido lu, ilçe adaylarının ehemmiyetle göz önünde tutulacağını, yalnız kadın adedinin muhafaza edilmesini istemiştir.⁹⁶¹

CHP Belediye Meclislerinde kadın azaların bulunmasına önem vermiştir. Aza namzedi olarak gösterilen isimler gazetelerde yer almıştır. Buna göre; İstanbul Belediye Meclisi Aza Namzedleri listelerinde, Eminönü ilçesi için Safiye Erol (Felsefe Doktoru, Umumi Meclis Üyesi), Sarıyer ilçesi için Handan Öni (Sarıyer Yardım Sevenler Derneği Başkanı), Fatih ilçesi için Meliha Avni Sözen (Umumi Meclis Üyesi), Beyo lu ilçesi için de Faide Esendal (Umumi Meclis Üyesi), Hakiye Emin Koral (Umumi Meclis Üyesi), Mehu Cemal Aygen (Umumi Meclis Üyesi) adı geçer. İzmir'de de CHP Belediye Azası Namzedleri olarak gösterilen 70 ismin arasında kadın aday olarak Yardımsevenler Kurulu Başkanı ve Eski Kadın Birliği Reisi Latife ve Bornova ilçesi adayı olarak da eski Belediye azalarından Ayşe Eriboz bulunmaktadır.⁹⁶²

Tek dereceli olarak yapılan ilk seçimler olarak tarihe geçecek olan bu seçimlerde örgütlenmelerini tamamlamadıkları gerekçesi ile Demokrat Parti ve Milli

⁹⁵⁸“Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayı Toplantısını Bitirdi”, **Son Posta**, 12 Mayıs 1946.

⁹⁵⁹**Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1946.

⁹⁶⁰İllerde kadın seçmenlerin durumuna ilişkin Isparta ve Burdur örneği için bkz. Kadir Öker, “1946 Belediye Seçimleri ve Bu Seçimlerde Kadın Seçmenlerin Durumu”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Aralık 2007, ss.77-88.

⁹⁶¹**Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1946.

⁹⁶²**Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1946.

Kalkınma Partisi yer almamı tır.⁹⁶³ Sonuçlar CHP lehine sonulanmı , ancak bazı illerde seçimlere katılım oranının -özellikle kadın seçmen- çok dü k olması (Tablo.4), sandık ba ında ya anan olaylar CHP açısından muhalefetin yükselişinin ilk sinyallerinden biri olmu tur.⁹⁶⁴

Tablo.4. 26 Mayıs 1946 Seçimlerinde Kadın Seçmenlerin Seçime Katılma Sayı ve Oranları⁹⁶⁵

İ	Kadın Seçmen Sayısı	Seçime Katılanlar	Nispeti
Afyon	18025	12134	%67
A rı	3120	2487	%79.5
Amasya	10208	6237	%61
Ankara	54491	19790	%36.3
Antalya	11692	6399	%54.7
Aydın	21314	10397	%48.7
Balıkesir	36488	20375	%55.8
Bilecik	8264	5627	%68
Bingöl	1005	692	%68.8
Bitlis	3869	3697	%95.5
Bolu	7968	4422	%56.7
Burdur	8120	4489	%55
Bursa	43634	14429	%33
anakkale	14058	6954	%48.7
ankırı	6397	4074	%63.7
Çoruh	3595	3230	%89.8
orum	12721	9638	%75.6
D.Bakır	16678	12760	%76.3
Denizli	26613	11750	%44
Edirne	11533	5060	%43.8
Elazı	8840	4385	%49
Erzincan	4900	4269	%87
Erzurum	10842	9026	%83
Eski ehir	22679	9638	%42.5
G.Antep	21659	11578	%48.8
Giresun	8197	5994	%73
Gümü ane	5071	3297	%65
Hakkari	1033	867	%83.9
Hatay	18479	8656	%46.8
Isparta	15553	10680	%68.6
el	15780	8412	%53.3
stanbul	226993	94561	%41.6

⁹⁶³Demokrat Parti seçime örgütlenmesini tamamlamadı ı için katılmaz. Milli Kalkınma Partisi ise seçim gününe kadar Belediye seçimlerine katılaca ı bilinmektedir. Ancak Milli Kalkınma Partisi 26 Mayıs 1946'da yayınladı ı bir beyanname ile seçimlerden çekildi ini açıkladı tır. Seçime girme kararı vermelerine ra men, “seçim günün stanbul Vilayetinde daha ilk saatlerde seimkomisyonlarının ve Halk Partisi mensuplarının her türlü müdahale ve tedbirlerle her tarafta seçimi ifsad ettikleri görülmü ve emniyet te kilatı ile idare makamlarının da bu kanunsuz hareketler kar ısında alaka duymadı ı ve tarafgirane davrandı ı mü ahede” olması nedeni ile Milli Kalkınma Partisi seçimleri boykot etme kararı aldı tır. **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946.

⁹⁶⁴Turan, **nönü**, s. 291.

⁹⁶⁵BCA, Fon Kodu: 030.0.010.0.82.540.2.

zmir	99108	34173	%34.4
Kars	9565	8612	%89.9
Kastamonu	13082	6788	%51.8
Kayseri	25794	19446	%75.3
Kırklareli	10009	5500	%54.9
Kır ehir	7257	5607	%77
Kocaeli	22305	10628	%52
Konya	41092	25211	%61
Kütahya	21424	11489	%55.9
Malatya	21023	14306	%68
Manisa	38838	16118	%41.4
Mara	10080	3803	%37.7
Mardin	15872	10228	%64.4
Mu la	12503	4793	%38.6
Mu	3204	2024	%63
Ni de	21085	14956	%69
Ordu	5985	4669	%78
Rize	5385	4885	%90
Samsun	22685	11149	%44.7
Seyhan	27898	15484	%55.5
Siirt	6036	5579	%92
Sinop	4302	1978	%45.9
Sivas	19844	15582	%78
Tekirda	12661	5477	%43
Tokat	13072	8858	%67.7
Trabzon	9129	6352	%69.5
Tunceli	2255	1647	%73.3
Urfa	18258	10343	%56
Van	4410	3479	%78
Yozgat	6988	4928	%70
Zonguldak	12921	10079	%78
Genel Yekün	1223767	640145	%52

4. CHP Yedinci Büyük Kurultayı (17 Kasım-3 Aralık 1947)

Çok partili hayata geçi in ardından yapılan ilk CHP Kurultayı aynı zamanda CHP'nin iktidarda iken toplamı oldu u son kurultay olacaktır. Hızla yükselen muhalefetin farkında olan CHP'li yöneticiler bu kurultayda partiye “*yeni bir hukuksal ve siyasal kimlik kazandırmaya*” çalı mı tır.⁹⁶⁶ Partinin ana altı ilkesinde bazı de i iklikler yoluna gidilmesi, Tüzük'te yapılan önemli de i iklikler CHP'nin de i en siyasi artlara adapte olmaya, daha dinamik bir yapı kazanmaya yönelik çabaları olarak yorumlanmı tır.⁹⁶⁷

⁹⁶⁶Turan, **nönü**, s. 299; Hüseyin Cahit Yalçın, “Kurultaya Giderken”, **Tanin**, 13 Kasım 1947.

⁹⁶⁷Turan, **nönü**, s. 299.

Kurultay 17 Kasım 1947 tarihinde Ankara Halkevi'nde “*elektrikli bir hava*” içinde toplanır.⁹⁶⁸ Açılışını Genel Başkanvekili Ükrü Saraçoğlu'nun yaptığı Kurultay, yoklamaların yapılmasının ardından çalışmalarına başlamıştır. Yapılan yoklamalarda Kurultay'a CHP'li kadınlardan, Mebrure Aksoley (Ankara Mebusu), Fakiye Öymen (Ankara Mebusu), Zehra Budunç (Bursa Mebusu), Hasene Ilgaz (Çorum Mebusu), Benal Arıman ve Latife Bekir Çeyrekbaşı (Zmir Mebusları), Tezer Taşkıran (Kars Mebusu), Nefise Ural (Manisa Delegeesi), Dr. Makbule Dıblan (Seyhan Mebusu), Zekiye Molaoğlu (Trabzon Mebusu) katılmıştır.⁹⁶⁹ Yoklamaların ardından gerçekleştirilen “Başkanlık Divanı” seçimleri yoğun tartışmalar sonrasında gerçekleştirilebilmiş ve peşisıra Genel Başkan seçimi için bir konuşma yapılmıştır. Sonrasında yapılan komisyon seçimlerinde Hesap Komisyonu'na verilen oyların tasnifinde görev alan Benal Nevzat Arıman dışında hiçbir kadın CHP'li görev almamıştır. Kadınların Meclis'te yer almaya başladığı 1935 yılından itibaren yapılan tüm CHP kurultayları içerisinde o güne kadar kadınların etkinliği açısından en sakin geçen kurultay olmuştur. Ancak kadınlara dair önemli tartışmalar yaşanmış, kadınların CHP içerisindeki varlığını kurumsallaştırmak adına çok önemli de bir adım atılmıştır. CHP Kurultayı'na sunulan Tüzük tasarısında yer alan Genel Kurul Kurulu'nun görevlerinin anlatıldığı 48. maddenin 5. bendinde⁹⁷⁰ yer alan “*yapılacak yönetmeliklere göre gençlik ve spor ile ilgili olarak, partili kadınlardan kollar kurmak*” hükmü kabul edilir.⁹⁷¹ Böylece CHP Kadın Kolları'nın kurulmasına dair önemli bir adım daha atılır.

Kurultay'da kadın içerikli ilginç konuşmalar yaşanmıştır. Örneğin Kurultay'ın dördüncü birleşiminde Gümüşhane Delegeesi Necati Akgün tarafından, kadınlardan “*gençlik ile solculuk cereyanlarına kaptırmamak için maiyet derdi karısında bulunmayan kadınlarımızın yerlerini gençlere vermesi*” rica edilmiştir.⁹⁷² Kadınların işyerindeki yerlerini gençlere vermesini rica eden bu konuşmaya yanıt

⁹⁶⁸ *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1947; Nadir Nadi, “Parti ve Memleket için En Büyük Tehlike”, *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1947.

⁹⁶⁹ **CHP VII. Kurultayı Zabıtları**, (CHP Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Tüzük Tasarısı), 1947, ss. 3-12.

⁹⁷⁰ **CHP VII. Kurultayı Zabıtları**, s.62. Kurultay zabıtlarının Tüzük görüşmeleri sırasındaki kısmında bu madde 58. maddenin 5. bendi olarak geçmektedir. Bkz. **CHP VII. Kurultayı Zabıtları**, s. 262.

⁹⁷¹ **CHP VII. Kurultayı Zabıtları**, s. 263.

⁹⁷² **CHP VII. Kurultayı Zabıtları**, s. 160.

Seyhan Milletvekili Makbule Dıblan'dan gelmi tir. Dıblan, köylü kadınların zor ya am artlarını düzeltmeyi tartı mak yerine, kadının i hayatından çekilmesinin istenmesinden duydu u üzüntüyü dile getirmi , Türk kadınıma çalı ma azminden alı koyacak hiçbir fikri kabul etmediklerini bildirmi tir.⁹⁷³

Tüzük tasarısının görü meleri sırasında da kadın vekillerden Mebrure Aksoley söz almı , Tüzük'ün 9.maddesinde yer alan “*Partiye yeni kabul edilen üyeler, köylerde ocak, ehir ve kasabalarda ise bucak ve ilçe idare kurulunun bu i için yapaca ı bir törene yazı ile ça rılır*” esasının bu ekli ile i lemeyece ini, köy idare kurullarının bu görevi yerine getirmeyece ini belirtmi tir. O amaçla maddenin “*partiye kabul edilen üyelerden köylerde köy oca ının ba lı oldu u bucak, ehir ve kasabalar da ise bucak ve ilçe idare kurullarının bu i için yapaca ı bir törene yazı ile ça ırılır*” ekinde de i tirilmesini önermi tir. Ancak bu öneri ayrıca hazırlanacak bir talimatname ile yapılaca ı gerekçesi ile kabul edilmemi tir.⁹⁷⁴

Tüzük görü meleri sırasında illerden kurultaya gelecek delegelerin oranları görü ülürken, Bursa delegesi Cahit Polat “ *l kongresi için ayrılacak delegelerden en az birisinin partili kadınlardan olmasını*” teklif eder. Ve sözlerinin devamında CHP içerisindeki kadın sayısının artması gerekti ine dikkat çekmi tir.

“*Partinin ilk gayesi olan seçimi kazanmak için kadınların kazanılması arttır*” diyen Cahit Polat kadınların son seçimlerdeki rolünden söz etmi tir. Kadınların parti içinde çalı malarına tüzük hükümleri engel olmasa da, erkeklerin, kadınlara partide vazife bırakmadı nı, kadınları parti i lerinde faal olmaya iten kurallar koymanın gerekli oldu unu vurgulamı tir.⁹⁷⁵ Cahit Polat'ın bu önerisi “*kadın erkek farkını memlekette kaldıran bir partinin kurultayında bu gibi i lerin münaka asına*” gerek olmadı ı, kadınların rahatça her te ekkülde yer almasının önünde bir engel bulunmadı ı gerekçesi ile kabul edilmemi tir.⁹⁷⁶

Benzer bir öneri de Tüzük'ün 76. maddesi tartı ılırken Cemil Sait Barlas tarafından gelmi tir. Cemil Sait Barlas, Kurultay üyelerinin kimler oldu unu açıklayan maddenin f bendinde yer alan “*il kongrelerince seçilen dörder ve parti*

⁹⁷³ CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 189.

⁹⁷⁴ CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 241.

⁹⁷⁵ CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 251.

⁹⁷⁶ CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 251.

üyelerinin sayısı 10 bini geçen illerden fazla her on bin üye için ayrıca birer delege” hükmü ile ilgili olarak kadınların kurultaya gelmelerine ilişkin bir önerge ortaya koymuştur. Barlas’ın Avrupa’dan örneklerle desteklediği önergesi ile ilgili maddenin “dört veya daha ziyade delege gönderen illerde kendi aralarından seçilmiş bir kadın delege” olarak düzeltilmesini teklif etmiştir.⁹⁷⁷

Tüzük Komisyonu Kâtibi, İstanbul Delegesi Atıf Ödül; Cemil Sait Barlas’ın sözlerine cevaben konunun komisyon görüşmeleri sırasında Barlas tarafından dile getirildiğini ve bu sebeple tüzük tasarısına “*Genel Kurul’unun vazifeleri arasında partili kadın kolları kurmak*” hükmü konulduğunu belirtir. Devamında ise teklifin uygun bulunmamasının nedenini “*kadınlar, bizim memleketimizde kanunlarda ve kaza hakkında dahi, herhangi bir tefrika tabii tutulmamıştır; cinsiyet imtiyazı kanunlarımıza girmemiştir. Biz de bu sebeple teklifi uygun bulmadık*” sözleri ile açıklar. Ödül’e göre; bundan sonra partide vazife almış olan kadınların, partide daha fazla yer almasını, büyük dikkatle göz önünde bulundurulması yeterli olacaktır.⁹⁷⁸ Atıf Ödül’ün konusmasının ardından Cemil Sait Barlas’ın önergesi oylanmış ve kabul edilmemiştir.⁹⁷⁹

Yapılan konuşmalardan anlaşılmaktadır ki “*kadın-erkek farkını ortadan kaldıran parti*” olmanın verdiği rahatlıkla kadın konusunda yeni adımlar atılması yolunda gecikmeler yaşanmıştır. Yapılması gerekenlere dikkat çeken birkaç isim ise “*bundan sonra dikkat edelim*” benzeri cümleler ile geçmiştir. Hatta bir kadın delege tüzükte de ikli ve gerek olmadığını belirten bir konuşma yapmıştır.⁹⁸⁰

Ayrıca yine tüzük görüşmeleri sırasında, Parti Divanı’nda yer alacak partililer ile ilgili tüzük maddesi tartışılırken CHP’li kadınlardan üçünün imzasını taşıyan bir önerge Kurultay Başkanlığı’na sunulmuştur. “*Parti Divanına partililer arasından kırk asıl ve yirmi yedek seçilmesini*” teklif eden önergede Ankara Milletvekili Mebrure Aksoley, Seyhan Milletvekili Dr.Makbule Dıblan, Manisa Delegesi Nefise

⁹⁷⁷CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 334.

⁹⁷⁸CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 334.

⁹⁷⁹CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 334.

⁹⁸⁰“Kadınlarımız, evlerinde ve dışerde tekküllerde oldu u gibi, partilerinde de canla bala çalışmırlardır ve çalışıyorlar. Bu itibarla, parti tüzüüne ayrı bir madde koyarak, kadınlara, daha geniş saha açılmasına lüzum görmüyorum. (...) Biz çalışan kadınlarımızdan oylarımızı esirgersek Partilerinde canla bala çalışan kadınlarımızın heveslerini kırarız. te bu sebeptendir ki, ben programımızda derpi edildi i ekilde e it muamelenin tatbikini istiyorum.”; **CHP VII. Kurultayı Zabıtları**, s. 334.

Ural isimleri bulunmaktadır.⁹⁸¹ Makbule Dıblan önergelerinin içinde iki esas oldu unu belirtmi tir. Esaslardan ilki “*Divan’a seçilecek üyelerin partililer arasından olması*” ikincisi de “*gerek Milletvekili olsun, gerek delege bulunsun, hatta buraya üye olarak katılmamı olsun, bütün partililerin bu intihapta rey almak hakkını haiz olması*” ekinde izah edilmi tir.⁹⁸² Kurultay sırasında bir ba ka önerge de Tezer Ta kıran tarafından verilmi tir. Program görüşmeleri sırasında, iç idare politikasının mevzu edildi i bahiste Tezer Ta kıran, 36.maddeye ek olarak “*bütün devlet dairelerinde i lerini takip eden vatanda ların i lerini kolaylık ve çabukluk ile bitirmelerini sa layacak tedbirler almayı gerekli buluruz*” sözlerinin eklenmesini istedi ini bir önerge ile Kurultay Ba kanlı ı’na arz etmi tir.⁹⁸³ Tezer Ta kıran’ın önergesi yapılan izahatın ardından oylanarak kabul edilmi tir. Ta kıran programın e itim ile ilgili maddelerinin tartışıldı ı sırada da söz almı , bir önerge sunmu ve önergesi kabul edilmi tir.⁹⁸⁴

Genel Ba kan⁹⁸⁵ , Genel Ba kan Vekili ve Parti Divanı seçimlerinin⁹⁸⁶ ardından pek çok konuda ciddi tartışmaların⁹⁸⁷ ya andı ı CHP VII. Kurultayı kapanmı tir.⁹⁸⁸

F. CHP’nin Kadınlara Dair Çalışmalar Yaptığı Kurumlar

1. Halkevlerinin Kadınlara Dair Çalışmaları ve Kapatılması

smet nönü’nün Cumhurba kanlı ı döneminde 1932’den beri çalışmakta olan Halkevlerinin faaliyetlerini sürdürdü ü görülmektedir. 1947 yılındaki CHP Yedinci

⁹⁸¹ CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 273.

⁹⁸² CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 279.

⁹⁸³ CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 476.

⁹⁸⁴ Programın 101. Maddesinde “*Her istidatlı yurdda a mesle inde ilerlemek yollarını açmak dile imizdir. Bunun için hangi ö retim kurumundan çıkmı olursa olsun istidadı ve yeterlili i olanlara daha yüksek ö retim veren bir kuruma girmek imkânını sa layaca ız*” sözleri yer alır. Tezer Ta kıran maddeye yeni bir fıkra olarak “*Bütün yurdda ve her ö retim derecesinde muayyen sahalarda bariz istidatlar gösteren çocukların istidatlarının inki afını sa layıcı tedbirler alaca ız*” sözlerinin eklenmesini istemi tir. CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s. 506.

⁹⁸⁵ Genel Ba kan seçimine ait tasnif heyetine seçilen isimlerin arasında CHP Ankara Milletvekili Fakihe Öymen de yer almaktadır. CHP VII. Kurultayı Zabıtları, s.531.

⁹⁸⁶ Asım Us, “Kurultayda Yapılacak Seçimler”, Yeni Gazete, 21 Kasım 1947.

⁹⁸⁷ Kurultay’da ya anan tartışmalar başında yer almı tir. Örnek için bkz. “Kurultayda Dün Fırtına Koptu”, Yeni Gazete, 21 Kasım 1947; “Kurultay’da A ır ve Acı Tenkidler”, Cumhuriyet, 21 Kasım 1947; Nadir Nadi, “Partideki Tenkidçiler”, Cumhuriyet, 22 Kasım 1947; “Kurultayda Dünkü Heyecanlı Müzakereler”, Cumhuriyet, 23 Kasım 1947; “Kurultayda En Tartı malı Devre Bugün Ba lıyor”, Cumhuriyet, 29 Kasım 1947.

⁹⁸⁸ Ayn Tarihi, Aralık 1947.

Büyük Kurultayı'nda Halkevlerinin CHP mülkiyeti olmaktan çıkarılmasına karar verilmiş ancak bu karar uygulanmamıştır. İktidarın el değiştirmesi ile birlikte de CHP zihniyetini yansıttığı düşünülen Halkevlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar başlanmıştır. 8 Ağustos 1951 tarihinde Demokrat Parti iktidarı tarafından Meclis'te alınan bir karar ile kapatılana kadar⁹⁸⁹ Halkevleri çalışmalarına devam etmiştir.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Halkevlerinin kapatılması ile ilgili görüşmeler sırasında etkileyici bir konuşma yapmış, Halkevlerinin önemine dikkat çekmiştir. Halkevlerinin kapatılması ile ülkenin içtimai kültür müessesesinden mahrum kalacağını belirten İnönü, Halkevlerinin ayırıcı değil birleştirici unsurlar olduğunu üstünde durmuş, Halkevlerindeki faaliyetlerden bu faaliyetlerin faydalarından bahsetmiştir.⁹⁹⁰

Ancak İsmet İnönü'nün bu sözleri Halkevlerinin kapatılmasını engelleyemeyecektir. İsmet İnönü'nün 1938 Kasım'ından başlayıp 1950 Mayıs'ına kadar devam eden iktidarı döneminde Halkevlerinde kadınlara dair pek çok çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Okuma yazma gibi gerekliliklerin yanı sıra, biçki dikimi⁹⁹¹, dokuma gibi işler, çocuk bakımından aile planlamasına kadar toplum sağlığını ilgilendiren eğitimlerin verildiği Halkevleri toplumsal kültürün gelişmesinde en önemli kurumlardan olmuştur.

1950 yılının başlarında CHP Çorum Milletvekili Hasene İlgaz tarafından *"Halkevleri Türk milletini çağdaş milletler seviyesine yeti tirmek için halk içerisinde ve halk ihtiyacı göz önünde tutularak kurulmuştur. Bunun içindir ki yıllarca faydalı hizmetleriyle bu memleketin kültür ve sosyal kalkınmasına çalışmışlardır"*⁹⁹² cümleleri ile anlatılan kurumların CHP ile kadınları buluşturma noktasında önemli bir işlevi vardır. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması ile başlayan süreçte Halkevlerinin kadın üye sayısına dikkat etmelerine, sayıyı artırmak için çalışmalar yapmalarına yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu noktada düzenli

⁹⁸⁹TBMMZC, Dn.IX, C.9, T.1, (Yüz On Birinci Birleşim-08.VIII.1951), ss.697-723; **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1951.

⁹⁹⁰TBMMZC, Dn.IX, C. 9, T.1, (Yüz Dokuzuncu Birleşim-06.VIII.1951), s.583-584.

⁹⁹¹Bu tür becerilerin kadınlara öğretilmesine dair örnek için bkz. **Anafarta**, S.7, Çanakkale, Mart 1939, s.18.

⁹⁹²Hasene İlgaz, "Halkevleri ve Halk Odaları", **Kadın Gazetesi**, 20 Şubat 1950.

olarak Halkevlerindeki kadın üye sayısının merkeze bildirilmesi istenmi tir.⁹⁹³ Kısacası kadınlara çalı malarda yer verilen tutum smet nönü döneminde de devam etmi tir. Ancak II. Dünya Sava ı'nın getirdi i tasarruf tedbirleri ile Halkevi faaliyetlerinde azalmalar olmu tur. Yayınlanmakta olan dergiler yine dünya sava ının getirdi i kemer sıkma politikası gere i “*kâ it sıkıntısı*” sebebi ile bastırılmamı tur. Halkevleri maddi anlamda ciddi sıkıntılarla ba etmek zorunda kalmı tur.⁹⁹⁴ Bu durum da gün geçtikçe özellikle 1946 yılı sonrasında Halkevlerine olan ilginin azalmasına neden olmu tur. Halkın giderek Halkevlerinden uzakla ması, siyasi arenada ya anan geli meler Halkevlerinin kapanmasına giden süreci ba latmı tur.

2. Köy Enstitüleri ve Kadın

11 Haziran 1936 tarihinde çıkarılan “*Köy E itmenleri Yasası*” ile resmen ba layan “*köylerde e itim seviyesini artırma*” çalı maları ilerleyen yıllarda Köy Ö retmen Okulları'nın 7 Temmuz 1939 tarihinde 3704 sayılı kanun ile açılmasıyla bir a ama daha kaydetmi tir. Pe i sıra Köy Enstitüleri ile ilgili çalı malar ba lamı , mecliste konuya dair önemli görü meler ya anmı tur. Sonuç olarak; Köy Enstitüleri, 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen 3803 numaralı kanun ile açılmı tur.⁹⁹⁵ Kanunun ilk maddesinde köy enstitülerinin amacı ve açılacağı yerler “*Köy ö retmeni ve köye yarayan di er meslek erbabını yeti tirmek üzere ziraat i lerine elveri li arazisi bulunan yerlerde, Maarif Vekilli i'nce köy enstitüleri açılır*”⁹⁹⁶ sözleri ile açıklanmı tur.

Köy Enstitüleri'nin açılmasının en önemli nedenlerinden biri de kadın nüfusun dü ük e itim seviyesidir. Köy Enstitülerinin açılması ile ilgili kanunun görü meleri sırasında köylerdeki okuma yazma oranı; “*1935 nüfus sayımı istatistiklerine göre Türkiye'deki erkek nüfusun %23.3'ü, kadınların %8.2'si okuma-yazma bilmekte; erkeklerin %76.7'si, kadınların %91.8'i bilmemektedir*”⁹⁹⁷ sözleri ile verilmi tir. Köy nüfusunun bu kadar dü ük bir e itim seviyesinde olması,

⁹⁹³BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.4.21.29 (A), (02.09.1939).

⁹⁹⁴brahim Erdal, **Halkevlerinin Kurulu u, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932–1951)**, Siyasal kitabevi, Ankara, 2013, s. 159.

⁹⁹⁵Resmi Gazete, 22 Nisan 1940.

⁹⁹⁶Resmi Gazete, 22 Nisan 1940.

⁹⁹⁷TBMMZC, D.VI, C.10, 41.inikat, 17.IV.1940, s. 99.

özellikle de kadın nüfusunun genelinin e itimsizli ine kar ı açılan köy enstitülerinin mimarları olan Cumhuriyet dönü, Milli E itim Bakanı Hasan-Âli Yücel⁹⁹⁸ ve İlkö retim Genel Müdürü smail Hakkı Tonguç⁹⁹⁹; köy enstitüsünün kurulması ve geli mesinde büyük çaba harcamı lardır.

İlk a amada 11 tane köy enstitüsü açılmı , 1936–1937’de açılan üç ö retmen okulu da enstitüye çevrilmi tir. 1940 yılı içerisinde zmir-Kızılcıllu Köy Enstitüsü, Eski ehir-Çifteler Köy Enstitüsü, Lüleburgaz-Kezirtepe Köy Enstitüsü, Kastamonu-Gölköy Köy Enstitüsü, Malatya-Akçada Köy Enstitüsü, Antalya-Aksu Köy Enstitüsü, Lâdik-Akpınar Köy Enstitüsü, Adapazarı-Arifiye Köy Enstitüsü, Vakfıkebir-Be ikdüzü Köy Enstitüsü, Kars-Cılavuz Köy Enstitüsü, Bahçe-Düziçi Köy Enstitüsü, Isparta-Gönen Köy Enstitüsü, Balıkesir-Sava tepe Köy Enstitüsü, Kayseri-Pazarören Köy Enstitüsü açılmı ¹⁰⁰⁰; 1941 yılında da Ankara-Hasano lan Köy Enstitüsü, Konya-Ere li- vriz Köy Enstitüsü; 1942’de Yıldızeli-Pamukpınar Köy Enstitüsü ve Erzurum-Pulur Köy Enstitüsü; 1944’de Ergani-Dicle Köy Enstitüsü ve Aydın-Ortaklar Köy Enstitüsü; 1948’de de Van-Erci Köy Enstitüsü faaliyete ba lamı tir.¹⁰⁰¹

smet dönü’nün Cumhuriyet döneminde kurulan Köy Enstitüleri’nin temel amacı olarak köylüyü sosyo ekonomik açıdan geli tirecek rehber ö retmenler yeti tirmek gösterilmi tir. Ancak smet dönü, Köy Enstitülerinin ayrıca “*halkı daha açık bir rejime hazırlamak*” i levi oldu u dü ünçesindedir. 1940’ların sonlarında bu enstitülerin açılı yıldönümlerinden biri dolayısıyla yapılan bir kutlamada, bu okullardan ne bekledi ini, ilkö retimin önemini “*resmi kurumlar ne derlerse desinler, ne haklar vatanda lara tanınırsa tanınsın, hiç olmazsa ilkö retim derecesinde bilgi almazsa haklar ve vazifeler canlanmaz*” sözleri ile belirtmi tir.¹⁰⁰² Bu noktada halkı temelden yeti tirmek dönemin en önemli amaçlarından biri haline

⁹⁹⁸Hasan Ali Yücel’in çalı maları ile ilgili bir makale için bkz. Nadir Nadi, “Yücel’i Anarken”, **Ben Atatürkçü De ilim**, Ça da yay., 12.baskı, stanbul, 1993, ss.133-135.

⁹⁹⁹smail Hakkı Tonguç ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Tonguç, **Bir E itim Devrimcisi smail Hakkı Tonguç-Ya amı, Ö retisi, Eylemi**, Yeni Ku ak Köy Enstitüleri Derne i yay., zmir, 2009.

¹⁰⁰⁰“Köy Enstitüleri Te kilatı”, **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1940.

¹⁰⁰¹Yahya Akyüz, **Türk E itim Tarihi**, Pegama yay., 12. baskı, Ankara, 2008, ss.392-396.

¹⁰⁰²Heper, **a.g.e.**, s. 135.

gelmi tir.¹⁰⁰³ Bu amacın bir getirisi olarak da kadın e itiminin önemi su yüzüne çıkmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi, bir yandan siyasi alanda kadınların varlı na dair çalı maların içerisinde bulunurken bir yandan da temelden gelen e itimli kitleler yaratma noktasında kadının önemini kavramı ve bu do rultuda çalı malar yapmı tir. Çalı malar neticesinde köy kızlarının e itiminde önemli a amalar kaydedilmi tir. Ancak tüm bu olumlu geli meler köy enstitülerinin kapatılması ile son bulmu tur. Fakir Baykurt, Köy Enstitülerinin kapatılmasının ardından, enstitülerin kadınlar üzerindeki olumlu etkisini, “*Enstitülerin en büyük çabası, ö rencileri arasına yarının bayan köy ö rencileri olacak köy kızlarını katmalarıydı. Bunlar canlarını di lerine takarak iyi çalı tılar. Köylerde kızları okuttular. Bir aydınlık geldi ve gitti*”¹⁰⁰⁴sözleri ile anlatmı tir.

Köy Enstitüleri, pek çok kadının yeti ti i¹⁰⁰⁵ smet nönü tarafından “*cumhuriyetin eserleri içinde en kıymetlisi ve sevgilisi*” olarak sayılan bir kurum olmu tur.¹⁰⁰⁶ Ancak çok partili hayata geçi sürecinde ya anan siyasi geli melerin de etkisiyle önce Milli E itim Bakanlı ı’nda ya anan de i iklik, ardından enstitülerinin yetki ve sorumluluklarının azaltılmasına yönelik yönetmeli in yayınlanması ile ilk olarak etkinli ini kaybeden Köy Enstitüleri 1951 yılında tamamen kapatılacaktır.¹⁰⁰⁷ Köy Enstitülerinin kapatılması köy kent arasındaki e itim farkının açılması probleminin ço almasına neden olurken di er bir taraftan da kadının e itimi ve sosyal hayata katılımı noktasında gerilemenin en önemli sebeplerinden biri olacaktır.

3. Köy Kadınları Gezici Kursları

Köy Kadınları Gezici Kursları, 1938 yılında kurulmu tur. Kursların amacı; köyde ya ayan genç kızlara ve kadınlara okuma yazma ö retmek; ayrıca ev

¹⁰⁰³Necdet Ekinci, **Sanayile me ve Ulusla ma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, Kültür Bakanlı ı yay., Ankara, 1997, ss.181-188.

¹⁰⁰⁴Fakir Baykurt, “Türkiye Aydınlanması ve Köy Enstitüleri”, **Türkiye’de Aydınlanma Hareketi**, Alkım yay., stanbul, 2006, s. 125.

¹⁰⁰⁵Köy Enstitülerinde yeti en kadın yazarlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nedime Kö gero lu, **Beli Kırılan Devrim-Köy Enstitüleri ve Kadın Kalemler**, Ankara, 2010.

¹⁰⁰⁶Pakize Türko lu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı Kredi yay., stanbul, 1997, s. 16-17.

¹⁰⁰⁷Baykurt, **a.g.m.**, s. 125; Ümit Zileli, **Aydınlanmanın Sesi İhan Selçuk Anlatıyor**, Cumhuriyet kitapları, 2.baskı, stanbul, 2010, s. 120.

yönetimi, annelik, el sanatları gibi hususlarda beceriler kazandırmaktır.¹⁰⁰⁸ Kursun açılışından itibaren, CHP bu kurslara birçok konuda destek olmuş, maddi anlamda pek çok katkıda bulunmuştur. Köy kadınlarının eğitim alması Halkevleri ile başlayan halkın eğitim seviyesini yükseltme amacının bir devamı niteliğinde kabul görmüştür. Bu noktada Halkevleri, Köy Kadınları Gezici Kursları, Köy Enstitüleri gibi kurumların eğitimin yurdun her köşesine ulaştırılması amacıyla lokomotif kurumları olmuştur. 1938 yılında başlayan köy kadınları gezici kursları 1970'li yılların ortalarına kadar çalışmalarına devam etmiştir. Yolu olarak faaliyet gösterdiği dönemlerin başında öğretmenlerin cumhurbaşkanlığı yılları gelmektedir. 1940'lı yıllarda tüm yurttan özellikle doğu illerinde¹⁰⁰⁹ “Köy Kadınları Gezici Kursları” çalışmaları yapılmıştır. Köy Kadınları Gezici Kurslarının açıldığı il ve ilçelere birer numara verilmiş, kurslar bu numara ile anılmıştır. Örneğin; 217 numaralı kurs Bingöl; 114 numaralı kurs Van; 220 numaralı kurs Elazığ Maden; 201 numaralı kurs Elazığ Palu; 218 numaralı kurs Bitlis; 224 numaralı kurs Siirt; 216 numaralı kurs Adana; 225 numaralı kurs Erzurum; 222 numaralı kurs Mardin; 219 numaralı kurs Diyarbakır; 209 numaralı kurs Urfa; 228 numaralı kurs Kars; 221 numaralı kurs Hakkâri; 111 numaralı kurs Tunceli gibi yerlerde açılmıştır.¹⁰¹⁰

Bu kurslarda görev alan öğretmenlerin maaşları CHP tarafından karşılanmış, yapılan çalışmalar ile ilgili Milli Eğitim Bakanlığı'na düzenli raporlar sunulmuştur. Örneğin 5 Temmuz 1947 tarihli bir belgede Milli Eğitim Bakanlığı'nca Muş, Bitlis, Siirt, Hakkâri illeri merkezlerinde kızlara ve kadınlara mahsus birer sanat kursunun açılacağı bilgisi verilmiştir. Ayrıca bu illerin gezici köy kadınları gezici kursu öğretmenliklerine sırası ile Vedide Olgun, Sabahat Arslan, Halide Zengil, Mesrure Uz tayin edilmiş; 15.7.1947'den itibaren idare edecek öğretmenlere kursun devamı müddetince açıldıkları Halkevi veya odası adına ayda 40 lira verilmesi uygun görüldüğü de belirtilmiştir.¹⁰¹¹ Yine 5 Temmuz 1947 tarihli belgelerde 15 Temmuz 1947'de Köy Kadınları Gezici kursunun açılacağına dair

¹⁰⁰⁸ Mahmut Tezcan, “Köy Kadınları Gezici Kursları ve Erkek Kursları Üzerine”, s. 15. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/509/6218.pdf> Erişim Tarihi: 2 Nisan 2014)

¹⁰⁰⁹ BCA, 490.1.0.0.1060.1072.1(A).3, (5 Ağustos 1948).

¹⁰¹⁰ BCA, 490.1.0.0.1060.1072.1(A).3, (5 Ağustos 1948).

¹⁰¹¹ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).75, (5 Temmuz 1947).

dönemin Hakkari Valisi Cahit Ortaç'a¹⁰¹²; Elazı Valisi Ra it Demirta 'a¹⁰¹³; Erzurum Valisi Cemal Dinç'e¹⁰¹⁴; Diyarbakır Valisi Asım Güreli'ye¹⁰¹⁵ haber verilmi tir. Valilere haber verme niteli inde yazılan bu belgelere göre; Hakkâri'de açılacak olan Köy Kadınları Gezici Kursu'na ö retmen olarak Mesrure Uz; Elazı 'ın Maden ilçesinde açılacak olan kursa Kadriye ensu; Erzurum Hınıs'ta açılacak olan kursa Neriman Erguvan; Diyarbakır Bismil ilçesindeki kursa da Maksude Malatacık görevlendirilmi tir.¹⁰¹⁶

Daha öncesinde 26 Eylül 1946 tarihinde Van'da Gezici Köy Kadınları Kursu açılmı , kursun dokuz ay süre ile e itim vermesi dü ünülmü tür.¹⁰¹⁷ Yanı sıra; 5 A ustos 1948 tarihli CHP Genel Sekreterli i'ne yazılan raporda Do u'daki Bingöl, Van, Elazı Maden ve Palu, Bitlis, Siirt, A rı, Erzurum, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Kars, Hakkâri, Tunceli illerinde faaliyette bulunan ve ö retmenlerine CHP tarafından ayda 40 lira ücret verilen köy kadınları gezici kurslarından bahsedilmektedir.¹⁰¹⁸

Kursların denetlenmesi noktasında titizlikle davranıldı ı, Milli E itim Müdürlükleri'ne gönderilen raporlardan anla ılmaktadır. Kurslarda ö retmenlik yapanların denetlenmesi sırasında olumlu olumsuz birçok detay raporlara aktarılmı tır. 28 Temmuz 1948 tarihinde Tunceli Milli E itim Müdürlü ü'ne gönderilen belge kurs ile ilgili tutulan olumlu raporlara örnek niteli indedir. Belgede; Tunceli'de bulunan 111 numaralı Köy Kadınları Gezici Kursu'nun Elazı Kız Enstitüsü Müdürü Sıdika Avar tarafından denetlendi i belirtilir. Denetleme sonucunda kurs ö retmeni Naime Sungur'un üstün gayretleri sonucunda “*kursa devam eden ö rencilerin temizlik, ya ayı ve intizam telakkilerinde ilerleme kaydedilmesi, kursta meydana getirilen i lerin teknik ve zevk bakımından kıymet*

¹⁰¹²BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1.(A).110, (5 Temmuz 1947).

¹⁰¹³BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1.(A).111, (5 Temmuz 1947).

¹⁰¹⁴BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1.(A).112, (5 Temmuz 1947).

¹⁰¹⁵BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1.(A).113, (5 Temmuz 1947).

¹⁰¹⁶BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1.(A).110/111/112/113, (5 Temmuz 1947).

¹⁰¹⁷Mehmet Pınar, “Do u'da Unutulmu Bir Kültür Oca ı: Van Halkevi”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İkeleri ve nkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, 2013, 2 (1), s.15. Ba ka bir belgede ise Van'daki Gezici Köy Kadınları Kursları ile ilgili “Van'da da 1.1.1947'de böyle bir kurs açılmı olup halen Necla Çilingiro lu'nun ö retmenli i altında devam etmektedir.”bilgisi yer almaktadır. **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1.(A), (5 Temmuz 1947).

¹⁰¹⁸BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1.(A), (5 Temmuz 1947).

ifade etmesi ö retmenin aileler arasına karı arak onlara istifadeli olması”¹⁰¹⁹ Milli E itim Bakanlığı’nca tekküre de er görülmü tür.

Köy Kadınların Gezici Kursları ile ilgili olumlu raporlar oldu u gibi olumsuz raporlar da tutulmu ; kursların daha iyi çalı ması sa lanmaya çalı ılmı tür. Örne in 23 Haziran 1948 tarihli Bitlis’ten yazılan bir raporda kurs ö retmeni Sabahat Arslan’ın görevini daha iyi yapması için ihtar edilece i, bir devre daha kursta görev yapmasının ardından yine uyarılara uymazsa görevden alınaca ı yazılmı tür.¹⁰²⁰

Bu tip olumsuz raporların yanı sıra kursun iyile tirilmesine yönelik çalı malar da yapılmı tür. Urfa’da bulunan 209 numaralı Köy Kadınları Gezici Kursu’nun incelenmesi sırasında kurs ö retmeninin mesleki bilgisini artırması, atelye çalı masına ba ladı ı zaman da üstün gayret göstermesi gerekti i belirtilir. Ayrıca kursun 15 mezun vermesi az bulunmu tür.¹⁰²¹ Erzurum’un Hınıs ilçesinde yer alan kursun bir dönem daha bu ilçede kalmasının faydalı olaca ına yönelik tutulan raporda da ö retmenin, ö rencinin, ö retimin durumunun ayrıntıları ile ele alındı ı görülmektedir.¹⁰²²

Kursların masrafları, kursun verilece i yerler hususunda Cumhuriyet Halk Partisi’nin büyük katkıları olmu tür. Milli E itim Bakanlığı ile CHP Genel Sekreterli i arasındaki yazı malarda kursa dair maddi konuların CHP tarafından kar ılındı ı görülmektedir. Bir örnek olarak 13 Mart 1948 tarihinde CHP Genel Sekreterli i’nden Milli E itim Bakanı emsettin Sırer’e gönderilen belgede “*Do u illerimizde faaliyette bulunan 17 geçici köy kadınları kursunun 1.1.948’den 30.6.948 tarihine kadar 40 liradan 6 aylık yardım parası tutarı olan 240’ar lira CHP l dare Kurulları’na gönderilmi tir*” denmektedir.¹⁰²³

Kursun yapılaca ı binalar ile ilgili olarak da CHP’nin çalı maları olmu tür. Okul binalarında ya da Halkevi binalarında kursların verilmesinin sa landı ı görülmü tür.¹⁰²⁴ Örne in; kurs açılmasına dair CHP Genel Sekreterli i’nden Trabzon Milletvekili, CHP Kars Bölgesi Müfetti i Hamdi Orhon’a yazılan 5 Temmuz 1947

¹⁰¹⁹BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).39, (28 Temmuz 1948).

¹⁰²⁰BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).13, (8 Temmuz 1948).

¹⁰²¹BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).43, (8 Temmuz 1948).

¹⁰²²BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).54, (8 Temmuz 1948).

¹⁰²³BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).56, (5 Temmuz 1947). Benzer bir bilgi için ayrıca bkz.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).76, (5 Temmuz 1947).

¹⁰²⁴BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).77-78, (5 Temmuz 1947).

tarıhli bir belgede, Milli E itim Bakanlı ı'nca A rı ili merkezinde ve Kars'ın I dır ilçesinde kızlara ve kadınlara mahsus bir sanat kursunun açılaca ı, kursların Karaköse ve I dır Halkevi'nde faaliyete geçecekleri, CHP l dare Kurulları'nın konuyla ilgili bilgilendirilerek, merkezi bir okulda kursun açılmasına yardımcı olmalarının sa landı ı bilgileri yer almaktadır. A rı köy kadınları gezici kursu ö retmenli ine tayin edilen Muazzez Sevimli'nin ve I dır'daki kursa tayin edilen Behice Yıldızkaya'nın 15.7.1947'den itibaren i e ba layacakları, kursu idare edecek ö retmenlere kursun devamı müddetince açıldıkları Halkevi adına ayda 40 lira verilmesi uygun görüldü ü de belgenin detaylarındaki bilgilerdendir.¹⁰²⁵ Verilen detaylı bilgilerle CHP Genel Sekreterli i kursun ba arı ile yürütülmesi için Bölge Müfetti i'nin konu ile ilgilenmesini istemesi, CHP'nin konu ile olan ilgisini ortaya koymaktadır.

“Köy Kadınları Gezici Kursları” 1938 yılından itibaren köy kadınlarına verdi i e itim ile ça da la ma hedefinin önemli kurumlarından biri olmu tur. CHP'nin de kadın e itimi ile ilgili bu hususta her türlü yardımı ve kolaylı ı gösterdi i belgeler ı ı nda görülmektedir. CHP'nin muhalefette oldu u 1950-1960 yılları arasında da DP hükümetinin deste iyle bu kurslar ile ilgili çe itli çalı malar yapılmı tur.¹⁰²⁶ Köy Kadınları Gezici kursları ile ilgili faaliyetler 1960'lı yıllarda da devam etmi tir. 1968'de Millet Meclisi'ne sunulan bir önergede Köy Kadınları Gezici kursları ile ilgili bilgiler yer alır. Afyonkarahisar Milletvekili Murat Öner, Manisa Milletvekili Mustafa Ok ve Zonguldak Milletvekili Kamil Kırıkolu'nun “Köylerimizizin Kalkınması Hususunda Hükümet Hakkında Gensoru Açılmasına Dair Önerge” ba lı ı ile Millet Meclisi'ne sundu u önergede Köy Kadınları Gezici

¹⁰²⁵BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.1060.1072.1(A).77-78, (5 Temmuz 1947).

¹⁰²⁶18 Eylül 1960 tarihli Celal Bayar imzalı bir belgede köy kadınları geçici kurslarının ödenekleri ile ilgili Bakanlar Kurulu tarafından varılan karar u cümlelerle aktarılır: “Ücretleri Milli E itim Bakanlı ı 1950 yılı bütçesinin E cetveline giren 203. Bölümün 2. ‘ller Geçici Hizmetlileri Ücreti’ maddesine konulan ödenekten verilmek üzere, do u illeriyle Edirne ilinde açılacak Köy Kadınları Gezici Kursları'nda çalı tırılacak ö retmenlere ait ili ik cetvelde yazılı kadroların 1.9.1950 tarihinden geçerli olmak üzere onanması; Milli E itim Bakanlı ı'nın 19456 sayılı ve 18.8.1950 tarihli yazısı ve Maliye Bakanlı ı'nın 112210-13/3875 sayılı ve 14.9.1950 tarihli mütalaası üzerine 5561 sayılı kanununun 5.maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 18.9.1950 tarihinde kararlar tırılmı tur.” BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02.123.72.10, (18.9.1950).

Kursları ile ilgili olarak “*Hizmetler*” başlığı altında kursların yurt genelindeki çalışmaları ve dağınılımlarındaki eşitsizliklerden bahsetmiştir.¹⁰²⁷

Önergenin Köy Kadınları Gezici Kursları ile ilgili kısmının sonunda 1966-1967 ders yılına göre kurs sayısı, kursların açıldığı iller ve kurslara devam eden öğrenci sayılarının yer aldığı bir istatistik de verilmiştir. (Tablo.5) Verilen istatistikle de önergede anlatılan gelişmiş illerde gezici kurs ve öğrenci sayısının fazla olması ve gelişmemiş illerde bu sayının az olmasına dikkat çekilmektedir.¹⁰²⁸ Bu açıdan köy kadınlarının eğitimi konusunda yurt genelinde dengesizlikler görülmektedir. Önergede ortaya konan problemler Köy Kadınları Gezici Kursu’nun kurulu olduğu illerdeki amacına ulaşma noktasında yetersiz kaldığını ispatlar niteliktedir. Yetersizliklere en önemli ispat, 1938’de yurdun her kesiminden kadının eğitime amacı ile yola çıkan kursların aradan geçen 30 yılına rağmen 1968 yılında hala eksikliklerinin konuşulmasıdır.

Tablo.5 1966-1967 Ders Yılı Köy Kadınları Gezici Kurs ve Öğrenci Sayısı¹⁰²⁹

İlin Adı	Köy Kadınları Gezici Kurs Adedi	Devam Eden Öğrenci Adedi
Bursa	21	461
İzmir	19	483
Ankara	17	243
Çankırı	3	29
Diyarbakır	4	30
Hakkari	4	33

Yurt genelinde “Köy Kadınları Gezici Kursu”nun okul ve öğrenci sayısı; Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan bir istatistikte yıllara göre dağılımı verilmiştir. (Tablo.6)

Tablo.6 Yıllara Göre “Köy Kadınları Gezici Kursu”nun Okul ve Öğrenci Sayısı¹⁰³⁰

Yıllar	Köy Kadınları Gezici Kurs Okul Sayısı	Köy Kadınları Gezici Kursları Öğrenci Sayısı
1938-39	1	45
1948-49	284	5.631
1958-59	635	14.989

¹⁰²⁷ MMTD, Dn.2, T.3, C.27, (56.Birleşim-1.3.1968), s.185/41.

¹⁰²⁸ MMTD, Dn.2, T.3, C.27, 56.Birleşim, 1.3.1968, s.185/41.

¹⁰²⁹ MMTD, Dn.2, T.3, C.27, 56.Birleşim, 1.3.1968, s.185/41.

¹⁰³⁰ Filiz Çetin, “Cumhuriyet Döneminde Kadın Eğitimi”, Milli Eğitim Dergisi, S.160, Güz 2003, Ankara. (http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/cetin.htm) Erişim Tarihi: 2 Nisan 2014).

1968-69	1.167	27.675

Tablo.6'ya göre 1938 -1968 yılları arasında sayıları hızla artan kurslar 1970'li yıllardan itibaren etkinliğini kaybetmiştir. Smet dönü'nün cumhurbaşkanı döneminde çalışmaya başlayan, CHP'nin de kadınlar ile ilgili destek olduğu faaliyetlerden biri olan “Köy Kadınları Gezici Kursu” otuz yıldan fazla köylü kadınların eğitimini için çalışan önemli kurumlardan olmuştur. Bir devlet kurumu olmasına karşılık CHP'nin kadınlara dair çalışmalarının somutlukları alanlardan birisi olması açısından parti açısından da önem taşımaktadır. Bu kurslarla kadın eğitimi hususunda o dönemin şartları içerisinde ciddi adımlar atılsa da; kursların sınırlı zaman dilimlerini kapsaması ve her ilçeye ulaşma noktasında yetersiz kalması gibi sebepler kursların başarısı ile ilgili olumsuz yorumları da beraberinde getirmektedir. Tüm bunlara rağmen iyimser bakış açısı ile bu kurslar dönemin siyasi arenasında eğitim alanında atılan yapıcı adımlar olarak kabul edilebilir.

4. CHP Biriktirme ve Yardım Sandığı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinde 1940'lı yıllarda “CHP Memurları Yardım Sandığı” adı ile sandık oluşturulmuştur.¹⁰³¹ Sandığın adı daha sonraki yıllarda “CHP Biriktirme ve Yardım Sandığı” olarak anılır olmuştur. CHP Genel Sekreterliği'ne bağlı olan bu kurumun CHP'de görevli kadın ve erkeklere “sandık” anlayışı çerçevesinde pek çok kolaylık sağlanmıştır. Kadınların doğum, çocuk masrafı, ev ile ilgili konularda desteklenmesi görülmektedir. “CHP Genel Sekreterlik Biriktirme ve Yardım Sandığı Esas Mukavelenamesi” adı altında kurulumun genel amacı açıklanmıştır: CHP Genel Sekreterlik memurları ve müstahdemleri içinde “Azaların mükül anlarındaki nakdi ihtiyaçlarını borç verme suretiyle karılamak”, “Azaları tasarrufa teşvik etmek”, “azalarının mesken sahibi olmalarını” sağlamak amacı ile “biriktirme ikraz sandığı” oluşturulmuştur.¹⁰³²

¹⁰³¹ Konuya dair Bakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki görülebilen en eski belge; “Cumhuriyet Halk Partisi Memurlar Yardım Sandığı Nizamnamesi Hakkında” adlı 30 Ocak 1942 tarihli belgedir. BCA, Fon Kodu: 490.0.0.1.0.0.84.311.0.1, (30 Ocak 1942).

¹⁰³² BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0-90.348.2(A).

Parti içerisinde çalı anlar arasında para biriktirip¹⁰³³ sonrasında da ihtiyaç anında kullanılması mantı ı ile i leyen bu kurum; parti içerisinde çalı an kadın elemanlar ve onların ihtiyaçlarının kar ılanması noktasında yapılanlara dair birçok örne e sahne olmu tur. Örne in CHP “Muhasebe Daktilosu” unvanı ile çalı an Saadet Ekit isimli memurenin 1948 yılında do an bebe i için iki yüz yetmi be lira yardım parası aldı ı belgelerde yer almaktadır.¹⁰³⁴ Yine bir ba ka CHP çalı anı Hadiye Acar “*yeni tutaca ı eve verilmek üzere*” sandıktan faydalanmı tur.¹⁰³⁵ Sandıktan “*ihtiyacına binaen*” birikmi olan sermayelerini kullanan kadın memurlar da olmu tur.¹⁰³⁶

CHP Biriktirme ve Yardım Sandı ı'na dair belgeler aynı zamanda CHP içerisinde memur olarak çalı an kadın görevliler ile ilgili de bilgi vermektedir.¹⁰³⁷ Bu veriler de erlendirildi inde kadınların daktilo, muhasebe memuru, Halkevi görevlisi, odacı, gibi görevler için CHP bünyesinde çalı tı ı görülmektedir. Kadınların toplum içerisinde söz sahibi olması yolunda hukuksal açıdan pek çok ilke imza atan bir CHP'nin sadece kamuoyunun görece i kademelerde de il kendi bünyesinde de pek çok makamda kadın personel bulundurması teori ile pratik arasındaki uyumu da göstermesi açısından önemlidir.

G. Uluslararası Toplantılarda Görevlendirilen CHP'li Kadınlar (1938-1950)

1939-1950 yılları arasında Dünya'da ve Türkiye'de ya anan geli meler ve hareketlilik, kadın örgütleri açısından da geçerlidir. Dünyanın pek çok yerinden

¹⁰³³Sandı a gelen-giden paranın hesaplanması noktasında titizlikle raporlar tutulmu tur. Yıl içerisinde sandık içerisinde yapılan tüm hareketlili e dair tutulan raporlardan biri 1947 yılına ili kindir. Rapor metni için bkz.**BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0-89.343.4(A), (9 Mart 1948).

¹⁰³⁴**BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.91.352.6(A), (5.3.1948).

¹⁰³⁵**BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.91.354.1(A), (2.9.1946).

¹⁰³⁶**BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.91.354.4(A), (15.4.1949).

¹⁰³⁷Daktilo Cahide Oyal, Odacı Emine Ayaz, Halkevi Memurlarından Necla Noyan ve Perihan Dirimen, Yazı leri Servisi Memuru Leman Eke, Muhasebe Daktilosu Saadet Ekit, Sıdika lhan, Nuriye Tümer, Belkıs Demirezen, Mevlüde anlı, Bedia Kentsel, Hadiye Acar, Nezihe Polatkan Biriktirme ve Yardım Sandı ı ile ilgili yazı malarda adı geçen CHP'li kadınlardan bazılarıdır. **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.91.354.4(A), (4.10.1945); **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.91.354.1(A) (2.9.1946); **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.89.345.1(A),(18.11.1948); **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0-92.358.3(A),(25.4.1949); **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.90.346.1(A), (Ocak 1949); **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.91.356.3(A), (2.11.1949); **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0-91.354.4(A), (15.4.1949); **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.92.358.2(A), (16.6.1949); **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0.92.359.4(A), (17.10.1949).

delegelerle beraber olu turulan kongrelerde kadın haklarına dair önemli görüşler yapılmı tır. Öte yandan Türk Devrimi ile kadınlara tanınan haklar hala dünya kadınları için önemli bir merak hususudur. Örne in Türk kadınlarının siyasal hakları ve toplumsal vaziyetleri hakkında bilgi almak istediklerine dair bir mektup Brezilya Kadınlar Birli i reisi tarafından Türkiye'ye gönderilmi tir. Brezilya Kadınlar Birli i Reisi Bertha Lutz tarafından kaleme alınan üç sayfalık mektupla Türk kadınlarının siyasi-sosyal-hukuki pek çok açıdan hangi haklara sahip oldukları ayrıntılı sorularla sorulmu tur. ubat 1939'da gelen mektuba CHP Genel Sekreterli i tarafından 12 Nisan 1939 tarihli bir belge ile “*Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın vatandaşlar erkek vatandaşların haiz oldu u bütün siyasi haklara sahiptirler. ntihap ederler ve intihap olunurlar. Kadınlarımızın Parti ve Halkevi te kilatında ve bütün hayır cemiyetlerinde de vazifeleri vardır*”¹⁰³⁸ cevabı verilmi tir. (Ek.33)

Öte yandan uluslararası sahada Türk kadınlarının tanıtımı ile ilgili bazı çalı malar yapılmı tır. çinde CHP'li kadın milletvekillerinin de oldu u Nermin Abadan'ın önderli ini yaptı ı bir grup kadın, CHP Sekreterli i'ne yazdıkları bir dilekçe ile Amerikan kadınlara Türk kadını nı tanıtmayı istediklerini belirtmi lerdir. Dilekçede Ankara'da ya ayan 200 kadar Amerikalı kadın ile “münasip zamanlarda bulu arak ve kendilerine bizi tanıtacak müspet bilgiler vermeyi bir memleket hizmeti olarak” kabul ettiklerini de belirten kadınlar içinde CHP'li mebuslar da yer almaktadır.¹⁰³⁹ Tezer Ta kıran, Zekiye Mollao lu gibi CHP'li kadın milletvekillerinin de içinde yer aldı ı müte ebbis heyeti¹⁰⁴⁰ 7 Aralık 1939 tarihinde ilk toplantılarını yapmak üzere Ankara Halkevi'nin salonlarından birini istemi tir. Bu istek CHP tarafından memnuniyetle kar ılanmı tır.¹⁰⁴¹

Türk Devrimini tanımaya ve tanıtmaya yönelik bu gibi te ebbüslerin yanı sıra Türkiye, yurtdı nda toplanan kongrelerde de Türk delegeler tarafından temsil edilmi lerdir. Bu delegelerin içerisinde kadın milletvekilleri de görev almı tır. CHP'nin yurtdı ı toplantılarında en fazla yer alan kadın milletvekillerinin ba nda

¹⁰³⁸BCA, Fon Kodu: 490.01.00.00.266.1060.1, (12.04.1939).

¹⁰³⁹BCA, Fon Kodu:490.1.0.0.1016.918.2 (A), (22.11.1939).

¹⁰⁴⁰Heyetteki di er isimler Perizat Banguo lu, Emine Barlas, Adnan Eseni , Vasfiye Erdekü, Nezihe Türegün, Nermin Abadan, Leman Yol aç, Günseli Tile, Füsün Göksun, Alageyik Losten, Leyla Çambel'dir. BCA, Fon Kodu:490.1.0.0.1016.918.2 (A), (22.11.1939).

¹⁰⁴¹BCA, Fon Kodu:490.1.0.0.1016.918.2 (A), (22.11.1939).

Mihri Pekta gelmektedir. Malatya Milletvekili olmadan önce öğretmenlik ve çevirmenlik yapan Mihri Pekta 'ın İngilizce ve Fransızca'yı iyi derecede bilmesi parti tarafından bu yurtdışı temaslarında görevlendirilmesinde etken olmuştur. Sadece kadın konulu toplantılarda değil parlamentolar ile ilgili toplantılarda da Türkiye'yi temsil etmiştir. Örneğin Parlamentolar Birliği'nin 15 Ağustos 1939 tarihinde Oslo'da gerçekleştirilen toplantısına Türkiye'yi temsilen katılan heyetin içerisinde bayan vekillerden sadece Mihri Pekta katılmıştır.¹⁰⁴²

1940'li yıllarda Mihri Pekta Birleşmiş Milletler İktisadi ve Sosyal Konseyi'nin Kadın Hakları Komisyonu'nun 1947–1950 tarihleri arasındaki dört kez toplanan komisyon toplantılarında Türkiye'yi eski milletvekili sıfatıyla Mihri Pekta Türkiye'yi temsil etmiştir. Mihri Pekta 'ın BM Kadın Hakları Komisyonu toplantılarından ilkinin katılmasına dair karar Bakanlar Kurulu'nun 23 Ocak 1947 tarihli görüşmelerinde kabul edilmiştir.¹⁰⁴³ New York'ta düzenlenen ilk toplantının ardından ikinci toplantı için bir yıl sonra 5 Ocak 1948 tarihinde yine New York'ta toplanmıştır.¹⁰⁴⁴ Mihri Pekta 'ın Türkiye temsilcisi olarak yer aldığı üçüncü toplantı ise Beyrut'ta 21 Mart 1949'da düzenlenmiştir.¹⁰⁴⁵ Dördüncü ve Mihri Pekta 'ın katıldığı son toplantı ise 8 Mayıs 1950 tarihinde yine New York'ta Lake Success'de yapılmıştır.¹⁰⁴⁶ Dünyadaki kadın haklarına ilişkin temel sorunların tartışıldığı tüm toplantılarda Mihri Pekta Türkiye'de yaşanan devrim sürecini ve bu sürecin Türk kadınlarına getirdiği kazanımları dünya ile paylaşmıştır.

Avrupa'da da çeşitli uluslararası toplantılarda görev alan CHP'li kadınlar olmuştur. Örneğin Stockholm'deki Kadınlar Kongresi'ne gitmek üzere 20 Ağustos 1948'de hareket eden Türk heyeti bir buçuk ay boyunca orda kalmıştır. Türkiye'yi Makbule Dıblan ve Nermin Abadan temsil etmiştir. Stockholm'de toplanan Yakıncu Kadınlar Kongresi 9 Ekim'de sona ermiş, kapanış töreni 16 Ekim'de Paris'te yapılmıştır. Kongrede Türkiye'yi temsil eden delegeler Seyhan Milletvekili Dr. Makbule Dıblan ile Avukat Nermin Abadan Stockholm'den Paris'e geçerken

¹⁰⁴² **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1939.

¹⁰⁴³ **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02.112.89.7, (23 Ocak 1947).

¹⁰⁴⁴ **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02.115.79.3, (24 Aralık 1947). Mihri Pekta 'ın New York'ta olduğu sıralarda onun onuruna verilen çay ziyafeti Türk basınında yer almıştır. **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1948.

¹⁰⁴⁵ **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02.118.104.1, (19 Şubat 1949).

¹⁰⁴⁶ **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02.122.37.6, (18 Nisan 1950).

Kopenhag'a u ramı lar ve Danimarka Kadınlar Birli i tarafından kar ılanmı lardır. Türk delegeler Danimarka'da Parlamento'yu ve Radyoevini ziyaret ederek radyoda Türk kadın inkılâbı, kadınlarımızın hakları ve içtimai durumu hakkında konu ma yapmı lardır.¹⁰⁴⁷ Dıblan ve Abadan yurda dönü lerinden sonra sveç'te ya adıklarını anlatmı lar, Türk kadınlarının ula tı ı yüksek mevkiden duydukları gururdan bahsetmi lerdir.¹⁰⁴⁸

Aynı yılın Aralık ayında Beyrut'taki UNESCO Konferansı'na CHP Kars Milletvekili Tezer Ta kıran katılmı tır. Tezer Ta kıran ngilizce olarak yaptı ı konu mada Türkiye'deki kadın hareketlerinden, kadınlara verilen e itlikçi haklardan bahsetmi ve kanunların kadın-erkek farkı üzerine de il vatanda lık esası üzerine kurulu oldu unu vurgulamı tır.

1949 yılı Haziranında ise Verem Derne i'nin, Milletlerarası Verem Kongresi'ne katılma kararı basında yer alır.¹⁰⁴⁹ Verem Derne i Asba kanı Seyhan Milletvekili Dr. Makbule Dıblan 10 Temmuz 1949'da Paris'te toplanan Milletlerarası Verem Kongresi'nde Türkiye'yi temsil etmi tir. Bu kongrenin ardından Dr. Makbule Dıblan 16 Temmuz 1949 tarihinde Amsterdam'da toplanan Uluslararası Kadın ttifakı Kongresi'ne katılmı tır. Bu toplantıda Makbule Dıblan'ın yanında CHP zmir Milletvekili Latife Bekir Çeyrekba ı da yer almı tır. Eylül 1949'da Stockholm'de toplanan Parlamenterler Birli i Kongresi'ne katılan isimler arasında Tezer Ta kıran da bulunmaktadır. Heyet 26 Eylül 1949 tarihinde yurda dönmü tür.¹⁰⁵⁰

Tüm bu organizasyonların dı ında yurtdı ında Türkiye'yi temsil etmek üzere CHP'den yardım alan ve kendi alanında düzenlenen kongrede ülkeyi temsil eden kadınlar da vardır. Bunlara en güzel örnek Gazi Enstitüsü Beden Terbiyesi ö retmenlerinden Zehra Alagöz adlı bir kadın jimnastikçinin, 1939 yılında CHP'nin yardımı ile Stockholm'deki Beynelmilel Jimnastik Kongresi'ne i tirakidir. 20 Temmuz-4 A ustos 1939 tarihleri arasındaki kongreye katılan Zehra Alagöz

¹⁰⁴⁷ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1948.

¹⁰⁴⁸ "Türk Kadınının Üstün Mevkii", **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1948.

¹⁰⁴⁹ **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1949.

¹⁰⁵⁰ **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1949.

dönü ünde CHP Genel Sekreterli i'ne üç kısım ve 46 sayfadan olu an bir rapor sunmu tur. Bu rapor dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'e ula mı tır.¹⁰⁵¹

Bu ve buna benzer pek çok örnekle 1939–1950 sürecinde II. Dünya Sava ı sırasındaki ve sonrasındaki hareketli dünya gündeminde, Türkiye de düzenlenen organizasyonlardaki yerini almı tır. Toplantılara kadınların gönderilmesi Türk kadın devriminin yurt dı ında tanıtılması açısından dikkat edilen konulardan olmu tur. Tıpta, hukukta, sporda iyi e itimler alan, kendini ispatlamı kadınların yabancı devletlere temsilci olarak gönderilmesi Türkiye'nin ça da la ma yolundaki ba arısının dünyaya gösterilmesidir.

¹⁰⁵¹BCA, Fon Kodu: 490.0.001.0.0.206.817.2, (28 Kasım 1940).

IV. BÖLÜM
ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞ VE SONRASINDA
CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN ÇERÇEVESİNDE KADIN
(1950–1972)

A. Çok Partili Hayata Geçiş Çalışmaları

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile iki kez denenen, ancak cumhuriyet ve demokratikleşmeyi tam anlamıyla özümsemekten doğan sorunlar sonucu başarısız olmayan, çok partili hayata geçiş “*devrimlerin yozlaştırılmaması ve karşı devrime olanak tanınmaması*”¹⁰⁵² amacıyla rafa kaldırılmıştır ve bundan sonra da 1945 yılına kadar yeniden canlanma fırsatı bulamamıştır.¹⁰⁵³ Başarısızlıkla sonuçlanan iki deneme Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1945 yılının sonuna kadar tek parti olarak iktidarda kalmasını sağlamıştır. Bu süreçte smet dönü tarafından “*bir siyasal karışım grup örgütleyebilmek için kullanılacak yolların hemen hepsinin*”¹⁰⁵⁴ kapatıldığı görülmektedir. Bu anlayışın sonucu olarak, tek parti süreci CHP’yi gittikçe daha da devlet ile özdeş bir hale sürüklemiştir. CHP’nin 1935 kurultayından sonra devlet yapısı ile parti yapısının iç içe geçtiğine en net delil Çiğlerli Bakan’ın parti genel sekreterliği, valilerin de parti il başkanlığı görevini üstlenmesi olmuştur.¹⁰⁵⁵ CHP’nin bu tutumu ülke içinde bazı muhalif seslerin yükselmesine neden oldu gibi, yönetimin, gittikçe dünyayı ikinci bir dünya savaşına sürükleyen diktatör rejimlerine dönüşünün önlenmesine yol açmıştır. Bu durumun farkında olan iktidarın önünde iki seçenek vardır. Ya tek partili düzen gittikçe artan bir hızla tam bir baskıya dönüşecektir ya da düzenin demokratikleşmesinin önü açılacaktır.¹⁰⁵⁶ smet dönü bu tablo karşısında ikinci yolu seçmiş, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu açısından Mustafa Kemal Atatürk’ün de ortaya koyduğu ve vazgeçilmez gayelerden biri olarak benimsediği

¹⁰⁵²Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1982, s.194.

¹⁰⁵³Beral Alacı, **Demokrat Parti Kongreleri, Bildirileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜA TE, İzmir, 2005, s. 7.

¹⁰⁵⁴Emre Kongar, **21.Yüzyıl Türkiye**, Remzi kitabevi, 29.basım, İstanbul, 2001, s.144.

¹⁰⁵⁵Eref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Savaş yay., Ankara, 1989, s.129.

¹⁰⁵⁶Kongar, **a.g.e.**, s.144.

demokratikle menin gere i olan çok partili siyasal hayatı, hayata geçirmeye çalı mı tır.¹⁰⁵⁷

Demokratikle meye dair ilk adım olarak, 1939 yılında C.H.P. kurultayından sonra tek partinin meclis çalı malarını içerden denetlemek üzere bir “Müstakil Grup” kuruldu ise de çok partili siyasal ya ama geçme ancak II. Dünya Sava ı’nın bitmesinden sonra olabildi mi tır. II. Dünya Sava ı’ndan sonra dünyada yeni bir denge ortaya çıkmı , bir yanda batının ço ulcu siyasal düzeni, di er yanda da i çi sınıfına dayalı sosyalist, “*halk demokrasisi*” düzeni güç kazanmı tır.¹⁰⁵⁸ Cumhurba kanı smet nönü’nün siyasal tavrında da II. Dünya Sava ı’ndan sonra çok partili siyasal ya ama geçi e ilimi güçlenmi tir. Bu do rultuda Cumhurba kanı smet nönü’nün 1945 yılının belli tarihlerinde çok partili hayata geçi ile ilgili verdi i mesajlar demokratikle me anlamında etkili olmu tur.¹⁰⁵⁹ 19 Mayıs 1945 tarihinde smet nönü yaptı ı konu masında çok partili hayata geçi konusundaki kararlılı mını göstermi tir.¹⁰⁶⁰ Cumhurba kanı nönü Gençlik ve Spor Bayramı münasebeti ile yaptı ı konu masında II. Dünya Sava ı sonrasındaki geli melerle ilgili bilgi verdikten sonra siyasal hayatın liberalle ece ini i aret eden sözler söylemi tir.¹⁰⁶¹

smet nönü’nün konu malarında destekledi i çok partili hayata geçi te dünya sava ı sonrasının getirdi i bazı siyasal zorunlulukların da etkileri görülmektedir. Sava sonrası dönemde bilhassa Rusya’nın Çarlık dönemini, Türkiye’nin stratejik öneme haiz yerleri üzerindeki tarihi emellerini, yeniden ve ısrarla gündeme getirmesi devlet yönetimini müttefikler aramaya sevk etmi tir. Bu ortamda Türkiye’nin i birli i yapabilece i ülkeler çok partili sistemlerle demokratik anlayı la yönetilen devletlerdir. Dönemin ünlü gazetecisi “Vatan” Ba muharriri Ahmet Emin Yalman’ın “*Konferansın hedefi; hürriyeti her türlü tehlikeden korumak, bütiün insanlı ın kefaleti altına almak... Dü ünçe de u: Milletlerarası emniyet binası ancak hakikat üzerine kurulabilir. Hakikatlerin belirmesi için de hürriyet lazımdır. Yoksa milletler*

¹⁰⁵⁷ Aydemir, **kinci Adam**, II, s.424.

¹⁰⁵⁸ Gözübüyük, **a.g.e.**, s.129 .

¹⁰⁵⁹ erafettin Turan, “Türkiye’de Cumhuriyet ve Demokrasi Kültürü”, **Cumhuriyet ya da Demokrasi**, Yay. Haz.Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı ı yay., Ankara, 2002, s.86.

¹⁰⁶⁰ Cem Ero ul, **Demokrat Parti Tarihi ve deolojisi**, mge kitabevi, Ankara, 1990, s.5; Cüneyt Akalın, **Askerler ve Dı Güçler**, stanbul, 2000, s.51.

¹⁰⁶¹ **Ayn Tarihi**, Mayıs 1945; **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1945; Nadir Nadi, “Milli efin Nutku”, **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1945.

*karanlıkta kalırlar, istibdatın yumru u altına dü erler...”*¹⁰⁶² sözleri ile anlattı ı konferansta Türkiye de gönderdi i temsilcisi vasıtasıyla çok partili hayata geçi kararında oldu unu muhtemel müttefiklerine duyurmu tur.¹⁰⁶³ Öyle ki smet nönü, 26 Nisan 1945 tarihinde toplanan San Fransisco Konferansı’na delege olarak gönderdi i Feridun Cemal Erkin’e verdi i talimatlarda sarf etti i “*Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuraca umuzu sorabilirler... öyle cevap verirsiniz... nönü’nün rolü, reformları perçinlemek ve Atatürk’ün de arzu etti i gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. Harbin ortaya çıkardı ı çe itli tehlike ve sorunlar buna imkân vermedi, sava bitince bu amacı gerçekle tirmek Cumhurba kanı’nın en aziz arzusudur*”¹⁰⁶⁴ sözleri ile bunu ispatlar niteliktedir. San Fransisco’ya giden heyetin¹⁰⁶⁵ bir ba ka üyesi olan Nihat Erim de - Feridun Cemal Erkin’in sözlerini do rular nitelikteki u sözlerle – nönü’nün San Fransisco’ya giderken kendisine “*Türkiye’de pek yakında çok partili hayatın ba layaca ını ilan etmek yetkisini*” verdi ini belirtmektedir.¹⁰⁶⁶ Bu önemli isimlerin açıklamalarından da anla ıldı ı gibi, II. Dünya Sava ı sonrası dikta rejimlerinin yıkılması ve yerini demokratik yönetimlere bırakması nönü’yü de “demokrasi”den yana tavır almaya yöneltmi tir.¹⁰⁶⁷

Hem dı politikada hem de iç politikada çok hareketli geçen 1945 yılı Türkiye’yi uluslar arası platformda önemli kararlar almaya yönlendirirken iç siyaset hayatında da tek partili sistemden çok partili sisteme geçi in zeminini hazırlamı tur. Bu do rultuda C.H.P. lideri Cumhurba kanı smet nönü 19 Mayıs 1945’de yaptı ı önemli konu mayı destekler bir konu ma daha yaparak çok partili hayatın zarureti ile ilgili önemli tespitlerde bulunmu tur. 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM’nin açılı ında yaptı ı konu masında demokratik hayata geçi için yapılan iki denemenin ba arısız olmasını talihsizlik olarak yorumlamı , “*memleketlerin ihtiyaçları sevgiyle, hürriyet ve demokrasi havasınının tabii i lemesi sayesinde ba ka bir partinin kurulması*

¹⁰⁶²Ahmet Emin Yalman, “San Fransisco Yolundan Röportajlar:7”, **Vatan**, 20 Nisan 1945.

¹⁰⁶³**Ayın Tarihi**, Mayıs 1945; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, stanbul, 1996, s.128.

¹⁰⁶⁴Feridun Cemal Erkin, “ nönü, Demokrasi ve Dı li kiler”, **Milliyet**, 14 Ocak 1974 .

¹⁰⁶⁵“...Heyet a a ıdaki zevattan müte ekkildir: Hariciye Bakanı Hasan Saka, Feridun Cemal Erkin, Ahmet ükrü Esmer, Falih Rifkı Atay, Süreyya Andriman, Nihat Erim, Sadi Kavur, Nur Ergin, Nizamettin Erener, Orhan Tahsin Gündem, inasi Siper, Tekin Arıburun” **Vatan**, 6 Nisan 1945 .

¹⁰⁶⁶Nihat Erim, “Cumhuriyetimiz”, **Ulus**, 20 Ekim 1950 .

¹⁰⁶⁷Alacı, **a.g.t.**, s.8-9.

mümkün olacaktır”¹⁰⁶⁸ diyerek çok partili hayat için gerekli olan zemini bir anlamda hazırlamı tır.

Cumhurbaşkanı Smet Nönü'nün 1945 yılı boyunca süren çok partili siyasal düzeni destekler konu malarından önce, dönemin ana karakteri do rultusunda meclis içerisinde bazı muhalif sesler duyulmaya başlandı. Öyle ki C.H.P.'nin 26 Aralık 1938 tarihinde toplanan ola anüstü kurultayında Nönü'nün Mili ef olması yönünde alınan karardan sonra yapılan ilk genel seçimde kurulan Altıncı Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Nisan 1939 tarihine gelindi inde bünyesindeki ba ımsız milletvekillerinin sayısı yirmi bire ula mı tır. Nönü gittikçe büyüyen bu muhalif grubu denetim altına alabilmek amacıyla 29 Mayıs–3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Be inci Büyük Kurultayı'nda ba ımsız milletvekillerini içinde barındıran bir “Müstakil Grup”un olu turulması için parti tüzü ünde bir de i ikli e gitmi tir.¹⁰⁶⁹ Parti tüzü üne göre başkan, parti genel başkan olan Müstakil Grup; Grup Başkan Vekili Ali Rana Tarhan (İstanbul), Dr. Hüsamettin Kuran (Ankara), Atıf Akgüç (Bursa), Fazlı Güleç (Bursa), Emin Aslan Tokat (Denizli), Zeki Mesut Aslan (Diyarbakır), Aziz Akyürek (Erzurum), Zekî Arıkan (Eskişehir), Ahmet Özkü Esmer (İstanbul), Ziya Karamürsel (İstanbul), Mehmed Yunus (İzmir), Ali Rıza Türel (Konya), Sadri Ertem (Kütahya), Emrullah Barkan (Malatya), Rıdvan Nafiz Edgüer (Manisa), Kemalettin Kami Kamu (Rize), Fuat Sirmen (Rize), Abdurrahman Naci Demira l (Sivas), Nazım Poroy (Tokat), Hüsnü Kitapçı (Mu la)¹⁰⁷⁰ adlı milletvekillerinden oluşmu tur.

çlerinde kadın milletvekili Mehmed Yunus'un da bulundu u bu grubun görevi devlet i lerini parti meclis grubuna başlı kalmaksızın denetlemek, dört yıllık çalışmaları hakkında parti kurultayına rapor vermek, Bakanlar Kurulu'na soru ve gensoru sorabilmek, ancak hükümetin başına yardımcı olmaya özen gösterirken nifak, ihtiras ve ahsiyata mani olmaya bilhassa dikkat etmekten ibarettir.¹⁰⁷¹ Görev

¹⁰⁶⁸Do an, a.g.e., s.250; Akalın,a.g.e., s.52; Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara, 1976, s.15; Smet Nönü'nün T.B.M.M.’deki Konu maları (1920-1973), C.II, Ankara, 1993, s.60; “Milli efın Tarihi Nutku”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1945; Nadir Nadi, “Milli efi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1945.

¹⁰⁶⁹Kuma ,a.g.e., s.40.

¹⁰⁷⁰Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, 2004, s.18; Kuma , a.g.e.,s. 41.

¹⁰⁷¹Albayrak, a.g.e., s.18.

ve çalı maları smet nönü'nün CHP Be inci Büyük Kurultayı'nda yaptı ı konu ma ve parti yönetmeli ine uygun olarak belirlenen Müstakil Grup, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir organı olarak görev yapmı tır. 8-15 Haziran 1943 tarihleri arasında toplanan CHP 6.Büyük Kurultayı'na kadar 136 kez toplanan Müstakil Grup bu kurultayda üye sayısını 21'den 35'e yükseltmi tir.¹⁰⁷² Bir muhalefet organı görüntüsünden çok uzak olan Müstakil Grup 11 Mayıs 1946'da toplanan ikinci Ola anüstü Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'nda çok partili hayata geçi in kabulü ile birlikte kaldırılmı tır.¹⁰⁷³

Müstakil Grup ile gerçekle tirilmeye çalı ılan kontrollü çok seslili in ba arısızlıkla sonuçlanması da di er iç ve dı politik sebeplere bir ek olarak tek parti iktidarının sonlanması önemli bir basamak olacaktır. Çok partili hayata geçi döneminde kadınların üstlendi i rol ise biraz geri planda kalmak olacaktır. ç ve dı politikada gündemin yo unlu u gerek gazete sütunlarında gerek de Meclis kürsüsünde “kadın” a dair konuların mevzuu edilmesini oldukça azaltmı tır. Kadın vekillerde bu yo unluk içerisinde daha sessiz bir hal almaya ba lamı lardır. Çok partili hayata geçi in ilk seçimi olan 1946 seçimi hazırlıklarında basında kadınlara dair tek tük haberlerin yer alması¹⁰⁷⁴, kadınların demokrasi simgeleme i levini tamamlayıp yerlerini yeni demokrasi simgelerine bıraktıkları yönünde yorumlanmı tır.¹⁰⁷⁵

B. Demokrat Parti'nin Kurulu u Ve ktidara Geli i

Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalefetin ba ka bir parti adı ile vücut bulmasını ba latan olayların ilk somut örne i “Çiftçi yi Topraklandırma Kanunu” olmu tur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren zaman zaman dile getirilen toprak reformu “Topraksız Köylü ye Toprak Da ıtılmasına ve Çiftçi Ocaklarının Kurulmasına Dair Yasa Tasarısı” adı altında 14 Mayıs 1945'te Meclis'e sunulmu tur.¹⁰⁷⁶ En basit anlatımı ile topraksız olanlara toprak verilmesi, toprakların

¹⁰⁷²Albayrak, **a.g.e.**, s.19; Kuma , **a.g.e.**, s.44.

¹⁰⁷³Kuma , **a.g.e.**, s.44; Albayrak, **a.g.e.**, s.19.

¹⁰⁷⁴**Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1946; **Ak am**, 4 Temmuz 1946; **Ak am**, 18 Temmuz 1946.

¹⁰⁷⁵Yaraman, **a.g.e.**, s.80.

¹⁰⁷⁶**TBMMZC**, Dn.VII, C.17, T.2, (Elli Dördüncü Birle im-14.V.1945), ss.59-84; Albayrak, **a.g.e.**, s.22; Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, Ankara, 2003, s.332.

tek ve güçlü ellerde toplanmasının önüne geçilmesi olarak anlatılabilecek tasarı CHP içerisinde biriken muhalif görüşlerin su üstüne çıkmasına neden oldu. Büyük toprak sahiplerini mutsuz eden bu tasarrının görüşmesi CHP içindeki oldu u kadar dı ndaki muhalefetin de hareket noktalarından biridir. Adnan Menderes, Emin Sazak, Nuri Göktepe, Refik Koraltan, Turhan Cemal Beziker, Ahmet Sungur, Atıf nan, Sabit Sa ıro lu, efik Tugay, Damar Arıko lu, Cavit Oral, Lütfi Ülkü gibi isimler Toprak Kanunu tasarrısına kar ı çıkmı lardır.¹⁰⁷⁷ Bu isimler tasarı tartışmalarının ardından ilerleyen süreçte Demokrat Parti çatısı altında bir araya gelen ki iler olacaktırlar.

Yo un tartışmalara sahne olan görüşmeler sonunda Toprak Kanunu Yasa Tasarrısı; 11 Haziran 1945 günü 4753 numaralı yasa olarak kabul edilmi tir.¹⁰⁷⁸ Yasanın oylamasına katılan 351 milletvekili oybirli i ile yasayı kabul ederken içlerinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak, Cemal Tunca, Hikmet Bayur gibi önemli isimlerin de bulundu u yüz dört milletvekili oylamaya katılmayarak yasaya ve hükümete olan tepkilerini ortaya koymu tur.¹⁰⁷⁹

Toprak Kanunu'nun yanı sıra Bütçe Kanunu¹⁰⁸⁰ görüşmelerinde de iyiden iyiye su yüzüne çıkan muhalefet uzun zamandır ekillendirdikleri fikirlerini, smet nönü'nün çok partili hayatı destekler yöndeki 19 Mayıs 1945 tarihli konu masının ardından 7 Haziran 1945'te "Dörtlü Takrir" ba lı ı altında CHP Meclis Grubu'na sunmu lardır. zmir milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, çel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü hazırladıkları Dörtlü Takrir ile "Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde, hakiki bir murakabenin sa lanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe do up ya amasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda

¹⁰⁷⁷ *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1945; *Vatan*, 17 Mayıs 1945; *TBMMZC*, Dn.VII, C.17, T.2, (Elli Be inci Birle im-16.V.1945), ss. 98-122; Cemil Koçak, *Türkiye'de ki Partili Siyasi Sistemin Kurulu Yılları (1945-1950) kinci Parti*, leti im yay., C.1, stanbul, 2010, ss.206-228.

¹⁰⁷⁸ *TBMMZC*, Dn.VII, C.18, T.2, (Yetmi kinci Birle im-11.VI.1945), ss.213-232.

¹⁰⁷⁹ Oylamanın sayısal dökümü öyledir: Üye sayısı: 455, Oy verenler: 345, Kabul edenler: 345, Kabul etmeyenler: 0, Çekimseler: 0, Oya katılmayanlar: 104, Bo lar: 6. *TBMMZC*, Dn. VII, C.18, T.2, (Yetmi kinci Birle im-11.VI.1945), s.232.

¹⁰⁸⁰ Dönemin gazetecilerinden Metin Toker'in bütçe görüşmelerinde ya anaları anlattı ı anıları için bkz. Metin Toker, *Tek Parti'den Çok Parti'ye 1944-1950*, Bilgi yay., stanbul, 1990, s. 62.

de i iklik yapılmasını ve parti tüzü ünde de yine bu maksatların icap ettirdi i tadillerin hemen icrasını” teklif etmi lerdir.¹⁰⁸¹

steklere damgasını vuran “liberal” bakı açısı CHP tarafından 12 Haziran 1945 tarihli bir Grup Ba kan Vekilli i bildirisini ile reddedilmi tir. Gerekçe, “*bu tür taleplerin usulen gruba getirilemeyece i*” olarak beyan edilmi tir.¹⁰⁸² Dörtlü Takrir altına imza koyan milletvekillerinin muhalefet yapma arzusunu ortaya koyan bu giri im için nönü, tavrını herkesi dinledikten sonra “(Madem Muhalefet yapma arzuları var) *bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, kar ımıza geçsinler, te kilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye giri sinler...*” sözleri ile belirtmi tir.¹⁰⁸³ nönü’nün bu tavrı iki bakı açısı ile yorumlanmı tır. Birincisi smet nönü ne kadar demokratikle meye dair söylevler verse de henüz tek parti idaresinin otoriter tavrından sıyrılabilmi de ildir. kinci ise bir an evvel bir muhalefet partisi kurulması için sert bir tavır takınmı tır.¹⁰⁸⁴

Neticede 1945 yılının ilk yarısında ya anan sert tartı malar yılın kalan günlerinde daha da iddetlenmi , Halk Partisi’ne kar ı yükselen muhalif seslerden önce Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, ardından ise Refik Koraltan partiden ihraç edilmi tir.¹⁰⁸⁵ Celal Bayar’ın da CHP’den istifa etmesi ile birlikte 1 Aralık 1945’te

¹⁰⁸¹Ero ul, **a.g.e.**, s. 11; Koçak, **a.g.e.**,s.313-329.

¹⁰⁸²Koçak, **a.g.e.**,ss.404-409; Ero ul, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰⁸³Toker, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁰⁸⁴Ero ul, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰⁸⁵ Muhalif isimlerin partiden ihracına giden süreçte basında ciddi tartı malar ya anmı tır. Kimi gazeteler, bilhassa Ahmet Emin Yalman’ın liberal (ve Amerika yönelimli) Vatan gazetesi ve Zekeriya ve Sabiha Sertel’in solcu Tan gazetesi muhalif grubu desteklemeye ba lamı , dü üncelerini açıklamaları için onlara sütunlarında yer vermi lerdir. Kısa süre içerisinde Vatan gazetesi ile CHP’nin yayın organı olan Ulus arasında çok iddetli bir yazı düellosu ba lamı tır. Falih Rıfki Atay Ulus’da 18 A ustos’ta ba ladı ı ve üç gün üst üste yazdı ı makalelerinde Dörtlü Takrir’i veren milletvekillerini hedef almı , “*Gerçek Demokrasiye Do ru*” başlıklı ilk makalesi ile ele tirmeye ba ladı ı muhalifleri, 19 A ustos’taki “*Pazar Konu maları*” ve 20 A ustos’taki “*Gülünç Bir antaj*” isimli makalelerinde a ır bir dille ele tirmi tir. Atay’ın bu yazılarına yanıt Fuat Köprülü tarafından 25 A ustos 1945 tarihli Vatan’da “Açık Konu alım” adlı makalesinde gelmi , Köprülü, Atay’ı yıllardır CHP içerisinde yer alan gizli muhalefetleri açıklamaya davet etmi tir. Alacı, **a.g.t.**, s.20; Erik Jan Zürcher, **Modernle en Türkiye’nin Tarihi**, leti im yay., 3.baskı, stanbul, 1998, s. 306; Falih Rıfki Atay, “Gerçek Demokrasiye Do ru”, **Ulus**, 18 A ustos 1945; Falih Rıfki Atay, “Pazar Konu maları”, **Ulus**, 19 A ustos 1945; Falih Rıfki Atay, “Gülünç Bir antaj”, **Ulus**, 20 A ustos 1945; **Vatan**, 25 A ustos 1945.

yapılan bir basın toplantısı ile yeni parti kurulacağı kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁰⁸⁶ 7 Ocak 1946 tarihinde de Demokrat Parti resmen kurulmuştur.¹⁰⁸⁷

Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılından iktidara geldiği 1950 yılına kadar geçen süreç CHP'nin otoriter tavrını git gide yumuşattığı bir dönem olmuştur. Ancak CHP'nin aldığı tedbirler yeni partinin halk tarafından kabul görmesine engel olamamıştır, CHP'nin oy oranında ciddi düşüşüne rağmen (Tablo.7) 14 Mayıs 1950 tarihli seçimler ile Demokrat Parti on yıl boyunca oturacağı iktidar makamının sahibi olmuştur.¹⁰⁸⁸ (Tablo.8)

Tablo.7 1950 Genel Seçim Sonuçları¹⁰⁸⁹

Kayıtlı seçmen sayısı	Oy kullanan seçmen sayısı	Katılım oranı (%)	Milletvekili sayısı
8905743	7953085	89,3	487

Tablo.8 1950 Seçimlerinin Partilere Göre Sonuçları¹⁰⁹⁰

	Alınan Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Demokrat Parti	4391694	55,2	416
Cumhuriyet Halk Partisi	3148626	39,6	69
Millet Partisi	368537	4,6	1
Başsız	44537	0,6	1

C. Demokrat Parti'nin Söyleminde Kadın Ve CHP'nin Bu Konudaki Tutumu

Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'ne göre geliştirdiği farklı söylem kadın mevzusunda da ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı boyunca uygulamada bazı zorluklar yaşasa da kadın devrimi ile ilgili pek çok yeniliği hayata

¹⁰⁸⁶Falih Rıfık Atay, "Yeni Bir Muhalefet Partisi", *Ulus*, 3 Aralık 1945; Nadir Nadi, "Yeni Parti", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945.

¹⁰⁸⁷Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1981, s. 38.

¹⁰⁸⁸*Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1950; Cüneyt Arcayürek, *Açıkıyor – 1 Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi yay., Ankara, 1983, ss. 183-193.

¹⁰⁸⁹Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, *Türkiye İstatistik Kurumu*. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Erişim Tarihi: 1 Nisan 2013)

¹⁰⁹⁰Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, *Türkiye İstatistik Kurumu*. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Erişim Tarihi: 1 Nisan 2013)

geçirmeyi ba armı tır. Demokrat Parti ise CHP'nin bu tutumunun tersine daha muhafazakâr fikirleri savunmu , bu yolda atılan adımları içten içe destekler bir tavır sergilemi tir.

Sayısal veriler açısından bakıldı ında, Demokrat Parti döneminde ya anan seçimlerde kadın seçmen sayısı erkek seçmen sayısından fazladır. Seçime katılım oranı ise hiç de azımsanacak ölçüde de ildir. Örne in 1954 seçimlerinde kayıtlarda yer alan toplam 10.287.735 seçmenin, 4.921.711'i (%477.84) erkek, 5.366.024'ü (%52.16) kadındır. Bu sayıdan 9.092.538'i seçime katılmış tır. Bunlardan da 4.351.234'ü (%47.85) erkek, 4.741.304'ü (%52.15) kadındır.¹⁰⁹¹ Ancak seçimlerdeki kadın seçmen oranı, Meclis'teki kadın milletvekili sayısına yansımamı tır. 1950'de 3 kadın milletvekili, 1954'de 4 kadın milletvekili, 1957'de ise 8 milletvekili Meclis'e girmeyi ba armı tır.¹⁰⁹²(Tablo.8)

Tablo.9 Seçim Yıllarına Göre Kadın Milletvekili Sayısı ve Yüzdeler Oranı¹⁰⁹³

Seçim Yılı	Kadın Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Yüzdesi
1935	18	4,5
1939	15	3,5
1943	16	3,5
1946	9	2
1950	3	0,6
1954	4	0,7
1957	8	1,3
1961	3	0,7
1965	8	1,8
1969	5	1,1

1950-1954 yılları arasındaki TBMM 9. Döneminde Demokrat Parti'nin tek kadın vekili Nazlı Tıabar olmu tur. CHP'den Tezer Ta kıran, Ba ımsız olarak ise Halide Edip Adivar Meclis'e girmeyi ba armı tır. 1954-1957 tarihleri arasındaki TBMM 10. döneminde ise Meclis'te CHP'den kadın milletvekili bulunmamaktadır. Demokrat Parti'den ise Aliye Temuçin Co kun (Ankara), Nazlı Tıabar (stanbul), Nuriye Pınar (zmir), Edibe Sayar (Zonguldak) milletvekili seçilmi lerdir. Demokrat Parti'nin en fazla kadın milletvekilini Meclis'e soktu u dönem 1957-1960 tarihleri arasındaki TBMM'nin XI. Demokrat Parti'nin sonuncu dönemi olacaktır. Bu

¹⁰⁹¹Caporal, **a.g.e.**, s. 730.

¹⁰⁹²Ta kıran, **a.g.e.**, s.143; Caporal, **a.g.e.**, s. 729.

¹⁰⁹³Ta kıran, **a.g.e.**, s.143; Caporal, **a.g.e.**, s. 729.

dönemde Meclis'te 8 kadın milletvekili vardır. Übeyde Elli CHP'nin Ankara ilinden seçilen tek kadın vekilidir. (Ek.11) (Ek.12) Piraye Levent (Aydın), Hilal Ülman (Bursa), Ay e Günel (stanbul), Arife Necla Tekinel (stanbul), Nazlı Tlabar (stanbul), Nimet Perihan Arıburun (zmir), Nuriye Pınar (zmir) Demokrat Parti'nin kadın vekilleri olarak Meclis'e girmi tir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi Türkiye'de CHP'nin tek parti yönetimine kar ı birikmi olan öfkenin ortaya çıkması için bir fırsat olmu tur. CHP iktidarı döneminde devlet eliyle önüne geçilen tüm yasakların aç ı a çıktı ı faaliyetler; Demokrat Parti'nin halkın oylarını kazanma mant ı çerçevesinde ho görülmü , devrim kanunları olarak ortaya koyulan ve tatbik edilen bazı kurallar ihlal edilmi tir. Laiklik ilkesi çerçevesinde alınan önlemler ihlal edilme noktasında en ra bet gören kurallar olmu tur¹⁰⁹⁴. Bu çerçevede “dindar” görüntünün sembolleri olarak kabul edilen kadın kıyafetleri ile ilgili tart ı malar Demokrat Parti döneminde CHP-DP ili kilerinde önemli bir kalem olarak ortaya çıkmaktadır.

Din ekseninde eski yeni tart ı malarının ya and ı ı olaylar DP iktidarının hemen ba nda kendini göstermeye ba lamı tur. Örne in, DP'yi iktidara ta ryan seçimlerin öncesinde 12 Nisan 1950 tarihinde Fevzi Çakmak'ın cenazesinde modern törenin slam'a aykırı oldu u öne sürülerek tabut top arabasından indirilmesi, ilahiler e li inde omuzlarda ta nması ve ezanın Arapça okunması gibi olaylarla kendisini gösteren irticai hareketler iktidarın el de i tirmesi ile birlikte daha da canlanmı tur.¹⁰⁹⁵ Medeni Kanun'da belirtilen yasaklamalara ra men çok e lili e örnek olacak bazı hareketler, 1951 yılı Haziranında çar aflı kadınların Adana'da gösteriler yapması tırmanan irticai faaliyetlerin ilk örnekleri olmu tur. Demokrat Parti'nin Konya'daki ı Kongresinde bazı delegelerin Arap alfabesine dönülmesi, fes, peçe ve çar af giyilmesi, çok evlili in serbest bırakılması gibi taleplerde bulunması da bu faaliyetlere örnek gösterilebilecek boyuttur.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹⁴Gencay aylan, **Türkiye'de Laiklik**, Türkiye'nin Sorunları Dizisi-8, Yeni Yüzyıl kitaplı ı, (t.y.), ss.15-20; Do an Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de slamcılık**, Eylül yay., zmir 1997, ss.41-52.

¹⁰⁹⁵Canan Tatlı, **Demokrat Parti Döneminde Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın**, ÜA TE, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, stanbul, 2008, s.33.

¹⁰⁹⁶Tatlı, **a.g.e.**, s.52.

DP Konya 1 Kongresi'nde ya anan bu hadiseler ile ilgili Cumhuriyet Halk Partililer “*inkılâpların korunması meselesinden ve partiler arası istiare lüzumundan bahsederlerken*”, Konya’da da partili partisiz birçok ki i “*irtica iddialarını iddetle reddetmi , duydukları teessürü*” dili getirmi tir.¹⁰⁹⁷ Olay ciddi yankılar bulmu tur. Bu ve buna benzer pek çok olay ilerleyen yıllarda da ortaya çıkacaktır.

ki parti Demokrat Parti iktidarının sürdü ü on yıl boyunca birçok konuda ya adı ı zıtlıkları kadını ilgilendiren her konuya da ta ımı tır. Özellikle kırsalda kız çocuklarının e itimi, kadınların i hayatında var olmaları, çar af-peçe gibi hususlarda bu kar ıtlıklar ön plana çıkmı tır. Partili kadınlar da hem o dönemde yaptıkları toplantılarda siyasi söylem olarak, hem de sonraki yıllarda anılarını anlatırken bu terslikleri dile getirmi lerdir. Örne in CHP’nin 1956 yılında CHP Genel Kurul Üyesi Mebrure Aksoley ve CHP Kadınlar Kolu Üyeleri Zübeyde Elli, Emine Özsa lar, Süheyla Poyraz gibi isimlerin katıldı ı bir toplantı yapılmı ve bu toplantıda DP’ye ve Adnan Menderes’e kar ı yapılan çe itli konu maların ardından, Mebrure Aksoley; “*CHP’yi 1950’de kadınlar yıktı, DP’yi de 1958’de kadınlar yıkacak ve partimizi kadınlar kurtaracaktır*” demi tir.¹⁰⁹⁸

Demokrat Partili bir siyasetçi olan Piraye Bigat Cerraho lu “*Demokrat Parti Masalı*” adlı anılarını yayınladı ı kitabında kız çocuklarının e itimi ile ilgili iki parti arasındaki çeli kiyi ya adı ı bir olay üzerinden “*CHP, kırsal alanda kızlarını okula göndermeyen ailelerin para cezasına çarptırılması suretiyle de, cehaletle mücadele etmekteydi. Yakın köylerimizden birinde, on yedi ya ındaki evli ve yeni do mu çocu u olan kızı okula gitmedi i için para cezasına çarptırılmaktan yakınan babanın derdini yine bir dilekçe ile çözünce, DP’liler kadın politikacıları ile övündüler ama CHP’liler kız çocuklarının okumamasını te vik etti im gerekçesiyle kaymakamlı a beni ikâyet ettiler*”¹⁰⁹⁹ sözleri ile aktarmı tır.

E itim konusunun yanı sıra, kadınların çar af giymesi peçe takması¹¹⁰⁰ ile ilgili konularda da Demokrat Parti’nin daha muhafazakâr bir bakı açısı sergilemesi,

¹⁰⁹⁷“Konyalıların nfial ve Teessürü Gittikçe Artıyor”, **Cumhuriyet**, 15 Mart 1951; “Konya’da Yarınl Büyük Bir Miting Düzenlenecek”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1951.

¹⁰⁹⁸**Cumhuriyet**, 3 Nisan 1956.

¹⁰⁹⁹Piraye Bigat Cerraho lu, **Demokrat Parti Masalı**, AD yay., 1. basım, stanbul 1996, s.62.

¹¹⁰⁰Adnan Menderes’in kurdu u 5. Hükümet Programı ile ilgili TBMM görüşmelerinde smet nönü yaptı ı konu mada dinin DP tarafından siyasete alet edildi ini, “*Konya’da iktidar partisinin*

dönem dönem laiklik anlayışının dışına çıkan tavırları, CHP'li kadınların konuya dair çalışmaları yapmalarına neden olmuştur.¹¹⁰¹ Örneğin 1959 yılında CHP İstanbul 1 Kadınlar Kolu Başkanı Güzide Tanrıyar'ın bir açıklaması basında yer almıştır. Tanrıyar, “Biz CHP'li kadınlar olarak dini hisleri, siyasi ve ahsî menfaatlerine alet etmek isteyenlerden, irticacı okuyan siyasilerden ve kendi öz haklarını siyasi endişeler u runa savunmaktan kaçanlardan davacıyız” sözleri ile başladığı konuşmasını DP'li Milletvekili Nazlı Tılabar'ın¹¹⁰² çarâf ile ilgili tasarısından bahsederek sürdürmüştür, bu tasarısında onu “CHP'nin tüzük ve programının icabı” desteklediklerini belirtmiştir.¹¹⁰³

Demokrat Partili kadınların da CHP'ye karşı sözleri dönemin basın organlarında yer alacaktır. Örneğin CHP'nin 14. Kurultayı'nın yapıldığı 13 Ocak 1959 tarihinde Demokrat Parti Kadın Kolları ile ilgili Cumhuriyet gazetesinde şu satırlar yer alır: “Tanrının, CHP'yi yerin dibine geçirmesi için dua eden DP'li kadınlar!”¹¹⁰⁴ İstanbul Beykoz İlçesi'nde düzenlenen toplantıda Demokrat Parti Kadın Kolları “Vatan Cephesi”¹¹⁰⁵nin toplanmasının ardından ilk kez bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda kadınların siyasette erkeklerin yanında olmasına dair yapılan vurgunun yanı sıra asıl dikkati çeken husus “din”dir. Toplantıda yapılan konuşmalar, temenniler “siyasi” konulardan çok uzakta, neredeyse tamamen “dini” içeriklidir. Örneğin bir kadın DP için beş vakit dua edelim temennisinde bulunmuş, toplantıdaki diğer kadınlar bu isteği “ellerini havaya açıp âmin diyerek” cevaplamışlardır. Naime Uluta adlı bir DP'linin sözleri dikkat çekicidir. Önceden “koskoca insanlar din konusunda hiçbir şey bilmezken, bugün 7 yaşındaki çocukların bile mükemmel namaz kıldığını” vurgulamış, DP'ye olan minnetini “Evvel Allah sonra Menderes'in sayesinde memlekette fakir fukara kalmadı. Cenab-ı Allah onun

*propagandası CHP zamanındaki dinsizliği yazıp ne rediyordu. zmir'de, vatanda a, camiler için ne hicap verici iftiralar anlattıklarını bu kürsüde söyleyemem. Trabzon'da çarâflı kadın meydan kürsüsüne çıkarılarak DP iktidarı sayesinde, namusumuzu kurtaran çarâfa kavu tuk' deniliyordu”*sözleri ile anlatmıştır. TBMMZC, D.XI, C.1, .1, (Onuncu nikat-4.XII.1957), ss.213-232.

¹¹⁰¹Siyasal islam ve kadın konusuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.Kadıo lu, **a.g.e.**, s. 102.

¹¹⁰²Nazlı Tılabar'ın hayatı ve çalışmaları anlatıldığı bir haber için bkz. **Akis**, 5 Haziran 1954.

¹¹⁰³“CHP'li Kadınların Çarâfa Dair Görüşü”, **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1959.

¹¹⁰⁴**Cumhuriyet**, 13 Ocak 1959.

¹¹⁰⁵Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Ankara, 1998, s. 596.

bir tuttu unu bin etsin. Dünya durdukça o da dursun”¹¹⁰⁶sözleri ile belirtmi tir. Bu toplantıda di er Demokrat Partili kadınların sözleri de benzer ekilde olmu tur. aziye Bozacı adlı DP’li “*Allah’ın CHP’yi yerin dibine geçirmesini*” dilemi , Selime im ek adlı bir ba ka DP’li kadın ise ekonomi konusunda; “*Et on de il on be lira da olsa gene alırız. Para oluk gibi akıyor*” sözleri ile para bollu unu vurgulamı tir.¹¹⁰⁷

CHP ve DP arasında “Kadın Kolları” ile ilgili bir hadise de basında yer alacaktır. CHP Kadın Kolları ile ilgili bir tamim yayınlamı tur, DP saflarından bu tamime hemen cevap niteli inde bir ba ka tamim çıkartılır. Ulus gazetesinin 6 Eylül 1953 tarihli sayısında her iki partinin tamimi de yer almı tur. “*DP’nin ba ndakilerin totaliter zihniyetini bir kere daha tesbit etmeye*” yarayan diye sıfatlandırılan DP’nin tamiminden önce, “*CHP’nin kadın kollarının faaliyeti hakkındaki tamimini*” yayınlamayı uygun gören Ulus gazetesi, her iki tamimi de tam metin halinde verir. CHP’nin yayınladı ı tamimde seçimlerde faydalı olaca ı dü üncesi ile “*kadın kolları*” kurmak için azami gayret sarfedilmesi istenmi , kadınların seçim öncesinde evlere daha rahat girip çıkarak CHP’nin amaçlarını anlatabilece i vurgulanmı tur. Tamimde hatta bu amaç için, “*Memur olmayan kasaba ve köy ebelerini, hastabakıcı ve hem ireleri, emekli kadın ö retmenleri, i çi kadınları, bohçacı kadınların*” görevlendirilmesi istenmi tir. htıyac ı olan kadınlara yardım edilmesi, ni an, dü ün, cenaze gibi törenlerde halkın yanında olunması, çe itli kurslar ile kadınlara el becerisi kazandırılmaya çalı lması tamimde yer alan di er maddelerdir. Ancak DP’nin tepkisini son madde olan çekmi tir. Tamimin dokuzuncu ve son maddesinde kadınlardan “*Seçim zamanı oy pusulalarını evlere da ıtılmak ve seçim günü vatanda ların ve hususiyle kadınların sandık ba larına gitmelerinin*” te vik edilmesi istenmi tir.¹¹⁰⁸ Özellikle kadın kollarından talep edilen bu son istek DP’li yöneticiler tarafından CHP’li idarecilerin iktidarı ele geçirmek için gösterdikleri hırs olarak telakki edilmi tir. CHP’liler “*devletin malları ile vicdanları satın almaya çalı makla*” itham edilmi tir.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁶Cumhuriyet, 13 Ocak 1959.

¹¹⁰⁷Cumhuriyet, 13 Ocak 1959.

¹¹⁰⁸CHP tamiminin tam metni için bkz. **Ulus**, 6 Eylül 1953.

¹¹⁰⁹DP tamimin tam metni için bkz. **Ulus**, 6 Eylül 1953.

Tamimler incelendi inde görülmektedir ki; CHP'nin kadın kollarını etkin kullanma yönünde attı ı adım DP'liler tarafından sinsi bir oy avcılı ı olarak tanımlanmı tır. Bu sebeple de CHP'nin tamimine kar ı yayınlanan bir tamim ile uyarılar yapılmı , önlemler alınmı tır. Fuat Köprülü tarafından hazırlanan DP tamiminde dikkat çeken nokta CHP mallarının devletin malları oldu una dair yapılan vurgudur. “*Halkevleri teslim etmek zorunda kaldılar, ancak hala devletin milyonları onların elinde*” ekindeki söylemlerle halkın gözünde CHP'yi maddi konularda küçük dü ürme çabası da görülmektedir. “*CHP'nin mallarına el koyma*” faaliyetine kadar gidecek olan bu zihniyet kadın kolları üzerinden yazılan bu tamimde de kendini göstermektedir. Öte yandan CHP'nin kadın kolları ile ilgili yayınladı ı tamim ve bu tamimin hemen iddetli bir kar ılık görmesi siyasette kadın olgusunun da gücünü göstermektedir. Muhalefetteki partinin kadını halk arasında kendi propagandasını yapmaya do ru yönlendirmesi; iktidar partisinin bundan ciddi bir rahatsızlık duyması “kadın”ın siyaset için ne kadar önemli bir unsur oldu unu da kanıtlar niteliktedir.

Demokrat Parti döneminde kadınlar ile ilgili atılan en önemli adımlardan bir tanesi; 31 Mart 1953 tarihinde Birle mi Milletler Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1952'de kabul etti i “*Kadının Siyasal Hakları Sözle mesi*”nin kabulü olmu tur. Bu sözle me ile kadınıla erke in siyasal haklardan yararlanmada ve bunların kullanılmasında tam e itli i tanınmı tır.¹¹¹⁰

Demokrat Parti döneminde kadınlar ile ilgili atılan en önemli adımlardan biri olan bu sözle me ile kadınların siyasi hayatta erkeklerle olan e itli i kabul edilmi tir. Kadınların siyasetteki e itli ini kabul eden Demokrat Parti'nin bu kadın haklarını destekler tavrının aksine aldı ı bazı kararlar da olmu tur. Bunlardan bir tanesi 30 Aralık 1952'de Bakanlar Kurulu onayı ile alınan bir karar ile “*Enternasyonel Demokratik Kadınlar Federasyonu*” adlı te ekkülün yayınladı ı tüm matbuatın Türkiye'ye sokulmasının ve da ıtılmasının menedilmesidir.¹¹¹¹

Özetle Demokrat Parti iktidarı boyunca CHP ile pek çok konuda oldu u gibi “kadın” konusunda da fikri birli e varamamı tır. Demokrat Parti'nin muhafazakâr

¹¹¹⁰Caporal, **a.g.e.**, s. 730.

¹¹¹¹**BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02.130.97.3, (30 Aralık 1952).

bakı açısından de erlendirdi i konu hem devrimlerin süreklili i hem de kadınların siyasi hayattaki varlıkları noktasında endi e verici olarak de erlendirilmi tir. CHP açısından bakıldı ında ise Meclis'e 1935'ten beri ilk kez kadın vekil sokamadı ı seçim dönemini de içinde barındıran on yıllık bir muhalefet serüveninde kadınları il örgütlenmelerine yönlendirmek için çabalar görülmektedir. Seçimleri kazanma mantı ı ile geli tirilen politikalarda kadınları seçmene en yakın unsurlardan biri olarak kabul eden CHP, kadınların bu gücünden faydalanma için ocak-bucak çalı malarına ayrı bir a ırlık verilmesini talep etmi , çalı malarını bu do rultuda ekillendirmi tir.

D. CHP Kadın Kolları'nın Çalı maları (1950-1960)

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında CHP tarafından kadın kolları ile ilgili önemli bir adım daha atılmı tır. 26 Kasım 1951'de toplanan Cumhuriyet Halk Partisi 9. Kurultayı'nda "*kadın kollarının kurulması*" benimsenir. Kurultay'da kabul edilen tüzük maddeleri içerisinde "yardımcı te kilat" ba lı ı altındaki 35.maddede kadın kollarının kurulmasına dair "Parti dare Kurulları kendiliklerinden veya üst idare kurullarının iste i veya kongrelerinin kararları ile danı ma kurulları, belli konular için devamlı veya geçici ihtisas komisyonları te kil ederler. İler te kilatında Genel dare Kurulunca hazırlanan yönetmelik hükümlerine göre (te kilat kademelerinin idare kurullarındaki kadın üyelerden) Kadın ve Gençlik kolları kurulabilir."¹¹¹² sözleri yer almı tır. Gençlik ve Kadın Kolları'nın kurulması ile ilgili alınan bu kararda -özellikle gençlik kollarının kurulmasında-; CHP'nin önemli kurulu larından biri olan Halkevleri ve Halkodaları'nın 8 A ustos 1951 tarihinde çıkarılan 5830 sayılı kanun gere ince kapatılmasının da etkisi olmu tur.¹¹¹³ Bu etkinin varlı ı Halkevlerinin kapatılması süreci ile Gençlik ve Kadın Kolları'na ili kin maddenin

¹¹¹² **CHP Tüzü ü**, (IX. Kurultayca Onanmı tır), 1951, s.20; **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.223.880.1, (1951).

¹¹¹³ Asil Kaya, **Türk Siyasi Tarihi'nde CHP'nin Gençlik Kolları**, DEÜSBE, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, zmir 2010, s.61-62.; 22 Haziran 1953 tarihinde yapılan CHP 10. Kurultayı'nda konu ma yapan Kasım Gülek'in sözleri Halkevlerinin kapatılması ile Gençlik ve Kadın Kolları'nın kurulması arasındaki ba lantıyı do rular niteliktedir. Konu ma metni için bkz. **CHP Tüzü ü**, (IXuncu Kurultayca onanmı ve Xuncu Kurultay kararıyla bazı maddeleri de i tirilmi tir.), 1953, s.8-9.

tüzükte yer aldığı tarihin birbirini takip etmesi ve CHP'nin Halkevlerinin kapatılmasına gösterdiği tepki gibi sebepler dolayısıyla ortadadır.

Kurultay'da kabul edilen tüzük ile gençlere ve kadınlara dair kollar kurulmasının yanı sıra Tüzük'ün "Kurultay" başlıklı 20. Maddesinde gençlere ve kadınlara kurultaylarda temsiliyet ve söz hakkı tanınması açısından önemli bir değişiklik daha yapılmıştır.¹¹¹⁴ Kadın Kolları'nın başkanlarının da, kurultaya katılması esasının tüzükte yer alması ile birlikte Kadın Kolları parti içerisinde resmî değildir. Başka bir ifade ile tüzüğe eklenen bu maddeler ile Cumhuriyet Halk Partisi, smet dönü'nün 9. Kurultayı açılış konuşmasındaki "*Muhalefette iken yapıcı bir murakabe, gelecek iktidar için fikri ve manevi olarak esaslı hazırlık*"¹¹¹⁵ sözleri ile tasvir ettiği, "*tekilatın çalınmaz zihniyeti*" içerisinde gençlik ve kadın kollarının gücünü de eklemiştir.¹¹¹⁶ Bu güce olan güven, CHP'nin 10. Kurultayı'nda Genel Sekreter Kasım Gülek'in konuşmasında "kadın"a dair söylediği "*Kadın milletin yarısı, hem müessir yarısıdır. Elbette bizim en mühim konumuzdur. Esasen Cumhuriyet Halk Partisi kadın erkek tefriki yapmaz. Beraber mücadele edece iz, beraber muvaffak olacağız. Ana olarak, hem iktidar olarak Türk kadınına erkekle eşit hak tanıyan Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Kadın kollarıyla, orada çalınmaz an hem irelerimiz, annelerimiz, bu memleketin siyasi hayatında, girişimlerimiz mücadelede bizim yardımcılarımız, bizim mücadele arkadaşlarımızdır.*"¹¹¹⁷ sözlerinden de açıkça anlaşılmaktadır:

¹¹¹⁴BCA, Fon Kodu: 490.0.001.223.880.1, (1951).

¹¹¹⁵Muhalefette smet dönü, Der.Sabahat Erdemir, İstanbul, 1956, s. 77.

¹¹¹⁶Gençlik ve Kadın Kolları'nın kurulması aşamasında yaptığı konuşmalarla tanınan Suphi Baykam, 1953 senesinde kaydolduğu CHP'de Kadın ve Gençlik Kolları'nın kurulması ile ilgili konuşmalarını günleri günle anlatır: "... smet dönü'nün başkanında olduğu CHP kadrosunu gençlere aklarla güçlendirmek gerekiyordu. Bunun için yeni projelerim vardı. Gençlik ve Kadın Kolları kurma fikri bu projelerin en önemlilerinden idi. (...) Sayın dönü 'Doktor anlatır mısın bu Gençlik ve Kadın Kolları olayını' dedi. Önce hemen bir kısa özet yaptım. Sonra Gençlik ve Kadın Kolları Tüzüğü'nü, paragraf paragraf okuyup izah ederek, durumu dönü'nün bilgisine sundum. Ne diyeceğimi merakla bekliyordum. Genel Merkez Kurulu üyelerine dönerek 'Aylardır neyi tartışıyorsunuz anlamadım. Çok güzel bir tüzük hazırladınız. Ben çok beğendim' dedi ve elini elimin üzerine koyarak teşekkür etti. Artık CHP Gençlik ve Kadın Kollarının kurulması onaylanmıştı. dönü, bunun ardından da 'sen bu tekilatın Gençlik Kolları Genel Merkez Başkanısın. Temaslarını yap, arkadaşlarını seç, Kadın Kolları Genel Merkez Tekilatı için de konuşmalarla başla. Bununla da görevlisin, sana başkanlar diliyorum' diyerek olaya son noktayı koydu." Alptekin Gündüz, **En Sevdiğim Güneşli – Dr.Suphi Baykam'ın Fırtınalı Yaşamı**, Piramid yay., İstanbul, 2004, s.113-115'den akt. Kaya, a.g.t., ss. 69-73.

¹¹¹⁷CHP Tüzüğü, 1953, s.9; BCA, Fon Kodu: 490.0.001.000.000.224.885.1, (1953).

lerleyen günlerde ana muhalefet partisi olarak CHP, DP'ye karşı siyasetini geli tirirken, CHP'nin Kadın Kolları da 1954 yılında Zübeyde Enli'nin Genel Başkanlığı'nda örgütlenme çalışmalarına a ırlık vermiş ve bu çalışmalarını kısa sürede tamamlayarak partinin önemli bir gücü haline gelmiştir.¹¹¹⁸

Özellikle seçimlerin ya andığı 1954 ve 1957 seçimlerinde CHP Kadın Kolları'nın seçim ile ilgili çalışmalar yaptı ı görülmektedir. Örne in 1954 yılında yapılacak olan seçimler ile ilgili İzmir'de Tilkilik İlçesi Kadınlar Kolu 7 Nisan 1954 tarihinde bir toplantı yapar. Toplantının açılı konu masını yapan Tilkilik İlçesi Kadınlar Kolu Başkanı Münir Gültan “*Seçim mücadelesine girmi bulunuyoruz*” sözleri ile başladığı konu masında Türk kadınının her artta erke inin yanında olduğunu vurgulamı ve “*Kadını layık oldu u seviyeye yükselten CHP prensiplerini müdafaa ediniz. nanınız ki muzaffer olacaksınız.*”¹¹¹⁹ cümleleri ile devam etmiştir. Aynı toplantıda İzmir Kahramanlar Kadınlar Kolu Başkanı Saadet Akçar, Aysel Timli ve CHP İzmir Milletvekili Adaylarından Fitnat Saltu da konuşmalar yapmıştır. Konuşmaların genelinde Demokrat Parti'nin dört yıllık iktidarı ele tirilmiş, CHP'nin iktidara gelmesi halinde kin gütmeyen bir politika sürdürece inden bahsedilmiştir. Buna benzer pek çok toplantının yapıldığı görülmektedir.¹¹²⁰

İl ve ilçelerde çe itli toplantılar yapılırken CHP Kurultaylarında da Kadın Kolları'na ili kin çe itli çalışmalar yapılmıştır. 14. Kurultay'da benimsenen Gençlik ve Kadın Kolları Başkanlarının da kurultaya delege olarak katılmaları konusu, 15. Kurultay'a giden süreçte geli tirilmiştir. Önceden kurultayda sadece Merkez Gençlik ve Kadın Kolları başkanları temsilci iken, yeni tadilatla, Merkez Yürütme Kurulu Başkanı ve üyeleri ve İl Kadın ve Gençlik Kolları Başkanlarının i tirakleri

¹¹¹⁸ Oktay Gökdemir, **Cumhuriyet'in 90 Yıllık Çınarı CHP**, Yakın Kitabevi, 1. Baskı, İzmir 2013, s.244.

¹¹¹⁹ **Sabah Postası**, 7 Nisan 1954.

¹¹²⁰ 1954 yılında yapılan toplantılara bakıldığında, İzmir'deki CHP'li kadınlar içerisinde u isimler öne çıkmaktadır: Fitnat Saltu (CHP İzmir Kadınlar Kolu İl Başkanı-CHP İzmir Milletvekili Adayı); Zehra Dene li (E refpa a Kadınlar Kolu Başkanı); Selma Yi italp (Konak Kadınlar Kolu Başkanı), Mediha Özcanbak (Kar ıyaka CHP İlçe Başkanı), Münire Güntan (Tilkilik Kadınlar Kolu Başkanı), Hikmet Onat, Zühtüye Çelikkanat, İyayın Tarancı (Kadın Kolları üyeleri); “Örenköyü CHP Kadınlar Kolu Faaliyeti”, **Sabah Postası**, 15 Nisan 1954; “CHP E refpa a Kadınlar Kolu Toplantısı”, **Sabah Postası**, 18 Nisan 1954; “CHP Kadınlar Kolunun Kongresi Çok Alakalı Geçti”, **Sabah Postası**, 28 Nisan 1954.

sa lanmı tır. Böylece tüzükte yapılan düzenleme ile kurultayın mevcudu, kadın ve gençlik lehine ço alımı tır.¹¹²¹

1960'lı yıllar kadın kollarının çalı malarının yerle ti i dönem olmu tur. 1961 yılının Nisan ayında yapılan Parti Meclisi'nde Kadın Kolları Yönetmeli i yeniden ekillenir.¹¹²² Kadın Kolları ilk kurultayını 10 Aralık 1962 tarihinde toplar. Kadın Kolları Genel Ba kanlı ı'na Melahat Akan'ın seçildi i bu kurultay, Türk siyasi tarihi için bir ilk olma özelli i ta imaktadır.¹¹²³

E.Yedi Ola an, Bir Ola anüstü CHP Kurultayı Ve Kadınlara Dair Çalı malar – Kadınların Çalı maları

1. CHP 8. Büyük Kurultayı (29 Haziran-3 Temmuz 1950)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 8. Kurultayı 29 Haziran 1950 tarihinde Ankara Halkevi'nde¹¹²⁴ toplanmı tır.¹¹²⁵ Bu kurultay, kuruldu u günden itibaren iktidar partisi olan CHP'nin muhalefet partisi olarak topladı ı ilk kurultaydır.¹¹²⁶ 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Meclis'e 60 milletvekili sokmayı ba aran CHP içerisinde yenilgi ile tetiklenen parti içi huzursuzlu un su yüzüne çıktı ı kurultay da olmu tur. 29 Temmuz'da ba layan ve 3 Temmuz'a kadar süren Kurultay'a smet nönü ba kanlık etmi , stanbul Delegesesi lhami Sancar ve zmir Delegesesi Nazif Ça atay Ba kan vekilli ini üstlenmi tir. Kurultay'ın yönetim ve yazmanlar kısmında kadın vekil ya

¹¹²¹ **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1961; Gökdemir, **a.g.e.**, s.244.

¹¹²² Yönetmelik tam metin için bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi Ve Seçim Mevzuatı**, Seçim Yayınları: 1, stanbul, 1963, ss.52-54.

¹¹²³ Gökdemir, **a.g.e.**, s.244.

¹¹²⁴ Kurultay'ın Ankara Halkevi'nde toplanması tepki çekmi tir. Bu tepkileri Metin Toker, "*Halkevleri hukuken ve fiilen CHP'nin malıydı. Fakat daha 1946-50 döneminde bu konu demokratik rejimin gündemine gelmi ti. Bunlar devlet ve millet parasıyla kurulmu lardı. Çok partili rejime geçildikten sonra CHP ile devlet, ku kusuz birbirlerinden ayrılmı lardıve temelinde ikincinin –devletin- maddi olanaklarının yattı ı tesislere birincinin –CHP'nin- egemen olmasında ayıp bir ey vardı. CHP de bu ayıbın farkındaydı*" sözleri ile de erlendirmi tir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Toker, **Demokrasimizin smet Pa alı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi yay., stanbul, 1990, s. 68-69.

¹¹²⁵ **CHP Kurultayı Bugün Toplanacak**", **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1950; **Milliyet**, 30 Haziran 1950; **Yeni stanbul**, 30 Haziran 1950; **Zafer**, 30 Haziran 1950; **Yeni Sabah**, 30 Haziran 1950.

¹¹²⁶ ktidarı kaybetmi parti olarak toplanan bu CHP Kurultayı'ndan bahsederken Ulus gazetesi'nin kullandı ı "Ba kan nönü" tabirini dönemin gazetecilerinden Tekin Erer, "Ba kan" sıfatı ile kastedilenin CHP ba kanlı ı olmadı ı ekinde yorumlar. Erer'e göre, "Ba kan" kelimesi ile kastedilen "devlet reisli i" makamıdır ve bu tabirin kullanılmasında Bayar'a o yere layık olan ki inin nönü oldu u yönünde bir göndermede bulunmaktadır. Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, stanbul, (t.y.), s. 46.

da delege görev almamı tır. 1950 seçimlerinde Meclis'e milletvekili olarak girmeyi ba aran tek kadın CHP'li olan Tezer Ta kıran ve Ankara Delegatesi Übeyde Elli'nin dı ndaki eski kadın vekillerin ve CHP'li kadınların locadan kurultayı takip ettikleri görülmü tür.¹¹²⁷

Kurultay'ın dikkat çeken noktalarından biri parti içerisinde “ıslahat” isteyen bir grubun yaptı ı muhalefet olmu tur.¹¹²⁸ Bu ıslahat istemi “Genel Ba kanlık” makamı ile de ili kilendirilmi , smet nönü “*partinin gençle tirilmesi*” gerekti i yolundaki söylemlerle ele tirilmi tir. Islahatçı grubun destekçilerinden Sadi Irmak; partinin de i meye ihtiyacı oldu unu vurgulamı , de i meyecek tek eyin “*ana prensipler ve esas dünya görüşü ü*” oldu unu belirtmi tir.¹¹²⁹

“Genel Ba kan” makamının yetkilerinin ilk kez ele alındı ı kongrede; ya anılan geli meler iki ekilde yorumlanmı tır. İlk yoruma göre smet nönü'nün parti lideri olması ile ilgili herhangi bir problem yoktur. Konunun tartı ılmasına neden olan aray ı “ *nönü'nün ba kanlı ndaki di er yöneticilik mevkileri*” içindir.¹¹³⁰

İkinci yorum ise tam tersi yönde olmu tur. smet nönü'ye kar ı olanlar onun için “*Kendisinin partimize hizmetleri hiç ku kusuz büyüktür, ama partiyi gençle tirme zamanı gelmi tir*” derken, nönücüler “ *smet nönü CHP'nin güne idir*” demi lerdir.¹¹³¹ Tüm bu tartı malara ra men, smet nönü'nün yapılan seçimler

¹¹²⁷ **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1950; Do an Nadi, “Kurultaydan Notlar”, **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1950.

¹¹²⁸ **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1950; Mümtaz Faik Fenik, “Halk Partisinde Islahat isteyenler”, **Zafer**, 29 Haziran 1950.

¹¹²⁹ **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1950. CHP Edirne Milletvekili olan Fahir Giritlio lu'nun kaleme aldı ı “*Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*” adlı 1965 tarihli eserde Giritlio lu bu muhalefeti göz ardı eder. Kurultay süresince Genel Ba kanlık makamı ve smet nönü ile ilgili olarak yapılan tüm ele tirileri görmezden gelen Giritlio lu Kurultay'daki nönü'ye kar ı olan sevgiden bahseder. Giritlio lu, **a.g.e.**, s. 271.

¹¹³⁰ Altan Öymen, **De i im Yılları**, Do an kitap, 5.baskı, stanbul, 2004, s. 503.

¹¹³¹ Kuma , **a.g.e.**,s.56. nönü'ye ve CHP'ye kar ı en sert muhalefet edenlerden biri de Demokrat Parti'nin yayın organı olan Zafer gazetesidir.Kurultay boyunca gerek partiyi gerek nönü'yü ele tiren satırlar gazetenin sütunlarında yer almı tır. Mümtaz Faik Fenik,“Hala ef Sistemindeler”, **Zafer**, 2 Temmuz 1950; Mümtaz Faik Fenik, “Tezatlara Dolu Peri an Nutuk!”, **Zafer**, 3 Temmuz 1950; Mümtaz Faik Fenik, “Kimin Uyanması Lazımdır?”, **Zafer**, 4 Temmuz 1950; Mümtaz Faik Fenik, “ ktidara Yapılan Hücumlar”, **Zafer**, 5 Temmuz 1950; Muhip Dıranas, “Kurultayın Tek Hamlesi”, **Zafer**, 5 Temmuz 1950; Mümtaz Faik Fenik,“ ki Nutuk Arası Tezat”, **Zafer**, 6 Temmuz 1950. Parti yöneticileri ile ilgili bir ele tirel yazı da Sedat Simavi tarafından yazılmı Hürriyet gazetesinde yayınlanmı tır. “*CHP Kongresi*” adlı makalede Sedat Simavi kurultayı “CHP siyasi emeklilerden kurtuldu u gün, belki kendisini toplayabilecektir” sözleri ile yorumlamı tır. Sedat Simavi, “CHP Kongresi”, **Hürriyet**, 1 Temmuz 1950.

sonucunda, 488 oydan 487'sini alarak Genel Başkan seçilmesi, ilk yorumun doğruluğunu artırmaktadır.¹¹³²

“*Parti hesabına bir intikal rejimine yol açtı*”¹¹³³ denilen 8. Kurultay’da, CHP tekilatında ve programında yapılacak olan yenilikler, bu yenilikleri savunan partililerin görüşleri dile getirilmi ; yapılan tüm çalışmaların sonucunda iki konuda mutabakata varılmıştır. Bunlardan ilki “*programda ve tüzükte tadilat yapılması*”¹¹³⁴ ikincisi ise “*muhalefet partisi olarak takınılacak efendi tavır*” olmuştur.¹¹³⁵ Kurultay’da alınan kararlar neticesinde, program ve tüzükte yapılan yenilikler; Partiye taalluk eden, bütün yetkilerin, kurultaydan geçirilip karar altına alınması gibi bir teamülün ihdası; Genel Sekreterlik müessesesinin, kurultay umumi heyeti tarafından, doğrudan doğruya seçilmesi; Parti Divanı adedinin 30 kişiye indirilmesi Kurultayın her yıl toplanması; Genel Başkan Vekilliği müessesesinin kaldırılması ekinde özetlenmiştir.¹¹³⁶

Ancak, Kurultay’da yapılan pek çok çalışmaya rağmen, bir istisnanın dışında toplantılarda ve alınan kararlarda kadınların yer almaması dikkat çekicidir. İstisnayı oluşturan örnek Ankara delegesi Übeyde Elli’dir. Kurultayın üçüncü gününde Genel Sekreterliğin iki kurultay arasındaki çalışma raporunu inceleyen komisyonunun raporunun okunmasının ardından, Übeyde Elli söz alarak, kürsüye çıkması ve kadın kollarının tekelisi ile ilgili açıklama talebinde bulunmuştur.¹¹³⁷ Übeyde Elli’nin talebine cevap veren Cevat Dursunolu, seçilecek olan Genel Kurul’da bu konunun konuşulması için komisyonca istekte bulunulduğunu belirtmiştir.¹¹³⁸ Kurultay’daki “kadın” varlığının azlığına TBMM’nin VII. ve VIII. Dönemlerinde milletvekilliği yapmış olan CHP’li Hasene Ilgaz “Kadın Gazetesi”ndeki makalesinde yer vermiştir. “*CHP Sekizinci Kurultayı’ndan notibalar*” adlı makalesinin “Bir Tek Kadın Delege” isimli kısmında kurultaydaki kadın sayısının azlığını “*yürek burkan bir olay*” olarak nitelermi , milyonlarca partiliyi temsil eden bu delege ve davetliler içinde büyük bir

¹¹³² nönü’nün tekrar seçilmesini ele tiren bir makale için bkz. Nadir Nadi, “Yorum”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1950; Altan Öymen, *Değişim Yılları* adlı kitabında arayışın “nönü’nün başkanlık için” olduğu olduğunu belirtir. Bkz. Öymen, **a.g.e.**, s. 503.

¹¹³³ Nadi, **a.g.m.**, 4 Temmuz 1950.

¹¹³⁴ **Yeni İstanbul**, 3 Temmuz 1950.

¹¹³⁵ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 269.

¹¹³⁶ Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 270.

¹¹³⁷ **Kadın Gazetesi**, 10 Temmuz 1950.

¹¹³⁸ **Kadın Gazetesi**, 10 Temmuz 1950.

kadın topluluğunun yalnız iki kadınla temsil edilmesinin ne kadar acı olduğunu belirtmiştir.¹¹³⁹ CHP Kurultayı'ndaki bu kadın eksikliği üzerinden söze başlayan İlgaç, Demokrat Parti'nin kadın politikasını da DP de kadınlığımız adına bir şey yapamadı sözleri ile eleştirmiştir, kadın haklarını savunabilmek için tek yolun erkekleri bu davaya inandırmak olduğunu söylemiştir.¹¹⁴⁰

Hasene İlgaç'ın Demokrat Parti'ye yönelttiği bu eleştirisi henüz iki aylık bir iktidar için erken sayılabilir. Ancak 1946 yılında kurulan ve iktidara geçmek için yoğun çalımlar yapan bir partinin “kadın” konusundaki çalımlarının az olması, iktidarı kaybeden bir parti için eleştirisi noktasında kullanılması gereken bir husustur. Öte yandan kadına siyaset arenasında yer verme konusunda birçok ilke imza atan CHP'nin de kadın konusunda on beş sene içerisinde geldiği nokta sayısal anlamda gerileme göstermiştir. Sonuç olarak her iki parti de 1950 seçimleri sürecinde -ki CHP Kadın Kollarının seçim ile ilgili pek çok çalıması olmasına rağmen- ve seçimler sonrasında “kadın” konusunu bir anlamda ihmal etmişlerdir. Bu ihmal edilen CHP açısından hem TBMM'deki kadın vekil sayısına hem de CHP'nin seçimler sonrasındaki ilk kurultayı olan 8. Kurultayı'na yansımasıdır.

2. CHP 9. Büyük Kurultayı (26 -30 Kasım 1951)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dokuzuncu Büyük Kurultayı 26 Kasım 1951 tarihinde başlamıştır. Bir önceki kurultayın Ankara Halkevi'nde toplanmasına gelen tepkilerin ardından bu kurultay Ankara Yenişehir'deki Büyük Sinema Salonu'nda toplanmıştır. Genel Başkan Smet Nönü'nün açılış konuşmasını yaptığı 1. Kurultay'a 1000'e yakın delegenin katılımıdır.¹¹⁴¹ Kurultay Başkanı İstanbul Milletvekili İhrami Sancar ve Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin yapmıştır.¹¹⁴² Dokuzuncu Kurultay; yapılan yeniliklerle CHP tarihinde önemli bir yer almıştır. Yapılan değişikliklerle Parti Divanı'nın kaldırılması; “Parti Meclisi” oluşturulması, milletvekili adaylarının yerel örgütlerce belirlenmesine karar verilmesi, diğer

¹¹³⁹ Hasene İlgaç, “CHP Sekizinci Kurultayı'ndan Notlar”, **Kadın Gazetesi**, 10 Temmuz 1950.

¹¹⁴⁰ İlgaç, **a.g.m.**, 10 Temmuz 1950.

¹¹⁴¹ Kuma, **a.g.e.**, s.59.

¹¹⁴² Kuma, **a.g.e.**, s.59.

kurultaylardan farklı olarak bir kurultay bildirisi (beyanname)¹¹⁴³ açıklanması 9. Kurultayı farklı kılan özellikler olmuştur. Yine bu kurultayda diğ erlerinden farklı olarak, delegelerin önergesi ile “*Ana Davalar ve Memleket Meseleleri Komisyonu*” oluşturulmuştur. Kurultayın 26 Kasım 1951 tarihli ilk oturumunda Ankara delegeleri tarafından hazırlanan ve Eskişehir, İstanbul, İzmir, Bilecik delegelerinin de imzaları ile verilen önerge üzerine oluşturulan komisyonun sekreterliğine de CHP’li kadınlardan Seyhan Deleşesi Makbule Dıblan seçilmiştir.¹¹⁴⁴ Kurultay genelinde “*Memleketin ve partinin hayati meseleleri*” etrafında yapılan görüşmelerde “*inkılâpların ve kadın hak ve hürriyetlerinin korunması*” konuları ele alınmıştır.¹¹⁴⁵

Dokuzuncu CHP Kurultayı tarafından yapılan görüşmeler¹¹⁴⁶ sonucunda; onaylanan Tüzük’te de kadın kollarının kurulması ile ilgili bir maddenin yer aldığı görülmüştür. Tüzüğün “*Yardımcı Teşkilat*” başlıklı 35.maddede kadın kollarının kurulmasına dair sözler yer alır.¹¹⁴⁷

9. Kurultay’da kabul edilen tüzük ile kadınlara dair kollar kurulmasının yanı sıra Tüzük’ün “*Kurultay*” başlıklı 20. Maddesinde gençlere ve kadınlara kurultaylarda temsil yeti ve söz hakkı tanınması açısından önemli bir değişiklik yapılmıştır. Kurultay’a katılacak olan kişiler listelenirken; “*Kadın ve Gençlik Kolları bulunan illerde bu kolların başkanlarından veya birer temsilcisinden terekkiüb eder*”¹¹⁴⁸ cümlesi ile “*kadın kolları*” temsilcilerinin de Kurultay’a katılması kararına varılmıştır.

“Kadın kolları” kurma; kadın kolları temsilcilerine kurultaya katılma hakkı verme gibi önemli adımların atıldığı CHP 9. Kurultayı 30 Kasım 1951’de son toplantısını yapmıştır.¹¹⁴⁹ Kurultay’ın son günü yapılan seçimlerle Genel Yönetim Kurulu’nda Mebrure Aksoley de yer almıştır.¹¹⁵⁰

¹¹⁴³ CHP 9. Kurultay Beyanname si tam metni için bkz. **CHP Dokuzuncu Büyük Kurultay Beyanname si ve Rapor**, 1951; **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.0.0.223.880.1, (1951).

¹¹⁴⁴ **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.0.0.223.880.1, (1951).

¹¹⁴⁵ **CHP Beyanname si ve Rapor**, 1951; **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.0.0.223.880.1, (1951).

¹¹⁴⁶ Görüşmeler ile ilgili örnek tutanak özeti için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.0.0.223.880.2, (1951).

¹¹⁴⁷ **CHP Tüzüğü**, (IX. Kurultayca Onanmıştır), 1951, s.20; **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.0.0.223.880.1, (1951).

¹¹⁴⁸ **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.0.0.223.880.1, (1951).

¹¹⁴⁹ **Milliyet**, 1 Aralık 1951.

¹¹⁵⁰ Kuma, **a.g.e.**, s.67; Erer, **a.g.e.**, s.92.

3. CHP 10. Büyük Kurultayı (22 -26 Haziran 1953)

CHP'nin Onuncu Büyük Kurultayı Ankara Büyük Sinema'da 22-26 Haziran 1953 tarihleri arasında yapılmı tır. 63 ilden gelen 1000'in üzerinde delege¹¹⁵¹ ile toplanan Kurultay smet nönü'nün açılı konu ması ile ba lamı tır. smet nönü iç siyasette ya anan geli meleri de erlendirerek ba ladı ı konu masında muhalefet partisi olarak yapılanları, iktidarın ele tirdikleri yönlerini anlatmı ; ardından dı politika ile ilgili NATO ve Kore gibi ba lıklarla Türkiye'nin dünya siyasetindeki rolünden bahsetmi tir.¹¹⁵² Sözlerini 1954 yılında yapılacak olan seçimlerde CHP'nin yapması gerekenleri anlatarak noktalamı tır.¹¹⁵³

Kurultay Ba kanlık Kurulu seçimleri sırasında emsettin Günaltay ba kanlı a seçilmi tir. stanbul Milletvekili İhami Sancar ve zmir Milletvekili evket Adalan'ın ba kan yardımcılı mını üstlendi i kurultayda CHP'li kadınlardan ehime Ertan da yazmanlar arasında yer alır.¹¹⁵⁴ Kurultay Ba kanlık Kurulu'nda yer alan kadın yazmanın yanı sıra Kurultay görü meleri sırasında da kadın CHP'lilerin söz aldı ı görülmektedir. 23 Haziran 1953 tarihli toplantıda Hacer Dicle “*memleketin iktisadiyatından*” bahsetmi ; “*Tenkitten korktu umuz için iktidarı kaybettik, artık adam olalım*” diyerek partinin “*ıslahı*” konusuna dikkat çekmi tir.¹¹⁵⁵

Kurultay'ın dördüncü gününde ciddi tartı malar ya anmı , nönü ve beraberindeki elli ki i Genel dare Kurulu'nda ya anan ahenksizli in sebebi olarak gördükleri Genel dare Kurulu'nun la vını istemi tir. Ancak bu istek uzun süren tartı maların ardından kabul görmemi ; “*Genel sekreterin Kurultayca de il, kurultay üyelerince*” seçilmesi yönünde verilen önerge de reddedilmi tir.¹¹⁵⁶ Kurultay'ın son günü olan 26 Haziran 1953 tarihinde seçimler yapılmı tır. smet nönü 854 oy ile Genel Ba kanlı a; 709 oy alan Kasım Gülek de Genel Sekreterli e seçilmi tir.¹¹⁵⁷

¹¹⁵¹ **Milliyet**, 23 Haziran 1953. Ulus gazetesi bu sayısı 1300'ün üzerinde olarak vermi tir. **Ulus**, 21 Haziran 1953; Kuma , **a.g.e.**, s.69.

¹¹⁵² **Milliyet**, 23 Haziran 1953.

¹¹⁵³ **Milliyet**, 23 Haziran 1953.

¹¹⁵⁴ ehime Ertan'ın yazman seçilmesi ile ilgili olarak Rahmi Kuma u cümleyi kullanır: “Kurultayın en genç delegelerinden seçim yapıldı; bir delegenin iste i üzerine “Türk kadını” da yazmanlar arasına alındı.” Kuma , **a.g.e.**, s.69.

¹¹⁵⁵ **Milliyet**, 24 Haziran 1953.

¹¹⁵⁶ **Milliyet**, 26 Haziran 1953; Kuma , **a.g.e.**, s.70.

¹¹⁵⁷ **Milliyet**, 27 Haziran 1953.

Nihat Erim ve 170 arkadaş tarafından yapılan teklifi de göz önünde bulunduran 10.Kurultay bir beyanname yayınlarak çalışmalarına son vermiştir.¹¹⁵⁸ Bu Kurultay sonucunda da Mebrure Aksoy Genel yönetim kurulundaki yerini korur.

Gençlik ve Kadın Kolları açısından; 10. Kurultay da yapılan konular arasında bakıldığında güçlendirici bir kurultay olmuştur denilebilir. CHP'nin Halkevlerinin kapatılmasının ardından halkla yakınlaşabilmek amacıyla yardımçı tekliflere verdiği önemi artırdığı Genel Sekreter Kasım Gülek'in konuşmasında "kadın"a dair söylediği "Türk kadınına erkeklerle eşit hak tanıyan Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Kadın kollarıyla, orada çalışırken hem irelerimiz, annelerimiz, bu memleketin siyasi hayatında, girişimiz mücadelede bizim yardımcılarımız, bizim mücadele arkadaşlarımızdır"¹¹⁵⁹ sözlerinden de açıkça anlaşılmaktadır.

4. CHP III. Olağanüstü Kurultayı (25 -28 Ocak 1954)

Atatürk'ün vefatının ardından 26 Aralık 1938'de ilki; çok partili hayata geçiş aşamasında da 10-11 Mayıs 1946 tarihinde de ikincisi toplanan CHP Olağanüstü Kurultaylarının üçüncüsü 25-28 Ocak 1954 tarihleri arasında Ankara Büyük Sinema Salonu'nda toplanmıştır. Olağanüstü Kurultay 2 Mayıs 1954 tarihli seçimler öncesinde CHP için bir hazırlık kongresi niteliindedir. Bakanlık görevini emseddin Günaltay, Bakan Yardımcılıklarını da İsmail Sancar ve Nüvit Yetkin'in yaptığı bu kurultayın yazmanları arasında Mehmet Ertan da yer almıştır. Önceki dönem kurultay konuşmasında, son kurultaydan o güne kadar olan olayların kısa bir bilançosunu yaptıktan sonra "kuvvetin muhalefete karşı hukuk devleti esaslarına ve usullerine riayet edeceğine dair ümidlerin boşa çıktığını" bildirmiştir.¹¹⁶⁰ Önceki dönem ayrıca, Olağanüstü Kurultay'ın ilk ele alınacak meselelerin başında "seçim beyannamesi ve adayların milletvekili seçimleri için geniş seçmen külesinin oylarını üzerinde toplayabilecek, devlet ve millet için ehliyetle yürütebilecek itimat telkin eden kişiler olması lüzumu" üzerinde durmuştur.¹¹⁶¹ Tüzük'te yapılması planlanan değişikliklerin ele alındığı kurultayın ana amacı başında "muhalefet partileriyle

¹¹⁵⁸ CHP 10.Kurultay bildirisi tam metni için bkz. **Milliyet**, 27 Haziran 1953; Kuma, a.g.e., s.70-71.

¹¹⁵⁹ **CHP Tüzüğü**, (IXuncu Kurultayca onanmış ve Xuncu Kurultay kararıyla bazı maddeleri değiştirilmiştir), 1953, s.9; **BCA**, Fon Kodu: 490.0.001.0.0.224.885.1, (1953).

¹¹⁶⁰ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1954; **Milliyet**, 26 Ocak 1954.

¹¹⁶¹ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1954.

mü terek listeler çıkarabilmek” olarak de erlendirilmi tir. ¹¹⁶² Tüm ele tirilere ra men 27 ubat 1954 tarihinde smet nönü ola anüstü kurultayı kaparı konu masında kurultayın verimli geçti inden söz ederek CHP’nin “*cumhuriyetin temelini kuran, inkılabların, siyasi, içtimai büyük ıslahatın ba lıca bekçisi ve savunucusu olarak büyük seçimlere*” girece ini belirtmi , CHP’nin muhalefet partisi olarak u radı ı haksızlıklardan bahsetmi tir. ¹¹⁶³

Ola anüstü Kurultay’da milletvekili yoklamalarına gençlik kolları ba kan ve üyelerinin de katılmasının kabul edilmesine kar ılık kadın kolları ile ilgili bir karar verilmemi tir. ¹¹⁶⁴

5. CHP 11. Büyük Kurultayı (26 -31 Temmuz 1954)

Demokrat Parti iktidarını devam ettiren ikinci seçimler 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılır. ¹¹⁶⁵ Seçimlerde Demokrat Parti di er tüm partilere kar ı büyük bir üstünlük ile tek parti olarak iktidarda kalmayı ba armı tir. ¹¹⁶⁶ Demokrat Parti’nin yükseli devri olarak Kabul edilecek olan bu seçim döneminde DP’den dört kadın vekil Meclis’e girmeyi ba armı tir. Aliye Timuçin Co kun (Ankara), Nazlı Tıabar (stanbul), Nuriye Pınar (zmir), Edibe Sayar (Zonguldak) Demokrat Partili kadın vekiller olarak Meclis’teki yerlerini alırken; Meclis’te 31 milletvekili ile temsil edilen CHP’den kadın vekil seçilememi tir. ¹¹⁶⁷ Böylece, kadınlara milletvekili seçilme hakkının verildi i 1935 tarihinden itibaren ilk kez bir seçimde CHP’li kadın vekil Meclis’e girememi tir. Seçimlerde alınan ba arısız sonucun ardından CHP’nin 11. Kurultayı Ankara Yeni Sinema Salonu’nda 26-31 Temmuz 1954 tarihlerinde toplanmı tir. ¹¹⁶⁸ smet nönü’nün açılı konu ması ile ba layan Kurultay’a Mevhibe

¹¹⁶² **Cumhuriyet**, 27 ubat 1954. Nadir Nadi “Aday Listeleri” adlı kö e yazısında CHP’nin Millet Partisi ile arasındaki ortaklık fikrine iddetle kar ı çıkmı , ba ımsız adaylara CHP listelerinde yer verme kararını ele tirmi tir. Nadir Nadi, “Aday Listeleri”, **Cumhuriyet**, 28 ubat 1954.

¹¹⁶³ **Cumhuriyet**, 28 ubat 1954.

¹¹⁶⁴ **Milliyet**, 27 ubat 1954.

¹¹⁶⁵ Nadir Nadi, “Büyük Vazife”, **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1954; John Mair, “Turkey’s Third Election: New Opposition Parties”, **The Manchester Guardian**, 1 May 1954.

¹¹⁶⁶ **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1954; **Milliyet**, 3 Mayıs 1954; **The New York Times**, 4 May 1954; Ali Naci Karacan, “Halkın Sesi Hakkın Sesi”, **Milliyet**, 4 Mayıs 1954.

¹¹⁶⁷ Demokrat Partili kadın mebusların özverili çalı maları ile ilgili bir makale için bkz. Feyyaz Tokar, “Kadın Mebuslarımız”, **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1955.

¹¹⁶⁸ **Milliyet**, 27 Temmuz 1954; **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1954; **Ak am**, 27 Temmuz 1954; Falih Rıfki Atay, “Kurultay”, **Akis**, 24 Temmuz 1954.

Hanım da eski CHP’li mebuslardan birkaç kadın ile birlikte bir grup tekil¹¹⁶⁹ ederek katılmıştır.

Kurultay Başkanlığı’nı Faik Ahmet Barutçu, Başkan Yardımcılıklarını da İhrami Sancar ve Kemal Akar yapmıştır. Yazmanlar içerisinde yine bir kadın delege yer almıştır. Sabahat Erdemir yazmanlardan bir tanesidir.¹¹⁷⁰ Kurultay görüşmeleri sırasında okunan Tüzük Komisyonu raporunda kadın kolları ile ilgili bir kararın da sözü geçer.¹¹⁷¹ Tüzük komisyonu kurultaya iştirak edecek delege sayıları ile ilgili husus hakkında “*kurultay delegeliinin seçim ile verilmesi ve seçimle gelmeyenlerin kurultaya iştirak etmemesi*” istenmiştir, “*kadın kolu ve gençlik kolu üyeleriyle eski vekiller ve CHP ileri gelenlerinin kurultay üyesi olmamaları derpi*” olunmuştur.¹¹⁷² Sonuç olarak kurultay, komisyonun tadilini kabul etmiştir. Buna göre; kurultaya her vilayetin mebus sayısının iki mislini geçmek üzere delege göndermesi, ayrıca parti meclisi üyeleri ile partili mebusların, genel başkanın ve genel sekreterin kurultayın tabii üyeleri olmaları kabul edilmiştir. Ayrıca eski vekiller ile CHP eski ileri gelenlerine fahri üyelik payesi verilmiştir.¹¹⁷³ Tüzükte yapılan en önemli değişiklik ise, Genel Yönetim Kurulu’nun kaldırılmasıdır. Genel Yönetim Kurulu’nun yerine otuz kişiden oluşan bir “*Parti Meclisi*” oluşturulmuştur.¹¹⁷⁴ CHP’li kadınlardan Mebrure Aksoy Parti Meclisi üyeleri arasında yer almıştır.¹¹⁷⁵

29 Temmuz 1954 tarihli oturumda ise kadın delegenin karıştığı bir olay olmuştur. Milliyet gazetesinde yer alan habere göre, saat 21’de başlayan oturumda program tadilatı görüşülürken ertesi gün sabah yapılacak seçim için ellerde dolaşan ve resmi kâğıda basılmış listelerden birinin resmini çekmek isteyen foto muhabirlerini gören Emel Gürler’in karışması üzerine delegeler foto muhabirlerine saldırmıştır, olayın büyümesi Kasım Gülek’in araya girmesi ile önlenmiştir.¹¹⁷⁶

30 Temmuz 1954 tarihinde son toplantısını yapan Kurultay bir beyanname yayınlarak kapanmıştır. Genel Başkanlık makamına, Genel Sekreterlik de

¹¹⁶⁹Milliyet, 27 Temmuz 1954.

¹¹⁷⁰Kuma, a.g.e., s.76.

¹¹⁷¹Akis, 31 Temmuz 1954.

¹¹⁷²Cumhuriyet, 30 Temmuz 1954; Akşam, 30 Temmuz 1954.

¹¹⁷³Cumhuriyet, 30 Temmuz 1954.

¹¹⁷⁴Kuma, a.g.e., s.77.

¹¹⁷⁵Milliyet, 31 Temmuz 1954.

¹¹⁷⁶Milliyet, 30 Temmuz 1954. Emel Gürler bu kurultay sırasında İstanbul Parti Başkanlığı sekreterlik görevine getirilmiştir. Erer, a.g.e., s.242.

Kasım Gülek'in seçildi i Kurultay'ın altı maddelik beyannamesini Nihat Erim okumu tur. Beyannamede “*hukuk devleti nizamlarının kurulmadı ı, iktidarın rejimi bundan uzakla tırdı ı, murakabenin sa lanmadı ı ve serbest seçim müessesesinin baltalandı ı, muhalefetin Meclis'te seçmen oyları ile mütenasiben temsil edilmedi i belirtilmekte ve Halk Partisi'nin medeni memleketlerdeki Anayasalara uygun ve insan hakları prensibine riayet eden bir rejimin tahakkuku için çalı aca ı*” bildirilmi tir.¹¹⁷⁷

6. CHP 12. Büyük Kurultayı (21 -24 Mayıs 1956)

21-24 Mayıs 1956 tarihleri arasında, Ankara Ulus Sineması Salonunda toplanan CHP'nin 12. Kurultayı'nda Ba kanlı ı emsettin Günaltay, Ba kan Yardımcılıklarını Faik Ahmet Barutçu ve Lebit Yurto lu yapmı , yazmanlar arasında da iki kadın CHP'li yer almı tır. Emel Gürler ve Übeyde Elli'nin yazmanlık görevini üstlendi i kurultay smet nönü'nün konu ması ile ba lamı tır.¹¹⁷⁸ smet nönü'nün iktidarı ele tirdi i konu ması “*geçen yıllarınkilere nazaran çok daha sert, daha esprili ve memleketin siyasi havasında daha fazla hakimiyet iddialı*” olarak de erlendirilmi tir.¹¹⁷⁹

Kasım Gülek ile Sırrı Atalay arasındaki çeki melere sahne olan Kurultay'da Genel Ba kanlık seçimlerine katılan 1021 delegenin oybirli i ile smet nönü Genel Ba kan; Genel Sekreterlik için de kullanılan 972 oyun 880'ini alarak Kasım Gülek Genel Sekreter seçilmi tir. 116 ki inin seçilmek için aday oldu u Parti Meclisi'nde CHP'li kadın delegelerden Mebrure Aksoley varlı ını devam ettirmi tir. Kurultay 24 Mayıs 1956 tarihinde bir beyanname yayınlayarak kapanmı tır.¹¹⁸⁰

Aynı tarihlerde kurultayın yanı sıra illerde de çe itli çalı malar yapılmaktadır. 12. Kurultay öncesinde CHP Kadınlar Kolunun stanbul Be ikta 'taki 30 Mart 1956 tarihli toplantısında emsettin Günaltay uzun bir konu ma yapmı tır. “*Medeni memleketlerde, kadının sadece ana olarak de il, e olarak da enerji ve hayatiyet unsuru*” oldu unu belirten Günaltay, “*Hedefimiz bizi de bu duruma ula mı*

¹¹⁷⁷ **Milliyet**, 31 Temmuz 1954.

¹¹⁷⁸ Kuma , **a.g.e.**, s. 82.

¹¹⁷⁹ Eved Güresin, “Kurultay Notları”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1956.

¹¹⁸⁰ Beyannamenin tam metni için bkz. Kuma , **a.g.e.**, s. 83. Beyanname ile ilgili yorumlar için bkz. **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1956; **Milliyet**, 26 Mayıs 1956; **Akis**, 26 Mayıs 1956.

görmektir” demi tir.¹¹⁸¹ Kadınlar Kolu’nun Be i kta ’taki toplantısında Günaltay’dan ba ka Emel Gürler, Hasene Ilgaz gibi CHP’li kadınlar da konu malar yapmı tır.¹¹⁸²

On ikinci ve on üçüncü büyük kurultayların arasında iller bazında CHP Kadın Kollarının çe itli kongreler düzenledi i görülmektedir. Bunlara örnek olarak gösterilebilecek kongrelerden bir tanesi 16 Mart 1957 tarihli, CHP stanbul Kadınlar Kolu Kongresi’dir. Kasım Gülek ve emsettin Günaltay’ın da katılımı ile stanbul’da CHP Be i kta ilçesi lokalinde düzenlenen kongrede kadının siyasetteki rolüne dair görü meler yapılmı tır. Kongreyi stanbul Kadınlar Kolu Ba kanı Güzide Tanrıyar açmı tır. Ba kanın konu masının ardından kongre ba kanlı ına CHP’li kadınlardan Mürüvvet Akalın seçilmi tir. Türk kadınlarını öven, Anadolu kadınının istedi ini bulamadı ndan yakınan bir konu ma yapan Akalın’ın ardından kürsüye CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek gelmi tir. Kadınlar Kolu Kongresi’ni öven Gülek, siyasette kadının rolünün önemini anlatmı , *“memleket nüfusunun yarısı hem de nüfuzlu yarısı kadındır”* diyerek, kadınların seçimler için çok çalı ması gerekti ini sözlerine eklemi tir.¹¹⁸³ emseddin Günaltay ise kadınların isteklerinden, esaret ve kurtulu larından söz ederek ba ladı ı konu masını *“Kadınlar haklarını aramaya ba ladı ı zaman her ey yoluna girer. Hakkını bilen kadın, hakkını bilecek evlatlar yeti tirir ve esir ruhlu milletler ortadan kalkar. Bu milleti kurtarmak e er mukadderse ki mutlak olacaktır, onu kadınlar kurtaracaktır”*¹¹⁸⁴ sözleri ile sürdürmü tür.

7. CHP 13. Büyük Kurultayı (9-11 Eylül 1957)

Cumhuriyet Halk Partisi’nin 13. Büyük Kurultayı 9-11 Eylül 1957 tarihinde Ankara Yenimahalle’de Alemdar Sineması’nda toplanmı tır.¹¹⁸⁵ 27 Ekim 1957¹¹⁸⁶

¹¹⁸¹ **Milliyet**, 31 Mart 1956.

¹¹⁸² **Milliyet**, 31 Mart 1956.

¹¹⁸³ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1957.

¹¹⁸⁴ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1957.

¹¹⁸⁵ Kurultay toplanmadan önce 4 Eylül 1957 tarihinde CHP stanbul Kadınlar Kolu dare Heyeti ve ilçeler Kadın Kolları temsilcileri, 1 Ba kanı Güzide Tanrıyar’ın ba kanlı nda toplanarak büyük kurultaya götürecekleri dileklerini tespit etmi lerdir. **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1957.

¹¹⁸⁶ “Genel Seçimlere Gidilmesi Dün Kesinle ti”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1957; “Seçim 27 Ekim’de”, **Milliyet**, 5 Eylül 1957; **Milliyet**, 6 Eylül 1957. Seçimler sırasında ya anan mücadeleler ile ilgili olarak bkz. Emin Karaku , **40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü le te Ankara**, Hürriyet yay., stanbul, 1977, ss. 390-400.

tarihinde yapılacak olan seçimler öncesinde CHP'nin diğer muhalefet partileri ile olan i birli inin de gösterildi i kurultay olmu tur.¹¹⁸⁷ İlk günkü toplantıda yapılan açık oylama ile emseddin Günaltay Kurultay Başkanı, Baha Arıkan ve Lebit Yurtolu Kurultay Başkan Yardımcılıklarını üstlenmiştir. 22 aday arasından isim çekerek belirlenen altı yazman arasında da CHP'li kadınlardan Emel Gürler de yer almıştır.¹¹⁸⁸ Smet önü, yonunluklu olarak partiler arası i birli i üzerinde durdu u konusmasında; *“Zor ve e it olmayan seçim artları karısında yız. Ama hür vatandaşlar bu artları yenerek seçimi kazanma a ve ondan sonra gelecek seçimleri haksız kayıtlardan kurtarma a muvaffak olacaklardır. Muhalif partilerin i birli ini ameli sahada ba arı ile tahakkuk ettirmeleri vatandaşın samimi arzusudur”* cümleleri ile i birli inin demokrasiyi gerçekleştireceğine dair inancını vurgulamıştır.¹¹⁸⁹

Demokrat Parti'nin seçim kanunu ba ta olmak üzere muhalefeti yok etmek üzere aldığı tedbirlere karşı muhalefet partileri tarafından oluşturulan “ i birli i” fikrinin damga vurdu u kurultayda “Hürriyet Andı” adı verilen bir and içilmiştir.¹¹⁹⁰, yanı sıra Demokrat Parti'nin i birli ini önlemek için ortaya koydu u Seçim Kanunu Tadil Tasarısı'nı ele tiren bir beyanname yayınlanarak, kurultay kapatılmıştır.¹¹⁹¹ CHP Parti Meclisi'nde Mebrure Aksoley; Onur Kurulu'nda ise Emel Gürler yer almıştır.¹¹⁹²

¹¹⁸⁷6-9 Nisan 1956 tarihleri arasında toplanan CHP Meclis Grubu üç günlük müzakerenin ardından bütün muhalif partileri “i birli i”ne çağırarak bir tebli yayınlar. Bu ilk adımın ardından Cumhuriyet Halk Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi 1956 yaz aylarını yurdun bir çok yerinde yaptıkları mitinglerle geçirmişler 8 Temmuz 1956 tarihinde bir de mü terak bir tebli yayınlamışlardır. Muhalifler arasında “Güçbirli i”nin kurulması ise bir yıl sonra 1957 yılının yaz aylarında olacaktır. 12 A ustos 1957 tarihinde toplanan muhalefet partileri arasındaki görüşmeleri on gün sürmüş 21 A ustos 1957 tarihinde sonuçlanmıştır. 2 Eylül 1957 tarihinde yapılacak olan toplantı sonucunda i birli inin nasıl tatbik edilceğinin açıklanacağını bildirmişlerdir. 4 Eylül 1957 tarihinde ortak bir tebli yayınlayarak, “Güçbirli i”ne gidilmesinin sebeplerini ve amaçlarını açıklamışlardır. Erer, **a.g.e.**, ss.274-296; **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1957; **Milliyet**, 5 Eylül 1957.

¹¹⁸⁸Kuma , **a.g.e.**, s. 88.

¹¹⁸⁹**Cumhuriyet**, 10 Eylül 1957.

¹¹⁹⁰Hürriyet Andı'nın metni öyledir: *“Memleketimizin bugünkü siyasi durumu ve bu durumun tarihi partimizin 13üncü Büyük Kurultayı'na yüklediği tarihi vazife (Birle mi Muhalefet Cephesi)nin bir üyesi olan biz CHP'liler: Türk milletini layık olduğu ileri demokratik rejime ve vatandaşlar arasında e it muameleyi ier edinen hukuk devletine kavuşturma a ve millet iradesinin tecellisine engel olmak isteyenlerin karısında hiçbir eyden yılmadan, kanuna uyup, ulu Tanrıya sıınarak mücadele etmeye ant içtiğimizi i bu hürriyet andı ile kabul ve ilan ederiz.”* **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1957.

¹¹⁹¹13. Kurultay Bildirgesi tam metni için bkz. Kuma , **a.g.e.**, s. 90-91.

¹¹⁹²Kuma , **a.g.e.**, s. 92.

8. CHP 14. Büyük Kurultayı (12-15 Ocak 1959)

1959 yılının Ocak ayında Cumhuriyet Halk Partisi 14. Kurultayı'nı topladı. 12 Ocak 1959 tarihinde başlayan 15 Ocak 1959'da sona erecek olan görüşmeler bir önceki CHP Kurultayı'nda olduğu gibi yine Yenimahalle ilçesindeki Alemdar Sinema Salonu oldu. 1474 delegenin katılımı ile gerçekleştirilen Kurultay'ın açılış konuşmasını Genel Başkan İsmet İnönü yaptı. Kurultay'ın yönetim kurulunda yazmanlar arasında CHP'li kadın delegelerden Makbule Dıblan yer aldı.¹¹⁹³

1959 yılının ilk günlerinde toplanan bu kurultayın CHP için önemi büyüktür. Demokrat Parti iktidarına karşı biriken olumsuz intibaların CHP açısından bir fırsat olduğu düşünülür.¹¹⁹⁴ CHP bu fırsatı değerlendirilmeye yönelik bir çalışmanın içinde girmiş, DP'den uzaklaşmaya başlayan seçmenlere de bir mesaj niteliğinde bir bildiri yayınlamıştır. “*İlk Hedefler Beyannamesi*”¹¹⁹⁵ adlı beyannamenin yayınlanması sebebi ve bu sebepleri doğuran süreçte yaşanan mücadele; 1963 tarihli “*Millet Hizmetinde 40 Yıl*” isimli CHP yayınında açıklanmıştır.¹¹⁹⁶

“*İlk Hedefler Beyannamesi*”¹¹⁹⁷ adı altında yayınlanan bildiri de CHP'nin o dönemde mücadele ettiği hedefleri açıklamıştır. CHP'nin hedefini, demokratik bir düzen için yapılması gerekenleri anlatan “*İlk Hedefler Beyannamesi*”nde üstünde durulan esaslar kısaca şunlardır: BMM'den başka ikinci bir meclis kurulması, seçim emniyetinin sağlanması, Anayasa Mahkemesi'nin ve Yüksek Hâkimler Meclisi kurulması, basın hürriyetinin sağlanması, üniversite muhtariyetinin verilmesi, sosyal adaletin anayasaya girmesi olarak özetlenebilir.¹¹⁹⁸ CHP'nin iktidar olması halinde hedefinde yer alan görüşlerin aktarıldığı bu beyanname ve parti içi seçimlerle Kurultay sonuçlandı. Genel Başkanlık İsmet İnönü, Genel Sekreterlik Kasım

¹¹⁹³Kuma , a.g.e., s. 94.

¹¹⁹⁴ İsmet İnönü, “1959 Kurultayı”, *Akis*, 10 Ocak 1959.

¹¹⁹⁵ Cumhuriyet gazetesi “*Demokratik müesseselerin kurulması için lüzumlu şartları tesbit eden beyanname*” cümlesi ile beyannamenin amacını özetler. “C.H.P. Kurultayının İlk Hedefler Beyannamesi”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1959.

¹¹⁹⁶ *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, 1963, s. 49.

¹¹⁹⁷ *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, 1963, ss. 49-51; Kuma , a.g.e., ss.96-98; *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1959.

¹¹⁹⁸ Erer, a.g.e., s.356-357.

Gülek seçilmi , CHP’li kadınlardan Mebrure Aksoley yine CHP Parti Meclisi’nde, Emel Gürler ise Onur Kurulu’nda yer almı tır.¹¹⁹⁹

Parti Meclisi Raporu’nun okundu u 12 Ocak 1959 tarihinde yapılan görü melerde raporda kadına az yer verilmesi ele tiri konusu olmu tur. Hasene Ilgaz raporda “*cemiyetin temeli olan kadına yer verilmemesinden*” ikâyet etmi ve konuya dair “*daha insaflı*” olunmasını istemi tir.¹²⁰⁰

Ertesi gün; 13 Ocak 1959 tarihinde Kasım Gülek’in konu masının ardından söz alan bazı delegeler kadın kollarına önem verilmesi yönünde konu malar yapmı lar, Parti Meclisi Raporu’nu ele tirmi lerdir. zmir delegesi Hüsamettin Balkanlı, “*iktidara gelince ne yapılaca nın açıklanması gerekti ini, kadın ve gençlik kollarına önem verilmesini*” söylemi tir. stanbul Delegesi Mehpare Bartu ise; “*CHP’yi iktidara getirecek kadınlardır*” ekinde ba ladı ı konu masını nüfusun yüzde 51’ini kadınların, yüzde 49’unu erkeklerin olu turdu unu belirtmi , erkeklerin rey kullanamayacak olan kesimi hesap edilirse kadınların seçimler için gücünün ortada oldu unu ancak buna ra men raporda “*kadın konusundaki kısmın azlı ını*” vurgulamı , bu durumdan ikâyetçi olmu tur. Adana Delegesi Dr. Makbule Hızal ise CHP’nin inkılâpçı bir parti oldu unu ancak bu özelli inin hazırlanan rapora yansımadı ını belirtmi , “*Kadınlarımız, inkılapçı CHP’de yerlerini almalıdırlar. E er i iskemle kavgası de ilse, bu böyle olmalıdır*” sözleri ile görü lerini bildirmi tir. Bu konu maların ardından kürsüye gelen CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek di er konular hakkındaki de erlendirmelerinin yanı sıra kadın mevzusunda da “*Kadın aded bakımından, tesir bakımından memlekette üstündür. Sandık ba nda oy hakkını arayan kadın, Ulus meydanındaki mermi ta ryan kadın kadar muhteremdir. CHP’yi iktidara getirecek amillerden biri kadındır. Bu konuya daha önem verece iz*” sözleri ile yapılan ele tirileri dikkate alacaklarını beyan etmi tir.¹²⁰¹

Bu konu maların ardından 14 Ocak 1959 tarihli görü melerde, 14. Kurultay’da komisyon raporlarının okunması sırasında; kurultaya katılan 75 kadın delege kadın kollarına önem verilmesine dair dileklerini Parti Meclisi’ne bildirmi ve

¹¹⁹⁹ Kuma , a.g.e., s.99-100.

¹²⁰⁰ Cumhuriyet, 13 Ocak 1959.

¹²⁰¹ Cumhuriyet, 14 Ocak 1959.

Parti Meclisi tarafından ileride konuyla ilgilenilmesi kararı alınmıştır.¹²⁰² Konu malar ve talepler dikkate alındığında 14. Kurultay, CHP içerisinde kadının varlığının vurgulanması açısından önemlidir. Yolu gündeme rağmen kadın delegeler gerek fikirlerini belirtme gerek de taleplerini sunma noktasında kendilerini gösterme ansı bulmuşlardır.

F. Uluslararası Toplantılarda Görevlendirilen Kadınlar (1950-1960)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefette olduğu 1950-1960 yılları arasında yurtdışı çalışmaları açısından CHP'li kadınların etkinliğinde bir azalma yaşanmıştır. Ancak bazı eski CHP'lilerin de yer aldığı uluslararası toplantılara giden dönemin önemli kadın çalışanları olmuştur. “*Bütün Pakistan Kadınlar Birliği*”nin 1 Aralık 1951'de Lahor'da yapılması planlanan senelik kongresi Pakistan Bakanları Liyakat Ali Han'ın ölümü üzerine 1952 yılının Mart ayına ertelenmiştir. Bu ertelemenin ardından Mart ayının ilk haftasında toplanan kongreye katılmak için Lahor'a gitmek üzere Süreyya Aaoğlu¹²⁰³ ve Esmâ Nayman¹²⁰⁴ görevlendirilmiştir.¹²⁰⁵ Süreyya Aaoğlu “*Bir Ömür Böyle Geçti*” adlı anılarını anlattığı kitabında 1952 yılındaki bu kongreye katılmasını “*çok ilginç bir âlemin kapılarından birinci defa geçtim*” sözleri ile anlatmaktadır.¹²⁰⁶ Türk Heyeti'nin genel itibarı ile “*Türk kadınının Medeni Kanun ile kazandı ı haklarını*” anlatıldığı kongrede, Pakistan ve Hindistan gezileri ile devam edilmiştir, kongre ve devamındaki toplantılara basın büyük ilgi göstermiştir.¹²⁰⁷

¹²⁰² **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1959.

¹²⁰³ Türkiye'nin ilk kadın avukatlarından olan Süreyya Aaoğlu, Atatürk dönemi milletvekillerinden Ahmet Aaoğlu'nun kızı, CHP kadın milletvekillerinden Tezer Taşkın'ın ve DP'li milletvekillerinden Samet Aaoğlu'nun da kardeştir. Demokrat Parti döneminde CHP'nin karışında bir tavır izlemiştir. Süreyya Aaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti-Sessiz Gemiyi Beklerken**, Aaoğlu yay., 1984.

¹²⁰⁴ Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerindendir. 1935-1939 yılları arasında Meclis'e giren ilk Türk kadınlarından biri olan Esmâ Nayman, Seyhan Milletvekili olarak görev yapmıştır.

¹²⁰⁵ **BCA**, Fon Kodu: 030.0.010.0.0.229.542.14, (20 Mart 1952).

¹²⁰⁶ S.Aaoğlu, **a.g.e.**, s. 115.

¹²⁰⁷ Kadın Eserleri Kütüphanesi Süreyya Aaoğlu Arşivi'nde yer alan gazete kupürleri şunlardır: **Ulus**, 9 Nisan 1952; **Hürses**, 9 Nisan 1952; **Ankara**, 9 Nisan 1952; “Müslüman Kadınlar Kongresi, **Vatan**, 9 Nisan 1952; **Dünya**, 10 Nisan 1952; “Türk Kadınları Pakistan'da”, **Vatan**, 10 Nisan 1952; **Akşam**, 13 Nisan 1952; “Pakistan'daki Delegelerimiz”, **Kadın Gazetesi**, 14 Nisan 1952; **Zafer**, 16 Nisan 1952; **Siyaset**, 19 Nisan 1952; **Milliyet**, 19 Nisan 1952; “slam Kadınları Konferansı”, **Kadın Gazetesi**, 21 Nisan 1952; **Son Posta**, 17 Nisan 1952; **Akım**, 18 Nisan 1952; **KEKBMVSAA**, Dosya No: 22-33.

Kongre dönü ü Esmâ Nayman, Ankara’da Dil-Tarih Co rafya Fakültesi’nde düzenlenen bir konferans ile kongrede ya ananları ve izlenimlerini aktarmı tır. 18 Mayıs 1952 tarihli konferansta Pakistanlı kadınların genel durumundan söz eden Nayman “*Aile Hukuku*” eksikliklerinden bahsetmi , eriatın Pakistan kadınlarına getirdi i artları anlatmı tır.¹²⁰⁸

1957 yılında CHP eski milletvekillerinden Tezer Ta kıran, Türkiye’yi temsilen Moskova’da toplanan Kadın Hakları Semineri’ne katılmı tır.¹²⁰⁹ Demokrat Parti iktidarı sürecinde yapılan bir ba ka uluslar arası toplantı ise 15-24 ubat 1958 tarihlerinde Kolombo’da toplanmı olan Asya-Afrika Kadınlar Konferansı’dır. Bu konferansta Türkiye, DP stanbul Mebusu Nazlı Tlabar ile Süreyya A ao lu tarafından temsil edilmi tir.¹²¹⁰ 1958 yılında Hint Kadın Te kilatı’nın davetlisi olarak katıldıkları konferansın konusunun “Asya ve Afrika kadınlarının hakları” oldu unu belirten A ao lu, yo unluklu olarak kadının e itimi konusunun tartı ıldı nı, Müslümanlardan yakın ilgi gördü ünü anlatmı tır.¹²¹¹

1950-1960 döneminde de Türk kadınları ve onların Atatürk devrimi ile kazandıkları haklar dünya için ilgi çekici bir konu olarak devam etmi tir. çte ve dı ta de i en politikaların olumlu-olumsuz tüm etkisine ra men Türk kadın devrimine duyulan merakı giderme noktasında “inkılâbın sembolü”¹²¹² olan bu hanımlar önemli birer örnek olarak Türkiye’yi temsil etmi lerdir.

G.27 Mayıs 1960 Darbesi Sonrasında CHP (1960-1972)

1. Darbe Sonrası Siyasi Ortamın ekillenmesi ve CHP

1950 yılında ba layan Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 tarihinde ya anan askeri darbe ile sona ermi tir.¹²¹³ Darbenin hemen ardından radyoda yapılan açıklamada darbenin amacı “*partileri çıkmazdan kurtarmak, partiler üstü bir yönetim kurmak, serbest seçimleri yapmak ve siyasi iktidarı tekrar kazanan partiye*

¹²⁰⁸BCA, Fon Kodu: 030.0.010.0.0.229.542.14, (20 Mart 1952).

¹²⁰⁹S.A ao lu, **a.g.e.**, s.130.

¹²¹⁰BCA, Fon Kodu: 030.0.018.001.002.148.11.14, (11 Mart 1958).

¹²¹¹S.A ao lu, **a.g.e.**, s.131-132.

¹²¹²S. A ao lu, **a.g.e.**, s.116.

¹²¹³**Ça layangil’in Anıları**, Haz.Tanju Cılızo lu, Bilgi yay., Ankara, 2007, s. 171. 27 Mayıs 1960 öncesini ve sonrasını anlatan anılar için ayrıca bkz. Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, stanbul, 1972; Hıfzı O uz Bekata, **Birinci Cumhuriyet Biterken**, Çı ır yay., Ankara, 1960.

devretmek” olarak özetlenmi ¹²¹⁴, yeni yönetim “*Milli Birlik Komitesi*” adı ile olu turulmu tur.¹²¹⁵ Komitenin ba ında “*Devlet Ba kanı, Ba bakan, Ba komutan ve Milli Birlik Komitesi Ba kanı*” sıfatları ile General Cemal Gürsel bulunmu tur.¹²¹⁶ Milli Birlik Komitesi çalı malarına ba ladı ı ilk günlerde yayınladı ı bir bildiri ile yeni bir anayasa hazırlanması için bir profesörler heyeti görevlendirilmesini sa lamı tur. Ayrıca tüm siyasi partilerin faaliyetleri yasaklanmı tur.

Basında “*tüm yurttta huzurun sürdü ü*” ¹²¹⁷ yönünde ba lıklar atılmı , meydanlarda darbeyi destekleyen sevinç gösterileri yapılmı ¹²¹⁸; ancak bir yandan da ilk günler için Türkiye’de hâkim olan hava belirsizlik olmu tur.¹²¹⁹ DP’lilerin cephesinde iktidarı nönü’ye devredecek bir darbenin yapıldı ı konusunda endi eler duyulurken ¹²²⁰, CHP içerisinde ise sevinç ve a kınlık bir arada ya anmı tur.¹²²¹ Darbenin CHP ve smet nönü ile ba lantısının olup olmadı ı hususu uzun süreli bir tartı ma konusu olmu tur.¹²²²

in özünde CHP ile MBK arasında görü birli inin oldu u pek çok konu vardır. Anayasanın bir an evvel yenilenmesi ile ilgili çalı malar, Kurucu Meclis kurulması planı, dı ili kilerde ittifaklara olan ba lılı ın sürdürülmesi gibi konularda sahip olunan ortak bakı açısı¹²²³, seçimler ve partilerin ocak-bucak örgütlerinin kaldırılması maddelerinde ayrılmı tur. MBK halkın bütünlü ünü sa lama amacıyla partilerin tüm ocak-bucak örgütlerinin kaldırılması fikrini savunmu tur. Ayrıca seçimlerin ne zaman yapılaca ı konusunda da belirsizlikler bulunmaktadır. Bu noktada CHP parti örgütlerinin yok edilmesini istememi , bir an evvel demokratik seçim artlarının olu turulmasından yana tavır sergilemi tir. Ancak her iki hususta da

¹²¹⁴Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil yay., stanbul, 1994, s.194.

¹²¹⁵“Hükümet Te ekkül Etti”, **Yeni stanbul**, 29 Mayıs 1960.

¹²¹⁶Ahmad, **a.g.e.**, s.194. Milli Birlik Komitesi 27 Numaralı Tebli i ile olu turulan hükümeti açıklar. Tebli in tam metni için bkz. **Resmi Gazete**, 30 Mayıs 1960; “Yeni Kabine lk Toplantısını Yaptı”, **Tercüman**, 31 Mayıs 1960.

¹²¹⁷**Hürriyet**, 28 Mayıs 1960; **Tercüman**, 2 Haziran 1960.

¹²¹⁸**Milliyet**, 9 Haziran 1960.

¹²¹⁹Metin Toker, Akis dergisindeki “Bugünkü Vazifemiz” adlı makalesinde darbeyi yorumlamı tur. Bkz. Metin Toker, “Bugünkü Vazifemiz”, **Akis**, 30 Mayıs 1960.

¹²²⁰Ahmad, **a.g.e.**, s.194; Bila, **a.g.e.**, s.251.

¹²²¹Bila, **a.g.e.**, s.251.

¹²²²Hikmet Bila kitabında konuya ili kin yorumu için bkz. Bila, **a.g.e.**, s.251.

¹²²³ evket Süreyya Aydemir “ htilalin Mantı ı” adlı kitabında CHP ile MBK arasındaki ortak görü ler ile ilgili olarak bu anlayı ın darbe öncesi dönemde geli ti ini belirtir. Bkz. evket Süreyya Aydemir, **htilalin Mantı ı ve 27 Mayıs htılali**, Remzi kitabevi, 7.basım, Ankara, 1999, s. 314.

MBK'nin istedi i olmu , partilerin ocak-bucak örgütleri kapatılmı , seçimler için de komitenin belirleyece i tarih beklenilmi tir.

27 Mayıs 1960 tarihinden 25 Ekim 1961 tarihine kadar geçen bir buçuk senelik süre zarfında devam eden askeri yönetim ana hatları ile tarihsel olarak üç döneme ayrılmı tır¹²²⁴:

27 Mayıs–12 Haziran 1960: “*Füili iktidar*” diye nitelendirilebilecek olan bu kısa zaman diliminde geçici de olsa anayasa yoktur. Yönetimi ele geçiren askerler ço unlu unu sivillerin olu turdu u bakanlar kurulu kurmu tur. Profesörlerden olu an bilim kurulu da anayasa de i ikli ini hazırlamakla görevlendirilmi tir.

12 Haziran 1960–6 Ocak 1961: Geçici Anayasa'nın kabulü ve 27 Mayıs'tan beri geçen süreyi kapsayacak biçimde yürürlü e konmasıyla “*füili rejim*” hukuki temele oturtulmu tur.¹²²⁵

6 Ocak 1961 – 25 Ekim 1961: Kurucu Meclis'in açılı tarihi olan 6 Ocak 1961'den itibaren 27 Mayıs askeri yönetiminin üçüncü a aması ba lamı ve bu a amada yasama görevi MBK ve Temsilciler Meclisi tarafından birlikte yürütülmü tür.¹²²⁶

Bu süre zarfında CHP açısından genel itibarı ile bakıldı ında; askeri yönetim ile CHP'nin 1960 öncesi dönemde olması için çalı tı ı pek çok hususun gerçekleşti i

¹²²⁴Hikmet Özdemir, “Siyasi Tarih (1960–1980)”, **Türkiye Tarihi 4 - Ça da Türkiye 1 1908-1980**, Yayın Yönetmeni: Sina Ak in, Cem yay., 8 basım, stanbul, 2005, s. 232-233.

¹²²⁵Döneme dair bazı önemli haberler için bkz. “nönü'ye Tecavüz Edenler Hesap Veriyor”, **Milliyet**, 28 Haziran 1960; “Devrim Hükümeti'nin Programı Açıklandı”, **Ak am**, 12 Temmuz 1960; “Bayar'ın damı stendi”, **Milliyet**, 13 Temmuz 1960; “Dü üklerin Yassıada'da Yargılanması Katile ti”, **Ak am**, 20 Temmuz 1960; “Ordu Siyasetten Uzak Tutulacak”, **Hürriyet**, 3 A ustos 1960; “nkılap Mahkemeleri Kuruluyor”, **Ak am**, 4 A ustos 1960; “DP'nin Bütün Mallarına Elkondü”, **Hürriyet**, 2 Eylül 1960; “Anayasanın Birinci Maddesi”, **Hürriyet**, 12 Eylül 1960; “Alparslan Türke Vazifesinden Ayrıldı”, **Milliyet**, 23 Eylül 1960; “Demokrat Parti Dün Kapatıldı”, **Yeni Asır**, 30 Eylül 1960; “Hesap Vermeye Dün Ba ladılar”, **Ak am**, 15 Ekim 1960; “MBK'nin 14 Üyesi Affedildi, kinci MBK Kuruldu-Gürsel Tasfiye Sebebini Açıkladı”, **Milliyet**, 14 Kasım 1960.

¹²²⁶Döneme dair bazı önemli haberler için bkz. “2.Cumhuriyetin Temeli Dün Atıldı”, **Ak am**, 7 Ocak 1961; “Kurucu Meclis Açıldı”, **Milliyet**, 7 Ocak 1961; “Ankarada Altı Siyasi Parti Dün Kurulu Müracaatlarını Yaptılar”, **Cumhuriyet**, 12 ubat 1961; “Anayasa Referandumunda Belli Olan Neticeler-6 Milyon Evet, 3 Milyon Hayır”, **Tercüman**, 11 Temmuz 1961; “F.R.Zorlu ve H.Polatkan Dün Sabaha Kar ı dam Edildiler”, **Yeni stanbul**, 17 Eylül 1961; “Menderes dam Edildi”, **Hürriyet**, 18 Eylül 1961; “Mahkumlar Sevk Edildiler”, **Milliyet**, 20 Eylül 1961; “Hiçbir Parti Mutlak Ço unluk Sa lıyamıyor: Koalisyon”, **Milliyet**, 16 Ekim 1961; “Milletvekili Seçimlerinin Oy Tasnifi Neticeleri-Son Haberlere Göre CHP 188, AP 155, YTP 60, CKMP 45 Milletvekili Çıkardı, 2 Yer Ortada”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1961; “Partiler Asker Ba vekil stemiyor”, **Hürriyet**, 20 Ekim 1961; “Gürsel Cumhurba kanı”, **Hürriyet**, 27 Ekim 1961.

görülmektedir. İlk ve en önemli örnek “*İlk Hedefler Beyannamesi*”dir ki; Metin Toker bu beyannameyi “*yeni rejimin felsefesi*” ekinde yorumlamı ; yeni rejimin “*rayına oturması*” konusunda bu beyannamenin nönü tarafından yeni yönetime yapılan yardım oldu unu ileri sürmü tür.¹²²⁷ CHP’nin 12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında gerçekte en 14.Kurultay’ında açıkladı ı “*İlk Hedefler Beyannamesi*”ndeki antidemokratik kanunların kaldırılması, basın özgürlü ü, grev hakkı, insan hak ve özgürlüklerine riayet edilmesi gibi esasların yeni Anayasa’da yer aldı ı görülmü tür. Kısacası, CHP’nin 1954- 1960 döneminde ısrarla i ledi i konular Anayasada yer almı tır.¹²²⁸

CHP’nin Anayasa Komisyonu tarafından düzenlenen ankete verdi i cevapta da CHP’nin önerileri üç temel maddede toplanmı ve “*İlk Hedefler Beyannamesi*”nde belirtilen hususlara dikkat çekilmi tir.¹²²⁹ 12 Haziran 1960’ta 27 maddeden olu an “*1924 Tarih Ve 491 Sayılı Te kilat-I Esasiye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması Ve Bazı Hükümlerinin De i tirilmesi Hakkında Geçici Kanun*” adını ta ryan bir geçici anayasa açıklanmı tır.¹²³⁰ 7Aralık 1960 tarihine gelindi inde; yaz aylarından beri kendi içinde de bazı anla mazlıklar ya ayarak tasfiye süreci geçiren Milli Birlik Komitesi; “Kurucu Meclis Te kili” hakkında karar vermi tir.¹²³¹ 13 Aralık 1960’da da “*1924 tarih ve 491 sayılı Te kilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin de i tirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Geçici Kanuna ek*” olarak “*Kurucu Meclis Te kili Hakkında Kanun*” kabul edilmi tir.¹²³²

Yapılan çalı maların ardından 6 Ocak 1961 tarihinde Kurucu Meclis açılır.¹²³³ 24 Ekim 1961 tarihine kadar görevde kalacak olan; Kurucu Meclis’e siyasal parti temsilcileri kontenjanından 49 CHP’li, 25 CKMP’li üye girmi tir. CHP Temsilcilerinden bir tanesi de Mebrure Aksoley’dir. Mebrure Aksoley Temsilciler

¹²²⁷Toker, **Demokrasimizin**, s.206.

¹²²⁸Bila, **a.g.e.**, s.252.

¹²²⁹**CHP’nin Anayasa Komisyonu’nun Anketine Cevabı**, Ankara, 1960, s.3-4.

¹²³⁰12 Haziran 1960’ta kabul edilen Kanun No:1 14 Haziran 1960’da Resmi Gazete’de yayınlanır. **Resmi Gazete**, 14 Haziran 1960. Konuya dair smet nönü’nün yorumu için bkz. smet nönü, **Defterler(1919-1973)**, Yapı Kredi yay., 3.baskı, Cilt 2, stanbul, 2008, s.787-788.

¹²³¹**TCMBKGKT**, (Kırk sekizinci birle im),Cilt 3, 7 Aralık 1960.

¹²³²**Resmi Gazete**, 16 Aralık 1960.

¹²³³“2.Cumhuriyetin Temeli Dün Atıldı”, **Ak am**, 7 Ocak 1961; “Kurucu Meclis Açıldı”, **Milliyet**, 7 Ocak 1961; “Kurucu Meclis Dün İlk Toplantısını Yaptı”, **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1961.

Kurulu toplantıları içerisinde Anayasa Tasla 1¹²³⁴ görüşleri sırasında Anayasa'nın ikinci maddesine “*devrimcilik*” ilkesinin konmasını isteyen bir teklife imza atmış ve söz alarak “*Atatürk ve Türk Kadını*” vurgusunu da yaptığı bir konuşma yapmıştır.¹²³⁵

Mebrure Aksoley'in de Demokrat Parti'yi ele tiriş, yeni dönemden beklentilerini dile getirdiği görüşlerin sonucunda oluşturulan Anayasa tasarısı; 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasına sunulmuştur.¹²³⁶ 12 Eylül 1980'e kadar yürürlükte kalacak olan 1961 Anayasası yüzde yetmiş beş yakın evet oyu alarak, kabul edilmiştir.¹²³⁷

Darbe sonrası yaşanan hareketli gündem içerisinde CHP de kendi içerisinde bazı kırılmalar yaşanmıştır. 1959 yılında Genel Sekreterlik görevinden ve Parti yönetiminden uzaklaştırılan Kasım Gülek'in parti içerisindeki mücadeleden hiç uzaklaşmadığı görülmektedir. Kasım Gülek çeşitli çalışmalarla kendi taraftarları arasındaki etkinliğini devam ettirmiştir. Bu etkin rol Gülek ile İstanbul 1. Başıkanına getirilen Ali Sohtorik arasında oluşan gerilimin gittikçe artmasına neden olmuştur ve CHP 15. Büyük Kurultay öncesi kutuplaşmış bir havaya bürünmüştür.¹²³⁸

24-27 Ağustos 1961 tarihleri arasında toplanan CHP 15. Kurultayı; Kasım Gülek'in konuşması etrafında şekillenen, parti içi çekişmelere sahne olmuştur. Genel Başkan Mehmet Nönü ve Genel Sekreter Smail Rüştü Aksal'ın konuşmaları ile başlayan kurultayda ilk günkü görüşmelerde Genel Sekreter Smail Rüştü Aksal Kadın ve Gençlik Kollarının çalışmaları ile ilgili övücü sözler söylemiştir. Görüşmelerin devamında söz alan Edirne Delegeşi Fahir Giritlioğlu'nun sarf ettiği “*kadın kolları tekilat içinde bir haremlik ve selamlıktan ileri gidememektedir*”

¹²³⁴Anayasa Tasla 1 ile ilgili olarak İstanbul 1. Kadın Kolları üyeleri verdikleri konferanslarla halkı konu ile ilgili bilgilendirme çalışmaları yapmışlardır. Bu çerçevede CHP İstanbul 1. Kadın Kolu Başkanı Hasene İlgaz'ın başkanlığında geçekleştiren konferanslarda Nermin Neftçi, “Kurucu Meclis Anayasası”; İskriye Tok, “Anayasanın Tekamülü Hakkında”; Sedide Öktem, “9 Temmuz 1961 Tarihinde Halk Oyuna Sunulacak Anayasamızın Üçüncü Bölümü Olan Sosyal ve İktisadi Haklar”: adlı konferanslar vermişlerdir. **CHP İstanbul 1. Kadın Kolu Üyeleri Tarafından Verilen Konferanslar**, İstanbul 1961.

¹²³⁵TCTMTD, Kırkıncı Birleşim, 7 Nisan 1961, Cilt 2, s. 686-687.

¹²³⁶“Bugün Milletçe Anayasaya Oy Veriyoruz”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1961; “Vatandaş, Anayasa'ya Oy Vermek için Sandık Başına”, **Milliyet**, 9 Temmuz 1961.

¹²³⁷“Millet ‘Evet’ Diyor”, **Milliyet**, 10 Temmuz 1961.

¹²³⁸Bila, **a.g.e.**, s. 251-254.

sözleri di er delegeler tarafından tepki ile kar ılanmı tır. Bir süre devam eden münaka aların ardından Fahir Giritlio lu sözlerini geri almak zorunda kalmı tır.¹²³⁹

Kurultayın ikinci günü Genel Sekreterlik görevinden neden çekildi ini anlatmak için kürsüye çıkan Kasım Gülek'in konu ması ve beraberinde geli en hadiseler, kurultayın gerilmesine neden olmu tur.¹²⁴⁰ Gerginli in ardından Kurultay'da smet nönü Genel Ba kan, smail Rü tü Aksal da Genel Sekreter seçilmi tir.¹²⁴¹ 15. Kurultay'da, “*Temel Hedefler Beyannamesi*”¹²⁴² adlı bir beyanname kabul edilmi tir.¹²⁴³ “*CHP Türk milletinin esenli i ve yücelmesi, Atatürk devrimlerinin ve Türk demokrasisinin kökle ip verimli olabilmesi için, bu hedeflere en kısa zamanda varabilmek amacıyla, Anayasayla tanınan hak ve hürriyetleri, millet hayatının her alanında düzenleyici kanunları derhal çıkaracak ve temel müesseseleri kuracaktır*”¹²⁴⁴ sözlerini içeren “*Temel Hedefler Beyannamesi*” ile CHP'nin amaçları ortaya konulmu tur. Bu hareketli kurultayın ardından CHP, 15 Ekim 1961'de yapılacak olan seçimlerle ilgili çalı malarına hız vermi tir.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan ilk seçimler olarak tarihe geçen 15 Ekim 1961 seçimlerinde sonuçlar “koalisyon” hükümetini i aret etmektedir.¹²⁴⁵ Seçim sonuçlarına göre; Cumhuriyet Halk Partisi 3.724.752 oy ile oy oranının %36.72'sini almı ve 173 milletvekilini Meclis'e göndermeyi ba armı tır.¹²⁴⁶ Ragıp Gümü pala tarafından ubat 1961'de kurulan Adalet Partisi 3.527.435 oy alarak %34.78'lik bir oy oranı yakalamı , 158 milletvekili ile Meclis'e girmeyi ba armı tır. Millet Meclisi'ndeki di er partiler ise Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi olacaktır. Osman Bölükba ı'nın liderli indeki CKMP 1.415.390 oyla %13.72 orana ve 54

¹²³⁹ **Cumhuriyet**, 25 A ustos 1961.

¹²⁴⁰ “CHP Tehlikede”, **Milliyet**, 27 A ustos 1961; “Gülek Meselesi Kurultayı Karı tırdı”, **Milliyet**, 27 A ustos 1961; “CHP 15.Kurultayında Dün Beklenen Gürültü Koptu”, **Cumhuriyet**, 27 A ustos 1961.

¹²⁴¹ **Milliyet**, 28 A ustos 1961; **Cumhuriyet**, 28 A ustos 1961.

¹²⁴² CHP Temel Hedefler Beyannamesi tam metni için bkz. Kuma , **a.g.e.**, s.107-110.

¹²⁴³ “Temel Hedefler Kabul Edildi”, **Milliyet**, 28 A ustos 1961.

¹²⁴⁴ “Temel Hedefler Kabul Edildi”, **Milliyet**, 28 A ustos 1961.

¹²⁴⁵ Seçim sonrası durumun de erlendirildi i bir makale için bkz. Jale Candan, “Serbest Görü ler-Bunun Adı Taviz De ildir”, **Ulus**, 2 Kasım 1962.

¹²⁴⁶ CHP bu dönemde Meclis'e kadın milletvekili gönderememi tir. CHP'den aday olan Hasene Ilgaz ve Emel Gürler seçimleri kaybeden isimler arasındadır. Adalet Partisi'nden Melahat Gedik (Aydın); ve Zehra Neriman A ao lu (Manisa), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Fatma Saadet Evren (stanbul) Meclis'e giren kadın vekiller olmu tur. **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1961.

milletvekiline sahip olurken; Ekrem Alican tarafından kurulan Yeni Türkiye Partisi 1.391.394 oy ve %13.71'lik oran ile Meclis'te 65 milletvekili ile temsil edilmiştir.¹²⁴⁷

Tablo.10 1961 Genel Seçim Sonuçları¹²⁴⁸

Kayıtlı seçmen sayısı	Oy kullanan seçmen sayısı	Katılım oranı (%)	Geçerli oy sayısı	Milletvekili sayısı
12925395	10522716	81,4	10138035	450

Tablo.11 1961 Seçimlerinin Partilere Göre Sonuçları¹²⁴⁹

	Alınan Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
CHP	3724752	36,7	173
AP	3527435	34,8	158
CKMP	1415390	14	54
YTP	1391934	13,7	65
Ba ımsız	81732	0,8	0

Alınan sonuçlar CHP açısından hayal kırıcı olmuştur. (Tablo.11) Yeni kurulan partilerin arasından başarı ile sıyrılabileceği düşünüldüğünde CHP, “Sizlik önlenecek”, “Yüksek Hâkimler Kurulu kurulacak”, “Anayasa Mahkemesi tekil edilecek” gibi sloganlarla girdiği seçimlerde umduğunu bulamamıştır. 1957 seçimleri ile kıyaslandığında seçmen sayısı artmış ancak CHP'nin oylarında düşüş görülmüştür.¹²⁵⁰

Seçim sonuçlarının ilk etkisinin atlatılmasının ardından 5. Ocak 1961 tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından koalisyon hükümetini kurmak ile görevlendirilmiş ve 20 Kasım 1961 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti CHP ile AP arasında kurulmuştur. 25 Haziran 1962'ye kadar devam eden

¹²⁴⁷“Hiçbir Parti Mutlak Çoğunluk Sağlayamıyor: Koalisyon”, **Milliyet**, 16 Ekim 1961; “Milletvekili Seçimlerinin Oy Tasnifi Neticeleeri-Son Haberlere Göre CHP 188, AP 155, YTP 60, CKMP 45 Milletvekili Çıkardı, 2 Yer Ortada”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1961. Ayrıca 15 Ekim 1965 tarihinde yapılan Genel Seçim sonuçlarının istatistiksel olarak gösterimi için bkz. http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=4 (Erişim Tarihi: 30 Ocak 2014)

¹²⁴⁸ Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, **Türkiye İstatistik Kurumu**. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Erişim Tarihi: 1 Nisan 2013)

¹²⁴⁹ Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, **Türkiye İstatistik Kurumu**. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Erişim Tarihi: 1 Nisan 2013)

¹²⁵⁰ Celal Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde CHP-Dünü Bugünü deolojisi Siyaset İmi Açısından Bir inceleme**, İstanbul, 1969, s. 107.

CHP-AP koalisyonunu; CHP-YTP-CKMP Koalisyonu takip etmiştir. 25 Aralık 1963-20 Ocak 1965 tarihlerindeki seçimlerin ardından Babakanlık'taki son koalisyon hükümeti ise CHP ile Bağımsızlar arasında kurulmuştur. Çift politikada yaşanan istikrarsız dönem 10 Ekim 1965 yılında yapılan seçimlerle kesintiye uğramış ve 1971 tarihli muhtıraya kadar devam edecek olan Adalet Partisi tarafından kurulan hükümetler dönemi başlamıştır.¹²⁵¹

2. CHP Kadın Kolları'nın Çalışmaları – Kadın Kolları Kurultayları

a. CHP Kadın Kolları I. Kurultayı (10 Aralık 1962)

CHP'nin ilk Kadın Kolları Kurultayı'nın toplanmasından önce illerde konu ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. 30 ilde gerçekleştirilen Kadın Kollarının Kasım 1962 tarihine kadar 26 ilde kongreleri tamamladıkları basında yer alır.¹²⁵² İllerde yapılan Kadın Kolları Kurultayları'na bir örnek olarak Ankara'da yapılan “Ankara 1 Kadın Kolu Kongresi” gösterilebilir. 15 Ekim 1962'de yapılan bu kongreye seçim dönü'nde iştirak etmiş ve bir konuşma yapmıştır. seçim dönü'nün konuşmasında “kadınların erkeklerle eşit olarak siyasî faaliyet göstermeleri” gerçekleştirildiğini söylemiş, kadın inkılabının önemine vurgu yapmıştır. “Demokratik rejimin hastalıklarının giderilmesinde, memlekette demokratik rejimin geliştirilmesinde” kadınlara düşen görevleri anlatan konuşma, “siyasî ayrışmaların memlekette yarattığı geçimsizlikleri” kadının ağırlaştırılmaya çalışılmaması için dile getirmiştir.¹²⁵³

Kadın Kolları'nın illerde düzenlediği kurultaylara bir başka örnek de CHP Kadın Kolları'nın İstanbul'da düzenledikleri kurultaydır. İstanbul CHP 1 Kadınlar Kolu Kongresi de “I.Kadın Kolları Kurultayı” öncesinde 13 Ekim 1962 tarihinde İstanbul Beyazıt Nis Salonunda toplanmıştır. CHP İstanbul 1 Kadın Kolu Başkanı Hasene Ilgaz, Sekreter Hüriye Tok, Üyeler Sedide Abed, Saadet Alpar, Muazzez Tahsin Berkand, Nimet Burak, Meliha Çorbacıoğlu, Emine Karpat, Türkan Oker, Seza Üçer, Nurunnisa Üngör'den oluşan dairesel Heyeti altında İstanbullu kadın CHP'liler toplanmış, hazırlanan “Çalışma Raporu” ışığında İstanbul 1 Kadın

¹²⁵¹Hikmet Özdemir, “1960-1980 Dönemi”, **Türkler**, Cilt 17, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss. 15-47.

¹²⁵²“I. Kadın Kurultayı”, **Akis**, 24 Kasım 1962.

¹²⁵³**Ulus**, 16 Ekim 1962.

Kolu'nun faaliyetleri incelenmi tir.¹²⁵⁴ Bu çalı maların yanı sıra daha pek çok il ve ilçede kongreler yapılarak büyük kurultay için hazırlanılmı tir.¹²⁵⁵

Nihayetinde, CHP Kadın Kolları'nın ilk kurultayı¹²⁵⁶ 10 Aralık 1962 tarihinde Bahçelievler Akalın Salonunda toplanmı tir. Kurultaya 30 ilden gelen 200'den fazla delege katılmı tir. Kurultay Ba kanlı ı'na Mebrure Aksoley oybirli i ile seçilmı tir.¹²⁵⁷

Cumhuriyet gazetesinin “*Türkiye'nin ilk, dünyanın ikinci siyasi Kadın Kurultayı*” olarak duyurdu u kurultayda Genel Ba kan smet nönü de yer almı , bir konu ma yaparak kendisine yöneltilen tenkitlere de cevap vermi tir.¹²⁵⁸ Kurultayda konu an tek erkek olan smet nönü'ye yöneltilen ele tirilerin en önemlisi Meclis'e kadın milletvekili sokamaması ile ilgili olmu tur. Kadın Kolları Genel Ba kanı Melahat Akan'ın çalı ma raporunu okumasının ardından söz alan delegelerden seçimlerde seçilemeyen, eski stanbul ve Çorum milletvekili Hasene Ilgaz ve Gaziantep delegesi Muazzez Sayın Meclis'te CHP'li kadın vekil bulunmamasını ele tirmi lerdir. Gaziantep delegesi bu konuda önemli tespitte bulunmu , seçim dönemlerinde kadınları propaganda için kullanıldı ı ancak sonrasında bir kenara itildiklerini söyleyerek , “*Bizim haklarımızı çi neyen, Meclis'te kadın haklarını temsil ettirmeyen erkek arkadaş larım bunun utancını da sizlere bırakıyorum*” demi ; ardından smet nönü'ye bakarak “*Kırk yıllık politika hayatında smet nönü'nün parlamentoda kadın temsilcisi bulundurmamı olmasını siyasi hayatının en büyük*

¹²⁵⁴BCA, Fon Kodu: 030.01.0.0.43.255.4.1-23, (13 Ekim 1962).

¹²⁵⁵Di er il kongreleri için ayrıca bkz. Ulus, 4-5 Kasım 1962; Zarife Koçak, “Serbest Görü ler-Kurultaylara Giderken”, **Ulus**, 16 Kasım 1962. İlk Kadın Kurultayı öncesi smet nönü'nün kadın hakları ile ilgili yaptı ı bir konu ma da 5 Aralık 1962'de Türk Kadınlar Birli i tarafından Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde düzenlenen konferansta yapılmı tir. Türk kadınlarının milletvekili seçme ve seçilme hakkının yıl dönümü nedeni ile tertip edilen toplantıda smet nönü'nün kadın hakları ile ilgili yaptı ı konu ma, Ulus gazetesinde “Oy Avcılı ı Yapıldıkça Devrimler Gerilemi tir” ba lı ı ile verilmi tir. Kadınların uzun bir devirden sonra cemiyetin mesuliyetine i tirakini, büyük medeniyet hamlesi olarak yorumlayan smet nönü'nün konu masının tam metni için bkz. **Ulus**, 6 Aralık 1962.

¹²⁵⁶CHP'nin ilk Kadın Kurultayının gündemi öyledir: “1.Yoklama 2. Ba kanlık Divanı Seçimi 3.Saygı duru u 4. Çalı ma ve hesap raporunun okunması 5. Komisyon seçimleri a)Dilekler, Haklar ve Davalar Komisyonu b)Ayırma Komisyonu 6. Çalı ma raporu üzerinde konu malar 7. Merkez Yönetim Kurulu seçimi 8. D lkeler ve serbest konu malar 9. Dilekler Komisyonunda gelen rapor üzerinde konu malar 10. Kapanı .” **Ulus**, 9 Aralık 1962.

¹²⁵⁷İkinci ba kanlık için aday gösterilen Avni Do an'ın gelini Muazzez Do an'ın seçilmemesi , Avni Do an'ın partiden bir yıl süre ile ihraç edilmesi ile ba lantılı olarak yorumlanmı tir. **Cumhuriyet**, 11 Aralık 1962.

¹²⁵⁸**Cumhuriyet**, 11 Aralık 1962.

yenilgisi saymaktayız” cümlesini sarf etmi tir.¹²⁵⁹ Muazzez Sayın’ın bu sözleri di er delegeleri tarafından alkı lanarak desteklenmi tir. Kadın delegelerden Nermin Neftçi’nin konu masının ardından kürsüye gelen smet nönü ilk Kadın Kurultayı erefinin CHP’li kadınlara ait oldu unu vurgulayan bir konu ma yapmı tir.¹²⁶⁰

smet nönü, konu masının ardından e i Mevhibe nönü ile birlikte delegelerin yo un sevgi gösterisi altında kurultay salonundan ayrıldı. Ö leden sonra oturumunda yapılan konu malar yine Meclis’te kadınların varlı ı üzerinde yo unla mı tir. çel delegesi Naciye Tezel, her ilden en az bir kadının Millet Meclisi’ne girmesini, stanbul delegesi Nimet Uygur da CHP saflarından en az 25 kadının milletvekili olarak Meclis’te yer alması gerekti ini belirtmi ; Hatay delegesi Oya Tezek ise Türk kadınının erke in fikri hâkimiyeti altında oldu una vurgu yapmı tir. stanbul delegesi Mebrure Aksoley ise CHP Genel Merkezince bir umumi kontenjan yapılmasını talep etmek üzere, Büyük Kurultay’a bu yolda bir önerge verilmesi için karar ittihazını talep etmi , Kadınlar Kurultayı Büyük Kurultay’a böyle bir önergenin verilmesini kabul etmi tir.¹²⁶¹

CHP Kadın Kolları Genel Ba kanı Melahat Akan, Kurultay Ba kanlık Kurulu Ba kanlı ına da CHP parti meclisi üyesi Mebrure Aksoley, Ba kan Yardımcılıklarına da Naime Tuygan ile Neriman Ba man seçilmi lerdir. Kadın Kolları Merkez Yönetim Kurulunda ise Melahat Akan, Zarife Koçak, Muzaffer Antebelli, Namıka Çalıko lu, Firuze Cimilli, Jale Candan, Saadet Sümer, Leyla Çambel, Nimet Burak, Nermin Abadan, Neriman Elgin hanımlar yer almı lardır.¹²⁶²

1962 yılının son günlerinde yapılan bu kurultay CHP’nin kadın devrimi konusunda yava ilerledi inin ispatıdır. 1930’lu yıllarda atılan ilk ve yapıcı adımların ardından “kadın” mevzusunda büyük bir ilerleme kaydedilemedi i gibi, Meclis’teki kadın varlı ına dair sayısal verilere bakıldı ında bir gerilemenin de ya andı ı açıkça ortadadır. Ancak yine de, I. Kadın Kolları Kurultayı’nın toplanması ve kadın

¹²⁵⁹ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1962.

¹²⁶⁰ smet nönü’nün konu ma metni için bkz. *Ulus*, 11 Aralık 1962; *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1962; **smet nönü - Konu ma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyle ileri; 1961–1965**; Haz. İhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara 2004.

¹²⁶¹ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1962; *Ulus*, 11 Aralık 1962.

¹²⁶² Kuma , **a.g.e.**, s. 120. CHP Kadın Kurultayı’nın ardından *Akis* dergisinde Jale Candan “Birinci Kadın Kurultayı” ba lıklı yazısında kurultayı detayları ile anlatmı tir. Bkz. Jale Candan, “Birinci Kadın Kurultayı”, *Akis*, 13.12.1962.

kollarını daha i levsel kılma noktasında bazı kararlar alması, ilerleyen günler için CHP’de umut verici bir etki yapmış tır. Öyle ki ilerleyen yıllarda rutin hale getirilen Kadın Kolları Kurultayları, Türkiye’nin yo un gündeminde ve parti içi karma alarda kendisine yer bulmasını bilmiş tır.

b. CHP Kadın Kolları II. Kurultayı (13 Ekim 1964)

CHP Kadın Kolları’nın ikinci kurultayı; CHP 17.Büyük Kurultayı’ndan önce 13 Ekim 1964 tarihinde Ankara Akalın Salonu’nda toplanmış tır.¹²⁶³ İkinci aksine bu kurultaya katılım daha fazla olmuştur. 41 ilden gelen 300’e yakın delegeler Kadın Kolları Kurultayı için toplanmış tır.¹²⁶⁴ Ya ortalamasının 30 oldu u belirtilen Kadın Kolu Kurultayı’nda mutfak masraflarından do um kontrolüne pek çok konu ele alınmış tır.

Ba kanlı mını stanbul Delegesi ve Eski CHP Milletvekili Hasene Ilgaz’ın yaptığı kurultayda Ba kan Yardımcılığı mını Balıkesir Delegesi Yurdasev Arı ; yazmanlıkları da Zerrin Balkanlı, Feriha Öztürk, Leyla Atakan, Turan Erkan, Nebahat Akıntürk yapmış tır. Cumhuriyet gazetesinin hangi kuma tan, ne renk kıyafetler giydiklerine kadar ayrıntılı olarak anlattığı kadın delegeler¹²⁶⁵ kurultaya saygı duru u ile ba lamış tır. Çalışmalar Merkez Yönetim Kurulu’nun hazırladığı raporun incelenmesi ile devam edilmiş tir. Raporla kadın e itiminden, mutfak masraflarının fazlalığından, Kıbrıs meselesinden, Köy Enstitülerinin yeniden açılmasına pek çok konunun ele alındığı raporun e itim ile ilgili kısmında CHP Kadın Kolları’nın *“köy için tehlikenin cehaletten ve habersizlikten ileri gelebilece ine inanmakta, bunun için de köyde ilkokul e itiminin yeni bir dinamik görü le ele alınmasını isterken CHP’nin büyük eseri olan Köy Enstitülerinin de zamanın ihtiyaçlarına göre, yeniden açılması Milli E itim Bakanlığı ’ndan beklenmekte”* oldu u belirtilmiş tir.¹²⁶⁶ Raporla ayrıca; *“korunmaya muhtaç çocuklar ile ilgili yapılması gereken çalışmalardan, hekimli in sosyalize edilmesinden, do um*

¹²⁶³“CHP Kadın Kolu 2. Kurultayı Salı Günü”, **Ulus**, 11 Ekim 1964; “CHP Kadın Kolları Kurultayı Yarın”, **Ulus**, 12 Ekim 1964.

¹²⁶⁴Kuma , **a.g.e.**, s.137; **Ulus**, 14 Ekim 1964. Cumhuriyet gazetesi sayıyı 200 olarak verir. **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1964.

¹²⁶⁵**Cumhuriyet**, 14 Ekim 1964; **Ulus**, 14 Ekim 1964.

¹²⁶⁶**Cumhuriyet**, 14 Ekim 1964.

kontrolü ile ilgili yasanın bir an önce Meclis'ten geçmesinden" bahsedilmi , dı politika konusunda Kıbrıs meselesi konusunda Kadın Kolları olarak hükümetin yanında olundu u belirtilmi tir.

Kurultayın ikinci kısmında da CHP Genel Sekreteri ve Ba bakan Yardımcısı Kemal Satır, genel olarak siyasi olaylardan bahsetmi tir. Kurultay Yönetim Kurulu seçimlerinin ardından bitirilmis tir. Kadın Kolları Yönetim Kurulu'na Melahat Akan, Nermin Abadan, Muzaffer Antebelli, Nimet Burak¹²⁶⁷, Jale Candan, Firuze Cimilli, Nebahat Demirkaya, Neriman Elgin, Mukaddes Gür, Saadet Sümer ve ükran Söylemez seçilmi tir.¹²⁶⁸

c. CHP Kadın Kolları III. Kurultayı (15-16 Ekim 1966)

Kadın Kolları'nın Üçüncü Kurultayı ilk ikisinden farklı olarak CHP'li kadın vekillerin de katılımı ile gerçekleşmi tir.¹²⁶⁹ Bu açıdan bakıldı nda; 1965 seçim bildirgesinde yer alan konuların önceki kadın kolları kurultaylarında vurgulanan esaslarla paralellik göstermesi¹²⁷⁰, seçilen CHP'li kadın milletvekilleri; Kadın Kolları'nın çalı malarının olumlu sonuçlar verdi ine dair bir i aret olarak kabul edilebilir.

Ankara Bahçelievler Akalın Salonu'nda 31 ilden gelen 200'e yakın delegenin¹²⁷¹ katılımı ile açılan kurultaya CHP Mu Milletvekili Nermin Neftçi başkanlık etmi tir. İstanbul Delegesi Nimet Burak ikinci başkan; Sevim Güven, Güler Bakkalba ı ve Oya Tezel ise yazmanlık görevini üstlenmi tir.¹²⁷²

¹²⁶⁷Nimet Burak'ın hayatını ve CHP'ye nasıl girdi ini anlattı ı yazı dizisi için bkz. Selma Tükel, "Bir Ömürde Dört Hayat-Osmanlı'dan Cumhuriyete 89 Yıl", **Hürriyet**, 8-11 Mayıs 1991.

¹²⁶⁸**Cumhuriyet**, 14 Ekim 1964; **Milliyet**, 14 Ekim 1964.

¹²⁶⁹10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerde CHP toplam 2.675.785 oy alarak %28.75'lik bir oy oranına ula mı , aldığı oylar neticesinde Meclis'e 134 milletvekili göndermeyi başarmı tir. Milletvekillerinin içerisinde bu kez bir önceki dönemin aksine üç CHP'li kadın milletvekili yer almı tir. Zarife Koçak Bitlis'ten; Türkan Seçkin Edirne'den; Nermin Neftçi de Mu 'tan seçilen CHP'li kadın milletvekilleri olmu lardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=5, (Eri im Tarihi: 30 Ocak 2014).

¹²⁷⁰CHP seçim öncesinde "*halkçılık*" vurgusu yaptı ı bir seçim bildirgesi yayınladı tir. Bildirgede bir önceki Kadın Kolları Kurultayı'nda vurgulanan e titim, halk sa lı ı gibi konularda da çalı maların artırılacağı na dair sözler yer almaktadır. **Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi**, Ankara, 1965, s. 108.

¹²⁷¹Kuma , **a.g.e.**, s.164. Akis dergisi delege sayısını 198 olarak vermektedir. **Akis**, 22 Ekim 1966.

¹²⁷²Kuma , **a.g.e.**, s.164.

CHP Kadın Kollarının "Ortanın Solu" ¹²⁷³ konusundaki olumlu tavrı kurultayın en dikkat çekici noktalarından olmu tur. ¹²⁷⁴ Merkez Yönetim Kurulu tarafından bu konuyla ilgili olarak hazırlanan raporun , *"Türkiye'nin bugün içinde bulundu u ekonomik, sosyal ve siyasal durumu rakamlar ve belirli tablolarla dile getiren, bunların çaresini reformlarda, ortanın solundaki samimi ve cesur bir politikada gören siyasi görüş ler"* ¹²⁷⁵ bölümü delegeler tarafından dakikalarca alkı lanarak tasvip edilmi tir. Ayrıca *"Ortanın Solu"* görüş ü çerçevesinde; Kadın Kolları yönetim kurulunca Büyük Kurultay'a sunulmak, üzere, 14 sayfalık *"E itimde Reform"* adını ta ryan bir tasarı hazırlanmı tir. Genel olarak bakıldı ında, CHP

¹²⁷³ 1960'lı yıllarda sosyal ve ekonomik sorunların tartışılmasında sosyalist düşüncenin hızla taraftar bulması, dı dünyada ya anan detant gibi etkiler CHP'yi yeni kimlik arayışına itmi tir. CHP'nin kurulu undan beri uyguladı ı halkçılık programı ve 1930'lardan sonra takip etti i devletçilik anlayış ı açısından bakıldı ında sol e ilimli bir parti oldu u ortada idi. önünü de bu gerçe i *"Aslında laikiz dedi imiz gündün beri ortanın solundayız. Halkçıysan ortanın solunda olursun"* sözleriyle dile getirmesi ile birlikte 1960'lardan itibaren CHP Ortanın Solu'nda yer alacını açıklamı tir. Ortanın solu anlayış ı ile birlikte CHP'de de i im rüzgarları esmeye ba lamı tir. "Parti sözcüleri artık devletçilik, devrimcilik, sosyal adalet ve solculuk deyimlerini kullanır olmu lardı. Meclis Grubu toplantısında, konu önünü, partilerin bir "manastır" olmadığını vurgulayarak, CHP'ye her kesimden yeni üyeler almak gerekti ini belirtmi tir. CHP'deki söylem de i ikli i kamuoyunda farklı biçimlerde de erlendirilirken merkez ve sa pariler bunu bir tür "komünizm"e kayı olarak ele tirmeye ba lamı lardı. Özellikle de "Ortanın Solu, Moskova Yolu!" tekerlemesi ile CHP ile SSCB arasında bir ili ki bulundu u izlenimini yaratmak istemi lerdir. Turan, **nönü**, s.435; Özdemir, **Siyasi**, s.254-255. CHP Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit, görüş ün aldığı deste i de göz önünde bulundurarak 14 Ekim 1966'da "Ortanın Solu" adlı bir kitap çıkararak konuyu somutla tırmı tir. Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, Kim yay., Ankara, 1966. Ortanın Solu'nun CHP içerisinde yaptı ı olumlu-olumsuz etkinin yanı sıra bu görüş hem di er partiler tarafından hem de dönemin aydınları tarafından enine boyuna tartışıldı. Nadir Nadi'nin *"...kitapta kesin yargı biçiminde okurlara zorla kabul ettirilmek istenen buyruklar, kurallar ya da bilimsel ukalalıklardan eser yoktur. Partiler yelpazesinde sa dan sola do ru her partinin yerini göstermeye çalışırken, Ecevit CHP dı ndali siyasal kurullar hakkında ön yargı niteli i ta rıyabilecek herhangi bir suçlamadan da dikkatle kaçınıyor. Demokrasi, ancak özgürlük temelinde dayandı ı sürece ayakta durabilir; özgürlü ümüzün sınırları ise Anayasa'da açıkça gösterilmi tir. u halde ortanın solunda olan CHP Anayasa özgürlü üne ba lı olarak, her türlü dikta rejimine kar ıdır. Bu bakımdan CHP'deki ortanın solu hareketi, bir Anayasa hareketidir"* sözleri ile olumlu bir bakış açısı ile anlattı ı Ortanın Solu anlayış ını tam tersi yönde yorumlayanlar da olmu tur. Örne in; Türkiye ç i Partisi üyelerinden Behice Boran, CHP'nin "Ortanın Solu" görüş ünü *"Gerçekte CHP'de ne yeni bir hamle, ne de sola açılı vardır, aksine solu önleme çabası vardır"* sözleri ile ele tirmi tir. Adalet Partisi Genel Başkanı ve Ba bakan Süleyman Demirel de partisinin Kadın Kolları Kurultayı'nda CHP'nin Ortanın Solu prensibini benimsemesi ile ilgili olarak *"Siyasi muarızlarımızın halka inmek için gösterdi i çabalarda, biz halkla beraber oldu umuz için, bu konuda bizden çok geç kalmı lardır. Türk milletine ırınğa yapmaya, a ı yapmaya, ortanın bir yerini aramaya lüzum görmüyoruz"* demi tir. Nadir Nadi, "Bir Kitap", **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1966; "T P, CHP'ye Kar ı Hücumla Geçti", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1966; **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1966. Ortanın Solu'nun ayrıntılı anlatımı için bkz. Gülsüm Tütüncü Esmer, **CHP: 1965-1980 Türk Siyasal Ya amında Ortanın Solu**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk yay., Antalya, 2006.

¹²⁷⁴ **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1966.

¹²⁷⁵ **Akis**, 22 Ekim 1966.

Kadın Kolları Kurultayı'nın ilk günkü toplantısında konu an üyeler, özellikle ortanın solu ilkesini savunmuşlar ve Büyük Kurultay'da ortanın solu mücadelesini yapacaklarını açıklamışlardır. Yayınlanan ortak bildiride “*Türk kadını, kadın-erkek e itli ini tehlikeye sokan gerici ve nurcu akımlarla sava maya ça ırırız*” denilmiştir.¹²⁷⁶

Kurultay'da, Muammer Aksoy, Kadın Kurultayı'nın Parti Meclisine aday gösterdiği Prof. Dr. Nermin Abadan, Kurultay Başkanı Muammer Aksoy'un genel siyasi ortamına ilişkin konuşmasının ardından; Nermin Abadan "*Kadın Kolları ve Türkiye'nin Siyasi Durumu*"nu açıklayan, Nermin Neftçi'de “*Ortanın Solu*” içerikli birer konuşma yapmışlardır. Konuşmaların temelinde yetitirdikleri çocukları daha güvenli bir ortamda yetitirme ve milletin kötü kaderini yenme arzusu vardır. CHP'li kadınlara göre bu arzuya ancak “e itim” yolu ile varılacağı vurgulanmıştır. Milli Eğitim'de temel bir reform yapılmasını art görmekte olan Kadın Kolları, genel merkezde, Konya delegesi Nermin Neftçi'nin başkanlığında toplanan Eğitim Komisyonu'nda hazırlanan bir rapor ile; eğitim ve sanat e itiminde, yetitirilen e itiminde reformun gerekli olduğunu belirtmiştir; ayrıca pratik meslek okullarının kurulmasını, köy enstitülerinin yeniden açılmasını, e itim sürelerinin düzenlenmesini, gençlerin üreticiliğe yönlendirilmesini, e itim araçlarının devlet tarafından ücretsiz olarak kullanılmasını, özel e itim kurumlarının kolay diploma veren kurumlar olmaktan çıkarılıp düzenlenmesini, sınav sisteminin yenilenmesini, çocukları yetenekleri doğrultusunda yönlendirecek bir e itim sisteminin kabul edilmesini, parti içi siyasi e itim konusunda da çalışmalar yapılmasını istemişlerdir.¹²⁷⁷ Hazırlanan bu rapor Büyük Kurultay'a sunulmak üzere kabul edilmiştir.

Bunun yanı sıra, hem rapor ile ilgili hem de genel olarak söz alan bazı delegelerin konuşmaları da dikkat çekmektedir. Ankara Kadınlar Kolu Başkanı, Yurdsever Arı, “*Amerika'dan gönderilen do um kontrolü ile ilgili ilaçlar, Türk kadınına kısırla tırma amacını gütmektedir*” yorumunu yaptığı konuşmasında “*CHP nüfus planlaması ile tuza a dü ürülmü tür*” iddiasını da dile getirmiştir.¹²⁷⁸

¹²⁷⁶“CHP'li Kadınlar da “Ortanın Solu”nda”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1966.

¹²⁷⁷**Akis**, 22 Ekim 1966.

¹²⁷⁸**Cumhuriyet**, 16 Ekim 1966.

Manisa Turgutlu Delegesi Meliha Güçbilmez, “Sizleri stiklâl Savaına katılmı , cepheye mermi ve cephane taımı bir arkadaşınız olarak selâmlarım. O zaman ben ondört yaında idim” sözleri ile başlayıp; stiklal Harbi’den CHP üyeli ine uzanan hayatını örnek vererek bir konuşma yapmıştır. Adana Kadın Kolları Başkanı Süheyla Gökbuğket de e itim içerikli bir konuşma ile söz almıştır. “E itim sorunlarımızı halledecek olan bu reformun yapılması, her eyden önce, her çe it lafçılıktan uzak olarak, ekonomik ve kültürel, kısaca bütün yönleriyle ve içtenlikle halka dönebilmemize ve onun kaderini kısa zamanda de i tirme çabasını içten duymamıza ba lıdır. Bunu ise ancak CHP yapabilir, yapmalıdır” sözleri ile Büyük Kurultay’a sunulmak üzere hazırlanan raporun önemini vurgulamıştır.¹²⁷⁹

Konuşmaların ardından yönetim kurulu seçimleri yapılmıştır. Genel Başkanlık a Jale Candan, Genel Sekreterlik e Firuze Cimilli, Saymanlık a Muzaffer Antebelli seçilmiştir. Nermin Abadan, Neriman Elgin, Sabiha Eri , Mukaddes Gür, ükran Söylemez, Saadet Sümer, Bihin Anter, Türkan Azizo lu, Perihan Bakano lu, Fatma Derin, Nermin Fikirbilici, Perihan Kutlar Yönetim Kurulu üyeli ine seçilen di er üyelerdir. CHP Parti Meclisi’ne Kadın Kolları’nı temsil etmek üzere, Nermin Abadan, Hasene İlğaz ve ükran Söylemez seçilmiştir.¹²⁸⁰

III. Kadın Kolları Kurultayı ilk ikisi ile kar ıla tırıldı nda daha hareketli geçmiştir denilebilir. Yapılan konuşmalar, hazırlanan rapor, Ortanın Solu fikrinin irdelenmesi gibi hususlar Kadın Kolları’nın etkinli inin nispeten artı nını gösteren veriler olmu tur. 1966 yılı Kurultayları, CHP içerisinde Ortanın Solu fikrinin git gide daha fazla ra bet gördü ünün göstergesi olmu tur.

d. CHP Kadın Kolları IV. Kurultayı (15 Ekim 1968)

Kadın Kolları’nın 4. Kurultayı 15 Ekim 1968 tarihinde, Bahçelievler Akalın Salonu’nda 400 delegenin katılımı ile gerçekleşmiştir. Kurultay Başkanı ’nı zmit Belediye Başkanı Leyla Atakan, ikinci Başkanlık ise Sedide Aket yapmıştır. Beyhan Akgöl, nci Zorlu, Fikret Okyar, Yüksel Aybar, Süheyla Daday, Fikriye Tirido lu ise yazmanlık görevini üstlenmiştir. Çalı ma Raporu’nun okunmasının ardından

¹²⁷⁹ Akis, 22 Ekim 1966.

¹²⁸⁰ Kuma , a.g.e., s.164-165.

yaptı ı konu mada smet nönü, a ırı sa akımların kadınları hedef alan çalı malarını ele tirerek, “*Kadın haklarını tekrar 300 yıl önceki duruma getirmek için sarfedilen gayretler son derece zavallıdır. Geçen zaman Türkiye’de öyle bir kadın nesli yaratmı tır ki haklarını da ödevlerini de asla örseletmeyecektir*” demi tir.¹²⁸¹ nönü konu masının devamında kadınların devrime sahip çıkmalarını övmü , çalı ma raporunda memleket meselelerinin üzerinde duruldu u halde, kadın hak ve özgürlüklerine az yer verildi ini söylemi , köylü kadınlara yeni ufuklar açmak konusunda en güçlü kesimin kadınlar oldu unu belirtmi tir. Ayrıca gericilikle mücadele konusunda da “*gerici zihniyet bir kere kadınlara musallat oldu mu onun yapmayaca ı yoktur*” sözleri ile gericilikle mücadelede hiç tereddüt gösterilmemesi gerekti ini vurgulamı tır.¹²⁸² Bülent Ecevit ise, “*bozuk düzenin sıkıntısını yüreklerinde duyan analardır. Bu sıkıntıyı duyan kadınlar, Ortanın Solu’nun do al ba la ı ıdır*”sözleri ile fikirlerini açıkladı ı bir konu ma yapmı tır.¹²⁸³

Kurultay sonunda yapılan seçimlerde Jale Candan Kadın Kolları Ba kanlı ı’na, Firuze Cimilli Genel Sekreterli e, Muzaffer Antebelli de saymanlı a, Saadet Sümer denetçili e seçilmi tir. Kadın Kolları’nın Yönetim Kurulu’nda ise; Mukaddes Gür, Perihan Bakano lu, Perihan Kutlar, Neriman Elgin, ükran Söylemez, Bilge Sıvacı, Nermin Fikirbilici, Neslihan Tüzün, Nimet Ardıç, Fatma Derin, Bihin Anter ve Sabiha Eri bulunmaktadır.¹²⁸⁴

Kurultay sonunda yayınlanan bildiride özetle, fırsat e itli i ve sosyal adalet gibi konularda sıkıntıların a ılması a amasında çözümün Ortanın Solu politikası olarak görüldü ü belirtilir.¹²⁸⁵

¹²⁸¹ **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1968; smet nönü’nün konu masının tam metni için bkz. **smet nönü, Konu ma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyle ileri 1968 – 1970**, Haz. İhan Turan, Ankara, 2004.

¹²⁸² **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1968.; smet nönü ve e inin Kurultay salonuna girdi i sırada kadın delegeler arasında ya anan heyecan ve ardından nönü’nün elini öpme çabasına giri en kadınlar ile ilgili olarak Cumhuriyet gazetesi bir anekdot aktarmaktadır. nönü’nün elini öpmeye çalı an kadınlardan bazıları kendilerini uzakla tran görevliye “biz ta iki günlük yoldan onu görmek için geldik, imdi de ne elini öptürüyor, ne de resim çektiriyorsunuz.” diye çıkı nca görevli “iki oy getirmezler, kurultaydan kurultaya hatıra resim çektirmekten ba ka bir ey bilmezler” sözleri ile ele tirmi tir. CHP’li bir görevli tarafından sarfedilen bu sözler Kadın Kolları’na bakı açısının bir örne i olarak de erlendirilebilir. **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1968.

¹²⁸³ Kuma , **a.g.e.**, s. 183.

¹²⁸⁴ Kuma , **a.g.e.**, s. 183.

¹²⁸⁵ **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1968. Bildirinin tam metni için bkz. Kuma , **a.g.e.**, s. 184-185.

e. CHP Kadın Kolları V. Kurultayı (30 Haziran-1 Temmuz 1970)

smet nönü'nün Genel Ba kanlı ı sırasında yapılan son Kadın Kolları Kurultayı 30 Haziran 1970 tarihinde toplanmı tır. 49 il te kilatından gelen delegeler ve bazı CHP'li parlamenterlerin katılımı ile açılan Kurultay'ın Ba kanlı ına Leyla Atakan seçilmi tir.¹²⁸⁶ Seçimin ardından Kadın Kolları'nın çalı ma raporunun okunmasına geçilmi tir. Raporun Atatürk, nönü ve Ecevit'in birer özdeyi i ile ba ladı ı ve bu üç söz içinde en fazla alkı ı Bülent Ecevit'in sözünün aldı ı basında yer almı tır.¹²⁸⁷ Raporda; CHP Kadınlar Kolu'nun “*terörist gençlik olaylarına*” ve “*sol fa istlere*” kar ı oldu u vurgulanmı , CHP'nin devrimci kanadının yanında olundu u, hiçbir hizbin pe inden gidilmeyece i belirtilmi tir.¹²⁸⁸

smet nönü Atatürk devrimlerinden, kadın haklarından, gençlik olaylarından ve kalkınma mevzusundan bahsetti i bir konu ma yapmı tır. Toplumun gün geçtikçe CHP iktidarına özlem duyar bir hale geldi ini belirten nönü, iktidar olma yolunda CHP'li kadınlara büyük görevler dü tü ünü belirtmi , partili kadınların toplumun her kesimi ile yakın ili ki kurması gerekti ini söylemi tir. Ö renci olaylarından da söz açan smet nönü bu noktada kadınlara çocuklarına sahip çıkmaları yönünde uyarıda bulunarak “*Siyasi hareketlerin sivri uçları vardır ve bunlar ö rencilerin gençlerin bulundu u her yere sızmaktadır*”¹²⁸⁹ diye seslenmi tir.¹²⁹⁰

Yapılan seçimlerde Kadın Kolları Ba kanı Neriman Elgin'in listesi 267 oy ile seçilmi tir.¹²⁹¹ Yönetim Kurulu'nda Neriman Elgin (Genel Ba kan), Ayten Alanya, Bihin Anter, Kamuran Beklim, Makbule Çoker, Muzaffer Demirta , Sabiha Eri , Sevim Erten, Mukaddes Gür, Perihan Kutlar, Nedret Küçükertan, Nezahat Melan, Elif Saltık, Bilge Sıvacı, ükran Söylemez, Saadet Sümer (Denetçi) yer almı tır. Bu isimlerin yanı sıra Parti Meclisi'ne üye adayı olarak Nermin Neftçi, Sevinç Korkmaz ve Tülin Esen seçilmi lerdir.¹²⁹²

¹²⁸⁶ **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1970; **Milliyet**, 1 Temmuz 1970.

¹²⁸⁷ Fikret Otyam, “Kurultay'dan zlenimler”, **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1970.

¹²⁸⁸ **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1970.

¹²⁸⁹ **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1970.

¹²⁹⁰ smet nönü'nün konu masının tam metni için bkz. **smet nönü, Konu ma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyle ileri 1968-1970**, Haz. İhan TURAN, Ankara, 2004.

¹²⁹¹ Milliyet gazetesi haberi Ecevitçi grup kazandı olarak verir. **Milliyet**, 1 Temmuz 1970.

¹²⁹² Kuma ,a.g.e., s.202.

Kurultayın sonunda bir bildiri yayınlanmıştır. Ortanın Solu temelinden yola çıkarak yazılan bildiri de CHP'nin demokrasiyi koruma mücadelesi yapmakta olduğunu, bu mücadelede kadınlara düşen görevlerden bahsedilmiştir.¹²⁹³

3. 1960-1972 Arası CHP Büyük Kurultaylarında Kadın

1960'lı yıllar CHP'li kadınların kendi kolları çerçevesinde kurultaylar yapmaya başladığı dönem olmuştur. Kadınların büyük kurultaydan önce toplanan Kadın Kolları kurultaylarında aldıkları kararların büyük kurultaya aktarılması, tüzükte yapılan değişikliklerle kadın kolları temsilcilerinin büyük kurultayda yer alması kadınları daha aktif hale getirmiştir.

10 Aralık 1962'de toplanan ilk CHP Kadın Kolları Kurultayı'nın ardından 14-16 Aralık 1962 tarihinde toplanan CHP 16. Büyük Kurultayı'nda kadın delegelerin etkinliği göze çarpmaktadır.¹²⁹⁴ Kurultay Başkanlığı'nı CHP İzmir 1. Başkanlığı Evket Adalan'ın yaptığı 16. Kurultay'da yazmanlar arasında Leyla Atakan, Nermin Neftçi ve Saadet Altıok adlı üç kadın delege yer almıştır.

Kurultayın ilk gününde bir önerge Genel Başkanlık Komitesi tarafından kabul edilmiştir.¹²⁹⁵ Önergenin konusu "Dörtler" olarak anılan Kasım Gülek-Nihat Erim-Turgut Göle-Avni Doğan'ın partiden ihraç kararlarını incelemek için "*1. Başkanlık Komitesi, Genel Merkez Kadın ve Gençlik Kolları Başkanlığından müteekkil bir komisyonun*" kurulması ve sorumluların dinlenmesidir. Çeşitli itirazlara rağmen bu önerge kabul edilmiştir. Komite'nin önergesi ile toplanan komisyon görüşmelerine Genel Merkezi temsilen Mebrure Aksoley de katılmıştır. Toplanan komisyon partiden ihraç edilmeleri istenen kişilerin dinlenilmesi kararını almıştır.¹²⁹⁶ 15 Aralık 1962 tarihinde de Dörtler'den üçünün "Gülek-Doğan-Erim" in partiden ihracına karar verilmiştir.¹²⁹⁷

¹²⁹³ Kuma, a.g.e., s.202-203.

¹²⁹⁴ **Ulus**, 14 Aralık 1962; Reşit Ülker, "Atatürk'ün Kurduğu Partinin Kurultayı", **Ulus**, 14 Aralık 1962.

¹²⁹⁵ "Kurultaya Sunulan Parti Meclisi Raporu", **Ulus**, 14 Aralık 1962.

¹²⁹⁶ **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1962; **Ulus**, 14 Aralık 1962; Cihad Baban, "16. Kurultay", **Ulus**, 14 Aralık 1962.

¹²⁹⁷ Bu üç isme 7 Aralık 1962'de bir yıl süre partiden uzaklaştırılma kararı verilmiştir. Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, Yapı Kredi yay., II.Cilt, İstanbul, 2005, s.752.

CHP içerisinde “Genel Merkezci”, “Ortacılar” ve “Dörtler”¹²⁹⁸ adlı üç ayrı grup arasında ya anan çeki melere sahne olan 16. Kurultay sonunda “*Ana Davalar Bildirisi*” adlı bir bildiri yayınlanmıştır.¹²⁹⁹ Genel Başkanlık görevi seçilmiş, parti yönetimi ile ilgili seçimlerin yapılmasının ardından kurultay kapatılmıştır. Kurultay sonunda oluşturulan Parti Meclisi’nde kadın delegelerden Mebrure Aksoley ve Zarife Koçak’ın adı yer almıştır. Zarife Koçak, ayrıca Merkez Yönetim Kurulu’nda da göreve getirilmiştir.¹³⁰⁰

CHP 17. Büyük Kurultayı ise 13 Ekim 1964 tarihli CHP II. Kadın Kolları Kurultayı’nın ardından, 16-18 Ekim 1964 tarihinde CHP 17. Kurultayı toplanmıştır.

17. Kurultay’ın yazmanları arasında İstanbul Delegeesi Nermin Neftçi ve Zeynep Delegeesi Leyla Atakan yer almıştır. Kurultaya Milli Eğitim ile ilgili tartışmalar damgasını vurmıştır, Kasım Gülek’in atama talebi reddedilmiştir, “*1964 Türkiye Ülküsü*”¹³⁰¹ başlıklı bir bildiri yayınlanmıştır. Kurultay görevi’nün Genel Başkanlığına parti yönetim kurulu oylamaları sonucunda da seçilmiştir. Parti Meclis Üyeleri içerisinde kadın delegelerden Zarife Koçak¹³⁰² 524 oyuyla ve Kadın Kolları adına Hasene İlgaz tarafından yer almıştır.¹³⁰³ Zarife Koçak ayrıca Kadın ve Gençlik Kolları sorumlusu olarak Merkez Yönetim Kurulu’na da seçilmiştir.

¹²⁹⁸ “Dörtler” adı verilen grup Kasım Gülek, Nihat Erim, Turgut Göle ve Avni Doğan’dan oluşmaktadır. Bu grubu “*parti içinde bölücü çaba gösterenler*” olarak deklare eden görevi’nün etrafındaki Genel Merkezci Grup ve Ortacı grup (partiyi reorganize etmek amaçındaki grup) ise kurultaydaki diğer gruplar olmuştur. Ecvet Güresin, “Günün Notları-Kurultayın Havası”, **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1962.

¹²⁹⁹ **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1962. “CHP 16. Kurultay Ana Davalar Bildirisi” tam metni için bkz. **Ulus**, 17 Aralık 1962; Kuma, **a.g.e.**, ss.124-134.

¹³⁰⁰ Kurultayın öncesinde ve sonrasında CHP’li kadınlar kendi üstlerine düşen görevler ile ilgili yazılar yazmışlar, yapılacak olan çalışmalarını belirlemişlerdir. Kadın Kolları tekliflerinin önde gelen isimlerinin kadınları bilgilendirme amaçlı bu yazıları **Ulus** gazetesi sayfalarında yer almıştır. Jale Candan, “Günün Konuları-Bakanın Çarısı”, **Ulus**, 19 Ekim 1962; Naime Tuygan, “Serbest Görüşler-Ödevlerimiz”, **Ulus**, 30 Kasım 1962; Evcet Arslan, “Gerçek Peşinde-CHP Kadın ve Gençlik Kollarından Beklediklerimiz”, **Ulus**, 21 Aralık 1962.

¹³⁰¹ Evcet Güresin, “Günün Notları-1964 Türkiye Ülküsü”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1964. Bildirinin tam metni için bkz. Kuma, **a.g.e.**, s.s.142-157; Cihad Baban, “1964 Türkiye Ülkümüz”, **Ulus**, 20 Ekim 1964.

¹³⁰² Zarife Koçak’ın hayatını ve CHP ile ilgili çalışmalarını anlatan bir makale için bkz. “Zarife Koçak-CHP’de Bir Kadın Kahramanı”, **Akis**, 5 Ocak 1963.

¹³⁰³ Kuma, **a.g.e.**, s.159; **Ulus**, 14 Ekim 1964. Kurultay’dan sonra Cihad Baban tarafından yazılan ve kadınlara asıl görevlerini hatırlatır nitelikte kaleme alınan Türk kadının ödevi adlı makalede Türk kadının “analık” vasfına ilişkin sözlerle vurgu yapıyordu: “*Analarımı yeti tiremeyen milletlerin evlatları da güdük kalmaya mahkumdur. Böyle olunca, Türkiyemizde kadını yeti tirmek, hem milli yükselmenin temelidir, hem de istikbalimizin teminatıdır.*” Cihad Baban, “Baş yazı-Türk Kadınının Ödevi”, **Ulus**, 15 Ekim 1964.

18. Büyük Kurultay'da da Kadın Kolları Kurultayı'nda oldu u gibi "Ortanın Solu" vurgusu yapılmı , "Ortanın Solu" grubunun destekledi i Muammer Aksoy Kurultay ba kanlı ma seçilmi tir. CHP'li kadınlardan Süheyla Gökbulut, Saadet Altıok, Hatice Demircio lu Büyük Kongre'nin yazmanları arasında yer almı tır.¹³⁰⁴ 18 Ekim 1966 tarihinde ba layan 18. Büyük Kurultay'da a ırlıklı olarak Ortanın Solu görü ü tartı ılmı tır. Parti içindeki farklı gruplar arasında bazen hararetili tartı malar da ya anmı tır.¹³⁰⁵ Bu hararetili ortamda konu ma yapan kadın delege de olmu tur. Tokat Delegesi Suphiye Gerçek, dikkat çeken konu masına "*Solumdaki kalbimden selam size!*" diye ba lamı ; Yargıtay Ba kanı mran Öktem'in konu masını öven sözlerle devam etmi tir. Çok alkı alan konu masının sonunda kadın delegenin smet nönü tarafından alınından öpülmesi Kurultay'ın ilginç detaylarından olmu tur.¹³⁰⁶

Genel Ba kanlı a smet nönü, Genel Sekreterli e Bülent Ecevit'in seçildi i; Kurultay'ın kapanı konu masında smet nönü'nün "*oy birli i ile kabul edilen Ortanın Solu ülkeye aydınlık verecektir*"¹³⁰⁷ sözleri ile destek verdi i Ortanın Solu'nun ve bu fikrin sahibi Bülent Ecevit'in parladı ı 18. Kurultay, 21 Ekim 1966 tarihindeki son toplantının ardından bir bildiri yayınlayarak da ılmı tır.¹³⁰⁸ Yapılan seçimlerle olu turulan Parti Meclisi içerisinde Kadın Kolları temsilcisi olarak Nermin Abadan bulunmu tur. CHP Yüksek Haysiyet Divanı üyeleri içerisinde de Edirne Milletvekili Türkan Seçkin ve stanbul delegelerinden Avukat clal Asıngil CHP'li kadınları temsil etmi tir.¹³⁰⁹

18. Kurultay'ın akabinde yayınlanan bildiride yer alan "*CHP Kurultayı, CHP'nin kurulu undan beri izledi i fikirler, ülküler ve icraatı ile genel karakterinin, siyasal akımlar arasında partimize ortanın solunda yer verdi ini kesinlikle kabul etmi tir. CHP'nin genel karakterini gösteren ortanın solu deyiminin kapsamını, partimizin programında yer alan esaslar ortaya koyar*"¹³¹⁰ sözleri ile parti

¹³⁰⁴ **Ulus**, 17 Ekim 1966.

¹³⁰⁵ Cumhuriyet gazetesi CHP. 18. Kurultayı'nda ya ananlar gerginlikleri "*Delegeler, yumruk ve tekme ile dö ü tüler*" man eti ile duyurmu tur. **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1966.

¹³⁰⁶ **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1966.

¹³⁰⁷ **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1966; Kuma , **a.g.e.**, s.167.

¹³⁰⁸ Kuma , **a.g.e.**, ss.168-171.

¹³⁰⁹ Kuma , **a.g.e.**, s.173.

¹³¹⁰ Bozkurt, **a.g.e.**, s.116.

içerisindeki birlik havası yaratılmaya çalışılsa da farklı fikirlerden doğan huzursuzluk gittikçe daha da arttı, özellikle CHP Genel Başkanları'nın "Ortanın Solu" görüşünü benimsemediklerine dair anket sonuçları ortaya çıkmıştır.¹³¹¹ Turhan Feyzioğlu'nun başı çektiği muhalif hareket neticesinde; parti içerisinde merkez tekilatını ellerinde tutan "merkez yönetim kurulu" ile mecliste çoğunlukta bulunan "parti meclisi yöneticileri" iki kutup haline gelmişlerdir. Önceleri tartışmaların uzatılmasını durmayı tercih eden smet dönü'nün tavrını "merkez tekilat"tan yana koyması ile birlikte iki taraf arası mücadele daha da alevlenmiştir. Yaşanan bu problemler partinin Olağanüstü bir kongre toplanmasına neden olmuştur.¹³¹² 28-29 Nisan 1967 tarihinde toplanan CHP IV. Olağanüstü Kongresi'ne, "8'ler" diye anılan Turhan Feyzioğlu'nun önderliğindeki grup tarafından Genel Başkan smet dönü ve tüm ortanın solu fikrini savunanların eleştirildiği bir bildiri sunulmuştur. "*Partimizin tarihi hüviyetini, politik ve sosyal karakterini ve milli varlığını bir köşeye bırakıp, hadiselerle seyirci kalmak, Atatürk'e inananlara yakışırlı bir davranış olamaz*"¹³¹³ gibi çarpıcı ifadelerin yer aldığı uzun ve ayrıntılı bildirinin altında 18 senatör; 40 milletvekili imzası bulunmaktadır.¹³¹⁴ Buna karşılık smet dönü Olağanüstü Kurultay'ın açılış konuşmasında 8'ler denilen grubu "*Kimin emrinde olduğunu bilinmez bir takım*" olarak nitelmiştir.¹³¹⁵ Bülent Ecevit de "*gölgeler yolumuzdan çekilmelidir*" sözleri ile grubun partiden ayrılması yönünde fikir bildirmiştir.¹³¹⁶ ki taraf arasındaki anlaşmazlık¹³¹⁷ 8'lerin partiden istifası ile sonuçlanmıştur. 29 Nisan 1967'de Tüzük Komisyonu'nun tüzük değişikliklerini¹³¹⁸ kabul etmesinin ardından

¹³¹¹Bozkurt, a.g.e., s.116.

¹³¹²Metin Toker IV.Olağanüstü Kongre'ye giden süreci anlattığı makalesi için bkz. Metin Toker, "CHP Yeni Bir Dönemekte", **Akis**, 29 Nisan 1967.

¹³¹³Bozkurt, a.g.e., s. 120.

¹³¹⁴Bozkurt, a.g.e., s. 120.

¹³¹⁵**Cumhuriyet**, 29.04.1967; **Milliyet**, 29.04.1967.

¹³¹⁶**Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967; **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1967.

¹³¹⁷Fikret Ötyam Olağanüstü Kurultayı değerlendirirken "dönü'nün takımı ilk gün 8-0 galip" cümlesini kullanmış; Ecevit Güresin ise CHP'nin sadece kabuk değil, bünye de i tirdiğini belirtmiştir. Fikret Ötyam, "dönü'nün takımı ilk gün 8-0 galip", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967; Ecevit Güresin, "Bünye De i mesi", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967.

¹³¹⁸CHP Genel Başkanı, tüzükün üç maddesinde yapılacak değişikliklerle Parti Meclisi üyelerinin, yüksek disiplin kurulu başkan ve üyelerinin yüksek disiplin kuruluna sevk yetkisinin doğrudan Parti Meclisi'ne verilmesini istemiştir. dönü tüzükün 50inci maddesinin ise tüm de i tirilmesini istemiştir. Genel Başkan dönü tüzükte yapılmasını istediği değişikliklerle ilgili gerekçede ise, modern demokrasilerde siyasi hayatın en önemli unsurlarından birisi siyasi partiler olduğunu, fakat o siyasi partiler içindeki vatandaşların seçmen ve kamu oyu önüne tek ve vazih bir siyasi program

ba ta Turhan Feyzio lu olmak üzere tüm 8'ler ve taraftarları CHP'den istifaya etmişlerdir.¹³¹⁹ İstifa edenlerin arasında CHP Bitlis Milletvekili Zarife Koçak tek kadın olarak yer almıştır.¹³²⁰ Kadın Kolları ise ya anan istifaları “*tutucuların gidi i*” olarak değerlendirilmiştir, “Ortanın Solu” görüşüne olan desteğinin devam ettirilmesi için.¹³²¹

4. Olağanüstü CHP Kurultayı ya anan ayrılıkların ardından bir bildiri yayımlanarak sonuçlandırılmıştır. Bildiride 18. Kurultay'da açıklanan Ortanın Solu siyasetinin tavizsiz uygulanmasına kararlı olduklarından, “*parti içinde seçilmiş organlara karşı gayrimedullu yuvalar kurma gayretlerinin*” ne hukukla ne ahlakla bağdaştırılmadan, Ortanın Solu ile bağlayan yeni hamle ülküsünü¹³²² paylaşmayanların “*CHP'li olmanın büyük erefini muhafaza edemeyeceğinden*”, Ortanın Solu anlayışının “*komünizmi önleyen tek etkili yol*” olduğundan söz edilmiştir.¹³²³

ve eylemle çıkması, mütecanis bulunması gerektiğinden idare etmektedir. **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967.

¹³¹⁹ “8'ler ve Taraftarları CHP'den İstifa Ediyorlar”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1967.

¹³²⁰ **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1967; Kuma , a.g.e., s.182; **Milliyet**, 30 Nisan 1967.

¹³²¹ Kuma , a.g.e., s.179.

¹³²² Ortanın Solu ülküsü içerisinde kadınların da içinde yer aldığı bir proje gündeme gelmiştir. “*Gençlik ve Kadın öncü liderleri ve Halk Gönüllüleri Projesi*” adlı projeyi hazırlayan CHP Sakarya milletvekili ve merkez yönetim kurulu üyesi Hayrettin Uysal'dır. Bülent Ecevit'in olumasını istediği “Halk Gönüllüleri” kadrosunu gerçekleştirme amacıyla olan proje tanıtım yazısında CHP'nin örgütünde etkin bir görev yapan Gençlik ve Kadın kollarının üyelerine Ortanın Solu'nda ekonomik ve siyasi bir eğitim verilmesi, bu eğitiminde halk gönüllüleri yöntemiyle toplum kalkınmasına katkıda bulunulmasının dü ünüldü ü belirtilmiştir. Projeyi uygulamak için en çok 15 iline alan bölge planlamaları yapılması, her bölgede, yetiştirme ve uygulama seminerleri düzenlenmesi, bilim adamları ile tecrübeli politikacıların eğitici olarak katılacağı bu seminerlere, bölgedeki illerden gençler ve kadınlar çağırılması planlanmıştır. Bu seminerlerde yurt sorunlarına Ortanın Solu açısından bakmak zorunlularını tartışarak, örgütlenme usulleri tespit edilmesi öngörülmüştür. Eğitim alan kişilerin adımları eğitimleri ufak çaplı seminerlerle uygulaması sağlanacaktır. Sonuçta, istenen kadro meydana çıkınca, eğitim görmüş gençlik liderlerinden meydana gelen ekipler, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ve kesimlerinde halk gönüllüleri olarak faaliyete geçeceklerdir. Kadro sadece partililik yapmayacak; köy ve yurt sorunlarının çözümünde köylüye, vatanında pratik rehberlik yapmaya; okul, su, yol, sağlık hizmetleri ve kooperatifçilik gibi konularda yardımcı olmaya çalışacaktır. Köy kalkınma kampları kurularak, gönüllü rehberler buralarda çalışacaklardır. Proje destek görmüş ve başta Genel Sekreter Ecevit olmak üzere, Merkez Yönetim Kurulu ile Gençlik ve Kadın Kolları derhal faaliyete geçmiştir. Projenin ilk pilot merkezi olarak Bursa seçilmiştir. Bursa'da düzenlenen olan seminare Bolu, Sakarya, Kocaeli, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir ve Bilecik illerinden çağırılacak gençler ve kadınlar katılmışlardır. Yapılan eğitim seminerinin ardından ikinci toplantı yeri olarak Diyarbakır tespit edilmiştir. **Akis**, 12 Ağustos 1967.

¹³²³ Kuma , a.g.e., ss.179-181.

Kurultayın ardından; partiden ayrılanların ço u Turhan Feyzio lu tarafından kurulan Güven Partisi çatısı altında toplanırlarken¹³²⁴, CHP'liler kendi içlerinde ya anacak yeni sorunlara do ru yol almaya ba lamı lardır.

Kadın Kolları'nın dördüncü kurultayının ardından 18-20 Ekim 1968 tarihleri arasında yapılan CHP 19. Kurultayı toplanmı tır. 19. Kurultay'ın ilginç detaylarından bir tanesi Kurultay'a davet edilen delegeleri e lerinin de ça ırılması olmu tur.¹³²⁵ Ba kanlı mını zmir l Ba kanı Talat Orhon'un yaptı ı Kurultay'da yazmanlar arasında CHP'li kadınlardan Mübeccel Akçan ve Saadet Altıok yer almı tır. Genel Ba kan smet nönü'nün konu masında söyledi i “*içimizde a ırı solcu ya da ortanın solu görü ünü benimsememi idarecilerden eser yoktur*” cümlesini vurgular nitelikte olan “*Sa da servet, a ırı solda devleti ortanın solunda ise halk egemendir*” sözleri kurultayın sloganlarından biri haline gelmi tir.¹³²⁶ Bülent Ecevit de “*Ortanın Solu'na demokrasi dı ında bir sınır çizilemez*” ba lı lı ile duyurulan bir konu ma yapmı , “*savunma devri bitmi , halkı aydınlatma ve müfterilere taarruz devri ba lamı tır*” demi tir.¹³²⁷

19. Kurultay sırasında okunan; Parti Meclisi Raporu'nda 18. Kurultay'dan beri yapılan tüm çalı malar, 4.Ola anüstü Kurultay'da ya ananlar, Ortanın Solu politikasının uygulanması konusunda yapılacaklar yer almı tır.¹³²⁸ Kurultay sonunda da “*CHP Sosyal ve Ekonomik Temel Amaçlar Bildirgesi*” yayınlanmı tır.¹³²⁹ Ayrıca “*Laiklik*”, “*Seçimler*” ve “*Partizanlık*” ba lıklı ek bildiriler de yayınlanmı tır.¹³³⁰

Parti Meclisi seçimlerinde kadınların adına Kadın ve Gençlik Kolları temsilcileri olarak rastlanmaktadır. 833 oyla Kadın Kolları Temsilci Nermin Abadan,

¹³²⁴Zarife Koçak da Güven Partisi'ne girmi tir. **Milliyet**, 24 Ekim 1968.

¹³²⁵Kurultay devam ederken delegelerin e leri Mevhibe nönü'nün verdi i çay partisine katılmı lardır. Delege e lerinin yanı sıra Ankara lçe Kadın Kolları, senatör ve milletvekili e lerinin de katıldı ı davete Mevhibe nönü, Rah an Ecevit ile birlikte gelmi , bol bol resim çekirmi tir. 900 hanımın katıldı ı davet iki buçuk saat sürmü tür. Bir hanım delegenin “ *imdi AP de bizi taklit edecek ama, onlar bedava da yapsalar bizimki gibi olmaz, öncelik bizde*” sözleri basında yer almı tır. **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1968.

¹³²⁶Kuma , **a.g.e.**, s. 188-189; **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1968.

¹³²⁷**Cumhuriyet**, 20 Ekim 1968.

¹³²⁸**CHP XIX.Kurultayı Parti Meclisi Raporu**, Ankara, 18 Ekim 1968.

¹³²⁹Kuma , ss. 189-196.

¹³³⁰**Cumhuriyet**, 21 Ekim 1968; Kuma , **a.g.e.**, s.196-198.

857 oyla Gençlik Kolları Temsilcisi de Oya Tezel olmu tur.¹³³¹ Yüksek Disiplin Kurulu'nda da Türkan Ba cıo lu yer almı tır.¹³³²

3-5 Temmuz 1970 tarihleri arasında CHP'nin 20. Büyük Kurultayı toplanmı tır. 1300'ü a kın delegenin Atatürk Kapalı Spor Salonu'nda toplanması ile açılan Kurultay'a stanbul 1 Ba kanı Ali Topuz Ba kanlık etmi tir. kinci Ba kanlar ise; Van 1 Ba kanı Azmi Soydan ve Ordu 1 Ba kanı Hasan Çebi olmu tur. Kadın delegelerden Saadet Altıok, Feriha Öztürk, Türkan Gence yazmanlar arasında yer almı tır.¹³³³

Kemal Satır ba ta olmak üzere bazı CHP'liler, Ecevit'e bir takım ele tiriler yöneltim , hatta Ecevit'in ele tirilere tahammülü olmadı nı söylemi lerdir. Parti içinde yava yava huzursuz bir hava ortaya çıkmaya ba lamı tır. Ecevit tüm ele tirilere yanıtlar vermi tir. Ecevit'in “*bizim cephemiz, halkla kurulan geni cephedir. Demokrasiye, halka inanan aydınlarla birlikteyiz*” gibi söylemler ile “halkçı” sıfatını vurguladı ı Kurultay'da üç ayrı bildirge yayınlanmı , devrimcilik anlayı ı, gençlik ülke sorunları ve CHP'ye dü en görev ele alınmı tır.¹³³⁴ Ecevitçilerin ço unlu u sa ladı ı Parti Meclisi seçimlerinde Kadın Kollarını temsilen 887 oyla Nermin Neftçi seçilmi , Neftçi ayrıca Yönetim Kurulu'nda da yer almı tır.¹³³⁵

1960'lı yılların sonuna gelindi inde kadınların toplum üzerindeki etkisinin farkında olarak geli tirilen söylemler ve bunların parti kurultaylarındaki yansımaları görülmektedir. Ö renci olaylarının tırmandı ı günlerde nönü'nün kadınlara yaptı ı uyarı bunun en önemli örneklerinden biridir. Kadının anne kimli i ile parti ile halk kucakla masında “halkçı” söylemin geli tirildi i günlerde bir köprü olarak kullanılmaya çalı ılmı , il ve ilçe kurultaylarında yapılan çalı malarda da bu anlayı yerle tirilmeye çalı ılmı tır. 1970'li yıllara gelindi inde CHP'li kadınlar “Ortanın Solu” anlayı nın da etkisi ile parti içinde daha etkin bir görünüm sergilemeye ba lamı lardır.

¹³³¹ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1968.

¹³³² Kuma , **a.g.e.**, s. 199.

¹³³³ Kuma , **a.g.e.**, s.206.

¹³³⁴ Kuma , **a.g.e.**, ss.208-214.

¹³³⁵ Kuma , **a.g.e.**, s.215; **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1970. Seçilemeyen Kemal Satır'ın listesinde CHP'li kadınlardan Mualla Akarca'nın adı da yer almaktadır. **Milliyet**, 6 Temmuz 1970.

H. 1950-1972 Yılları Arasında CHP'li Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları

1. 1950-1960 CHP'li Kadın Milletvekilleri Ve Meclis'teki Çalışmaları

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde 1923'ten beri iktidarın sahibi olan CHP'nin Demokrat Parti'ye yerini kaptırmasını izleyen günlerde hem Türkiye hem CHP için artlar demidir.¹³³⁶ Artık Ana Muhalefet Partisi sıfatı ile siyasal hayatına devam eden CHP bu yeni rolüne alı maya çalışırken “kadın” konusu ile ilgili çalışmalar arka planda kalmı tır. İktidar partisi Demokrat Parti'nin iç ve dış siyasette izledi i yeni politikaya karşın CHP'de onlara karşı bir tavrın peşinden gitmi tir. Demokrat Parti'nin CHP'nin tek partili yönetiminden kalan kurumlara, CHP'nin söylemlerine-mallarına karşı izledi i sert politikaya karşı olarak geli tirilen söylemde ilk etapta kadınlara dair bir çalışma olmamakla birlikte; sonraki yıllarda laiklik, eğitim gibi kadınları da doğrudan ilgilendiren konularda bu kez “kadın haklarının” her iki parti tarafından sıkça siyasal konularında kullanıldı ı görülmü tür. Ancak yine de CHP içerisinde kadınların sayısal açıdan en kısıtlı dönem Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu yıllar olmu tur.

Kadınlara milletvekili seçme seçilme hakkı verildikten sonraki ilk dönem olan TBMM'nin 5. Dönemi'nde 18 kadın milletvekili (1935-1939); TBMM'nin VI. Dönemi'nde 16 kadın milletvekili (1939-1943); TBMM'nin VII. Dönemi'nde 16 kadın milletvekili (1943-1946); TBMM'nin VIII. Dönemi'nde de 9 kadın milletvekili (1946-1950) seçilmi tir. Ancak 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde CHP bir kadın milletvekilini Meclis'e göndermeyi başarmı tır.¹³³⁷ Seçimlerde Demokrat Parti'nin toplamda 408 milletvekiline karşı 69 milletvekili ile büyük bir hezimet yaayan CHP'nin tek kadın vekili Kars'tan seçilen Tezer Ta kiran olmu tur.

2 Mayıs 1954 seçimlerine kadar sürecek olan TBMM'nin 9. Dönemi'nde Meclis'te yapılan toplantılarda Tezer Ta kiran on yedi kez söz almı ; altı teklifte bulunmu , bir de tahrir de yer almı tır. Tezer Ta kiran'ın söz aldığı konuların

¹³³⁶ Albayrak, a.g.e., s. 489-496; Erer, a.g.e., s.269.

¹³³⁷ **Aynı Tarihi**, Mayıs 1950.

genelinde e itim konusunun fazlalı ı dikkat çekmektedir. Ta kıran, muhalif bir vekil olarak Demokrat Partililer tarafından kız çocuklarının tahsil ya ları ile ilgili bir yasa teklifine dair yaptı ı konu ma ile kız çocuklarının e itimine dair önemli bir konu ma yapmı tır. Demokrat Parti Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı tarafından “köylerde mecburi tahsil müddetinin muayyen bir haddinden sonra, istiyen velilerin serbestçe çocuklarını okuldan alabilmelerini temin edecek hükümleri ihtiva eden bir kanun teklifi” olarak özetledi i teklife kar ı söz alan Tezer Ta kıran, Anayasanın 87. maddesine göre “kadın erkek bütün Türkler ilkö retimden geçmek mecburiyetinde” oldu unu hatırlatarak söze ba lamı , bu maddeye uymayan velilerin cezalandırıldı ını belirtmi tir. DP tarafından yapılan teklif ile bu cezalandırmanın ortadan kalkması ile köylerde zaten az olan e itim seviyesinin daha da dü mesine neden olaca ını söylemi tir. Kadın erkek e itli ini vurgulayan sözlerle konu masını tamamlamı tır.¹³³⁸ Tezer Ta kıran bu sözlerle ele tirdi i Milli E itim Komisyonu Raporu’nun reddini teklif etmi , ancak bu teklif yapılan oylamada kabul edilmemi tir. E itim ve özellikle de kadın e itimi konusunda gösterdi i hassasiyet sözlerinden de açıkça ortada olan Tezer Ta kıran her ne kadar muhalif bir vekil olarak fikirleri kabul görmese de Meclis oturumlarında söz almaktan çekinmemi tir. E itim konusu ile ilgili olarak kör, sa ır ve dilsizlerin tahsil ve terbiyeleri için gerekli olan gereçlerin gümrük vergisinden muaf tutulması hakkında¹³³⁹, Milli E itim ve bazı üniversitelerin Bütçe görü melerinde¹³⁴⁰, Köy Enstitüleri ile İlk ö retmen okullarının birle tirilmesine dair kanun hakkında¹³⁴¹ görü bildirmi tir. Ayrıca Milli Korunma Kanunu’nun bazı maddelerinin tadili¹³⁴² ile ilgili, Emekli Sandı ı Kanunu de i ikliklerine dair¹³⁴³ görü melerde, Hem irelik Kanunu¹³⁴⁴ münasebetiyle, çe itli bakanlık ve kurumların bütçe görü melerinde¹³⁴⁵, Belediye Kanunu görü melerinde¹³⁴⁶ söz almı tır.

¹³³⁸ TBMMZC, D.IX, C.8, T.1, (Seksen Sekizinci Birle im–11.06.1951), s.168.

¹³³⁹ TBMMZC, D.IX, C.8, T.1, (Doksan Birinci Birle im–18.06.1951), s.264.

¹³⁴⁰ TBMMZC, D. IX, C. 5, T.1, (Elli Birinci Birle im–25.02.1951), s.775.

¹³⁴¹ TBMMZC, D. IX, C. 27, T.4, (Otuz Birinci Birle im–20.01.1954), s.269.

¹³⁴² TBMMZC, D. IX, C. 36, T.3, (Otuz Altıncı Birle im–02.02.1953), s.119-120.

¹³⁴³ TBMMZC, D. IX, C. 24, T.1, (Yüz Dördüncü Birle im–08.07.1953), s.42.

¹³⁴⁴ TBMMZC, D. IX, C. 28, T.1, (Kırk Dördüncü Birle im–17.11.1954), s.412-429.

¹³⁴⁵ TBMMZC, D. IX, C. 20, T.3, (Kırk Yedinci Birle im–19.02.1953), s.491; TBMMZC, D. IX, C. 28, T.1, (Elliinci Birle im–25.02.1954), s.916.

¹³⁴⁶ TBMMZC, D. IX, C. 1, T. Ola anüstü, (On Sekizinci Birle im–07.07.1950), s.415.

Tezer Ta kıran, Demokrat Parti'nin CHP'ye karşı izlemeye başladığı sert politikaya karşı da sesini yükseltmiştir. 1954 yılında yapılacak seçimlerden önce 14 Aralık 1953 tarihinde kabul edilen “*Cumhuriyet Halk Partisi'nin Haksız ktisablarının Millete adesi*”¹³⁴⁷ adlı bir kanun ile seçim yarıncı öncesi CHP'nin hemen hemen bütün taşınmaz mallarına ve yayın organı olan Ulus'a el konulmuştur. Bu yasanın kabul edildiği Meclis'te Adnan Menderes'in konuşması sırasında söz isteyen Tezer Ta kıran, kendisine söz verildiğinde kanun teklifine iki açıdan muhalif olduğunu belirtmiştir. Kanun teklifine itiraz etmesinin ilk sebebini “*mevsimsiz*” olarak belirten Ta kıran, seçimlere az bir zaman kala yapılan bu teklifin muhalefeti susturmak, seçim zamanı halk nazarında zor durumda bırakmaktan başka bir amacı olmadığını, bunun da demokrasinin istikrarı açısından zararlı olduğunu belirtmiştir. Ta kıran'ın itirazının ikinci nedenini ise, “*partiler arasında yaşanan gerginliğin daha da artacak olması*” olarak dile getirmiştir.¹³⁴⁸ Nitekim yasanın kabulü ve uygulanması büyük tepkilere yol açmıştır. Ulus'a el konulmasının ardından açılan Yeni Ulus gazetesi başta olmak üzere birçok gazetede yoğun bir şekilde eleştirilen¹³⁴⁹ kanun akabinde yasanın oylamasına katılmayan Ahmet Hamdi Başar Demokrat Parti'den istifa edecek, bütün mallarına el konularak bir anlamda eli kolu bağlanan CHP 1954 seçimlerinde büyük bir yenilgiye uğrayacaktır.¹³⁵⁰ Demokrat Parti'nin bu hamlesi iktidar ile muhalefet arasındaki iplerin daha da gerilmesine neden olmuştur.

2 Mayıs 1954'te yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti'nin oylarını artırırken CHP hem oy oranını hem de Meclis'teki sandalye sayısını azaltmıştır. (Tablo.12) 1950-1954 tarihleri arasındaki Demokrat Parti'nin ilk döneminde Meclis'te 69 vekil ile temsil edilen CHP bu seçimlerin ardından bu sayıyı 31'e düşürmüştür.¹³⁵¹ Bu otuz bir CHP milletvekilinin arasında kadın vekil bulunmamı, CHP 1935 yılından beri ilk kez Meclis sıralarına bir kadın taşınmamıştır. Buna karşılık Demokrat Parti'yi temsilen dört kadın milletvekili Mecliste yer almıştır.

¹³⁴⁷ **Resmi Gazete**, 16 Aralık 1953; **Ayın Tarihi**, Aralık 1953; Burçak, **a.g.e.**, ss. 176-178.

¹³⁴⁸ **TBMMZC**, D. IX, C. 26, T.4, (On Yedinci Birleşim-14.12.1953), s.231.

¹³⁴⁹ **Yeni Ulus**, 18 Aralık 1953; Nadir Nadi, “Bir Defa Tel Kopmaya”, **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1953; Asım Us, “Avrupa Buhramı Karşısında Türkiye”, **Vakit**, 20 Aralık 1953.

¹³⁵⁰ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 76-77.

¹³⁵¹ **Ayın Tarihi**, Mayıs 1954; Ahmad, **Kronoloji**, ss.122-124.

Tablo.12 1954 Genel Seçim Sonuçları¹³⁵²

Kayıtlı seçmen sayısı	Oy kullanan seçmen sayısı	Katılım oranı (%)	Milletvekili sayısı
10262063	9095617	88,6	541

Tablo.13 1954 Seçimlerinin Partilere Göre Sonuçları¹³⁵³

	Alınan Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	5313659	58,4	503
CHP	3193471	35,1	31
CMP	480249	5,3	5
KP	50935	0,6	0
Ba ımsız	56393	0,6	1

1957 seçimlerinde bu durum a ılmı tır.¹³⁵⁴ Kadın olarak -tek de olsa- CHP'yi temsilen Ankara'dan Übeyde Elli, Meclis'e girmi tir. Übeyde Elli Meclis görüşmelerinde kadın i çiler ile ilgili bir konuda söz almı ve kadın i çilerin haklarının korunmasına yönelik bir konu ma yapmı tır. Çalı ma Bakanlığı ı'na ait 1960 yılı bütçesi görüşmelerinin harcırahlar faslı vesilesi ile söz alan Übeyde Elli kadın i çiler ile ilgili kadın ve erkek arasındaki ücret ve müddet gibi konularda bazı e itsizliklerin olması, müfetti ler arasında kadın müfetti ler olmaması, 100 kadın i çinin bulundu u i yerinde bulunması gereken çocuk kre lerinin ve süt odalarının bazı te ekküllerde bulunmaması konularına dikkat çekmi tir.¹³⁵⁵ Bütün bu hususların i çiler lehine ara tırılmasını isteyen Übeyde Elli'ye Çalı ma Bakanı Haluk aman, 3008 Sayılı Kanununa 5018 sayılı kanunla eklenen madde ile "*Bir i yerinde aynı mahiyette i lerde ve aynı verimle çalı an kadın veya erkek i çilere sadece cinsiyet*

¹³⁵² Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, **Türkiye statistik Kurumu**. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Eri im Tarihi: 1 Nisan 2013)

¹³⁵³ Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, **Türkiye statistik Kurumu**. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Eri im Tarihi: 1 Nisan 2013)

¹³⁵⁴ 1957 seçimleri ile Meclis'e bir kadın vekil gönderebilen CHP, stanbul Kadın Kolları tarafından hazırlanan 1958-1959 Faaliyet Raporu'nda ele tirilmi tir. Bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi stanbul li Kadınlar Kolu - 1958-1959 Kongresi Raporu**, stanbul, 1952, s. 9-10.

¹³⁵⁵ TBMMZC, D. XI, C. 12, .3, (Kırk Dokuzuncu Birle im-27.11.1960), s.906-907.

ayrılı ı sebebiyle farklı ücret verilmez” sözlerinin yer aldığı ve cinsiyet farkı nedeni ile herhangi bir haksız ücretlendirmenin yapılmadığını belirtmiştir.¹³⁵⁶

Milletvekili olduğu dönem boyunca ayrıca Seçim Kanunu tadili ile ilgili bir takrirde¹³⁵⁷ ve Bütçe Kanunu ile ilgili iki teklifte¹³⁵⁸ imzası bulunan Übeyde Elli'nin milletvekilliği de diğerleri gibi 27 Mayıs 1960'da yaşanan darbe ile sona ermiştir.

2.1960-1970 CHP'li Kadın Milletvekilleri Ve Meclis'teki Çalışmaları

Askerin yönetime el koyarak, mevcut hükümeti devirmesinin ardından başlayan süreçte 06 Ocak 1961 tarihinde yeni bir Anayasa oluşturmak maksadıyla “*Temsilciler Meclisi*” meydana getirilmiştir. 03 Eylül 1961 tarihine kadar görev yapacak olan Temsilciler Meclisi'nde CHP Temsilcisi sıfatıyla Mevrure Aksoy yer almıştır. (Ek.13) (Ek. 14) Anayasa görüşmeleri sırasında hazırlanan tasarı eleştiren Mevrure Aksoy Türk kadını ve Atatürk devrimini içeren bir konuşma yapmıştır.¹³⁵⁹ Yapılan görüşmeler sonucunda Anayasa oluşturulmuş ve 9 Temmuz 1961 tarihinde kabul edilmiştir. Aynı sıra Millet Meclisi toplanması için çalışmalarına başlamıştır.

26 Ekim 1961 tarihinde ilk oturumunu yapan ve 16 Temmuz 1965'e kadar görevde kalan Millet Meclisi'nde CHP'li kadın vekil yer almamıştır. Millet Meclisi'nin 22 Ekim 1965 tarihinde toplanan 2.Dönemi'nde ise üç CHP'li kadın vekil Meclis'te yer almıştır.¹³⁶⁰ Bitlis Milletvekili Zarife Koçak, Edirne Milletvekili

¹³⁵⁶ TBMMZC, D. XI, C. 12, .3, (Kırk Dokuzuncu Birleşim–27.11.1960), s.907.

¹³⁵⁷ TBMMZC, D. XI, C. 11, .3, (Otuz Üçüncü Birleşim–05.02.1960), s.540.

¹³⁵⁸ TBMMZC, D. XI, C. 3, .3, (Elli Dokuzuncu Birleşim–14.04.1958), s.271; TBMMZC, D. XI, C. 7, .3, (Otuz Yedinci Birleşim–13.02.1959), s.137.

¹³⁵⁹ TCTMTD, Kırkıncı Birleşim, 7 Nisan 1961, Cilt 2, s. 686-687.

¹³⁶⁰ CHP bu seçimlerde on iki kadın milletvekili adayı göstermiştir: Zarife Koçak (Ankara), Atiye Yurul (Diyarbakır), Türkan Seçkin (Edirne), Ayşe Aliye Köksal (Eskişehir), Türkan Özgüner (Çel), Nermin Neftçi (İstanbul), Günseli Özkaya (İstanbul), Leyda Güley (İstanbul), Fitnat Saltu (Zmir), Fatma Rifan Serhan (Zmir), Leyla Atakan (Kocaeli), Filiz Yüce (Konya). **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1965. 1965 seçimlerinde Kocaeli'den aday gösterilen Leyla Atakan 2 Haziran 1968 tarihinde zmit (Kocaeli) Belediye Başkanı olacaktır. 1971 yılındaki bir trafik kazasında ölene dek bu görevde kalmıştır. Korel Göymen, “Türkiye’de Yerel Yönetim”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.10, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 2841. Leyla Atakan'ın zmit'te Belediye Başkanı seçilmesinin ardından Leyla Atakan'ı kutlamak için zmit'e gelen CHP Genel Sekreteri sıfatıyla Bülent Ecevit'in söylediği “*Ortanın Solu halk tarafından iyice anlaşılmalı ve çalışmaları olumlu sonuçlar alınmalıdır. Biz Zonguldak ve zmit gibi AP'nin kalelerinde belediye seçimini kazandıktan sonra 1969'da Türkiye’de iktidarı kazanacakımıza inanıyoruz*” sözleri Atakan'ın başarısını vurgular niteliktedir. **Cumhuriyet**, 17.06.1968. 1968 yılında CHP'li Belediye Başkanları içerisinde Çatalca Belediye Başkanı seçilen Çalayan Ege de vardır. Çalayan Ege de Çatalca'da yaklaşık on yıl boyunca –milletvekili seçildiği 1977 yılına dek- Belediye Başkanı

Türkan Seçkin ve Mu Milletvekili Hayriye Nermin Neftçi Millet Meclisi'nde görü ülen birçok konuda fikir beyan etmi ler, yazılı soru önermeleri ile çe itli çalı malarda bulunmu lardır. (Ek.15)

Bitlis Milletvekili Zarife Koçak; “*memurlar arasında yapılan tâyin, nakil ve emekliye ayırma gibi tasarruflar sebebiyle Danı tay'ın verdi i tehiri icra kararlarının bakanlıklarca infaz edilmemesinin do ru olmadı na*”¹³⁶¹ dair; “*Suriye Hükümetinin Türk vatandaşlarının Suriye'deki bulunan menkul ve gayrimenkulleri üzerindeki haklarını kaldıran tasarruflarına, buna kar ı alınması gerekli tedbirlere*”¹³⁶² dair; “*1967 Bütçe kanunu tasarısı ile Cumhurba kanlı ı Bütçesi münasebetiyle*”¹³⁶³ yapılan görü melerde söz almı tır. Ayrıca sekiz farklı soru önergesi ile Bitlis'e dair çalı malarda bulunmu tur.¹³⁶⁴ (Ek.16)

Edirne Milletvekili Türkan Seçkin de Meclis'te otuz bir kez söz almı ve Meclis'e birçok soru önergesi vermi tir. Birçok bütçe görü mesinde söz alan¹³⁶⁵ Türkan Seçkin ayrıca; Edirne'nin tarım gelirleri¹³⁶⁶ ile ilgili ve Edirne'nin acil olarak halledilmesi gereken sorunları¹³⁶⁷ ile ilgili olarak; Köy Enstitüleri ile İlk ö retmen okullarının birle tirilmesi hakkındaki Kanunun 2. maddesinin de i tirilmesine dair kanun tasarısı¹³⁶⁸ münasebetiyle; Türk-Yunan hududunda¹³⁶⁹ ya anan sıkıntılarla ilgili olarak ve daha pek çok konuda söz almı tır. Yazılı olarak sundu u soru önermelerinde ise en çok üzerinde durdu u husus Edirne'nin ıklandırılması olmu tur. Bir sınır ehri olan Edirne'nin ıklandırılmasının ne zaman olaca na

yapımı tır. **Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Ka ıdı.**
(http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d16/HT_3704_4_5.pdf).

¹³⁶¹MMTD, Dn. 2, C. 2, T. 1, (Kırk Birinci Birle im-04.02.1966), s.548.

¹³⁶²MMTD, Dn. 2, C. 9, T. 2, (On Altıncı Birle im-09.12.1966), s.461-463.

¹³⁶³MMTD, Dn. 2, C. 13, T. 2, (Elli Dördüncü Birle im-15.12.1967), s.94-95.

¹³⁶⁴Zarife Koçak'ın Meclis'teki çalı malarına örnek olarak bkz MMTD, Dn. 2, C. 1, T. 2, (On Altıncı Birle im-30.11.1965), s.415; MMTD, Dn. 2, C. 1, T. 2, (On Altıncı Birle im-30.11.1965), s.415; MMTD, Dn. 2, C. 6, T. 1, (Seksen kinci Birle im-20.04.1966), s.14.

¹³⁶⁵MMTD, Dn. 2, C. 3, T. 1, (Kırk Yedinci Birle im-16.02.1966), s.266; MMTD, Dn. 2, C. 3, T. 1, (Ellinci Birle im-19.02.1966), s.645; MMTD, Dn. 2, C. 4, T. 1, (Elli kinci Birle im-21.02.1966), s.173.

¹³⁶⁶MMTD, Dn. 2, C. 9, T. 2, (On Sekizinci Birle im-14.12.1966), s.561.

¹³⁶⁷MMTD, Dn. 2, C. 19, T. 2, (Yüz Yirmüçüncü Birle im-22.06.1967), s.6-8.

¹³⁶⁸MMTD, Dn. 2, C. 16, T. 2, (Doksan Üçüncü Birle im-27.04.1967), ss.439-441.

¹³⁶⁹MMTD, Dn. 2, C. 35, T. 4, (Yetmi Sekizinci Birle im-10.04.1969), s.545-546.

dair¹³⁷⁰ yazılı soru önermeleri veren Türkan Seçkin ayrıca; Edirne’de üniversite, teknik okul, yüksek okul, ortaokul açılması gibi konularda da Milli Eğitim Bakanlığı’na¹³⁷¹ yazılı soru önermeleri sunmu tur.

Millet Meclisi’nin ikinci döneminde CHP kadın milletvekillerinden bir di eri de Hayriye Nermin Neftçi’dir. Mu ilinden milletvekili seçilen Neftçi, Meclis çalı malarında faal olarak yer almı tur. Üç önergede ismi olan Nermin Neftçi; “*servet beyannamelerinin kaldırılaca ı yolunda Hükümet hakkında*”¹³⁷²; “*Her yıl tarholunan vergilerin ilânı hususunda kanuni vazifesini yerine getirmed i iddiasıyla Maliye Bakanı hakkında*”¹³⁷³; “*thal ham petrolüne yapılmakta olan indirim konusunda Hükümetin tutumu dolayısıyla Hükümet hakkında*”¹³⁷⁴ gensoru açılması için öneride bulunmu tur. Mu ’un tarımsal ihtiyaçları ile ilgili olarak¹³⁷⁵, Varto’da ya anan deprem ile ilgili¹³⁷⁶ ve do al afetlere kar ı alınacak tedbirlerle ilgili¹³⁷⁷, birçok bakanlık ile ilgili bütçe görü melerinde¹³⁷⁸ söz alan Nermin Neftçi’nin ayrıca Mu ile ilgili birçok soru önergesi de vermi tir.¹³⁷⁹ Bu dönem içerisinde Nermin Neftçi’nin konu malarında sadece kendi görü lerini bildirmek için de il parti sözcülü ü yaparak CHP grubu adına da konu tu u görölmektedir.¹³⁸⁰

12 Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimlerle Millet Meclisi’nin 3. Dönemi ba lamı tur. 1973 yılına kadar sürecek olan bu dönemde birinci parti Adalet

¹³⁷⁰MMTD, Dn. 2, C. 1, T. 1, (Yirmi Yedinci Birle im-24.12.1965), s.652; MMTD, Dn. 2, C. 5, T. 1, (Yetmi Sekizinci Birle im-13.04.1966), s.820; MMTD, Dn. 2, C.5, T. 1, (Yetmi Altıncı Birle im-08.04.1966), s.682.

¹³⁷¹MMTD, Dn. 2, C. 9, T. 2, (On Yedinci Birle im-12.12.1966), s.500; MMTD, Dn. 2, C. 28, T. 8, (Yetmi Dördüncü Birle im-10.06.1968), s.78-79.

¹³⁷²MMTD, Dn. 2, C. 5, T. 1, (Altı Yedinci Birle im-17.03.1966), s.372-373; MMTD, Dn. 2, C. 7, T. 1, (Doksan Altıncı Birle im-13.06.1966), s.16.

¹³⁷³MMTD, Dn. 2, C. 6, T. 1, (Seksen Sekizinci Birle im-29.04.1966), s.190; MMTD, Dn. 2, C. 7, T. 1, (Doksan Altıncı Birle im-13.06.1966), s.17.

¹³⁷⁴MMTD, Dn. 2, C. 6, T. 1, (Seksen Sekizinci Birle im-29.04.1966), s.190; MMTD, Dn. 2, C. 7, T. 1, (Doksan Altıncı Birle im-13.06.1966), s.17.

¹³⁷⁵MMTD, Dn. 2, C. 1, T. 1, (On Üçüncü Birle im-22.11.1965), s.374; MMTD, Dn. 2, C.28, T. 3, (Doksan Birinci Birle im-11.10.1968), s.875-876.

¹³⁷⁶MMTD, Dn. 2, C. 8, T. 1, (Yüz Onbe inci Birle im-20.07.1966), s.234.

¹³⁷⁷MMTD, Dn. 2, C. 27, T. 3, (Altı Üçüncü Birle im-25.03.1968), ss.368-496.

¹³⁷⁸MMTD, Dn. 2, C. 25, T. 3, (Kırk Be inci Birle im-19.02.1968), s.313; MMTD, Dn. 2, C. 26, T. 3, (Elli kinci Birle im-26.02.1968), s.516-560; MMTD, Dn. 2, C. 34, T. 4, (Altı ncı Birle im-23.02.1969), ss.727-751.

¹³⁷⁹Nermin Neftçi’nin soru önermelerinden birkaç örnek için bkz. MMTD, Dn. 2, C. 8, T. 1 (Yüz Onyedinci Birle im-22.07.1966), s.369; MMTD, Dn. 2, C. 9, T. 2, (Onaltıncı Birle im-09.12.1966), s.492-494; MMTD, Dn. 2, C. 30, T. 4, (Yirminci Birle im-20.12.1968), s.195.

¹³⁸⁰Ye im Arat, “Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin De i en Siyasal Roller i 1934-1980”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı yay., stanbul, 1998, s.265.

Partisi olmu , ancak tek başına iktidar olabilecek sayıya ulaşamamıştır. Adalet Partisi'nin 256 milletvekiline karşılık Cumhuriyet Halk Partisi 143 milletvekili ile Meclis'e girmiştir. CHP'nin 143 milletvekilinden ikisi kadındır. CHP'li kadınlar içerisinde Mualla milletvekili olarak Mualla Akarca; Mualla Milletvekili olarak da Nermin Neftçi Meclis'te olmayı başarmıştır. (Ek.17) Her iki milletvekili de başta kendi illeri ile ilgili olmak üzere pek çok konuda Meclis görüşmelerinde söz almışlardır. Mualla Milletvekili Mualla Akarca Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın 1971 yılı bütçesi görüşmeleri sırasında; Ege Tütün piyasası ile ilgili olarak¹³⁸¹ ve Köy İleri Bakanlığı'nın 1972 yılı bütçesi münasebetiyle¹³⁸² söz almıştır. Mualla'da yer alan turistik tesisler ile ilgili de birçok çalışması olan Mualla Akarca, 1972 tarihinin Temmuz ayında; Parti Meclisi tarafından yapılan bir açıklamanın¹³⁸³ ardından bir süre sonra 8 CHP'li¹³⁸⁴ ile birlikte partiden ihraç edilmiştir. “*Parti içi disiplinsizlik*” nedeni ile CHP'den çıkarılan Mualla Milletvekili Mualla Akarca 3 Ekim 1972'de Milli Güven Partisi'ne geçmiştir.¹³⁸⁵ (Ek.18)

Nermin Neftçi¹³⁸⁶ de Mualla Milletvekili olarak yer aldığı Millet Meclisi'nde Anayasa Mahkemesi Bütçesi görüşülürken Anayasa Mahkemesini usuller konusunda eleştiren bir konuşma yapmıştır.¹³⁸⁷ Tarım Bakanlığı'nın 1971 yılı bütçesi nedeni ile¹³⁸⁸; mar ve iskân Bakanlığı'nın 1972 yılı bütçesi görüşmeleri¹³⁸⁹ sırasında ve “*Ç Tüzük Tadil Teklifi*” nedeni ile¹³⁹⁰ söz almıştır.

¹³⁸¹MMTD, Dn. 3, C. 11, T. 2, (Elli Dördüncü-20.02.1971), ss.816-822; MMTD, Dn. 3, C. 20, T. 3, (Otuz Yedinci Birleşim-09.02.1972), ss.634-640.

¹³⁸²Köy İleri Bakanlığı'nın 1972 bütçesi ile ilgili görüşmelerin 26 Şubat 1972 tarihli Millet Meclisi Tutanaklarında CHP Grubu adına Mualla Akarca söz almıştır. MMTD, Dn. 3, C. 22, T. 3, (Elliinci Birleşim-26.02.1972), s.433.

¹³⁸³Parti Meclisi tarafından yayınlanan bildiri metni için bkz. **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1972.

¹³⁸⁴CHP Parti Meclisi'nce kesin ihraç istemiyle Yüksek Disiplin Kurulu'na sevkleri kararlaştırılan isimler; Adana Milletvekili Dr.Kemal Satır, Gaziantep Milletvekili Ali Hısan Gözü, İstanbul Milletvekili Orhan Kabibay, Gümüşhane Milletvekili Nurettin Özdemir, İzmir Senatörü Necip Mirkelamolu, Mualla Milletvekili Mualla Akarca, Yozgat Milletvekili Celal Sungur ve Ankara Milletvekili İbrahim Sıtkı Hatipoğlu'dur. **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1972.

¹³⁸⁵**Cumhuriyet**, 3 Ekim 1972.

¹³⁸⁶Nermin Neftçi 1974 yılında kısa süreli Kültür Bakanlığı yapmıştır. Kültür Bakanlığı olması sırasında yaşanan ilginç bir olay Cumhuriyet gazetesinde şu sözlerle aktarılır: “*sim benzerli* ni nedeniyle Bakan oldu: Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'in hükümeti kuramamaları üzerine 1974 yılında bu görev Prof.Dr.Sadi İrmak'a verildi. İrmak, Kültür Bakanlığı için Prof.Dr. Nermin Abadan'ı önerdi ve kabul edildi. Ancak, Bakanlık Sekreteri, listeye Nermin Abadan yerine yanlılıkla Mualla Milletvekili Nermin Neftçi yazdı. Bu yanlılık nedeniyle hükümet güvenoyu alamadı.” Teoman Yazgan, “Bürokratlar Nereye Koşuyor?”, **Cumhuriyet**, 07 Ocak 2003.

¹³⁸⁷MMTD, Dn. 3, C. 11, T. 2, (Elliinci Birleşim-16.02.1971), ss.310-315.

¹³⁸⁸MMTD, Dn. 3, C. 11, T. 2, (Elli İkinci Birleşim-26.02.1972), s.435.

Demokrat Parti'nin iktidarı ile başlayıp 27 Mayıs darbesi ile kesintiye uğrayan daha sonrasında önce Temsilciler Meclisi, sonra da Millet Meclisi ile devam eden süreçte, CHP'li kadınlar açısından bakıldığında Meclis içerisinde dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Demokrat Parti döneminde muhalif partinin üyeleri olarak Meclis'te azalan sandalye sayıları ile de paralel olarak etkinlikleri azalan CHP'li kadın vekiller, darbe sonrasında da yeniden etkin siyaset hayatına dönebilmek için 1965 yılındaki Millet Meclisi'nin ikinci dönemini beklemek zorunda kalmışlardır. Yapılan çalışmalara bakıldığında daha çok seçim bölgeleri ile ilgili konularda parti ile aynı doğrultuda fikir yürüttükleri görülmektedir. Parti ile çatışmaları konular ise onlara CHP içinde uyarılma ve parti dışına çıkarılma gibi yaptırımlar olarak geri dönmüştür. Sayısal olarak az olmalarına rağmen Meclis içerisindeki kadınların ilk dönemlerde seçilen kadınlara nazaran daha çok fikir üreten, seçim bölgelerinde daha faal olan, düşüncelerini belirtme noktasında daha cesur davranan bir çizgide oldukları görülmektedir.

¹³⁸⁹MMTD, Dn. 3, C. 22, T. 3, (Kırk Dokuzuncu Birleşim-25.02.1972), s.305.

¹³⁹⁰MMTD, Dn. 3, C. 29, T. 4, (On Beşinci Birleşim-26.02.1972), s.477; MMTD, Dn. 3, C. 30, T. 4, (On Yedinci Birleşim-11.02.1972), s.35.

V. BÖLÜM

BÜLENT ECEVİT GENEL BAŞKANLIĞINDAKİ CHP VE KADIN (1972–1980)

A. Bülent Ecevit'in CHP Genel Başkanı'na Seçilmesi Ve Yankıları

27 Mayıs 1960 darbesinin etkileri tüm yurttaki gibi Cumhuriyet Halk Partisi içinde de kendini göstermiştir. 1961 Anayasası'nın oluşturulması ile başlayan yeni politik dönemde sağ kanatta Demokrat Parti'nin mirası üzerine yükselen yeni partiler kurulurken¹³⁹¹, sol kanatta Cumhuriyet Halk Partisi'nin yanında Türkiye İşçi Partisi kurulmuştur. Dünyada genel itibarı ile sol akımların güçlenmesi, ABD karşıtı, emperyalizm karşıtı söylemlerin artması CHP'nin politikasında değişiklikler yapması gereğini de beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikler parti kurultaylarındaki söylemlerde ve bildirimlerde kendini göstermiştir, parti “Ortanın Solu” anlayışına doğru yol almıştır.

1957 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'ne giren Bülent Ecevit parti içerisinde yer almaya başladığı günden itibaren CHP'nin yenilikçi kadının önde gelen isimlerinden olmuştur. 1964 yılında toplanan 17. CHP Kurultayı'nda “*leri Türkiye Ülkümüz*” adıyla yayınlanan deklarasyonu partinin gün geçtikçe parlayan iki ismi Bülent Ecevit ve Turhan Feyzioğlu hazırlamıştır.¹³⁹² 1965 seçimlerinde CHP'nin yenilgisinin ardından ortaya atılan “Ortanın Solu” fikri ile Bülent Ecevit'in parti içerisindeki etkinliği gitgide artmıştır. 1966 yılında yapılan 18. CHP Kurultayı'nda ise Bülent Ecevit Parti Genel Sekreterliği'ne seçilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki etkin rolü günden güne artan Bülent Ecevit'in CHP'nin Genel Başkanı'na gelmesi 1972 yılının Mayıs ayında gerçekleşmiştir.

CHP içerisinde yaşanan hiziplenmeler 1970'li yıllarda iyice su yüzüne çıkmıştır, parti içerisinde “halkçı” ve “muhafazakâr” kesimler arasındaki çekişme gittikçe artmıştır. Halkçı Ecevit, muhafazakâr kesimin başını çeken parti eski Genel Sekreteri Kemal Satır tarafından Atatürk'ü ele tirmekle, devleti güçsüzle tirmekle

¹³⁹¹1961'de Demokrat Parti'nin siyasi zemini üzerine iki parti kuruldu. Biri, başında cunta yönetimi ile sıkı baskıları bulunan emekli bir generalin bulunduğu Adalet Partisi, diğeri de Menderes'e muhalefet ederek 1955'te Hürriyet Partisi'ni kuran Ekrem Alican'ın önderliğindeki Yeni Türkiye Partisi idi. Feroz Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler”, **Türkiye Tarihi 1839-2010 – Modern Dünyada Türkiye**, Ed. Reşat Kasaba, Çev.Zuhal Bilgin, Kitap yay., İstanbul, 2011, s. 246.

¹³⁹²Ahmad, **Demokrasi**, s.294.

suçlanmı ,¹³⁹³ Ecevit de aynı ekilde kar ılık vererek, bu durumu kendi lehine çevirmekte ba arılı olmu tur.

Bu hiziple mede smet nönü'nün tavrı parti için önemlidir. nönü ya anan bu hiziple mede “*aile kavgalarını gözetleyen tarafsız baba rolünü*” oynamı , partiyi bu tartı maların dı nda kalarak yönetmeye çalı mı tır.¹³⁹⁴ Ancak Ecevit ile Satır arasındaki tartı malar bir süre sonra nönü'nün Satır'ın yanında yer alması ile birlikte ekil de i tirerek nönü-Ecevit mücadelesi haline gelmi tir. Bülent Ecevit'in il kongrelerinde, nönü yanlısı yönetimlere kar ı ba arılar kazanması nönü'nün Ola anüstü Kurultay ça rısı yapmasına neden olmu tur.¹³⁹⁵ Amaç toplanacak olan CHP Kurultayı'nda Ecevit'i daha da güçlenmeden saf dı ı bırakmaktır. smet nönü'nün yanında yer alarak Ecevit'i devre dı ı bırakmaya çalı an Kemal Satır, toplanacak olan ola anüstü kurultayı kazanacaklarından çok emin bir tavra bürünmü , iddialı açıklamalarda bulunmu tur.¹³⁹⁶ Ancak i ler planlandı ı gibi gitmemi , Ecevit'in parti içindeki yükselen çizgisi artmaya devam etmi tir.

5 Mayıs 1972 tarihinde yapılması planlanan CHP Be inci Ola anüstü Kurultayı, nönü'nün kalp rahatsızlı ı nedeni ile bir gün ertelenerek toplanmı tır.¹³⁹⁷ nönü ve destekçileri kurultayın kendileri lehine sonuçlanaca ndan çok

¹³⁹³ Ecevit'e yapılan ele tirilerle ilgili olarak bkz. Ahmad, **a.g.e.**, s. 365. CHP içerisindeki kar ı ıklıkların yanı sıra siyasi hayatta da büyük bir olay ya anmı tır. 12 Mart 1971 tarihinde ülke içindeki kar ı ıklıkların ülkeyi kaosa sürükledi i gerekçesi ile asker bir muhtıra ile demokrasiyi bir kez daha kesintiye u ratmı tır. Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genel Kurmay Ba kanı Orgeneral Memduh Ta maç'ın önderli indeki Kuvvet Komutanları'nın ortak imzasını ta rıyan ultimatom niteli indeki bir muhtıra ile yönetime müdahale edilmi tir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sunulan muhtırada “*Parlamento ile hükümetin süregelen tutum, görü ve icraatının yurdu anar i, karde kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine soktu u*” belirtilmi , bu durumu giderecek, Anayasa'nın öngördü ü reformları Atatürkçü bir görü le ele alacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin te kilini zaruri gördüklerini belirtmi lerdir. Muhtıra üzerine dönemin Ba bakan'ı Süleyman Demirel istif etmi , Nihat Erim'in Ba bakanlı ı'nda “partilerüstü” bir hükümet kurulmu tur. **Cumhuriyet**, 13 Mart 1971; **Milliyet**, 13 Mart 1971. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erim, **a.g.e.**, ss. 962-966; smail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, C.1, Cem yay., stanbul, 1973; U ur Mumcu, **Suçlular ve Güçlüler**, Tekin yay., 10. basım, 1979. Bülent Ecevit, 12 Mart Muhtırası'nı hkümete kar ı de il “Ortanın Solu”na kar ı bir hareket olarak yorumlar. smet nönü ise buna cevaben, Ortanın Solu politikasını Ecevit yokken ilan etti ini belirtmi , “Geli meleri Ortanın Soluna darbe olarak görmek mübala alıdır” demi tir. **Milliyet**, 22 Mart 1971; **12 Mart 1971 Muhtırası Ara tırma Raporu**, 21 Kasım 2012, s.157. (http://dosyalar.hurriyet.com.tr/haber_resim_3/12_mart_raporu.pdf Eri im Tarihi: 04.03.2014.)

¹³⁹⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 365. “Ataerkil baba nönü, ba kaldırmı çocukları önünde boyun e memekte ve ‘ya ben ya Bülent’ demektedir.” Gevgilili, **a.g.e.**, s. 500.

¹³⁹⁵ Ayata, **a.g.e.**, s. 85.

¹³⁹⁶ Bila, **a.g.e.**, s. 360.

¹³⁹⁷ **Milliyet**, 6 Mayıs 1972.

emindiler.¹³⁹⁸ Ancak sonuçta yüzü gülen Ecevit ve beraberindekiler olmu tur. Kurultay'ın gidi atından¹³⁹⁹ rüzgârın Ecevit'e do ru esti ini anlayan smet nönü Genel Ba kanlık görevinden istifa etmi¹⁴⁰⁰, 1938 yılından beri devam eden smet nönü'nün CHP Genel Ba kanlı ı böylece sona ermi tir.

smet nönü'nün katılmadı ı, 14 Mayıs 1972'de toplanan VI. Ola anüstü Kurultay'da Bülent Ecevit, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Ba kanlı ı'na seçilmi tir.¹⁴⁰¹ Bülent Ecevit CHP Genel Ba kanı sıfatı ile kurultay kapanırken yaptı ı konu mada “*CHP'nin halktan alaca ı yetkiyle ülkemizde kuraca ı düzen yoksullu u da sömürüyü de sona erdiren bir düzen olacaktır. Bu düzende kalkınma köylüden ba layacaktır ve i çisiyle, esnaftıyla, sanatkârıyla ve tüm çalı anlarıyla veya güçsüzleriyle bütün toplumu kapsayacaktır. Böyle bir düzen komünizmi de fa izmi de kendili inden önleyecektir. Ancak böyle bir düzende demokrasimiz süreklilik kazanacaktır*”¹⁴⁰² sözleri ile partinin yeni dönemdeki politikasını betimlemi tir. Bülent Ecevit halkı kucakladı ı bu sözlerle CHP'de yeni bir dönemin kapısını aralarken basın bu yenili i “ *ef Partisi'nden Halk Partisi'ne*” sözleri ile halka duyurmu tur.¹⁴⁰³

Bülent Ecevit'in genel ba kan olması partiye yeni bir heyecan getirmi , ancak öte yandan yıllardır partinin ba ında olan liderden ayrılmanın verdi i kaygılar partiye yansıma tır. Partinin önemli isimlerinden Ali Topuz ya anan bu iki boyutlu de i imde smet nönü'nün yoklu undan do an bo lu u “... nönü hepimiz için da lar kadar büyük bir güven kayna ıydı. ‘ nönü varsa; her sorun için her bunalım için, her kriz için bir çıkı yolu da bulunur’ inancı belleklerimize yerle mi ti.

¹³⁹⁸ nönü'nün Ecevit'e kar ı destekledi i Kemal Satır kurultayın kendileri lehine sonuçlanaca ından çok emin bir ekilde “Kurultayı kazanaca ımızı söylemiyorum; zaten kazandı ımızı söylüyorum” demi tir. Ahmad, **a.g.e.**, s. 366.

¹³⁹⁹ “Ola anüstü Kurultay'dan istenen nönü'nün birlikte çalı amayaca ını açıkladı ı, Ortanın Solu'nun a ırlı ı altındaki, Parti Meclisi için güven ya da güvensizli ini açıklamasıdır. 7 Mayıs 1972'de yapılan oylama sonuçlandı ı zaman 1221 delegenin katıldı ı oylamada bir çekimser ve 507 güvensizlik oyuna kar ılık, Ortanın Solu ekibinin 709 oyla güven aldı ı ortaya çıkıyordu.” Gevgilili, **a.g.e.**, s. 500; “Ecevitçi Parti Meclisi Güven Oyu Aldı Ve nönü Kaybetti”, **Hürriyet**, 8 Mayıs 1972.

¹⁴⁰⁰ **Milliyet**, 9 Mayıs 1972; “ nönü stifa Etti”, **Hürriyet**, 10 Mayıs 1972; “Te kilat Ecevit'i Genel Ba kan stiyor”, **Hürriyet**, 10 Mayıs 1972.

¹⁴⁰¹ **Milliyet**, 15 Mayıs 1972; Kurultaya 1416 üyeden 913'ü katılıma , Ecevit katılımcıların 826 adedinin oyu ile Genel Ba kan seçilmi tir. Gevgilili, **a.g.e.**, s. 500-501.

¹⁴⁰² **Milliyet**, 15 Mayıs 1972.

¹⁴⁰³ Bila, **a.g.e.**, s. 369; engün Kılıç Hristidis-Ersel Ergüz, **smail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar (1946-1992)**, Bankası yay., stanbul, 2010, s. 427.

nönü'yü bu niteli iyle en iyi büyük kurtarıcımız Mustafa Kemal Atatürk tanımlamı tı: “nönü ayakta ise, ben rahat uyuyabilirim” demi ti Mustafa Kemal. Bilemiyorum artık bizler rahat uyuyabilecek miydik?” sözleri ile anlatmı tır. nönü'ye beslenen bu derin saygı ve güvenin yerini adım adım Bülent Ecevit'in köklerine saygılı, genç, halkçı tavrı almı , CHP Ecevit'in liderli inde yeni hedeflere do ru yol almaya ba lamı tır.¹⁴⁰⁴

lerleyen yıllarda Bülent Ecevit'in yanında görev alacak olan Ali Topuz'un durumun hem duygusal hem de gerçekçi yanını tüm açıklı ı ile yansıttı ı bu sözlerinden yola çıkılarak denilebilir ki CHP; tarihindeki en büyük dönüm noktalarından birini ya amı tır. Yeni genel ba kan, yeni süreç bir yandan halka umut da itan bir profil çizmi , bir yandan da dünya konjonktürünün de getirdi i artlar içerisinde hem partiyi hem ülkeyi yeni serüvenlere sürüklemi tir. CHP için ise de i en sadece genel ba kan de ildir. nönü'nün ekip arkada ları, nönü'nün izledi i politikalar ve daha pek çok husus yeni yönetim yeni anlayı çerçevesinde de i mi tir.

B. 1972-1980 Dönemi CHP Ve Kadın

1. Ortanın Solundan Demokratik Sola CHP'de “Kadın”

Tek parti zihniyetinin do al bir getirisi olarak iktidarda olanı benimsemek anlayı ı çok partili hayata geçi ile birlikte ya iktidardan ya da muhalefetten yana olmak üzere iki seçenekli hale gelmi tir. Tek partili süreçte ortaya çıkan tek tük fikirler de ço unlu un içinde yok olmu , bir anlamda eritilmi tir. Bu açıdan ortada “*seçmenin anlamlı bir ideolojik tercihte bulunmasına olanak tanımayacak kadar dü ük düzeyde tutulmu bir ideolojik farklıla ma*”¹⁴⁰⁵ vardı. Bu farklıla manın keskinle mesi 1960'lı yılların ortalarına do ru gerçekleşebilmi tir. 1960'lı yılların ilk yarısındaki nönü iktidarının genel ortamı “*hangi kesimde olursa olsunlar tüm güçlerin resmi ideolojinin de i ik bütün görüntülerini a ma sava ımlarına*

¹⁴⁰⁴ Ali Topuz, **Ali Topuz Anlatıyor-1, De i imi Ya amak (1932-1972)**, Söyle i: Hikmet Bila, Do an kitap, stanbul, 2011, s. 471.

¹⁴⁰⁵ Özkan A ta , “Ortanın Solu: smet nönü'den Bülent Ecevit'e”, **Modern Türkiye'de Siyasi Dü ünçe-Sol**, Ed.Ahmet nsel, C.8, stanbul, 2009, s.195.

giri tikleri yıllar”¹⁴⁰⁶ olarak de erlendirilmi ; eski yapıların çatırdadı ı, geleneksel kalıpların gittikçe sönükle ti i; sosyal düzenin yeni aray ı lara do ru yönlendi i bir süreç olarak tarif edilmi tir.¹⁴⁰⁷

Sosyal düzenin yeni aray ı lara yöneldi i bu dönemde¹⁴⁰⁸ CHP 16 Ekim 1964 tarihinde topladı ı 17. Büyük Kurultayı’nda yeni kimli ine do ru önemli bir adım atılmı tır. İlk kez parti kurultayına gençlik ve kadın kolları da katılmı , kurultayın sonunda yayınlanan Turhan Feyzio lu ve Bülent Ecevit’in birlikte hazırladıkları “ *leri Türkiye Ülkümüz*” adlı bildiri ile parti ilkelerinin “*ça da gereksinmelere uygun hale gelmesi*” amaçlanmı tır. Sosyal adaletten, sosyal güvenlik, demokratik devletçilikten söz edilen bildiri ile “*arı sa*”a ve “*arı sol*”a engel olacak sosyo-ekonomik politika hedeflerinden bahsedilmi tir.¹⁴⁰⁹ CHP’ye bildiri ile formülize edilenlerin uygulamada gerçekte tirilemedi ine yönelik ele tiriler yapılmı tır. CHP’nin iktidarda iken gerçekte tirmede i reformları tekrarlaması, Genel Sekreterli e Kemal Satır’ı, Genel Sekreter Yardımcılıklarına Sırrı Atalay ve Cihat Baban’ı seçmesi muhafazakâr niteli in korunması ekinde yorumlanmı tır.¹⁴¹⁰

1965 yılında yapılan seçimler 27 Mayıs 1960’da ya anan askeri darbe ile ba layan ve be yıldır devam eden karma hükümetler döneminin a ıldı ı dönüm noktası olmu tur.¹⁴¹¹ Bu sebeple büyük önem ta ıyan seçimler öncesi CHP “*Ortanın Solu*” sloganını kullanmaya ba lamı tır.¹⁴¹² 1960’ların ba ından beri zemini olu turulan bu sloganı smet nönü, 29 Temmuz 1965’de Milliyet gazetesinden Abdi pekçi’ye verdi i bir demeç ile açıklamı tır. nönü’nün; “*Siyasi mücadelemizi ideolojik mücadele haline getirmek isteyen seçim ortamı içinde ‘Ortanın Solu’ sözü yeni bir vesile oldu*” sözleri ile açıklamaya ba layıp Nihat Erim’in makalesinden yola

¹⁴⁰⁶Gevgilili, **a.g.e.**, s.231.

¹⁴⁰⁷Gevgilili, **a.g.e.**, s.231.

¹⁴⁰⁸Esmet, **a.g.e.**, s. 62-63.

¹⁴⁰⁹Ahmad, **Demokrasi**, s.294.

¹⁴¹⁰Ahmad, **Demokrasi**, s.294.

¹⁴¹¹Ayrıntılı bilgi için bkz. Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1966; Sadi Koça , **Atatürk’ten 12 Mart’a**, C.4, stanbul, 1977, s.1583-1584.

¹⁴¹²Bülent Ecevit aynı ismi ta ıyan bir kitap yazarak Ortanın Solu’nun tarifini yapmı tır. 1966 yılında yayınlanan kitapta sekiz bölümde “Ortanın Solu” kavramı açıklanmı tır. Bülent Ecevit, **Ortann Solu**, Kim yay., stanbul 1966. Bülent Ecevit’in kitabını Nadir Nadi Cumhuriyet gazetesindeki kö esinde yorumlamı tır. Bkz. Nadir Nadi, “Bir Kitap”, **Cumhuriyet**,16 Ekim 1966.

çıkarak detaylandırdı ¹⁴¹³ Ortanın Solu fikri böylece siyasi hayatta sık sık kullanılmaya başlandı. Ortanın Solu kavramını bir Anayasa direktifi olarak ortaya koymuş ve partisini bu direktife en sadık bir tekkül olarak tanıtmıştı. Böylece seçim propagandasının sonuna doğru Ortanın Solu, CHP tarafından “*Türk devletinin ana vasfı olarak nitelenmiş ve aklı sınırlı siyasi akımları durdurabilecek bir güç olma*” sıfatıyla ideolojik anlam taşıyor hale gelmişti. ¹⁴¹⁴

“Ortanın Solu” fikri 1965 Seçim Beyannamesi ile desteklenmişti. Kırsal kesimin kalkınmasına geniş yer veren beyanname CHP’ye seçimlerde bekledi başarıyı kazandıramamış, bu anlamda bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Ancak “Ortanın Solu” tüm eleştirilere rağmen Bülent Ecevit’in başını çektiği bir akım olarak yoluna devam etmişti. Bu noktada kadınlar fikrin halka yayılması açısından etkin rol oynamışlardır. Ecevit’in yürüttüğü Ortanın Solu politikasında 1969 senesindeki yeni seçim arifesinde Gençlik ve Kadın Kolları iki temel etken olmuştur. ¹⁴¹⁵ Faruk Erginsoy, bu iki kolun CHP’ye katkısını “*CHP’yi ayakta tutan, o ivmeyi kazandıran 1965-1980 arasındaki evrede temel güç Kadın ve Gençlik Kolları*” idi sözleri ile anlatır. Erginsoy’a göre Gençlik Kolları partiye “dinamizm” kazandırmış, kadınlar da idealizmi temsil etmişlerdir. ¹⁴¹⁶ Partide var olma noktasında taşıdıkları idealist anlayış ile hareket eden Kadın Kolları, Ortanın Solu’nun benimsenmesi noktasında etkin rol oynamıştı. Fikrin yayılması için ilçe örgütlerinde çalışmaları yapan Kadın Kolları mensupları bu konuda başarıya ulaşmışlardır.

Ortanın Solu ile gelişmeye başlayan CHP içerisindeki sol anlayış zaman içerisinde “*Demokratik Sol*” kavramına dönüşmüştür. Kavram ilk kez CHP Gençlik kollarınca 20-22 Kasım 1970’de İstanbul’da düzenlenen Birinci Demokratik Sol Düünce Forumu’nda telaffuz edilmiştir. ¹⁴¹⁷ Ortanın Solu konusunda etkin olarak çalışan Bülent Ecevit 1966’da yayınladığı “*Ortanın Solu*”; 1968’de yayınladığı “*Bu Düzen De i melidir*”; 1970’de yayınladığı “*Atatürk ve Devrimcilik*” gibi kitapları ve ayrıca 1969 ve 1973 seçim bildirimleri ile Demokratik Sol’un fikri zemini

¹⁴¹³ *Milliyet*, 29 Temmuz 1965.

¹⁴¹⁴ Esmer, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁴¹⁵ Seçim çalışmaları ilgili bkz. *nsanca Bir Düzen Kurmak için Halktan Yetki stiyoruz- CHP’nin Düzen De i ikli i Programı*, Ulus basımevi, Ankara, 1969.

¹⁴¹⁶ Esmer, *a.g.e.*, s.136.

¹⁴¹⁷ Hristis, Ergüz, *a.g.e.*, s. 590.

hazırlamı tır.¹⁴¹⁸ Demokratik Sol'un en son fikir a masası ise 1976 yılında yapılan 23.Kurultay'da kabul edilen program olmu tur. "Ortanın Solu" ile siyasi yelpazedeki ideolojik yerini belirleyen CHP, daha sonraları "sosyal demokrasi" ve "demokratik sol" kavramlarını da kullanmaya ba lamı tır. Hatta Bülent Ecevit yaptı ı bir konu mada "*kullandı um bu de i ik terimlerin hepsini özde bir tutuyorum*" diyerek terimleri birbirine yakla tırmı tır.¹⁴¹⁹

"Demokratik Sol" anlayı ın da görü üldü ü, 1974'te tüzük çalı maları için olu turulan komisyonun çalı maları, bizzat Bülent Ecevit tarafından ba latılmı , çalı malara Genel Sekreter Orhan Eyübo lu ba kanlık etmi tir. Komisyon'da smail Hakkı Birler, Turan Güne , Ali Topuz, Co kun Karagözo lu, İyas Seçkin, Tarhan Erdem, Ahmet Taner Kıl lalı gibi isimler yer almı tır. Komisyonun hazırladı ı tasarı partide uzun süre tartı ılmı tır. Partinin bir kanadı, CHP'nin "sosyal demokrat" olarak, di er kanadı ise "demokratik sol" olarak tanımlanmasını istemi tir. Parti Meclisi'nde ise, Marksizm'den kaynaklanan sosyal demokrasi yerine "demokratik sol" deyiminin kullanılması e ilimi a ır basmı , demokratik sol köylüyü de kapsadı ı için partinin yeni politikalarına daha uygun dü tü ü gerekçesi ile kabul görmü tür.¹⁴²⁰

Ecevit'i iktidara ta ıyan "Demokratik Sol" ilkesi 28 Haziran 1974 tarihinde yapılan Tüzük Kurultayı'nda kabul edilmi , tüzü e girmi tir. Bülent Ecevit bu terimin kullanılmasını; "*Demokratik Solu tercih edi imizin nedenleri vardır. Bir kere yıpranmamı , yozla tırılmamı bir terimdi, fazla kullanılmamı tı. Onun için, kastetti imiz, güttü ümüz anlamı o terimin içinde biz verebilecek durumdaydık. Ayrıca demokratik sol kendi kendini tanımlayan bir terimdi. Demokrasiye ba lılı ın altını çizen bir terimdi. O bakımdan Demokratik Sol terimi üzerinde birle tik*" sözleriyle açıklamı tır.¹⁴²¹ Demokratik Sol¹⁴²² ülküsü içerisinde kadın erkek e itli i

¹⁴¹⁸“CHP’de Demokratik Sol Konusu Açıklık Kazanıyor”, **Vatan**, 20 Ekim 1976.

¹⁴¹⁹Alev Co kun, **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Tekin yay., stanbul, 1978, s.40.

¹⁴²⁰Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 590.

¹⁴²¹Co kun, **a.g.e.**, s.40; Nüzhet Çürüksulu, akir Adakaleli, **Ecevit Adında Biri Yahut kinci smet nönü**, Polemika yay., stanbul, 1975, s.109-110.

¹⁴²²Demokratik Sol ile ilgili "Özgür nsan" dergisinde "Demokratik Sol'da Teori ve Pratik Tartı ma Alanı" adlı bir forum olu turulmu derginin bu kısmında aydınların konuya dair fikirlerine yer verilmi tir. Örnek için bkz. M.Kadri Ataba , "Türkiye’de Demokratik Sol Bir Partinin Siyasal ktidar Olma Döneminde Önündeki Sorunları ve Örgütlenme Programı Üzerine Bir Tartı ma", **Özgür nsan**, Mart 1978, ss.27-32; M.Kadri Ataba , "Demokratik Sol Dü ünçe ve Model Üzerine

vurgusu yapıldı ı görülmektedir. Demokratik Sol'un özgürlük¹⁴²³ kuralının do al bir sonucu olarak e itlik kuralının do du unu belirtilmi ¹⁴²⁴ ve bu e itlik anlayı ı içerisinde kadın-erkek e itli i de yerle tirilmi tir.¹⁴²⁵ 23. Kurultay'da kabul edilen "Demokratik Sol" programda kadın i çiler ile ilgili CHP'nin "*kadın i çilerin ücret ve hak e itli inden ve sa lıklı çalı ma hakkından eksiksiz yararlanabilmelerini, çalı ma ya amı gerekleriyle analık sorumlulu unu daha kolay ba da tırbilmelerini*" sa layaca ı belirtilmi tir. Ayrıca programda, kadın i çilerin çalı ma saatlerinde çocuklarının bakımı için gerekli olanaklar sa lanması, kadın i çilerin sendikacılıkta daha etkin olabilmelerine imkân tanınması, analar için do um öncesi ve sonrası izin süreleri bakımından kadın i çilerin kamu görevlisi kadınların haklarıyla e it olması¹⁴²⁶ gibi hususlara de inilmi tir.

Bülent Ecevit, seçimlerin yenilenece i 1977'de Demokratik Sol söylemlerini devam ettirmi , basında ve Demokratik Sol Dü ünçe Forumu'nda yaptı ı konularını "*Umut Yılı 1977*" adlı kitapta derlemi tir. Umut Yılı 1977 adlı kitapta gençlik vurgusunun "*kadın*" konusunun önüne geçti i görülmektedir. Kitap dâhilinde bir kaç kez, "*analık*"¹⁴²⁷ vasfına vurgu yapılarak anılan kadınlar, yurt çapında yaptıkları toplantılarla Demokratik Sol'u halka anlatmı lardır. Örne in zmir Merkez İlçe Kadın Kolu Örgütü'ne dair 2 ubat 1977 tarihli Demokrat zmir gazetesinde çıkan habere göre; önce Demokratik Sol ve Sosyalist Enternasyonal konularında

Bir Deneme", **Özgür nsan**, Kasım 1977, ss.18-23. I n Çelebi anılarında "Özgür nsan" dergisini "*Haziran 1972'de yayın hayatına ba layan ve Bülent Ecevit'in ba yazarlı nda hazırlanan Özgür nsan, CHP'nin demokratik solda çözüm önerileri arayışının dile getirildi i önemli platformlarından biriydi*" sözleri ile betimler. I n Çelebi, **Türkiye'nin Dönüşüm Yılları-Yeniden Ö renme Zamanı**, Alfa yay., stanbul, 2012, s.50.

¹⁴²³Haziran 1972'de yayın hayatına ba layan Özgür nsan adlı derginin ilk sayısında Bülent Ecevit özgürlü ün ne demek oldu unu "*nsanın da toplumunda kendini a abilmesi için özgürlük gerektir.Halkın gerçekleri ö renebilmesini sa lar özgürlük...Neden yoksul kaldı unı ve nasıl sömürüldü ünü anlayabilmesini ve yoksulluktan da sömürüden de nasıl kurtulabilece ini görmesini sa lar. (...) Özgürlük herkesi birey olarak güçlendirir. Demokrasi güçlenen bireylerin güçlerini birle tirip etkinle tirir. Durgun bir yı n olmaktan çıkar böylece halk...Örgütlenir. Örgütlendikçe güçlenir*" sözleri ile anlatmı tir. **Özgür nsan**, Aralık 1977.

¹⁴²⁴Co kun, **a.g.e.**, s.96.

¹⁴²⁵**Cumhuriyet Halk Partisi Programı**, (27-30 Kasım 1976'da Toplanan CHP Yirmi Üçüncü Kurultayınca 29 Kasım 1976'da Kabul Edilmi tir.), 1976, s. 23.

¹⁴²⁶**CHP Program 1976**, s. 102-103.

¹⁴²⁷Örne in köyentler anlatılırken, "*...Köylerde bugün ne varsa fazlasıyla olacak. İlkokuldan, çalı an anaların gündüz çocuklarını emanet edebilecekleri çocuk yuvalarına kadar, sa lık ocaklarına kadar gerekli her ey bulunabilecek köylerde*" sözlerinde analardan bahsedilir. Bülent Ecevit, **Umut Yılı 1977**, Ankara, s.159.

seminerlerde e itim gören kadınlar, e itimin ardından halka giderek “teypli ve tartı malı” görüşleri yapmıştır. Konuya ilişkin zmir Merkez İlçe Kadın Kolu Başkanı “Halkla ilgili kurarken, bu iliyi pratik yönden kurmaktayız. Halkımızın hızla bilinçlendiği bir gerçektir. Bundan böyle yeni programımızın ve Genel Başkanımızın konuları hakkında konulara bilimsel açıdan yaklaşacağız” sözleri ile seminer çalışmalarının verimli geçtiğini belirtmiştir.¹⁴²⁸

İçlerde Kadın Kolları Demokratik Sol söylemi izah ederken Bülent Ecevit de yaptığı mitinglerde ve CHP Kurultaylarında konuyu anlatarak yerle tirmeye çalışmıştır. 1979 yılında 5 Eylül 1979 tarihli CHP Küçük Kurultayı’nda yaptığı açılış konuşması ve Kurultay bildirisi de Demokratik Sol görüşüne dair olmuştur. Demokratik Sol’un uygulanması noktasına açıklık getirilen konuşmalarda birebir kadın mevzusu geçmemekle birlikte özgürlük - eşitlik - işçi hakları - köykenet projesi gibi kadınları dolaylı yollardan ilgilendiren esaslar üzerinde durulmuştur.¹⁴²⁹

2. Bülent Ecevit’in Siyasal Söyleminde Kadın

Yurtiçi ve yurtdışı pek çok kuruluşta gazeteci olarak çalışmış Bülent Ecevit 1950’li yıllarda CHP bünyesinde siyasete girmiştir. 1957 senesinde CHP’den milletvekili seçilen Ecevit, 1966’da CHP Genel Sekreteri, 1972’de de CHP Genel Başkanı olmuştur.¹⁴³⁰ Ortanın Solu¹⁴³¹, Atatürk ve Devrimcilik¹⁴³², Bu Düzen Değildir¹⁴³³ gibi kitapları bulunan; Bülent Ecevit “halkçı” söylemi etrafında ekilettiği siyasi tavrını zarif yapısı ile kabul ettirmeyi başarmış, CHP’nin genç ve karizmatik lideri konumuna yükselmiştir.¹⁴³⁴ 14 Ekim 1973 tarihindeki seçimler

¹⁴²⁸Demokrat zmir, 2 şubat 1977.

¹⁴²⁹Bülent Ecevit, **Uygulamada Demokratik Sol**, 1979.

¹⁴³⁰Aras Erdoğan, **Umut Adam Ecevit**, Kesit yay., İstanbul, 2006, s. 11-12.

¹⁴³¹Ecevit, **Ortanın Solu**, İstanbul, 1966.

¹⁴³²Bülent Ecevit, **Atatürk ve Devrimcilik**, Tekin yay., Ankara, 1976. Atatürk ve Devrimcilik adlı eserinde Bülent Ecevit Kadın Haklarının Önemi için “Kadın hakları alanında yapılan devrim de bir üst yapı devrimi sayılır. Fakat ilkin bu devrim yapılmadan, altyapı devrimciliğine geçmek çok güçtür. Çünkü, kadınlar özgürlemeden, Türkiye’de gerçek bir özgürlük ortamı geliemez ve Türk halkının tüm gücü harekete geçirilemez” sözleri ile açıklamıştır. Ecevit, **Atatürk**, s.65.

¹⁴³³Bülent Ecevit, **Bu Düzen Değildir**, Ulus basımevi, Ankara, 1968.

¹⁴³⁴Bülent Ecevit ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyt Arcayürek, **Bir Özgürlük Tutkunu Bülent Ecevit**, Detay yay., Ankara, 2006; Aytekin Gezici, **Bülent Ecevit: Bir Karaoğlan Masalı**, İstanbul, 2006; Kayhan Samancılar, **Ecevit Olayı Bir Bakanın Doğuşu**, Belge yay., İstanbul,

için meydanlara çıktı ında sergiledi i yalın tavrı, inandırıcı vaatleri ile insanları etrafına toplamayı bilmi tir.¹⁴³⁵ üphesiz Ecevit ile kadınlar arasındaki en güçlü ba Bülent Ecevit'in e i Rah an Ecevit'tir.¹⁴³⁶ Tüm siyasi hayatı boyunca Bülent Ecevit'in yanında olan Rah an Ecevit, onunla birlikte her mitinge katılımı , yurt gezilerine gitmi tir.¹⁴³⁷ Rah an Hanım ile Bülent Ecevit arasındaki sıkı ba ın parti içindeki ili kilere de yansıdı ı, Bülent Ecevit'in Rah an Hanım'a ters dü en ki ileri partiden bertaraf etti i gibi hususlar ele tiri konusu olmu tur.¹⁴³⁸

Siyasi söylemlerinde kadınların öneminden sık sık bahseden Ecevit'in kadınlara verdi i de er olumlu olarak kendisine dönmü tür. 1960'ların ikinci yarısında CHP içerisindeki karı ıklıklarda Kadın Kolları'nın Ecevit'ten yana tavrı göstermesi, çıktı ı yurt gezilerinde kar ıla tı ı kadınlardan gördü ü yo un ilgi bu dönü ün örnekleri olmu tur.

Bülent Ecevit düzeni ele tirdi i konu malarında sık sık “annelik”, “köy kadınları”, “e itim” gibi hususların üzerinde durmu tur.¹⁴³⁹ Ayrıca Türk kadınının, siyasi hayatta var olması süreci ile ilgili de CHP VII. Kadın Kolları Kurultayı'nda Cumhuriyet'in ba ından beri en ileri haklara sahip olan kadınların bu haklardan gere ince yararlanamamalarını “kadınların siyasette yeterince aktif” olmamalarına ba lamı , siyasal hakların, ba ka bütün hakların anahtarı¹⁴⁴⁰ oldu unu söylemi tir.

Milli Selamet Partisi'ne kar ı geli tirdi i söylemlerinde sık sık MSP'nin kadınlara kar ı olan tavrını “*Milli Selamet Partisi yöneticileri ilk a ama olarak kadın haklarını kısmayı ve kadını kölele tirmeyi dü ün mü lerdir*” sözleri ile ele tirmi ,

1974; Rıdvan Akar-Can Dünder, **Karao lan**, mge yay., Ankara, 2006; Semih Altan, **Üçüncü Adam**, Birlik yay., stanbul, 1974; **Siyasetin airi Karao lan Mustafa Bülent Ecevit**, Hürriyet. (<http://dosyalar.hurriyet.com.tr/ecevit/kimdir.asp> Eri im Tarihi: 6 Nisan 2014).

¹⁴³⁵ Yi it Kartal, **Bülent Ecevit-Küllerinden Do an Lider**, Güçlü yay., stanbul, 2006, s. 49.

¹⁴³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Çetingüleç, **Rah an**, Sabah kitapları, stanbul, 2000.

¹⁴³⁷ Kadir Çelik, **Bülentimle Bir Ömür-Rah an Ecevit Anlatıyor**, Truva yay., stanbul, 2006, s. 45.

¹⁴³⁸ Parti yönetiminde Rah an Ecevit'in rolü ile ilgili bkz. Ali Topuz, **Ali Topuz Anlatıyor-2 Düzeni De i tirmek (1972-1980)**, Do an yay., stanbul, 2011, s.395.

¹⁴³⁹ 30.06.1970 tarihli Kadın Kolları Kurultayı konu masında Ecevit, “*köylerin büyük ço unlu unda, kendi köyünde erke i ile birlikte yükselmeyi sa layacak düzen de i ikli i programımızı en iyi anlayacak kadındır*” sözleri ile köy kalkınmasında kadının rolünü vurgulamo tur. Bülent Ecevit, **Kadınlar ve Çocuklar**, Ankara, 1975.

¹⁴⁴⁰ **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1974.

“kadına saygının, kadın özgürlüğü için ve haklar bakımından kadın-erkek eşitliği için” önemini vurgulamı tır.¹⁴⁴¹

MSP’nin kadınlara karşı gösterdiği tavır ele tiren Ecevit bir yıl sonraki tüzük de i ikli i tasarısında kadınları kısıtlayan bazı maddelere imza atmı tır. Kadının siyasette aktif olmasını savunan¹⁴⁴² Bülent Ecevit 1976 tarihinde yaptı ı bir CHP Tüzük de i ikli i ile Kadın ve Gençlik Kollarını parti kongre ve kurultaylarında pasif hale getirmi tir. Örne in de i iklikten bir yıl önce 08.05.1975 tarihli CHP Grup toplantısında “Kadınlarımız, öylesine bilinçlenen kadınlarımız, imdi hazırlanan yasa de i iklikleriyle kendi haklarını kısmak isteyenlere karşı, güvencelerinin CHP oldu unu bilmektedir” sözleri ile CHP’yi kadınların teminatı olarak göstermi tir. Bu ve buna benzer birçok söylemine ra men kadınları ve gençleri sadece kendi aralarında örgütlenmeye sevk eden, partinin ana kademelerinde yönetimde etkinliklerini yitirmelerine neden olan bu de i iklik CHP içerisinde tutarsızlık olarak yorumlanmı , böyle bir tüzük de i ikli ine gidilmesi tepki çekmi tir.¹⁴⁴³ Tüm ele tirilere ra men tüzük de i ikli inin kabul edilmesi kadın konusunda Ecevit’in tavır ile ilgili bir soru i aretinin oluşmasına neden olmu tur.

Görülmektedir ki, Bülent Ecevit’in siyasal söyleminde kadın önemli bir yer tutmu tur. Ortanın Solu’ndan Demokratik söyleme uzanan çizgide Ecevit hemen hemen tüm söylevlerinde kadınların toplum için ta ıdı ı önemden, kadın i çilerin haklarından söz etmi tir. Söylemlerinin etkisi ile birçok kadın tarafından destek gören Ecevit’in parti çalı malarında kadınları geri plana çeken tavır ise dönemin siyasi artları içerisinde gereklilik gibi gösterilmeye çalı ılmı sa da Ecevit’in kadın konusunda en çok ele tirildi i husus olmu tur.

¹⁴⁴¹ **Cumhuriyet**, 08 Aralık 1975.

¹⁴⁴² Bülent Ecevit İstanbul’da 28.06.1975 tarihinde yaptı ı bir konuşmasında kadınların siyasette aktif olmasına ili kin “Yıllardır politika yaparım (18 yıldır). Yıllardır il il kasaba kasaba köy köy dola ırım. Meydanlarda erkekleri görürdüm. Hele yollardan geçerken, belki erkekler çıkardı ama, köy kadınları çıkmazlardı. imdi gitti im her yerde Türk kadını, Türk anasını, devlet anaları görüyorum. Neden? Devletin nasıl tehlikede oldu unu görüyor, ona sahip çıkıyor devlet anaları. Türk kadını ve Atatürk Türkiyesi’ni orta ça karanlı na götürmek isteyenlere karşı, meydanlarda, meydan okuyor Türk kadınları...” sözlerini söylemi tir. Bülent Ecevit, **Kadınlar ve Çocuklar**, Ankara, 1975 .

¹⁴⁴³ Suna Kili, “CHP Tüzük Tasarısı ve Gençli e Yönelik Çeli kiler”, **Milliyet**, 12 Kasım 1976; (08.05.1975 –Grup), Bülent Ecevit, **Kadınlar ve Çocuklar**, Ankara, 1975 .

C. Dönemin Siyasi Olayları ve CHP Büyük Kurultaylarında Kadın

1. CHP 21. Kurultayı (30 Haziran-2 Temmuz 1972) ve 1972-1974 Yılları Arasında Ya anan Siyasi Geli meler

1972–1980 yıllarını kapsayan süreçte Bülent Ecevit başkanlığındaki CHP’de dört ola an kurultay; ilkinde başkanlık seçiminin yapıldığı üç ola anüstü kurultay, bir tüzük kurultayı, üç gençlik ve üç kadın kolları kurultayı yapılmıştır.

1972 yılı CHP tarihi açısından birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Ya nı oldukça ilerleyen smet dönü’ye karşı genç ve güçlü bir rakip olarak gittikçe yükselen Bülent Ecevit’in Genel Başkanlığı ele geçirdiği bu süreçte CHP hem birçok karma aya hem de bu karma aları a mak için oluşturulan Kurultaylara sahne olmuştur. İlk olarak 6 Mayıs 1972 tarihinde V.Ola anüstü Kurultay toplanmıştır. Sırrı Atalay’ın başkanlığı yapılan Ola anüstü Kurultay’ın başkanlığında kadınların da içinde yer aldığı pek çok olay olmuştur.¹⁴⁴⁴ Kurultay’da smet dönü ile Bülent Ecevit’in mücadelesi iyice artmış, taraflar birbirleri ile ilgili önlemler almaya başlamıştır.¹⁴⁴⁵ Bülent Ecevit’in İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin de içinde bulunduğu 43 ilin desteğini alması, dönü ve taraftarlarının bazı önlemler almasına neden olmuştur. Öyle ki Ecevit’i desteklediği gerekçesiyle pek çok Gençlik ve Kadın Kolu Kurultay’ın yapıldığı salona yaklaştırılmamıştır.¹⁴⁴⁶

O kurultayda ya anan bir diler gerginlik de Ecevit’i destekleyen yeni delegelerin Kurultay salonuna girişinin engellenmesi olmuştur. Kurultay’da ya anan eski-yeni delege tartışmalarına son vermek için Tarık Zafer Tunaya, Hıfzı Veldet Velidedeo lu ve smet Sungur gibi önemli hukuk otoritelerinden görüş istenmiş, *“hepsinin mütalaası ‘delege ya da il başkanlarının seçilerek yenilenmesi’ durumunda bu yeni delege ve il başkanlarının ola anüstü kurultaya katılacakları açık bir gerçek ve zorunluluktur’ yolunda”* olmuştur. Ama buna rağmen dönü, Ecevit yanlısı yeni delegelerin salona girişlerini engellemiştir, *“dönü imzalı delege kartı olmayanlar”* içeri alınmamıştır. Smail Hakkı Birler anılarında ya anan bu

¹⁴⁴⁴Kurultay içinde ya anan karma alar ile ilgili bkz. Ahmet İsvan, **Başkent Gölgesinde İstanbul**, Türkiye Bankası yay., İstanbul, 2011, ss. 64-67; Topuz, **Değerler**, ss.455-467; İrfan Bakır, **CHP ile Bir Ömür**, Cumhuriyet kitapları, İstanbul, 2009, ss.378-380.

¹⁴⁴⁵“dönü ‘Ya Ecevit Ya CHP’ dedi”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1972.

¹⁴⁴⁶Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 416.

karma a sırasında, Bülent Ecevit'i destekleyece ini ilan eden Antalya l Ba kanı Türkan Gençer'in giri kartının bile iptal edildi ini belirtmi tir.¹⁴⁴⁷

Kurultay'ın hemen ardından nönü'nün istifasından dolayı parti yönetiminden ayrılan isimler olmu tur. Bu isimlerden biri de CHP'li kadınlar içerisinde önemli bir yere sahip olan Parti Meclisi üyesi Mu Milletvekili Nermin Neftçi'dir. smet nönü'nün istifasını açıkladı 18 Mayıs 1972 CHP grup odalarında özel bir toplantı yapılmı ve Ecevit'e muhalif olan senatör ve milletvekilleri 102 imzayla smet nönü'ye ba lılık bildirisini yayınlamı lardır. Bu ki ilerin içinde yer alan Nermin Neftçi de Parti Meclisi üyesi inden istifa etmi tir.¹⁴⁴⁸

14 Mayıs 1972 tarihli VI. Ola anüstü Kurultay, CHP tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olmu , ya anan istifaların yanı sıra CHP Genel Ba kanı'nın seçilece i VI. Ola anüstü Kurultay'da da nönü'yü destekleyen pek çok isim oylamaya katılmamı tır.¹⁴⁴⁹ Parti Meclisi Üyeleri içerisinde; smet nönü, Kemal Demir, Nermin Neftçi, Talat Orhon, Hayrettin Uysal, Milletvekillerinden; Fazıl Güleç, Ali Rıza Güllüo lu, Melih Kemal Küçüktepepınar, Emin Postacı, Kemal Satır, Abdülkerim Beyazıt, Vehbi Me hur, brahim Sıtkı Hatipo lu, Yusuf Ziya Ya cı, Hasan Ali Gülcan, Salih Zeki Altınba , Nurettin Sandıkçio lu, Sadrettin Çanga, Hüdayi Oral, Naci Yıldırım, evket Asbuzo lu, Bekir Sıtkı Karaca ehir, Ali hsan Gö ü , Hayrettin Sayın, brahim Kayhan Naibo lu, Necati Alp, Nurettin Özdemir, Hüsnü Özkan, smail Arar, E ref Demirçay, Orhan Kabibay, Sezai Orkunt, Kazım Özeke, lhami Sancar, Re it Ülker, Lebit Yurto lu, Hulusi Çakır, Osman Yeltekin, Turhan Do an Av argil, Mehmet Yüceler, rfan Baran, Sadi Koça ,

¹⁴⁴⁷Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 416. smail Hakkı Birler'in anılarında “*Türkan Gençer'in giri kartı iptal edildi*” olarak geçen bilgi, Ali Topuz'un anılarında ise u sözlerle yer alır: “... Antalya l Ba kanı Türkan Gençer geldi smet Pa a'nın önüne. O da çömelerek, “Pa am ben Antalya il ba kanı seçildim; ama bana da delege kartımı vermiyorlar” diyerek yakındı. smet Pa a “ Aman kızım sen merak etme, senin kartını benverdirece im” diyerek gönlünü almaya çalı tı.” Topuz, **a.g.e.**, s. 458.

¹⁴⁴⁸Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 419. Aynı gün Bülent Ecevit CHP Genel Merkezi'nde Kurultay sonrası illerine dönmek üzere olan bazı partililer ile bir sohbet gerçekle tirmi tir. Bu sohbet ya anan olayları de erlendirmi tir. Ya ananlarda adının tekli tirilerek kullanılmasına dair CHP'nin dı nda bir varlık olarak görülmek istemedi ini belirtmi , CHP'deki hareketin içinde eriyebildi i oranda kendini güçlü hissedece ini söylemi tir. Bülent Ecevit, **Kurultaylar ve Sonrası**, leri yay., Ankara, 1972, s. 60.

¹⁴⁴⁹Bu kurultay “*Özel Kurultay*” olarak da adlandırılır. Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 427. Bu sığatı ili kin Rahmi Kuma ise “CHP'nin Soya acı” adlı kitabında özel kurultay denmesini yanlı buldu unu “ola anüstü” denmesi gerekti ini yazmı tır. Kuma , **a.g.e.**, s.225. Gazetelerde de özel kurultay olarak geçmektedir.“Ecevit 826 oyla Genel Ba kan Seçildi”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1972; “Ecevit CHP Genel Ba kanı Seçildi”, **Milliyet**, 15 Mayıs 1972.

Mustafa Kaftan, Muammer Erten, Nejat Çuhadar, Mehmet Özdal, Mualla Akarca, Nuri Kodamano lu, Ata Topalo lu, Orhan Vural, Barbaros Turgut Boztepe, Mustafa Boyar, Kamran Evliyao lu, Nihat Kale, Adil Ya a, Vahit Bozatlı, Ekrem Kangal, Hüseyin Yenipınar, Necati Aksoy, Vehbi Melik, Mehmet Emin Erdinç, Celal Sungur, Ahmet Güner, Senatörlerden de Mukadder Öztekin, Salim Hazerda lı, Salih Tanyeri, Mebrure Aksoley, Ekrem Özden, Sadık Artukmaç, Nazif Ça atay, Necip Mirkelamo lu, Mehmet Hazer, Cemal Yıldırım, Nurettin Akyurt, Hilmi Soydan, evket Köksal, Rıza Isitan, Adil Altay, Hayri Mumcuo lu, Ali akir A ao lu, Aslan Bora, oylamaya katılmayan ki iler olmu tur.¹⁴⁵⁰

CHP 21. Kurultay'ı 30 Haziran-2 Temmuz 1972 tarihler arasında yapılmı tır. Bu Kurultay, Ecevit'in genel ba kanlı ındaki CHP'nin ilk kurultayı olmasının yanı sıra parti içinde ya anan de i ikliklerin de ortaya çıktı ı kurultay olacaktır.

Parti Meclisi Kurultay'a sundu u bir raporla, parti çalı maları, tüzük de i ikli i, 12 Mart Muhtırası ve Erim Hükümetleri, Melen Hükümeti, parti içi geli meleri, ekonomik durum, asayi ve sıkıyönetim konularını ele almı tır.¹⁴⁵¹ Kurultayda en çok konu ulan konulardan biri tüzük de i iklikleri olmu tur. Özetle “genel politikanın belirlenmesinde yetkilerin Parti Meclisi'ne verilerek grupların etkinli inin kırılması”¹⁴⁵² ekinde özetlenebilecek olan tüzük de i ikliklerine CHP Ortak Grupları kar ı çıkmı tır. Grup sözcüsü Ordu Milletvekili Orhan Vural, Parti Meclisi'nin kabul etti i tüzük de i iklikleri ile ilgili tüzü ün 5.-15. ve 25'inci maddelerinde yapılan de i ikliklerin grup yetkilerini kısıtlamakta, hatta bazı yetkilerini tamamen ortadan kaldırdı ını söylemi tir. Mesela hükümete katılmaya, çekilmeye ve üye vermeye karar yetkisi tamamen Parti Meclisi'ne bırakılmı tır. Bu yetki öncesinde grup iç yönetmeli inin 28'inci maddesine göre Meclis Grubu'nun yetkileri arasındadır. Ayrıca Kongrelere, mahkemelerde itiraz etmek yolu da bu kararla kapanmı tır.¹⁴⁵³ Tüzük konusunda Kurultay'ın ikinci günü Kurultay'a katılan nönü'nün de bazı itirazları olmu , Parti Meclisi'nin üstün yetkilerle donatılmasının

¹⁴⁵⁰ **Milliyet**, 15 Mayıs 1972.

¹⁴⁵¹ **Milliyet**, 30 Haziran 1972.

¹⁴⁵² **Bila, a.g.e.**, s. 372.

¹⁴⁵³ **Milliyet**, 30 Haziran 1972.

anayasaya aykırı oldu unu savunmu tur.¹⁴⁵⁴ Bu tepkiler kar ısında Hikmet Bila'nın tabiri ile “*nönü'ye saygı olarak bir iki de i iklikle*” tüzük de i ikli i onaylanmı tır.¹⁴⁵⁵

Parti tüzü ünün 34 maddesinde yapılan de i iklikle Parti Meclisi'nin yetkileri artırılmı tır, tüzü ün 25. maddesinde “*hükümet kurmaya, hükümete katılmaya, hükümetten çekilmeye veya ayrılmaya Parti Meclisi karar verir*” sözlerine yer vererek yeni yönetimin parti meclisi ile ilgili tavrı belirlenmi tır.¹⁴⁵⁶Yapılan tüzük de i ikli inin büyük ölçüde damgasını vurdu u Kurultay di er görü melerin de ardından 2 Temmuz 1972 tarihinde da ılmı tır. Yeni Parti Meclisi'nde Kadın Kolları'nı temsilen bulunan Mukaddes Gür'ün dı ında kadın üye bulunmamaktadır. Yeni yönetimin 21. Kurultay sonucunda bakı açısını açık açık ortaya koyması ile birlikte nönü döneminin önemli isimleri CHP'den istifa etmeye ba lamı tır. Bu istifa eden isimler arasında stanbul Senatörlerinden Mebrure Aksoley ve Mu la Milletvekili Mualla Akarca da yer almı tır.

Kurultay'dan birkaç ay sonra 5 Kasım 1972 tarihinde smet nönü CHP'ye giri inden 49 yıl sonra partiden istifa eder.¹⁴⁵⁷ smet nönü'nün hemen hemen yarım asırlık CHP yolculu unun sona ermesi ömrünün son yıllarını ya ayan smet Pa a için önemli bir de i im oldu u kadar parti için de Ecevit'in Genel Ba kan olması ile ba layan de i im sürecinin daha da geli mesi anlamındadır. nönü'nün istifası ile birlikte partiden pek çok kopu olmu tur. Bu isimlerden bir tanesi de kadın vekillerden CHP Mu Milletvekili Nermin Neftçi'dir.¹⁴⁵⁸

14 Ekim 1973'de yapılan seçimler¹⁴⁵⁹ ve ardından kurulan MSP – CHP koalisyonu ile Türkiye için yeni bir süreç ba lamı tır.¹⁴⁶⁰ 14 Ekim 1973'de yapılan

¹⁴⁵⁴Bila, a.g.e., s. 373.

¹⁴⁵⁵Bila, a.g.e., s. 373.

¹⁴⁵⁶CHP Tüzü ü, 1972, s. 39-40.

¹⁴⁵⁷nönü'nün istifa mektubu öyledir: “*12 Mart artlarının nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza etti i bir zamanda, parti politikasının memleket için sakıncalı gördü üm ekil ve istikamette de i tirilmesi sebebiyle CHP'den ayrılmı oldu umu bilgilerinize saygılarımla sunarım.*” nönü, **Defterler,II**, s. 1261.

¹⁴⁵⁸Bila, a.g.e., s. 379. Nermin Neftçi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Meltem Onay Özkaya, **Cam Tavanı Kıran 100 Türk Kadını**, Manisa, 2003, ss. 426-428.

¹⁴⁵⁹CHP bu seçimler için 1973 tarihli bir seçim bildirgesi yayınladı. **Ak Günlere – Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi**, 1973. Seçim çalı maları sırasında 1 Kadın Kollarının da önemli çalı maları, iddialı açıklamaları olmu tur. Örne in zmir 1 Kadınlar Kolu Ba kanı Hasbiye Yenal, CHP'nin 1946'daki DP'nin oy patlamasını 1973'de gerçekle tirece ini belirtmi , CHP'nin

seçimlerin sonucunda CHP en çok oy alan parti olmu tur. (Tablo. 14) (Tablo.15) Ancak alınan oylar tek başına hükümet kurmaya yetecek kadar değildir. Bu sebeple koalisyonla gidilmiştir. Hükümeti kurmak ile görevlendirilen Bülent Ecevit; koalisyon hükümeti için Milli Selamet Partisi ile bazı görüşmeler yapmıştır ancak iki parti anlaşamamıştır. Bunun üzerine Ecevit, koalisyon kuramadığı için görevi 8 Kasım 1973’de iade etmiştir. Bu kez görev Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’e 13 Kasım 1973’de verilmiştir. Ancak Demirel’de Ecevit ile aynı durumdumüş görevi hükümeti kurmadan iade etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı tarafından tekrar Bülent Ecevit’e verilmiş ve bu kez CHP ile MSP anlaşarak bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.¹⁴⁶¹

6ubat 1974’de güvenoyu alarak göreve başlayan CHP-MSP koalisyon hükümeti ile birlikte Bülent Ecevit’in Bakanlık süreci başlamış, hükümette Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan da Bakan Yardımcısı olarak görev almıştır. Koalisyon yedi buçuk ay içerisinde dağılmıştır. Af yasası tartışmaları, 18yandıkilere oy hakkı verilmesi konusundaki fikir ayrılıkları koalisyon hükümetinin sonunu getiren önemli etkenler olmuştur. Ayrıca 20 Temmuz 1974’de Kıbrıs Türk Barış Harekâtı’nın başlatılması ile birlikte ilgisiz politikaya kaymış, MSP’nin fikirlerinden ödün vermez tavrının da etkisi ile Bülent Ecevit 18 Eylül 1974’de istifasını Cumhurbaşkanı’na vermiştir.¹⁴⁶²

Tablo.14 1973 Genel Seçim Sonuçları¹⁴⁶³

Kayıtlı seçmen sayısı	Oy kullanan seçmen sayısı	Katılım oranı (%)	Geçerli oy sayısı	Milletvekili sayısı
16798164	11223843	66,8	10723658	450

zmir’den en az on milletvekili çıkaracağı iddiasında bulunmuştur. **Demokrat zmir**, 2 A ustos 1973.

¹⁴⁶⁰Bila, **a.g.e.**, ss. 390-394; “CHP’ye Ortak Lazım”, **Hürriyet**, 16 Ekim 1973.

¹⁴⁶¹Bila, **a.g.e.**, ss. 390-394.

¹⁴⁶²Bila, **a.g.e.**, ss. 390-394.

¹⁴⁶³ Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, **Türkiye statistik Kurumu**. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Erişim Tarihi: 1 Nisan 2013)

Tablo.15 1973 Seçimlerinin Partilere Göre Sonuçları¹⁴⁶⁴

	Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
CHP	3.570.583	33.3	185
AP	3.197.897	29.8	149
MSP	1.265.771	11.8	48
DP	1.275.502	11.9	45
CGP	564.343	5.3	13
MHP	362.208	3.4	3
TBP	121.759	1.1	1
Ba ımsız	303.218	2.8	6

2. CHP Tüzük Kurultayı (28–29 Haziran 1974)

28–29 Haziran 1974 tarihinde toplanan Tüzük Kurultayı CHP açısından bir ilktir. Tüzük de i tirmek maksadı ile yapılan ilk kurultaydır.¹⁴⁶⁵ Kurultay Ba kanlı ı'nı Kars Senatörü Sırrı Atalay'ın yaptı ı Kurultay'ın amacını Genel Ba kan Bülent Ecevit tarafından Parti Meclisi'ni Anadolu'ya açarak, CHP tutumunda yeni a amalar kaydetmek, partinin halkla bütünle mesini sa lamak olarak anlatılmı tır.¹⁴⁶⁶

Tüzük'te yapılan yeniliklerle parti ile ilgili birçok hususta sistemli bir de i ikli e gidilmi tir. Parti ile ilgili ilkelerin farklı yorumlanmasını önlemek için tüzü ün birinci maddesinde sayılan ilkelerin yanına “programdaki anlamları ile” ibresi eklenmi tir.¹⁴⁶⁷ Tüzü ün ikinci maddesinde CHP'nin demokratik sol bir parti oldu u vurgulanmı tır. Tüzü ün Kurultay ile ilgili maddelerinde “partinin en yüksek karar organı” olan Kurultay'ın Genel Ba kan, Parti Meclisi üyeleri, Yüksek Disiplin Kurulu Ba kan ve üyeleri, TBMM partili üyeleri ve bakanlar, Kadın ve Gençlik Kolları Merkez Yönetim Kurulu Ba kan ve üyeleri, ı Ba kanları, Kadın ve Gençlik Kolları, ı Ba kanları ve il kongrelerince seçilmi delegelerden olu tu u belirtilmi tir.¹⁴⁶⁸

1974 Tüzü ü ile Gençlik ve Kadın Kolları ile ilgili de i iklikler de yapılmı tır. Parti Meclisi'nin hazırladı ı tüzük de i iklik tasarısında “*Yardımcı Kol*

¹⁴⁶⁴ Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, **Türkiye statistik Kurumu**. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Eri im Tarihi: 1 Nisan 2013) .

¹⁴⁶⁵“CHP Tüzük Kurultayı Toplandı”, **Milliyet**, 29 Haziran 1974.

¹⁴⁶⁶Bila, **a.g.e.**, s. 390-394; **Milliyet**, 29 Haziran 1974; Topuz, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁴⁶⁷**CHP Tüzük**, 1974, s.2.

¹⁴⁶⁸**CHP Tüzük**, 1974, s.2.

Temsilciliği kaldırılarak bu kolların başkanlarının “oy hakkına sahip olarak” yönetim kurullarına katılması öngörülmüştür. Ancak Kurultayda, sadece başkanların değil, kol temsilcilerinin de yönetim kurullarına oy hakkına sahip olarak katılmalarını kararlaştırılmıştır. Böylece önceden “il ve ilçe yönetim kurullarına yardımcı kollardan oy hakkına sahip birer temsilci katılması, kol başkanlarının ise oy hakkına sahip olmaksızın yönetim kurulu toplantılarında bulunabilmesi” kuralı değil, ilçe yönetim kurullarında başkan ve temsilciler olmak üzere Kadın ve Gençlik Kollarından oy hakkına sahip dört üyenin yer alması sağlanmıştır. Bununla birlikte yardımcı kolların etkinliği artırılmıştır.¹⁴⁶⁹ Tüzüğün 59. Maddesi ile ve Kadın Kolları Yönetmeliği ile düzenlenen hususa göre, Gençlik ve Kadın kollarının yardımcı kol oldukları vurgulanmış, bu kollar yardımcı oldukları ana kademelere ve bir üst kolun yönetim kurullarına başkanlar olarak atanmıştır. Kadın Kolları’nın başkanlar dâhil ilçelerde 5-9, illerde 7-11, merkezde 15 kişiden kurulmasına da tüzükte değinilmiştir.¹⁴⁷⁰

Özetle, Tüzük Kurultayı’nda yapılan düzenlemelerde temel amaç parti ilkelerinin yorumlanmasında ortaya çıkan karmaşayı gidermeye yöneliktir. Ayrıca yaşanan pek çok çalkantıdan sonra parti ideolojisinin tanımlanmasında da yenilikler yapılmıştır. Yenilik olarak parti ilkelerinin “*programdaki anlamlarıyla*” yorumlanması anlayışı getirilmiş, “*Demokratik Sol*” kavramı parti ilkeleri arasına alınmıştır.¹⁴⁷¹ Kadın Kolları ile ilgili de yapılan yeni düzenlemelerde Kadın ve Gençlik Kolları Başkanları’nın delege olarak kurultaya katılması 42. madde ile kabul edilmiştir. Parti Meclisi’ne Kurultayca seçilen 64 üyenin dışında Kadın ve Gençlik Kolu Başkanlarının da katılması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷² Bununla birlikte 1976’da bir başkanlık düzenleme takip etmiştir.

Seçim, koalisyon, kurulan ve dağılan hükümet, dış politikadaki büyük olaylar derken parti içi çekişmeler, huzursuzluklar su yüzüne çıkmıştır. Demokratik sol

¹⁴⁶⁹Bila, a.g.e., s. 399-400.

¹⁴⁷⁰CHP Kadın Kolları Yönetmeliği, 1976.

¹⁴⁷¹Topuz, a.g.e., s. 132.

¹⁴⁷²Eski tüzükte “*Parti Meclisi’ne seçilecek Kadın ve Gençlik kolu temsilcilerinin ise, kongrelerinde önerilecek üç aday arasından Kurultayca seçilmesi*” öngörülmüştür. Yeni düzenleme ile ise, Kadın ve Gençlik Kolu Genel Başkanları’nın Parti Meclisi’nde yer alacağı Madde 46/c Madde 59 ile kabul edilmiştir. Aydın Erdoğan, **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü-Bugünü 1923-2000**, Kitap yay., Ankara, 2000, s. 160.

kavramını partiye ve kamuoyuna mal etme çalı maları henüz ba arıya ula mamı ken, ya anan bu tartı malar parti içinde çe itli grupla maları beraberinde getirmi , CHP içinde Ortanın Solcuları ve Demokratik Solcular olarak iki grup oldu u haberleri yayılmaya ba lamı tır.¹⁴⁷³

3. CHP 22. Kurultayı (14-16 Aralık 1974) ve Siyasi Olaylar

12 Aralık 1974’de toplanan Kadın Kolları Kurultayı’nın ardından; Gençlik Kolları Kurultayı’nda ya anan tartı malar ve “*demokratik solcular*” ile “*ortanın solcuları*” adlı iki grubun olu ması 22. Büyük Kurultay’ın çatı ma havası içerisinde toplanmasına neden olmu , Genel Ba kan Bülent Ecevit bu karma ık ortamı “*nüanslar*” olarak de erlendirmi , kurultay konu masında Demokratik Sol’a yöneltilen ele tirilere kar ılık Demokratik Solculu u temelden yükselen halk solculu u olarak tanımlamı tır.¹⁴⁷⁴

Kurultay’da yapılan tüzük de i ikli i nedeni ile Parti Meclisi seçim sisteminde ya anan de i iklik dikkat çekicidir. İlk kez uygulanan bir sistemle Parti Meclisi adayları l Ba kanlarınca belirlenmi tir. Yeni sisteme göre, ilk olarak Genel Ba kan, Genel Sekreter, Kadın ve Gençlik Kolları ile Grup Ba kanvekillerince be ayrı liste hazırlanmı ve 66 l Ba kanı bu listeleri puanlamaya tabi tutarak Parti Meclisi üye adaylarını belirlemi lerdir.¹⁴⁷⁵ Sonuç itibarıyla Kadın Kolları temsilcisi olarak Jale Candan Parti Meclisi’ne seçilmi tir.¹⁴⁷⁶

CHP’de Kurultay heyecanının ya andı ı günlerde koalisyon kurulamaması nedeni ile hükümeti kurma görevi Cumhurba kanı Fahri Korutürk tarafından Sadi Irmak’a verilmi tir. 17 Kasım 1974’de hükümet kurma görevini alan Sadi Irmak olu turdu u hükümet için TBMM’de yapılan güven oylamasında, 450 milletvekilinden yalnızca 18’inin lehde oy kullanması sonucunda güvenoyu alamamasına kar ın 31 Mart 1975’e de in Ba bakanlık yaptı.¹⁴⁷⁷ Sadi Irmak’ın Ba bakanlı ı’ndan sonra Milliyetçi Cephe Hükümetleri dönemi ba lamı tır. 31 Mart 1975’de Süleyman Demirel’in ba kanlı ında olu turulan koalisyon hükümetinde

¹⁴⁷³Topuz, **a.g.e.**, s. 132; Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 590.

¹⁴⁷⁴Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 591.

¹⁴⁷⁵Bila, **a.g.e.**,s. 407.

¹⁴⁷⁶Kuma , **a.g.e.**,s.245.

¹⁴⁷⁷Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 593.

Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi yer almı , ba ımsız milletvekillerinin de deste i ile hükümet kurulabilmi tir. Kurulan bu cephe ve hükümet Ecevit'e yöneltilen ele tirilerin artmasına neden olmu tur. Parti içindeki pek çok ki i Ecevit'i elindeki iktidarı kaçırmakla suçlamı tır. 1975 Nisan'ında ba layan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ile birlikte, sokak çatı maları, siyasi cinayetler, üniversite baskınları, i galler, boykotlar ya anmaya ba lanmı tır. CHP içerisinde de Ecevit'e yönlendirilen ele tirilerde CHP-MSP koalisyonunu bozmasının yanı sıra bu karma alar da söz konusu edilmi tir. Ecevit'e yönlendirilen ele tirilerin kimi zaman “*tehditkâr bir üsluba*” dönü tü ü de görülmü tür.¹⁴⁷⁸ CHP içerisindeki Ecevit'e olan kızgın tavrın; Bülent Ecevit'in e i Rah an Hanım tarafında da kendini gösterdi i dönemin tanıklarından Cahit Kayra tarafından anlatılır. Kayra anılarında, Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulması üzerine Rah an Hanım ile Bülent Ecevit arasında ciddi bir tartı ma ya andı nı belirtmi , kurulan cephe hükümetinin faturasının CHP içinde, bir yenilgi olarak kabul edilip, Bülent Ecevit'e kesilecek oldu unu Rah an Hanım'ın önceden tahmin etti ini anlatmı tır.¹⁴⁷⁹

CHP içerisindeki sıkıntılarla paralel olarak, genel siyasi ortamdaki huzursuzluk ve karma a Türkiye'yi sonuçları kötü olacak bir kaos ortamına do ru hızla sürüklemeye ba lamı tır.

4. CHP 23.Kurultayı (27-30 Kasım 1976) ve Siyasi Geli meler

27-30 Kasım 1976 tarihinde toplanan 23.Kurultay'a Genel Merkeziler ile Deniz Baykal ve beraberindekiler arasındaki çeki me damgasını vurmu tur. Kurultay ba kanlı ı seçimi, Kurultay öncesi yapılan tüzük ve program de i ikliklerinin görü ülmesi gibi konular gerilimi artıran ana ba lıklar olmu tur. Kurultay'da kadınlar ile ilgili geli meler de ya anmı tır. Kurultay Ba kanlı ı için yapılan seçimler sırasında Genel Merkezci Grup'un adayı smet Atalay 749 oy alarak Kurultay Ba kanlı ı'nı kazanırken, hiç de azımsanamayacak ölçüde oy alan CHP Ordu l Ba kanı Ertu rul Günay'ın verdi i önerge önemlidir. Bu önergede Ertu rul

¹⁴⁷⁸Hristis, Ergüz, a.g.e., s. 595.

¹⁴⁷⁹Cahit Kayra, '38 Ku a ı-Cumhuriyetle Yeti enler, Bankası yay., 3.baskı, stanbul, 2012, s. 464-465.

Günay, 1 Ba kanları toplantısına Gençlik ve Kadın Kolları Ba kanları'nın katılmamasını istemi , 27'ye kar ı 35 oyla bu önerge kabul edilmi tir. Ertu rul Günay'ın bu önergeyi verme nedeni genel olarak Gençlik ve Kadın Kolları Ba kanları'nın “*Genel Merkezci*” olmalarından kaynaklanmı tir.¹⁴⁸⁰

Ecevit Kurultay'daki konu masında parti içindeki çeki melere de inmi ve temel ideolojik ayrıcalıklar olmadıkça tarafsız kalaca ını belirtmi ama susmayaca ını da ilave etmi tir.¹⁴⁸¹ Kurultay'da Parti Meclisi Raporu ile ilgili ilk konu an stanbul Delegesı Ç a layan Ege olmu tur. 1977 seçimlerinde CHP'nin kadın milletvekillerinden biri olacak olan Ç a layan Ege konu masında parti içi çeki melere de inmi ve “*bazı partililerin belli yerlere gelmek amacıyla parti içi çeki meleri hızlandırdıklarını*” öne sürmü tür.¹⁴⁸² Yapılan çalı maların ardından yeni Yönetim Kurulu seçilmi tir. Yönetim Kurulu'nda kadın adı yoktur. Kurultay 29 Kasım 1976'da “*Cumhuriyet Halk Partisi Demokratik Sol Bir Siyasi Partidir*” sözleri ile ba layan bir program kabul etmi tir.¹⁴⁸³ 30 Kasım 1976'da ise 23. CHP Kurultayı; “*Türk toplumunun geli me do rultusunda kendini yenileyen CHP, 23.Kurultayı ile demokratik sol tutumunun programını olu turmu tur ve halk iktidarını gerçekte tirecek parti yapısının tüzü üne kavu mu tur*” sözleri ile ba layan bir bildiri yayınlanarak sona erer.¹⁴⁸⁴

ç ve dı siyasette pek çok sıkıntılarla u ra an Türkiye, 5 Haziran 1977 tarihinde genel seçimlere gitmi tir. Seçim sonuçlarına göre CHP oyların %41.39'unu, AP ise %36.89'unu almı tir.¹⁴⁸⁵ Ancak oylar yine tek ba ına hükümet kurabilecek oranda de ildir. Önce Ecevit hükümet kurma giri iminde bulunmu , ancak 21 Haziran-3 Temmuz 1977 tarihleri arasında kurulan hükümet güvenoyu alamamı tir. Bunun neticesinde Süleyman Demirel tarafından, II. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmu tur. Milliyetçi Cephe'nin ikinci kez hükümet kurmasında Ecevit'in Adalet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi ile koalisyon görü üne tamamen

¹⁴⁸⁰Kuma , a.g.e., s. 251-252.

¹⁴⁸¹Cumhuriyet, 28 Kasım 1976.

¹⁴⁸²Bila, a.g.e., s. 436.

¹⁴⁸³Ayrıntılı bilgi için bkz. **Cumhuriyet Halk Partisi Programı**, 1976.

¹⁴⁸⁴Kuma , a.g.e.,s. 254.

¹⁴⁸⁵“En Çok Oyu Yine CHP Aldı!”, **Günaydın**, 6 Haziran 1977.

kapalı olması, Demirel'in ise milliyetçi partiler topluluğu olarak iktidarı sola bırakmayalım inadı etkili olmuştur.

21 Temmuz 1977'de kurulan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti 1 Ocak 1978'e kadar görevde kalacak, gensoru ile düşürülen ilk hükümet olarak tarihe geçmiştir.¹⁴⁸⁶ Abdî Pekçi Milliyetçi Cephe hükümetinin düşürülmesi ile ilgili olarak “*nsan Umud Etti i Sürece Ya ar*” başlıklı yazısında Türkiye'yi “*üç ehliyetsiz hekimin eline düşmüş hasta*” olarak nitelermiş, “*Yeni hekimin yeni umut*” olacağını belirterek 1978'e bu umutla başladıklarını yazmıştır.¹⁴⁸⁷ Abdî Pekçi'nin umut başlığı yenilik Ecevit'in kuracağı hükümet olmuştur. 5 Ocak 1978'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 42. Hükümeti, 12 Kasım 1979'a kadar yönetimde kalmıştır.¹⁴⁸⁸ Hükümette CHP'den 21, başsuz 10, CGP'den 2 ve DP'den de 1 milletvekili görev almıştır.¹⁴⁸⁹

Bu hükümet sırasında Cumhuriyet Halk Partisi'nde ikisi olağanüstü olmak üzere üç kurultay yapılmıştır. İki 4 Kasım 1978 tarihli Olağanüstü Kurultay'dır. Tüzük değişiklikleri ile ilgili olarak toplanan kurultayın toplanma nedeni “*gerekli geçici tüzük değişiklikleri zorunluluğundan*” sözleri ile açıklanmıştır.¹⁴⁹⁰ Yapılacak olan “*24. Kurultay'ın üye yazım işlemlerinin uzaması nedeniyle gecikmesinin kesinleşmesi üzerine, CHP Genel Yönetim Kurulu'na tüzükte yer alan sürelerle ilgili bir kereye özgü olmak üzere uzatma yetkisini karara bağlamak*”¹⁴⁹¹ için toplanan Olağanüstü Kurultay'da tüzük değişikliğine dair isteğe Vedat Dalokay'dan başkaca itiraz eden olmaması ve tüzük değişikliği onaylanmıştır. Bülent Ecevit'in üç saat süren bir konuşması yapılmıştır. Kurultayda Genel Başkan'ın MHP'ye ve ABD'ye söylediği sözler dikkat çekicidir.¹⁴⁹²

¹⁴⁸⁶“1977 ile Birlikte MC'de Bitti”, **Milliyet**, 1 Ocak 1978.

¹⁴⁸⁷Abdî Pekçi, “*nsan Umud Etti i Sürece Ya ar*”, **Milliyet**, 1 Ocak 1978.

¹⁴⁸⁸42.Hükümet'in kadınlara dair aldığı en önemli kararlardan biri Ba kan Yasası olmuştur. 04.05.1979 tarihli ve 2229 sayılı Kanunla herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna tabi olmayan ev kadınlarına Ba kan -Kur kapsamında isteğe bağlı sigortalı olma hakkı verilmiştir. Bu sigortalıların da zorunlu sigortalılarla aynı hak ve mükellefiyetlere tabi olması öngörülmüştür. **Resmî Gazete**, 4 Mayıs 1979; **Günaydın**, 2 Mayıs 1979.

¹⁴⁸⁹Hristis, Ergüz, **a.g.e.**, s. 749.

¹⁴⁹⁰**Cumhuriyet**, 5 Kasım 1978.

¹⁴⁹¹**Cumhuriyet**, 6 Kasım 1978.

¹⁴⁹²Ülke içindeki anarşi olayları ile ilgili MHP'yi suçlayan Ecevit, Türkiye'nin dış politikada Doğu Blok'u ile kurduğu ilişkilerden söz ederek ABD'yi bir anlamda tehdit etmiş, “*dünya dengesini*

Ecevit Hükümeti'nin iktidarda olduğu günlerde de ülkede çatışmalar, gençlik olayları devam etmektedir.¹⁴⁹³ Yaşanan karmaşık, sol-sağ çatışmaları ülkeyi huzursuz bir ruh haline sürüklemiştir, gazetelerde hemen hemen her gün çatışma, ölüm haberleri yayınlanır olmuştur. 1970'lerin başından beri var olan gerilimin had safhaya ulaştığı günler yaşanmaktadır.¹⁴⁹⁴

5. CHP 24. Kurultayı (24–26 Mayıs 1979) ve CHP İçerisindeki Olaylar

Cumhuriyet Halk Partisi 24.Kurultayı'nı toplamadan önce CHP'nin içindeki genel vaziyete bakıldığında Parti'nin Genel Merkezci kesim ve Baykal-Topuz kesimi olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Tüzük konusunda çıkan fikri ayrılıklarda geline son noktada Baykal-Topuz tarafı Parti Meclisi'nin yeniden açılmasını isteyen bir tüzük değişikliği isterken; Ecevit ve beraberindekiler böyle bir değişikimin geriye dönüşü demek olduğunu savunmuşlardır. Son uzlaşma çabası Ecevit'ten gelmiş, Ecevit muhalif tarafın önerdiği durumundaki Deniz Baykal ve Ali Topuz ile ayrı ayrı görüşmüş ancak olumlu bir sonuca varılamamıştır. Ecevit'in muhaliflere sunduğu tüzük değişikliğinin daha sonra toplanacak olan bir olağanüstü kurultayda ele alınması önerisi muhalif tarafta kabul görmemiştir.¹⁴⁹⁵

CHP'nin 24. Kurultayı bu gergin ortamda 24–26 Mayıs 1979 tarihleri arasında Ankara Atatürk Spor Salonu'nda toplanmıştır. 444.000 yazılı üye adına 1524 delegenin hazır bulunduğu salonda Kurultay Başkanlığı görevini Kocaeli 1. Başkanı Erol Köse yapmıştır.¹⁴⁹⁶

Ecevit'in açılış konuşmasında “*Kimseyi kapıkulu haline getirmek, dü üncelerimi empoze etmek aklımdan geçmez. Kurultay, tüzük değişikliği istiyorsa katılırım. Önerge hazırlanır, gereksinim belirtilir. 1. Başkanları bunu hazırlıyor.*

değiştirecek bir yönde adım atılmaya zorlanmamasını” istemiştir. Füsun Özbilgen, Ahmet Tan, “Kurultaydan Zelenimler”, **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1978.

¹⁴⁹³Hüsamettin Çelebi, “CHP'nin Yanlı Adresli Notaları”, **Günaydın**, 2 Mayıs 1979.

¹⁴⁹⁴Bu haberlere örnek olarak bkz. “1 Mayıs Kanlı Bitti: 33 Ölü”, **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1977; “GD Kadıköy übesi Bombalandı”, **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1978; “Ankara'da 7 Kişiden Kuruna Dizildi”, **Hürriyet**, 10 Ekim 1978; “Maraş'ta Ölü Sayısı Artıyor”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1978; Uğur Mumcu, “Katliam”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1978.

¹⁴⁹⁵Bila, **a.g.e.**, s. 456; Teoman Erel, “Ankara'da Durum-CHP'de Yumuşama Belirtileri”, **Günaydın**, 23 Mayıs 1979; Can Pulak, “06 Ankara-Ecevit'in Dediği Olur”, **Günaydın**, 23 Mayıs 1979.

¹⁴⁹⁶Kumaş, **a.g.e.**, s. 263; **Milliyet**, 24 Mayıs 1979.

Seçilecek Yönetim Kurulu'na görev verilir, ilerde bir kurultay toplanır ve de i iklik yapılır” sözleri ile fikrini açıkladı ı Kurultay, Parti Meclisi'nin açılmasına dair tüzük de i ikli i önerisinin gölgesinde devam etmi tir.¹⁴⁹⁷ Gençlik Kurultayı'nda görülen kavgalar, Büyük Kurultay'da da görülmü tür. Bu kavgalardan birinde CHP'li Kadın Milletvekili Çalayan Ege ba rolde yer almı tir. Çalayan Ege, Gençlik ve Spor Bakanı Yüksel Çakmur'a “*Utanmaz adam, eli sopalı adamlarını niye üstümüze salıyorsun?*” deyince, Çakmur “*sen ne biçim kadınsın terbiyeni takın*” yanıtını vermi tir. Bunun üzerine Çakmur'un üzerine yürüyen Bayan Ege'yi üç ki i zapt etti i basında yer almı tir.¹⁴⁹⁸ Tüzük de i ikli inin oylanması sırasında Kadın Kolları Merkez Yürütme Kurulu tamamen kar ı oy kullanırken, Gençlik Kolları olumlu oy kullanmı tir.¹⁴⁹⁹ Pek çok tartı manın huzursuzlu un ya andı ı Kurultay 26 Mayıs 1979 tarihinde Ecevit'in yeniden Genel Ba kan seçilmesi ile sona ermi , bir bildiri yayınlanmı ; ancak parti içindeki sıkıntılar Kurultay sonucunda da a ılamamı tir.¹⁵⁰⁰ 1979 yılının Ekim ayında Bülent Ecevit Hükümeti istifa etmi ve güven oylaması yapmak üzere 8. Ola anüstü Kurultayı toplanmaya ça ırmı tir. 4–5 Kasım 1979'da toplanacak olan 8. Ola anüstü Kurultay öncesi 26 Ekim 1979'da CHP Genel Yönetim Kurulu ardından da Kadın Kolları Genel Ba kanı Güler Gürpınar görevinden ayrılmı tir.

CHP kendi içerisinde güven tazelemeye çalı ırken, hükümeti kurma görevini alan Süleyman Demirel 12 Kasım 1979'dan 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile sona erecek olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 43. Hükümeti'ni kurmu tur.

D. Dönemin CHP Kadın Kolları Kurultayları

1. CHP Kadın Kolları VI. Kurultayı (29 Haziran 1972)

Bülent Ecevit'in CHP Genel Ba kanlı ı'na seçilmesi ile ba layan dönemde CHP kadrolarında önemli de i iklikler ya anmaya devam etmi tir. 21. Kurultay'ın yapıldı ı 30 Haziran-2 Temmuz 1972 süreci yalnızca Ecevit yönetimindeki CHP'nin ilk kurultay günleri de il aynı zamanda bu de i ikliklerin açıkça görüldü ü tarihler

¹⁴⁹⁷“CHP Kurultayı'nda Tüzük için Kavga Çıktı – Tüzük De i ikli i 198 Oy Farkla Reddedildi”, **Milliyet**, 25 Mayıs 1979.

¹⁴⁹⁸**Milliyet**, 25 Mayıs 1979.

¹⁴⁹⁹**Milliyet**, 25 Mayıs 1979.

¹⁵⁰⁰Kuma , **a.g.e.**, s. 266.

de olacaktı. Kurultay'dan bir gün önce 29 Haziran 1972'de toplanan Gençlik ve Kadın Kolları Kurultayları'nda konu an Ecevit gençlerin 18 ya ında oy kullanmadıkları için silaha ba vurduklarını söylemi , Kadın Kolları Kurultayı'nda ise genel siyasi duruma ili kin 12 Mart'tan sonra sa a do ru hızlı bir kayı ba ladı ını, Hükümet yardımıyla CHP'deki demokratik sol anlayı ın önlenmeye çalı ıldı ını belirtmi tir.¹⁵⁰¹

Kadın Kolları Kurultayı'nda, Kadın Kolları Genel Ba kanlı ı'na yeniden Neriman Elgin getirilmi tir. Parti Meclisi Kadın Kolu temsilcili ine de, Mukaddes Gür, Engin Fırat ve Kifaye Kaya aday gösterilmi tir. 904 oyla Parti Meclisi'ne Mukaddes Gür Hanım seçilmi tir.¹⁵⁰² Kadın Kolları Merkez Yönetim Kuruluna da Ayten Alanya, Bihin Anter, Cavide Dalokay, Elif Saltık, Gültekin Öner, Kamuran Beklim, Muzaffer Demirta , Nedret Küçükertong, Nezihe Altıok, Perihan Kutlar, Pervin Adata , Sabiha Eri , Sevim Erten, ükran Söylemez, ükran Yavuz, Süheyla Kaymaz, Perihan Güley, Nezahat Melan, Sevim Dal, Ay e Sofuo lu, Gülsevil Bilginer¹⁵⁰³ seçilmi tir.

2. CHP Kadın Kolları VII. Kurultayı (12 Aralık 1974)

CHP Kadın Kolları VII. Kurultayı 12 Aralık 1974 tarihinde toplanmı tir. CHP Giresun Delegesi Nurten Pamuk'un Kurultay Ba kanlı ı'nı yaptı ı Kurultay kadınların Ecevit'e yo un sevgi gösterileri ile açılmı tir. CHP Genel Ba kanı Bülent Ecevit Kadın Kolları Kurultayı'nda yaptı ı konu mada “*kadınların siyasal yönden bilinçlenmesiyle yalnız Atatürk devrimlerinin de il, Türk demokrasisinin de en sa lam güvenceye kavu tu unu*” belirtmi tir. 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar kadınların siyasi toplantılara az ilgi gösterdi ini ancak bu seçimlerden sonra siyasete olan ilginin ço aldı ını söyleyen Ecevit bu durumun CHP'deki demokratik sol geli menin Türk kadınına verdi i umudun etkisi oldu u yorumunu yapmı tir. Ecevit konu masının devamında 1968 yılında ya anan ö renci olaylarından sonra kadınların çocuklarını ilk kez iç rahatlı ı ile okullarına yolladı ını söylemi , yurdu ile yuvasını

¹⁵⁰¹Bila, a.g.e., s. 373.

¹⁵⁰²Rahmi Kuma , “CHP'nin Soya acı” adlı kitabında CHP'nin 29 Haziran 1872 tarihli 6. Kadın Kolları Kurultayı'ndan bahsetmez. CHP Kadın Kolları 6.Kurultayı'nın atlanması nedeni ile kitabın devamındaki Kurultay sayıları bir eksik olarak yazılmı tir. Kuma , a.g.e., s. 233.

¹⁵⁰³Milliyet, 30 Haziran 1972.

bir tutan kadının CHP'nin Demokratik Sol hareketi ile birlikte umdu u huzuru buldu unu anlatmı tır.¹⁵⁰⁴

Kadın Kolları Kurultayı'nda Bülent Ecevit'in yanı sıra Kadın Kolları Genel Ba kanı Neriman Elgin de bir konu ma yapmı , siyasal geli melerden söz ederek seçimlerin kaçınılmaz oldu undan bahsetmi tir.¹⁵⁰⁵ Ayrıca CHP Kadın Kolları Merkez Yönetim Kurulu Üyeleri, Neriman Elgin (Ba kan), Ayten Alanya, Bihin Anter, Kamuran Beklim, Sabiha Eri , Elif Saltık, Gültekin Öner, Nezihe Altıok, Pervin Adata , Nedret Küçükertong, ükran Söylemez, Sevim Ertem, Perihan Kutlar, ükran Yavuz, Muzaffer Demirta tarafından hazırlanan “Çalı ma Raporu” da Kurultay'a sunulmu tur.¹⁵⁰⁶ Çalı ma Raporu'nda VI. Kurultayı'ndan beri ya anan geli meler aktarılmı , e itim, ekonomi ve sosyal alanlardaki görü ler bildirilmi , örgüt çalı malarından bahsedilmi tir.¹⁵⁰⁷

Çalı ma Raporu'nda CHP Kadın Kolları'nın VII. Kadın Kolları Kurultayı'na hazırlanırken;

- Dünya kadınları ve Türk kadınlarının sorunları
- Okul öncesi çocukların e itimi
- çı kadının sosyal hakları
- Türkiye'deki beslenme sorunları (bozuk beslenme)
- Türk miras hukuku açısından karı kocadan sa kalanın hakkı
- Yeti kin kadının e itimi
- Emeklilik ve ya lılık sorunları

konularında 3'er ki ilik komisyonlara ayrılarak, yukarıdaki ba lıklar ile ilgili çalı malar yapıp, raporlar hazırlayacaklarını belirtmi lerdir.¹⁵⁰⁸ Raporla ayrıca, Birle mi Milletler tarafından 1975 yılının Dünya Kadın Yılı¹⁵⁰⁹ olarak kabul

¹⁵⁰⁴“CHP Kadın Kurultayında Genel Ba kan “Ecevit Kurbanın olam” Diye Kar ılandı”, **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1974; “CHP Kurultayı Ba lıyor-Ecevit “Demokratik Sol, Türk Kadınının Umudu Oldu”, **Milliyet**, 13 Aralık 1974.

¹⁵⁰⁵**Cumhuriyet**, 13 Aralık 1974.

¹⁵⁰⁶**CHP Kadın Kolları VII. Ola an Kurultayı-CHP Kadın Kolları Merkez Yönetim Kurulu Çalı ma Raporu**, 12-13 Aralık 1974, s.2.

¹⁵⁰⁷**Çalı ma Raporu**, ss.4-11.

¹⁵⁰⁸**Çalı ma Raporu**, s.14.

¹⁵⁰⁹Abadan-Unat, **a.g.e.**, s.231; Kandiyoti, **a.g.e.**, s. 103.

edilmesinden bahsedilmi ve New York'ta yapılacak olan toplantıya, CHP Kadın Kolları'nın kurultayda kabul gören bir bildiri ile katılacağı duyurulmu tur.¹⁵¹⁰

Yanısıra Kadın Kolları Kurultayı'nda "gündelikçi kadınların Ba -Kur kapsamına alınması, kadınların yirmi yılda emekli olmaları, kadının çalı masını kocanın iznine ba layan kuralın Medeni Yasa'dan çıkarılması" gibi konular görü lümü ve istenmi tir.¹⁵¹¹ Yapılan seçimlerin sonunda Kadın Kolları Genel Ba kanlı ı'na Neriman Elgin, Merkez Yönetim Kurulu üyeliklerine de Bihin Anter, Nezihe Altıok, Ayten Alanya, Kamuran Beklim, Sabiha Eri , Perihan Kutlar, Nedret Küçükertonç, Gültekin Öner, Elif Saltık, ükran Söylemez, ükran Yavuz, Fazıla Gür, Nermin Fikirbilici, Gönül Güven seçilmi tir.¹⁵¹²

3. CHP Kadın Kolları VIII. Kurultayı (10 Kasım 1976)

Cumhuriyet Halk Partisi Kadın Kolları 8. Kurultayı 10 Kasım 1976'da, 23. Büyük Kurultayı da 27-30 Kasım 1976'da toplanmıştır.¹⁵¹³ Ankara Derya Sineması'nda 10 Kasım 1976 toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kadın Kolları Kurultayı 48 ilden gelen 400 delege ile açılmıştır. Kurultay Ba kanlı ı'nı Tekirda 1 Kadın Kolu Ba kanı Solmaz Delice yapmıştır. Kurultay'da Genel Merkezci grup seçilmiştir. Kadın Kolları Kurultayı'nda, görü ülen tüzük tasarısının yeniden düzenlenmesi ve bu yeni düzenlemede kadın kollarına oy hakkı tanınmaması tepki çekmiştir.¹⁵¹⁴

¹⁵¹⁰ **Çalı ma Raporu**, s.15. Dünya Kadın Yılı olması nedeni ile 1975 yılında Fransa'da yapılan toplantıya Türkiye'yi temsilen Kültür Bakanı sıfatı ile Nermin Neftçi katılımı tur. **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02.327.13.15, (19 ubat 1975). Ayrıca yine Dünya Kadın Yılı olması nedeni ile 1975 yılında Meksika'da yapılan toplantıya da Meksika Büyükelçisi Do an Türkmen ba kanlı ındaki bir heyet gönderilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 030.0.018.001.002.338.59.2, (13 Haziran 1975).

¹⁵¹¹ Kuma , **a.g.e.**, s.240.

¹⁵¹² Kuma , **a.g.e.**, s. 241. Bu dönemde Kadın Kolları'nın illerde çe itli yardım faaliyetlerinde buldukları görü lümü tür. Örne in, 1975 yılında Diyarbakır Lice'de yaşanan deprem felaketinin ardından CHP Kadın Kolları te kilatları bu bölgeye yardım göndermiştir. zmir Torbalı CHP Kadın Kolu topladıkları kıyafetleri CHP Diyarbakır 1 Gençlik Kolu Ba kanlı ı'na iletmiştir. **Demokrat zmir**, 2 Ekim 1975.

¹⁵¹³ Kurultay hazırlıklarının aylar önceden yapılması, tüzükte yapılan de i iklikler ile ilgili ve Ecevit'in haberi olmadan CHP'de adım atılmaması yönündeki Ecevit yönetimini ele tiren yazılar basında yer almıştır. Bu yazılara bir örnek olarak bkz. Olcay Girgiç, "Ankara Rüzgarı- Fikir, Zikir ve CHP", **Vatan**, 5 Ekim 1976.

¹⁵¹⁴ Suna Kili, "CHP Tüzük Tasarısı ve Gençli e Yönelik Çeli kiler", **Milliyet**, 12 Kasım 1976. Tüzükte hangi de i ikliklerin yapılacağı na dair gazete haberi için bkz. **Vatan**, 2 Ekim 1976.

Kadın Kolları Kurultayı'na katılan Bülent Ecevit tüzük tasarısı hakkındaki eleştirilere “Gençlik ve kadın kolları bir bakıma CHP’de gençleri ve kadınları etkinleştirmek için kurulmuş seralara benzetilebilir. Tüzükümüz de iştirilirken bu seralar yine korunacaktır. Ama seraların dı ında, örgütün her a amasında ve CHP yoluyla toplumun her kesiminde fabrikada ve tarlada, gençlik ve kadın daha çok etkinlik kazanmalıdır. Yeni tüzükümüz ve partimizin yeni yapısı bunu sa lamalıdır”¹⁵¹⁵ sözleri ile yanıt vermiştir. Ecevit’e göre bu tüzük tasarısı ile kadın ve gençlik kolları parti dı ında da etkin olmaya yönlendirilmiştir. Ecevit konu masında ayrıca “Kadın ve Gençlik Kolları Kurultayları’nda getirilecek önerilerle daha etkin bir tüzük hazırlanabilece ini” söylemi , “Atatürk’ün kadına vermek istedi i yerin CHP içinde gerçekle mek üzere oldu unu” belirtmiş , “ama yapımız, tüzükümüz bu bakımdan eksiktir” demiştir. Ecevit, CHP gençlik ve kadın kollarının yeteri kadar örgütlenmiş olmaları halinde ö renim kurumlarında çatı malar olmayacağını ve ülkede pek çok sorunun çözümlenebilece ini kaydetmiştir. “Gençlik ve kadın kollarının iradeleri dı ında ana kademelerdeki parti içi çekimeler itildi ini” de söyleyen Ecevit yardımcı kolların bu nedenle asıl görevlerini yapamadıklarını belirtmiştir.¹⁵¹⁶

CHP içerisindeki tüzük de i ikli ini hazırlayan komisyonda yer alan smail Hakkı Birler, anılarında “partideki hastalığın kayna ı” olarak -de i tirileli henüz iki sene olmasına rağmen- tüzükün görüldü ünü belirtmiştir.¹⁵¹⁷ Bu hastalığın giderilmesi için yapılan çalışmalar sonucunda, 22 Kasım 1976 toplanan Parti Meclisi’nde çok tartışılan tüzük de i ikli i kabul edilmiştir. Kabul edilen yeni tüzükle, merkez örgütlenmesinde köklü bir de i ikli e gidilmiştir. Parti Meclisi’nin ve Merkez Yönetim Kurulu’nun kaldırılması gibi birçok önemli kararı kapsayan tüzükün 38’inci maddesiyle Gençlik ve Kadın Kolları’nın ana kademe yönetim kurullarındaki oy hakkının kaldırılması benimsenmiştir.

Tüzükün 29 ay ara ile yeniden de i tirilmesi Ecevit ve etrafındakilerin en fazla eleştirildi i konulardan biri olmuştur. Bu tüzük de i ikli i yapıncaya kadar, Gençlik ve Kadın Kolları kendi kongrelerinin dı ında partinin ana kademe

¹⁵¹⁵ Milliyet, 11 Kasım 1976.

¹⁵¹⁶ Milliyet, 11 Kasım 1976.

¹⁵¹⁷ Hristis, Ergüz, a.g.e., s. 631-632.

kongrelerine de katılarak, parti yöneticilerinin seçimine dâhil olmu , bir ölçüde parti içinde baskı unsuru konumunda durmu tur. Bir kurultayda CHP'nin 1400-1500 kurultay delegesinin 164'ünü parti yardımcı kolları olu turmu tur. 134 1 Gençlik ve Kadın Kolu Ba kanı; 30 merkez Gençlik ve Kadın Kolu Yönetim Kurulu üyesi olmak üzere Kurultay'a katılan bu 164 ki inin Kurultay'da önemli bir etkisi bulunmu tur. Ba ka bir ifade ile parti kurultayına Merkez Gençlik ve Kadın Kolları Yönetim Kurulu üyeleri (her kol için on be ki idir) ve bütün illerin Kadın ve Gençlik Kolu Ba kanları katılmı tır. Ayrıca yardımcı kollar ba lı buldukları ilçe ve il yönetim kurullarında iki er üye ile temsil edilmekte parti yönetiminde söz ve oy hakkına sahip olmu tur.¹⁵¹⁸ CHP'nin yeni tüzü ü ile partinin yardımcı kolları parti kongre ve kurultaylarında etkin olmaktan uzakla tırılmı tır. Tüzü ün kabul edilmesi ile lçe Gençlik ve Kadın Kolu Ba kanları'nın 1 Kongreleri'ne, 1 Gençlik ve Kadın Kolu Ba kanları'nın da Parti Kurultayları'na oy hakkına sahip üyeler olarak katılmaları engellenmi , lçe ve 1 Yönetim Kurulları'nda iki er üye ile oy hakkına sahip temsilcilik hakları da kalmamı tır.

Kadınlar ve gençlerin sadece kendi aralarında örgütlenip, partinin ana kademelerinde, yönetimde etkinliklerini yitirmeleri anlamına gelen bu karar, CHP için, hem bir “*geriye dönü*” hem de bir “*çeli ki*” olarak yorumlanmı tır.¹⁵¹⁹ CHP'nin devrimci niteli inden geriye dönü , Ecevit'in gençlere de er demokratik sol anlayı ı ile de çeli ki olarak kabul edilen karar ele tirilmi tir.

Tüzük'ün de i tirilmesinin yanı sıra, Kadın Kolları Kurultayı'nda 57 ilde örgütlenilmesi, yönetimin yetersizli i ele tirilmi tir. Kurultay'ın yapıldı ı Derya Sineması'na asılan en dikkat çekici pankart ise “*düzen de i medikçe sorunlarımızı çare bulamayız*” olmu tur. Düzeni ele tiren pankartların yanı sıra Milliyetçi Cephe'yi yeren konu malar da yapılmı , stanbul Kadın Kolu'nun önerisi ile gündeme gelen “*Milliyetçi Cepheyi kınama*” fikri oy birli i ile kabul edilmi tir.¹⁵²⁰

¹⁵¹⁸Kili, “CHP Tüzük Tasarısı”, **Milliyet**, 12 Kasım 1976.

¹⁵¹⁹Kili, “CHP Tüzük Tasarısı”, **Milliyet**, 12 Kasım 1976.

¹⁵²⁰Kuma , **a.g.e.**, s. 247. Tüzük de i ikli ine ilçelerden de çe itli tepkiler gelmi tir. CHP Bursa Kadın Kolu tarafından düzenlenen Marmara Bölgesi toplantısında Kadın ve Gençlik Kolları'nın oy haklarının alınmasına yönelik tüzük de i ikli ine kar ı çıkılmı ve belirlenen görü lerin 10 Kasım'da toplanacak Kadın Kolları Kurultayı'na ve Büyük Kurultay'a götürülmesine karar verilmi tir. Tartı malı toplantıda konu ma yapan Çanakkale Milletvekili Hasan Server “*Kimin kafasından çıktı ı belli olmayan bir tüzük tasla na kar ıyız*” demi tir. **Milliyet**, 9 Kasım 1976.

Kadın Kolları Kurultayı'nda yapılan seçimler sonucunda Kadın Kolları Genel Başkanlığı'na Neriman Elgin, Merkez Yönetim Kurulu'na Ülküner Söylemez, Elif Saltık, Sabiha Eri, Ayten Alanya, Nermin Fikirbilici, Gültekin Öner, Nezihe Altıok, Nilüfer Arıak, Mecda Balcıoğlu, Neriman Mungan, Sabiha Batman, Güne Açıkkelli, Meliha Özden, Zerrin Akal¹⁵²¹ seçilmiştir.

4. CHP Kadın Kolları IX. Kurultayı (22 Mayıs 1979)

Mayıs 1979 yılı CHP içinde hem merkezde hem de il örgütlerinde karma alanlarla dolu bir tablo görülmektedir.¹⁵²² Tüzük değişikliğiyle ilgili hiziplemeler iyiden iyiye su yüzüne çıkmış, basına konu ile ilgili demeçler verilmeye başlanmıştır. Tüzük değişikliği konusunda Parti Meclisi'nin yeniden açılmasını isteyen ve destek için parti delegelerinden imza toplayan Baykalcılar adına ilk basın açıklaması 18 Mayıs 1979'da Erol Çevikçe tarafından yapılmış, Erol Çevikçe Parti Meclisi kurulması yönündeki önerilerine inançla sahip çıktıklarını

¹⁵²¹Kuma, a.g.e., s. 248.

¹⁵²²1979 yılı öncesinde CHP'nin il örgütlerinde de birçok karma alan vardı. Bu karışıklıklar Kadın Kollarının il örgütlerinde de görülmüştür. Örneğin zmir 1 Kadın Kolları 1978'in ilk aylarında önemli çekişmelere sahne olmuş, bu durum basında yer almıştır. **Demokrat zmir**, 7 Ocak 1978. Problem "Tüzük değişikliği ile ilgili olarak CHP zmir Kadın Kolları'nın görev süresi 45 gün daha uzatıldı" başlıklı yazı ile aktarılmıştır. Ender Ertin'in başkanlığındaki zmir 1 Kadın Kolları'nın dağınardından, Eski 1 Kadın Kolları Başkanlığı Bedriye Araz başkanlığında geçici kadınlar kolu oluşturulmuş, peşin sıra zmir'e başkanlık kadın kolları il delegeleri olanüstü genel kurul toplantısına gidilmesi için aralarında imza toplayarak genel merkeze başvurmuşlardır. Ayrıca yönetimin değişikliği ile beraber Kemalpaşa ve Bergama Kadın Kolları dağıtılmış, Foça, Menemen, Torbalı Kadın Kollarının dağıtılacağı haberleri yayılmaya başlanmıştır. Bu söylentilerin doğurduğu huzursuzluk devam ederken zmir 1 Kadın Kolları Kongresi'nin 25 Mart 1978'de yapılacağı açıklanmıştır. Ancak kongrenin hangi artlar altında toplanacağı açıklanmamıştır. Bu noktada ortaya çıkan problemi **Demokrat zmir** gazetesi *Kongrenin olağanüstü mü oldu u yapılan açıklamada belirtilmemiştir. Kongrenin olağanüstü olarak yapılması halinde eski delegelerle gerçekte tirilmesi ve do al iki yıllık süreyi kapsamaması gerekmektedir. Normal kongrenin ise süresi doldu u zaman yapılabileceği verilen bilgiler arasındadır* sözleri ile aktarmıştır. zmir 1 Kadınlar Kolu'nun 25 Mart'taki kongresi olağan olursa yeni delegelerle yapılması gerekmektedir ve bu durumda ise tüm ilçelerde kadın delegeleri yeniden saptamak zorunluluğudur. Ancak 25 Mart'a kadar tüm ilçelerde kongrelerin yapılması, yeti tirilmesi olanaksızdır. Sonuç olarak zmir 1 Kadınlar Kolu Genel Kurulu'na hangi ilçelerin hangi yönetici ve delegelerin katılabilecekleri çok karışık ve karmaşık bir sorun halinde ortaya çıkmıştır. **Demokrat zmir**, 1 Mart 1978. zmir CHP 1 Kadın Kollarında başkanlık çekişmeler devam ederken, 30 Mart 1978'de Merkez İlçe Kadın Kolları, Başkan Meliha Gerçekler'in yaptığı bir açıklamayla Bedriye Araz ile uyumlu çalışılmayacakları gerekçesi ile istifasını bildirmiştir. **Demokrat zmir**, 30 Mart 1978. Karışıklıklara rağmen Kadın Kolları faaliyetleriyle çalışmalarını sürdürmüştür. Örneğin zmir Tire'de halka daha yakın olmak amacıyla "Türkiye'nin İlk Kadınlar Kolu Lokali" açılmıştır. Amaç kadınlara daha yakın olmak ve onları temsil etmek olarak belirlenmiştir. **Demokrat zmir**, 2 Haziran 1978.

belirtmi tir.¹⁵²³ Erol Çevikçe ile aynı gün 1974 yılı hükümetinin Sa lık Bakanı, Diyarbakır Senatörü Selahattin Cizrelio lu'da Parti Meclisi'nin kurulmasının geriye dönü olaca nını savunan Ecevit'e kar ı sözleri ile basın da yer almı tir.¹⁵²⁴

Bülent Ecevit'i destekler bir konu ma ise Kadın Kolları Genel Ba kanı Güler Gürpınar'dan gelmi tir. Gürpınar, parti içi hiziple meleri “*inatla ma yarı nda tutunacak yeni bir dal arama çabaları ürünü*” olarak yorumlamı tir. Bülent Ecevit'in haksız ele tirilere maruz kaldı nını, parti içi hizbi artırmaya çalı anların emellerine alet olunmaması gerekti ini belirtmi tir.¹⁵²⁵

Kadın Kolları Kurultayı'nda Kadın Kolları Merkez Kurulu Ba kanlı ı'na adaylı nını koyacak olan stanbul Milletvekili Sevim Korum¹⁵²⁶ ise Genel merkezci tavrın kar ısında duru unu ortaya koyan açıklamalar yapmı tir. CHP'nin kadının politik potansiyelini en iyi ekilde de erlendirilebilece i bir örgüt yapısına kavu turulması gerekti ini belirten Korum, 22 Mayıs 1979'da yapılacak Kadın Kolları Kurultayı'nda seçilecek yeni Kadın Kolları Merkez Yönetimi'nin amacının, kadınları parti içinde daha etkin hale getirmek olması gerekti ini vurgulamı tir. Korum, “*Demokratik sol bir partide yönetimin birlikte olu turulması gerekir. Tabanla etkile imi olmayan bir üst yönetim demokratik sol bir program uygulayamaz*” sözleri ile yönetimi ele tirmi tir.¹⁵²⁷

1979 yılının Mayıs ayında CHP'nin 24. Kurultayı toplanmı tir. 24–26 Mayıs 1979 tarihleri arasındaki Büyük Kurultay'dan önce 22 Mayıs 1979'da Kadın Kolları Kurultayı yapılmı tir. Kırk sekiz ilden toplam 370 delegenin katıldı ı kurultay ba kanlık ile ilgili çeki meler nedeni ile olaylı ba lamı tir. Kadın Kolları Kurultayı ba kanlı ı için Genel Merkezci kesim Yüksel Çakmur'u aday göstermek isterken; parti içi muhalif grup bu adaylı a kar ın stanbul Milletvekili Ça layan Ege'yi aday

¹⁵²³Bila, a.g.e., ss.454-456.

¹⁵²⁴Tüzük de i ikli i için verilen önergeden imzasını geri alanlar olmu tur. Bunlar arasında Sivas Milletvekili Orhan Akbulut, Genel Merkez ba vurarak, “*Genel Ba kan'ın açıklamasından sonra imzasını geri aldı mı*” bildirmi tir. Afyon Kadın Kolları Ba kanı Peri Kral, Eski ehir 1 Ba kanı Akın Camo lu, imzaların kendilerine ait olmadı nını bildirmilerdir. **Milliyet**, 19 Mayıs 1979.

¹⁵²⁵**Milliyet**, 19 Mayıs 1979.

¹⁵²⁶“*Devlet Planlama Te kilatı'nda önemli görevlerde bulunmu ; bilgisi, birikimi ve nitelikleri göz önüne alınarak, kontenjan adayı olarak stanbul'dan milletvekili seçilmi olan; hem parlamentoda hem de stanbul örgütü içinde ba arılı hizmetler vermi olan Sevil Korum, Kadın Kolları Kurultayı'nda Güler Gürpınar kar ısında*” ba kanlı ı kaybetmi tir. Topuz, a.g.e., II, s. 427.

¹⁵²⁷**Milliyet**, 19 Mayıs 1979.

göstermi tir.¹⁵²⁸ Ancak Ça layan Ege, Kadın Kolları Kurultayı'nda bir erke in ba kanlık etmesine kar ı çıkmı tır. Kadın delegeler, bir ba ka kadın delege üzerinde anla maya varılmasını istemi lerdir. Bunun üzerine Bursa 1 Kadın Kolu Ba kanı Beyhan Akgün tek aday olarak gösterilmi ve oy birli i ile Kurultay Ba kanı seçilmi tir.¹⁵²⁹ Ba kanlık ile ilgili tartı malardan yola çıkılarak denilebilir ki, kadınlar erkek i i denilen siyasete girdikten sonra kendilerine verilen alanda erkek görmek istememektedirler. E itlik mantı ı ile yola çıkılarak varılmaya çalı ılan kadın erkek e itli inin kadınlar tarafından nasıl yorumlandı ma güzel bir örnek olan olayda görülmü tür ki ne kadar e it olursa da tabiattan gelen farklılıklar bir ekilde her iki cins tarafından da zaman zaman fayda esasına dayalı olarak kullanılmı tır. Tabii bunda parti içi çeki melerin de payı büyüktür.¹⁵³⁰ Genel merkezci kesim ile Deniz Baykal-Ali Topuz etrafında toplanan muhalif kesim arasındaki çeki me her konuda oldu u gibi bu konuda da kendini göstermi genel merkezci kesimin tarafında duran Yüksel Çakmur'un ba kanlık adaylı ı bu nedenle de engellenmi tir. Ama burada esas olan udur ki bu engellemede “*bir erkek Kadın Kolları Kurultayı'na ba kan olamaz*” cümlesinin kullanılmasıdır. CHP'li kadınlar i i erkek kadın boyutuna çektikleri zaman bunca yıldır yapılan kadın erkek e itli ine dair çalı malara da ters dü mü olmu lardır.¹⁵³¹

¹⁵²⁸Ça layan Ege, Kuruqltay'da yaptı ı konu mada Genel Merkezci kesimi ele tirmi , Genel Merkez binasında kadın delegelerin “*domatesin çekirde i kırmızı, kırmızı, Güler Hanım CHP'nin yıldızı yıldızı*” diye arki söyleyerek oyun oynadıklarını anlatmı tır. Ege, “*bundan daha ciddi bir i le u ra ilamaz mı*” diye konu mu tur. Bu arada bazı delegelerin kendisine yuh çekmelerini “*hanımefendilikle ba da tırmadı mı*” sözlerine eklemi tir. **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1979.

¹⁵²⁹**Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1979.

¹⁵³⁰Kurultay'da ya anan kavgaların sebeplerini Ferit Öngören “Kadınlar Kolu imdiki genel ba kanı Rah an Hanım'ın adayı imi ..Rah an Hanım'ın e ya satı bürosunda çalı an bir personelmi . Partiye girmi , ertesi günü de Kadınlar Kolu Genel Ba kanı oluvermi . Rakibi Sevil Korum ise Ecevit'in milletvekili seçtirdi i bir uzman. Ecevit planlama uzmanı olan Sevil Korum'u bu beyin bana lazım diyerek stanbul'dan kontenjandan milletvekili seçtirmi . imdi muhalefet Sevil Korum'u desteklerken Ecevit Kurultay'ı açı konu masında Rah an Hanım'ın adayını destekledi. Kadınlar hamamına dönen Kadınlar Kurultayı'nda i te her ey böyle karmakarı ıktı. Kadınlar, gürültülü kavgalı bol çeki tirmeli kulisler yaparak içlerini döktüler. Korsan kongreler mi yapılı , delege olmayan delegeler mi getirilmi . Daha nice dedikodular. Topuzculara gitmesin diye kadın delegelerin yarısı Genel Merkez'de hapsedilmi bile denildi. Topuzcular da kendi delegeleri çalınmasın diye arkalarında dola ıp duruyorlardı” sözleri ile aktarmı tır. Ferit Öngören, “Kurultay Notları-CHP Kurultayı Kadınlar Kavgasıyla Ba ladı”, **Günaydın**, 23 Mayıs 1979.

¹⁵³¹7 Aralık 2012 tarihinde Yüksel Çakmur ile yapılan görü mede Çakmur ya ananları “*Herkesin içinde bir Hitler ve bir çocuk oldu u, mühim olan içimizdeki çocu un öldürülmemesi gerekti i*” noktasından yola çıkarak de erlendirmi , kadınların aralarında “erkek” ba kan istememelerini de “*aya um yer edeyim gör neler edeyim*” deyi ini kullanarak ataerkil toplumun getirdi i erkek

Sonuç itibarıyla Kadın Kolları Kurultay Başkanlığı'na Bursa 1 Kadın Kolu Başkanlığı Beyhan Akgün getirilmiştir. Kadın Kolları Genel Başkanlığı'na ise genel merkezci kesime yakın isimlerden, Rahsan Ecevit'in çalıştığı arkadaşları¹⁵³² Güler Gürpınar seçilmiştir.¹⁵³³ Gürpınar'ın 218 oyu aldığı oylamada karışık ortamda yer alan muhalefetin desteklediği Sevil Korum ise 107 oy alabilmiştir. Kadın Kolları Genel Başkanlığı adaylığı olarak konusuna engel olunan Korum, milletvekili olarak sözcü olmuştur. Korum, kadınların CHP'ye destek olmalarının tek nedenini, CHP'nin "demokratik sol" bir parti olmasına bağlı olarak, "Türk kadınları demokrasiyi sistemlerde birinci amacın kadını toplumun dâima atmak olduğunu biliyorlar" demiştir. Korum, kadın parlamenterlerin Meclis'te iyi çalışmadıkları yolundaki eleştirileri de yanıtlamış, kadınların erkekler kadar geçim indiriminden yararlanmalarına, kürtaj yasasının çıkarılması için çaba harcadıklarına değinmiştir.¹⁵³⁴

Kurultay'da dikkat çeken bir isim de İstanbul Milletvekili Çalpan Ege olmuştur. Çatalca'nın ilk kadın milletvekili olan Çalpan Ege, kurultayın demokratik olmadığı yönünde basın açıklamaları yaparak, sert eleştirilerde bulunmuştur. Yine muhalif kesimden etkili bir isim olan İstanbul 1. Başkanlığı Aysel Baykal da Kurultay'da yaptığı konuşma ile fikirlerini beyan etmiştir. İstanbul 1. Başkanlığı Aysel Baykal çalıştığı raporunda yer alan "hizipçilik" kelimesini eleştirmiştir,

egemenliğin de feminizmin de uç noktalar olduğunu belirtmiş, orta noktanın bulunması gerektiğini vurgulamıştır.

¹⁵³²Kayra, a.g.e., s.593.

¹⁵³³Güler Gürpınar yaptığı konuşmada Kadın Kolları'nın eski dönemlerde kadınların seçim dönemlerinde bir oy ve delege potansiyeli olarak değerlendirildiğini ve bu yaklaşımın yanlış olduğunu bildirmiş, "Merkez Yönetim Kurulu görevini devralmamızdan sonra 14 ay gibi kısa süre içinde Kadın Kolları örgüt birimlerinin sayısını 22 ilimizden 53 ilimize yayabilmeyi" başardıklarından bahsetmiştir. Gürpınar, ayrıca kadınları her türlü sömürden koruyabilmenin en geniş olanak, hak ve özgürlüklere kavuşmaları demokratik sol tutumlarının gereği olduğunu bildirmiştir. **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1979. Güler Gürpınar'ın Kadın Kolları Başkanlığı'na gelmesi ve Rahsan Ecevit'in CHP içerisinde ne kadar etkin hale geldiğine dair bilgileri Ali Topuz "...Yıllardır Kadın Kolları Genel Başkanlığı'nı başarıyla yürüten Neriman Elgin'i görevden alıp yerine Güler Gürpınar'ı yerine getirdiler. Güler Hanım'da Rahsan Hanım'ın talimatına uyararak Aysel Baykal'ı görevden aldı. Ama hemen bunu söyleyeyim; bu olaylar nedeniyle belki o günlerde Güler Hanım'la aramız iyi değildir; ama 12 Eylül'den sonraki dönemde, onunla çok yakın siyasi birlikteliğimiz oldu. Bugün Güler Gürpınar da özele tiri yapar ve o dönemde Ecevit ve Rahsan Hanım'ın kendisine nasıl haksızlık ve baskı yaptığını anlatır. Bunu onun için söylüyorum: Ecevit'in yanında olup da bir gün gelip ayrılmayan insan Rahsan Hanım'ın yanında pek yoktu diyebilirim" sözleri ile aktarmıştır. Topuz, a.g.e.,II, s. 400; **Günaydın**, 23 Mayıs 1979.

¹⁵³⁴**Milliyet**, 23 Mayıs 1979.

“bazıları hükümetin olanaklarından çıkar sa layarak hareket edebilirler, ama CHP Kadın Kolları örgütünde böyle bir gelenek yoktur, bu tür hareket edenler partiye yeni girmi olanlardır” Güler Gürpınar’ı ima eden sözleri ile O’nu ele tirmi tir.¹⁵³⁵

Sonuçta, Kadın Kolları Kurultayı’nda, Kadın Kolları Merkez Yönetim Kurulu üyeleri Nezihe Aydo an, Nadiye Balcılar, Makbule Demir, Nihal Eskicio lu, Nermin Kasapo lu, Nezihe Kiper, Naciye Kutan, Ayten Mamao lu, Müzeyyen Sarıkaya, Ayten im ek, Perihan Tolgay, Nilüfer Tuna, Firuzan Üniz, Nesrin Yılmaztürk olarak belirlenmi tir.¹⁵³⁶

E. 1972-1980 CHP’li Kadın Milletvekilleri Ve Meclis’teki Çalı maları

Bülent Ecevit’in Cumhuriyet Halk Partisi Genel Ba kanı olmasının ardından Millet Meclisi’nin dördüncü dönemi 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimlerle ba lamı tir. Oyların %33.29’unu alarak birinci parti olmayı ba aran CHP Meclis’e 185 vekil göndermeyi ba armı tir.¹⁵³⁷ Ankara’dan Feriha Fatma Öztürk; Eski ehir’den Ay e Aliye Köksal; stanbul’dan ükriye Tok CHP Milletvekili sıfatı ile Meclis’e dâhil olmu tur. (Ek.19) (Ek.20)

Ankara Milletvekili Fatma Feriha Öztürk¹⁵³⁸, Kültür Bakanlığı ı’nın 1975 yılı bütçesi nedeni ile¹⁵³⁹ve Vakıflar Genel Müdürlü ü’nün 1976 mali Bütçe Kanunu tasarısı nedeni ile¹⁵⁴⁰ söz almı tir. Kültür Bakanlığı ı bütçesi ile ilgili görü melerde CHP Grubu adına konu an Fatma Feriha Öztürk, “*kültürel sorunların*” tüm partilerin ortak sorunu oldu unu belirtmi ve bu konudaki tutumlarda partiler üstü bir tavır izlemenin, partiler arasındaki sıkıntıların kültür politikasına yansıtılmamasının gereklili inden bahsetmi tir. Kültür planlamasından, gençlerin kültürel faaliyetlere olan ilgisine, teknolojik yeniliklerden Almanya’daki i çi ailelerin sorunlarına dek

¹⁵³⁵ **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1979. Ali Topuz’un, Aysel Baykal’ın neden muhalif kesimin içinde yer aldı nı anlattı ı anıları için bkz. Topuz, **a.g.e.**, II, s. 399.

¹⁵³⁶ Kuma , **a.g.e.**, s. 260; **Milliyet**, 23 Mayıs 1979.

¹⁵³⁷ irin Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, leti im yay., stanbul, 1983, s.1816-1817; Erol Çevikçe, **CHP ile Bir Ömür**, nkılap kitabevi, stanbul, 2012, s.43.

¹⁵³⁸ Fatma Feriha Öztürk Hal Tercümesinde kendisini u sözlerle anlatır: “1928 yılında Ankara do dum. Lise mezunuyum. 8 yıldır Ankara Belediye Meclis üyesiyim. Türk Kadınlar Birli i Genel Ba kanlı ı ve Kızılay yöneticili i yaptım. 1973 Ankara Milletvekiliyim.”: **Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Ka ıdı**, TBMM Ar ivi.

¹⁵³⁹ **MMTD**, Dn.4, C.10, T.2, (Kırk Yedinci Birle im-24.02.1975), ss.207-210.

¹⁵⁴⁰ **MMTD**, Dn.4, C.5, T.3, (Altı Birinci Birle im-20.02.1976), s.681.

birçok konuya de inen Fatma Feriha Öztürk konu masını yapılması planlanan “*Kültür Kurultayı*”nın toplanmasının konu ile ilgili sorunların a ılmasında önemli bir adım olaca nı belirterek bitirmi tir.¹⁵⁴¹

stanbul Milletvekili ükriye Tok¹⁵⁴² ise Meclis görü melerinde iki kez söz almı , ancak birçok yazılı soru önergesi vermi tir. stanbul ili ile ilgili olan soru önergelerinde spordan ihracata birçok konuya yer vermi tir.¹⁵⁴³ Tok, söz aldı ı görü melerden birinde ise stanbul Kapalı Çar ı’nın tadilatı ile ilgili olarak Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına söz almı ve Kapalı Çar ı’nın tarihsel de erinden ve 1943 ve 1954 yıllarında geçirdi i yangın felaketlerinden bahsettikten sonra Kapalı Çar ı ile ilgili yapılması gereken onarım faaliyetlerini anlatmı tır.¹⁵⁴⁴

ükriye Tok’un CHP Grubu adına yaptı ı bir di er konu ma da Vakıflar Genel Müdürlü ü faaliyetlerinin yanı sıra Vakıflar tarafından sa lanan burslara da temas etmi konu masını “*Vakıflar Genel Müdürlü ünü yeniden organize etmek gerekti ine inanıyoruz. Devlet Planlama Te kilâtınca yapılacak yeni organizasyonla Vakıflar Genel Müdürlü ünün verimli bir hale gelmesini önermekteyiz*” sözleri ile tamamlamı tır.¹⁵⁴⁵

Dönemin bir di er CHP’li kadın vekili de Ay e Aliye Köksal’dır.¹⁵⁴⁶ Eski ehir’den milletvekili olarak seçilen Ay e Aliye Köksal 1975 yılı Bütçe Kanunu tasarısı münasebetiyle kürsüye gelmi Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına bir

¹⁵⁴¹MMTD, Dn.4, C.10, T.2, (Kırk Yedinci Birle im-24.02.1975), ss.207-210.

¹⁵⁴²ükriye Tok, 1917 stanbul do umludur. zmir Kız Lisesi’ni bitirmi , çe itli okullarda ö retmenlik yapmı tır. Milletvekili seçildi i sırada ev hanımıdır. **Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Ka ıdı**, TBMM Ar ıvi.

¹⁵⁴³ükriye Tok toplam 32 yazılı soru önergesi vermi tir. Bir kaç örnek için bkz. stanbul Milletvekili ükriye Tok’un stanbul’da Elektrometal Sanayii T.A. irketindeki greve ili kin sorusu için bkz. **MMTD**, Dn. 4, C. 12, T. 2, (Yetmi Altıncı Birle im-14.05.1975), s.102. stanbul Milletvekili ükriye Tok’un, stanbul- ile ilçesi AP örgütü tarafından düzenlenen güre müsabakalarında biletlerin satılmasında kamu görevlilerinden yararlandı na ili kin sorusu için bkz. **MMTD**, Dn. 4, C. 14, T. 2, (Kırk Dördüncü Birle im-23.01.1976), s.33-34. stanbul Milletvekili ükriye Tok’un,1976 yılı çimento ithal ve ihracına ili kin Ticaret Bakanından yazılı soru önergesi için bkz. **MMTD**, Dn. 4, C. 20, T. 3, (Yüz Otuzdokuzuncu Birle im-05.10.1976), s.821.

¹⁵⁴⁴MMTD, Dn. 4, C. 18, T. 3, (Yetmi Dokuzuncu Birle im-23.03.1976), s.264-265.

¹⁵⁴⁵MMTD, Dn. 4, C. 9, T. 2, (Kırk Üçüncü Birle im-20.02.1975), s.312-315.

¹⁵⁴⁶Ay e Aliye Köksal, 1924 Kula do umludur. zmir Kız Enstitüsü’nü bitirmi , CHP’nin birçok kademesinde görev almı tır. Eski ehir’de CHP Kadın Kolu Ba kanı olarak da çalı an Köksal, yardım derneklerinde de faaliyetlerde bulunmu tur. **Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Ka ıdı**, TBMM Ar ıvi.

konu ma yapmı tır. Sayı tay'ın görev tanımını yaptıktan sonra i yükünden bahsetmi tir.¹⁵⁴⁷

5 Haziran 1977'de yapılan genel seçimlerin¹⁵⁴⁸ ardından olu turulan Millet Meclisi'nde CHP 213 vekil ile girmeyi ba armı tır. (Tablo.16) Seçmenlerden alınan %41.38 oy oranı ile artı gösteren CHP oyları sayısal olarak kadın milletvekillerine yansımamı tır.¹⁵⁴⁹ (Ek.21)

Tablo.16 1977 Seçimlerinin Partilere Göre Sonuçları¹⁵⁵⁰

	Alınan Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
CHP	6.136.171	41.4	213
AP	5.468.202	36.9	189
MSP	1.269.918	8.6	24
MHP	951.544	6.4	16
CGP	277.713	1.9	3
DP	274.484	1.9	1
TBP	58.540	0.4	-
T P	20.565	0.1	-
Ba ımsız	370.035	2.5	4

Bir önceki dönemden bir eksik ile aksine bu kez iki kadın vekili Meclis'e ta ıyan CHP ve di er partiler için bu dönem 12 Eylül 1980 askeri darbesi öncesi son dönemeç olmu tur. 1977-1980 tarihleri arasında Millet Meclisi faaliyetleri içinde CHP'li kadın milletvekillerinden Sevil Korum'un dört kez söz aldı ı görülmektedir. Sevil Korum¹⁵⁵¹, Devlet Planlama Te kilatına ili kin, Hükümet'in tutumu hakkında

¹⁵⁴⁷MMTD, Dn. 4, C. 9, T. 2, (Kırk Birinci Birle im-18.02.1975), s.151-153.

¹⁵⁴⁸Seçim hazırlıkları ile ilgili olarak Orhan Erinc'in ba ı çetti i bir grup gazeteci il il gezerek seçim çalı malarını "Cumhuriyet-Seçim 77" adı ile kitapla tırmı lardır. Kitabın içerisinde Erzincan'da kendilerini kar ılayan CHP'li bir kadın ile olan sohbetlerini "Bir Bayan" ba lı ı altında u sözlerle aktarmı lardır. Erzincan CHP lı Ba kanlı ı'nda onları 1952 yılından beri CHP'nin üyesi olan Kadın Kolu Ba kanı Bedriye Yılmaz kar ılamı tır. Yılmaz gazetecilere "kadınların son zamanlarda CHP'ye büyük ilgi gösterdi ini" söylemi , ancak engellenmeye çalı tıklarını eklemi tir, konuya ili kin ba ından geçen bir olayı anlatmı tır. Bedriye Yılmaz'ın anlatımı, "Bir süre önce Kadın Kolları olarak bir çay düzenlemi ler. Bir ara söylenti çıkmı , sa cı gençler çayı basacaklar diye. Böylece kadınların CHP Kadın Kolu çayına katılmaları önlenmek istenmi . Ancak bu söylentiler kadınlar arasında tepkiyle kar ılanmı ve tüm bileter satıldı ı gibi bir çok kurulu , kadın kolu piyangosu için hediyelik e ya göndermi "sözleri ile aktarılmı tır. **Cumhuriyet-Seçim 77**, Haz.Orhan Erinc, Mehmet Kemal, Abdullah Gelgeç, Reha Öz, Edip Sakarya, Konur Ertop, Tan Oral, Altın Kitaplar matbaası, stanbul, 1977, s. 88.

¹⁵⁴⁹Tekeli, **Seçimler**, s.1817.

¹⁵⁵⁰Seçim yılına göre milletvekili genel seçimi sonuçları, **Türkiye statistik Kurumu**. (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul> Eri im Tarihi: 1 Nisan 2013).

¹⁵⁵¹Sevil Korum, 1939 zmir do umludur. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur. Devlet Planlama Te kilatı Uzmanı olarak çalı mı , üniversitedeki akademik kariyerine de devam etmi tir. **Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Ka ıdı**, TBMM Ar ivi.

gündem dı ı konu ması ile ¹⁵⁵² ; ayrıca 1980 yılı Devlet Planlama Te kilatı Müste arlı ı Bütçesi münasebetiyle ¹⁵⁵³ ; 1980 yılı Ula tırma Bakanlı ı Bütçesi münasebetiyle¹⁵⁵⁴; 1980 yılı Gelir Bütçesi münasebetiyle ile¹⁵⁵⁵ aldı ı sözlerle Meclis çalı malarına dâhil olmu tur. Di er CHP’li Kadın Milletvekili olan Çalı yan Ege’nin Meclis oturumlarına katılımı Sevil Korum’a nisbetle daha fazla olmu tur. Çalı yan Ege¹⁵⁵⁶, milletvekilli i sırasında farklı farklı konularda otuz iki kez söz almı tur. Birço u bütçe görü meleri¹⁵⁵⁷ sırasında olan bu konu maların içerisinde Ca alo lu Kız Ö renci Yurdunda ya anan olaylar hakkında¹⁵⁵⁸, bazı kaçakçılık konuları hususunda¹⁵⁵⁹, Dördüncü Be Yıllık Kalkınma Planı ile ilgili¹⁵⁶⁰, Millî Selâmet Partisi Grubu Ba kanı Konya Milletvekili-Necmettin Erbakan ve 2 arkada ının; tutum ve davranı larıyla dı politika konusunda millî menfaatlerimize aykırı hareket etti i iddiasıyla Dı i leri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında bir gensoru açılmasına ili kin önerge münasebetiyle¹⁵⁶¹ gibi çe itli konularda fikir beyan etmi tir. Çalı yan Ege’nin konu malarında yo un bir partizanlık görülmektedir. Di er partilerin ve yöneticilerinin yo un olarak ele tirildi i konu malar Çalı yan Ege’nin siyasal söyleminin karakterini olu turmu tur. (Ek.22)

Dönemin kadın vekillerine bakıldı ında genel olarak her konuda söz söyledikleri görülmektedir. De i en toplumsal artlar ve ki isel siyasi birikimleri Meclis’te var olan kadınları “kadınların temsilcisi” sıfatından kurtarmı , “erkek gibi” siyaset yapar hale getirmi tir.

¹⁵⁵²MMTD, Dn. 5, C. 13, T. 3, (Otuz Be inci Birle im-29.01.1980), s.888.

¹⁵⁵³MMTD, Dn. 5, C. 14, T. 3, (Kırk Altıncı Birle im-18.02.1980), s.235.

¹⁵⁵⁴MMTD, Dn. 5, C. 15, T. 3, (Elli Birinci Birle im-23.02.1980), s.63.

¹⁵⁵⁵MMTD, Dn. 5, C. 15, T. 3, (Elli Be inci Birle im-27.02.1980), s.436.

¹⁵⁵⁶Çalı yan Ege, 1931 Ordu do umludur. stanbul Hukuk Fakültesi’nde e itim almaya ba lamı ancak tamamlamamı tur. CHP stanbul, Aydın örgütlerinde çalı mı , Çatalca Kadın Kolları Ba kanlı ı, 1968-1977 tarihleri arasında Çatalca’da Belediye Ba kanlı ı yapmı tur. **Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Ka ıdı**, TBMM Ar ivi.

¹⁵⁵⁷MMTD, Dn. 5, C. 3, T. 1, (Yüz Onbirinci Birle im-20.02.1978), s.352; **MMTD**, Dn. 5, C. 10, T. 2, (Altı mı ncı Birle im-22.02.1979), s.673; **MMTD**, Dn. 5, C. 11, T. 2, (Altı mı Birinci Birle im-23.02.1979), s.88; **MMTD**, Dn. 5, C. 11, T. 2, (Altı mı Üçüncü Birle im-25.02.1979), s.297.

¹⁵⁵⁸MMTD, Dn. 5, C. 2, T. 1, (Doksan Sekizinci Birle im-26.01.1978), s.455.

¹⁵⁵⁹MMTD, Dn. 5, C. 2, T. 1, (Yüz Be inci Birle im-14.02.1978), s.610.

¹⁵⁶⁰MMTD, Dn. 5, C. 7, T. 2, (On Üçüncü Birle im-27.11.1978), s.553.

¹⁵⁶¹MMTD, Dn. 5, C. 16, T. 3, (Yüz Yirmisekizinci Birle im-03.09.1980), s.834.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk partisi olarak kurulan ve günümüze de invarlı nını sürdüren Türk siyasi hayatının en önemli kurumlarından biri olan Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki “kadın”ın yerini inceleme amacı ile olu turulan bu çalı mada; temel olarak iki önemli sonuca varılmı tır. Bunlardan ilki CHP'nin 1923'ten 1980'e gelinceye kadar olu turdu u siyasal söyleminde “kadın” a ne kadar yer verdi ine; ikincisi de kadınların CHP içerisinde hangi sıfatlarla ve ne derecede etkin rol oynadı na ili kindir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurulmasından önce, kadınların siyasi hayattaki varlıklarının temellerine ula ma maksadı ile ilk olarak Giri bölümünde eski ça lardan günümüze kadar kadınların erkeklere kıyasla toplumdaki yerleri incelenmeye çalı lı mı tır. Bu noktada dü ünürlerin kadınlara dair saptamalarına yer verilmi tir. Pe i sıra ilk ça devletlerinde “kadın”ın yeri irdelenmi , ardından dinler açısından kadının toplumda nereye yerle tirildi i incelenmi tir. Türk toplumlarında kadına atfedilen de er ve yönetimde Hakan'ın yanında yer alan kadınların zaman içerisinde toplumda ikinci plana itilen bir hale dönü tü ü görülmü tür. Dünya'da 1700'lü yıllardan sonra hareketlenen; Osmanlı Devleti'nde de Tanzimat Devri ile birlikte sesleri çıkmaya ba layan kadınların genel olarak var oldukları günden beri toplumsal hayatta dü ünürler, din adamları, yöneticiler tarafından sistemli olarak pasifle tirilmeye çalı ıldı ı görülmü tür. Do anın en güzel hediyelerinden biri olarak bünyelerinde ta ıdıkları annelik vasfının kadınların dönem dönem aleyhine olarak kullanıldı ı da bu pasifle tirilme çalı maları içerisinde görülmü tür. Kas gücünden yoksun oldukları için sadece evde çocuk do urma ve erke e hizmet etme görevleri ile “taçlandırılan” kadınlar anneli in verdi i duygusallıktan ço u zamanda toplumsal dayatmayı içselle tirmeden do an bir pasifli e do ru sürüklenmi tir.

Osmanlı Devleti Tanzimat döneminde, e itim alanında ba layan kadınlara dair çalı malar, sonrasında basında da kadınlara ili kin yazıların yazılması ile ilerlemi tir. Ancak siyasi hayatta kadın varlı nın olmasına dair bir talep ancak II. Me rutiye döneminde yapılmı tır. Bu talep de Meclis toplantısını kafes ardından dinlemeye yönelik bir istektir. Bu talebin ardından da gazete sayfalarında kadınlara siyasi hak verilmesi yolunda bazı makaleler çıkmı , siyasi hayat ile ilgili bazı talepler

duyurulmaya çalı ılmı tır. Ya anan büyük sava lar bu taleplerin yetkili ki ilerde erlendirilmesine imkân tanımamakla birlikte, bu kez kadınlar çe itli cemiyetler kurarak sava a gönderdikleri erkeklerine destek olma noktasında çalı maya ba lamı tır. Kadınların sava yıllarında gösterdi i bu özveri ilerleyen yıllarda Mustafa Kemal Atatürk tarafından kadınlara verilecek hakların en önemli dayanak noktalarından biri olarak gösterilmi tir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurulu u ve Mustafa Kemal Atatürk'ün “kadın” konusundaki yakla ımı Birinci Bölüm'de ele alınmı tır. İkinci Bölüm'de ise kadınlara verilen haklar ve bu hakları kullanan ilk kadınlarla ilgili bilgi verilmi tir. Stiklal Sava ı yıllarında kadınların gösterdi i büyük özveri bu dönem siyasetçilerinin en çok üzerinde durdu u nokta olmu tur. Ça da la ma anlayı ı çerçevesinde hayata geçirilen devrimlerin halka anlatılması a masında, Mustafa Kemal'in çıktığı yurt gezilerinde yaptı ı konu malarda sık sık kadınların toplumun e it öteki yarısı oldu undan bahsetti i görülmü tür. Büyük Millet Meclisi içerisinde yükselen farklı sesler arasında kadınlara tanınacak olan özgürlükler konusunda genellikle tutucu bir tavır görülse de adım adım modernle me yolunda yürünmeye ba lanmı tır. Kadınlara tanınan hakların verili ekli ve içeri i birçok tartışmayı da beraberinde getirmi tir. Kadınlar mücadele etmeden bu haklara ula tı ı için haklar tepeden inme olarak tanımlanmı bu sebeple yerle medi i belirtilmi tir. Öte yandan Osmanlı son dönemlerinden itibaren etkin bir ekilde fikri çalı malar yapan, cemiyetlerde-basında kadın sorunlarını ele alan, bu konuda mücadele veren kadınlar – ve onları destekleyen erkekler – bu yorumu yapanlarca göz ardı edilmi tir. Yıllar ilerledikçe kadınlara önce bo anma, mirastan pay alma vb. hakları sonrasında da yönetici seçimlerinde seçmek ve seçilmek kademeli olarak kazandırılmı tır. Verilen hakları kullanmaya ba layan kadınların kimli i, hakkı kullanma niteli i ve etkinlikleri ba ka tartışmaların kapısını aralamı tır. Milletvekili olan ilk kadınların seçkin kimlikleri bu kadınların halkı yansıtmadı na dair ele tirileri beraberinde getirmi tir. Bununla beraber kadınların Meclis'teki çalı malarına bakıldı ında yapılan çalı malara te ekkür etmenin, kendilerini Meclis'e ta ıyan idarecilere minnet duygularını ifade etmenin dı ında pek de varlık gösteremedikleri görülmektedir. Yapılan tek tük çalı malarda da kadın, anne, çocuk gibi kendilerini “kadın temsilcisi”

haline getiren konuların dı na çıkılamamı tır. Buna ra men Meclis'teki kadın varlı ı Türk Devrimi'nin dünyaya duyurulması açısından; muasır medeniyet seviyesine çıkma azmini gösterme açısından önemli detaylardan biri olmu tur. Yapılan bu çalı maların salt kadın kimli ine dair verilmesi gereken haklar için mi yapıldı ı yoksa devrimin bir parçası olarak görülen “kadın hakları” üzerinden tanımlanan haklar mı oldu u tartışılmalıdır. İlk dönem kadın vekillerin Meclis kürsüsünden e itlik talebi yerine sadece kadınlara özgü sorunlara yönelik söylemler geli tirmeleri tartışılmanın en önemli dayanak noktalarından biri olmaktadır. Yeni bir devletin kuruldu u yıllarda kendilerine haklar verilme noktasında önemli adımlar atılırken kadınların haklarını genişletici istekler yerine daha dar kapsamlı bir bakı açısıyla Meclis'te var olmaları hem siyasi birikimlerinin az olmasıyla hem de böyle bir dayatmayla kar ı kar ıya kaldıkları yönünde yorumlanabilir. Görülen odur ki, buldukları mevkiinin herhangi bir olumsuz tarafını anlatmamaları kısıtlayıcı bir durumdan yakınmamaları, dayatmayla kar ı kar ıya oldukları iddiasını çürütürken; siyasi birikimleri olmaması nedeniyle kendilerine verilenle yetindikleri fikrini kuvvetlendirmektedir. Bugünün bakı açısıyla yorumladı mızda pasif kaldıkları yönünde de erlendirebilece imiz kadınlar o günün artlarında gerek terbiyeleri gerek siyasi yeterlilikleri açısından “yeterli” bir siyasi tavır sergileme lerdir. Tek partinin, tek önderin oldu u bir ortamda kadınlar günlük hayatın gereksinimlerini –kadınlar açısından- seslendiren figürler olarak parti içinde yer alırlar.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ile CHP'nin Genel Ba kanı olan smet nönü dönemi iki bölüm olarak ele alınmı tır. Üçüncü Bölüm'de CHP'nin tek parti yönetimi döneminde kadın; Dördüncü Bölüm'de de 1950-1972 yılları arasında ya anan olaylar sırasında CHP içerisindeki kadın varlı ı incelenmi tir.

smet nönü'nün siyasi hayatı boyunca “kadın” mevzusunda yaptı ı konuların genelinde benzer satırlar göze çarpmaktadır. smet nönü kadın devriminin Türk Devrimi içerisinde harf devrimi ile beraber en önemli iki devrimden bir oldu unu belirtir. Ve kadın e itiminin gelecek ku aklar yeti tirme noktasındaki önemini vurgular. Parti'de kadınların var olması noktasında smet nönü, ba ta kendi e i olmak üzere tüm kadınlara destek olmu tur. Önem verdi i kadın devriminin siyasi hayatta da sürdürülmesi konusunda çalı malar yapmı tır.

Çok partili hayata geçi Meclis'te çok seslili in de kapılarını aralar. Yeni partilerin kurulması, yeni dü üncelerin ortaya çıkması ile demokratik hayatın yerle mesi noktasında önemli adımlar atılırken, kadın vekillerin de rolünde bazı de i iklikler olmu tur. İlk dönemler sadece kendilerine verilen haklara te ekkür eden ve devrimler ile ilgili genel övücü konu malar yapan kadın vekiller artık mensubu oldukları partinin de fikirlerini savunan konu malar yapmaktadırlar. CHP içerisinde ise örgüt anlamında 1949 yılı itibarı ile “kadın üyelerden kollar kurmak” amaçlı çalı malar yapılmaya ba lanmıştır. İlere gönderilen genelge ile her ilde Kadın Kolları kurma çalı maları ba lamıdır. Ancak 1950 seçimleri ile iktidarın Demokrat Parti'ye kaptırılması ile CHP kendi içindeki ba ka sıkıntılarla u ra mak mecburiyetinde kalmıdır. Yirmi yedi yıldır iktidarın sahibi olan CHP hem muhalefet koltu una alı maya hem de DP'nin parti aleyhine geli tirdi i politikalara kar ı mücadele etmeye u ra ırken “kadın” konusundaki çalı malar bir anlamda göz ardı edilmiştir. Kaybedilen seçimler neticesinde Meclis'te koltuk sayısı azalan CHP'nin kadın vekil sayısında da ciddi bir dü ü olmu tur. Meclis'te var olan kadınlar da artık sadece kadınların temsilcisi durumunda de illerdir. Partilerinin politikalarını di er partilere kar ı savunan vekiller halindedirler. Kadın vekillerin çalı ma alanlarına bakıldı nda a ırlıklı olarak kadın-e itim-çocuk-sa lık konuları kar ımıza çıkmaktadır. Ancak artık kadın temsilcisi konumundaki söylemler yerine “parlamentar” söyleme geçi ba lamıdır. İlk dönemin “milliyetçi”, “devrim savunucusu”, “ate li” söylemlerinin yerini “daha sade” “duygusallık yerine gerçekçi”, “sorun çözmeye yönelik” konu malar almıdır.

1960'da ya anan askeri darbe ile kesintiye u rayan demokratik hayatın normale dönmesi 1961 Anayasası ile gerçekleşecektir. Anayasanın olu turulması, büyük siyasi partilerden ya anan kopmalar sonucu olu an yeni partiler, seçim sisteminde ço unluk sisteminden nisbi temsil sistemine geçilmesi gibi yenilikler dönemi ekillendirirken, CHP de bu tabloda kendi rotasını çizmeye çalı mıştır. CHP'li kadınlar açısından ise 1960 sonrası dönem faaliyet alanı açısından geni lemenin ya andı ı dönem olacaktır. İl-ilçe bazında örgütlenmesini büyük oranda geli tiren CHP'li kadınlar 1962 yılında ilk Kadınlar Kolu Kongresi'ni toplamı lardır. Kadınların kendi bakı açuları ile politika üretmeleri, ilçelerde

toplanan kongrelerde alınan kararların merkeze ulaştırılması, parti içi birliğin sağlanması noktasında önemli olan kongreler ile birlikte kadınlar siyasi hayatta eskiye nazaran daha aktif bir hale gelmişlerdir. Dönemin siyasi hareketliliği, anayasanın getirdiği özgürlükçü bakış açısı, sendikacılığın gelişmesi, sağ-sol ideolojik görüşlerin rahatça ifade edilmesi gibi değişimler kadınların politik tavrını da değiştirmiştir. Bu ortamda CHP çatısı altında politikaya atılan kadınların artık “erkek” gibi politika yapmaya doğru yöneldiği görülmektedir. Siyasal fikirlerini açıkça belirten, parti içinde “kadın” simgesi olmak yerine “politikacı” olarak var olmaya başlayan kadınların siyasete ısındığı, CHP içerisindeki varlıklarını pekiştirdiği dönem olmuştur.

Beinci Bölümde; CHP’de yaşanan Bülent Ecevit yönetimi ve kadınların faaliyetleri ele alınmıştır. CHP’de Bülent Ecevit’in Genel Başkanlık koltuğuna oturması ile başlayan dönem ise 1972’de başlamıştır. 1960’lı yılların ortalarında ortaya atılan “Ortanın Solu” sloganının en önemli destekçilerinden biri olarak önce Genel Sekreterlik makamına yükselen Bülent Ecevit zamanla gelişen olaylar çerçevesinde millet önünü’yu koltuktan indirerek CHP’nin Genel Başkanı oluyordu. Ortanın Solu anlayışında kadın haklarını savunan, içi kadının çalışmaları ve çocukları ile ilgili politikalar üreten, demeçlerinde kadının “analık” “üreticilik” özelliklerinden dem vuran Ecevit, kısa sürede kadınlar arasında önemli bir popülarite kazanmıştır. Onun döneminde CHP’li vekil olarak Meclis’e giren kadınların hemen hemen her toplantıda söz almaları, fikirlerini belirtmeleri değişim kadın siyasetçi profilinin en önemli örnekleri olmuştur. Hatta Meclis’te CHP Parti Gurubu adına söz alan kadın vekiller siyasi hayattaki varlıklarını kadın-erkek ayrımından sıyırmaya başlamışlardır. Siyasi durumları ile “kadın” kimliklerinden çok “politikacı” olma noktasındadırlar. CHP içinde yaşanan kutuplaşmalarda başta Rahsan Ecevit olmak üzere kadınların etkinliği de fazla olmuştur. Kadın Kolları olarak Genel Başkan’ın yanında tavır sergileyen kadınlar CHP içerisindeki iktidar yarışında güçlüden yana bir politika izlemeyi seçmişlerdir. Kadın Kolları Kurultayları da Büyük Kurultaylar’da yaşanan çekimlere sahne olmuştur. Partinin genelinde yaşanan çekimler Kadın Kolları’na da yansımıştır. Bu çekimlerde bazı dikkat çekici olaylar yaşanmıştır. Örneğin bunlardan bir tanesi Kadın Kolu Kurultayları’nın

birinde, Kurultay Başkanlığına bir erkeğin seçilmesinin istenmesi ve buna kadınların iddetle karşı çıkmasıdır. Kadınların “Burası Kadın Kolları Kurultayı’dır. Erkek başkanlık edemez” sözleri ile başkanlık kürsüsünden uzaklaştıkları erkek siyasetçi aslında onların “erkek siyasetçilere” ne kadar yaklaştıklarının göstergesidir. Erkek alanı olarak kabul edilen bir mecrada bir devrim ile yer bulan kadınlar, çağdaşlaşma sürecinin sonunda eşit olmak istedikleri erkekleri erkeksin diyerek kendi toplantılarından uzaklaştırmayı tercih etmişlerdir. Bu noktada siyaset dünyası hırslının kadın-erkek, cinsiyet ayırt etmeksizin, insanların gözünü ne kadar boyadığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İlk dönemin erkek tavırlı, erkeklere minnettar kadın siyasetçi tipinin yerini artık, kol toplantısında erkek görmek istemeyen – bu bakı açıları ile de kadını siyasete yakınlıktan uzaklaştıran erkeklerden farkı kalmayan – “erkek gibi” kadın siyasetçiler almıştır.

Bülent Ecevit’in Ortanın Solu’ndan başlayıp Demokratik Sol’a devam eden partiyi sol çizgide ideolojik bir hatta yerleştirme politikasında kadınlar hiç kuşkusuz önemli bir söylem aracı olmuşlardır. CHP’li kadın milletvekilleri ve Kadın Kolları çalışanları bu ideolojinin ilerlemesinde de etkili olarak kullanılmıştır. Ancak Ecevit’in Tüzük üzerinde yaptığı değişikliklerle Kadın ve Gençlik Kolları’nın Büyük Kurultaylarda yer almasını engellemesi, bir anlamda yardımcı kolları pasif hale getirmesi madalyonun öteki yüzüdür.

Genel itibarıyla bakıldığında CHP’nin uzun siyasi serüveninde kadın hep var olmuştur. İlk yıllarda savaş kazandıran fedakâr Türk kadını, ilerleyen yıllarda modernleşmenin en önemli belirtisi olarak gösterilen çağdaş giysili, eşitlikçi Meclis’teki kadın figürü zamanla CHP vitrininin en önemli objelerinden biri haline gelmiştir. CHP ve Türkiye için fikir beyan eden, siyaset üreten hale gelmeleri için hem siyasi birikime hem de zamana ihtiyacı olan kadınlar bunu elde etmeye başladıkları yıllarda da partilerinin iktidarı kaybetmeleri ile bir anlamda kesintiye uğramışlardır. Muhafız siyasetçi rolünü oynamaları ile, CHP içerisinde kol örgütleri kurma çalışmalarını hızlandırmalarının aynı zamanlara denk gelmesi çift yönlü bir gelişmeye de imkan tanımıştır. Oluşturulan kadın kollarının halka ne kadar ulaştığı konusu tartışmalıdır. Kadın Kolları mensuplarının kimlikleri incelendiğinde birçoğunun CHP’li erkeklerin ya eş ya da kızı olması halka yakınlaşma noktasında yapılan

çalı maların eksik kaldı ını göstermektedir. Elit ailelerin elit mensupları olarak parti içinde yer alan kadınların cahil halkın seviyesine inmesi ya da halktan ki ilerin bu “elit” tipleri kendilerine yakın görmeleri CHP için a ılmaz bir engel olarak kalmı tır. İçelerde yapılan küçük çaplı parti toplantılarına ça ırılan kadınların da sa zlı sözlü e lenceler yapılarak parti toplantılarında yer almalarını sa lamanın siyasi getiri olarak CHP’ye ne kattı ı ise bir ba ka sorudur. Bir di er önemli eksiklik de sayı itibarı ile olmu tur. Meclis’te en fazla kadın vekil sayısının 18 olarak 1935 yılında kalması ve bu sayısının gün geçtikçe azalması kadın devrimi yapan bir partinin en önemli eksikliklerinden biri olarak kalmı tır. Devrimin yapılması ve uygulanması konusundaki aksaklıklar her ne kadar CHP’li erkek siyasetçilerin hatası ise de, devrimi içselle tirememe, kendilerine verilen haklarla yetinip, ilerletmeyi talep etmeme kadınların eksikli i olarak görülmektedir.

B BL YOGRAFYA

1.Ar ivler

Ba bakanlık Cumhuriyet Ar ivi

- Cumhuriyet Halk Partisi Katalogu (490.01)
- Ba bakanlık Özel Kalem Müdürlü ü Evrakı Katalogu (030.10)
- Mü terek Kararnameler Katalogu (030.11)
- Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu (030.18)
- Milli E itim Bakanlı ı Katalogu (180.09)

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Edinme Vakfı Ar ivi

- Süreyya A ao lu Ar ivi
- Hasene Ilgaz Ar ivi
- Tezer Ta kıran Ar ivi

2.Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Resmi Gazete

T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları

T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi

TBMM Albümü 1920-2010

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Türkiye Cumhuriyeti Manisa Vilayeti Meclis-i Umumisi 1938 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, zmir, (ty).

3.CHP Yayınları

1931 Fırka Büyük Kongresine Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası Program Projesi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1931.

Ak Günlere – Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973.

CHF Nizamnamesi ve Programı, (Fırkanın 10 Mayıs 1931 de toplanan Üçüncü Büyük Kongresinde kabul olunmu tur.), TBMM Matbaası, Ankara 1931.

- CHF Programı**, (Fırkanın Üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul olunmu tur.- Mayıs 1931), Devlet Matbaası, 1931.
- CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, stanbul, 1931.
- CHP Be inci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939**, Ulus basımevi, Ankara, 1939.
- CHP Be inci Büyük Kurultayı Dilek Encümeni Raporu**, Ankara, 29.5.1939.
- CHP Büyük Kurultayının Ola anüstü Toplantısı – Programda De i iklik Önergesi**, 10 Mayıs 1946.
- CHP Büyük Kurultayının Tetkikine Sunulan Program Tasla ı**, Ankara, 9.5.1935.
- CHP Dokuzuncu Büyük Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, 1951.
- CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görü meleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, Ulus basımevi, Ankara, 1935.
- CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Tüzük ve Program Komisyonunca Onanan Program Tasla ı**, Ankara, 12.5.1935.
- CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942**, CHP yay., (ty).
- CHP ı Kongreleri 1936**.
- CHP stanbul ı Kadın Kolu Üyeleri Tarafından Verilen Konferanslar**, stanbul 1961.
- CHP Kadın Kolları VII. Ola an Kurultayı-CHP Kadın Kolları Merkez Yönetim Kurulu Çalı ma Raporu**, 12-13 Aralık 1974.
- CHP Kadın Kolları Yönetmeli i**, 1976.
- CHP Program ve Nizamnamesi**, 1943.
- CHP Programı**, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamı tır. Mayıs– 1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
- CHP ehremini Halkevi**, stanbul, 1937.
- CHP Tüzü ü**, (IX. Kurultayca Onanmı tır), 1951.
- CHP Tüzü ü**, (IX. Kurultayca Onanmı tır), 1951.
- CHP Tüzü ü**, (IXuncu Kurultayca onanmı ve Xuncu Kurultay kararıyla bazı maddeleri de i tirilmi tir.), 1953.

- CHP Tüzü ü**, (IXuncu Kurultayca onanımı ve Xuncu Kurultay kararıyla bazı maddeleri de i tirilmi tir.), 1953.
- CHP Tüzü ü**, 1972.
- CHP Tüzük**, 1974.
- CHP VII. Kurultayı Zabıtları**, (CHP Yedinci Büyük Kurultaya Sunulan Tüzük Tasarısı), 1947.
- CHP'nin Anayasa Komisyonu'nun Anketine Cevabı**, Ankara, 1960.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, (15 Te rinievvvel 1927'de inikat eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresinin 22 Te rinievvvel 1927 tarihli içtimanda müzakere ve kabul edilmi tir.), 1927.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi**, (Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Halk Fırkası Azaları tarafından bilmüzakare heyet-i umumiyesi 9 Eylül 1339 tarihinde kabul olunmu tur.) Ankara, 1342–1339.
- Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi**, Ankara, 1965.
- Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalade Toplantısı, Tüzük Komisyonu Layihası**, 26.XII.1938.
- Cumhuriyet Halk Partisi stanbul li Kadınlar Kolu - 1958-1959 Kongresi Raporu**, stanbul, 1952.
- Cumhuriyet Halk Partisi Programı**, (27-30 Kasım 1976'da Toplanan CHP Yirmi Üçüncü Kurultayınca 29 Kasım 1976'da Kabul Edilmi tir.), 1976.
- Cumhuriyet Halk Partisi Ve Seçim Mevzuatı**, Seçim Yayınları: 1, stanbul, 1963.
- nsanca Bir Düzen Kurmak çin Halktan Yetki stiyoruz-CHP'nin Düzen De i ikli i Programı**, Ulus basımevi, Ankara, 1969.
- Kurultay Zabıtları 1939**, Ulus basımevi, Ankara, 1939.
- Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP**, Ankara, 1963.

4. Ara tırma Eserler ve Anılar

12 Mart 1971 Muhtırası Ara tırma Raporu, 21 Kasım 2012.
(http://dosyalar.hurriyet.com.tr/haber_resim_3/12_mart_raporu.pdf Eri im

Tarihi: 04.03.2014.)

ABADAN UNAT, Nermin, **Kum Saatini zlerken**, 2 baskı, leti im yay.,
stanbul 1998.

-----, Nermin, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965
Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay.,
Ankara, 1966.

ADIVAR, Halide Edip, **Mor Salkımlı Ev**, Atlas yay., stambul, 1985.

A AO LU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, leti im yay., stambul, 1994.

A AO LU, Samet, **Kuva-yı Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet
Meclisi**, A ao lu yay., stambul, 1964.

A AO LU, Süreyya **Bir Ömür Böyle Geçti-Sessiz Gemiyi Beklerken**,
A ao lu yay., 1984.

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikann
Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara, 1976.

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil yay., stambul,
1994.

AHMET MITHAT EFENDI, **Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın
Do u u**, Osmanlıcadan Çev. Bedia Ermat, Sel yay., stambul, 2011.

AKAR, Rıdvan -Can Dünder, **Karao lan**, mge yay., Ankara, 2006.

AKAY, Gonca Elmas, **Kara Fatma Kurtulu Sava ı’nın İlk Türk Kadın
Subayı Fatma Seher’in Kahramanlık Öyküsü**, Alfa yay., stambul, 2010.

AKI, Niyazi, **Yakup Kadri Karaosmano lu nsan-Eser-Fikir-Üslûp**, stambul,
1960.

AKSAKAL, Bedriye, **Manisalı Kadınlar**, Manisa, 2000.

AKSAN, Akil, **Atatürk Der ki**, Kültür ve Turizm Bakanlığı ı yay., Ankara, 1981.

AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, TÜB TAK Popüler Bilim
Kitapları, Ankara, 1998.

AKYÜZ, Yahya, **Türk E itim Tarihi**, Pegama yay., 12. baskı, Ankara, 2008.

- ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, 2004.
- ALTAN, Semih, **Üçüncü Adam**, Birlik yay., stanbul, 1974.
- ALTINDAL, Aytunç, **Türkiye’de Kadın**, Anahtar Kitaplar yay., stanbul, 1991.
- ANGER, Burçay, **Tarih Boyunca Erkek Gibi Kadınlar**, Kaynak yay., stanbul, 1998.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Açıklıyor – 1 Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Bilgi yay., Ankara, 1983.
- , Cüneyt, **Bir Özgünlük Tutkunu Bülent Ecevit**, Detay yay., Ankara, 2006.
- ARIBURNU, Kemal, **Sivas Kongresi Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, AAM, Ankara, 1997.
- ARI , Ayten Sezer, **Atatürk Türkiyesinde Kılık Kıyafette Ça da la ma**, Siyasal kitabevi, Ankara, 2007.
- ARMA AN, Servet, **Modern Hukukta ve slam Hukukunda Kadın Hakları Üzerine Dü ünceler**, Arıkan yay., stanbul, 2007.
- ARMAO LU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 13. baskı, Alkım yay., Ankara, ty..
- ARSEL, İhan, **eriat ve Kadın**, Kurti Matbaası, stanbul, 1989.
- Atatürk ve Dil Kurumu**, Haz.Nail Tan, Türk Dil Kurumu yay., Ankara, 2006.
- ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, AAM, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, 30.baskı, Ankara, 2011.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri**, C. 15 (1923), Kaynak yay., stanbul, 2005.
- Atatürk’ün Sırda ı Kılıç Ali’nin Anıları**, Der. Hulusi Turgut, Türkiye Bankası yay., 12.baskı, stanbul, 2010.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C.I, Türk nkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, AAM, Ankara, 1989.
- Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Demeçleri**, IV, AAM, Ankara, 1991.
- Atatürk’ün Yanba ında-Çankaya Kö kü Kütüphanecisi Nuri Ulusu’nun Hatıraları**, Der. M.Kemal Ulusu, Do an kitap, stanbul 2008.
- ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Sena matbaası, stanbul, 1980.

- AULARD, A., **Fransa nkılabının Siyasi Tarihi-Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Geli mesi**, Çev. Nazım Poroy, C.1, TTK, Ankara, 2011.
- AVCIO LU, Do an, **Türklerin Tarihi**, Üçüncü kitap, Tekin yay., stanbul, 1980.
- AYDEMİR, evket Süreyya, **htilalin Mantı ı ve 27 Mayıs htilali**, Remzi kitabevi, 7.basım, Ankara, 1999.
- , evket Süreyya, **kinci Adam (1884-1938)**, C.I-II-III, Remzi kitabevi, On dördüncü Özel basım, stanbul, 2011.
- , evket Süreyya, **Tek Adam (1922-1938)**, C.III, Remzi kitabevi, Yirmi Altıncı Özel basım, stanbul, 2011.
- BAK IK, eref, **CHP le Bir Ömür**, Cumhuriyet kitapları, stanbul, 2009.
- BALKAYA, hsan Sabri, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK, Ankara, 2005.
- Batıya Yön Veren Metinler III Aydınlanma/Burjuvazi Yüzyılı/Bilim Ça ının Zaferi (1650-1800)**, Der. Alev Alatlı, Kapadokya, 2010.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Milli Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Atatürk Ara tırma Merkezi, Ankara, 1996.
- BAYKARA, Tuncer, **Türk Kültür Tarihine Bakı lar**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009.
- , Tuncer, **Türkiye’nin Sosyal ve ktisadi Tarihi (XI-XIV Yüzyıllar)**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2000.
- BAYTAL, Ya ar, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923–1938)**, Atatürk Ara tırma Merkezi, Ankara, 2012.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk nkılâbı Tarihi**, II /IV, TTK, Ankara, 1991.
- BEBEL, August, **Hız. Muhammed ve Arap- slam Kültürü Dönemi**, Çev. Veysel Atayman, stanbul, 2003.
- , August, **Kadın ve Sosyalizm**, Çev. S.N.Kaya, stanbul 1991.
- BEKATA, Hıfzı O uz, **Birinci Cumhuriyet Biterken**, Çı ır yay., Ankara, 1960.
- BEKTA , İknur, **Milli Mücadele’de Bir Kadın Üste men Kara Fatma**, Tima yay., stanbul, 2013.

- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Ça da la ma**, Do u-Batı yay., stanbul, 1978.
- BERKI, Ali Himmet-Osman Keskiolu, **Hız.Muhammed ve Hayatı**, Diyanet İleri Başkanlığı yay., 25.baskı, Ankara, 2010.
- BERKTAY, Fatmagül, **Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye**, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No: 7, 2007, s.6. (stk.bilgi.edu.tr/docs/berktay_std_7.pdf Erişim Tarihi: 1 Nisan 2014)
- , Fatmagül, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis yay., stanbul, 2009.
- BE İKÇİ, Smail, **Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu**, 1.basım, Komal yay., stanbul, 1978.
- BESİM, Tevfik, **Cumhuriyetimizin Temelleri**, (1.4.939 tarihinde Polis Enstitüsü’nde Verilen Konferans), Ankara, 1939.
- BIGAT CERRAHO LU, Piraye, **Demokrat Parti Masalı**, AD yay., 1. basım, stanbul 1996.
- BILA, Hikmet, **Sosyal Demokrat Süreç içinde CHP ve Sonrası**, Milliyet yay., ikinci baskı, stanbul, 1987.
- BILGEHAN, Gülsün, **Mevhibe-II Çankaya’nın Hanımefendisi**, Bilgi yay., Ankara, 1998.
- BILGIN, Beyza, **İslam’da Kadının Rolü Türkiye’de Kadın**, Ankara, 2001.
- BILGIN, Nahit, **Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası**, Arkeoloji ve Sanat yay., stanbul, 2004.
- BORAK, Sadi, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, stanbul 1986.
- BOZDA , Smet, **Gazi ve Latife**, Tekin yay., 8.basım, stanbul, 1999.
- BOZKURT, Celal, **Siyaset Tarihimizde CHP-Dünü Bugünü İdeolojisi Siyaset İmi Açısından Bir İnceleme**, stanbul, 1969.
- Bulutlarla Yarın Kadın-Halit Kıvanç, Sabiha Gökçen’le Söylüyor**, Yapı Kredi yay., stanbul, 1998.
- BURÇAK, Rıfıkı Salim, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Ankara, 1998.
- BURGAÇ, Murat, **Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği**, AAM, Ankara, 2013.

- CAPORAL, Bernard, **Kemalizm ve Sonrasında Türk Kadını (1919–1970)**, Çev. Ercan Eyübo lu, Türkiye Bankası yay., Ankara, 1982.
- CELAL NURI, **Kadınlarımız**, Kültür Bak. yay., Ankara 1993.
- CEM, smail, **Tarih Açısından 12 Mart**, C.1, Cem yay., stanbul, 1973.
- CHILDE, Gordon, **Tarihte Neler Oldu**, Çev. Mete Tuncay, Alaeddin enel, Alan yay., stanbul, 1985.
- CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)**, Yay. Haz. Yücel Demirel, Osman Zeki Konur, stanbul Bilgi Üniversitesi yay., stanbul, 2002.
- CIN, Halil, **slam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1974.
- CO KUN, Alev, **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Tekin yay., stanbul, 1978.
- CO KUN, Alev-Yasemin Co kun, **Ödemi 'ten Zirveye Tırmananlar Be Öncünün Öyküsü (1860-1960)**, Ödemi Belediyesi Yıldız Kent Ar ivi ve Müzesi yay., Ödemi , 2012.
- CO KUN, Süleyman, **Türkiye'de Politika (1920-1995)**, Cem yay., stanbul, 1995.
- Cumhuriyet-Seçim 77**, Haz.Orhan Erinç, Mehmet Kemal, Abdullah Gelgeç, Reha Öz, Edip Sakarya, Konur Ertop, Tan Oral, Altın Kitaplar matbaası, stanbul, 1977.
- CUNBUR, Müjgan, **Osmanlı Dönemi Türk Kadın airleri** , Ankara, 2011.
- ÇA LAR, Behçet Kemal, **Battal Gazi Destanı**, Ak yay., stanbul, 1968.
- Ça layangil'in Anıları**, Haz.Tanju Cılızo lu, Bilgi yay., Ankara, 2007.
- ÇA VDAR, Tefik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, Ankara, 2003.
- ÇELEB , I in, **Türkiye'nin Dönü üm Yılları-Yeniden Ö renme Zamanı**, Alfa yay., stanbul, 2012.
- ÇELEB , Mevlüt, **Atatürk ve Manisa**, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Ö renim Vakfı Yayını: 2, Manisa, 1997.
- ÇEL K, Kadir, **Bülentimle Bir Ömür-Rah an Ecevit Anlatıyor**, Truva yay., stanbul, 2006
- ÇET NGÜLEÇ, Mehmet, **Rah an**, Sabah kitapları, stanbul, 2000.

- ÇEV KÇE, Erol, **CHP ile Bir Ömür**, nkılap kitabevi, stanbul, 2012.
- Ç ÇEK, brahim, **Gördesli Mücahide Makbule ve Silah Arkada ları**, Salihli Belediyesi Kültür yay.,Manisa, 1998.
- ÇOLAK, Güldane-Lale Uçan, **II.Me rutiyet'ten Cumhuriyet'e Basında Kadın Öncüler**, Heyamola yay., stanbul, 2008.
- ÇÜRÜKSULU, Nüzhet- akir Adakaleli, **Ecevit Adında Biri Yahut kinci smet nönü**, Polemika yay., stanbul, 1975.
- Dani mend-name**, Haz. Necati Demir, Akça yay., Ankara, 2004.
- DARGA, Muhibbe, **Eski Anadoluda Kadın**, stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., stanbul, 1984.
- DAV ES, Norman, **Avrupa Tarihi**, Çev. Ed. Mehmet Ali Kılıçbay, mge kitabevi, Ankara, 2006.
- DEMIRCI, Sevtap, **Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, Alfa yay., stanbul, 2011.
- DO AN, Avni, **Kurtulu , Kurulu ve Sonrası**, Dünya yay, stanbul, 1964.
- DO ANÇAY, Ahmet Kemal, **Saklı Anılar**, Nokta kitap, stanbul, 2008.
- DO RAMACI, Emel, **Atatürk'ten Günümüze Sosyal De i mede Türk Kadını**, AAM, Ankara, 1993.
- , Emel, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Bankası yay., Ankara, 1997.
- DOMANIÇ, Hayri, **Yaradılı tan Bu Yana Kadın Haklarının Geli imi ve Sorunları**, Arıkan yay., stanbul, 2007.
- DUMAN, Do an, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de slamcılık**, Eylül yay., zmir 1997.
- DURSUN, Tuncay, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Kültür Bakanlı ı yay., Ankara, 2002.
- DURU, Kazım Nami, **Ziya Gökalp**, MEB yay., stanbul, 1975.
- DUVERGER, Maurice, **Siyasi Partiler**, Türkçesi: Ergun Özbudun, Bilgi yay., Dördüncü basım, Ankara, 1993.
- ECEVIT, Bülent, **Atatürk ve Devrimcilik**, Tekin yay., Ankara, 1976.
- , Bülent, **Bu Düzen De i melidir**, Ulus basımevi, Ankara, 1968.

- , Bülent, **Kadınlar ve Çocuklar**, Ankara, 1975.
- , Bülent, **Kurultaylar ve Sonrası**, İleri yay., Ankara, 1972.
- , Bülent, **Ortanın Solu**, Kim yay., İstanbul 1966.
- , Bülent, **Umut Yılı 1977**, Ankara.
- , Bülent, **Uygulamada Demokratik Sol**, 1979.
- , Bülent, **Ortanın Solu**, Kim yay., Ankara, 1966.
- EK NC , Necdet, **Sanayile me ve Ulusla ma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, Kültür Bakanlığı ı yay., Ankara, 1997.
- ELIADE, Mircea, **Dinsel nançlar ve Dü ünceler Tarihi, Ta Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, Yay.Haz.: Ergun Kocabıyık, Kabalcı yay., C.1, İstanbul, 2003.
- ELLISON, Grace M., **Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası**, Çev. brahim S.Türek, Milliyet yay., İstanbul, 1973.
- ENG NÜN, nci, **Halide Edip Adıvar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı ı yay., Ankara, 1986.
- ERDAL, brahim, **Halkevlerinin Kuruluş u, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932–1951)**, Siyasal kitabevi, Ankara, 2013.
- ERDO AN, Aras, **Umut Adam Ecevit**, Kesit yay., İstanbul, 2006.
- ERDO AN, Aydın, **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü-Bugünü 1923-2000**, Kitap yay., Ankara, 2000.
- ERER, Tekin, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, C.1, İstanbul, 1963.
- , Tekin, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul, (t.y.).
- ERGIN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Bo aziçi yay., Ankara, 1989.
- ER M, Nihat, **Günlükler 1925-1979**, Yapı Kredi yay., II.Cilt, İstanbul, 2005.
- ERKANLI, Orhan, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- ERÜRETEN, Bahir Mazhar, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, İstanbul, 1999.
- ERO UL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve deolojisi**, mge kitabevi, Ankara, 1990.

- EST N, Colette-Helene Laporte, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, Çev. Musa Eran, TÜB TAK yay., Ankara, 2005.
- EYÜBO LU, smet Zeki, **Anadolu Uygarlı ı**, Der yay., Üçüncü basım, stanbul, 1997.
- FILMER,Sabahat, **Atatürk Yolunda Büyük Adımlar**, Gül Matbaası, stanbul, 1983.
- FREEMAN, Charles, **Mısır, Yunan ve Roma**, Ankara, 1996.
- GAULIS, Berthe G. **Çankaya Ak amları**, Çev. Füzuzan Tekil, Bayrak yay., stanbul, 1983.
- GEVGİLİ, Ali, **Yükseli ve Dü ü** , Altın Kitaplar yay., stanbul, 1981.
- GEZ C ,Aytekin, **Bülent Ecevit: Bir Karao lan Masalı**, stanbul, 2006.
- GIRITLIO LU, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, C.1, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1965.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Ahlakı**, Toker yay., stanbul, 1989.
- GÖKDEMİR, Oktay, **Cumhuriyet'in 90 Yıllık Çınarı CHP**, Yakın Kitabevi, 1. Baskı, zmir 2013.
- GÖKSEL, Burhan, **Ça lar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı ı yay., Ankara, 1988.
- GOLO LU, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi – I Erzurum Kongresi**, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2008.
- , Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi**, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2008.
- , Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –II 1931–1938, Tek Partili Cumhuriyet**, Türkiye Bankası yay., 1.baskı, stanbul, 2009.
- , Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2009.
- GÖZÜBÜYÜK,eref, **Anayasa Hukuku**, Sava yay., Ankara, 1989, s.129 .
- GÜLMEZ, Nurettin, **Kurtulu Sava ı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, AAM, Ankara, 1999.
- GÜLTEPE, Necati, **Türk Kadın Tarihine Giri** , Ötüken yay., stanbul, 2013.

- GÜNDÜZ, Alptekin, **En Sevdi i Güne ti – Dr.Suphi Baykam’ın Fırtınalı Ya amı**, Piramid yay., stanbul, 2004.
- GÜNE AYATA, Ay e, **CHP (Örgüt ve deoloji)**, Gündo an yay., Ankara, 1992.
- GÜNE , hsan, **Birinci TBMM’nin Dü ünçe Yapısı (1920-1923)**, Türkiye Bankası yay., 3.baskı, stanbul, 2009.
- GÜRER, Turgut, **Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Gürer-Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Gürer yay., 4.baskı, stanbul, 2007.
- GÜR Z, Adnan, **Feminizm Postmodernizm ve Hukuk**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1997.
- HACIR, Gürkan, **Efe Ba vekil ükrü Saraço lu’nun Romanı**, Remzi kitabevi, stanbul, 2006.
- HALICI, aduman, **Yeni Türk Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, AAM, Ankara, 2004.
- HAS-ER, Melin, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Ba kanlı ı yay., Ankara, 2000.
- HEPER, Metin, **smet nönü**, Çev. Sermet Yalçın, Bankası yay., stanbul, 2008.
- Hükümet Programları 1920-1965**, Der. smail Arar, Burçak yay., stanbul, 1968.
- DEMİR, Ulu , **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- ILGAZ , Hasene, **Kıbrıs Notları**, Kadın Gazetesi yay., 1949.
- NAN, A. Afet, **zmir ktisat Kongresi 17 ubat–4 Mart 1923**, TTK, kinci baskı, Ankara, 1989.
- , A.Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.
- , Afet, **M.Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- , Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

-----, Afet, **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim basımevi, İstanbul 1982.

NAN, Arı, **Dü ünceleriyle Atatürk**, Sadele tiren: smet Parmaksızo lu, TTK, Ankara, 1991.

NAN, Süleyman, **Atatürk Döneminin Entelektüel Bir Politikacısı Necip Ali Küçükka**, AAM, Ankara, 2013.

NÖNÜ, smet, **Defterler(1919-1973)**, Yapı Kredi yay., 3.baskı, Cilt 2, İstanbul, 2008.

PEKÇI, Abdi, **nönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya yay., İstanbul, 2004.

rade-i Milliye, (Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle), laveli II. baskı, Sivas, 2010.

IRMAK, Sadi, **Atatürk Bir Ça 'ın Açılı ı**, nkılap yay., İstanbul, 1984.

smet nönü - Konu ma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyle ileri; 1961–1965;
Haz. İhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara 2004.

smet nönü Hatıralar, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi yay., İstanbul, 2006.

smet nönü, Konu ma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyle ileri 1968 – 1970,
Haz. İhan Turan, Ankara, 2004.

smet nönü, Lozan Konferansı Konu ma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyle ileri, Haz: İhan Turan, AAM, Ankara, 2003.

smet nönü'nün T.B.M.M.'deki Konu maları (1920-1973), C.II, Ankara, 1993.

smet Pa a'nın Siyasi ve çtimai Nutukları (1920-1933), Ba vekalet Matbaası, Ankara 1933.

SVAN, Ahmet, **Ba kent Gölgesinde** İstanbul, Türkiye Bankası yay., İstanbul, 2011.

zmir Yollarında, Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923-20 ubat 1923, Yay. Haz. Mehmet Önder, Türkiye Bankası Kültür yay., İstanbul, 1989.

KADIO LU, Ay e, **Cumhuriyet radesi Demokrasi Muhakemesi**, Metis yay., İstanbul, 1999.

KAND YOT , Deniz, **Cariyeler, Bacılar, Yurtta lar-Kimlikler ve Toplumsal Dönü ümler**, Metis yay., İstanbul, 1997.

- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.II, TTK, Ankara, 1997.
- KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Te kilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, AAM, Ankara, 1998.
- KARABEKİR, Kazım, **Günlükler (1906-1948)**, C.2, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Hazırlayan: Yücel Demirel, Yapı Kredi yay., stanbul, 2009.
- , Kazım, **ttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre yay., stanbul, 1993.
- KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, Haz.Hulusi Turgut, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2009.
- KARADENİZ, Özcan, **Roma Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1974.
- KARAKU , Emin, **40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü le te Ankara**, Hürriyet yay., stanbul, 1977.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, stanbul, 1996.
- , Kemal, **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, Çev. Ceren Elitez, Tima yay., stanbul, 2011.
- KARTAL, Yi it, **Bülent Ecevit-Küllerinden Do an Lider**, Güçlü yay., stanbul, 2006.
- KAYRA, Cahit, **'38 Ku a ı-Cumhuriyetle Yeti enler**, Bankası yay., 3.baskı, stanbul, 2012.
- KILI, Suna, **Atatürk Devrimi, Bir Ça da la ma Modeli**, Türkiye Bankası yay., 2. baskı, Ankara, 1981.
- KILI,Suna-A. eref Gözübüyük, **Sened-i ttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3.baskı, Türkiye Bankası yay., stanbul, 2006.
- KILIÇ HRISTIDIS engün-Ersel Ergüz, **smail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar (1946-1992)**, Bankası yay., stanbul, 2010.
- KIRKPINAR, Leyla, **Türkiye'de Toplumsal De i me ve Kadın**, Zeus yay., zmir, 2009.

- KOÇAK, Cemil **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kurulu Yılları (1945-1950) İkinci Parti**, İletişim yay., C.1, İstanbul, 2010.
- , Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim yay., İstanbul, 2006.
- , Cemil, **Türkiye’de Millî Hükûmet Dönemi (1938-1945)**, Yurt yay., Ankara, 1986.
- KOÇAK, Sadi, **Atatürk’ten 12 Mart’a**, C.4, İstanbul, 1977.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler**, AAM, Ankara, 2005.
- , Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası yay., ikinci basım, Ankara, 1992.
- KOHLHAGEN, Norgard, **Dünyayı Değiştiren Kadınlar**, Çev. Osman Deniztekin, Varlık yay., İstanbul, 2004.
- KOLOLU, Orhan, **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Kaynak yay., 2.basım, İstanbul, 2004.
- KONGAR, Emre, **21.Yüzyıl Türkiye**, Remzi kitabevi, 29.basım, İstanbul, 2001.
- KOSCHAKER, Paul, **Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1975.
- KÖRGERO LU, Nedime, **Beli Kırılan Devrim-Köy Enstitüleri ve Kadın Kalemler**, Ankara, 2010.
- KUMAL, Rahmi, **CHP’nin Soyağacı**, Çağdaş yay., İstanbul, 1999.
- KURNAZ, İrfika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul, 1992.
- , İrfika, **Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri**, Tima yay., İstanbul, 2008.
- , İrfika, **Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)**, Ötüken yay., İstanbul, 2013.
- , İrfika, **Yenileme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923**, Ötüken yay., İstanbul, 2011.

- Lozan Barı Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, 8 Cilt, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1969-1973.
- M.G. ZER LL , Linda, **Signifying Woman: Culture and Chaos in Rousseau, Burke, and Mill**, Cornell University Press, New York, 1994.
- M.J.GARNETT, Lucy, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri**, O lak yay., stanbul, 2009.
- MEHMET ARIF, **Anadolu nkılabı 1335-1339, Mücahedat-ı Milliye Hatıratı**, stanbul, 1340.
- MELZIG, Helbert, **smet nönü Millet ve nsaniyet**, Kanaat kitabevi, stanbul, 1943.
- Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız**, Milli Savunma Bakanlığı 1, Ankara, 1998.
- Muhalefette smet nönü**, Der.Sabahat Erdemir, stanbul, 1956.
- MUMCU,U ur, **Suçlular ve Güçlüler**, Tekin yay., 10. basım, 1979.
- MUSTAFA KEMAL, **Eski ehir- zmit Konu maları (1923)**, Kaynak yay., stanbul, 1993.
- NAMANSOY, Günseli, **Türk Felsefesinin Öncülerinden Tezer Ta kıran**, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 2013.
- NOTZ, Gisela, **Feminizm**, Çev. Sinem Derya Çetinkaya, Phoenix yay., Ankara, 2012.
- ÖKÇÜN, Gündüz, **Türkiye ktisat Kongresi 1923 – zmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara, 1971.
- OKYAR Osman-Mehmet Seyitdanlıo lu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye – Fethi Okyar'ın Anıları**, Türkiye Bankası yay., Ankara, 2007.
- ÖLÇEN, Ali Nejat, **Halkevleri**, nönü Vakfı, Ankara, 2001.
- ÖNDER, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye Bankası Kültür yay., Ankara, 1975.
- ÖYMEN, Altan, **De i im Yılları**, Do an kitap, 5.baskı, stanbul, 2004.
- ÖZACUN, Orhan **CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası 1932-1951**, Ankara, 2001.

- ÖZDEMİR, Hikmet, **Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ÖZKAYA, Meltem Onay, **Cam Tavanı Kıran 100 Türk Kadını**, Manisa, 2003.
- PARLA, Taha, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek-Parti Deolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u**, C.III, İletişim yay., İstanbul, 1992.
- PER NÇEK, Do u, **Kemalist Devrim-6 Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak yay., 2.basım, İstanbul, 2008.
- POYRAZ, Faruk, **Atatürk'ün Dava Arkadaşı, Türkiye'nin İlk Başbakanı İsmet İnönü**, İstanbul, 2008.
- Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Yay.Haz. Osman Selim Kocahano lu, Temel yay., İstanbul, 2005.
- ROLLER, Lynn E., **Ana Tanrıça'nın Zinde Anadolu Kybele Kültü**, Çev.Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 2004.
- SADRI ETEM (Ertem), **Türk İnkılabının Karakterleri**, Kaynak yay., 2.basım, İstanbul, 2007.
- SA LAMER, Kayhan,**Ecevit Olayı Bir Başbakanın Doğusu**, Belge yay., İstanbul, 1974.
- SAKAL, Fahri, **Ağao lu Ahmet Bey**, TTK, Ankara, 1999.
- SAKAO LU, Necdet, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İletişim yay., 1. basım, İstanbul, 1992.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Ankara, 2006.
- ARMAN, Kansu, **Türk Promethe'ler-Cumhuriyet'in Ö rencileri Avrupa'da (1925-195)**, Bankası yay., 3.baskı, İstanbul, 2008.
- AYLAN, Gencay, **Türkiye'de Laiklik**, Türkiye'nin Sorunları Dizisi-8, Yeni Yüzyıl kitaplığı 1, (t.y.).
- EKER, Kadir, "1946 Belediye Seçimleri ve Bu Seçimlerde Kadın Seçmenlerin Durumu", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Aralık 2007, ss.77-88.
- SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, 2.baskı, İstanbul, 1965.
- SELVI, Haluk, **Gal ve Protesto**, De işim yay., İstanbul, 2007.

ENEL, Alaeddin, **İkel Topluluktan Uygur Topluma, Geçi A amasında Ekonomik Toplumsal Dü ünsel Yapıların Etkile imi**, Bilim Sanat yay., Ankara, 1995.

SEVINÇ, Necdet, **Türklerde Kadın ve Aile**, Bilgeo uz yay., stanbul, 2007.

SIMAVI, Sedat, **Kadınlar Saltanatı**, Diken ne riyat, stanbul, 1336.

İMİR, Bilal N., **Dı Basında Laik Cumhuriyetin Do u u**, Bilgi yay., Ankara, 1999.

İMİR, Bilal, **Lozan ve Sonrasında Sınırlar ve Bo azlar**, önü Vakfı yay., (Bilal N. im ir'in Konferansı – Pembe Kö k (önü Vakfı 18 Kasım 2008), Ankara, 2009.

SONYEL, Salahi, **Türk Kurtulu Sava ı ve Dı Politika**, TTK, Ankara, 1995.

ükürü Kaya, Sözleri-Yazıları 1927-1937, Der. Ekrem Ergüven, I. Kitap, Cumhuriyet Matbaası, stanbul,1937.

TANILLI, Server, **Ne Olursa Olsun Sava yorlar Kadın Sorununun Neresindeyiz?**, Alkım yay., stanbul, 2006.

TANÖR, Bülent, **Kurtulu Kurulu** , Cumhuriyet kitapları, 7.baskı, stanbul, 2006.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Geli meleri (1789-1980)**, Der yay., stanbul, 1995.

TANSEL, Fevziye Abdullah **stiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür Merkezi yay., 2.baskı, Ankara, 1991.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernle me Sürecinde E itim istatistikleri 1839-1924, Haz. Mehmet Ö.Alkan, Tarihi istatistikler Dizisi C.6, D E, Ankara, 2000.

TARAKÇI, Mustafa, **Milli Mücadele ve Mücadeleci Kadınlar**, Ba lık yay., stanbul, 2008.

TA KİN, Sefa, **Pergamon Kadınları**, Arkeoloji ve Sanat yay., stanbul, 2011.

TA KİRAN, Tezer, **Cumhuriyetin 50.Yılında Türk Kadın Hakları**, Ba bakanlık Kültür Müste arlı ı Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Yayınları:5, Ba bakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

- TAYANÇ, Füsün-Tunç Tayanç, **Dünyada ve Türkiye’de Tarih Boyunca Kadın**, Tan yay., Ankara, 1981.
- TERZIO LU, Zübeyde, **Türk Kadını Siyaset Sahnesinde 1930-1935**, Giza yay., stanbul, 2010.
- TEZER, ükrü, **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.
- TEZİÇ, Erdo an, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, Gerçek yay., stanbul, 1976.
- The History of Woman Suffrage**, Ed. Ida Husted Harper, Vol. I-VI, National American Woman Suffrage Association, New York, 1922.
- TIMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, mge kitabevi, Ankara, 1997.
- , Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçi**, leti im yay., stanbul, 1991.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin smet Pa alı Yılları 1944-1973 DP’nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi yay., stanbul, 1990.
- , Metin, **Tek Parti’den Çok Parti’ye 1944-1950**, Bilgi yay., stanbul, 1990.
- TONGUÇ, Engin, **Bir E itim Devrimcisi smail Hakkı Tonguç-Ya amı, Ö retisi, Eylemi**, Yeni Ku ak Köy Enstitülüler Derne i yay., zmir, 2009.
- TOPRAK, Zafer, **Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji**, Do an kitap, stanbul, 2012.
- TOPUZ, Ali, **Ali Topuz Anlatıyor – 1, De i imi Ya amak (1932-1972)**, Söyle i: Hikmet Bila, Do an yay., stanbul, 2011.
- , Ali, **Ali Topuz Anlatıyor-2 Düzeni De i tirmek (1972-1980)**, Do an yay., stanbul, 2011.
- TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi kitabevi, stanbul, 2003.
- TOROS, Taha, **Mâzi Cenneti**, leti im yay., stanbul, 1992.
- TÜMER ERDEM, Yasemin-Halime Yi it, **Bacıyân-ı Rûm’dan Günümüze Türk Kadınının ktisadi Hayattaki Yeri**, stanbul, 2010.

- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuruluşunun, Bir Partinin Tarihi**, C.III, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1989.
- , Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniv. yay., İstanbul, 2002.
- , Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuruluşunun, Bir Partinin Tarihi**, C.III, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1989.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2005.
- TUNCAY, Suavi, **Parti için Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğdu yay., Ankara, 1996.
- TURAN, İbrahim, **İttihat ve Terakki’nin Yaşamı, Dönemi ve Kilitli İhtilali**, Bilgi yay., Ankara, 2003.
- , İbrahim, **Kökleri Ulusal Direnişime Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi**, Tüses yay., İstanbul, 2000.
- , İbrahim, **Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kilitlilik**, Bilgi yay., 2.basım, Ankara, 2008.
- TÜRKOĞLU, Pakize, **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1997.
- TÜTÜNCÜ ESMER, Gülsüm, **CHP: 1965-1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk yay., Antalya, 2006.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Siyasi Partiler ve Sosyalizm**, Anıl yay., İstanbul, 1963.
- URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, 1959.
- US, Asım, **Asım Us’un Hatıra Notları (1930dan 1950 Yılına Kadar)**, Vakıf matbaası, İstanbul, 1966.
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut yay., İstanbul, 1998.
- VELİDEDEOĞLU, H.V., **İlk Meclis Milli Mücadele’de Anadolu**, Çağdaş yay., İstanbul, 1990.

- YALMAN, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.3, 1971.
- YARAMAN, Ay egül, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Ba lam yay., stanbul, 2001.
- , Ay egül, **Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999)**, Ba lam yay., stanbul, 1999.
- YAVUZ, Ünsal, **mparatorluktan Milli Devlete**, TTK, Ankara, 1999.
- Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete 1895-1908 Seçki**, Haz: Mustafa Çiçekler, M.Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, stanbul, 2009.
- Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu 1925-1927**, Yay. Haz. Nevin Yurdsever Ate , Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, stanbul, 2009.
- YE IL, Ahmet, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Ne riyat, Ankara, 2002 .
- YETKİN, Çetin, **Atatürk’ün Ba arısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönü üm yay., stanbul, 1997.
- YILDIRIM, Recep, **Ba langıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi**, DEÜ yay., zmir, 2000.
- YILMAZ, Mustafa, **ngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiyesi**, Phoenix yay., Ankara, 2002.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, **slam Dini Tarihi**, Kültür Bakanlı ı yay., Ankara, 2001.
- YÜCEKÖK, Ahmet, **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, Gerçek yay., 1984.
- YURDAKUL, Yurdakul, **Atatürk’le Ya anmı Bilinmeyen Anılar**, Truva yay., stanbul, 2008.
- YURTSEVER ATE , Nevin, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurulu u ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal yay., stanbul, 1994.
- YUSUF HAS HAC B, **Kutadgu Bilig**, Çev. Re id Rahmeti Arat, TTK, Ankara, 1998.

ZEYREK, İbrahim, **Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)**, Anı yay., Ankara, 2006.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, **Kadınsız Devrim**, Metis yay., İstanbul, 2003.

ZİLELİ, Ümit, **Aydınlanmanın Sesi İhan Selçuk Anlatıyor**, Cumhuriyet kitapları, 2.baskı, İstanbul, 2010.

Ziya Gökalp, Hayatı ve Eserleri, Haz. Hilmi Yüceba, İstanbul, 1986.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim yay., 3.baskı, İstanbul, 1998.

-----, Erik Jan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İletişim yay., 3.baskı, İstanbul, 2010.

-----, Erik Jan, **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, İletişim yay., Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, 2003.

5.Sürekli Yayınlar

a.Gazeteler

Akın (1952)

Akşam

Anadolu

Anafarta

Ankara (1952)

Antalya (1943)

Aydın (1933)

Babalık (1935)

Balıkesir Postası (1943)

Demokrat İzmir

Dünya (1952)

Fırat (Malatya) (1943)

Günaydın
Gürses (Ordu) (1943)
Hâkimiyet-i Milliye
Hürriyet
Hürses (1952)
kdam
leri
Kadınlar Dünyası
Kurtulu (Manisa) (1943)
Kurun
L' Illustration (1923)
Memleket (1919)
Milliyet
Radikal
Sabah Postası (1954)
Sesı ık
Son Posta
Son Posta (1943)
Tan
Tanin
Tarih Vesikaları (1941)
Tasvir-i Efkar (1943)
The Manchester Guardian (1935)
The New York Times (1923) (1930)
The Observer (1930)
Vakit

Vatan

Yeni Asır

Yeni Halk (Trabzon) (1943)

Yeni İstanbul (1950)

Yeni Sabah

Yeni Ulus

Ye İlyurt (Kırklareli) (1943)

Zafer

b.Dergiler

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Afyon Ta pınar Halkevi Dergisi

Akbaba

Akis

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co rafya Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co rafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Ara tırmaları Dergisi

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Atatürk Yolu

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Bilig

Burdur Halkevi Dergisi

Ça da Türkiye Tarihi Ara tırmaları Dergisi

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Do u-Batı

Ege Akademik Bakı

Gediz (Aylık Manisa Halkevi Dergisi)

Görü

History Studies

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

çihad

İslami Araştırmalar

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

Manisa Dergisi

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

Milli Eğitim Dergisi

Ortayayla, Sivas Halkevi Aylık Dergisi

OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)

Özgür İnsan

Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi

Sosyalist Feminist Kaktüs

Süs

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih incelemeleri Dergisi

Tarih ve Toplum

Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar

The Journal of Academic Social Science Studies – International Journal of Social Science

Toplumsal Tarih

Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi

Türk Yurdu

Türkiyat Ara tırmaları Dergisi

Ülkü Seçmeler (1933–1941)

Ün Isparta Halkevi Mecmuası

Vakıflar Dergisi

Ye il Irmak Amasya Halkevi Dergisi

6.Makaleler

a.Bilimsel Makaleler

A AO LU, Ahmet, “Meclis Açılırken”, **Atatürk Devri Fikir Hayatı I**, Haz. Mehmet Kaplan, nci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı ı yay., Ankara, 1981.

A TA , Özkan, “Ortanın Solu: smet nönü’den Bülent Ecevit’e”, **Modern Türkiye’de Siyasi Dü ünçe-Sol**, Ed.Ahmet nsel, C.8, stanbul, 2009.

AHMAD, Feroz, “Cumhuriyet Türkiye’inde Siyaset ve Siyasi Partiler”, **Türkiye Tarihi 1839-2010 – Modern Dünyada Türkiye**, Ed. Re at Kasaba, Çev.Zuhal Bilgin, Kitap yay., stanbul, 2011.

AKALIN, Cüneyt, **Askerler ve Dı Güçler**, stanbul, 2000.

AKALIN, Ay e Gül, “Eskiça da Grek Kadının Toplumsal Ya antısı”, **Tarih Ara tırmaları Dergisi**, AÜDTCFTB, C.21, S.33, Ankara, 2003, ss.17-47.

AKANDERE, Osman, “Atatürk’ün zmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”, **Cumhuriyet’in 80.Yılına Arma an**, Ankara Üniversitesi Türk nkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2004.

AKDEMİR, Salih, “Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerim’de Kadın”, **slami Ara tırmalar**, C. 10, S.4, 1997, ss. 249-258.

AKGÜN KARAL, Seçil, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden Dü ünceler”, **Birinci Meclis**, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, stanbul, 1998.

- AKYOL, Hasan-Erol Kara, “Fetret Devri (1092-1117)”, **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Grafiker yay., Ankara, 2012, ss. 145-151.
- AKYÜZ, Yahya, “Atatürk ve 1921 E itim Kongresi”, **Cumhuriyet Döneminde E itim**, Milli E itim Basımevi, stanbul, 1983.
- ALKAN, Mehmet Ö., “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Tarihi”, **Görü** , No:39 (Mayıs-Haziran 1999) ss. 48-61.
- ARAR, smail, **Atatürk’ün zmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, stanbul 1969.
- ARAT, Zehra, “Kemalizm ve Türk Kadını”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı yay., stanbul, 1998.
- ARAT, Ye im, “Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin De i en Siyasal Rollerini 1934-1980”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı yay., stanbul, 1998.
- ARIKAN, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İlevi”, **Atatürk Yolu**, 6/23, Ankara 1999, ss.261-281.
- AVCI, Cemal, “ smet önü’nün Lozan Dönü ü ve Demeçleri 10 A ustos 1923-23 A ustos 1923”, **Atatürk Yolu**, C.3, S.12, Ankara, 1993, ss. 341-354.
- AYANO LU, Fazıl, “Vakıf Yapan Türk Kadınları”, **stanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.29, S.1-2, stanbul, 1963, ss.317-323.
- AYATA, Ay e, “Siyaset ve Katılım”, **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, Ed. Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Anadolu Üniversitesi yay., Eski ehir, 2011, ss. 64-84.
- AYDIN, M.Akif, “ slam’da Kadın”, **Türkiye Diyanet Vakfı slam Ansiklopedisi**, C.24, stanbul, 2001, ss.86-94.
- AYDINO LU, Belkıs, “Kadın ve Yüksek Tahsil”, **Ortayayla, Sivas Halkevi Aylık Dergisi**, I/6-7, Temmuz-A ustos 1937.
- AYTAÇ, Bedrettin, “The Question of Women in the Works of Selma Rıza and May Zıadeh”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co rafia Fakültesi Dergisi**, 42, 1-2, 2002, p. 67-77.
- BALI, Rifat N., “1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları”, **Tarih ve Toplum**, C.28, S.167, Kasım 1997, ss. 25-34.

- BAYKURT, Fakir, “Türkiye Aydınlanması ve Köy Enstitüleri”, **Türkiye’de Aydınlanma Hareketi**, Alkım yay., İstanbul, 2006.
- BILGI, Nejd, “Bozkurt: Manisa Halkevi Dergisi”, **Manisa Dergisi**, 19 (Haziran 2000), ss.16-23.
- , Nejd, “Osmanlı Devleti’nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu”, **Tarih ncelemeleri Dergisi**, C.XXV, S. I, Temmuz 2010, ss.101-146.
- , Nejd, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, **Türk Yurdu**, C.19-20, S. 148-149 (700. Yılında Osmanlı), Aralık 1999-Ocak 2000, ss. 117-124.
- , Nejd, “Yeni Do u : Manisa Halkevi Dergisi”, **Atatürk Ara tırma Merkezi Dergisi**, XVII/49, (Mart 2001), ss.131-157.
- BOZDA , smet, “Latife Hanım”, **Her Yönüyle Atatürk**, Haz. Avni Altın, Bakı Matbaası, İstanbul, 1981.
- BOZKIR, Gür, “Türk Kadınının Siyasi Haklarını Kazanması ve Türk Kadınlar Birli i”, **Toplumsal Tarih**, C.13, S.75, Mart 2000, ss. 21-26.
- , Gür, “Türk Kadınlar Birli i (1924-1935)”, **Ça da Türkiye Tarihi Ara tırmaları Dergisi**, S.9-10, 1999-2000, ss.99-115.
- ÇAKIR, Serpil, “Siyasal Ya ama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını”, **Kadınlar ve Siyasal Ya am E it Hak- E it Katılım**, Ça da Ya amı Destekleme Derne i Yayınları 4, Cem yay., Birinci basım, İstanbul 1991.
- ÇAKMAK, Diren, “Fransız Devrimi’nde Kadın: Eksik Yurtta ”, **Ege Akademik Bakı** , C.7, S.2, zmir, 2007, ss. 727-745.
- ÇELEBI, Mevlüt, “Mente e Sanca ı’nda zmir’in galine Gösterilen Tepkiler”, **Tarih ncelemeleri Dergisi**, C.XX, S.1, Temmuz 2005, ss.39-59.
- , Mevlüt, “Osmanlı Devleti’nde Kadınlara Seçim Hakkı Verilmesi Konusunda Yapılan Bir Anket”, **Perspectives on Ottoman Studies, Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb 2008**, Eds. Ekrem Causevic, Nenad Moacanin, Vjeran Kursar, Berlin 2010, ss.907-920.
- , Mevlüt, “Saruhan Sanca ında zmir’in galine Gösterilen Tepkiler”, **Tarih ncelemeleri Dergisi**, C.XX, S.2, Aralık 2005, ss.17-42.

- ÇETİN, Filiz, “Cumhuriyet Döneminde Kadın E itimi”, **Milli E itim Dergisi**, S.160, Güz 2003, Ankara, (http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/cetin.htm Eri im Tarihi: 2 Nisan 2014).
- ÇETİN, Türkan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakı : Köy Kanunu’nun Çıkarılması”, **Ça da Türkiye Tarihi Ara tırmaları Dergisi**, C.II, S.4-5, zmir, 1994-1995, ss.29-44.
- DEMİREL, Ahmet, “Birinci ve kinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupları”, **Birinci Meclis**, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, stanbul, 1998.
- DEMİRTA , Bahattin, “1923-1960 Döneminde Türk E itimi”, **Türk E itim Tarihi**, Otorite yay., Ankara, 2012.
- D NGEÇ, Emine, “Osmanlı Toplumda Kadınların Üretime Katkıları”, **History Studies**, Vol. 2/1, 2010, ss.9-30.
- DO RAMACI, Emel, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Kadın Haklarındaki Geli meler”, **75.Yıldönümü’nde Türkiye Cumhuriyeti: Geçmi ve Gelecek**, AAM, Ankara, 1999, ss.59-80.
- DURUKAN, Aynur, “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler”, **Vakıflar Dergisi**, S.27, Ankara, 1998, ss.15-36.
- ECER, Ahmet Vehbi, “Türkan Hatun”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.6, Kayseri, 1989, ss. 167-176.
- EFE, Adem, “ İslam Mecmuası Din ve Kadın Meselesine Bakı ”, **Türk Yurdu**, C.31, S.285, Mayıs, 2011, ss.110-126.
- EMRENCE, Cem, “Muhafif Bir Perspektiften 1930 Belediye Seçimleri: CHP’nin Baskı ve Propaganda Yöntemleri”, **Tarih ve Toplum**, A ustos 2000, S.200, ss.47-51.
- ERDEM, İhan, “Büyük Selçuklularda Kent Reisli i”, **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Arma anı**, Selçuk Üniversitesi Türkiyet Ara tırmaları Enstitüsü yay., Konya, 2011, ss.137-144.

- ERDO AN, Türkan, “Türkiye’de Kadın Hareketinin Örgütlenme Sürecinde Nezihe Muhittin’in Rolü”, **Türk Yurdu**, C.31, S.288, A ustos, 2011, ss.220-226.
- FEDAI, Aysel, “Samsun Halkevi ve Faaliyetleri (1932–1951)”, **Samsun Sempozyumu**, 2011.
- FEYZIO LU, Turhan, “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürkçü Dü ünçe**, AAM, Ankara,1992, ss. 881–897.
- , Turhan, “Türk nkılâbının Temel Ta ı Laiklik”, **Atatürk Yolu**, stanbul, 1995.
- G.MOSCA, “Magna Carta’dan 20inci Asra Kadar ngiliz Anayasa Hareketleri”, Çev. Mukbil Özyörük, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.V, 1948, ss.33-58. (<http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1948-05-01-04/AUHF-1948-05-01-04-Mosca.pdf> Eri im Tarihi: 2 Nisan 2014)
- GAZ O LU, Elif, “Sihhat ve çtimai Muavenet Vekilli ’nden ‘Kadından Sorumlu Devlet Bakanı’na: Hükümet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem”, **Do u Batı-Toplumsal Cinsiyet**, Yıl:1, S.63, Kasım-Aralık-Ocak 2012-13, Ankara, 2013, ss.93-108.
- GENÇO LU ONBA I, Funda, “Kadınlar Halk Fırkası: Do udan Yükselen I ık”, **Do u Batı-Toplumsal Cinsiyet**, Yıl:1, S.63, Kasım-Aralık-Ocak 2012-13, Ankara, 2013, ss.75-92.
- GÖYMEN, Korel, “Türkiye’de Yerel Yönetim”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.10, leti im yay., stanbul, 1983.
- GÜL, Muhittin, “Atatürk’ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Olu turmadaki Rolü”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** , 2006, 8(3), ss.51-72.
- GÜNE , Günver, “Modernle me Sürecinde Ödemi Halkevi’nin Kurulu u Ve Faaliyetleri”, **Atatürk Ara tırma Merkezi Dergisi** , C.XXI, S.63, Ankara, 2008, ss.969-987.
- , Günver, “Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy htiyar Heyetlerine Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)”, **Ça da Türkiye Tarihi Ara tırmaları Dergisi**, C. IX, S. 20–21, (2010 / Bahar-Güz), ss. 171-190.

GÜNE , hsan, “I. Türkiye Büyük Millet Meclisinde II.Müdafaa-i Hukuk Grubunun Programı (II.Grub’un)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.14, S.25, Ankara, 1981, ss.113-121.

GÜNE , hsan, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkası’na Geçi ”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 56, Ankara, Temmuz 2003, ss.574–577.

HACIGÖKMEN, M. Ali, “Ankara Ahilerinin Ticari Faaliyetleri ve Bacıyan-ı Rum Hakkında Bir Araştırma”, **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S.18, ss.185-211.

HARMAN, Ömer Faruk, “Kadın- slam Öncesi Dinlerde ve Toplumlarda Kadın”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul, 2001, ss.82-86.

HAZER, Gülsemin, “Selma Rıza’nın Uhuvet Romanında Kurmaca Yapı”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 6/3, Summer 2011, p. 875-893.

NÖNÜ, smet, “Türk Kadınlarının Siyasal Alanına Girişleri”, **Ün İsparta Halkevi Mecmuası**, C.1, S.9, Şubat 1935, s. 133-134.

KARACA, ahika, “Fatma Aliye ve Emine Semiye’nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri”, **The Journal of Academic Social Science Studies – International Journal of Social Science**, Vol.6, Issue 2, February 2013, p.1481-1499.

-----, ahika, “Modernleşme Döneminde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım”, **Bilig**, S.57, Bahar/2011, ss. 115-134.

-----, ahika, “Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye’nin Kaleminden ‘ İslamiyet’te Feminizm””, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.21, S.2, 2012, ss.269-280.

KAYNAR, Rehat, “3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Genel Yapısı”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel)**, AAM, Ankara, 1995, ss.11-19.

KILIÇ, Yusuf-H.Hande Duymu , “Hititlerde Kadın ve Siyaset”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, AÜDTCFTB, C.26, S.42, Ankara, 2007, ss.85-99.

K TAPÇI, Zekeriya, “Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tu rul Bey’in Halife El-Kaim’in Kızı Seyyide le Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler”, **Türkiyat Ara tırmaları Dergisi**, S.1, Konya, Kasım 1994, ss. 13-42.

KOÇAK, Cemil, “1930 Belediye Seçiminde Sabiha Sertel’in Adaylı ı”, **Tarih ve Toplum**, S.51, (Mart 1988), s. 28-29.

-----, Cemil, “Belgelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Osmanlı Bankası Müzesi: Ça da Türkiye Tarihi Seminerleri**, (19 ubat 2005 / stanbul). (http://www.obarsiv.com/guncel_cemilkocak.html#sb Eri im Tarihi: 1 Nisan 2014).

KOCATÜRK, Utkan, “ smet nönü, Alman Televizyonu’nun Atatürk’e ve Türk Devrimi’ne li kin Sorularını Cevaplıyor (Basınımızda Bilinmeyen Bir Söyle i)”, **Do umunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15–18 Mayıs 2006, Ankara)**, AAM, Ankara, 2011.

KÖKER, Levent, **Modernle me, Kemalizm ve Demokrasi**, leti im yay.1990.

KOYUNCUO LU, Tennur, “Medeni Kanun ve Kadın Hakları”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı yay., stanbul, 1998.

KÜPEL , Özer, “Atatürk’ün Bursa Gezileri ve Halkla li kileri”, **Az Bilinen Yönleriyle Atatürk**, Ed. Necmi Ülker, Ege Üniversitesi Atatürk lkeleri ve nkılap Tarihi Ara tırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:1, zmir, 2007, ss.123-144.

KURNAZ, efika, “Siyasal Tarihimizin simsiz Kahramanlarından: ttihatçı Seniye Hanım”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 2/4, Fall 2007, ss.624-630.

KURT, Abdurrahman, “Tarihi Süreçte Türk Kadınları”, **Türkler**, C.5, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss.399-405.

KÜTÜKOGLU, Mübahat, “Cevdet Pasa ve Aile ç i Münasebetleri”, **Ahmed Cevdet Pa a Semineri**, ss. 199-222.

MUTLU, Kâmile evki, “Türkiye’de Kadın Doktorlar”, **50.Yıl Arma anı**, C.II, Erzurum, 1974, ss.85-100.

NAD , Nadir, “Yücel’i Anarken”, **Ben Atatürkçü De ilim**, Ça da yay., 12.baskı, stanbul, 1993, ss.133-135.

- NAMAL, Yücel, “Zonguldak Halkevi’nin Faaliyetleri ve Karaelmas Dergisi”, **Karadeniz Ara tırmaları**, Yaz 2012, S.34, ss.97-134.
- NASUHI, Cevdet, “Halkevinin Çatısı Altında”, **Ülkü Seçmeler (1933–1941)**, Yay.Haz. Zerrin Bayraktar, Cem Alpar, Ankara, 1982.
- Ö ÜN BEZER, Gülay, “Terken Hatun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul, 2001, s.510.
- ONUK,Taciser, “Cumhuriyetin 80.Yılında Atatürk ve Ulusallıktan Evrenselli e Türk Kadını”, **Atatürk Ara tırma Merkezi Dergisi** (Türkiye Cumhuriyeti’nin 80.Yıldönümü Özel Sayısı), Temmuz 2003, C. XIX, S.56, ss.553–563.
- ORAN, Baskın, “Lausanne Barı Antlaşması”, **Türk Dı Politikası, Kurtulu Sava ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.1, 6.baskı, İletişim yay., İstanbul, 2002, ss. 215-238.
- , Baskın, “Mondros Silah Bırakılması”, **Türk Dı Politikası, Kurtulu Sava ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.1, 6.baskı, İletişim yay., İstanbul, 2002, ss. 110-112.
- , Baskın, “Mudanya Silah Bırakılması”, **Türk Dı Politikası, Kurtulu Sava ından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C.1, 6.baskı, İletişim yay., İstanbul, 2002, ss. 213-214.
- ÖZACUN, Orhan, **CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası 1932-1951**, Ankara, 2001.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “1960-1980 Dönemi”, **Türkler**, Cilt 17, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss. 15-47.
- , Hikmet, “Siyasi Tarih (1960–1980)”, **Türkiye Tarihi 4 - Ça da Türkiye 1 1908-1980**, Yayın Yönetmeni: Sina Akın, Cem yay., 8 basım, İstanbul, 2005.
- ÖZDEMİR, Yavuz-Elif Akta , “Halkevleri 1932’den 1951’e”, **A.Ü. Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsü Dergisi**, 45, Erzurum, 2011, ss.235-262.
- ÖZKIRAZ, Ahmet- M. Nazan Arslanel, “ İkinci Me rutiye t Döneminde Kadın Olmak”, **Sosyal ve Be eri Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, 2011, ss.1-10.

PINAR, Mehmet, “Do u’da Unutulmu Bir Kùltür Oca ı: Van Halkevi”, **Atatùrk Üniversitesi Atatùrk İnkeleri ve nkılâp Tarihi Enstitüsü Atatùrk Dergisi**, 2 (1), 2013.

AHIN, Güne , “Van Halkevi ve Faaliyetleri”, **Tarih Ara tırmaları Dergisi**, C.XXXI, S.52, Ankara, 2012, ss.93-134.

SAKTANBER, Ay e, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Dü ünçe-Kemalizm**, Ed. Ahmet nsel, C.2, stanbul, 2009.

ANAL, Mustafa, “Türk Kùltür Tarihi çerisinde Kayseri Halkevi ve Faaliyetleri (1932–1950)”, **Milli E itim Dergisi**, S. 161, K1 2004, ss.37-60.

SAYGILIGIL GÜNDÜZ, Feryal, “Sa lık Alanında İlk Kadın Parlamenterler”, **Tarih ve Toplum**, S.171, Mart 1998, ss. 15-20.

EN, Müslime, “Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalı maları örne i”, **Ça da Türkiye Ara tırmaları Dergisi**, II/6-7, zmir 1997, ss. 147–156.

SEZER, Ayten, “Türkiye’deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis’teki Çalı maları”, **Atatùrk Ara tırma Merkezi Dergisi**, C.XIV, S.42, Kasım 1998, ss. 889–905.

TABAK, Serap, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Türkler**, C. 16, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss.552-561.

TALAY KE O LU, Birsen, “Son Dönem Osmanlı’da Türk Kimli inin Olu turulmasında Kadınlara Biçilen Roller: Milliyetçilik ve Türk Kadını”, **Tarih ve Toplum Yeni Yakla ımlar**, Sayı 11, Güz 2010, ss.143-163.

TANÖR, Bülent, “Te kilat-ı Esasiye Kanunu”, **Birinci Meclis**, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, stanbul, 1998.

TEKEL , irin, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, leti im yay., stanbul, 1983.

-----, irin, “Kadın”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, leti im yay., C. 5, stanbul, 1983, ss. 1190-1204.

-----, irin, “Kadınlr Neden Politikada Yoklar?”, **Sosyalist Feminist Kaktüs**, S.5, Ocak 1989, ss.18-26.

- , irin, “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri”, **Türk Toplumunda Kadın**, Der. Nermin Abadan-Unat, 2.baskı, Türk Sosyal Bilimler Derne i yay., stanbul, 1982, ss. 375-396.
- TEMELKURAN, Tefvik, “Türkiye’de Açılan İlk Kız Ö retmen Okulu”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Eylül 1970, S.36, ss. 61-66.
- TEZCAN, Mahmut, “Köy Kadınları Gezici Kursları ve Erkek Kursları Üzerine”, (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/509/6218.pdf> Eri im Tarihi: 2 Nisan 2014).
- TINAL, Melih, “Atatürk’ün zmir Ziyaretleri ve Vefatının zmir’deki Yankıları”, **ÇTTAD**, VII/16-17, 2008/Bahar-Güz, ss.19-33.
- TOPRAK, Zafer, “Halk Fırkası’ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, Mart 1988, No: 51, s.30-31.
- , Zafer, “Osmanlı Kadınları Çalı tırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile”, **Tarih ve Toplum**, No: 51, Mart 1988.
- TOSKA, Zehra, “Cumhuriyet’in Kadın deali: E i i A anlar ve A amayanlar”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı yay., stanbul, 1998, ss. 71-88.
- TUNAYA, Tarık Zafer, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, **Birinci Meclis**, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, stanbul, 1998.
- TURAN, Osman, “Türkler ve slamiyet”, **Türkler**, C.4, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, ss. 290-304.
- TURAN, Refik-Güray Kırpık, “Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomi Hayat”, **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Grafiker yay., Ankara, 2012, ss. 479-507.
- TURAN, erafettin, “Türkiye’de Cumhuriyet ve Demokrasi Kültürü”, **Cumhuriyet ya da Demokrasi**, Yay. Haz.Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı 1 yay., Ankara, 2002.
- , erafettin, “Türkiye’de Cumhuriyet ve Demokrasi Kültürü”, **Cumhuriyet ya da Demokrasi**, Yay. Haz.Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı 1 yay., Ankara, 2002.

TURAN, Süleyman, “Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri”, **Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009/1, C.8, S.15, ss.157-177.

Y T, Yücel, “ ki Hatip Bir Kent: Mustafa Kemal ve Mehmet Akif Balıkesir’de”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu**, 19-21 Kasım 2008, Balıkesir, ss.837-841.

b.Basında Yayınlanan Makaleler

AB D N DAVER, “Mebus Seçiminin Yenilenmesi”, **Cumhuriyet**, 16 Te rinisani 1934.

AB D N DAVER, “Türk Kadını Büyük Millet Meclisinde”, **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1934.

A AO LU AHMET, “Ananeye Sadakat”, **Ak am**, 26 Kanun-ı evvel 1339(1923).

A AO LU, Ahmet, “ çtimai Musahabe-Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı”, **Cumhuriyet**, 6 Birincikanun 1934.

AHMET RAS M, “Kadınlar Hukuku”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Haziran 1927.

AKYOL, Mete, “ nönü, Mevhibe Hanımı Habersiz CHP’li Yapmı ”, **Milliyet**, 24.01.1969.

ARSLAN, ffet, “Gerçek Pe inde-CHP Kadın ve Gençlik Kollarından Beklediklerimiz”, **Ulus**, 21 Aralık 1962.

ARTAM, Mehmet Nurettin, “Sava Kadını, Barı Kadını”, **Ulus**, 9 İkkanun 1934.

ATABA , M.Kadri, “Demokratik Sol Dü ünçe ve Model Üzerine Bir Deneme”, **Özgür nsan**, Kasım 1977, ss.18-23

-----, M.Kadri, “Türkiye’de Demokratik Sol Bir Partinin Siyasal ktidar Olma Döneminde Önündeki Sorunları ve Örgütlenme Programı Üzerine Bir Tartı ma”, **Özgür nsan**, Mart 1978, ss.27-32.

ATAY, Falih Rıfki, “Gerçek Demokrasiye Do ru”, **Ulus**, 18 A ustos 1945.

-----, Falih Rıfki, “Gülünç Bir antaj”, **Ulus**, 20 A ustos 1945.

-----, Falih Rıfki, “Gündelik-Kurultay 4.”, **Ulus**, 9 Mayıs 1935.

- , Falih Rıfki, “Kadınlar Kurultayı”, **Kurun**, 1 Mayıs 1935.
- , Falih Rıfki, “Kadınlık Günü”, **Ulus**, 7 Ekim 1934.
- , Falih Rıfki, “Kurultay”, **Akis**, 24 Temmuz 1954.
- , Falih Rıfki, “Pazar Konu maları”, **Ulus**, 19 A ustos 1945.
- , Falih Rıfki, “Yeni Bir Muhalefet Partisi”, **Ulus**, 3 Aralık 1945.
- BABAN, Cihad “Ba yazı-Türk Kadınının Ödevi”, **Ulus**, 15 Ekim 1964.
- , Cihad, “16.Kurultay”, **Ulus**, 14 Aralık 1962.
- , Cihad, “ ler Türkiye Ülkümüz”, **Ulus**, 20 Ekim 1964.
- BED FA K, “Kadın Meselesi”, **Milliyet**, 8 Mayıs 1950.
- BELGE, Burhan “Mutlu Türk Kadını”, **Ulus**, 19 ubat 1935.
- , Burhan, “Fransız Kadını”, **Ulus**, 27 Sonkanun 1935.
- , Burhan, “Kadın Saylavlar”, **Ulus**, 8 Ekim 1934.
- , Burhan, “Seçimden Önce”, **Ulus**, 22 Sonkanun 1935.
- CANDAN, Jale, “Birinci Kadın Kurultayı”, **Akis**, 13.12.1962.
- , Jale, “Günün Konuları-Ba bakanın Ça rısı”, **Ulus**, 19 Ekim 1962.
- , Jale, “Serbest Görü ler-Bunun Adı Taviz De ildir”, **Ulus**, 2 Kasım 1962.
- ÇANÇAR, Hamdi Nüzhet, “Kız Mekteplerinde Analık Fikri”, **Anadolu**, 4 Haziran 1939.
- ÇELEB , Hüsamettin, “CHP’nin Yanlı Adresli Notaları”, **Günaydın**, 2 Mayıs 1979.
- DAVER, Abidin, “Milli efi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946.
- , Abidin, “Milli efin Millete Beyannameesi Önünde”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939.
- DIRANAS, Muhip "Kurultayın Tek Hamlesi", **Zafer**, 5 Temmuz 1950.
- DR. AB. DJ., “Afet Hanımın Konferansı”, **çihad**, 1 Mayıs 1930.
- EBUZZ YA ZADE, “Kadınların Mebuslu u”, **Zaman**, 8 Kanunuevvel 1934.

- GÜRES N, Ecvet, “Bünye De i mesi”, **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967.
- ENVER BEHNAN, “Demokraside Feminizm”, **Kadın Yolu**, 6 A ustos 1341 (1925).
- EREL, Teoman, “Ankara’da Durum-CHP’de Yumu ama Belirtileri”, **Günaydın**, 23 Mayıs 1979.
- ERİM, Nihat, “Cumhuriyetimiz”, **Ulus**, 20 Ekim 1950 .
- ERKİN, Feridun Cemal “ önü, Demokrasi ve Dı liler”, **Milliyet**, 14 Ocak 1974 .
- FAL H RIFKI, “Yeni Seçim”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 kinci Te rin 1934.
- FEN K, Mümtaz Faik, "Hala ef Sistemindeler", **Zafer**, 2 Temmuz 1950.
- , Mümtaz Faik, "Kimin Uyanması Lazımdır?", **Zafer**, 4 Temmuz 1950.
- , Mümtaz Faik, "Tezatlarla Dolu Peri an Nutuk!", **Zafer**, 3 Temmuz 1950.
- , Mümtaz Faik, “Halk Partisinde Islahat steyenler”, **Zafer**, 29 Haziran 1950.
- , Mümtaz Faik, “ ktidara Yapılan Hücumlar", **Zafer**, 5 Temmuz 1950;
- , Mümtaz Faik, " ki Nutuk Arası Tezat", **Zafer**, 6 Temmuz 1950.
- G RG Ç, Olcay, “Ankara Rüzgarı- Fikir, Zikir ve CHP”, **Vatan**, 5 Ekim 1976.
- GÜNALTAY, emseddin, “1959 Kurultayı”, **Akis**, 10 Ocak 1959.
- GÜPGÜP, Ay e, “Memleket Postası-Türk Kadınlı ının Sesi”, **Ulus**, 3 Sonkanun 1935.
- GÜRES N, Ecvet, “Kurultay Notları”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1956.
- , Ecvet, “Günün Notları- leri Türkiye Ülküsü”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1964.
- , Ecvet, “Günün Notları-Kurultayın Havası”, **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1962.
- HIKMET EKİP, “ ktisadiyat ve Kadınlık", **kdam**, 24 ubat 1923.
- HÜSEY N CAH D, “Siyasiyat – Sulh Bayramı”, **Tanin**, 24 Temmuz 1339.

- ILGAZ, Hasene, “CHP Sekizinci Kurultayı’ndan ntibalar”, **Kadın Gazetesi**, 10 Temmuz 1950.
- , Hasene, “Halkevleri ve Halk Odaları”, **Kadın Gazetesi**, 20 ubat 1950.
- PEKÇI, Abdi, “ nönü Atatürk’ü Anlatıyor”, **Milliyet**, 10-23 Kasım 1967.
- , Abdi, “ nsan Umut Etti i Sürece Ya ar”, **Milliyet**, 1 Ocak 1978.
- KARACAN, Ali Naci “Halkın Sesi Hakkın Sesi”, **Milliyet**, 4 Mayıs 1954.
- KILI, Suna, “CHP Tüzük Tasarısı ve Gençli e Yönelik Çeli kiler”, **Milliyet**, 12 Kasım 1976.
- , Suna, “CHP Tüzük Tasarısı ve Gençli e Yönelik Çeli kiler”, **Milliyet**, 12 Kasım 1976.
- KOÇAK, Zarife, “Serbest Görü ler-Kurultaylara Giderken”, **Ulus**, 16 Kasım 1962.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “Kadın Saylav Olduktan Sonra...”, **Ulus**, 11 ubat 1935.
- MAHMUT (Siirt Mebusu), “Gazi ve nkılâp”, **Milliyet**, 4 Kanun-ı evvel 1929.
- MAHMUT (Siirt Mebusu), “ smet Pa a’nın Nutku”, **Milliyet**, 7 Mart 1929.
- MAHMUT (Siirt Mebusu), “Türk Kadını”, **Milliyet**, 8 Nisan 1930.
- MA R, John, “Turkey’s Third Election: New Opposition Parties”, **The Manchester Guardian**, 1 May 1954.
- MEHMET ASIM, “Sulhu Nasıl mzaladılar”, **Vakit**, 29 Temmuz 1339.
- MUMCU, U ur, “Katliam”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1978.
- MÜF DE FER T, “Avrupa’nın Kar ısındaki Tehlikeler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Nisan 1337.
- MÜF DE FER T, “Kara Haber”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mart 1337.
- MÜF DE FER T, “Türk Askerine”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Kanun-ı Sani 1337.
- MÜF DE FER T, “Zafer”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Nisan 1337.
- NAD , Do an, “Kurultaydan Notlar”, **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1950.
- NAD R NAD , “Aday Listeleri”, **Cumhuriyet**, 28 ubat 1954.
- NAD R NAD , “Bir Defa Tel Kopmaya”, **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1953.

NAD R NAD , “Bir Kitap”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1966; “T P, CHP’ye Karşı Hücuma Geçti”, **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1966.

NAD R NAD , “Bir Kitap”, **Cumhuriyet**,16 Ekim 1966.

NAD R NAD , “Büyük Vazife”, **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1954.

NAD R NAD , “Ebedi Şef ve Millet”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1939.

NAD R NADI, “Milli Şefi Dinlerken”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1945.

NAD R NADI, “Milli Şefin Nutku”, **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1945.

NAD R NAD , “Parti ve Memleket için En Büyük Tehlike”, **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1947.

NAD R NAD , “Partideki Tenkidciler”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1947.

NAD R NAD , “Yeni Parti”, **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1945.

NAD R NAD , “Yorum”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1950.

NEZ HE MUH DD N, “Kadın Yolunun İari”, **Kadın Yolu**, 16 Temmuz 1341 (1925).

NEZ HE MUH DD N, “Türk Kadınının Hakkı”, **Vakit**, 4 Haziran 1923.

ORUZ, İffet Halim, “Yardımssevenler Kongresi”, **Kadın Gazetesi**, 19 Haziran 1950.

OTYAM, Fikret, “Şönü’nün takımı ilk gün 8-0 galip”, **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967.

ÖNGÖREN, Ferit, “Kurultay Notları-CHP Kurultayı Kadınlar Kavgasıyla Başladı”, **Günaydın**, 23 Mayıs 1979.

ÖYMEN, Altan, “CHP’nin 63.yılı”, **Milliyet**, 9 Eylül 1986.

ÖZB LGEN, Füsun-Ahmet Tan, “Kurultaydan Şlenimler”, **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1978.

ÖZGÜREL, Avni, “Osmanlı’da Hak Savaşları”, **Radikal**, 12 Mart 2006.

PULAK, Can, “06 Ankara-Ecevit’in Dedi i Olur”, **Günaydın**, 23 Mayıs 1979.

SARAÇO LU, A.Cemaleddin, “Şönü ve Yeni Meclis”, **Yeni Sabah**, 26 Mart 1939.

S MAV , Sedat, “CHP Kongresi”, **Hürriyet**, 1 Temmuz 1950.

- SUPHI NURI, “Halk Fırkası”, **İeri**, 24 Kanun-ı Evvel 1338/1922.
- TA KIRAN, Tezer, “Atatürk ve Okuma Yazma Seferberli i”, **Milliyet**, 14.11.1972.
- TOKAR, Feyyaz, “Kadın Mebuslarımız”, **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1955.
- TOKER, Metin, “Bugünkü Vazifemiz”, **Akis**, 30 Mayıs 1960.
- , Metin, “CHP Yeni Bir Dönemeçte”, **Akis**, 29 Nisan 1967.
- , Metin, “Türk Kadınına Aid Çok Mühim Bir Dava”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1946.
- TUYGAN, Naime “Serbest Görü ler-Ödevlerimiz”, **Ulus**, 30 Kasım 1962.
- TÜKEL, Selma, “Bir Ömürde Dört Hayat-Osmanlı’dan Cumhuriyete 89 Yıl”, **Hürriyet**, 8-11 Mayıs 1991.
- ULU , Na id, “Gündelik-Seçimin Ö rettikleri”, **Ulus**, 22 Sonkanun 1935.
- ULVIYE MEYLAN, “Dü ünüyorum”, **Kadınlar Dünyası**, No: 175, 26 Mayıs 1918.
- US, Asım, “Avrupa Buhranı Kar ısında Türkiye”, **Vakit**, 20 Aralık 1953.
- , Asım, “Kurultayda Yapılacak Seçimler”, **Yeni Gazete**, 21 Kasım 1947.
- U AKLIG L, Ekrem “Demokrasinin İlk Basama ını A tık”, **Son Posta**, 12 Mayıs 1946.
- ÜLKER, Re it, “Atatürk’ün Kurdu u Partinin Kurultayı”, **Ulus**, 14 Aralık 1962.
- ÜNAL, Kemal, “Gündelik- Ankara’da Seçim”, **Ulus**, 20 Sonkanun 1935.
- YAKUP KADR , “Kadınlara ntihap Hakkı”, **Milliyet**, 16 Nisan 1930.
- YAKUP KADR , “Kadınlara ntihap Hakkı”, **Milliyet**, 16 Nisan 1930.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Kurultaya Giderken”, **Tanin**, 13 Kasım 1947.
- YALMAN, Ahmet Emin, “San Fransisco Yolundan Röportajlar:7”, **Vatan**, 20 Nisan 1945.
- YAZGAN, Teoman, “Bürokratlar Nereye Ko uyor?”, **Cumhuriyet**, 07 Ocak 2003.
- YUNUS NAD , “Arsıulusal Kadınlar Birli i Kongresi Dolayısıyla: Kadın!”, **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1935.

YUNUS NAD , “Atatürk ve smet nönü”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1938.

YUNUS NAD , “Milli Hâkimiyetin Yeni Bir fadesi”, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1939.

YUNUS NAD , “Milli ef Etrafında Milletin Birli i”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1939.

YUNUS NAD , “Soysal Ya ayı ta Yeni Büyük Adım: Büyük Mecliste Türk Kadını!”, **Cumhuriyet**, 01 Mart 1935.

YUNUS NAD , “Soysal Ya ayı ta Yeni Büyük Adım: Büyük Mecliste Türk Kadını”, **Cumhuriyet**, 01 Mart 1935.

Z YA GEVHER, “Kadınlı ın Yüksek Mevkii”,**Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1923.

7.Ansiklopediler

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, Yapı Kredi yay., stanbul, 2002.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı slam Ansiklopedisi

Türkler

8.Tezler

ALACI, Beral, **Demokrat Parti Kongreleri, Bildirileri**, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, DEUA TE, zmir, 2005.

ÇOLAK, Hikmet, **1930 Belediye Seçimleri**, AÜT TE, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

DI BUDAK, Müge, **Türk Kadınlar Birli i**, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk lkeleri ve nkılâp Tarihi Enstitüsü, zmir, 2008.

DO AN, Çi dem, **Ankara Halkevi Sergileri**, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

GENÇ ACAR, Derya, **Aydın Tarihinde Kadın (1923-1996)**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2007.

KARACA, ahika, **Emine Semiye Hayatı-Fikir Dünyası-Sanatı-Eserleri**, (Yayınlanmamı Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

KARTAL, Cemile Burcu, **Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci Ve 1930 Belediye Seçimleri**, ÜSBE, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), stanbul, 2005.

KAYA, Asil, **Türk Siyasi Tarihi’nde CHP’nin Gençlik Kolları**, DEÜSBE, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, zmir 2010.

KAYMAZ, Kadriye, **İlk Türk Kadın Yazarlarından Emine Semiye Hanım, Hayatı ve Eserleri**, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsü, stanbul, 2008.

ÖZDO AN, Nurgül-Zeynep Eratalay, **Hasene İlğaz Koleksiyonu**, (Yayınlanmamı Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ar ıvcılık Bölümü, stanbul, 1995.

PALA, Hikmet, **Cumhuriyet Modernle mesi Projesinin Bir Aracı Olarak Ordu Halkevi ve Çalı maları**, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

TATLI, Canan, **Demokrat Parti Döneminde Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın**, ÜA TE, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, stanbul, 2008.

YILMAZ, Murat, **Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931–1946)**, Yayınlanmamı Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2002.

9.Elektronik Kaynaklar

<http://www.haber7.com/yazarlar/fatih-bayhan/379807-ataturkun-meclise-tasidigi-sevgili> (Eri im Tarihi: 31 A ustos 2013).

http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=4, (Eri im Tarihi: 30 Ocak 2014).

http://www.konrad.org.tr/secim/ayrinti.php?yil_id=5, (Eri im Tarihi: 30 Ocak 2014).

Siyasetin airi Karao lan Mustafa Bülent Ecevit, Hürriyet. (<http://dosyalar.hurriyet.com.tr/ecevit/kimdir.asp> Eri im Tarihi: 6 Nisan 2014).

EKLER

Ek.1TBMM V.Dönem Kadın Milletvekilleri (1935-1939)¹⁵⁶²

Bediz Morova (Konya)	Benal Arıman (İzmir)	Esmâ Nayman (Seyhan)	Fakihe Öymen (İstanbul)	Fatma Memik (Edirne)	Ferruh Güpgüp (Kayseri)
Hatice Özgener (Çankırı)	Sabiha Görkey (Sivas)	Huriye Öniz (Diyarbakır)	Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar)	Meliha Ula (Samsun)	Mihri Pektaş (Malatya)
Nakiye Elgün (Erzurum)	Sabiha Gökçül (Balıkesir)	Satı Çırpan (Ankara)	Seniha Hızal (Trabzon)	Ekibe nsel (Bursa)	Türkan Örs (Antalya)

¹⁵⁶² TBMM Albümü 1920-2010, Ankara, 2010.

Ek.3 TBMM VI. Dönem Kadın Milletvekilleri (1939-1943)¹⁵⁶⁴

Belkıs Baykan (Ankara)	Benal N.Arıman (zmir)	Fakihe Öymen (stanbul)	Fatma Memik (Edirne)
Hacer Dicle (Kastamonu)	Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar)	Meliha Ula (Samsun)	Mergube Gürleyük (Sivas)
Mihri ffe Pekta (Malatya)	Muammer Develi (Tokat)	Nakiye Elgün (Erzurum)	Sabiha Erbay Gökçül (Samsun)
Salise Abanozo lu (Trabzon)	Sıddıka M. emsa cen (Seyhan)	ehime Yunus (zmir)	Türkan Örs (Antalya)

¹⁵⁶⁴ TBMM Albümü 1920-2010, Ankara, 2010.

Ek.4 VI. Dönem TBMM Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kâ rıdı ve Seçim Mazbatası: ehime Yunus Örne i¹⁵⁶⁵

FOTOGRAF

XXI. DEĞER 1021

Doğum tarihi	İzmir	Medeni	
Adı	Şehime	Evli kadını	
Doğum yeri	İzmir	Okul ve mezun olduğu yer	Lise tahvîzî İfotomun
Okul ve mezun olduğu yer	Fatihya Hatice	Okul ve mezun olduğu yer	Evli. bir kız çocuğu
Okul yeri	İstanbul	Okul ve mezun olduğu yer	İstanbul'da bir tahvîzî İfotomun ve İzmir'de bir tahvîzî İfotomun
Okul yeri	İzmir	Okul ve mezun olduğu yer	
Okul yeri	1314 (1898)	Okul ve mezun olduğu yer	21. Mart 1915
Okul yeri	İzmir	Okul ve mezun olduğu yer	1321
Okul yeri	İzmir	Okul ve mezun olduğu yer	10. 4. 1917
Okul yeri	Katib-i İhtiva	Okul ve mezun olduğu yer	3. 11. 1915

Kısa tercümeihal

308 tahvîl İstanbulda, orta tahvîl İstanbul darülmühimmâtında, yüksek tahvîl İstanbul darülfünununda fih fakültesinde.

1337 senesinde Sulu 308 mektebi öğretmenliğe, 1337 senesinde Çarşamba Caddesinde Sabiha Hanım orta mektebi müdirlüğüne, 1338 senesinde İstanbul mektebi Şehime Kız lisesi müdirlüğüne tayin; aynı mektebi müdirlüğüne sonra tahvîzî İfotomun'da müdirlük görevi müdirlükten istifa.

1918 senesi C. H. P. intihalelerinde İzmir Hıjmetkâul öğretmenliği ve İzmir Kalkınma Kuruluna tayin.

1918 C. H. P. intihalelerinde İzmir Hıjmetkâul öğretmenliği ve Kalkınma Kuruluna tayin.

¹⁵⁶⁵ Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kâ rıdı ve Seçim Mazbatası, (http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/HT_1_092_1_6.pdf); (http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/SM_1_092_1_6.pdf).

Fikriyat
Bakanlığı
Mühürü

Nüfus İsimleri	Kazanılan reyler için miktar														Reylerin yekûnu		Mühürü	Mühürü	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Toplam	Oran			
Yekûnu	111	11	11	11	114	111	107	11	11	11	11	11	11	11	111	111	111	111	111

Şahısların İsimleri ile bu beyannameyi tasdik edenlerin isimleri yazılmalıdır. Eğer şahısların isimleri beyannameye girilmezse beyannameye girilmez. Beyannameye girilmezse beyannameye girilmez. Beyannameye girilmezse beyannameye girilmez.

Mühürü

Mühürü

Şahısların İsimleri	Şahısların İsimleri	Şahısların İsimleri	Şahısların İsimleri	Şahısların İsimleri	Şahısların İsimleri	Muâhazat
1111	1111	1111	1111	1111	1111	

Şahısların İsimleri ile bu beyannameyi tasdik edenlerin isimleri yazılmalıdır. Eğer şahısların isimleri beyannameye girilmezse beyannameye girilmez. Beyannameye girilmezse beyannameye girilmez. Beyannameye girilmezse beyannameye girilmez.

Mühürü

Mühürü

Ek.5 TBMM VII. Dönem Kadın Milletvekilleri (1943-1947)¹⁵⁶⁶

Belkıs Baykan (Ankara)	Benal N. Arıman (zmir)	E. Mebrure Aksoley (Ankara)	Fatma Memik (Edirne)
Fakihe Öymen (stanbul)	Mebrure Gönenc (Afyonkarahisar)	Hasene Ilgaz (Hatay)	Saade Emin Kaatçılar (Manisa)
Mihri ffet Pekta (Malatya)	Muammer Develi (Tokat)	Nakiye Elgün (Erzurum)	Sabiha Erbay Gökçül (Samsun)
Salise Abanozo lu (Trabzon)	Sıddıka M. emsa cen (Seyhan)	ehime Yunus (zmir)	Tezer Ta kiran (Kastamonu)

¹⁵⁶⁶ TBMM Albümü 1920-2010, Ankara, 2010.

Ek.7 TBMM VIII. Dönem Kadın Milletvekilleri (1947-1950)¹⁵⁶⁸

Benal N. Arıman (zmir)	E. Mebrure Aksoley (Ankara)	Fakihe Öymen (Ankara)
Hasene Ilgaz (Çorum)	Latife Bekir Çeyrekbaşı (zmir)	Makbule Dıblan (Seyhan)
Tezer Ta kiran (Kars)	Zehra Budunç (Bursa)	Zekiye Dranaz (Trabzon)

¹⁵⁶⁸ TBMM Albümü 1920-2010, Ankara, 2010.

Ek.9 TBMM IX. Dönem CHP Kadın Milletvekili (1950-1954)¹⁵⁷⁰

Tezer Ta kiran
(Kars)

Ek.10 IX. Dönem Seçim Mazbatası: Tezer Ta kiran Örne i¹⁵⁷¹

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No : VI
Mad 66-8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Tezer Ta kiran	Kafkas 1903	Lise Felsefe Öğretmeni	83411	Beklenen bu kadar fazla on bir	156909	139766	Yoktur	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda (83411) oy ile Sayın Bayan Tezer Ta kiran ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verildi 17 / 5 / 1950

Başkan İsmet Ersoy
Üye Settar Kancı
Üye Osman Alp
Üye Osman Sözer
Üye Niyazi Kaya
Üye Mehmet Turan
Üye Elbeyli Saldus
Üye Asaf Albaş
Üye Cevat Timuçin
Üye Zulfikar Durukan
Üye Süreyya Akçay

Konutay'ın 4.XII.1950 tarihli Cumhurbaşkanî Birliğinde onanmıştır.

NOT: Başkan ve üyelerin imza edinceki yerlerin altına ayrı ayrı adlarıyla soyadları yazılacaktır.

Doğuş Müftüoğlu - Ankara

¹⁵⁷⁰ TBMM Albümü 1920-2010, Ankara, 2010.

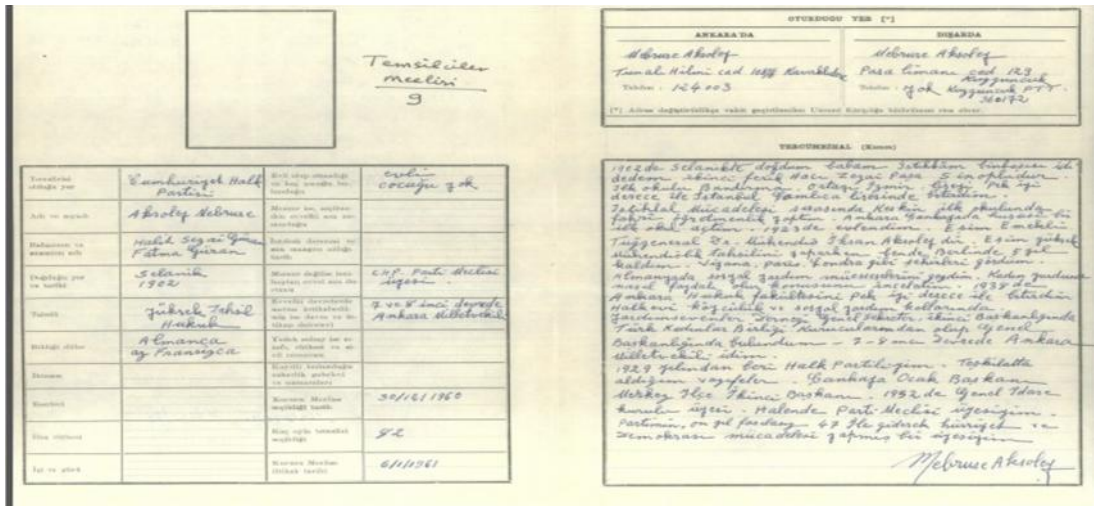
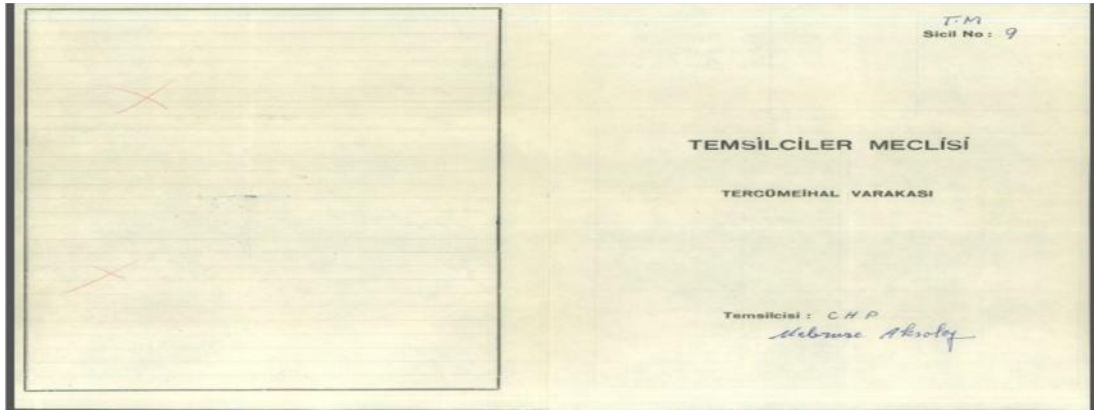
¹⁵⁷¹ Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kâ idı ve Seçim Mazbatası, (http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/SM_1_253_1_9.pdf).

Ek.13 Temsilciler Meclisi-Kurucu Meclis Cumhuriyet Halk Partisi Temsilcisi (1961)¹⁵⁷⁴

Emine Mebrure Aksoley

Ek.14 Temsilciler Meclisi Tercüme-i Hal Varakası: CHP Temsilcisi Emine Mebrure Aksoley¹⁵⁷⁵

¹⁵⁷⁴ TBMM Albümü 1920-2010, Ankara, 2010.

¹⁵⁷⁵ Temsilciler Meclisi Tercüme-i Hal Varakası, (http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%2020MECL%C4%B0S%C4%B0/HT_1176_2_2.pdf).

Ek.16 Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kâ ıdı ve Seçim Mazbatası: Zarife Koçak Örne i¹⁵⁷⁷

2-Değerli
502

Doğum yeri	BITLİS	Doğum tarihi	EVLİ 2 ÇOCUKLU
Kıyım adı	ZARİFE KOÇAK	Okul	
Fakültesi adı	BENİŞ SİTKİ SAYAĞ ZEHRA SAYAĞ	Okuma ve yazma	
Okulda son sırası	KAYSEBİ 1944	Okuma ve yazma	MÜŞAFİ ÖĞRETMENİ
Okulda sınıf	ÖĞRETMEN OKULU MEKTEBİ	Okuma ve yazma	
Okulda dilen	AZ İNGİLİZCE	Okuma ve yazma	
Okulda dilen	ÖĞRETMEN	Okuma ve yazma	
Okulda dilen		Okuma ve yazma	
Okulda dilen		Okuma ve yazma	
Okulda dilen	CHP MEKKEZ YÜKÜKÜ KURULU ÜYESİ	Okuma ve yazma	

HAL TERCÜMESİ (Kısa)

1914 YILINDA KAYSERİDE DOĞDUM. İLK VE ORTA YAHŞİLİMİ KAY. SİRİBDE YAPTIM. 1931 YILINDA SIVAS İZ ÖĞRETMEN OKULUNU BİTİRDİM. VE ÖĞRETMENLİĞE BAŞLADIM. 1945 YILINDA ÖĞRETMENLİKTEN AYRILDIM. YARDIM SEVENLER TÜRK KADIN GİRLİĞİNDE ÇALIŞTIM. 1950 YILINDA BİRİ CHP TEŞKİLATININ MÜTELİF KADEMELENDİME JAZİRESİ ALDIM. CHP KADIN KOLLARI İLLER TEŞKİLATINI KURMAKLA SÖZLÜKLE 1952 YILINDA PARTİ MECLİSİNE VE PARTİ MEKKEZ İDARE KURULUNA SEĞİLDİM. HALENDE BU SÖREYDE GULUN. MAKTAYIM.

2. 12. 56

Yasa 24, Madde 23, Madde 23
502

MİLLİ SEÇİM ÇEVRESİNDE SEÇİLMİŞ OLANLARA
VERİLECEK TUTANAK

Seçim çevresi (B) **BITLİS**

Soyadı ve Adı	Doğum yeri ve tarihi	Medeni veya sosyal	Seçim olduğu parti-partinin adı	Seçim hakkındaki şahıslar ve nasıl olup olmadıkları	DOSYANIN İÇERİĞİ
Koçak Zarife		Öğretmen	Cumhuriyet Halk Partisi		

306, 447, 533 ve 616 sayılı yasa ile değiştirilen Yüksek Seçim Kurulunca Millî seçim çevresinde yapılan seçimler sonucu **Koçak Zarife** seçilmiştir. Bu tutanak kendisine verildi. Örneklere birer nüsha verildi. Saygılarızla gönderilmek üzere Kurulmuşta bekledi.

17 - 10 / 1965

Yüksek Seçim Kurulu Başkanı V.
Milletvekili

Oya Karalban Oya Galil Erteş Oya İsmail Yılmaz Oya Hayri Ateş Oya Nezahat Maral Oya Ayşen Tunçbay

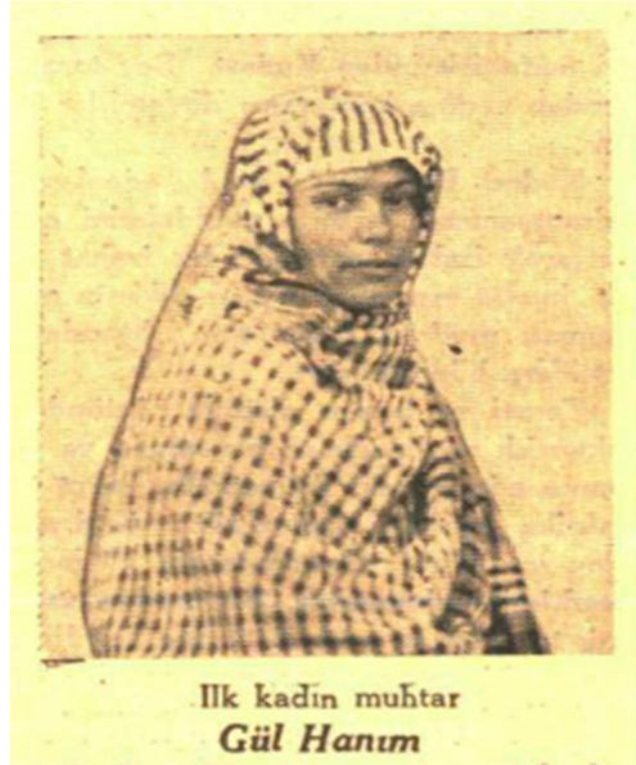
¹⁵⁷⁶ TBMM Albümü 1920-2010, Ankara, 2010.

¹⁵⁷⁷ Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kâ ıdı ve Seçim Mazbatası, (http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d13//HT_29_24_4_2.pdf); (http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d13//SM_2_924_4_2.pdf).

Ek.23 Balıkesir Mebusu Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kızı Nijat Hanım'ın CHF Hüviyet Varakası (1931)¹⁵⁸⁴

Ek.24 İlk Kadın Muhtar-Gül Hanım¹⁵⁸⁵

¹⁵⁸⁴ Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Panosu.

¹⁵⁸⁵ Cumhuriyet, 15 Kasım 1933.

Ek.25 Kadınların Seçme Seçilme Hakkının Dönemin Karikatürlerine Yansıması¹⁵⁸⁶

¹⁵⁸⁶ AKBABA, 13 Aralık 1934.

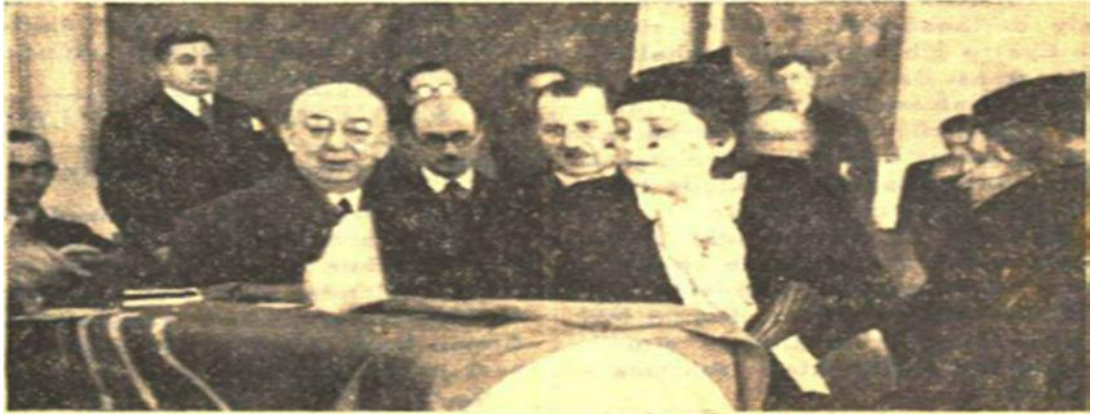
Ek.26 Kadınların Katıldığı İlk Genel Seçimden Foto raflar¹⁵⁸⁷

¹⁵⁸⁷ Cumhuriyet, 9 ubat 1935; Cumhuriyet, 10 ubat 1935.

Gençlerimiz dünkü seçim alayında

Ankarada seçimden iki intiba: Yukarıda muallim Afet reyini kullanırken, aşağıda seçime iştirak eden kadınlar...

Ek.27 İlk Kadın Milletvekillerinden Satı (Çırpano lu) Hanım Meclis Kürsüsünde¹⁵⁸⁸

¹⁵⁸⁸ <http://cetinbayramoglunesir.wordpress.com/2013/11/06/sati-kadin-basini-nasil-acti-ercan-dolabci/> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2014)

Ek.28 Mustafa Kemal Atatürk ve Kadınlara Dair Foto raflar

Ek.29 smet nönü ve Kadınlara Dair Foto raflar¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸⁹ **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1962; **Cumhuriyet**, 11 Aralık 1962.

Ek.30 Bülent Ecevit ve Kadınlara Dair Foto raflar

Ek.31CHP'li Kadınlardan Foto raflar¹⁵⁹⁰

¹⁵⁹⁰ Cumhuriyet, 21 Ocak 1935.

Ek.32 Kadın çerikli CHP Afi Örnekleri

ANALAR

**ÇOCUKLARINIZI
OYLARINIZLA
KORUYUN**

CHP

Ek.33 Brezilya Kadın Birli i Tarafından Türk Kadın Haklarına Dair Bilgi isteyen Mektup ve CHP Tarafından Verilen Cevap ¹⁵⁹¹

FEDERAÇÃO BRASILEIRA DE PROGRESSO FEMININO
 Presidente : drs. Bertha Lutz
 Endereço: EDIFÍCIO SANTA FRANCESCA, AVENIDA REPUBLICA NOROESTE 130
 RIO DE JANEIRO, BRASIL.
 Madama ou Monsieur,
 LA NATIONALITÉ DE LA FEMME MARIÉE est une des questions sur l' accord de l'année "CONGRES DE L' ALLIANCE INTERNATIONALE POUR LE SUFFRAGE ET L' ACTION CIVIQUE DES FEMMES" qui aura lieu à COPENHAGUE, 8-13 Juillet 1939.
 Je me voudrais occuper avec vous de son rapport à ce sujet. Je vous serais donc très reconnaissante si vous voudriez bien obtenir et m' envoyer les informations relatives à votre pays, d' accord avec le questionnaire ci-joint.
 Étant obligée de rédiger le rapport bien avant le Congrès pour le faire imprimer, j' ai besoin des informations aussi tôt que possible, de préférence à la fin de février. Il serait tout à fait impossible de les envoyer sans un grand délai, si vous préférez d'en faire deux copies et d' envoyer la deuxième au Secrétariat de L' Alliance, 12 Buckingham Palace Road, London S.W. 1, Angleterre.
 En attendant le plaisir de votre réponse, je vous prie d' agréer, Madama, ou Monsieur, avec ses vifs remerciements, l' expression de nos sentiments les plus distingués.
 Bertha Lutz
 Présidente de la Fédération International pour le Progrès des Femmes.

Dear Madam or Sir,
 NATIONALITY OF MARRIED WOMEN is one of the subjects to be discussed at the 12th CONGRESS of the INTERNATIONAL ALLIANCE FOR WOMAN SUFFRAGE AND EQUAL CITIZENSHIP, to be held at Copenhagen, July 1939.
 I am anxious not to omit any country from my report on it. Consequently, I would be very grateful, indeed, if you would kindly obtain and send me the information about your country, in accordance with the questionnaire enclosed.
 The report has to be written long before the Congress so as to be printed in time for it, so that I need the information as soon as possible, preferably by the end of February. Would that be impossible and the delay be long, would you be so kind as to have two copies sent and the second one sent to the headquarters of the Alliance, 12 Buckingham Palace Road, London, S.W. 1, England.
 With my best thanks for your cooperation and my best wishes for the New Year,
 I am very sincerely yours
 President of the Brazilian Federation for the Advancement of Women

ALLIANCE INTERNATIONALE POUR LE SUFFRAGE ET L'ACTION CIVIQUE
 ET POLITIQUE DES FEMMES.
 Commission de la Nationalité de la Femme Mariée.
 Veuillez envoyer vos réponses au questionnaire suivant, à
 HENRIETA LUTZ, Avocate, - Rapporteuse
 Edifício Rex, sala 717, rua Alvaro Alvim, 37. Rio de Janeiro, Brasil.
 Questionnaire.

- Dans votre pays:
- I. MARIAGE.
 1. La nationalité est-elle réglée par le droit constitutionnel ou par le droit civil ?
 2. Quelles sont les lois qui l'affectent ? (Prière de nous envoyer les textes de ces lois, ou, tout au moins, les textes des articles relatifs à la nationalité et ses effets).
 3. Adopte-t-on le jus soli ou le jus sanguinis, c'est-à-dire, la nationalité héréditaire-elle de la naissance dans le pays ou de la nationalité des parents ?
 4. Quelle est l'influence de l'état civil sur la nationalité dans les cas suivants: (a) mariage; (b) divorce; (c) annulation du mariage; (d) mort du conjoint ?
 5. Comment se manifeste la perte, l'acquisition ou la conservation de la nationalité? (a) automatiquement? (b) par résidence dans son propre pays; (c) dans celui du conjoint; (d) reciprocité; (e) option; (f) autres circonstances, p.ex. mariage avec des personnes de certaines races ou nationalités?
 6. Quels sont les effets du mariage avec des ressortissants de ces pays ou races? Quels sont ces races et pays? Effets (a) civils; (b) sociaux; (c) économiques ?
 - II. NATURALISATION.
 7. La naturalisation est-elle considérée comme un droit individuel, ne produisant pas des effets sur d'autres personnes?
 8. Sinon, comment affecte-t-elle (a) le conjoint; mari, femme; (b) les enfants mineurs ?
 9. L'autorisation conjugale est-elle nécessaire pour la naturalisation (a) de la femme; (b) du mari?
 10. Y-a-t-il des cas où le mariage avec un ressortissant de votre pays naturalise automatiquement le conjoint (a) mari; (b) femme ? Quand; comment ?
 11. Y-a-t-il un mécanisme légal pour empêcher la naturalisation involontaire? Quel est-il; comment fonctionne-t-il dans la pratique ?
 - III. TRANSMISSION DE LA NATIONALITÉ AUX ENFANTS.
 12. Est-ce que les parents transmettent-ils leur nationalité aux enfants sans égard de l'endroit où ceux-ci naissent ? Dans quelles conditions ?
 13. Ces conditions sont-elles les mêmes pour (a) la mère; (b) le père; (c) les enfants légitimes; (d) les enfants illégitimes ?
 14. Sinon, quelles sont les différences ?
 15. Quels sont les droits d'option des enfants ?

IV. MARIAGE INTERNATIONAL, FIANÇAILLES, CANTONNAGE.

16. Quels ont été les articles de vos tribunaux dans les cas de conflit des lois ?
17. Vos lois, suivent-elles la règle des domiciliés, ou celle de la nationalité ? La nationalité ou les conditions applicables sont-ils ceux du mari, de la femme, ou du ressortissant de votre pays ?
18. Quels sont les grands principes de votre pays favorables à (a) la nationalité indépendante de la femme; (b) la nationalité indépendante de l'état civil; (c) la naturalisation comme droit individuel ? Prière de citer.
19. Connaissez-vous des cas subséquentes qui mettent en évidence les difficultés de mariage entre personnes de nationalité ou races différentes ? Prière d'en citer.
20. Quelles est votre propre opinion sur la nationalité de la femme mariée et les problèmes qui s'y attachent ?

NOTE : Dans vos réponses, veuillez bien indiquer à quel pays vous précisez les différences et discriminations faites entre hommes et femmes.

En vous ne pouvez pas répondre à toutes ces questions, prière d'en répondre quelques-unes. Envoyez-vous les textes des lois qui affectent la nationalité dans votre pays, ou tout au moins, les textes des articles relatifs à la nationalité et ses effets. Comme il peut y avoir plusieurs cas de sujet, veuillez les traiter dans différentes sections d'un même code. Évitez d'être aussi compliqué que possible. Veuillez nous envoyer aussi la jurisprudence et les cas d'habitudes et coutumes de lois, si vous les avez.

Prière de nous informer ensuite si les documents et publications sur la question tels que les rapports de la I.C.W., de l'Institut de Droit Comparé, de la Commission International de Femmes, etc. sont encore d'accord avec votre législation en vigueur. Donnez-nous les indications bibliographiques dont vous disposez.

¹⁵⁹¹BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0.-266.1060.1(A), (13 ubat 1939).

CUMURİYET HALK PARTİSİ
ÖZNE SAKLAMA KURUMU

Ankara : 12 Nisan 1939

1
1350

DEVLET ARŞİVİ | KURUM MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Beyin Naci Kocaman
Matbuat Umum Müdürü

C:13.2.939 T. ve 600524 sayılı yazıya :

Türkiye Cumhuriyetinde kadın vatandaşlar
erkek vatandaşların hâiz olduğu bütün siyasi haklara
sahiptirler . İntihap ederler ve intihap olurlar .
Kadınlarımızın Parti ve Halkevi teşkilâtında ve bütün
hayır cemiyetlerinde de vazifeleri vardır .

Bildirir , saygılar sunarım.

C.H.P.Genel Sekreteri A.
Zonguldak Mebusu

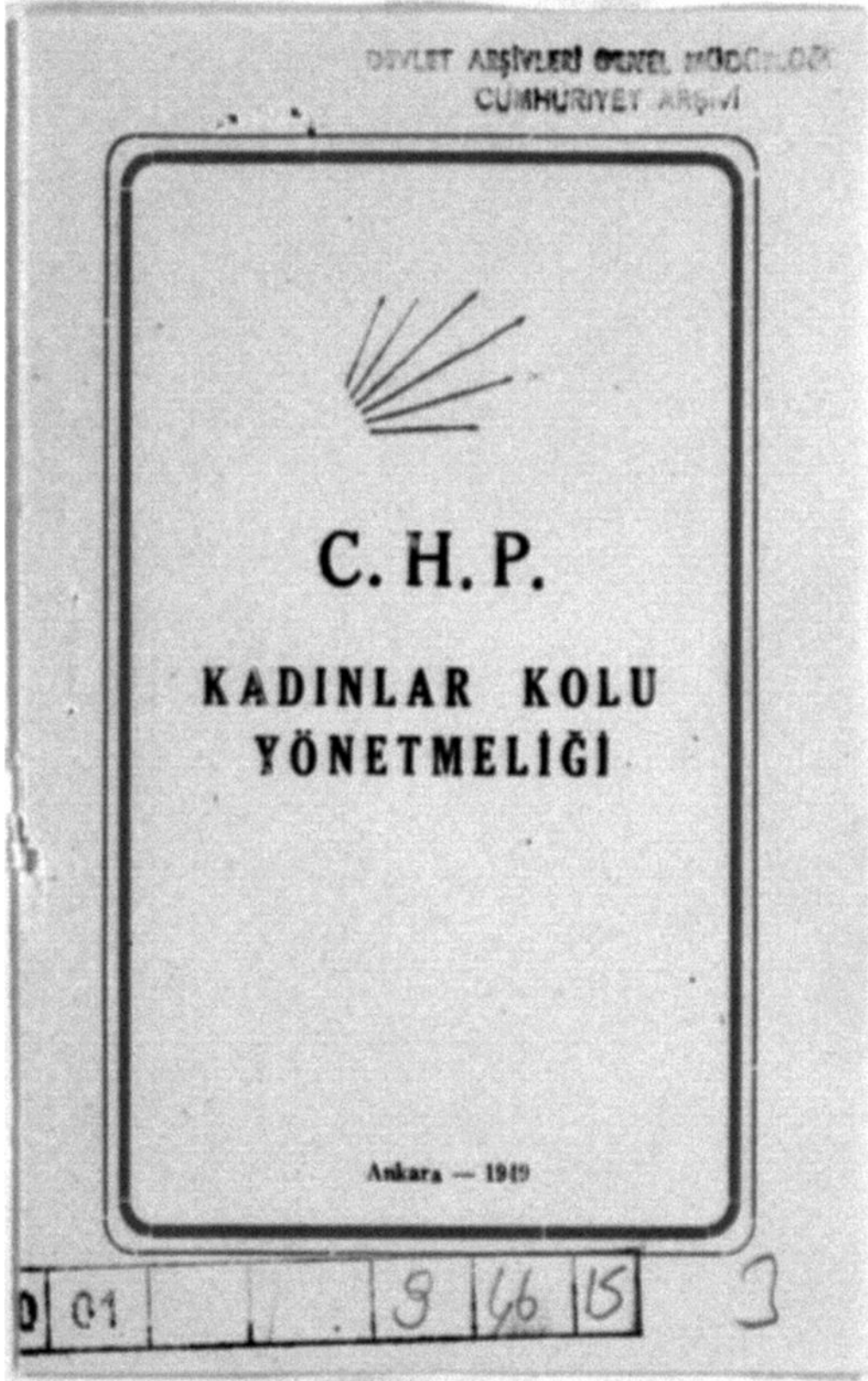
Zonguldak

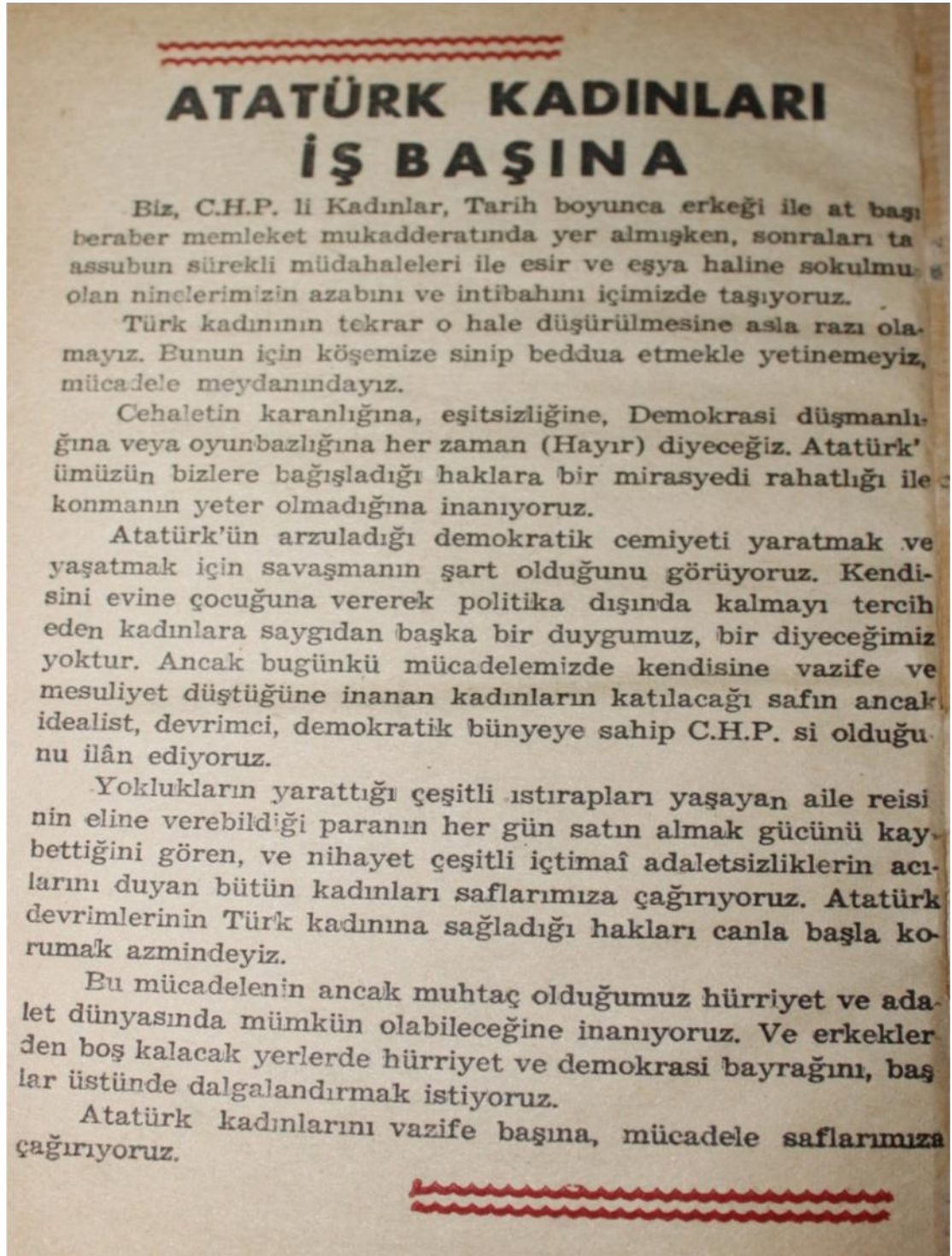
12 Nisan 1939

20 12/10/39

490	01			20/10/39	1

Ek.34 CHP Kadınlar Kolu Yönetmeli i (1949)

¹⁵⁹² Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul li Kadınlar Kolu 1958-1959 Kongresi Raporu, Refah basımevi, İstanbul, 1959.

Ek.36 III. Kadın Kurultayı Delege Adayları Listesi (Ekim 1966)

III. Kadın Kurultayı Delege Adayları LİSTESİ	
Adalar :	Fatih :
Türkân Örnek	Melek Dağdeviren
Bakırköy :	Hasene Ilgaz
Belkis Atasoy	Yıldız Haker
Neriman Başman	Naime Özgüney
Samime Elitez	Nazan Özkan
Zehra Engin	Raigan Sanal
Hidayet Güven	Mücella Türkmenler
Neclâ Kumbasar	Nimet Uygun
Türkân Akar	Fetamet Yener
Bilge Arel	Kadıköy :
Beşiktaş :	Neclâ Sözdener
Muzaffer Atakan	Şükriye Tok
Kâmuran Akter	Enise Kunter
Gültekin Baktır	Süheyla Kutay
Bedia Evrentuğ	Nurunisa Üngör
Leman Kömek	Nilüfer Yaşar
F. Zehra Savaşeri	Kartal :
Seza Üçer	Meliha Belin
Güzide Usal	Behice Birey
Beykoz :	İsmet Uran
Perihan Pekkip	Sarıyer :
Mukaddes Turhan	Zehra Oğuz
Mübeccel Öner	Sevim Şamlı
Beyoğlu :	Silivri :
Huriser Çağlayan	Saffet Altan
Muzaffer Doğan	Şile :
Emire Karpaz	Özden Çayıroğlu
Bedia Öcal	Şişli :
Mediha Öcal	Sedile Abed
Hatice Temel	Solmaz Belül
Müzeyyen Unutmaz	Sükûfe Gönenc
Çatalca :	Rüveyde Gürşen
Çağlayan Ege	Emine Seçkin
Ülker Türkoğlu	Üsküdar :
Eminönü :	Ziyneti Akser
Zeynep Algan	Mebrure Aksoley
Dr. Nesibe Batıyok	Nazlı Ecevit
Ümid Bulgan	Muallâ Engin
Hatice Kuşçu	Mükerrem Tarı
Nermin Neftçi	Ayşe Taze
Şefika Paydemir	Yalova :
Eylüp :	Sabiha Girgin
Müzeyyen Bayer	Zeytinburnu :
Mevkibe Çobanoğlu	Fatma Kızılbayır
Meliha Ergin	Şehriban Oral
Zeliha Mavitan	Şaziye Özen
Hidayet Sarıbaş	Kadriye Uygun

